



29455544

101 Københavns kommune

MAG

HISTORISKE MEDDELELSER OM
STADEN
K Ø B E N H A V N
OG DENS BORGERE

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

FLEMMING DAHL

STADSARKIVAR

TREDJE RÆKKE

II. BIND

HÆFTE 1

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1936

ORGAN FOR
SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS
HISTORIE OG TOPOGRAFI.

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

HISTORISKE MEDDELELSER OM
STADEN
K Ø B E N H A V N
OG DENS BORGERE

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

FLEMMING DAHL

STADSARKIVAR

TREDJE RÆKKE

II. BIND

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD
1938

KØBENHAVNS
KOMMUNEFRIPOSTKONTOR

09.905
Jl. 89

3. Rk. Bd. 2
ex. 13

ORGAN FOR
SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS
HISTORIE OG TOPOGRAFI.

C. A. JØRGENSEN'S BOGTRYKKERI . KØBENHAVN

1938

I N D H O L D

AFHANDLINGER M. M.	Side
Forfatter, Kontorchef <i>R. Berg</i> : Interiører fra københavnsk Lavs- liv i det 17. Aarhundrede	367
— Da Industriforeningen blev til	695
Kontorchef <i>Lorentz Bie</i> : Østerbros Allé — som den var engang .	497
Forfatter <i>Carl C. Christensen</i> : Store Bededags 250 Aars Jubi- læum og Hunæus Maleri »Københavns Vold Aftenen før Store Bededag«	30
— Ejendommen »Det skarpe Hjørne« paa Hjørnet af Adelgade Nr. 32 og Helsingørgade	554
Arkitekt <i>Charles Christensen</i> : Christian IV's Bryghus. Nye Undersøgelser	11
Stadsarkivar <i>Flemming Dahl</i> : Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi. (Historisk-topografisk Selskab) . .	1
— Aarsberetning 1936—37 for Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi. (Historisk-topografisk Selskab)	385
— Andræ og Forholdstalsvalgmaaden. I Anledning af 125- Aarsdagen for C. G. Andræ's Fødsel den 14. Oktober 1812	461
— Den gamle vold. Et 25 års minde	692
— Aarsberetning 1937—38 for Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi. (Historisk-topografisk Selskab)	707
Docent, Dr. phil. <i>Christian Elling</i> : Om Asiatisk Kompagnis Pak- hus paa Christianshavn	66
— Frederik Weilbach 1863—1937	457
Stabsdyrlæge <i>St. Friis</i> , 1ste Dyrlæge ved Københavns Sundheds- kommission: Kreaturholdet i København i forrige Aarhun- drede	73
Kontorchef <i>A. Fræmohs</i> : Rigensgade eller Rygensgade?	89
Bogbinder ved Landsarkivet i København <i>Niels Gärtig</i> : Konser- vering af gamle Haandskrifter, Arkivalier og Pergamenter..	44
Arkitekt <i>Henning Hansen</i> , M. B.: Rundetaarn	293
Arkivar, cand. mag. <i>Arthur G. Hassø</i> : Fra vor sidste Borgerkrig. Et Par Oplysninger om Hungersnøden i København i Aaret 1536	140
Direktør <i>Th. Hauch-Fausbøll</i> : En gammel københavnsk For- retning	593
Mag. art. <i>Victor Hermansen</i> : Runestenene ved Rundetaarn. Et Bidrag til dansk Museumshistorie	338
Bibliotekar, mag. scient. <i>C. Luptau Janssen</i> : Observatoriet paa Rundetaarn	303

	Side
Museumsinspektør, mag. art. <i>Chr. Axel Jensen</i> : Københavns anden Vesterport. Fundamenter under Raadhuspladsen	209
Borgmester, Dr. phil. <i>Ernst Kaper</i> : Ved Københavns Politis Overgang til Staten. 30. Marts 1938 paa Københavns Raadhus..	601
Forfatter, Sproglærer <i>Knud Kinzi</i> : Københavns Rebslagerlav ..	609
Assistent i Stadsarkivet, cand. mag. <i>Else Margrete Kjerrumgaard-Jørgensen</i> : Da Velocipedefebberen rasede i København	229
— »Frem paa det rullende Hjul —«	416
Landsarkivar <i>Hans Knudsen</i> : St. Joachims Ridderen Sir Levett Hanson	516
Forfatter, Oversergent <i>Victor Krohn</i> : »Loppetætre« i Kastellet	184
— Kastellets forskellige Stalde, særlig Madam Bugges Stald..	403
— Foreningslivet i Kastellet	566
Rodekontrolør <i>Sejer Kühle</i> : Jyske Hosekræmmere i København i det 18. Aarhundrede	163
Forfatter <i>Henrik Larsen</i> : Husum By og Gaarde gennem Tiderne	252
Generalmajor <i>H. U. Ramsing</i> : St. Clemens Sogn	194
— To gamle Vinstuer	285
— Trinitatis Kirkegaards Forhistorie	289
Arkivar, Kaptajn <i>K. C. Rockstroh</i> : Af Kjøbenhavns Garnisons-Journaler 1664	393
Overretssagfører, Klosterskriver <i>Erik Rode</i> : Det harboeske Enkefruekloster 1735 — 23de November — 1935	96
Museumsinspektør, Kaptajn <i>Otto Smith</i> : Tivoli, Kongens Klub og Gartner Hansen	55

SMAASTYKKER

1. Esplanaden ved Kastellet. Et 150 Aars Minde. Af Arkivar, Kaptajn <i>K. C. Rockstroh</i>	69
2. Glarmester-Svendelavets Hilsen til Ungsvendene. Af Glarmester <i>Carl Møller</i>	70
3. Hvem var Holbergs Jean Baptist? Af Gymnastikinspektør, Oberstløjtnant <i>H. P. Langkilde</i>	200
4. Pilo og Peder Als' Guldmedaille 1755. Af Docent, Dr. phil. <i>Christian Elling</i>	201
5. En københavnsk Sømands Beretning om Slaget ved Helgoland. Ved Pastor <i>R. P. Rasmussen</i>	203
6. Pariser-Jensen. En gammel københavnsk Dekupør. Af Bogbinder ved Landsarkivet i København <i>Niels Gärtig</i>	450
7. Fyrsteligt Bryllupsindtog i København paa Frederik den Tredies Tid. Af Arkivar, Kaptajn <i>K. C. Rockstroh</i>	598
Register	717
Rettelser	779

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Christian IV's Bryghus. Tegning af Alfred Larsen	11
Svovlhuset ca. 1587. Udsnit af Brunius' Theatrum urbium	14
Bastionen paa Slotsholmen 1611. Udsnit af van Wicks Prospekt	14
Bryghusets Udseende 1618. Udsnit af Stik paa Det kgl. Bibliotek	18
Plan af Christian IV's Bryghus	20
Bryghusets Brand 1767. Maleri paa Københavns Bymuseum ..	27
A. H. Hunæus: »Københavns Vold Aftenen før Store Bededag« ..	41
Bisp Peder af Roskildes latinske Bekræftelse paa Biskop Jacob Erlandsens københavnske Stadsret	47
Biskop Ingvarfs latinske Bekræftelse paa Bisperne Peders og Styges Privilegier	51
Geheimeraad Jens Harboe. Maleri af ukendt Kunstner	99
Geheimeraadinde Christine Harboe, f. Fuiren. Maleri af ukendt Kunstner	127
En Side af Optegnelserne om Dyrtiden 1535—36	149
Amagertorv 1746. Akvarel af J. Haas	167
Amagertorv 1756. J. Haas	175
Plan af Raadhuspladsen	210
Detailplan af Raadhuspladsen	211
Plan og Opstalt af Vesterports Mure 1865	213
Den ydre Vesterport 1587. Brunius	219
Den indre Vesterport 1611. J. v. Wick	219
Vesterport 1658. Pufendorf og Haelwegh	221
Christian IV's Buste i Tøjhusmuseet	223
Søjlestykke af Vesterport i Bymuseet	225
Den sidste Vesterport. Thurah	227
Draisineryttere	231
Velocipederytter	233
Titelbilledet til »En yderst grinagtig Vise om de nye Velocipeder«	242
Udskiftningskort over Husum 1781	259
Sneglegangen i Rundetaarn. Fotografi af F. Teisen	293
Rækværk fra Rundetaarn	302
Ole Rømers Ækvatoreal	311
Ole Rømers Meridiansirkel	313
Bugges Observatorium. Tegning og Grundplan	325
Den Ahlske Kvadrant	327
Ole Worms Kvittering for en Runesten	345
Ole Worms Kvittering for fire Runesten	347
»Stenen med Korsene«, en romansk Ligsten. Tegning 1685. Foto- grafi 1937	349

	Side
Absalons Gravsten i Sorø.....	387
Udsnit af Kastellet's nordlige Del 1853	407
»Dansk Cycle-Tidende«s Hovede	419
Væddeløbsrytter paa Bicycle	427
Tricycle	433
Tandem Tricycle	441
Pariser-Jensens Dekupørværksted	453
Dameskrivebord, forfærdiget af Pariser-Jensen	455
Kunsthistorikeren Frederik Weilbach	457
Geheimekonferensraad C. G. Andræ	469
Etatsraad Poul Andræ	479
Østerbrogade 9	497
Østerbrogade 7 C	503
Østerbros Allé 1860	511
Brev fra Sir William Hamilton	526—27
Ejendommen »Det skarpe Hjørne«	554
Afskedsbevis fra 1. Regiments Løjtnantsforening	589
Med Regimentsmusikken i Spidsen paa March til Kirkepladsen..	591
Politigaarden set fra Luften	601
Politigaarden. Den store Gaard	604
Politigaarden. Den lille Gaard	605
Politigaarden. Den store Gaard	607
Østervold med Reberbanen. Radering af Adolph Larsen	609
Rebslagermester A. P. Andersens Reberbane paa Tesdorpsvej ca. 1913	611
Oldermand H. O. Hansens Bane paa Dortheavej. 1938	619
Reberbanen ved Østervold	671
Reberbanen paa Østervold	673
Side fra Hans Sachs: »Eygentliche Beschreibung Aller Stände...«	689
Østervold	692, 694
Kirken Sct. Anna Rotunda	707
Stokhuset, Østervold	709
Københavns tredje Raadhus.....	711

SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS HISTORIE OG TOPOGRAFI.

(HISTORISK - TOPOGRAFISK SELSKAB).

Af FLEMMING DAHL.

Den Tanke at stifte et historisk-topografisk Selskab for København — dette Begreb taget i videste Forstand — synes i de senere Aar saa at sige at have ligget i Luften. Den er da ogsaa omtrent samtidig, men uafhængigt opstaaet hos forskellige, som i Foraaret 1935 for første Gang drøftede Spørgsmaalet sammen.

For Redaktør *Carl Behrens* har det lokalhistoriske Selskab i Wien staaet som Forbilledet, medens derimod *Forfatteren* af disse Linier i Tankerne har søgt Tilknytning dels til de danske historiske Amtssamfund, dels til „Selskabet for Oslo Byes Vel“ og „Samfundet Sankt Erik“ i Stockholm. Disse Selskabers smukke og værdifulde Publikationer, deriblandt henholdsvis Tidsskriftet „St. Hallvard“ og „Samfundet Sankt Eriks Årsbok“, kunde nok friste til Efterligning, om blot de fornødne Midler til at naa dette Maal kunde bringes til Veje. Og hvilken københavnsk Borger vilde ikke af Hjærtet kunne tiltræde — med de tilbørlige Ændringer — „Samfundet Sankt Erik“'s Formaal: „At väcka intresse för Stockholms historiskt, kulturellt och konstnärligt värdefulla minnesmärken och att verka för tillgodoseende av konstnärliga krav vid stadens omdaning och utveckling“?

For denne Betragtning frembød et Samarbejde med Institutioner som Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, Foreningen til gamle Bygningers Bevaring og Turistforeningen for Danmark sig som baade naturligt og nødvendigt.

I Efteraaret 1935 lykkedes det at vinde Generalmajor *H. U. Ramsing* for Tanken. Paa hans, *Carl Behrens'* og egne Vegne forelagde derefter Stadsarkivar¹⁾ *Flemming Dahl* de foreløbige Planer for ledende Personligheder inden for Borgerrepræsentationen og Magistraten, hos hvem Forslaget fandt levende Tilslutning; navnlig Borgmester, Dr. phil. *Ernst Kaper* traadte med Varme i Skranken for Ideen. Denne kunde saaledes føres ud i Livet under det samlede Stadsstyres Auspicier.

Den 29. November 1935 udsendtes da til en større Kreds af Embedsmænd under Stat og Kommune, Videnskabsmænd, Kunstnere, fremtrædende Erhvervsdrivende og Repræsentanter for Pressen følgende Indbydelse:

Den voksende Interesse for Københavns Historie og Topografi, som de senere Aar har givet Vidnesbyrd om, og de mange nye Fund til Belysning af Hovedstadens Fortid, som de store Forandringer i de ældre Bydeles Bebyggelse har muliggjort, har bibragt os den Opfattelse, at Øjeblikket til at danne en Forening af Venner af Københavns Historie og Topografi nu er kommet.

I Haab om, at ogsaa De deler denne Opfattelse, tillader vi os at indbyde Dem til et Møde paa Københavns Raadhus (i Bryllupssalen) Fredag den 6. December 1935 Kl. 4 Eftmdg., hvor „Selskab for Staden Københavns

¹⁾ Under 1. April 1936 ændredes Raadstuearkivets Navn til Københavns Stadsarkiv og Raadstuearkivarens Embedsbetegnelse til Stadsarkivar. M. H. t. denne Navneforandring, der i øvrigt allerede er optaget i Hof- og Statskalenderen for 1936, se „Meddelelser fra Raadstuearkivet 1932—35“ i Tidsskriftets næste Hæfte.

Historie og Topografi“ vil blive stiftet og Love for Foreningen foresl aet.

København, d. 29. November 1935.

<i>Carl Behrens</i> , Redaktør.	<i>Johan Bülow</i> , Overpræsident.	<i>Flemming Dahl</i> , Raadstuearkivar.
<i>Peder Hedebol</i> , Borgmester.	<i>Victor Hermansen</i> , Mag. art.	<i>Chr. Axel Jensen</i> , Museumsinspektør.
<i>Herbert P. A. Jerichow</i> , Direktør.	<i>Ernst Kaper</i> , Borgmester, Dr. phil.	<i>H. U. Ramsing</i> , Generalmajor.
<i>Arne Sundbo</i> , Overretssagfører, M. B.	<i>Em. Svendsen</i> , Direktør, M. B.	<i>Sigurd Thorsen</i> , Kontorchef.

Den saaledes indvarslede stiftende Generalforsamling, der afholdtes som ovenfor angivet, fandt meget stærk Tilslutning. Efter en kortere Drøftelse vedtog den store og repræsentative Forsamling at oprette det paatænkte Selskab og at godkende det af Indbyderne forelagte Udkast til Love, hvorhos den kommende Styrelse bemyndigedes til i Lovene at indføje muligt nødvendige redaktionelle eller supplerende Smaa ndringer. Selskabets Love lyder derefter:

Love for „Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi“.

§ 1.

Selskabets Navn er: „Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi“. Dets Adresse er: Stadsarkivet, Raadhuset, København V.

§ 2.

Selskabets Formaal er: at vække og vedligeholde Sansen for Hovedstadens Historie og Topografi i videre Kredse og at medvirke til Bevarelsen af dens gamle Minder.

Yderligere betragter Selskabet det som en Fremtidsopgave at tilskynde til eller fremhjelpe Udgivelsen af Kilder eller Fremstillinger vedrørende Hovedstadens Historie og Topografi.

§ 3.

Selskabet afholder aarligt fire Møder, hvoraf to med *Foredrag*, to med *Besøg* paa historisk interessante eller kunstnerisk værdifulde Steder i København og nærmeste Omegn.

Foredragsmøderne agtes som Regel afholdt paa Københavns Raadhus.

§ 4.

Som Bindeled mellem Selskabet og Medlemmerne tjener det af Stadsarkivaren for Kommunalbestyrelsen udgivne Tidsskrift „Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere“, der vil blive tilstillet Medlemmerne gratis. Heri vil hvert Aar fremkomme en Aarsberetning for Selskabet. Tidsskriftet udkommer som Regel 3 à 4 Gange aarligt med ca. 16 Ark pr. Aar; to Aargange udgør et Bind.

§ 5.

Enhver voksen Person kan blive Medlem af Selskabet. Stemmeret udøver man een Maaned efter Indmeldelsesdagen. Medlemsbidraget er 7 Kr. aarligt *eller 100 Kr. een Gang for alle*. For Medlemmer, der i Forvejen administrativt modtager „Historiske Meddelelser om København“, er Aarsbidraget 4 Kr. Aarsbidraget opkræves — af Hensyn til Tidsskriftets Kommissionær — ved Begyndelsen af hvert Aar. Regnskabsaaret er Kalenderaaret.

Ogsaa Institutioner og Foreninger kan optages som Medlemmer paa Vilkaar, der fastsættes af Selskabets Styrelse.

§ 6.

Selskabets Styrelse bestaar af 13 Medlemmer, hvoraf Aarsmødet vælger 10.

Valget af disse Medlemmer sker ved simpel Stemmerflerhed og gælder for 2 Aar. Hvert Aar afgaar 5 af de valgte Medlemmer; første Gang sker Afgangen ved Lodtrækning.

Paa Grund af det nære Samarbejde, der nødvendigvis maa bestaa mellem Selskabet, Bymuseet, Kommunebibliotekerne og Stadsarkivet, er Cheferne for de tre sidstnævnte Institutioner fødte Medlemmer af Styrelsen. Denne vælger selv sin Formand, Næstformand og et Forretningsudvalg paa 5 à 6 Medlemmer.

Afgaar et Medlem af Styrelsen i Tiden mellem to Aarsmøder, er den berettiget til selv at besætte den ledige Plads. Det foretagne Valg skal forelægges det først sammentrædende Aarsmøde til Godkendelse.

Til Indlæggelse i Lovene
for „Historisk topografisk
Selskab“.

§ 6.

Selskabets Styrelse bestaar af 11 Medlemmer, hvoraf Aarsmødet vælger 8.

Valget af disse Medlemmer sker ved simpel Stemmerflerhed og gælder for 2 Aar. Hvert Aar afgaar 4 af de valgte Medlemmer; første Gang sker Afgangen ved Lodtrækning.

Paa Grund af det nære Samarbejde, der nødvendigvis maa bestaa mellem Selskabet, Bymuseet, Kommunebibliotekerne og Stadsarkivet, er Cheferne for de tre sidstnævnte Institutioner fødte Medlemmer af Styrelsen. Denne vælger selv sin Formand, Næstformand og et Forretningsudvalg paa 4 à 5 Medlemmer.

Afgaar et Medlem af Styrelsen i Tiden mellem to Aarsmøder, er den berettiget til selv at besætte den ledige Plads. Det foretagne Valg skal forelægges det først sammentrædende Aarsmøde til Godkendelse.

§ 7.

Styrelsen ansætter en lønnet Sekretær, der tillige fungerer som Selskabets Kasserer. Sekretæren fører Protokol over saavel Styrelsesmøder som Aarsmøder.

§ 8.

Aarsmødet afholdes som Regel i April Maaned hvert Aar efter direkte Indbydelse med 14 Dages Varsel.

Forslag, der ønskes behandlet paa Aarsmødet, indgives til Styrelsen mindst 8 Dage forinden.

§ 9.

Paa Aarsmødet aflægger Formanden eller Næstformanden Beretningen.

Endvidere fremlægger Kassereren paa Styrelsens Vegne det reviderede Regnskab til Aarsmødets Godkendelse.

Endelig foretages Valg af Styrelsesmedlemmer, 2 Re-

visorer og 1 Revisorsuppleant. Valget af Revisorer og Revisorsuppleant gælder for 2 Aar ad Gangen.

Aarsmødets Beslutninger træffes ved almindelig Stemme flerhed.

§ 10.

Overordentligt Aarsmøde *kan* indkaldes, naar Styrelsen finder det fornødent, og *skal* indkaldes, naar mindst 50 Medlemmer stiller skriftligt Forlangende derom. Varslet er som ved almindelige Aarsmøder.

§ 11.

Lovændringer kan vedtages, naar en Fjerdedel af Medlemmerne er til Stede og tre Fjerdedele af de fremmødte stemmer for Ændringerne.

Er Aarsmødet ikke beslutningsdygtigt i saa Henseende, kan Styrelsen med 14 Dages Varsel indkalde et overordentligt Aarsmøde, som da træffer Beslutning ved simpel Stemme flerhed, uanset hvor mange Medlemmer der er til Stede.

§ 12.

Opløsning af Selskabet kan finde Sted, naar Halvdelen af Medlemmerne er til Stede og tre Fjerdedele af de fremmødte stemmer for Ophævelsen.

Det Aarsmøde, der vedtager Opløsningen, fastsætter tillige, hvordan der skal forholdes med de Midler og Ejendele, som Selskabet til den Tid maatte have Raaighed over.

Overgangsbestemmelse.

For saa vidt intet uforudset indtræffer, afholdes det første Aarsmøde i April 1937.

Ved Valget til Selskabets Styrelse valgtes derpaa:

Borgmester, Dr. phil. Ernst Kaper,
Generalmajor H. U. Ramsing,
Overretssagfører Arne Sundbo, M. B.,
Direktør Herbert P. A. Jerichow,
Redaktør Carl Behrens,
Redaktør Georg Nygaard,
Docent, Dr. phil. Chr. Elling,
Magister Victor Hermansen,
Museumsinspektør Chr. Axel Jensen,
Stadsbibliotekar J. Aarsbo,
Stadsarkivar Flemming Dahl.

Endvidere valgtes til Revisorer:

Ekspeditionssekretær Axel Thuesen,
Ekspeditionssekretær Axel Ravn,

samt til Revisorsuppleant:

Ekspeditionssekretær Axel Holm.

Umiddelbart efter Mødet traadte den nyvalgte Styrelse sammen og konstituerede sig med Overretssagfører *Arne Sundbo*, M. B., som Formand og Stadsarkivar *Flemming Dahl* som Næstformand; til Forretningsudvalget valgtes, foruden Formanden og Næstformanden, Stadsbibliotekar *J. Aarsbo*, Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* og Mag. art. *Victor Hermansen*. Som Sekretær og Kasserer antog Styrelsen Assistent i Stadsarkivet *Kai Rasmussen*.

Ved Aarsskiftet 1935—36 traadte det nydannede Selskab frem for Offentligheden med følgende Henvendelse, der blev opslaaet eller uddelt paa Stadsarkivet og Kommunebibliotekerne og tilstillet samtlige Abonnenter paa „Historiske Meddelelser om København“:

København, Nytaar 1935—36.

En moderne Storstad kan ikke undgaa at udslette meget af sin egen Historie. Nutidens Krav om bedre Boligforhold og moderne Trafikordning medfører, at en Del af Byens ældre Kvarterer maa falde. Men Nedrivninger og Grundgravninger kaster nyt Lys over Stadens Fortid og bidrager til at skabe en voksende Interesse for det gamle København, til hvis Historie der stadig kan fremdrages ukendt Stof fra Arkiver, Biblioteker og Museer.

Med Ønsket om i Tide at værne og vogte de gamle Minder har en Kreds af Borgere ved et Møde paa Raadhuset den 6. December 1935 dannet:

Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi.

Selskabet agter bl. a. at afholde fire aarlige Møder, enten Foredrag eller Ekskursioner, ligesom Medlemmerne vil faa tilsendt „Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere“. Aarsbidraget for Møder og Tidsskrift er 7 Kr.

Selskabet har i sin korte Levetid allerede vakt megen Interesse — som første Medlem indtegnede Statsministeren sig — og haaber paa Tilslutning fra alle Kredse. Ogsaa Institutioner og Foreninger kan indtræde.

Nye Medlemmer bedes melde sig skriftlig til: Stadsarkivet, Raadhuset, København V., eller tegne sig paa medfølgende Lister.

J. Aarsbo,
Stadsbibliotekar.

Carl Behrens,
Redaktør.

Flemming Dahl,
Raadstuearkivar,
Næstformand.

Chr. Elling,
Docent, Dr. phil.

Victor Hermansen
Mag. art.

Chr. Axel Jensen,
Museumsinspektør.

Herbert P. A. Jerichow,
Direktør.

Ernst Kaper,
Borgmester, Dr. phil.

Georg Nygaard,
Redaktør.

H. U. Ramsing,
Generalmajor.

Arne Sundbo,
Overretssagfører, M. B.,
Formand.

Med Udsendelsen af ovenanførte Opraab maa Selskabets Stiftelseshistorie siges at være afsluttet. En Fremstilling af indeværende — og følgende — Aars Virke i „Historisk-topografisk Selskab“, som Foreningen i Almindelighed kaldes, vil se Lyset i den Aarsberetning, der regelmæssigt vil fremkomme i Tidsskriftets Foraars-hæfte.

Tilbage staar en kortere Redegørelse for Selskabets Forhold til „Historiske Meddelelser“. Som omtalt i 3. Rækkes I. Bind, S. 543, har Tidsskriftet i Henhold til Borgerrepræsentationens Beslutning af 26. November 1906 og Magistratens Vedtagelse af 10. December s. A.¹⁾ optaget det fulde Navn „Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere“, som afdøde Raadstuearkivar Villads Christensen imidlertid selv ændrede til „Historiske Meddelelser om København“. For Kontinuitetens Skyld vil den gængse forkortede Titel dog blive bibeholdt paa Tidsskriftets Smudstitelblad, ligesom „Meddelelserne“s Format og ydre Fremtræden — bl. a. af økonomiske Grunde — forbliver uforandret.

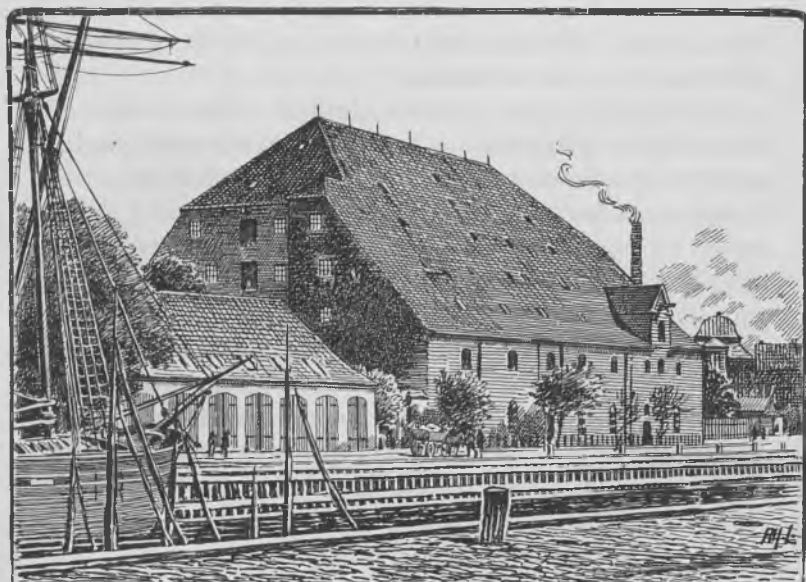
Derimod nærer Redaktionen det Haab, at det maa lykkes at forøge Hæfternes Arkantal og Stofmængde, dels ved at vinde nye Forfattere for Tidsskriftet, dels ved i dette at optage trykfærdige Foredrag, som er blevet holdt i „Historisk-topografisk Selskab“.

I øvrigt vil „Historiske Meddelelser“ af Stadsarkivaren blive ledet ud fra samme Synspunkter som hidtil, saaledes at Tidsskriftet stadig tilstræber at bringe et, saa vidt muligt, ligeligt varieret tidshistorisk, personalhistorisk og topografisk Stof. Man vil vedvarende søge at styre den Kurs midtstrøms, som allerede Tidsskriftets — nu genoptagne — fuldstændige Titel henviser Redaktøren til at følge.

¹⁾ Jfr. Magistratens 1. Afdelings Journal Nr. 923/1906.

Der skal til Slut endnu kun peges paa, at „Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere“ vel, som det hedder paa Titelbladets Inderside, er „Organ for Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi“, men at det alligevel i første Linie er Kommunalbestyrelsens historiske Tidsskrift. Denne dets dobbelte Stilling vil dog utvivlsomt aldrig kunne føre til nogen dybere Meningsforskellighed mellem Stadsstyret og Selskabet. Maatte baade dette og Tidsskriftet stedse leve, vokse og blomstre!

Københavns Stadsarkiv, Raadhuset, d. 15. Maj 1936.



Christian IV's Bryghus. Tegning af Alfred Larsen.
Efter J. P. Trap: Kongeriget Danmark.

CHRISTIAN IV's BRYGHUS.

NYE UNDERSØGELSER.

AF CHARLES CHRISTENSEN.

Naar vi her i København skal udpege en malerisk Bygning, vil mange uden Tvivl komme Christian IV's Bryghus i Hu. — Ved sin Plads bag Kanalens spejlende Vandflade virker Bygningen med de uhyre Tage og Mure som Barokkens sluttede Mesterværk. Christian IV's Bryghus behøver ikke yderligere at præsenteres for Københavnerne med nogen længere Beskrivelse; alle kender Bygningen lige saa godt som Børsen og Rundetaarn. — Bryghuset er elsket og gengivet af mange Kunstnere, og

selv paa et ikke saa godt Maleri er Stedets Skønhed næsten ikke til at ødelægge.

De uhyre Tagfladers Forskydninger over de røde af Slyngplanter overspundne Mure har sat mange Blyanter og Pensler i Gang, men derimod har Kunsthistorikernes Penne eller Skrivemaskiner ikke helt fulgt med i Løbet og forklaret de bygningsglade Københavnerne, hvorledes Bryghuset har faaet sit maskuline Udseende og er kommet til at se ud næsten som en stor strandet Hval, der er ude af Maal med sine Omgivelser. Desværre skjules Bryghuset fra Havnen af nogle nyere Smaabygninger.

Der er naturligvis Tilblivelsesaarstal for Bygningen og Oplysninger, der siger, at den har skiftet Ham efter Brande og forandrede Brugsbetingelser, men vi har hidtil ikke haft en nøjere Angivelse, der fortæller, naar de Mure og Tage, vi har for Øje, har faaet deres nuværende Former, eller de Forudsætninger, der har skabt dem. Det er nu heller ikke nogen let Opgave, da man i mere end 350 Aar har bygget og forandret paa det Sted, der huser den mærkelige Bygning af Sten, Kalk og Træ, der bærer Navnet efter vor berømte Konge, Christian IV.

Ser man nøjere paa Bygningens Grundplan (S. 20) forstaar man, at det hele begyndte som en Bastion til Slots-holmens Forsvar. De to Sæt Ydermure i det store Hus, der har Vinkelform, er ikke parallelle med hinanden. Linierne i Bastionen har altsaa været de afgørende for Bryghusets Ydre; der er rejst et Hus over dem og lagt Tag derover — Taget er skævt, da Ydermurene jo ikke følger hinanden, og delt i mange store og smaa Flader. Bastionplanen virker helt op i Taget. — Derfor gør Bryghuset sig saa stærkt gældende fra Marmorbroen. Ydermuren skærer — maver — sig frem i Gadelinien.

Første Gang, Stedet nævnes, hvor Bryghuset senere kom til at ligge, er i 1562, da Herluf Trolle opfører et Svovlhus paa en Opfyldning antagelig ved en naturlig

Ø eller grundet Vand i Kalvebodstrand¹). Dette Svovlhus var sandsynligvis af Bindingsværk, at dømme efter gamle samtidige Stik, og to Vindmøller stod tæt derved for at male Krudtet, Svovl eller andet Djævelskab. Men der maa have været Stensætning eller Pæleværk til at holde paa Opfyldningen om Øen eller Halvøen, hvor Svovlhuset laa; ellers stod det hele snart under Vand, og Krudtet blev vaadt ved første Højvande. Kan Formen af denne Inddæmning tænkes at gaa igen i Bryghusets mærkelige gamle Fæstningsplan? Gaar man tilbage til Aaret 1558, faar man Oplysninger om, at Christian III havde paabegyndt en ny Befæstning om København og Slottet²). Kort forud — fra 1553 — havde han opført en stor Tilbygning mod Øst paa det gamle middelalderlige Slot³). Hercules von Oberberg var blevet kgl. Bygmester i 1557, og han havde udarbejdet et Forslag til Befæstningen, men Kongen havde desuden en sachsisk Bygmester ved Navn Hans von Dieskau som Raadgiver og særlig befæstningskyndig. Naturligvis kasserede den

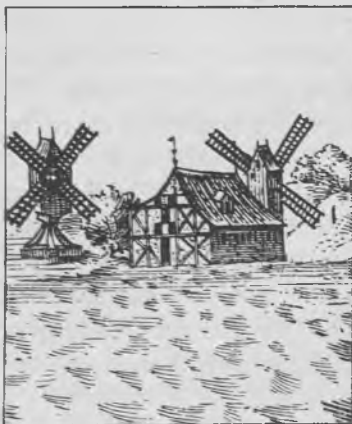
¹) H. U. Ramsing i Historiske Meddelelser om København, 1, III, 622.

²) G. F. Lassen: Documenter og Actstykker til Kjøbenhavns Befæstnings Historie, 1855, 97—100. Her tales i Brevet fra Christian III til Magnus Gyldenstiærne i Aaret 1558 ogsaa om Anlægget af en Krudtmølle — antagelig en Vandmølle. Kongen ønsker, den skal ligge saa nær Slottet som muligt. Et Spørgsmaal er, om denne Mølle kan have noget at gøre med det Svovlhus, Herluf Trolle lader opføre 4 Aar efter paa Bryghusets nuværende Plads, og om dette Svovlhus ogsaa indeholdt en Vandmølle. Svovlet kom fra Island og var Kongens private Forretning.

³) Sandsynligvis er den Bygmester Jacob, der virker ved Christian III's Slotsarbejde (ansættes 1553 som kgl. Bygmester) ikke Kongens Hofmaler og Altmuligmand Jacob Binck, som kan have givet Slotstegningerne en ekstra kunstnerisk Opstrammer, f. Eks. ved Tagformen, Karnappen til Gaarden og Gavlformerne. Binck arbejdede ogsaa sammen med den gamle kgl. Bygmester Morten

ene Bygmester den andens Arbejde. Det var særlig ved Slottets Forsvar, Meningerne var delte; ved Befæstningen om Byen var man mere enig.

Det har dog ikke saa stor Betydning i denne Sammenhæng, at de lærde var uenige, men vi faar at vide, at der er store Planer fremme om Byforsvar og Befæstning-



Svovlhuset c. 1587.
Udsnit af Brunius' Theatrum
urbium.



Bastionen 1611.
Udsnit af van Wijchs Prospekt.

ger, og Slotsholmen var et udsat Sted. I 1550 havde Kongen opført et Tøjhus paa Slotsholmen, hvor Rigsarkivet nu ligger. Den gamle Kystlinie gik tæt Syd derfor, først ved Christian IV's Opførelse af Tøjhuset i 1598—1600 begynder de store Opfyldninger, og man kommer ud i

Bussart paa Fæstningsplanen, f. Eks. til Krempe i 1550. Dr. F. Beckett oplyser i Renæssancens Portrætmaleri, at fra Marts 1552 forlader Binck Danmark. Bussarts Bastioner var dog endnu de gamle halvrunde som paa Malmøhus og Sønderborg Slot.

Har Binck samarbejdet med Bussart? Der findes mange kunstneriske Fællesmotiver, f. Eks. de smaa Engle, der blæser i Horn.

Linie med det nuværende Kongens Bryghus, dengang Herluf Trolles Svovlhusø.

Man har hidtil ikke fundet Spor eller Tegninger af de Forsvarsværker fra 1558 eller andre Foranstaltninger til Slottets Forsvar, som Mester Hercules og Mester Hans von Dieskau blev uenige om. Der tales i denne Forbindelse om en Skabelon af Hercules, som Kongen ønsker, stadig skal følges, medens Kongen overvejer Sagen (Dieskaus Kritik)¹). Kun i Christian IV's Bryghus's mærkelige bastionsformede Grundplan har man Linier, der kan gaa tilbage til 1560—80. Denne Bastionsform træffes nu kun paa Kronborg i Flagbastionen fra 1575—76, og i Rigsarkivet opbevares en Tegning af en endnu ældre Bastion fra c. 1560, der skal have været paa Kronborgs sydvestre Hjørne modsat af Flagbastionen. Tegningen til den ældste Bastion er uden Tvivl udført af Hans v. Dieskau til Kronborg (paavist af Dr. F. Beckett, se Aarbøgerne 1930). Plan-Formen er tilsvarende Bryghusets Plan.

Det er den saakaldte italienske Befæstningskunst, der antagelig med Antwerpens italienske Fæstningsværker som Forbillede har skabt Linierne i de gamle Bastionsformer for Kronborgs Vedkommende²). Kongens Bryghus's Grundplan er ligeledes et Barn af den italienske Befæstning.

Paa Kronborg tilbygges eller ombygges den nord-vestre Bastion med Kasematanlægget i 1583—85, og den blev af

¹) Efter Lassen, anf. Værk, 98, ser det ud, som v. Dieskau foreslaar to Bastioner lagt ved Smeden, det maa vel være nuværende Holmens Kirke (fra 1562 var her Ankersmedie), og ved Tøjhuset — nu Rigsarkivet. (Det nuværende Tøjhus er først bygget af Christian IV).

²) Kronborgs Volde og Værker samt bevarede Forslag viser næsten alle de vekslende Ideer i Fæstningskunsten gennem 400 Aar fra 1450—1850. Flere af Projekterne kom dog ikke til Udførelse.

en noget anden Form end de ældre italienske Bastioner — Pastei, Runddel eller Bulværk, som de ogsaa kaldes. De nye, der blev spidsere end de gamle Bastioner, var særlig Nederlandenes Indsats i Befæstningskunsten, og man har ikke mere de smaa Knæk i Bastionens Flanker, som er karakteristiske for den ældre Befæstningskunst, særlig udformet af Italienerne, med høje murede Sider. Vand og Jordvolde blev Hollands Indsats i Befæstningskunsten¹⁾.

Da Christian IV i 1607 begynder at bygge en Skanse paa det nuværende Bryghus's Plads, den gamle Svovlø, har han næppe benyttet de forældede Forsvarslinier som Grundlag for sit nye Skanseanlæg, hvis der ikke var noget ældre værdifuldt Sten- eller Pæleværk at gaa ud fra. Det er de smaa Knæk i Bastionens Flanke, der er Tale om; de var forældede i Begyndelsen af 17. Aarhundrede. Selv om en af Tysklands store Fæstningsbyggere, Daniel Speckler (død 1589) endnu benytter det forbedrede italienske System, har vi ingen Tegning eller bevaret Fæstningsværk i Danmark med Bastioner med de brudte Flankelinier fra Christian IV's Tid. (Meddelt mig af Dr. V. Lorentzen). Det gamle italienske System kommer i en ændret Form i Vaubans Befæstning (1ste System) efter 1670 frem i Frankrig; det er her i Danmark benyttet til Kronværket foran Kronborg.

Bryghusets Forgængere i gamle Fremstillinger findes paa Københavnerbillederne hos Brunius i *Theatrum urbium* c. 1587. Her er to Fremstillinger af Herluf Trol-

¹⁾ Om Hollands Befæstningskunst se: F. A. J. Vermeulen, *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandchje Bouwkunst*, II Del, 1931, 415 f. Det var den hollandske Ingeniør Adriaan Anthonisz, der i 1580—96 ombyggede de hollandske Byers Forsvarslinie i den nye hollandske Befæstningsmaade. Idealbyen Willemstads Forsvarsværker er fra 1595.

les Svovlhus paa en Landtange, der gaar ud fra Kystlinien ved Christian III's Tøjhus. Selve Svovlhusbygningen er af Bindingsværk i een Længe. Den er flankeret af to Stubmøller.

Den gamle Plan af København fra ca. 1600 (nu i Det kgl. Bibliotek) viser en Bygning paa den Plads, hvor Bryghuset kom til at ligge; dog noget fordrejet — efter min Mening. Paa van Wijchs „Delineation“ fra c. 1611 vises paa Billedet af Hovedstaden en Bastion helt ude til Siden i Billedet; derovenpaa og med noget mindre Grundplan er angivet en lille Bygning i to Afdelinger med fladt Tag. Baade Bastionen og de smaa Huse ovenpaa har Skydeskaar i Brystningsmuren. En ensom Stubmølle holder Stillingen tæt ved Bastionen. Møllen er maaske en af de gamle fra Herluf Trolles Tid.

Dette Billede har, tror jeg, ikke ringe Værdi, da Fund i Juni 1935 i selve Bygningen peger i samme Retning; Husenes Højde og Bredde hos van Wijch maa naturligvis ikke tages for alvorligt. Ligeledes er Afstanden til Christian IV's Tøjhus helt gal.

5. September 1619 betales Vidt Krogen for nogle Arbejder i Bygningen. Det siges: „inden udi den Skanse, som det gamle Svovlhus tilforn stod bag Tøjhuset her for Københavns Slot, som nu er for ordineret til et Bryggers“¹⁾. — Her siges, det gamle Svovlhus stod paa Skansens Plads eller paa Skansen. Det maa vel være den lille Bygning, der vises hos van Wijch. Arbejdet blev paa-begyndt i 1616²⁾. Eller ogsaa menes der Herluf Trolles gamle Svovlhus.

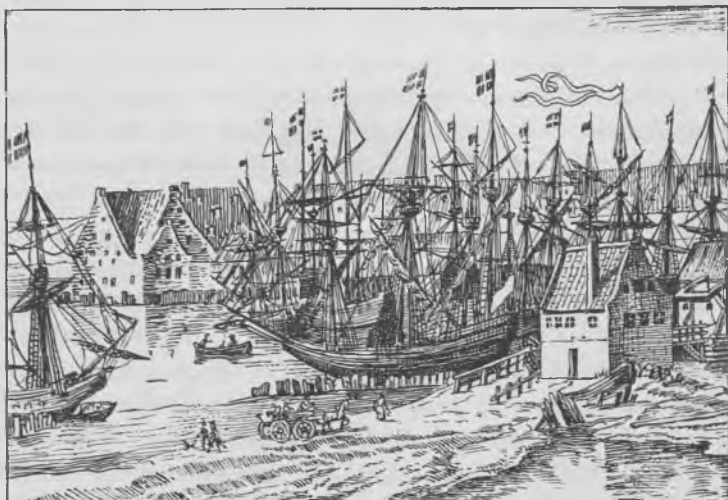
Et Billede af det Bryghus, der kort Tid efter blev taget i Brug, har vi paa Stik fra ca. 1628 paa Det kgl.

¹⁾ Lassen anf. Værk, 31, forneden.

²⁾ Lassen anf. Værk, 32. Morten Kiøge var Murermester, Vidt Krogen Tømmermand og Baltzer Berner Skiferdækker.

Bibliotek. Huset havde høje glatte Gavle uden svungne Gavlkamme¹).

I 1632 ødelægges Huset af Brand og bygges op igen, antagelig med Valmtag. Vi har nu to mindre gode Fremstillinger af Bryghuset til 1767, da den næste Brand indtræder. En Tid var her Skifertag, efter de mange løse Fund



Bryghusets Udseende 1618.
Udsnit af Stik paa Det kgl. Bibliotek.

at dømme maaske fra 1616—1632. Hos Pufendorf er Bryghuset vist med afvalmet Tag til alle Sider. Og paa Resens Perspektivkort af Byen i 1674 er, selv om Fremstillingen er lille, Bygningen vist paa klar Maade og noget tilsvarende som hos Pufendorf. Bryghuset er desuden vist paa forskellige Billeder fra 1750, og da havde Taget i alt væsentligt samme Form som det nuværende, der først kan være udført efter Branden 1767. Men nu faar det røde Tagsten. Resen har en anden morsom Enkelthed

¹) Christian IV's Breve I, 170. Kong Christian IV havde selv vist Morten Murmester, hvorledes Skorstenen skulde udføres.

paa sin Tegning, en Rampe, der gaar til det østre Hus, hvilket endnu har nogle store Porte, hvis Betydning man ikke kan klare. Oprindeligt stod de maaske aabne. Denne Rampe kan tyde paa, at Stueetagen endnu dengang var delt i to Etager, som senere skal paavises.

Vil man undersøge Bryghus-Bygningen selv for at finde Konstruktioner, der ud over Grundplanen peger mod 16. Aarhundrede, kan man ikke faa Øje paa Bygningsdele, der paaviselig kan gaa tilbage til dette Aarhundrede og være ældre end 1607. Særlig maa man ikke tillægge Murstenenes Størrelse for stor Betydning. De er ligesom ved Tøjhuset ikke saa voldsom store. (I Galejhuset — nu Underbygningen til Det kgl. Bibliotek — er de gamle Sten 24—12—7½ cm). København er noget for sig selv med Hensyn til Murværk. Der er alt i 1600 benyttet smaa Sten i København¹).

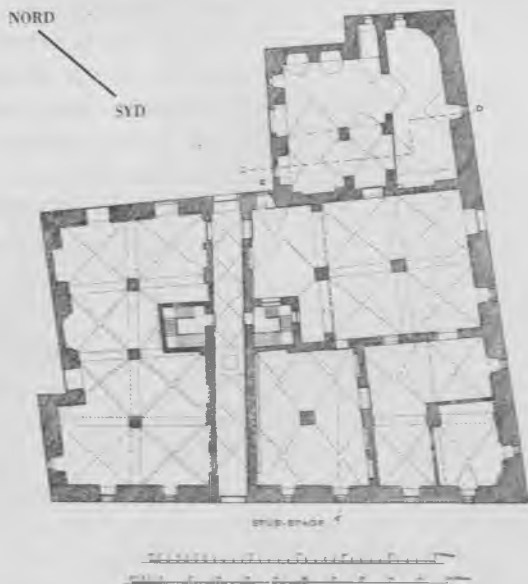
Der har saa ofte været foretaget Byggearbejder paa Bryghusets Plads. (H. M. o. K. 1, VI, 445). Vi gentager Aarstallene: 1607—09 skal underste Afdeling være opført som Skanse. 1616—18 sættes Taget og Gavle over, og kort Tid efter bliver Bygningen af Kongen forordnet til Bryghus, men alt 14 Aar efter brænder Træværket, og 1632 bygges det op igen. Tøjhusets Brand i 1647 paa-virkede ikke Bryghuset; men i 1767 galer den røde Hane atter over Bryghuset, som efter den Tid bliver Depot for Søetaten og 1800 for Hæren, og saaledes benyttes det endnu.

At bestemme de staaende Mure i Forhold til gamle Kort, Billeder og ovenangivne fastlagte Aarstal for Byggearbejder er en ingenlunde let Opgave, og noget helt bombesikkert Resultat kan vanskeligt fremsættes, men Sten og Murkonstruktioner udsiger dog en Del, som her bør fremføres. Der er ogsaa konstruktive Lighedspunk-

¹) Meddelt mig af Magister Chr. Axel Jensen.

ter i Murværk og Hvælvinger med Tøjhusbygningen fra 1598.

I Ældre Nordisk Architectur, V. Samling, 4 R. findes ret gode Opmaalinger af Bryghuset udført af Arkitekterne O. Petri og H. Prahl, desværre uden nogen Aldersangivelse af Murværkets forskellige Dele. Bygningens



Plan af Christian IV's Bryghus. Fra Ældre nordisk Architectur, V. Saml., 4. R. — Maal 1:800.

mærkelige Konstruktion faar man derimød udmærket Indblik i. Stueetagen er helt overhvælvet og har høje, meget slanke Lysaabninger, der bag en Anslagsfals udvider sig med Smige indefter. En nøjere Undersøgelse af Vinduerne viser, at de nuværende Trækarme i Aabningen er hugget ind i Muren, og derved er den Cirkelbue, der udvendig afslutter Aabningen, blevet noget forkludret, da man har søgt at læmpe sig efter den med Trækarmene udvidede Vinduesbredde. Aabningerne har lige-

ledes en Forandring i Højden, da Vinduets Understykke nu sidder en tre-fire Skifter over den oprindelige Bund i Lysaabningen eller Skydehullet — som det maaske oprindeligt var dets rette Navn. I tidligere Tider var disse Aabninger til at lukke med Lemme; Hængsler og Lukkebeslag sidder endnu paa Plads indvendig i Anslaget eller Murkarmen, som Falsen ogsaa kan kaldes.

Afbankning af Puds og de senere omtalte Udgravninger blev velvilligt foretaget i Juni 1935 af Ingeniørdirektoratet, hvem jeg herved bringer min bedste Tak for den Imødekommenhed, der blev vist disse Undersøgelser alle Vegne.

Den underste hvælvede Etage har et mærkeligt Tilbagespring i Murstykket paa ca. $1\frac{1}{2}$ Sten omtrent midt paa Stueetagens Vægge; ogsaa flere af de svære Skillerum har det samme Tilbagespring¹).

Alle Vinduer og Aabninger har i de ældste Byggetider antagelig været afsluttede med Buer, elliptiske eller cirkelformede, men ved de mange Istandsættelser blev Lysaabningen i de øvre Etager forsynet med lige Stik. Den øverste Del af de nu staaende Gavle blev ommuret; dette er ogsaa sket mange andre Steder.

Da Bryghuset i 1767 omdannes til Magasin, opføres ingen Skorsten, og man kan nu ikke mere se Rester af Bryggerivirksomheden eller Malteri, men forskellige mærkværdige Vægnicher kan lede Tanken hen paa det gamle Bryggeri, som selv en kræsen Turist — den svenske Arkitekt Nicodemus Tessin — i 17. Aarhundrede var begejstret for. De ydre Murflader mod Syd og Øst er en Del medtagne af Tidens Tand; Sten forvitrede — flere Steder var der store Revner fra ældre Tider. Man gav Bygningen mange ulyksalige „Sikringer“ ved at ind-

¹) Dette Spring i Murtykkelsen, der rammer midt i Vindueshøjden, gør her et meget ejendommeligt Indtryk. Man tænker paa en Deling af Stueetagen; se herom senere.

mure svære Jernankre, der i ikke opvarmede Huse ruster stærkt, udvider sig og maa have mere Plads. Og intet kan staa for denne Udvidelsestrang. — Selv om Kalken er nok saa stærk, revner og forskydes Murværket, saa Jernet faar mere Plads.

Et Sted — tæt ved det udvendige sydvestre Hjørne — var saaledes et Stykke af Murværket nedfaldet c. 80 cm over Jorden i $\frac{1}{2}$ Stens Dybde. Det Murværk, der paa denne Maade blev synligt, ved at den ydre Skal var gaaet af, viste sig at have Sten i Skifterne, der laa under en Vinkel paa 45 Grader med Ydermuren. Og da noget mere af den ydre Skal fjernedes, viste det sig, at der var to saadanne Skifter med almindelig Skiftegang imellem, noget ødelagt og afhugget, men over det øverste af disse Tandsnitskifter laa de nuværende Facadesten tilsyneladende fast og med god Forbindelse. Under Tandsnitskiftet (vi huggede ud for c. 80 cm over Jordlinien) er den nuværende Facademur kun en Skal paa $1\frac{1}{2}$ Sten, der er sat uden paa en ældre Mur, antagelig da den nuværende glatte Granitsokkel blev indhugget og flyttet op, efter som Jordlinien havde hævet sig. Vi prøvede ved Østsiden — mod Havnen — og Forholdene var her noget tilsvarende, selv om der var tre almindelige Skifter mellem de to Tandsnitskifter.

Tandsnitskifterne opfattede jeg først som Gesimsmurværk, da det var Fremspring udefter som Udkragninger, og de markerede Højden af den gamle Skanse. Men ved yderligere Udhugninger blev jeg klar over, at der var endnu flere Tandskifter opefter og imellem de først fremdragne. Det maa være et konstruktivt Murforbandt, der antagelig ikke har gaaet ud i Facaden. Ved Udhugning under Skraaskifterne fremkom ogsaa ældre, glatte Skifter, der ikke saa ud til at være overhugget, altsaa Rester af et ældre Bygningsværk, hvorpaa der er muret, da den nuværende Facade byggedes op. General H. U.

Ramsing, der med stor Interesse fulgte Undersøgelserne, forstod straks Betydningen af de skraatliggende Skifter og har meddelt mig, at efter en ældre Lærebog i Bygningskonstruktion kaldes denne Maade at henlægge Stenene paa: Hollands eller Fæstningsforbandt. Jeg tror kun, det er paavist i Danmark paa Christian IV's Bryghus og Christiansborg Slot. (I Murene paa Christian VI's Slot — nylig meddelt mig af Slotsforvalter Arkitekt Axel Petersen).

Der blev ogsaa foretaget Udgravninger, der paa Øst-siden viste to Rækker meget store Granitsten som Sokkelsten. De var smukt tilhuggede og laa paa utilhuggede Marksten, der foran sig havde en meget svær Pælerække med en dertil fastgjort Bjælke.

Det mærkelige var, at de to Rækker tilhugne Sokkelsten havde to Murstensskifter imellem sig. Det lader formode, at den underste Række var den oprindelige, og der senere, efter som Jordsmonnet udenfor havde dannet sig, var foretaget en Formuring af en ny Granitsokkel, som ogsaa senere er blevet skjult af det nuværende Jordlag.

Murstenene over Granitsokkelen gik ikke igennem som hele Skiftet, først c. 1 Meter oppe var der Forbindelse. Den første Meter er altsaa skalmuret paa Ydersiderne.

En Udgravning i Nord, foran Flankemuren, viste en noget tilsvarende Stensætning. Paa et stærkt fremspringende Kampestensfundament var formuret en tilhugget Granitsokkel, dog kun eet Skifte høj; men der laa 6 Murstensskifter mellem den tilhugne Sten og de fremspringende Kampesten. Ved denne Sokkel maa her ogsaa være sket en Omsætning af Granitskiftet efter de voksende Fyldlag. Her traf vi Brandlag i Jorden c. 50 cm nede; det svarede til Underkanten af det tilhuggede Granitskifte.

Ved det nordøstre Hjørne traf man fire Smaakanaler, to paa hver Side af Hjørnet gennem hele Murens Tykkelse. Der er svære indre Murforstærkninger ved Hjørnet. Hullerne var 25×30 cm og afdækket med Kridtsten udvendig $\frac{1}{2}$ Sten fra nuværende Murlinie. Man kan formode, Hullerne har været til Bjælker, der udvendig kan have haaret en Løbebro. Da Aabningerne indefter har samme Størrelse som udvendig, kan man daarligt udnevne dem til Skydehuller. Aabningerne sad c. 50 m over Jordlinien (den nuværende) og c. 40 cm over Gulvet i Rummet indenfor.

Ved Undersøgelse i den nordre Flankemur længst mod Vest traf vi store dejligt røde Sten i gammel grov Kalk, op til c. 1 m over nuværende Granitsokkel. Her begynder en Opmuring med noget tyndere Sten. Stenstørrelsen var underst c. $25 \times 13 \times 7,5$ à 7 cm, derover Sten noget lysere i Farven $24 \times 13 \times 6,5$ à 6 cm. Ved Hjørnet ses Afsats til den svære 1,25 m tykke Mur, der har ført over til Tøjhuset.

Der er som ovenfor antydet to Afdelinger i Murens Højde indvendig i Stueetagen, man ser det bedst i den nordøstre Afdelings indvendige Rum, der gør det ældste Indtryk. Det var ogsaa her, man traf de lavtsiddende Aabninger igennem Muren.

Et gammelt Murstensgulv af smaa gule Sten ligger herinde betydeligt lavere end Gaardspladsen udenfor og det kampestenslagte Gulv i den søndre Del af Huset. En helt gennemført Afbankning af Pudsen kunde vi ikke foretage denne Gang, men meget tyder paa, at den øverste Del af Stueetagen havde været beregnet til Opstilling af Kanoner paa et Plankegulv, dels fordi der findes to store Nicher i den vestre Del af den nordre Flankemur foroven, der kan være tænkt som Stillinger til Flankeskydninger, dels gaar de oprindelige Vinduer i den nordvestre Del ogsaa kun til den nu forsvundne Etage-

deling. Som tredje Bevis kan fremføres en stor, meget flad Bueaabning, vi fremdrog i det nu gennembrudte Hovedskillerum; Aabningen synes at have sat de to lave Underetager i Forbindelse med hinanden gennem Hovedskillerummet. Buen er 51 cm tyk.

Hvælvingerne i den nordøstre Del af Bryghuset forekommer mig at gøre det ældste Indtryk. De kan kaldes Tøndehvælvinger med Kapper for Vinduer og Nicher. Maaske er de fra 1606—07, da Skansen opførtes. I det sydvestre Rum er der en anden og tredie Form paa Hvælvinger; der findes regelmæssige Krydshvælvinger i to Former; den yngste med ca. 24 cm brede Ribber, der sammen med Gjordbuerne er tilsat mange smaa gule Sten, kan være udført efter sidste Brand i 1767. De ældre Krydshvælvinger i det sydvestre Rum kan være fra 1618—20, men er antagelig udført efter Branden 1632.

I den nordre udvendige Facade af Flankemuren ses to store Buer, muret med meget tykke Mursten. De flade Buer kan have dannet Afslutningen paa de to indre Skydestillinger i øverste Afdeling af Stueetagen, der tidligere er omtalt. I vestre Flankemur — mod Byen — ses ogsaa udvendigt to noget lignende Buer i den ellers saa stærkt ombyggede Mur. (Tre noget tilsvarende Buer findes paa Nordsiden i Bastionen Frederik III paa Kronborg)¹⁾. De to Buer i Bryghusets Vestmur svarer ikke til det nuværende Hvælvingssystem indenfor, som jeg ogsaa af andre Grunde formener, er senere opmuret. De to Buers Plads i vestre Flankemur lader, som General Ramsing har gjort mig opmærksom paa, antage, at den Kurtinemur, der har strakt sig ned mod den gamle

¹⁾ I Albrecht Dürers Befæstningskunst er vist noget tilsvarende store Buer i de ydre runde Bastionsmure, han arbejdede med. Hos Dürer forstaar jeg nærmest Buerne som en Konstruktion til at forstærke Muren med. Se Wilhelm Waetzoldt: Dürers Befestigungslehre, 1916.

Bastion ved den nuværende Staldgaard, er udgaaet tæt Nørd for den nordre Bue. Ved denne Antagelse faar man det Resultat, at Bryghusbastionen havde omtrent samme Fremspring fra Kurtinemuren paa begge Sider. (Ellers blev det sydvestre langt det største, da Fløjen i Bryghuset er af forskellig Bredde).

Af den anden Kurtine, der fra Bryghusbastionen strakte sig til Tøjhuset, har man endnu et Spor i den Fortanding, der er afsat i Bryghusets nordre Hjørne. Muren var 1,25 cm tyk. Man kan altsaa fastslaa, at her er de oprindelige Sten endnu paa Plads, og Forholdene ved Omgivelserne kan ogsaa give enkelte gode Oplysninger. Ligeledes viser et højtsiddende afhugget Sandstensbaand i vestre fremspringende Del, at der har været Sandstensgesims(er)¹⁾. Ind mod Gaarden længst mod Nørd sidder et af de oprindelige og ret uforstyrrede Vindueshuller, der ikke gaar nær saa lavt ned som Vinduerne i Ydersiden. Ret tidligt er Vinduesaabningen til muret; ved denne Lejlighed blev under Vinduet et oprindeligt lille Mønstermurværk i Gaardfacaden ødelagt. Mønstret bestod af grønglaserede Sten i enkle Skraalinier. (Noget tilsvarende findes fra de samme Aar paa Frederiksborg Slot). Der er nu kun paa Bryghuset bevaret et ganske lille Stykke, men jeg formoder, at det har gaaet over større Stykker af den nu næsten helt omurede Gaardfacade. Her er Facadestenene kun 6 cm tykke.

Under Belejringen 1658—59 var Tøjhuset et udsat Sted, som det er vist paa Stikket hos Pufendorf, der forestiller Kampen om Natten, da Fjenden var ude paa Isen.

Den nuværende Tagform ser ud til at være ældre end

¹⁾ Lassen, anf. Værk, omtaler Side 31, at i 1609 leveres hugne Lister (Sandstensbaand) til Runddelen — det senere Bryghus.



Bryghusets Brand 1767.
Maleri paa Københavns Bymuseum.

sidste Brand, 1767, paa to Billeder i Før og Nu, dateret c. 1750 (S. 343 og S. 388—89), er den nuværende Tagform angivet. Paa Maleriet er Taget vist sort, antagelig af Skifer eller mørke Tagsten, og der er vist en smukkere og mere regelmæssig Vinduesinddeling mod Søen end den nuværende. Naar Facadestenene engang er saa ødelagte, at man vil skride til Udbedringer, burde Vinduesinddelingen stimuleres noget efter de gamle Delinger.

Naar vi nu forlader det gamle Bryghus med den gamle Fæstningsplan og har fortalt om de mange store og smaa Ting, der har baaret den røde Traad i Bygningens Historie, maa jeg jo vedgaa, at der er faa helt fastslaaede Beviser; der er for mange Steder, man maa sige „sandsynligvis“, men fremtidige Bygningsarbejder kan maaske helt fastslaa min her skitserede Bygningshistorie, som nu i korte Træk skal gentages: Paa en gammel Opfyldning med stensat Rand og Pæleværk fra 1562 opfører Christian IV i Aarene efter 1607 en muret Skanse, der har den gamle italienske Bastionsform og i Højde svarer til den nuværende Stueetage, der antagelig var helt overhvelvet. Etagen kan desuden oprindeligt have været delt med et Gulv. Denne Skanse har haft et mindre Svovlhus liggende ovenpaa i Sydvest. I 1616—18 omdannes det hele til Bryghus. Tage og Gavle opføres, der i Størrelse ret nøje svarer til de nuværende, dog er der foretaget Afvalminger af alle Gavle i Tidens Løb, og desuden har de ydre Mure paa de fleste Steder faaet nye Facadesten og nye Vinduesformer. Overdelen af de nuværende Gavle er helt ommuret efter sidste Ildebrand.

G. F. Lassen: Documenter og Actstykker til Kjøbenhavns Befæstnings Historie, 1855.

F. Beckett: Hans v. Dieskau og Danmark, Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist., 1930, 65.

- H. U. Ramsing: Bidrag til det gamle Københavns Topografi, Hist. Medd. om Kbh., 1, III, 40, 622.
- Emil Madsen: Tøjhuset i København, Hist. Medd. om Kbh., 1, III, 161.
- Emil Madsen: Bidrag til Københavns Historie, Hist. Medd. om Kbh., 1, VI, 443.
- Villads Christensen: Optegnelser om Ildebrände i København 1749—89, Hist. Medd. om Kbh., 1, VI, 205.
- Otto Smith: Tøjhuskomplekset, Før og Nu, 1926, 337.
- V. Lorenzen: Haandtegnede Kort over København 1600—1660.
- 3 Akvareller af Branden 1767 paa Bymuseet.
- Opmaaling i Ældre Nordisk Architectur, V. Samling, 4. Række.
- En Plan af Tagetagen i Nationalmuseet.
-

STORE BEDEDAGS 250 AARS JUBILÆUM
OG HUNÆUS' MALERI „KOBENHAVNS
VOLD AFTENEN FOR STORE BEDEDAG“.

AF CARL C. CHRISTENSEN.

Det er en almindelig udbredt Mening, at det er *Struensee*, hvem vi skylder Indførelsen af *Store Bededag*, som siges at skulle være blevet til paa den Maade, at han slog en Del overflødige Helligdage sammen til en, *Store Bededag*. Dette fik de, der nu er omkring de 70, indprentet i Skolen af deres respektive Lærere, skont det for en opmærksom Skoledreng slet ikke fremgik af de da brugte Skolebøger: Koefods, Nossetts og Blochs Danmarks- og Verdenshistorier.

Men ihukommende det Erik Bøghske Fyndord „Kalifens Ord er Visdom“, troede man blindt paa, hvad Kalifen in casu Læreren docerede ex cathedra, og først senere hen i Livet fik den gode Tro sit Grundskud.

Intet er nemlig fejlagtigere end at tillægge *Struensee* Paterniteten til „*Store Bededag*“, thi den er blevet indført 51 Aar før hans Fødsel, saa den skal han ikke have Skylden for.

Det var nemlig *Christian den Femte*, der den 27. Marts 1686 indførte „*Store Bededag*“ ved „Forordning om en extraordinaire Bede-Dag aarligen“¹⁾, der saaledes i Aar kan holde 250 Aars Jubilæum.

Da denne Forordning udstedtes, var der allerede for-

¹⁾ *Christian den Femtes Forord. 1683—99. Side 263.*

skellige Bededage, men de var ikke fastliggende, og deres Placering bestemtes Aar for Aar; de gik helt tilbage til den katolske Tid, hvor der fandtes en Mængde Faste-, Bede- og Helligdage. En Del af disse forsvandt ved Reformationens Indførelse i 1536, en Del bibeholdtes, og senere kom nye til for længere frem i Tiden at blive ophævet.

Saaledes paalagde *Christian den Tredie* ved Forordningen af 2. Juli 1546¹⁾ Biskopperne, at de i deres Stifter skulde lade afholde Bededage, da han havde erfaret, at „den menige Christenheds Arvefjende, Paven, og hans Anhang“ vilde „indfalde udi Tyskland og andensteds, hvor Guds klare og rene Ord prædikes“ og det „med Sværd og Blodstyrtning nederlægge“.

Den 13. Oktober 1551²⁾ byder Kongen, at der skal afholdes 3 Bededage „med Fasten, Messe og Litanieprædiken Mandag, Tirsdag og Onsdag efter S. Andreas Apostoli Dag nu næstkommende“ (30. November).

Frederik den Anden udsendte den 3. December 1580³⁾ et Missiv til Stiftslensmændene om, at der ikke maa holdes Ting eller anden Stævne paa de nu tilstundende Bededage „mandagen, tisdagen och ottensedagen epter dominicum oculi⁴⁾, som er dend 27 og 28 februarii oc dend første martii først kommendis“ (d. v. s. i 1581).

Saa vel *Christian den Fjerde* som *Frederik den Tredie* bibeholder aarlige Bededage, men under sidstnævnte Konge kommer der en ny til ved Forordningen af 9. Januar 1661⁵⁾, efter hvilken der aarlig hver 11. Februar

¹⁾ H. F. Rørdam „Danske Kirkelove“ I, Kbhvn. 1883, S. 244.

²⁾ fornævnte Værk, S. 317.

³⁾ V. A. Secher „Forordninger 1558—1660“, II, S. 177.

⁴⁾ d. v. s. 3. Søndag i Fasten.

⁵⁾ H. F. Rørdam „Danske Kirkelove“ III, S. 425. — Kbh. Diplom. V, S. 695. — Forordningen meddeltes Biskop Hans Svane under 18. Januar.

skulde afholdes en „Taksigelses Bededag“ til Minde om „den lykkelig seyervinding, som den grundgode Gud os forleden aar paa samme dag forleente, da kongen af Sverrig udi dend storm, som hand her paa byen med ald macht ansatte, veldeligen oc med stoer ruin blef afslaget“.

Denne Taksigelses-Bededag bestod i 105 Aar og blev ved Reskript af 17. Oktober 1766¹⁾ ophævet 16 Dage efter, at den danske Prinsesse *Sophie Magdalene* (Frederik den Femtes Datter) var blevet viet til den svenske Tronfølger, den senere *Gustav den Tredie*; dette Ægteskab var vel nok Anledningen til Ophævelsen af Taksigelsesdagen.

I Christian den Femtes Danske Lov (1683) nævnes alle Kirkens Helligdage, og hvornaar der skal prædikes, samt „paa ordinarie Bededage, som i Kjøbstæderne skulle holdis hver Fredag af hver Sognepræst i sit Sogn“²⁾.

Tre Aar senere er det, at Forordningen om en ekstraordinær Bededag udstedes den 27. Marts 1686³⁾, og i denne er Fredagen bibeholdt som Bededag. Det hedder nemlig i Forordningen, at der

„aarligen paa den fierte Fredag, som efter Paaske Helige-Dage indfalder, en Extraordinaire Bede-Dag skal holdis“.

Endvidere bestemmes, at

„baade i Kjøbstæderne og paa Landet, Aftenen før fornævnte Bede-Dag Klokken Sex skal ringes med den største Klokke til hver Kirke, da alle Boeder, Kieldre og Kroer, hvor nogen slags Vahre eller Drik selges, strax skal tillukkes“.

¹⁾ Fogtmans Reskripts. 6 Dels 1. Bind, S. 33.

²⁾ 2. Bog 4. Capitel 5.

³⁾ Christian den Femtes Forord. 1683—99, S. 263.

Ligeledes hedder det i Loven:

„Og skal alle Kgl. Undersaatte ædruelig, skikkelig og betimelig komme til Kirken paa denne Bede-Dag, samt faste, indtil alle Tjenesterne ere forrettede, og entholde sig fra al Arbeide, Reiser (Posten alene undtagen), samt Spil, Leeg, Dobbel og anden verdslig Forfængelighed. Til hvilken Ende ... forbydes, udi alle Ordinariet, Pensioner, Herberger og Vertshuse eller Kroer, paa Landet saavel som i Kiøbstæderne, Mad eller Drikke, førend al Guds-tieneste ... fuldkommen er forrettet, nogen i hvem det og være kan, at give eller skaffe, de Syge og Svage undtagne“.

Ved denne Forordning glider de tidligere Bededage automatisk ud, og der bliver fremtidig kun den ene, Store Bededag, som den kaldtes, og Taksigelsesdagen af 1661. Bededagen bliver dog, paa Grund af Befolkningens Ulyst til at overholde den, yderligere indskærpet ved to paafølgende Forordninger af 11. April 1702¹⁾ og 10. April 1731²⁾.

Dog kom der endnu en Bededag til ved Forordningen af 14. September 1731³⁾, ved hvilken der for København alene paabødes „en Bede-Dags og Taksigelse Fæsts Holdelse ... aarligen den 23. Octobris“ til Erindring om den store Bybrand i Dagene 20.—23. Oktober 1728⁴⁾. De danske Helligdage var paa det Tidspunkt 21, hvortil kommer de Søndage, der ikke hører ind under de 3 Hovedhøjtider, saaledes at de samlede Helligdage blev ca. 70 eller godt $\frac{1}{5}$ af Aaret.

Da *Struensee* bliver Statsminister, reducerer han disse

¹⁾ Frederik den Fjerdes Forord. 1702—03, S. 48.

²⁾ Christian den Sjettes Forord. 1731—32, S. 28.

³⁾ sammesteds, S. 71.

⁴⁾ Ophævedes ved Forord. af 26. Oktober 1770.

ved Forordningen af den 26. Oktober 1770¹⁾ „angaaende nogle af de anordnede Fest- og Hellige-Dage, deels at afskaffe, deels at henlægge til de næstpaafølgende Søndage“, nemlig: den 3die Festdag af de 3 store Højtider Jul, Paaske og Pinse, Hellig 3 Kongers Dag, Mariæ Renselsesdag, St. Hansdag, Mariæ Besøgelsesdag, Mikkelsdag og Alle Helgensdag; samtidig ophævedes den for København anordnede Taksigelsesfest den 23. Oktober.

Det er denne *Struensees* Ophævelse af en halv Snes Helligdage, som i Tidernes Løb har givet Anledning til Postulatet om, at han sammendrog flere Helligdage til en: Store Bededag.

I vort Naboland *Sverrig* har man ligeledes Bededage, *Böndagar*, som de kaldes, af hvilke der siden 1676 stedse har været 4 aarlig. Disse er dog ikke, som i Danmark, beregnet efter en vis Regel, men fastsættes af Regeringen inden hvert Aars Begyndelse ved den saakaldte „Böndagsplakaten“.

For *Tysklands* Vedkommende er Forholdet anderledes, thi der fastsatte i 1892 den preussiske Generalsynode, at Onsdagen før „Totensonntag“ (d. v. s. den sidste Trinitatis Søndag) skulde være *Buss- und Bettag*. Den tyske Bededag er altsaa varierende, ligesom den danske, men hin retter sig efter, hvor mange Søndage efter Trinitatis der er det paagældende Aar, og disse varierer fra 24 til 27 i Antal. I 1935 var saaledes Buss- und Bettag den 20. November, medens den i 1936 bliver den 18. November. I Sydtykland fejres Søndagen *Invo-cavit*²⁾ som Buss- und Bettag.

Den danske *Store Bededag* falder i Modsætning til de svenske *Böndagar* og den tyske *Buss- und Bettag* for-

¹⁾ Christian den Syvendes Forord. 1770, S. 165.

²⁾ 1. Søndag i Fasten; Navnet er Begyndelsesordet af en af de Davids Salmer, som Pave Gregor dannede til Indledning af Guds-tjenesten.

holdsvis tidligt paa Aaret, saaledes at der mellem Pinse og Jul ikke er en eneste Helligdag med Undtagelse af *Grundlovsdagen* den 5. Juni, men denne (ikke kirkelige) kan kun regnes for en halv Helligdag, da den officielt først tager sin Begyndelse Kl. 12 Middag.

Hvad vilde der være til Hinder for, at man nu ved 250 Aarsdagen for Indførelsen af Store Bededag benyttede Anledningen til at flytte denne Dag til et senere Tidspunkt af Aaret, f. Eks. til den 2. eller 3. Fredag i September?

Fra kirkelig Side skulde der vel neppe kunne rejses nogen plausibel Indvending mod en saadan Omflytning, thi der er jo ikke til Store Bededag knyttet nogen som helst Ihukommelse af en eller anden Begivenhed indenfor Kirken, saaledes som Tilfældet er med de kirkelige Højtider.

Store Bededag er blevet til ved et kongeligt Bud i 1686 og er udsprunget af Datidens tilvante Bods- og Bededage, der atter hidrørte fra de Tider, da „Kirken“ var den altherskende, og da religiøse Skrifter og en eller anden gammel Krønikebog saa at sige var Folks eneste aandelige Føde.

Tiderne har nu forandret sig, det daglige Arbejde er langt mere koncentreret og Tempoet sat betydeligt op siden Christian den Femtes Dage, men der er Trang til en Helligdag, en Hviledag, imellem Pinse og Jul, og derfor er det paa Tide, at Store Bededag flyttes til den sidste Halvdel af Aaret.

Store Bededagsaften vil selvfølgelig da ligeledes komme til at holde Flyttedag, men denne Aften har forlængst ophørt at spille nogen stor Rolle for København, efter at Byen for ca. 60 Aar siden sprængte sin Indelukthed, da Voldene faldt. Hvordan Forholdene er i Landets øvrige Købstæder, tør jeg ikke udtale mig om.

Dengang Voldene endnu eksisterede i al deres gamle,

maleriske Hyggelighed, med Kastanjetræerne, Kirsebærgangen og Stadsgravene, var det nemlig almindelig Skik og Brug, at Størstedelen af Københavnerne promenerede paa Volden Aftenen før Store Bededag i Tiden Kl. 6 til 7.

Officielt kom man dér for at høre Klokkeringningen fra Citadelskirken, Reformert Kirke, Trinitatis Kirke, Frue Kirke og Skt. Petri Kirke, der alle laa i Nærheden af Volden, men uofficielt var det for at kunne vise sig i det nye Foraarstøj, møde Venner og Bekendte, de unge Damer og de unge Herrer for i den tætte Menneskevrimmel, der i den ene Time bølgede Volden op og ned, at kunne veksle et stjaalent Øjekast og et skjult Haandtryk, naar de passerede forbi hinanden, men Fader og Moder maatte endelig ikke se det.

Det er denne Foraarsparade, *Poul Martin Møller* saa malende har skildret i sin „Aprilsvise“ fra 1819, hvis 1. Vers lyder:

„Grøn er Vaarens Hæk,
 Kaaben kastes væk!
 Jomfruer sig alt paa Volden sole;
 Luften er saa smuk,
 Deres Længselssuk
 Kendes let paa deres Silkekjole“.

Og i sit Digt „Paa Volden store Bededag, en lille ni-aars Pige taler“ lader *Henrik Hertz*¹⁾ et lille Barn, der ligeledes promenerer paa Volden for at høre paa de ringende Klokker, henvende sig med forskellige Spørgsmaal til disse, hvis Svar for hendes Ører stadig lyder som det alvorlige, afvisende „Ingenlunde! Ingenlunde“.

Om alt muligt spørger den lille Pige og siger i Vers 8 gravalvorligt:

¹⁾ H. Hertz „Digte fra forsk. Perioder“, 2. Bd., Kbhvn. 1851, S. 56.

„Naa da — ja, saa var der Eet,
 Jeg endnu af Jer gad vide,
 Tante siger, dette Skridt
 Bør man tænke paa itide.
 Troer I, jeg bli'er gift iaar?
 — „Ingenlunde! Ingenlunde!“
 Kan I da mig sige, naar?
 — „Ingenlunde! Ingenlunde!““

Den i sin Tid saa kendte, men nu næsten forglemte Poet, *Valdemar Korfitzen*, har ligeledes skildret Voldpromenen, og i Digtet „Store Bededagsaften paa Volden“¹⁾ siger han:

„Hør Klokkerne klemte! den varslende Røst
 Lyder ud over Staden.
 Der er Støj og Alarm og Liv og Lyst
 Og Tummel og Vrimmel paa Gaden.

Paa Volden er der trykt og tæt
 Med alle Slags Personer,
 De unge Løver svæve let
 Imellem graa Matroner,
 De unge Damer nikke mildt
 Til Venner og Bekjendte,
 Og Blikket er just ikke spildt
 Paa dem, som de det sendte.

Og Volden rundt, det skulle vi,
 Og Theen venter nede
 Hist i Familiens Skjød med de
 Bekjendte varme „Hvede“.“

Det hørte nemlig med til Traditionen, at man, naar Kirkeklokkerne var forstummet Kl. 7, hastede hjem for

¹⁾ V. Korfitzen „Esprit de Valdemar“, Kbhvn. 1866, S. 224.

at drikke The og spise „varme Hveder“ til. Man har ingen antagelig Forklaring paa, hvorfra denne Skik stammer, men den eksisterer endnu den Dag i Dag, ligesom man Fastelavnsmandag spiser mere eller mindre haarde flækkede Strutter eller Fastekringler.

Som foran bemærket, findes i Bededagsloven den Bestemmelse, at paa Aftenen før skulde Kl. 6 „alle Boeder ... , hvor nogen slags Vahre ... sælges, strax ... tillukkes“, og som Følge deraf blev Bagerbutikkerne ligeledes lukket ved den Tid, og Bagersvendene maatte ophøre med Arbejdet, som de ellers skulde vedblive med om Natten.

Det er dette, der danner Grundlaget for Handlingen i den morsomme lille Farce „Store Bededagsaften“, hvor en Enkemadam har udlejet et af sine Værelser til to Personer, en Bagersvend, der kun er der om Dagen, og en Syjomfru, der kun er der om Natten. Paa denne Maade faar Madammen selvfølgelig dobbelt Leje, thi ingen af hendes Lejere aner noget om hendes Finansoperation, og Forviklingen sker paa selve Store Bededagsaften, da begge hendes Lejere paa en Gang er hjemme, men alt ender i Fryd og Gammen med Forlovelse mellem de to Lejere. Det er i denne Farce¹⁾, at Bagersvenden synger den siden da jævnlgt citerede Strofe:

¹⁾ „Store Bededagsaften“, der opførtes 1. Gang paa Folketeatret den 16. Januar 1864, er af Etatsraad, Finanskasserer Carl Jansen, og den daværende, fortrinlige Rollebesætning udgjordes af Fru Lange (alias Julie Lumbye Lange Hansen), Frederik Madsen og Fru Louise Holst. Farcen er ikke et originalt Arbejde, men er en morsom lokaliseret Bearbejdelse af den franske Forfatter Labiches og dennes Medarbejder Lefrancis Vaudeville „Frisette“ (Eugène Labiche „Théâtre complet“, III, Paris 1879, S. 212), opført 1. Gang i Paris paa „Théâtre du Palais Royal“ den 28. April 1846. Den franske Original har 4 Personer, af hvilke den ene er usynlig, men deltager i Dialogen, hvorimod den danske Bearbejdelse har 3 Personer.

„Gamle Minder — Klokkeklang —
lyder mig i Møde,
og jeg mindes sidste Gang
disse Klokker løde“.

Da Københavns Volde blev raseret, og Boulevardeerne blev anlagt paa Tomterne, mente man, at den gamle Tradition fra Store Bededagsaften vilde blive overført til Boulevardeerne, men det holdt ikke Stik, thi der kom ingen Spadserende den Aften; derimod blev den traditionelle Spadsering forlagt til Langelinie, hvor man kunde høre Klokkeringningen fra Citadelskirken.

Langelinie var ikke noget helt ideelt Sted at holde Store Bededagsaften paa; dels var der for koldt med Blæst fra Søen, og dels var der for snæver Plads, saa den store Menneskesværm kørte til Tider fuldstændig fast og kunde hverken komme frem eller tilbage, men de Promenerende tog Situationen med største Ro, fandt sig i Skæbnens Tilskikkelser og frøs efter Noder, men med Anstand.

Trods dette, vedblev man dog med den traditionelle Promenade, og efter at Langelinie blev udvidet og forlænget, er Forholdene blevet betydelig bedre, ligesom der ogsaa er sørget for en saa god Attraktion som Studentersang herude denne Aften.

Langelinie fik dog for 19 Aar siden en Konkurrent til sin Store Bededagsaften, da Christianshavns Vold var blevet istandsat (hvilket den i en Aarrække havde trængt til) paa Initiativ af Løjtnant Grosserer *Christian Holm*, og paa selve Store Bededagsaften 1916 aabnedes den restaurerede Del (den nordlige) af Volden for Publikum med en lille Festivitét. Siden da har Christianshavns Vold været den ene af de to Arvtagere efter Traditionen fra den længst nedlagte Vold mellem Langebro og Øster-

port, og paa Christianshavns Vold hører de Spadserende nu paa det pragtfulde Klokkespil fra Vor Frelzers Kirke, naar dets rungende Toner lyder ud over Christian den Fjerdes gamle Bydel.

I gamle Dage var Christianshavns Vold som en Stifbroder til den anden Vold, hvortil alle søgte, men den 7. Maj 1857 bragte „Flyveposten“ under Overskriften „Klokkeringning!“ et Forslag om at forlægge Promeneringen Store Bededagsaften til Christianshavns Vold, og Grunden hertil var — skrev Bladet —, at Selskabet paa den anden Vold „har været blandet i saa foruroligende Grad, at den mere dannede Klasse af denne Grund har maattet renoncere paa Klokkeringningen“.

Et Minde fra „de gode gamle Tider“ hænger i en af Salene i „Kunstmuseet“, hvor det altid vækker en vis Opmærksomhed ved sit hyggelige Emne. Det er den døvstumme Maler A. H. *Hunæus*' store Maleri „*Paa Københavns Vold Aftenen før Store Bededag*“. Noget Kunstværk er det ikke; der er noget stift og opstillet over Figurerne, men Billedet har en vis gammeldags Charme, der bevirker, at man, trods dets Mangler, synes om det, og desuden har det ikke ringe kulturhistorisk Interesse.

Hunæus udstillede Billedet paa Charlottenborg-Udstillingen i 1862, hvor det dog ikke fandt nogen Køber; da Kunstneren døde i 1866, solgtes det ved Auktionen efter ham for 100 Rdlr. til Musik- og Malerihandler *Julius Cohen*¹⁾, som udstillede det i sit Forretningslokale paa Amagertorv No. 21, hvor det vakte mere Opmærksomhed end i sin Tid paa Charlottenborg. Da det var udstillet her, kaldte *Erik Bøgh* det i sin Anmeldelse²⁾ „et specifikt københavnsk Genrebillede — — — nær ved Grænsen af Portrætmaleriet“, og dette er ganske korrekt, thi

¹⁾ Carl Reitzel „Fortegnelse over Arbejder paa ... Charlottenborg-Udstillinger“, Kbhvn. 1883.

²⁾ „Folkets Avis“ den 21. Maj 1862, S. 2 i „Dit og Dat“.



A. H. Hummel: „Københavns Vold Aftenen før Store Bededag“.

Gengivelse efter Litografiet i Bymuseet.

næsten alle de paa Billedet værende Personer er Portrætfigurer.

Det er lykkedes nærværende Forfatter gennem forskellige Kilder¹⁾ at faa konstateret, hvem de portrætterede Personer er, saaledes som de er anbragt paa Billedet. Dette forestiller Østervold; set fra venstre Side finder man saaledes Arveprinsesse *Caroline*, Arm i Arm med sin uniformsklædte Gemal Arveprins *Ferdinand*, der hilsende tager til Kasketten. I Baggrunden staar, lænet mod et Træ, Oldemanden for Bagerlavet, Bagermester *Chr. Joachim Juby* (med Kasket paa Hovedet). Damen og Herren, der gaar med hinanden under Armen, er *Fru Wilhelmine Richter* og den i Datiden meget kendte Handelsagent *M. J. Philipson*, der i Omtale altid nævnedes ved sit Nom de guerre *Brille-Philipson*; Drengen med Kræmmerhuset er Kunstnerens Søn. De to Herrer i Billedets Midte er Grosserer, Handels- og Annonceagent *W. O. Funder* og Forfatteren *M. A. Goldschmidt*, Herren med Hatten i Haanden siges at være en Hr. *Damborg*, men det er snarere Lærer ved Døvstummeinstitutet Professor *Georg Rung*. I Billedets Baggrund ses en Herre, førende sin Stok til Munden, det er Digteren *Christian Winther*, og den muffebærende lille Pige med Kysen er Kunstnerens Datter.

Hunæus skal have anmodet *Fru Richter*, der var en meget smuk, statelig Dame, om Tilladelse til at maatte male et Portrætbillede af hende, hvori hun indvilgede, men uden at ane, at han vilde benytte dette som Stafagefigur i et større Billede, hvor han havde anbragt hende Arm i Arm med *Brille-Philipson*. Hverken hun eller hendes Mand, Manufakturhandler *J. G. Richter*, har vel været paa Charlottenborg, da Billedet udstilledes der,

¹⁾ Bl. a. Grosserer H. Nexøe-Larsen, der er Barnebarn af den paa Billedet portrætterede *Fru Richter*. — Private Kilder.

og først da Musikhandler *Julius Cohen* satte det til Salg i sit Forretningsvindu paa Amagertorv, opdagede Richter Billedets Eksistens, og da hverken han eller hans Hustru ønskede, at hendes Portrætbillede sammen med en fremmed Herre under Armen, skulde komme paa andre Hænder, købte han det store Billede af Cohen; efter Familietraditionen skal han have givet 800 Rdlr. for det.

I mange Aar indtog Billedet en Hædersplads i Richters *Villa Calunda* i Frederiksberg Alle, Hjørnet af Nyvej, og da Enkefru *Wilhelmine Richter*¹⁾ døde, havde hun bestemt i sit Testamente, at hendes Arvinger skulde trække Lod om Billedet, og at den, der blev den heldige, skulde skænke det til Kunstmuseet, hvor det nu hænger som et smukt Minde om den gamle Vold.

Hunæus' Maleri fra 1862, der jo er mangfoldiggjort som Litografi, genopstod i 1935 lyslevende for os paa *Apolloteatret* i „*Apollo-Revyen 1935*“, hvor 2. Akts 1. Sketch hed „*Store Bededags Aften paa Volden*“. Efter en kort Dialog mellem „En god Borger“ (Carl Alstrup) og „En god lille Pige“ (Karen Meyer) i Dragter fra 1860-erne, gled Bagtæppet tilside, og som Tableau vivant saas da Hunæus' Maleri som en nøje Kopi af dette. Idéen var morsomt udtænkt, og Figurernes Gruppering, Dragter etc. i nøje Overensstemmelse med Originalen, saa Hunæus maa have frydet sig i sit Elysium over, at hans Billede fra den gamle, bestandig borgerlige og saa inderlig hyggelige Tid kunde genkalde Fortiden for Nutiden.

¹⁾ Fru Richter, der var født Schwartz, var for øvrigt Kusine til den danske Casinoskuespillerinde Fru Thora Schwartz-Nielsen.

KONSERVERING AF GAMLE HAANDSKRIFTER, ARKIVALIER OG PERGAMENTER.

Af NIELS GÄRTIG.

For Arkiverne er det af stor Betydning, at de gamle Haandskrifter, Pergamenter og Arkivalier ikke gaar deres Undergang i Møde. Derfor søger man ved de forskellige Landes Arkivlaboratorier at finde Metoder, der kan udbedre Ødelæggelserne og bevare de værdifulde Haandskrifter for Eftertiden.

Allerede ret tidlig begyndte Paverne at samle Akter fra de gejstlige Ministerier for at lade deres Munke eller Bogbindere konservere dem. Som bekendt har Arkiv og Bibliotek altid været regnet for et vigtigt Organ inden for den romerske Kirke. Gennem mange Aars intensivt Arbejde er Konserveringsmetoderne i Vatikaner-Laboratoriet ført frem til deres nuværende høje Stade. Arkiv-Laboratorierne i Europa har alle mere eller mindre taget ved Lære af Vatikaner-Laboratoriets Metoder. Ogsaa Landsarkivets Værksted i København, der fungerer som Værksted for Rigsarkivet og Landsarkiverne, har i det store og hele fulgt Metoderne fra Vatikaner-Biblioteket. Det samme gælder for Københavns Stadsarkiv, som fra 1924 ved en aarlig Bevilling har været i Stand til at faa en Række vigtige Arkivalier udbedret og konserveret paa Landsarkivets Værksted.

Konserveringen af Haandskrifter og Pergamenter kræ-

ver stor Taalmodighed og megen Indsigt. Den uerfarne kan paa dette Felt gøre ubodelig Skade. Fælles for de forskellige Landes Statsarkiver er Forsigtighed og Tilbageholdenhed over for Kemikalier, hvis Virkning i det lange Løb man ikke kender.

Det er ikke faa Penge, det koster de forskellige Lande at udbedre de mest medtagne Haandskrifter. Dog kan det være farligt at slaa sig til Ro med, at Pergamenterne ligger godt gemt ned i Montrer og Skuffer, thi et Pergament, hvor en Svampedannelse har begyndt sit Angreb, vil uvægerlig gaa til Grunde, om der intet gøres. Det er ikke morsomt at faa fat i et Pergament, hvor Initialer og Skrift er ødelagt af Svamp, naar man véd, at det kunde have været reddet, om det var taget under Behandling 25—50 Aar tilbage i Tiden.

Haandskrifterne og det forskellige Materiale, de er skrevet paa gennem Tiderne, gør det nødvendigt at indrette Konserveringsmetoderne derefter.

Papyruskonservering.

De ældste Haandskrifter, man har, er skrevet paa Blade fremstillet af Papyrusplantens Stængel. Disse Papyri var saa godt som alle i Rulleform. Helt tilbage til ca. 3 Aartusinder f. Chr. anvendte man dette Skrivemateriale. Disse Haandskrifter i Rulleform af et let forgængeligt Stof, tilmed vanskeligt at have med at gøre, fortrænges i det 4. Aarh. efter Chr. af Pergamentet. Med Pergamentet forsvinder efterhaanden Rulleformen, og vi gaar over til vor nuværende Form (Codexformen). Pergamentet med dets store Styrke og Holdbarhed gik hurtig sin Sejrs-gang. Til vigtige Akter har man anvendt det helt op til vore Dage.

For at kunne konservere Brudstykker af de gamle Papyri har man anvendt en Metode, som kaldes Glas-konservering. Da jeg ikke selv er Ekspert paa dette Om-

raade, bliver dette Afsnit kun en Beretning fra et Besøg hos Papyruskonserveringens første Mand, Dr. Hugo Ibscher i Berlin. Dr. Ibscher er paa dette Omraade et Geni, hvis Lige ikke findes. Faa er de Kulturlande i Europa, hvor Dr. Ibscher ikke har været tilkaldt for at udføre vanskelige Konserveringsarbejder. Ogsaa i Danmark har vi anvendt Dr. Ibscher ved Restaurering af de gamle Avesta-Haandskrifter paa Universitetsbiblioteket i København. Et Besøg hos Dr. Ibscher i Musæet ved Kupfergraben i Berlin giver først rigtig Indtryk af, hvor fremragende han er som Konservator. Af Ibschers Løbebane ser man allerede, at han er uden for det almindelige; han begyndte som Bogbinderlærling, blev udlært og arbejdede væsentlig ved Konserveringsarbejder. Faa Aar senere blev han udnævnt til Konservator og 1926 til Æresdoktor ved Universitetet i Hamborg. Talrige er de Paaskønnelser, han har modtaget fra forskellige Lande. Ibschers sjældne Evne til at finde et nok saa lille Brudstykkets Plads er enestaaende, selv om han nok med Aarene har erhvervet sig et ikke ringe Kendskab til Oldsprogene. Det er ganske særlig de gamle Papyri, der har hans Interesse. Konserveringen sker paa den Maade, at man paa en Glasplade samler de ofte mange smaa bitte Stykker, et gammelt Papyrus bestaar af. Med en Pincet samler man det hele, saa det passer nøjagtig sammen. Dette er lettere sagt end gjort. Det kan ofte tage flere Dage blot at finde et enkelt lille Stykkets rigtige Plads. Den dygtige Konservator skal helst af disse Stumpers Fibre og Kanter kunne se, hvordan de hører sammen. Naar det hele er rensat og vel anbragt paa Plads, alle Folder og Rynker glattet ud, lægger man en Glasplade af nøjagtig samme Format oven paa Papyruskriftet. Derefter strimles de to Plader stramt og fast sammen med en Strimmel Lærred eller Shirting. Det er af stor Vigtighed, at de to Plader slutter lufttæt sammen, der-



Bisp Peder af Roskildes latinske Bekræftelse, dat. 20. Februar 1275, paa Biskop Jacob Erlandsens københavnske Stadsret af 10. Marts 1254. Brevet er af Forfatteren konserveret og udbedret i Sammenlægningsfolderne.

[Københavns Stadsarkivs Privilegiesamling No. 1]

ved undgaar man, at der med Tiden danner sig Skimmelsvamp og Mug paa det udbedrede Arbejde. Mange af de her nævnte Fragmenter kan godt med stor Forsigtighed overlæbes med Silketyll paa lignende Maade som ved almindelig Haandskriftsudbedring.

Pergamentkonservering.

Som Papyrus var Oldtidens Skrivemateriale, blev Pergamentet Middelalderens; dog har man inden for Vatikanet anvendt Papyrus helt op til det 11. Aarh. I Vatikanet og flere af Udlandets Statsarkiver er Istandsættelsen af de gamle Pergament-Haandskrifter Arkivlaboratoriernes allervigtigste Arbejde. Vatikaner-Biblioteket ejer nogle af de smukkeste Pergamenter, som findes. Mange af disse er rigt illuminerede. Initialer og Miniaturer er ofte hele Kunstværker. Bortset fra Glaskonserveringen af Oldtidens Papyrus er Pergamentkonserveringen noget af det vanskeligste Arbejde inden for Haandskriftskonserveringen. Ødelæggelsen af et Diplom begynder ofte med en Svampdannelse i Diplomets Kant. Et Diplom, der har været udsat for Fugt, er i langt højere Grad udsat for Svamp, idet de forskellige Svampearter hidrører fra Mikrober, hvis Levemuligheder forøges stærkt ved Fugtighed.

Et Ammoniakbad vil i et saadant Tilfælde virke dræbende paa Mikrober og Svamp. Dog bør man være meget varsom med Pergamenter, hvor der er farvede Initialer og Miniaturer. Har man et Diplom, hvis Pergament er blevet haardt, kan man blødgøre det ved at overpensle begge Sider med Æggehvide tilsat en Smule Nellikeolie. Naar Diplomet omtrent er tørt, lægger man et Stykke Stof gennemvædet med Olivenolie derpaa. Oven paa Stoffet lægges der noget Makulatur, det hele lagt mellem to Brædder stilles i Presse en Nat. Af god konserverende og desinficerende Virkning vil det være at over-

pensle Diplomet med Pergamentlim, det er en særlig Lim, hvis kemiske Indhold hidrører fra Vatikaner-Laboratoriet. Dog har vi paa Landsarkivets Værksted tilsat Opløsningen Borsyre og Formalin for at forhøje dens konserverende Virkning. Det har sin Betydning, da vore Pergamenter her i Norden har været langt mere udsat for Fugtighed end Pergamenterne fra sydligere liggende Landes Arkiver.

I Tilfælde af mindre Brud og Rifter bør man altid udbedre disse med Pergament. Til svære Pergamentsider og Diplomer anvender man Kalvepergament, og til mindre Skader vil Gede- eller Faarepergament være fuldt ud tilstrækkeligt. Som Bindestof bruger man den ovenfor omtalte Pergamentlim, aldrig almindelig Lim eller Klist. Skal man nu indsætte en Lap, lægger man først Lappen under det ødelagte Omraade, med en Blyant trækker man en fin Linie i Omraadets Kant, saaledes at det aftegnes paa den underliggende Lap. Derefter skærpes Lappen ganske tyndt ud i Kanten og paaklæbes Stedet, hvor den skal være, dog saaledes, at den ikke gaar over mere end ca. 2 mm af den overklæbete Kant. Paa Diplomer, der ikke er alt for muldne, kan man ogsaa gøre det paa den Maade, at man blot smører Pergamentlim paa Kanten af Riften, lægger Lappen over og senere, naar det er tørt, skærfer det overflødige bort. Naar et saadan udbedret Diplom i halvtør Tilstand bliver presset godt mellem to Zinkplader, kan man næsten ikke se Lappen, men det fordrer en øvet Haand at udføre saadanne Arbejder.

Det var altsammen lettere Arbejder. Anderledes stiller Sagen sig, naar man staar over for et Diplom, der er saa ødelagt, at en Udbedring af de enkelte Steder ikke saa let lader sig gøre. Nogle Steder i Udlandet bruger man at klæbe Lærred paa Bagsiden af Pergamentet. Man tager det skrøbelige Diplom og lægger det i en Bakke

med Vand. Det sker bedst ved først at anbringe det hele paa en Træplade noget større end Haandskriftet. En Opløsning af Alun ca. 10 à 20 gr til hver Liter Vand vil gavne Pergamentet. Efter nogle Timers Forløb vil man se, hvordan Pergamentet retter sig ud; det er da let med en Pincet at skubbe løse Stykker paa Plads, efter at Vandet forsigtig er hældt fra. Naar det hele er lagt nøjagtig, som det skal — det sker stadig paa Træpladen — tørrer man det godt ved at lægge nogle Ark Træpapir over. Nu tager man nogle Ark Silkepapir, som er gjort fugtige, anbringer dem forsigtigt oven paa Pergamentet og stryger dem godt til.

Diplomet kan nu vendes, saaledes at Silkepapiret kommer til at ligge underst, idet Pergamentets Forside hænger fast ved Silkepapiret, saa længe dette er fugtigt. Man skærer et Stykke svært Lærred til, noget større end Pergamentet paa alle Leder. Med Pergamentlim overpensler man Pergamentets Bagside og overklæber dette med Lærred, som stryges godt til fra Midten og ud til Siderne. Det er nu ikke svært at fjerne Silkepapiret fra Diplomets Forside. Man spænder Pergamentet ud paa et Bræt og lader det tørre godt.

Den her beskrevne Metode anvendes flere Steder i Udlandet. Der kan selvfølgelig tales baade for og imod Opløbning paa Lærred, i alle Tilfælde kan Metoden kun anvendes til Diplomer, som er beskrevne paa den ene Side. Andre Steder bruger man svært Japanpapir til Lapningen. Dog vil jeg tilraade at anvende Pergament til Udbedringsarbejder i alle Tilfælde, hvor det er muligt. Det er efter min Mening det mest naturlige og bedst egnede Materiale til dette Brug.

Forinden man lægger et Pergament i Bad, bør man altid først prøve, om Skriften kan taale denne Behandling. Der er kun faa Tilfælde, hvor Blækket truer med at løbe ud. I et saadant Tilfælde kan man anvende en

Handwritten Latin text, likely a historical document or letter, written in a cursive script. The text is densely packed and covers most of the page. There are some ink blots and signs of age, particularly in the lower right corner where the text is partially obscured by a dark stain. The document is held open by two dark ribbons or ties at the bottom.

Biskop Ingvards latinske Bekræftelse, dat. 18. Maj 1282, paa Bisperne Peders og Styges Privilegier. Brevets Sammenlægningsfolder er udbedrede. Det høje øverste Hjørne var før Restaurationen fuldstændig afrevet over et Stykke paa 11 cm. Ydermere var Brevet angrebet af en rødlig Svampdannelse, som nu menes at være standset ved Forfatterens Konservering.

[Københavns Stadsarkivs Privilegiesamling No. 5]

Limopløsning til Overpensling af Pergamentet; denne Opløsning tilsætter man Alun, eventuelt ogsaa Formalin. Formalin gør Limen uopløselig, og Alun har en gavende Virkning. Naar Overpenslingen er tørret, kan man igen prøve, om Pergamentet taaler at komme i Bad. I meget vanskelige Tilfælde, hvor Skriften trods alt ikke taaler Vand, maa man nøjes med at fugte Pergamentets Bagside med en Svamp, før den videre Behandling foretages. Man har forskellige Kemikalier, som har konserverende Egenskaber, men det maa fraraades at anvende disse, hvis man ikke har nøje Kendskab til deres Sammensætning og Virkning. De fleste Kemikalier fordampes hurtigt, og andre reagerer alkalisk; kun nogle faa virkelig gode Midler bliver tilbage.

Konservering af almindelige Haandskrifter og Arkivalier.

Naar man gennem flere Aar har haft med Konservering af gamle Arkivalier at gøre, kan man ikke undgaa at se Følgerne af den mindre gode Behandling, de har været udsat for gennem Tiderne. Klimaet er vel ikke helt uden Skyld, men daarlige Opbevaringssteder maa dog bære den væsentligste Del af Ansvar. Dertil kommer de Angreb, forskellige Biller og andre Insekter har udøvet med deres Underminering af Bind og Papir. De vigtigste Fjender, vi har at bekæmpe, er derfor Fugt, Mikrober og Insekter.

Da Papiret er hygroskopisk, suger det Fugtighed fra Luften i sig. Det gælder særligt det gamle Papir, hvor Fugtigheden virker oplødende paa det i Papiret værende Lim. Limens Oxydation giver Anledning til Dannelse af gule og brune Pletter, en Proces, som forøges gennem Fugtigheden.

Jordbunden er nu godt beredt for Mikrober og Svamp-

dannelse. Man ser ofte paa et af Fugt medtaget Arkivale en rødlig Skjold, det er en Svamp, der som Regel begynder i Kanten af Bladet. Forinden man begynder at udbedre paa et saadant Blad, bør man lægge det i Vand, som er tilsat Kogsalt og en Smule Ammoniak. Derved dræbes Svamp og andre Mikrober, dog skal man aldrig lave saadanne Opløsninger for stærke. Det er vigtigt at foretage en grundig Udvanding af Bladet efter Behandlingen. Naar Bladet er tørt, vil det i mange Tilfælde være nødvendigt at planere det med Limvand eller at anvende en Gelatineopløsning for at give Bladet dets Fasthed igen. Efter denne Proces begynder den egentlige Behandling. Det vigtigste Hjælpemiddel, man har til Udbedringsarbejder, er Silketyll, som fremstilles i Lyon. Det er meget smidigt og fuldstændig gennemsigtigt. Kemikalier som Cellit og Zapon er man gaet bort fra. I Vatikaner-Laboratoriet har man ved Undersøgelser ment at konstatere disse Kemikaliers skadelige Indflydelse paa Papiret. Reparationen af et skørnet Blad foretages bedst ved at brede Bladet ud paa en Glasplade og fugte det med en Svamp. Alle Folder og Rynker maa glattes ud. Er Bladet smuldret i mange Stumper, gør man bedst i at lægge Bladet paa et Stykke Makulatur. Med en Pinset retter man alle Stumper og Brudstykker paa Plads. Derefter anbringer man et Stykke Silketyll over hele Siden. Med en blød Ilderhaarspensel smører man en Gelatineopløsning over Bladet. Ved at lægge et Stykke Papir over kan man nu stryge Silketyllet forsigtig til. Bladet vendes om, saa man ogsaa kan stryge til paa den anden Side. Stærkt medtagne Blade giver man Silketyll paa begge Sider af Bladet. Dersom kun Bladets Hjørner er medtagne, kan man nøjes med at overklæbe disse med Silketyll eller Japanpapir. Vil man undgaa, at Silketyllet flosser i Kanterne, kan man smøre et lille Stykke af Kanterne over med Gelatine og derover klæ-

he Japansilkepapir. Naar det er tørret, river man det overflødige af Papiret bort. Naar de overklæbede Blade er helt tørre, presses de mellem to Zinkplader.

Mindre Rifter skal saa vidt muligt udbedres med Papir af samme Art som Bladet. Derfor bør man altid gemme, hvad man faar i Hænde af gammelt Papir. I mange Tilfælde kan man udbedre Rifter ved at smøre Riftens ene Kant og Fibre over med Gelatine og saa lade de to Kanter gaa en Bagatel over hinanden. Naar det er presset, vil Riften i mange Tilfælde slet ikke kunne ses. I andre Tilfælde smører man Riftens Kant smalt over med Gelatine og klæber en Lap Papir over, helst af samme Art. Naar det er tørret, kan man enten afrive det overflødige eller skærfe det væk med en skarp Kniv.

Til sidst vil jeg indskærpe den største Forsigtighed med Brugen af Kemikalier. Vil man give Lim og Gelatine konserverende Midler, er Natriumfluorid, Borsyre og Borax noget af det bedste, jeg kan tilraade. Formalin er et udmærket Middel; blandt andet anvender man Formalindampe til at dræbe eventuelle Larver af Biller og andre Insekter. Formalin er af god konserverende Virkning, men fordamper med Aarene.

TIVOLI, KONGENS KLUB OG GARTNER HANSEN.

Af OTTO SMITH.

Georg Carstensen's erobring af en del af det hidtil så strængt afspærrede fæstningsterrain rundt om Danmarks hovedstad for der at opføre et forlystelses-etablissement „Tivoli“ i smag med, hvad der fandtes rundt om i andre europæiske byer, er tidligere billedligt blevet betegnet som „den første bresche i Københavns befæstning“ (Ginderup i 1893), ligesom der i den gamle Tivoli-vise står, at han „fik sgu dog Gouvernøren til at lukke Bastionen op“. Hvor godt det end lyder — så vist som en bresche i noget gammelt til fordel for noget ungt, sundt og fornøjeligt altid klinger som en fanfare — er det dog ikke helt rigtigt. Det var kun fæstningens udenværker, der blev erobret af den forhenværende løjtnant i livjægerne.

København lå endnu på den tid, i 1840'erne, gemt bag sine fæstningsværker, der bestod af en kraftig jordvold med fremspringende bastioner og med en foran volden liggende dyb voldgrav. Ved foden af volden løb der en gang langs graven, og en lignende gang (den dækkede vej) fandtes også på gravens anden side. Op over denne sidste hævede terrainet sig atter noget og skrånede derefter jævnt udefter, det såkaldte glacis. Når Nystrøm i dette tidsskrifts 2. bind skriver, at Carstensen ansøgte

om at få det gamle fæstningsterrain overladt, kan det næsten lyde, som om der var tale om noget forældet, hvilket dog langtfra var tilfældet. Københavns fæstning var endnu på den tid fuldt ud brugelig og vedligeholdt som sådan. Noget andet var, at der fra befolkningens side var stærke ønsker fremme om at komme til at anvende de dele deraf, som lå bekvemst for økonomisk udnyttelse.

Glaciet inden for sørækken fortonede sig jævnt ned mod denne, og „på broerne“ havde der rejst sig en bebyggelse, som var i rivende vækst. Af hensyn til forsvaret af fæstningen var der rundt om denne trukket en tænkt linie, demarkationslinien, inden for hvilken der af hensyn til frit skud og fri udsigt fra kanonstandpladserne ikke måtte være andet end interimistisk bebyggelse, som let kunde fjernes i tilfælde af krig. Det strømmede imidlertid fra slutningen af 1830'erne ind med ansøgninger til regeringen om tilladelse til at opføre huse og bygninger af mere stabil karakter, og regeringen imødekom forsåvidt ønskerne, men enhver, der fik tilladelsen, måtte lade tinglæse en revers, hvorved han forpligtede sig og senere ejere til i tilfælde af fæstningens forsvar eller nye værkers anlæg at lade bygningen nedbryde og pladsen ryddeligggøre, alt uden udgift for det offentlige og uden nogetsomhelst krav på erstatning derfor.

Trods disse betingelser, der ved opstående krigsfare vilde virke økonomisk ødelæggende på de fleste, var der en mængde, der turde løbe risikoen, så mange, at man kan synes, at fæstningens værdi blev mere forringet, end militæret egentlig kunde forsvare; thi eet var tinglæste reverser, noget andet om demoleringen af så stor en bebyggelse virkelig lod sig udføre tilstrækkelig grundigt i løbet af kort tid.

Medens sørækken på den største strækning hjalp med til at holde denne fortifikatorisk set generende bebyg-

gelse noget på afstand, var forholdet værre uden for Vesterport. I forbindelse med bebyggelsen her fra Trommesalen og udefter var også opstået en lang række forlystelsesetablissementer, som på sommeraftner trak Københavnerne i tætte skarer uden for volden. De bedste chancer havde jo som regel de, der lå nærmest byen, og det er derfor ikke underligt, at Københavns daværende forlystelsesråd, Georg Carstensen, der ganske vist tyvstjal ideen fra et par agtværdige borgere, som dog ikke havde mod til at udføre den, lod sit blik falde — ikke på den egentlige fæstning, voldlinien, som var absolut urørlig — men på glaciets saftiggrønne flade, som hidtil kun havde set græssende heste og kreaturer på sine enemærker.

Ved hvilke midler og på hvilken baggrund han udførte dette kup, er endnu ikke klarlagt — og bliver det måske aldrig. Nok er det, at han vandt kong Christian VIII for planen. De første træk af Tivolis fysiognomi er allerede opridset af andre. I det følgende vil det kun blive forsøgt at give et dybere perspektiv for den første indtrængen på det hidtil urørte fæstningsområde.

Tilladelsen blev givet i april 1842 og trådte i kraft fra 1. juli 1843. I mellemtiden dannedes aktieselskabet med en kapital på 25 000 rdlr., eller kun 5000 rdlr. mere end Carstensen havde budgetteret, at der vilde medgå det første år. Af aktiekapitalen måtte straks bruges 1000 rdlr. til at udkøbe en række brændevinsbrændere, som havde lejet denne del af glaciets til græsning for deres kvæg, og selskabet overtog dermed forpagtningen, som løb indtil udgangen af 1845 og på samme vilkår, som disse havde haft.

Imidlertid smittede eksemplet. Selskabet Kongens Klub fik den idé, at man kunde skaffe medlemmerne en „sommerlejlighed“ i friske omgivelser, og da der nu en gang var gået hul, opnåede også dette selskab kongelig

tilladelse til et stykke af glaciets uden for Vesterport til højre for vejen udefter og lige over for Tivoli, nærmere betegnet strækningen mellem fæstningsgraven og ejendommen Clausholm. I maj 1845 fik man lov til at forhandle sig til rette med de daværende forpagtere og til at opføre „en passende og elegant udstyret bygning med tilhørende haveanlæg“. Dog måtte bygningen, ligesom Tivolis bygninger, kun være af tømmer og brædder, og alt skulde nedrives og pladsen ryddeliggøres uden erstatning, når som helst det blev forlangt af militæret. Pladsen skulde indhegnes af et stakit eller et lavt plankeværk, og i modsætning til Tivoli, der til toldvæsnets store fortvivelse havde fået lov til at holde både på fæstningsgraven, måtte Kongens Klub ikke lade sine medlemmer nyde denne ret. Afgiften til staten ansattes efter ingeniørkorpsets indstilling til 4 procent årlig af jordens værdi. Denne beregnedes til 1800 rdlr. pr. tønde land, og klubben kom derved til at betale 216 rdlr. årlig. I marts 1846 approberede kongen tegningen til klubbens bygning, der skulde ligge parallelt med Vesterbros allé og i en afstand af ca. 30 alen fra denne.

Men dermed var man ikke færdig. Nu mødte gartner A. L. Hansen op med en ansøgning om at måtte anlægge en have og opføre en bygning til blomsterudstilling på glaciets uden for Nørreport.

Gartner Hansen havde lært gartneriet i Rosenborg slotshave og havde i 1837 bestået teoretisk og praktisk gartnereksamen med bedste karakter. Han havde derefter været nogle år i udlandet og indtrådte efter sin hjemkomst som kompagnon i faderens handelsgartneri på hjørnet af Farimagsvejen og Ladegårdsvejen, hvor han især havde kastet sig over blomsterkultur, med hvilken han havde tiltrukket sig stor opmærksomhed og vundet offentlig anerkendelse bl. a. i pressen, som ellers ikke på den tid var særlig indstillet på sligt.

Den unge mand var i besiddelse af en betydelig energi, og neppe havde han hørt om den tilladelse, Kongens Klub havde opnået, før han fik den idé at ansøge om en lignende begunstigelse. Beliggenheden af faderens gartneri gjorde nemlig, at han dårligt kunde reklamere for sine varer ved at lade publikum få dem for øje. Den ekstraordinære beliggenhed af et anlæg på glaciet vilde derimod sikkert trække folk til, og denne form for reklame vilde han udnytte på bedste vis.

Ansøgningen blev sendt til ingeniørkorpset, under hvem fæstningsterrainet og dets anvendelse sorterede, og dette stillede sig meget velvilligt til sagen. Der kunde godt overlades gartneren 3 td. land, da terrainet lige så godt kunde benyttes til havebrug som til høslet, og man mente endog, at det vilde blive forskønnet derved. Et drivhus af træ med muret fundament var heller ikke til gene, når der blot gravedes kælder under, hvori fundamentet kunde styrtes ned, hvis det blev nødvendigt at sløjfe huset for forsvarets skyld. Dog mente man, at gartneren burde betale en højere leje end de to andre, der måtte betragtes som offentlige institutioner.

Kort tid forinden havde major i ingeniørkorpset N. C. Lunding, den senere kommandant under treårskrigen i Fredericia, foreslået anlægget af en offentlig promenade på fæstningens glacis. Disse tanker om alléer og spadserestier i udkanten af byerne var stærkt fremme i tiden og blev også iværksat i en række provinsbyer, hvor enkelte borgere eller nogle af datidens mange klubber satte sig i spidsen for vejanlæg og træplantninger. Lundings forslag var endnu ikke kommet længere end på papiret, men ingeniørkorpset tog det med i betragtningerne angående Hansens planer og mente ikke, at disse vilde forstyrre alléens anlæg, når der blot i haven afsattes en 4 alen bred promenade.

I modsætning til al denne velvilje var fæstningens gou-

vernør absolut ikke blidt stemt ved planen. Landgrev Wilhelm af Hessen havde nogle år i forvejen overtaget denne post og havde sikkert følt sig en del irriteret over de to tidligere indgreb i fæstningsområdet. Hans stilling var heller ikke helt let, da tilsynet med og ordenens opretholdelse på de store fæstningsarealer påhvilede gouvernementet. Afspærringen opretholdtes ganske vist ikke som ved moderne fæstningsværker for at hindre kendskabet til disses indretning, men af hensyn til de mange oplag af krigsbeholdninger og til sikringen mod ødelæggelser af anlæggene af et hensynsløst publikum. Dertil kom, at store områder var bortforpagtet til græsning, og man måtte selvfølgelig sikre forpagterne mod, at uvedkommende færdsel ødelagde deres rettigheder. Selvfølgelig indså han også, at begyndte man først i større udstrækning med sådanne tilladelser, vilde kravet dertil blive stedse større, og i så fald vilde hans tjenstlige opgaver blive helt umuliggjort. Hans modstand hjalp dog intet i dette tilfælde. Den 8. august 1846 fik gartner Hansen kongens tilladelse til at overtage det ønskede areal, hvortil den tidligere forpagtning netop var udløbet.

De to sidste indrømmelser fik imidlertid tilbagevirkende kraft på Tivoli, der efter udløbet af brændevinsbrændernes forpagtningskontrakt, som etablisementet havde overtaget, fik lejen af arealet betydelig forhøjet, nemlig fra 181 rdlr. til 630 rdlr. årlig. Georg Carstensen sendte naturligvis en klage til sin velgører, kongen, over dette forhold og understregede, at et så ungt etablisement naturligvis havde haft en svær økonomisk start og desuden måtte svare store afgifter til både fattigvæsenet og politiet. Han undlod heller ikke at slå på Tivolis „uheldige økonomiske Statur og den Frygt for dets Bestaaen, som Afgiftens Forhøjelse vilde have til Følge“.

Med hensyn til forpagtningssummens forhøjelse, havde

kollegiet ganske taget ingeniørkorpsets indstilling til rettesnor, og de synspunkter, som fremsattes i denne, måtte også siges at være vel underbyggede. Man henviste først til Kongens Klub, hvis rettigheder var langt færre end Tivolis i retning af at opføre bygninger og anlægge haver, og Tivoli havde endog den stærkt attræede ret til bådehold på stadsgraven samt arrangerede alt dette i erhvervsmæssigt øjemed. Når Kongens Klub skulde betale 72 kr. i leje pr. td. land, skulde Tivoli dog ikke betale mindre, og da dets areal på glaciets og i „den bedækte vej“ var $8\frac{3}{4}$ td. land, måtte 630 rdlr. årlig leje, der svarede til den af kongen selv approberede afgift for Kongens Klub til 4 % af arealværdien, ansat til 1800 rdlr. pr. td. land, siges at være meget human, ikke mindst, da den anslåede kapitalværdi af jorden var meget lavt sat. Desuden var samme afgift blevet lagt til grund for gartner Hansens lejemål ved Nørreport, som jo også havde fået kongelig approbation.

Sagen havde også bevirket, at ingeniørkorpset havde sat sig i bevægelse for nøjere at få oplysning om de gængse priser på de jorder i fæstningens nærhed, som måtte siges at være af lignende kvalitet og beliggenhed, som det areal, Tivoli havde fået indrømmet. Det viste sig herved, at der af en jordlod på denne side af Sct. Jørgens sø ved Ladegårdsvejen, som en gartner havde lejet af magistraten, svaredes årligt 20 tdr. byg pr. td. land efter kapitelstaksten, eller ca. 90 rdlr., medens der for en jordlod ved Jagtvejen uden for fæstningens demarkationslinie, som en gartner Sørensen havde lejet af magistraten, svaredes 10 tdr. byg pr. td. land, eller ca. 45 rdlr. Jo nærmere jorderne lå fæstningslinien, des dyrere var de altså — og des mere værdifulde var de naturligvis også for Tivoli, hvad man dog ikke udtalte direkte. Men man var gået videre i undersøgelserne og havde konstateret, at vandkommissionen året forud havde betalt 1500

rdlr. for $\frac{1}{2}$ td. land på den anden side Farimagsvejen, og ved anlægget af jernbanen til Roskilde (som forøvrigt havde truet Tivolis eksistens i høj grad) var der for jorder til adskillige ejendomme på Vesterbro blevet betalt ekspropriationssummer på 1600, 2000 og 4000 rdlr. pr. td. land, og alle disse lå endda fjernere og var mindre velbeliggende end glaciet. Skulde man yderligere tage hensyn til glacisjordernes fortrinlige bonitet og tage en eventuel udparcellering i betragtning, måtte lodderne sikkert kunne ansættes til ca. 5000 rdlr. pr. td. land.

Til denne redegørelse fra ingeniørkorpset kunde kollegiet føje en kun få måneder gammel officiel bekendtgørelse fra Københavns borgerrepræsentanters forhandlinger, hvorefter ekspropriationssummen for at afstå kommunejord til den påtænkte Klampenborgbane ansattes til 3000 og 4000 rdlr. pr. td. land, ja endog til 1 rdlr. pr. kvadratalen under reservation af indløsningsret, og disse summer havde den pågældende entreprenør fundet antagelige. Kollegiet fandt derfor også, at den sum, der var blevet forlangt af Tivoli, var meget rimelig og gjorde desuden opmærksom på, at forskellen mellem afgiftens størrelse før og efter 1. januar 1846 kun tilsyneladende var så stor, idet Tivoli jo indtil denne Dato foruden at betale afgiften havde måttet erstatte de tidligere forpagtere den tabte fordel af jorden.

Desuden, hvad var Tivoli, og hvad vedkom dets økonomiske forhold det offentlige? At dette etablissement gennem årene voksede sig fast i Københavnernes hjerte og opnåede international berømmelse, kunde datiden ikke vide, og det kan ikke lægges hine tiders militære myndigheder til last, at de ikke ønskede at ofre af det offentliges midler på et forlystelsesetablissement, der ikke adskilte sig synderligt fra en række andre længere ude ad Vesterbro, som ikke nød begunstigelser af nogen art.

Der er ingen tvivl om, at Christian VIII stadig så med velvilje på Carstensens Sommertivoli, og at han også i dette tilfælde gerne havde hjulpet det; men argumenterne derimod var åbenbart for stærke. Embedsmændenes detaillerede redegørelse, som også for konsekvensernes skyld måtte tages til følge, hvis ikke staten skulde lide direkte tab i forhold til kommunen, var en mur, som end ikke den enevældige konge formåede at bryde igennem. At der søgtes udveje dertil, er ganske øjensynligt, thi der gik endnu et halvt år, inden der forelå kongelig resolution i spørgsmålet. Carstensen fik *ikke* lov til at nøjes med de tidligere 181 rdlr. i årlig afgift, men den forlangte sum af 630 nedsattes dog med en fjerdedel til 472½ rdlr., en forskel, der ikke kunde komme til at spille nogen særlig rolle på Tivolis budget selv i de første vanskelige år.

At myndighederne ikke havde taget fejl ved at holde igen over for invasionen på fæstningsområdet, gav den følgende tid gode beviser på. Dels opskræmtes fæstningens gouvernement i april 1847 ved at opdage, at gartner Hansens blomsterhus også var beregnet på, at en nattevagt skulde logere deri, hvad man fandt meget betænkeligt for ordenens opretholdelse, en betænkelighed, som dog ikke deltes af de øvrige militære myndigheder, så at gartneren virkelig opnåede approbation på de anlægs- og bygningsplaner, han havde indsendt. Dels begyndte andre ansøgninger at vise sig generende. Det skal blot anføres, at en barber Walter samme sommer ønskede at opføre en træbarak til sin virksomhed på Esplanaden hen mod Toldbodporten, men naturligvis fik afslag derpaa.

Noget anderledes stillede det sig, da samtidig blomster- og vaffabrikør Philip Fischer anmodede om at få overladt et jordareal øst for Tivoli uden for Rysenstens lunette, hvorpå han havde i sinde at anlægge en mor-

bærplantage, hvortil han i årene forud havde opelsket flere tusinde træer. Ved denne lejlighed havde gouvernementet intet at indvende, da en plantage uden bygninger ikke vilde skabe vanskeligheder for denne administrationsgren, hvorimod ingeniørkorpset nærrede flere betænkeligheder derved. Sagen mødte imidlertid modstand af en ganske uventet art. Det pågældende areal gik nemlig helt ned til Kalvebodstrand, og denne havde Københavns borgerrepræsentation fået øje på og ønskede her at indrette et badested for hovedstadens ubemidlede befolkning. Man havde allerede fra kommunens side indledet underhandlinger med generalkommissariatskollegiet, da denne plads var den eneste, hvor der uden stor bekostning og blot ved opførelse af nogle træskure til afklædningen, kunde skabes en folkelig badestrand, og Philip Fischer måtte derfor udse sig en anden plads til sine morbær.

Den stadige strøm ud og ind ad Vesterport var steget betydeligt i 1840'erne. Beboelsen på Vesterbro og på Frederiksberg var vokset stærkt, og en mængde virksomheder også ud over gartnerens og slagternes kreds, som hidtil havde domineret derude, var blevet lagt uden for byens volde. Det viste sig snart, at broen over graven uden for Vesterport ikke mere formåede at optage den stadig voksende trafik, og i sommertiden, hvor det var værst, måtte man hjælpe sig ved at lede en del af den gående trafik over en pontonbro, der lagdes ved siden af den murede bro. De mange forlystelsesetablissementer, hvor Københavnerne fra tidligt forår til ud på efteråret søgte adspredelse, bevirkede, at trængslen over de to broer i den sidste time, inden porten blev lukket, til tider kunde antage en faretruende karakter, thi folk ønskede naturligvis ikke at blive lukket ude og derefter at gå den lange tur til Nørreport, som var den eneste, der endnu var åben hele natten.

Man var dog klar over, at det ikke nyttede at lade forlystelsesetablissermenterne rykke i marken for at få ændret dette forhold, selv om man havde fået en tydelig fornemmelse af, at løjtnant Carstensen måske ikke var den dårligste at sende i ilden i denne sag, og Tivolis succes havde jo tilmed i en ganske betydelig grad øget de vanskeligheder, der kæmpedes med.

Til sidst enedes man om, at ansøgningen måtte komme fra *beboerne* på Vesterbro og i Frederiksberg sogn, og den kom til at lyde på, at Vesterport ønskedes holdt åben hele natten, og at pontonbroen fik lov til at ligge ude hele året, selv om denne bipassage endnu kun ønskedes gjort fri til afbenyttelse for fodgængere indtil klokken tolv nat.

Det knagede i den ring, der hidtil havde ligget rundt om hovedstadens hjerte. I 1840'erne slog den revner hist og her, men først de kommende årtier fik set den uimodståelige kraft, hvormed enhver mulighed for gennembrud udnyttedes.

Selve fæstningslinien holdt endnu i mange år; men da den stykkevis sløjfedes, var den forlængst kun et stykke idyllisk romantik. Løjtnant Carstensen og Tivoli skød den første bresche, og under Tivolis træer og i Ørstedsparken ligger nu den sidste og eneste romantik, som det København, der overskyllede hele den øvrige voldlinie, kan søge til.

Kilder: Generalkommissariatskollegiets kgl. resolutioner 1843—47.

OM ASIATISK KOMPAGNIS PAKHUS PAA CHRISTIANSHAVN.

Af CHRISTIAN ELLING.

I nærværende Tidsskrifts sidste Hefte (3. Rk., Bd. I, Hefte 7—8, pg. 437 ff.) har Fr. Weilbach skrevet en Artikel om det ovenfor nævnte Pakhus. Navnet paa dets Arkitekt, Eigtwedt, har længe været kendt, ligeledes Byggeaarene (jfr. Carl Bruun: København III, 1901, p. 40, og Vilh. Lorenzen: Christianshavns borgerlige Bygningskunst, 1914, p. 38)¹⁾. Til dette Bygningsværk knyttede sig saaledes ingen væsentlige „Problemer“ af historisk Art, det har alene været Opgaven at give en mere detailleret bygningshistorisk Oversigt. Fr. Weilbach har imidlertid ladet et Par Spørgsmaal staa aabne; de skal besvares her under Henviisning til oversete (eller dog ikke benyttede) Kilder i Kompagniets Arkiv i Rigsarkivet. Set under en kunsthistorisk Synsvinkel er disse Spørgsmaal af ringe Betydning, men betragtet som Led i et snævert begrænset Stykke Bygningshistorie har de dog en vis Værdi.

Spørgsmaalene lyder: 1) hvornaar er Eigtwedts Tegninger blevet approberet af Direktionen? 2) Hvornaar fandt Grundstensnedlæggelsen Sted? 3) Hvornaar blev

¹⁾ Paa Grundlag af Aktstykker i Kompagniets Arkiv har jeg givet en Fremstilling af Pakhusets Bygningshistorie i „Social-Demokraten“s Kronik den 11. Juli 1925; jfr. ogsaa mit Skrift „Arkitekten Philip de Lange“ (1931), pag. 48.

Bygningen besigtiget, altsaa formelt afleveret af Arkitekten? Det kan vel kaldes de tre vigtigste Punkter i et Bygningsværks Generaliablads.

ad 1). Hos Weilbach hedder det (p. 442) i Almindelighed, at „Eigtveds Tegninger blev approberet“; man forstaar af Sammenhængen, at det maa være sket mellem 6. April og 13. Maj 1748. Der kan dog gives en exakt Datering. Eigtwedts Tegninger og Overslag var afsendt 6. April til Direktionen. De blev fremlagt paa Direktionsmødet d. 8. April, „men motte heroe indtil videre, for at indhente Hs. Exc. Geheime Raadens [o: Schulins] Betænkning“¹⁾. I Mødet d. 30. April 1748 blev Dagen endelig afgjort; det hedder i Referatet: „.....altsaa var benefnte Hr. Obr. Lieut. Eigtwet i Dag udi Directions Forsamlingen, da alle 3 Teigninger [Conradis, Fortlings og Eigtwedts Projekter] blev foretaget og examineret samt Resolvert at der skulde bygges efter den af bemelte Obr. Lieut. Eigtwets forfattede Teigning, saa blev og Overslaget paa samme igiennem gaaen og approberet“²⁾.

ad 2). Weilbach siger (S. 444): „Den nøjagtige Dato for Grundstensnedlæggelsen fremgaar ikke af Akterne“. Nej, ikke af „Pakkens“, men vel af Kompagniets. I Direktionens Resolutionsprotokol er indført følgende under 9. Septbr. 1748: „Da Grunden til Compagniets nye Pack-Huus var til i Dag saa vidt færdig, at den første Steen kunde legges, saa blev samme lagt af Hr. Commandeur Fischer paa Hs. Exc. Geheimeraad Schulins Veigne; samme Steen, som var udhuggen, derudi blev lagt een Dobbelt Crone slagen af Kong Friderich den Femte Ao 1747 samt paa Pergament skreven de nu ved Directionen værende Præsident, Directeurer og Hoved

¹⁾ R. A. — Det kgl. octr. dansk-asiatiske Kompagni. Direktionens Resol. Protok. Lit. B. 1746—52.

²⁾ *ibid.*

Participanteris Navne. Den allerhøyeste lycksaliggøre Compagniet i ald dets foretagende¹⁾).

ad 3). Tidspunktet for Pakhusets Besigtigelse er ikke angivet af Weilbach (se S. 447); det kan dog i det mindste tilnærmelsesvis bestemmes. I en Skrivelse af 3. Juni 1750 fra Selskabets Direktion til Eigtwedt hedder det: „...Nest Guds Bistand haabe vi med det første, at Skibene Kongen og Dronningen af Danmark fra Canton i China her maatte arrivere, som giver os Andledning at udbede, velbaarne Hr. Obriste vilde behage og Ordinere en Dag til det nye byggede Magazins Besigtelse og Overlevering til Vedkommende Compagniets Betientere, udi Overværelse af Entrepreneurerne Messrs. Fortlin & Conradt, siden vi vide ei rettere end det jo saavidt nu er i standbragt. Thi naar det behager Gud at hiemsende ovenmelte tvende Skibe, behøves Packhuuset til samme Skibes Retour Lahdningers Bevaring uden Ophold, og naar Packhuuset med Vahre[r] vorder opfyldt, kand den benefnte Besigtelses Forretning ei skeep, og følgelig kand vi icke heller med Entrepreneurerne komme til nogen endelig Rigtighed i Følge den sluttede Contract²⁾).

Da det første af de nævnte Skibe vides at være hjemkommet før den 7. Juli³⁾, maa Besigtigelsen altsaa formodes at have fundet Sted inden denne Dato, o: *sandsynligvis* i Juni Maaned 1750.

¹⁾ *ibid.*; jfr. Brev af 3. Septbr. til Kompagniets Præses (Direktions- og Generalforsamlingsarkiv No. 207 a).

²⁾ Direktions- og Generalforsamlingsarkiv. Inden- og udenlandske Breves Kopibog 1746—50. Litr. C. No. 3.

³⁾ Kay Larsens Samlinger i Kgl. Bibl.

SMAASTYKKER.

1. Esplanaden ved Kastellet.

Et 150 Aars Minde.

Da Kastellet („Citadellet Frederikshavn“) blev anlagt straks efter Svenskekrigen 1657—60, fik det Front ikke alene mod Søen og udefter, men ogsaa mod Kjøbenhavn. I det følgende Hundredaar skød Byen sig efterhaanden saa langt frem mod Nord, at 1780 var her kun Kastellets Glacis mod Byen og et lille Omraade sydligere ubegyget. Kjøbenhavnernes Adgang til at trække Vejret uden for det snævre Byomraade var indskrænket til en Del af nuværende Kongens Have og en Tur paa Voldene — hvor de iøvrigt ikke var velset — men fra 1785 fik de yderligere Esplanaden, hvad de kunde takke General *Heinr. Wilhelm v. Huth* for.

Denne mærkelige Mand, der var født Sachser, havde dengang været omtrent en Snes Aar i Danmark, hvor han blev General af Infanteriet, Chef for Artillerikorpset og Ingeniørkorpset, Leder af Vejvæsenet i Danmark, Norge og Hertugdømmerne, Leder af Statens Bygningsvæsen, af Norges geografiske Opmaaling osv. Han var Kronprins Frederiks (Frederik VI) Lærer i Krigskunst og blev dennes tro, kloge og uegennyttige Raadgiver, Geheime-Statsminister, Ridder af Elefanten og døde 1806, 89 Aar gammel. Han udvirkede 1781 en kongelig Ordre om, at „den mellem Citadellet Frederikshavn og Kjøbenhavns Toldbod samt Vejen dertil“ (Toldbodvejen) liggende Strækning maatte „til Ziir for Staden og Fornøjelse for dens Indvaanere beplantes med Træer og ind-

Nærværende Artikel indkom til Redaktionen, inden Oversergent Victor Krohns Artikel om samme Emne i „Historiske Meddelelser“, 3, I, 470 forelaa trykt.

rettes med Alleer og Spadsereplads for Publico“. Hvis de militære Fonds ikke kunde bestride Udgifterne dertil, maatte Pengene tages fra Fonden ad usus publicos.

Ifølge Kastellets flittige og grundige Historiker, Oversergent Victor Krohns „Kastellets Volde og Udenværker“ var dette Terræn dengang opfyldt af store Vandhuller; men 1782 satte Huth sine Ingeniører i Gang med Arbejdet, der maatte udføres i to Omgange, da det faldt vanskeligt at trække de nødvendige Penge ud af Finanskollegiet, og først kunde afsluttes 1785, omtrent som vi ser det den Dag idag. Til Beplantning rekvirerede Huth gennem Rentekammeret først 300, derefter yderligere 147 Ahorntræer af 3—5 Tommers Diameter fra „Plantagen i Nærheden af Kollekolle“, formentlig den skønne Nørreskov ved Vestsiden af Furesø. Men yderligere har Huth indkøbt Berberis fra Egnen om Gottorp. — At „Publicum“ med Glæde og Anerkendelse paaskønnede Anlægget, behøver ikke at fremhæves.

Det fortjener ogsaa at nævnes, at Huth efter den store Brand 1794 tilbød Kjøbenhavns Magistrat at stille det ovenfor nævnte sydligere Omraade, hvor det ridende Artilleri havde Øvelsesplads, til Raadighed for Staden til Opførelse af midlertidige Boliger for de fattigste af de Brandlidte og at regulere Pladsen dertil, hvilket Tilbud med Glæde modtoges og benyttedes.

K. C. Rockstroh.

2. Glarmester-Svendelavets Hilsen til Ungsvendene.

I sin Bog „Haandværksskik i Danmark“ (Kbhvn. 1903) skriver Professor C. Nyrop (S. 112): „I de kjøbenhavnske Glarmestres Ceremoni klinger der ikke saa meget gammelt. Den begynder med et rask Tilløb paa Vers „Glasset er et Kunstens Værk, som varsomt maa behandles“, men er i det hele altfor gennemrettet dansk“, og paa Side 115 læses denne „Kjøbenhavns Glarmestersven-

Om Glarmestre se R. Berg: Glarmester-Zunft, Hist. Medd. om Kbh., 2, II, 155, og samme Forf.: Indre Liv i et københavnsk Lav i sidste Halvdel af 18. Aarhundrede, Hist. Medd. om Kbh., 3, I, 323.

des Ceremoni, opskreven c. 1870 af deres Formand“, M. S. Jørgensen.

Efter Læsningen af Glarmester Johan Hansens: „Optegnelser om Livet paa Bornholm for hundrede Aar siden“, hvis Manuskript tilhører Bornholms Museum i Rønne, og som i Slutningen af 1934 blev udgivet af Mu-seets Leder, Lektor Th. Lind, under Titlen „En bornholmsk Haandværkers Erindringer“, kom jeg i Forbin-delse med Johan Hansens Søn, den nu 83aarige fhv. kjøbenhavnske Malermester Carl Hansen. Under vor Samtale erfarede jeg, at Lektor Lind havde udskudt et Par enkelte Blade af Manuskriptet, deriblandt det, der optrykkes nedenfor, og som indeholder det kjøbenhavn-ske Glarmester-Svendelavs Hilsen til Ungsvendene, saa-ledes som denne lød i 1791.

Maa jeg oplyse, at jeg i Glarmesterlavets gamle Pro-tokol over ind- og udskrevne Lærlinge har konstateret, at Lavets kendteste Oldermænd Andr. Joh. Barclay den 24. Juni 1787 (Sct. Hans Quartal) lod „Mads Nielsen Bos, Barnfød paa Bornholm i Rønne“ indskrive „for at lære ham den Wellovlige Glarmester Profession udi 5 Aar“. Det ses videre, at „1792 Den 24. Juni udskrev nu-værende Oldermænd en Dreng Mads Nielsen Boss, efter som han sine Lære Aar Retteligen og Tro havde udstan-den, saa og hans Svende Stykke saaledes Forfærdiget, som af Samtlige Mestere for Got blev antaged. Thi wor-der bemeldte Dreng, herved Udskreven og maa optages blandt Svendene“.

Glarmester Johan Hansen skriver i sine Optegnelser:

„Efterstaaende er Afskrift af et Digt, som hængte i Bosses Værksted i min Læretid. Det var af Bosses Fader, som hed Mads Nielsen Boss, tegnet, eller rettere sagt skrevet, med smaa Bogstaver med sort Oliefarve paa Bagsiden af et Stykke Glas, derefter overmalet med hvid Farve, saa det saa ud, som det var skrevet paa hvidt Papir. Da denne Skrift var skrevet bagvendt paa Glas-set for at staa ret, naar man saa det, har det været et sent Arbejde, thi hvert Bogstav stod rent og tydeligt. Det var indfattet i Bly, og udenom var ogsaa noget Kunst-arbejde i Bly og malet Glas. Saavidt jeg husker, stod der skrevet 1791 paa det ene Hjørne nederst“. Digtet er alt-saa skrevet paa den Tid, da Bosses Fader var i Lære i

Kjøbenhavn. Det skal være en Kopi af et Digt, som var ophængt i Glarmesterherberget i Kjøbenhavn. Mathias Boss ejer nu ovennævnte Stykke.

Den versificerede Hilsen lyder saaledes:

„Glas er et Kunstens Værk, som varsomt maa behandles,
En svag durchsigtig Ting, som let til Bræk forvandles.
Forsigt paaligger os, som Glasset skal traktere,
Thi uforsigtigt Stød vor Velfærd kan spolere.
Saadan er Menneskets Liv et Glas for Uhelds Stød,
Og Uforsigtighed blev ofte Menneskets Død.
Thi Menneskets Liv er kun et Glas i Skjæbnens Haand.
Den byder kun, og strax opløses alle Baand,
Enhver derfor, som vil Glarmesterkunsten lære,
Som fremme vil sit Vel og gjøre Standen Ære,
Han være redelig, forsigtig, virksom, dygtig!
At prale vindig og at ville være kløgtig
Gier ikkun Skam og Spot, naar Kunsten selv gier Hæder
Og skjænker Dyrkeren bestandig Held og Glæder.
Naar alt forsvinder, de beholder dog tilbage
Godt Navn og Rygte, som ei nogen kan borttage.
Saa vandrer broderlig til fælles Held og Ære!
Vi ei et Selskab blev for Fiender at være,
Men for at give og modtage lige Ret,
Og Enigheden kun vedligeholder det!“

Carl Møller.

KREATURHOLDET I KØBENHAVN I FORRIGE AARHUNDREDE.

Af ST. FRIIS.

Naar en Stad vokser i Indbyggerantal, burde dens Udstrækning i Flademaal forholdsvis tage til, for at nogenlunde sunde Forhold vedblivende kan være tilstede. Desværre var dette i Reglen ikke Tilfældet i ældre Tid; snarere fandt det omvendte Sted, idet Bygningerne, som i den mindre By bestod af enkelte Etager, taarnedes op til Kaserner, der anbragtes saa tæt op ad hinanden som muligt, saa snart Indbyggerantallet steg saa meget, at Byen fordrede Navn af Storstad.

Medens der i den mindre By med de lave og spredte Bygninger bedre taales de forskellige industrielle Anlæg, som hver for sig rummer Faren for paa en eller anden Maade at nedbryde den menneskelige Sundhed, særlig da, naar Driften føres paa en i saa Henseende uheldig Maade, saa fordrer en Storstad, i det mindste saa vidt muligt, at slige for den menneskelige Sundhed skadelige Etablissementer fjernes, eller uvægerligt, at de drives paa en saa fuldkommen Maade som muligt. Naar dette Forhold skal gennemføres, kan det selvfølgelig ikke undgaas i økonomisk Henseende af og til at ramme den næringsdrivende Stand paa en følelig Maade, hvilket da ogsaa for Københavns Vedkommende viste sig at

maatte blive Tilfældet, da København i Slutningen af forrige Aarhundrede voksede til en Storstad. Af saadanne Virksomheder skal blot nævnes Renovationsvæsenet, Garverier, Slagterier, Svinestalde, Kostalde m. m.

Hensigten med efterfølgende Linier vil da, som i Overskriften antydet, være i korte Træk at give en Skildring af Udviklingen af de i Forbindelse med Koholdet her i København staaende Forhold i det 19. Aarhundrede og da specielt en Meddelelse om de Undersøgelser og de deraf resulterende Foranstaltninger, som blev foretaget i Aarhundredets sidste Aar.

Indtil Bygningsloven af 17. Marts 1856 traadte i Kraft, fandtes der saa godt som ingen Bestemmelser for Indretningen af Kostalde, for disses Drift o. s. v. De Forordninger, Plakater o. lign., der nærmest gav sig af med Kostaldene, var særlig rettede mod Bortskaffelsen af Gødningen (Anordn. af 7. Maj 1777, Plakat af 2. Juni 1779, Plakat af 8. Maj 1788 o. s. v.), dennes Opbevaring i tætte Gruber o. a. lign., medens enhver Borger forøvrigt havde Lov at indrette sit Kohold, som han fandt for godt. Et Tilløb til en Kontrol med Kreaturerens Antal i den enkelte Stald synes Plakat af 8. Maj 1788 at være, idet det heri hedder: »Køernes Antal skal enhver, som holder dem, anmelde paa Renovationskontoret, samt hver Gang Til- eller Afgang forefalder«; — muligt har Hensigten med denne Bestemmelse, næst efter at hindre ikke tilladte Kohold, dog snarest været at kontrollere, hvor megen Gødning der produceredes i hver Stald, for at sammenholde denne Beretning med de fra Stalden udkørte Læs, hvorfor der ogsaa i Plakat af 14. Febr. 1765 er fastslaaet, at »hver Ko producerer 1 Læs Komøg i 3 Uger«, hvilket fra 1. Jan. 1859, paa Grund af, at Vognene nu var større end tidligere, »beregnedes til at være 12 og ikke som tidligere 15 Læs om Aaret«.

Saadanne Bestemmelser synes ogsaa den Gang at have

været mere nødvendige end nu, hvor man bedre forstaar at skatte Gødningens Værd. Oftere førtes der saaledes Klager over, at Gødningen udskylledes i Rendestenene, for at man ad den Vej lettere kunde slippe af med den. Sidstnævnte Plakat fastsatte derfor ogsaa en Bøde af 1—4 Rdlr. for denne Forseelse. Tidligere betaltes der 1—2 Mark pr. Læs for Udførslen, og først fra Aarhundredets Begyndelse værdsatte Bønderne Gødningen noget højere, saa den omtrent kunde sælges til den samme Pris, som Udførslen androg. Tilmed maatte der betales 2 Sk. i Afgift til Magistraten for hvert Læs Kogødning, der udførtes; denne Bestemmelse ophørte først 1862. Hvorledes Husdyrholdet i øvrigt drevs her i København i Aarhundredets Begyndelse, faar man et ikke absolut tiltalende Billede af ved Gennemlæsningen af *Dr. Heinrich Callisens* »Physisk-medizinske Betragtninger over Kiøbenhavn«, udgivet 1807—09. Man vil saaledes i hans Omtale af Køerne i København finde følgende Bemærkninger: »I Kiøbenhavn holdes disse nyttige Dyr sædvanligen af Brændeviins-Brændere, som ikke sjeldent bo i snævre Gader og i smaae Huse, ved hvilke der kun findes et meget ubetydeligt Gaardsrum. Stalden ved saadanne Huse er undertiden saa liden, at Køerne næsten udfylde dens hele indvendige Rum, og at de næppe engang kunne faa Plads til at lægge sig. Paa enkelte Steder henstilles de endog i ligesaa snævre halv underjordiske Kieldere. Under disse Omstændigheder er det vanskeligt, om ikke umueligt, at vedligeholde den tilbørlige Renlighed«. — »Det synes derfor aldeles ikke ubilligt, om det blev enhver, som vilde holde Køer, paalagt, først at erhverve sig Tilladelse dertil, og at der i Forvejen blev eftersat, som Staldene ikke manglede den nødvendige Bequemhed«. — Dr. Callisen udtaler sig derefter om, hvilken uheldig Indflydelse de af ham skildrede Forhold maa have, og fremfører herom bl. a.: »Kø-

erne synes vel bedre (end Hestene) at kunne taale inde-sluttet Luft uden mærkelig Skade for deres Helbred, dog kan man vel antage, at ogsaa de lide under en vedholdende Mangel paa ren Luft, og at deres Mælk af den Aarsag bliver slettere«. — »Det er naturligt: at man under saadanne Omstændigheder ikke tør haabe at faa en god og sund Mælk«.

Dette Billede har næppe været overdrevet farvet, thi det bekræftes fuldt ud af den næste autentiske Fremstilling af disse Forhold, nemlig den Beretning, som Københavns Sundhedskommission i 1886 meddeler.

Inden den Tid var, som anført, Bygningsloven af 17. Marts 1856 udkommen, og dennes § 75 indeholder de første Forskrifter med Hensyn til Indretning af nye Kostalde. De gamle Kostalde fik derimod fremdeles Lov til at føres paa den vante Vis, indtil der i 1865—66 af Sundhedskommissionen, i Forbindelse med et af det veterinære Sundhedsraads Medlemmer, blev foretaget et almindeligt Eftersyn af samtlige Kostalde i København med Forstæder.

I Beretningen om disse Undersøgelser beklages da først, at Staden ikke tidligere har haft en Bygningslov, hvorved der i alt Fald vilde være sat en Grænse for, at ethvert nok saa lille Rum eller Skur — som Tilfældet paa det Tidspunkt viste sig at være — var blevet benyttet til Kostald, uden i fjerneste Maade at egne sig til dette Brug. Paa enkelte Steder var man gaaet saa vidt i Benyttelsen af det indskrænkede Rum, at man havde lavet 1ste Sal til Kostald, saaledes at Køerne maatte hejSES op gennem en Luge. En af de nævnte Stalde paa 1ste Sal fandtes endnu i 1893 i Hummergade. Og i »Museum«, 1895, I, S. 43, fortæller Boghandler O. B. Wroblewski: »Jeg har oplevet i Regnegade at se en Ko gaa op ad Trappen til Gaden, gennem Gadedør og Gang og ind i Husets Gaardsrum, hvor dens Stald fandtes, maaske

endda med Beboelse for Mennesker ovenover«. Saa godt som alle Staldene, paa et Par enkelte Undtagelser nær, fandtes alt for lave, meget mangelfuldt ventilerede og navnlig alt for mørke, uden Spor af Vinduer. Gennemgaaende viste de sig i højeste Grad overfyldte, baade med Hensyn til Kubikindholdet, til Liggepladsens Bredde og til dennes Længde. I flere af Staldene viste Opmaalingerne ca. 120 Kubikfod Rum og mindre end 1 Alen Liggeplads pr. Ko. Gennemsnitlig fandtes der mindre end 200 Kubikfod Rum pr. Ko. Temperaturen i disse Stalde var sædvanlig 27^o—30^o C., naar alle Vinduerne og Lemmene var aabne, og Luften var saa overfyldt af Damp, at »disse Dampe paa mangfoldige Steder ere saa tætte og kvælende, at man næppe kan trække Vejret«.

I Henhold til Sundhedsvedtægten af 16. Oktober 1860, til Bygningsloven af 1856 samt Lov af 10. Marts 1852 om visse for Sundheden skadelige Næringsveje blev der paa Sundhedskommissionens Foranledning nedlagt en Del Kostalde samt udstedt et Reglement af 17. November 1866 angaaende Indretning af Kostalde i Staden København og dens Forstæder. Som man kan tænke, vakte disse Foranstaltninger megen Modstand hos vedkommende Ejere. Brændevinsbrænderlavet fremkom derefter med et Andragende til Sundhedskommissionen med Anmodning om Tilbagekaldelse af de væsentligste af de i Reglementet paabudte Ændringer i Køholdet. Allerede et Aar efter, 21. December 1867, ophævede en Resolution fra Justitsministeriet Reglementet, og atter maatte man i en Aarrække lade de ældre Kostalde i Fred og kun sørge for, at nye Stalde blev indrettede overensstemmende med Bygningsloven.

Man vil af de ovenfor meddelte korte Uddrag formentlig have faaet et Indblik i, hvorledes Kostaldenes Tilstand var i de første to Trediedele af forrige Aarhundrede.

I nedenstaaende Skema vil man finde en Sammenstilling af Kostaldenes, Brændevinsbrænderiernes og Kreaturerens Antal fra 1807 med Aars Mellemrum til 1900.

Aar	Antal Ejendomme, hvori der drives Kohold	Brændevins- brænderier	Antal Kreaturer	Københavns Indbyggerantal
1807	—	—	c. 2000	104,000
1838	—	—	1440	
1861	—	—	2906	160,350
1865	198	—	3106	
1866	—	—	3156	
1870	165	69	2467	
1875	139	61	2399	
1880	124	56	2642	
1885	83	—	1677	
1887	75	44	1717	
1888	73	42	1473	
1889	56	36	1450	
1890	56	—	1441	317,500
1891	51	—	1105	
1892	51	—	1133	334,500
1895	43	—	964	
1899	29	—	627	
1900	28	—	497	358,000

Til Sammenligning skal blot nævnes, at London med Forstæder i 1862 kun havde 12,000 Køer, uagtet Londons Folkemængde da var omtrent 17 Gange saa stor som Københavns.

Paa dette Standpunkt stod altsaa Driften af Kreaturholdet her i Staden, da den nye Sundhedsvedtægt af 15. Juni 1886 udkom. Med denne indleddes en for København ny hygiejnisk Æra, ikke alene gennem de mangehaande nye sanitære Bestemmelser, den indeholdt, men ikke mindst derigennem, at der til Sundhedskommissionen

knyttedes et Læge- og Dyrlægepersonale, bestaaende af 6 Læger og 2 Dyrlæger, samt et Laboratorium.

Vedrørende Kreaturhold indeholdt Sundhedsvedtægtens § 30 saa fyldestgørende Forskrifter, at Hygiejnens Fordringer kunde blive hævede paa en betryggende Maade, idet Paragraffens Begyndelse var saalydende: »Alt Kreaturhold og Svinehold er, foruden de Bestemmelser, som Bygningslovgivningen fastsætter, med Hensyn til Staldenes Indretning og Driften underkastet de Forskrifter, Sundhedskommissionen finder det fornødent at træffe«.

I korte Træk skal der i det følgende anføres et og andet om, hvilke almindelige Grundsætninger der blev fulgt ved den Bedømmelse, som den nye Sundhedsvedtægt krævede af Kohold i København.

Selvfølgelig kunde man ikke paa nogen Maade drage en Sammenligning mellem de københavnske Kostalde og Stalde paa Landet. Dels fordi de første for største Delen fandtes i den ældste og tættest befolkede Del af Byen og i de fleste Tilfælde i den samme Tilstand og i samme Bygninger som for et halvt Aarhundrede siden, ja endnu længere tilbage i Tiden, dels fordi man som en naturlig Følge heraf ikke alene maatte tage Hensyn til Kreaturerne, til de Produkter, navnlig Mælk, som de skulde levere til Føde for Mennesker, men i særlig Grad maatte varetage den omboende Befolknings Tarv. I denne sidste Henseende kan man paa Landet mere overlade til den enkelte Ejers Forgødtbefindende, om han med sin Husstand vil leve under gode eller slette hygiejniske Forhold. Hertil kom, at det Foder, der anvendtes i de københavnske Stalde, uden Undtagelse bestod af Bærme som Hovedbestanddel, hvilket Affald fra Brændevinsbrænderierne i alle mulige Retninger stillede betydelig større Fordringer til gode Forhold i en Stald end tørt Foder, og endelig benyttedes der paa faa Undtagelser

nær kun et ringe Kvantum Strøelse i disse Stalde. Da Sundhedskommissionens ovenfor omtalte Reglement af 1866 allerede Aaret efter blev ophævet ved Justitsministeriets Resolution, havde man derved næppe paaagtet disse vidt forskellige Forhold i tilstrækkelig Grad, men ligefrem sluttet fra Land til By.

Det er let forstaaeligt, at *Grunden* under en Kostald med utæt Gulv i Aarenes Løb i en antagelig Dybde bliver i høj Grad gennemtrængt af den nedsivende, let forraadnende Gødning og Urin, saa der derved er en stadig Kilde til Forpestning af Luften, og det ikke alene i Stalden, men ogsaa for de nærmere og fjernere omboende Mennesker. I mere end tre Fjerdedele af Kostaldene var Gulvene meget utætte, bestaaende af højst forskelligt Materiale, Mursten, Kampesten, Fliser, Cement og Træ. Navnlig dette sidste Materiale manglede saa godt som ikke i noget Kostaldgulv, og selv i de nogenlunde vel indrettede Stalde bestod Gødningsgangen i hvert Tilfælde deraf. Selv hvor der var anvendt tykke Planker paa Underlag af Rullesten, viste det sig at være et slet Materiale i en Gødningsgang. Til Forsvar for dette anførtes, at Urinen ligefrem imprægnerede Træet med sine Salte, saa dette derved blev som Sten; men herimod talte, dels at Ejerne i de fleste Tilfælde ikke selv troede herpaa, formodentlig belært af Erfaringen, idet de for at yde Træet nogen Støtte gav det et Rullestensunderlag, ja enkelte Steder endog Beton, saaledes at derved fremkom et dobbelt Gulv, dels at der intet Steds fandtes Gødningsgange af Planker, som havde holdt mere end 5—6 Aar; i et enkelt Tilfælde angaves 10 Aar. Saafremt Træ var blevet benyttet til Gulv for Liggepladsen, vilde man bedre kunne forstaa Hensigten, fordi Træ afgiver et varmere Leje end noget andet Underlag, og i den Henseende vilde det paa en Maade være gavnligt i disse Stalde, hvor Strøelse kun kendtes af Navn. Forunderligt nok saa

man tværtimod hyppigt en Gødninggang af Planker sammen med en Liggeplads af særdeles godt uigennemtrængeligt Materiale, Sten eller Mursten, sat i Cement.

Aarsagen til, at Træ gennemgaaende blev benyttet med saa stor Forkærlighed i disse Stalde, kan kun have været den, at man i Løbet af meget kort Tid, og medens en Del af Køerne kunde forblive i Stalden, kunde istandsætte Gulvet med Træ, medens alt andet Materiale fordrede, at Køerne maatte ud af Stalden for et længere Tidsrum, og andet Opholdssted til Køerne havde man ikke.

I de Tilfælde, hvor der under Plankerne fandtes Betongulv, var Aarsagen den, at der derved tilsigtedes at skærme dette sidste, som meget hurtigt angribes af Urinen, af Røgternes jærneslagne Træsko, af Skovle o. s. v. At der mellem de to Gulve snart dannes et Lag af Forraadningsstoffer, skænkedes ikke en Tanke.

Efter den nye Sundhedsvedtægt overlod man til Ejerne at benytte hvilket Materiale de ønskede, dog med bestemt Udelukkelse af Træ.

Et andet Forhold, der ogsaa kom til at spille en væsentlig Rolle ved Gennemførelsen af de Krav, Sundhedsvedtægten maatte stille, var *Afløbene* fra Kostaldene, hvor der navnlig var Vanskeligheder ved at skille Gødningen fra Urinen. Begge blandes jo altid til en vis Grad sammen, men i Bærmestalde forenes de meget inderligt til en tynd Vælling, saaledes at en stor Del Gødning let gaar tabt, samtidig med, at Kloakkerne bliver opfyldt med en Del faste Stoffer, til hvis Bortskaffelse de jo ikke er beregnede, hvis der ikke træffes særlige Foranstaltninger. En tæt Rist kan ikke benyttes, da Afløbet straks stoppes; er Risten for vid, er dens Formaal forfejlet. Man maatte derfor benytte en saakaldet Rensebrønd og helst lave den af ret store Dimensioner; i denne bundfældes Gødningen og fjernes efterhaanden, me-

dens Urinen flyder bort foroven. Saadanne Afløb fandtes i flere Stalde; nu indførtes de overalt. Ved mange Kostalde bestod det heldige Forhold, at der i samme Ejendom var Brændevinsbrænderi, hvorved der blev Lejlighed til hyppig Udskylning af Gødningssange og Rendestene med rigeligt og varmt Vand. Hvis der saa var Kloak i Gaden, havde Betingelser for et saa renligt og lugtfrit Afløb som muligt altsaa været tilstede, hvorfor man i enkelte slige Tilfælde ogsaa ansaa aabne stenlagte Rendestene over Gaardspladsen for tilstrækkelige, medens man ved Koholderier, som ikke var forbundne med Brænderier, og hvor Adgang til Udskylning ikke var saa let, derimod maatte foranledige lukket Afløbsledning i hele Udstrækningen fra Stald til Kloak.

De nævnte to Forhold ved Gulv og Afløb var de hyppigst forekommende, der gav Anledning til Paatale. Ændringer af de forefundne Mangler var ret bekostelige for vedkommende Ejere, som ofte besværede sig herover.

Andre sanitære Ulemper var *Ventilationen* og *Lysforholdene*. Ganske vist fandt man sjældent en Temperatur i Staldene om Dagen som den, der angives i 1866 at være Reglen, nemlig 27—30^o C., men Temperaturen maatte dog endnu stadig siges at være for høj. Fra Ejernes Side paastodes, at Kreaturerne Evne til at producere Mælk og Kød øgedes ved en saadan Drivhuspleje, hvilket man dog i den samme Tidsperiode paa Landet var kommet mere og mere bort fra. Men netop dette Forhold havde for den omboende Befolknings Tarv den største Betydning, fra hvilken der ikke kunde ses bort. Den høje Varme foraarsager nemlig, at de flydende og flygtige Stoffer i Gødning og Urin fordamper meget betydeligt; den dermed stærkt opfyldte Kostaldluft føres bort med Ventilationen og bidrager derved til at forpeste Luften for de omboende, desto mere, jo højere Temperaturen er.

Enten en saadan Kostaldluft nu, set fra det ene eller andet Synspunkt, betragtes som skadelig eller ej, for-aarsager den Taage, der forlader en Bærmestald gennem aabenstaaende Døre, Vinduer eller Emrør, i hvert Fald en saa ubehagelig Lugt i en Beboelseslejlighed, at der maatte tages tilbørligt Hensyn dertil, tilmed naar de ubehagelige Følger i nogen Grad kunde formindskes ved en lavere Temperatur i Stalden. Desuden opsuger Mælken under Malkningen, og navnlig naar den i nogen Tid henstaar i Stalden, en betydelig Mængde af disse som en Taage over hele Stalden liggende Dampe med deres Mængder af Bakterier, hvilket selvfølgelig ikke undlader at indvirke paa Mælkens Beskaffenhed.

Naar man en Gang har set, hvilke Mængder af Bakterier der findes i Kogødning, og man erindrer, hvor fortrinlig egnet en høj Temperatur med en samtidig tilstedeværende fugtig Luft er for en videre Udvikling af Mikroorganismer, saa vil man ogsaa forstaa, hvor stor Betydning en grundig og hyppig Udrensning af Kostalden og en stadig Luftfornyelse maa have, for at Luften blot kan være nogenlunde ren.

Vanskelighederne ved at bringe *Ventilation* tilveje, uden derved at genere de omboende mere end højst nødvendigt, har ofte vist sig temmelig store, og det i desto højere Grad, jo mere indeklemmt mellem høje Bygninger den lavtbeliggende Kostald laa. I enkelte Tilfælde blev det nødvendigt at føre Ventilationen helt op over de nærmest liggende Bygningers Tagskæg, uden at man dog derved altid naaede et fuldt ud tilfredsstillende Resultat, idet der ikke blev tilstrækkelig Træk i de forholdsvis smalle Rør. Lettere og bedre skete Luftforyelsen i de enkelte Tilfælde, hvor Ventilationsrør kunde føres til Brænderiets Dampskorsten. Forøvrigt fandt Ventilationen for en væsentlig Del Sted gennem Vinduer og Døre, og da Vinduerne i Reglen var tilstede

i et nogenlunde stort Antal, var det kun nødvendigt at paase, at de alle var til at lukke op — og blev lukket op.

Det, der i 1887 som i 1866 vakte mest Bekymring hos Kreaturejerne, var dog navnlig Spørgsmaalet om, hvor mange Kubikfod Rum og hvor stor *Liggeplads* hvert enkelt Kreatur skulde have, eller rettere, hvor faa Kubikfod, henholdsvis Tommer, Dyrene kunde nøjes med, idet Ejerne ved Indkøb af den paagældende Ejendom eller ved Leje af samme havde gjort Regning paa at kunne holde et Antal Kreaturer, der nu ved de nye Bestemmelser i en væsentlig Grad blev indskrænket, og hvorved Driftsindtægten i tilsvarende Grad forringedes. At det var dette Punkt, hvor de økonomiske Interesser berørtes føleligst, maatte jo tilmed være en ligefrem Følge af, at de paagældende Næringsdrivende, for at opnaa den størst mulige Indtægt, havde forøget Kreaturantallet i en i Forhold til Staldrummet utilstødelig Grad, hvortil Fristelsen naturligvis steg i samme Forhold som Priserne paa de Livsfor nødenheder, Mælk og Kød, deres Næringsdrift gik ud paa at producere.

Ved Sammenligning af det Antal Ejendomme, hvori der f. Ex. i 1870 dreves Kohold, og det Antal Køer, der samtidig fandtes, med Forholdene i 1885 vil det ses, at medens Kostaldenes Antal i nævnte Tidsrum var sunket fra 165 til 83, altsaa med Halvdelen, er Kreaturantallet kun indskrænket fra 2467 til 1677, altsaa kun formindsket med ca. en Trediedel, saa Anledningen til Indskrænkningen havde alene derved sin Berettigelse.

I Sundhedsvedtægten fastsattes som Minimum i nye Kostalde 300 Kubikfod Rum og en Bredde af 1 Alen og 12 Tommer indvendig Maal for Baasen for hvert Kreatur samt en Gødningsgang af 1 Alens Bredde.

Om end disse Krav sammenlignet med de i Sundheds-

vedtægten af 17. November 1866 gældende 225 Kubikfod Rum og 1 Alen og 8 Tommer Bredde ingenhunde maa siges at være særlig store, saa blev Reduktionen af Koantallet selv indenfor disse tolerante Grænser dog ret betydelig og mødte megen Modstand.

Foreløbig gik Sundhedskommissionen derfor med til kun at fordre henholdsvis ca. 250 Kubikfod og 1 Alen og 8 Tommer pr. Ko, naar da ikke særlig ugunstige Forhold gjorde sig gældende, og da navnlig hvor Staldene laa indeklemt mellem høje Bygninger. Undertiden maatte man i Stalde, hvor Højden var ringe, afhjælpe det manglende Kubikrum ved at hæve Loftet, saa den ovenover værende Etage, der anvendtes til Foderrum, blev meget lav.

Gennemførelsen af disse sanitære Forhold skete i Aarene 1888—89, og Koantallet indskrænkedes derefter fra ca. 1717 i 1887 til ca. 1450 i 1889. En nøjagtig Angivelse af Antallet kan ikke gives paa Grund af de særlige vekslende Forhold, der gjorde sig gældende i Handelsstaldene paa Vesterbro. Samtidig sank Kostaldenes Antal fra 75 til 56, hvilket vel nok ved første Øjekast maaske synes en forholdsvis betydelig Nedgang sammenlignet med Koantallet, saaledes at man skulde tro, at Køerne i de tilbageværende Stalde befandt sig i samme tætpakkede Tilstand som tidligere. Det virkelige Forhold var imidlertid det, at de nedlagte Stalde, næst efter at være de sletteste, altsaa de, til hvis Istandsættelse der krævedes de største Ofre, tillige gennemgaaende var de mindste, hvoraf en Del kun rummede fra 1—10 Kreaturer.

Endnu staar tilbage at omtale forskellige almindelige Fordringer, som maatte stilles til *Renlighed* i Staldene, hvilke hidtil i særdeles høj Grad var bleven tilsidesat. Den Mængde Smuds, Spindelvæv o. s. v., der i Tidens Løb samler sig paa en Kostalds Vægge og Loft, bør selv-

følgelig fjernes med passende Mellemrum, hvorefter Hvidtning eller Kalkning bør foretages. Paa Landet sker dette i Reglen en Gang aarlig, om Forsommeren, naar Køerne er paa Græs, men det er ikke nok i de her omtalte Stalde. Her er det atter den fugtige Luft og den stærke Varme, der spiller en væsentlig Rolle ved Dannelsen af et betydeligt Skimmellag paa Vægge og Loft, hvilket i Løbet af kort Tid giver disse et afskyeligt ilde lugtende slimet Overtræk, som dog uden større Besvær kan fjernes og bør fjernes flere Gange aarlig, da Luften i Stalden ogsaa derved forbedres i væsentlig Grad.

Ogsaa disse Forhold voldte megen Modstand, og Kravet om de nævnte Renlighedsforanstaltninger blev stærkt imødegaaet. En Koholder, hvem man foreholdt det uforvarlige i, at han i to Aar ikke havde rengjort og kalket Vægge og Loft, yttrede som sit Forsvar: »Det kan saamænd ikke nytte noget, thi om en Maaned er Stalden igen lige saa fuld af Spindelvæv og Snavs«. En anden Udtalelse, der blev fremsat, foranlediget ved disse mange forskellige Anker mod de bestaaende uhygiejniske Mangler ved disse Stalde, var: »Naar Køerne nu trives saa godt i disse fugtige og varme Stalde, saa kan de da ikke være saa sundhedsfarlige for de omkringboende Mennesker«.

Som tidligere berørt, anvendtes *Strøelse* kun i meget ringe Mængde, og denne gennemtrængtes meget hurtigt af den betydelige Mængde Urin, som udskiltes fra det meget vandholdige Bærmefoder. Som en Følge heraf blev Køernes Bug og Sider og da ikke mindst Yver og Patter i meget høj Grad tilsølede, hvilket vanskeliggjorde en renlig Malkning. Fristelsen til helt at undlade Afvaskning eller endog blot Afgnidning overvinder selvfølgelig under saadanne Forhold ofte Lysten til at udføre Malkningen med nogenlunde Renlighed, særlig da dette Arbejde i Reglen udførtes af Koner, der fik en vis Beta-

ling for at malke et bestemt Antal Køer, uden Hensyn til, om Udførelsen tog kort eller lang Tid.

I flere Stalde havde man paa Grund af manglende Plads anbragt Kreaturerne Føde, Bærmen, i Tønder og Kar, ofte uden Laag i Gødningsgangen. Ikke alene, fordi man ikke bør tillade, at Føde og Gødning blandes sammen og derefter anvendes til førstnævnte Brug, men ogsaa, fordi den i Forvejen knebne Plads indskrænkedes yderligere ved denne Opstilling, blev sligt ikke tilladt. Endnu mindre kunde det forsvares at opstille de Beholdere, hvori Mælken ophældes, efter som den bliver malket, i selve Stalden, da Mælken bør fjernes fra Staldluften, saa snart den er malket.

I de nævnte og forskellige andre Forhold, der alle var af sanitær Betydning, blev der nu indført Ændringer. Til disses Gennemførelse fordredes i Grunden kun et nogenlunde aabent Øje for, hvad der hører til god Orden og Renlighed paa Steder, hvor Næringsmidler behandles. Sundhedskommissionen fandt det dog formaalstjenligt at udstede »Forskrifter, som Sundhedskommissionen i Henhold til Sundhedsvedtægtens § 30 har fastsat for Koholderi i Kjøbenhavn« af 8. Februar 1890, der tillige indeholdt Bestemmelser, som skulde tjene til at hindre smitsomme Sygdommes Overførelse fra Dyrene eller de Personer, der er beskæftigede med disse gennem Mælken, til den Befolkning, for hvem denne er et saa vigtigt Næringsmiddel.

Det er nu 46 Aar siden, disse de første egentlige sanitære Bestemmelser for Driften af Koholderier og Behandlingen af den fra disse hidrørende Mælk i København blev ført ud i Livet. De Grundprincipper, som indeholdes i disse Forskrifter, har staaet deres Prøve gennem de mange forløbne Aar og er gaaet over i de senere, med Aars Mellemløb fremkomne, Tillæg til Københavns Sundhedsvedtægt angaaende Forhandling af Mælk, selv-

følgelig paa forskellig Vis betydelig udvidede og specialiserede.

Benyttet Litteratur:

Heinrich Callisen: »Physisk-medizinske Betragtninger over København«, I—II, 1807—09.

Villads Christensen: »København i Christian den ottendes og Frederik den syvendes Tid. 1840—1857«. 1912.

St. Friis: Kreaturholdet i København. Tidsskrift for Sundhedspleje. 1. R. III. 1893.

St. Friis: Veterinærhygiejnens Udvikling i Danmark gennem 50 Aar. 1879—1929. Nordisk hygiejnisk Tidsskrift. X Aarg. 1929.

Københavns Stadslæges Aarsberetninger.

Politidirektørens Aarsberetninger.

Paa forskellig Maade har Overdyrlæge ved Københavns Sundhedskommission *H. J. Hansen* ydet mig Hjælp ved Udarbejdelsen af nærværende lille Arbejde, hvorfor jeg bringer ham min bedste Tak.

RIGENSGADE ELLER RYGENSGADE?

Af A. FRÆMOHS.

Den københavnske Vejviser har nu gennem 37 Aar i en Parenthes under Navnet Rigensgade fortolket dette Gadenavn som »vistnok egentlig Rygensgade«. Man tager sikkert ikke fejl, naar man angiver Oluf Niensens og Carls Bruuns Værker om København som Ophav til denne Fortolkning. I »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« (IV Del, 1885, S. 456) har Dr. Oluf Nielsen ved Beskrivelsen af Ny Kjøbenhavns Anlæg omkring 1650 løseligt henkastet en Bemærkning om, at Rigensgade »vistnok egenlig er Rygensgade«, og Carl Bruun (»Kjøbenhavn« II, 1890, S. 31) gør denne Formodning til sin ved, lidt forsigtigt, at kalde Gaden »Rigens- eller Rygensgade«.

I Modsætning hertil anfører Kr. Mikkelsen i sin »Dansk Sproglære med sproghistoriske Tillæg«, 1894, S. 172, Anm. 3 Ordet Rigensgade som et Eksempel blandt flere andre paa, at den efterhængte Artikel ved Navneord af Intetkøn i tidligere Dansk i Genitiv havde Formen »ens« og ikke »ets«, og Dr. Vilh. Lorenzen forudsætter i sin vægtige Afhandling om »Problemer i Københavns Historie 1600—1660« i nærværende Tidsskrifts 2. R. IV Bd., S. 211 som en Selvfølge, at det er Riget, der mindes i Navnet Rigensgade.

Oluf Nielsen anfører ingensomhelst Begrundelse til Støtte for den af ham udtalte Formodning. At Ordets grammatiske Form skulde have villedt en saa kyndig Forsker som Dr. Oluf Nielsen, kan der selvfølgelig ikke være Tale om. Af Hensyn til den almindelige Læser maa det dog være tilladt at erindre om, at det endnu i det 17. Aarhundrede er almindeligt at bruge Genitivformen Rigens i Stedet for Rigets¹⁾. Denne sidste Form træffes vel nu og da, men da som Undtagelsen. Københavns Privilegier fra 1659 har saaledes et enkelt Sted Udtrykket »riigets bedste«, men ellers »riigens raad«, »riigens stand«, »riigens fornødenhed«, »riigens fisco«. At Reglen ogsaa gælder daglig Tale udenfor de højtidelige Aktstykker, ses af den officielle Benævnelse »Rigens Marskalks Plads« for det saakaldte Grønland mellem Nyboder, Volden og Kastellet: »Hr. rigens marskalks plads skal efter rodemesternis beretning vere dend plads, som kaldes Grønland« (Grundtaksten af 1689, Kbhvns. Diplomatarium III, S. 746). Benævnelsen hidrørte fra, at Militæret brugte denne Plads som Eksercerplads, men svarede forøvrigt til »rigens admirals platz« udenfor Østerport²⁾.

Den Form, Ønavnet Rygen havde ved 1650, hverken bekræfter eller afkræfter Rigtigheden af Oluf Nielsens Teori. Øens latinske Navn var Rugia (saaledes hos Saxo) eller Ruyia, i Diplomerne med noget varierende Stave- maade: Ruia, Ruye, Rhya og Røia. I Folkesproget var Navnet oprindelig Rø (saaledes i Kong Valdemars Jordebog 1231), Ræ, Re, Ro m. fl. Former³⁾. Senere bliver Navnet til Ryland (1397)⁴⁾, der bruges i Rimkrøniken

1) Jfr. herved Verner Dahlerup: »Det danske Sprogs Historie«, 2. Udg., 1921, S. 68—69.

2) Kbhvns. Diplom. III, S. 292.

3) Se Gudm. Schütte: »Danske Stednavne fra Arilds Tid«, 1927, S. 87.

4) Kbhvns. Diplom. II, S. 25.

(1495: Rylandh), i Vedels Saxooversættelse (1575: Ryland) og hos Huitfeldt (1595: Ryeland), eller til lante Ryen (ca. 1497)¹⁾, der med forskellige Staveformer — lante Ryn²⁾, Ryhen³⁾ — stadig forekommer ved Siden af Ryland⁴⁾. Huitfeldt har begge Former. Palladius bruger et Sted Formen Rugen (ca. 1551: Danske Skrifter ved Lis Jacobsen V S. 257—58), og i Kancelliets Breve fra Tiden mellem 1600 og 1650 veksler Formerne Ryen og Rygen⁵⁾.

En positiv Støtte faar O. Niensens Antagelse derimod i det Faktum, at Gadenavnet virkelig forekommer stavet Rygensgade i nogle af de i »Sjællandske Registre« indførte Skøder paa udparcellerede Grunde i det nye Kvarter. I III og VI Bind af Kjøbenhavns Diplomatarium, udgivet henholdsvis 1877 og 1884, citerer Oluf Nielsen 16 Skøder fra Tiden 1650—1674 med følgende Stavemaader af Gadenavnet:

Skøde	28/6	1650	Rigensgade
—	15/7	—	Rigennsgade
—	6/8	1651	Rygensgade
—	18/9	—	Rigensgade
—	8/5	1652	Riigensgade
—	30/8	—	Rigensgade
—	4/5	1653	Riigensgaade
—	26/6	1661	Rygensgade

¹⁾ Kbhvns. Diplom. I, S. 250; 1532: Kong Frdk. I's danske Registertranter ved Erslev og Møllerup, 1879, S. 383.

²⁾ Regnskab over Universitetsudgifter i 1544—45, Danske Magazin III R. 6 Bd., S. 23.

³⁾ Strelow: Den guthilandske Cronica, 1633; anført efter Kalkars Ordbog.

⁴⁾ Kvittans 16/10 1552, Kancelliets Brevbøger ved Bricka m. fl.; Missiver af 23/4 1628 og 5/7 1628.

⁵⁾ Aabent Brev 9/10 1604 (Ryen); Aab. Brev 13/9 1606 (Rygen); Missiver 21/7 1624 og 26/7 1628 (Rygen), Kancell.s Brevbøger.

Skøde	28/8	1661	Rigensgade
—	20/12	—	Rigensgade
—	14/1	1662	Rigensgade
—	17/1	1667	Rigensgade
—	14/8	1669	Rigensgade
—	23/3	1672	Rijgensgade
—	8/9	1673	Riigensgade
—	19/1	1674	Riigensgade

Det er sandsynligt, at det er Registrenes Stavemaade i de to Skøder fra 6/8 1651 og 26/6 1661, der har givet Oluf Nielsen Anledning til den fremsatte Formodning, idet IV Del af »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« udgives senere end III Bind af Diplomatariet, hvori Skøderne var citeret.

I Virkeligheden forekommer Formen Rygensgade nu i tre, ikke blot i to, af de anførte 16 Skøder, idet det beror paa en Feillæsning fra Dr. Nielsens Side, naar han gengiver Stavemaaden af Gadenavnet i Skødet af 23/3 1672 som Rijgensgade. I Skødet staar ganske utvivlsomt Rygensgade, hvilket klart fremgaar af de øvrige i samme Skøde anvendte y-Former¹⁾.

Noget stærkt Argument for Teorien om, at det er Ønavnet Rygen, der er opnævnet, og at Formen Rygensgade saaledes er den rette, kan disse tre Skøders Stavemaade dog aldrig blive, al den Stund den almindeligt forekommende Form saavel i de øvrige Skøder som andetsteds²⁾ er Rigensgade, der ogsaa tidsmæssigt har 1. Prioriteten.

Hvad Grunden iøvrigt er til, at de tre Skøder anvender Formen Rygensgade, kan ikke siges med nogen afgørende Sikkerhed. Forklaringen lader sig ikke søge i,

1) Sjællandske Registre XXVIII fol. 622—23.

2) f. Ekspl. Rescript 12/5 1779: Saml. af Bestemm. vedr. Københavns Kommune 1607—1839 ved August Nielsen, 1919.

at det i Middeldansk var almindeligt og i Haandskrifter fra omkring 1650 (saaledes f. Ekspl. i Chr. IV's Breve fra 1640'rne) endnu forekommende at skrive y, hvor vi nu bruger i (myn = min; sydhæn = siden o. s. v.); saadan Forklaring er udelukket, allerede fordi de Kopister, som har indført de tre Skøder i Registrene, ellers ikke bruger denne Skrivemaade.

Antagelig beror Staveformen Rygensgade paa en Misforstaaelse hos Concipisterne af de nævnte Skøder.

I Axel Urups Bebyggelsesplan for Ny Kjøbenhavn fra 1649 er andre af de projekterede Gader navngivet: Danmarksgade (nuværende Amaliegade), Norgesgade (nuv. Bredgade), Vendersgade, som ikke kom til Udførelse, Gothersgade (nuv. St. Kongensgade), Slesvigsgade, Holstensgade, Stormarnsgade, Ditmarskengade; fremdeles Norges Torv, Danmarks Torv, Venders Torv og Gothers Torv. Det er muligt, at den Idé eller det Princip, der laa til Grund for disse geografiske Benævnelser paa Gader og Pladser i det nye Kvarter, ikke har været klar for alle. De paagældende Kancellisekretærer kan have ment, at det var rimeligere at have en Rygensgade med i denne Navnegruppe end en Rigensgade, hvilket Navn maaske har forekommet altfor pompøst for den ubetydelige Gade i det sparsomt bebyggede Forstadskvarter¹). Concipisten har da korrigeret Navnets Stavemaade overensstemmende med sin Opfattelse af, hvad der var rigtigt.

Hvorom al Ting er, saa lader det sig ikke gøre at indpasse en Rygensgade i Urups Navnesystem, og det forekommer mærkeligt, at Oluf Nielsen har kunnet finde det muligt, da han dog har ladet den Urup'ske Plan med paa-

¹) Efter Urups Plan skulde Rigensgade føres gennem Rosenborg Have, helt ud til Ny Kongensgade (nuv. Gothersgade) og var dog altsaa tænkt som en af de største Gader i det nye København.

førte Gadenavne medfølge som Bilag til V Del af sin Københavns Historie. De anførte Gadenavne er, som det straks vil ses, indskrænket til at omfatte de i den kongelige Titel nævnte Folkeomraader. Jeg tillader mig her at citere af Dr. Lorenzens ovennævnte Afhandling:

»Det Navnesystem, der er fulgt, er meget kuriøst. Man gør dog vist rettest i ikke at tillægge Navnene symbolsk Betydning; de er blevet til som Gruppenavne. Først mindes selve Riget i Rigersgade. Dernæst Kongehuset i Navnene Kongens Dam (Dæmning), Dronningens Dam, Kongens Kanal, Dronningens Kanal, Ny Kongensgade, Dronningensgade og Prinsensgade. Og fremdeles Kongens Magtomraade efter Rigsvaaben og Titel: Danmark, Norge, Slesvig, Holsten, Ditmarsken, Oldenburg, Delmenhorst og Stormarn, Vender og Gother. Fremdeles Rigets Stænder: Borger, Adel, Herrer samt Klerke«¹).

Altsaa: Stænderne, Kongehuset, de i den kongelige Titel nævnte Magtomraader og endelig Riget, omfattende alt, hvorover Kongens Scepter bød, ogsaa de fjernere og mindre betydende Landsdele, der ikke nævntes i den kongelige Titel; disse er Navnekilderne — men mellem dem har Rygen ingen Plads.

Rygen havde paa dette Tidspunkt ikke været i Danmarks Besiddelse i 3¹/₄ Aarhundrede, og ingen dansk Konge havde siden Valdemar Atterdags Dage gjort Krav paa Højhedsret over denne Ø. Den tidligere Lensret over Rygen er allerede mindet i Benævnelserne Vendersgade og Venders Torv; men en direkte og yderligere Opnævnelse efter denne tabte Besiddelse vilde baade falde udenfor det fulgte Navngivningsprincip og være ganske særlig besynderlig i 1649, efter at Øen Aaret i Forvejen

¹) Adelgade, der er (Store) Algade, og Kirkegade, der kaldtes saaledes, fordi den førte op til St. Annæ Kirke, falder dog vist udenfor Systemet; til Borgergade svarer som »Stændergader« formentlig kun Herregade og Klerkegade.

ved den westfalske Fred var kommet i Sveriges Besiddelse.

Havde det været Tanken ogsaa at opnævne Monarkiets fordums Besiddelser, saa havde man vel ogsaa paa Urups Plan kunnet finde en Englandsgade eller en Estlandsgade; disse Navne vilde paa det Tidspunkt i hvert Fald have været mindre besynderlige, for ikke at sige mindre udæskende end Rygensgade.

Det kunde maaske endnu anføres, at Oluf Niensens Antagelse finder et vist Holdepunkt i Navnet Rigensgades Udtale, der — ligesom Udtalen af det oprindelige Een-Stavelsesord Rygen — almindeligt sker med Stød-tone, hvorimod der jo ikke er Stød i Udtalen af Ordet Rigens ved Forbindelser som Rigens Raad, Rigens Akt, Rigens Admiral o. s. v.

Det Stød, der nu høres, naar en Københavner nævner Rigensgade, har imidlertid ikke været hørt oprindeligt, men er en senere Tids Pynt, hvortil Paralleller kan findes i moderne københavnsk Udtale af Gadenavne som Blaa-gaardsgade og Ægirsgade¹⁾.

At man i Datiden i Almindelighed ikke var i Tvivl om, at Gaden var opnævnt efter Riget, turde til Overflod fremgaa af den Omstændighed, at Resens Kort fra 1674, der har tysk Tekst, oversætter Navnet til »Reichsgasse«.

¹⁾ Jfr. herved J. Byskov: »Modersmaalet«, 1918, S. 114—115 og Otto Jespersen: »Modersmaalets Fonetik«, 2. Udg., 1922, S. 159 flg.

DET HARBOESKE ENKEFRUEKLOSTER.

1735 — 23de November — 1935.

Af ERIK RODE.

Den 23. November 1735 døde Fru *Christine Fui*ren født Baronesse af Fuirendal, afgangne Geheimeraad *Jens Harboes* Enkefrue, i sin Gaard i Stormgade, og i Henhold til hendes, samme Dag, hun døde, daterede Fundation oprettedes de to endnu eksisterende Stiftelser:

Det harboeske Enkefrue-Kloster i Stormgade 14 i København

og

Støvringgaard Jomfrue-Kloster i Jylland.

I Enkefrueklostret har man vistnok lige fra Begyndelsen og ialtfald i mere end 100 Aar betragtet den 23. November 1735 som Klosters Stiftelsesdag, uagtet de første Klosterfruer først introduceredes Mikkelsdag 1741, og saalænge der var en Priorinde i Klostret, plejede denne hver 23. November at indbyde Borgmesteren for Københavns Magistrats 1ste Afdl., Klosterfruerne med Døtre og Klosters Funktionærer til en Kop Chokolade og et Glas Vin i sin Lejlighed for at fejre Stiftelsesdagen.

Den 23. November 1835 fejredes 100 Aars Jubilæet med Sang af Johan Ludvig Heiberg og Festtale af Biskop C. F. Brorson, der i sine unge Dage i nogen Tid havde været Prædikant ved Klostret, og den 23. November 1885 mindedes 150 Aars-Dagen ved en lille Festlighed i Kirkesalen, hvor den daværende Borgmester H. N. Hansen gav en Fremstilling af Stifterindens Liv og Klosters Stiftelseshistorie.

I Jomfrue-Klostret har man betragtet den 3. Oktober 1760 — den Dag, da de første Conventualinder flyttede ind paa Støvringgaard — som dette Klosters Stiftelsesdag og holdt følgerig 100 Aars Jubilæum den 3. Oktober 1860 og 150 Aarsdag den 3. Oktober 1910. I Anledning af dette sidste Jubilæum udgav Conventualinde i Støvringgaard, Frk. Lili Feddersen, et »Mindeskript« over Stifterinden, hvori hun har samlet dels en Række Oplysninger vedrørende Støvringgaards og Jomfrue-Klostrets Historie, indbefattet Fortegnelse over Klostrets 5 Priorinder og de c. 800 Jomfruer, der har været indskrevet i Klostret i Løbet af de første 150 Aar, dels det væsentligste af, hvad der vides om Stifterindens Person, hendes Liv og hendes Slægt.

Med Hensyn til Stifterinden skal jeg derfor indskrænke mig til at give de vigtigste Data i hendes Liv, idet jeg iøvrigt henviser til Frøken Feddersens ovennævnte Bog og de deri nævnte trykte Kilder, medens nærværende Artikels væsentligste Formaal vil være i Hovedtræk at skildre Enkefrue-Klostrets Historie i de forløbne 200 Aar.

STIFTERINDEN.

Christine Fiuren — eller *Fiuren* (utvivlsomt udtalt »*Fyren*«) var Datter af Baron *Diderik Fiuren* og *Margrethe Elers*. Naar og hvor hun er født, vides ikke med Sikkerhed. Frk. Feddersen, hvis Kilde formentlig er Giesings Jubellærere, skriver 1677. I Biogr. Lex. 1ste Udg. angiver G. L. Wad Fødselsaaret til »o. 1682«¹⁾.

¹⁾ I Vor Frue Kirkes Liigbog for Lørdag den 3. December 1735 staa: anført: »Afg. Sal. Geheimeraadinde Harboes Liig fra Stormgaden, gl. 58 Aar, for Gravens Aabning i Kirken 10 Rdl. i Species, begravet om Morgenen ved 7 slet«. Da 58 Aar efter Datidens Sprogbrug formentlig betyder mellem 57 og 58, skulde hun altsaa være født imellem 23. Novbr. 1677 og 23. Novbr. 1678; men i den Inskription, der findes paa Stifterindens malede Portræt i Støvringgaard Kloster staa der: »født in Anno 1682«, og dette er muligvis Wads Kilde.

Faderen var af en formuende Borgerfamilie, der allerede før 1600 havde slaaet sig ned i København og drevet Forretning som Købmænd, Juvelerere og Bankier'er. Hans Fader havde været Læge og Botaniker, selv kaldes han i »Nye Tidender om Lærde og Curieuse Sager« for den 17. Januar 1726 »en megen lærd Herre«. Ved Patent af 13. Maj 1677 blev han, knapt 21 Aar gl., optaget i Adelsstanden som Friherre (Baron) af Fuirendal og hans Gods Vindingegaard (mellem Næstved og Skelskør), som han havde arvet efter en ugift Farbroder, gjort til Baroni. Han ejede tillige Støvringgaard og Søndervang i Stadil Sogn. I 1683 blev han Justitsraad (Assessor i Højesteret).

Moderen Margrethe Elers, født 1651, var Datter af Professor Jørgen Eilertsen og ligesom sin Mand af anset borgerlig Familie. Den 17. Oktober 1677 fik hun Vaaben-Patent som »Margrethe Elers Baronesse af Fuirendal«, formodentlig for at den kommende friherrelige Slægt Fuiren kunde have sit Udspring fra et standsmæssigt Ægteskab. Den adelige Slægt uddøde dog paa Mandsiden 1700 med Stifterindens Broder og paa Spindesiden med Stifterinden.

Gennem sine fædrene Frænder var Stifterinden beslægtet eller besvogret med adskillige af de borgerlige Slægter, der i 1660 havde været Kong Frederik III's Støtte ved Enevældens Indførelse, og som efterhaanden besatte de fleste af Landets højere Embeder og for en Del optoges i Adelsstanden. En Søster til hendes Farfader var gift med Ærkebiskop Hans Svane, en anden med Diplomaten Cornelius Lerche, som efter sin første Hustrus Død giftede sig med Stifterindens Farmoder Anne Kirstine Friis, en Borgmesterdatter fra København. Ogsaa til Familierne Bartholin, Worm, Fincke, Brochmand, Monrad og Bang var hun knyttet ved Slægtskabsbaand.

Det var saaledes en baade dannet, velstaaende og indflydelsesrig Kreds, Stifterinden voxede op i.



Geheimeraad Jens Harboe.

Fotografi efter Maleri af ukendt Kunstner. Det Harboeske Enkefruekloster.

Faderen døde allerede 1686, men Moderen levede til 1708, og da hun skal have været en velbegavet og belæst Dame, er det sagtens hende, Stifterinden i det væsentligste skylder sin Uddannelse og de gode Interesser, hun vides at have haft, baade Sprog, Historie og Religion.

Maaske er det ogsaa under Moderens Indflydelse, Stifterinden den 28. Marts 1703 ægtede Geheimeraad Jens Harboe¹⁾). Noget Inklinationsparti kan det vel næppe have været, da Harboe ved Ægteskabets Indgaaelse var 56 Aar gammel — altsaa mere end 30 Aar ældre end sin Hustru — og Enkemand, selv om han var en begavet Mand og — efter hans Portræt at dømme — en statelig Mand. Han var formuende og hørte til samme Kreds som Stifterinden, var født i en velstaaende Embedsfamilie og optaget i Adelsstanden den 3. Maj 1684. Han havde i Kong Christian V's Tid fra 1688 beklædt den vigtige og indflydelsesrige Stilling som Overkrigssekretær (Kongens militære Kabinetschef), men fik sin Afsked strax efter, at Kong Frederik IV i 1699 var kommet paa Tronen, og boede ved Ægteskabets Indgaaelse som afgaaet Embedsmand i sin Gaard paa Østergade (Købmands Kvarter Nr. 36), formodentlig væsentligst optaget af at administrere sin betydelige Formue, hvorimellem var Godset Hoveneck i Oldenburg.

Hans Liv og Gærning har Oberst H. W. Harbou udførligt skildret i Personalh. Tidsskrift 2. R. V. Bind.

Ægteskabet varede kun til den 7. Februar 1709, da Harboe afgik ved Døden. Der var ingen Børn i Ægteskabet.

Stifterinden giftede sig ikke igen, og med sine mange Interesser og Bestyrelsen af den store Formue, som hun — ialtfald efter Moderens Død i 1708 — maa have haft,

¹⁾ I Vor Frues Kirkebog staar under Onsdag den 28. Marts 1703: »I Huset Hands Excell. Hr. Geheime Raad Jens Harboe, Velbr. Freüchen Christine Fyren«.

og hvortil foruden Gaarden i Stormgade hørte de to anseelige Landejendomme Støvringgaard og Søndervang, maa hun ogsaa have haft nok at beskæftige sig med. Hun tog sig med Iver og Dygtighed af Godsadministrationen, og i C. Bruun: »Falsteriana« p. 64 siges det, »at hun ved sin Klogskab og Lovkundskab ofte hjalp Godsets Folk ud af Prokuratorernes Garn«.

Den Skildring, Frk. Feddersen har givet af Stifterinden, skal jeg kun supplere med (efter C. Bruun: »København« III p. 170) at citere, hvad hendes samtidige, Præsten og Forfatteren Alb. Thura skriver om hende: »Hun var begavet med stor Forstand og Skarpsindighed, besad mere Lærdom, end sædvanlig hos et Fruentimmer findes og formodes, forstod og talede adskillige fremmede Sprog, ja endog det latinske, saa at de Lærde gjorde sig en Ære og Fornøielse af hendes Omgang; dets uagtet affectede hun i mindste Maade ikke at vide det, hun vidste, men med en ædel Gravitè omgikkes Alle uden derfor at fritage sig fra de sædvanlige Kvindekjønnen tilkommende og anstændige Husforretninger, saa man billig kan sige, at blandt Mænd og Lærde var hun lærd og behagelig og blandt Fruentimmer Kone og en fornuftig, vis og højagtet Husmoder«.

Om hendes mangeaarige Venskab med Digteren og Rektoren ved Latinskolen i Ribe Christian Falster indeholder Falsters Skrifter mange Vidnesbyrd, jfr. »Mindskriftet« p. 30 f.f. og »Falsteriana« p. 64. Det er tydeligt, at Falster nærrede stor Beundring og Hengivenhed for hende, baade paa Grund af hendes Lærdom og Vid og for hendes storsindede Gavnildhed over for trængende i Almindelighed og over for hans Skole i Særdeleshed. Falster siger et Sted om hende, at hun var »af anset Slægt, men endnu aneligere ved Sind og Tænkemaade«.

Den smukke Maade, hvorpaa hun disponerede over sin efterladte Formue, bekræfter ganske disse Ord.

I »Falsteriana« p. 64 f.f. findes gengivet 10 Breve fra Stifterinden til Falster, skrevet i Aarene 1722—29. De giver Indtrykket af en intelligent Dame med megen Humor.

Kort efter, at Stifterinden var vendt tilbage fra en længere Udenlandsrejse, hvorunder hun for sit Helbreds Skyld havde brugt Badekur i Aachen og derefter besøgt Paris og London, blev hun angrebet af en heftig Feber, der medførte hendes Død.

Den 3. December 1735 blev hun bisat i Forældrenes Gravsted i Frue Kirke i »den Hvelving, som er neden ved Omgangen af Choret i Vor Frue Kirche under Bibliothecis«, men Gravstedet ødelagdes sammen med Kirken under Bombardementet i 1807.

Ved Dødsfaldet boede hun i sin Gaard i Stormgade, hvor hun, efter Indboet at dømme, aabenbart har haft sin Hovedresidens, men Brevene til Falster viser, at hun jævnlig og til alle Tider af Aaret har haft Ophold paa Støvringgaard.

SKIFTET.

I Henhold til Stifterindens Testamente af 24. Juli — Sancte Christine Dag — 1733¹⁾ og Foundationen af 23. November 1735 skulde hele hendes Formue — med Undtagelse af nogle mindre Legater og Livrenter til forskellige Personer, der for Størstedelen havde været i hendes Tjeneste — anvendes til Oprettelse af de to omtalte Klostre:

Enkefrue-Klostret i hendes Gaard i Stormgade for 13

Enker efter Mænd i de 5 første Klasser af den Kongelige Rang-Forordning, og

Jomfrue-Klostret paa Støvringgaard for en Priorinde og

12 Jomfruer, hvis Forældre havde været i en af de 5 første Rangklasser,

¹⁾ med egen Haand skrevet og underskrevet.

saaledes at Enkefrue-Klostret skulde have Ejendommen i Stormgade og Jomfrue-Klostret Støvringgaard, medens Formuen i øvrigt skulde deles lige mellem de to Klostre.

Allerede den 24. November 1735 Kl. 3 om Morgenen indfandt Hofrettens Kommitterede, Assessorerne Poul Boeson og Nicolai Banner Matthiæsön, sig i Stormgade for at forsegle, indtil det var afgjort, hvorledes Boet skulde behandles.

I Testamentet af 24. Juli 1733 havde Stifterinden skrevet »Deres Excellence Geheime Conferenz Raad Lerche« (Vincents Lerche 1666—1742) »som min altid befundne Ven, ombedes tjenstlig, at han ei alene som en Ven af mig, men som den, der har Lyst til at gjøre det, som kand være Gud og retsindige Menne-sker behageligt, vil gjøre sin Fliid, at dette velmente Verk kan efterleves og komme i Stand, og beder, at Hand som Executor over denne min sidste Villie, vil lade det efter-kommes saa meget som i hans Magt staar«, men Ge-heimeraad Lerche maa antagelig have undskyldt sig for at overtage Executorhvervet. Ialtfald blev efter Ansøgning fra Stiftamtmand Baron Nicolaus v. Gersdorff og Biskop Christen Worm, der efter Fundationen skulde være den første Bestyrelse for Enkefrue-Klostret, Højesterets-assessorerne Oluf Borch Schouboe og Enevold Falsen ved kgl. Skiftekommissorium af 9. December 1735 beskikkede til som Skiftekommissærer at behandle Boet.

En Beskrivelse af Skiftet er bevaret i Enkefrueklostrets Arkiv indeholdende Afskrifter af Registreringsforretningerne og af den endelige Opgørelse af Boet samt af de vigtigste af de fremlagte Dokumenter.

Af Vurderingsforretningerne over Løsøret ses det, at det var et stort og rigt Hjem, Stifterinden havde skabt sig i Stormgade; der var Smykker til Vurderingssum 5828 Rdr., Sølv- og Guldsager til omtrent samme Beløb, 2 Skriveborde (Contoirer) indlagt med Stene, Skildpadde

og Elfenben, 4 Lænestole og 6 højryggede Stole med nyt carmoisin Damask, 16 højryggede engelske Stole med røde og grønne Moors Hynder, 12 højryggede og 12 lavryggede Gyldenlædersstole. Der var 18 Damaskes Duge med 232 Servietter og 95 Hørgarns Duge med 59 Dusin Servietter, og naar man ser, at et Urværk med Ibenholts-Futteral, og visende Solens og Maanens Gang, kun var vurderet til 30 Rdr., vil man forstaa, at Stifterindens Løsøre i Stormgade, der ialt indbragte noget over 20.000 Rdr., vilde være adskillige Gange mere værd i Nutidens Penge.

I Staldbygningen i Stormgade stod der 6 Heste, 1 stor forgyldt Carosse, 1 do. med helt Spejlglas, betrukket med blaat Klæde og hvide Silkesnore, og 1 sort do. med Spejlglas betrukket med violet Plusch, samt en Portechaise. Der var ogsaa en sort hjelmet fyensk Ko (vurderet til 8 Rdr.), saa Stifterinden har aabenbart haft sin egen Mælkeforsyning.

Vurderingen af Bibliotheket omfattede 931 Numre, hvoraf adskillige bestod af flere Bind.

Alt blev i H. t. Stifterindens Bestemmelse solgt, for Størstedelen ved Auktion. Det eneste, der er bevaret, er Familiemalerierne, hvoraf 10 endnu er i Enkefrue-Klostret; derimellem er Portrætter af Stifterinden og hendes Mand og af Stifterindens Forældre og Broder. Billederne har indtil for nylig hængt dels i Priorindelejligheden, dels i Klosters Kontor, men blev magasinerede, da Priorindestillingen nedlagdes. Det er nu Tanken at ophænge dem paa Klosters Trappegange. Ingen af Malerierne er signerede med Kunstnerens Navn, og de gør heller ikke Indtryk af at have større Kunstværdi. En Del af Billederne giver dog utvivlsomt paalidelige Portrætter af de paagældende, saaledes navnlig Malerierne af Stifterinden, der maa være malet i hendes senere Aar, og af Stifterindens Moder i hendes yngre Aar. Moderen maa i sin

Ungdom have været meget smuk, og den i Frk. Feddersens Mindeskrift p. 41—42 gengivne Beretning om en Efterstræbelse fra højfornem Side, hun skulde have været Genstand for, kan for saa vidt have nogen Sandsynlighed for sig.

Stifterinden, af hvem et Billede er gengivet S. 127, synes ikke at have arvet Moderens Skønhed, hendes Træk er temmelig store og skarpe, men med et intelligent Udtryk.

Skifteprotokollen giver ogsaa et godt Billede af, hvorledes velstaaende Folk for godt 200 Aar siden, da Kreditforenings- og lignende offentlige Obligationer ikke eksisterede, og da der heller ikke fandtes Sparekasser eller Banker, der tog mod Folks Sparepenge, anbragte deres Formue.

Stifterinden havde beholdt, men ikke væsentligt forøget de faste Ejendomme, hun havde arvet fra sin Slægt: Ejendommen i Stormgade,

Støvringgaard med tilliggende Gods af Hartkorn 428 Tdr.

7 Skp. 2 Fdk.,

vurderet — Bygningen undtaget — til 13.000 Rdr. Cour.,

Søndervang Gaard og Gods, c. 274 Tdr. Hartkorn, der blev solgt ved Auktion for 12.030 Rdr.

Alle Ejendommene var uden Pantebehæftelser.

Gjerdrupgaard ved Skelskør, som Stifterinden kort før sin Død havde maattet overtage som ufyldestgjort Pant-haver i Boet efter Fru Elisabeth Vind, Sognepræst Mag. Didrik Grubbes Hustru, for 33.000 Rdr., har hun næppe haft noget Ønske om at erhverve. Efter 4 forgæves Auktioner maatte Boet sælge den for 20.100 Rdr., da Bygningerne var faldefærdige, Gaarden uden Besætning og Bønder — Godset i slet Stand, jfr. Reskript 5. Oktbr. 1736.

Selv havde Stifterinden kun forøget sit Jordegods med lidt Bøndergods og nogle Tiender.

Sin løse Kapital anbragte Stifterinden i private Obligationer, dels mod Pant i faste Ejendomme, dels uden Pant. Der registreredes i Boet 35 Obligationer paa til- sammen:

Croner	43.893 Rdr.
Courant	18.332 »

Størrelsen varierede fra 12.000 Rdr. Croner, som Geheimeraad Hans Adolph von Ahlefeldt havde laant i 1710, til Smaabeløb paa under 100 Rdr. Courant.

Blandt de større Debitorer var Fru Mette Ritz med 8000 Rdr. Croner mod Pant i Lejreggaard, Conferentz Raad Junge med 2000 Rdr. Cour. uden Pant og 6000 Rdr. Croner mod Pant, Grev Danneeskjold paa sine Myndligners Vegne mod Pant 5000 Rdr. Croner og 3000 Rdr. Cour. og paa egne Vegne uden Pant 3000 Rdr. Croner og Fru Grevinde af Laurvigen uden Pant 2000 Rdr. Cour.

Helliggeist Skole skyldte iflg. Obligation af 11. Juni 1733 3000 Rdr. Cour. mod haandfaaet Pant.

Niels Carises Panteobl. af 2. April 1734, stor 1998 Rdr. Cour., havde Stifterindens Paategning af 16. Novbr. 1735 om, at Halvdelen af Skylden var ham eftergivet. Debitor har vel tidligere været i hendes Tjeneste og fik sin Paa-skønnelse paa denne Maade i Stedet for i Testamentet.

Hans Blasen — formentlig ham i »Pæretræet«, Nybro-gade 4 og 6 — skyldte iflg. Panteobl. af 30. Juni 1730 800 Rdr. Cour.

Renten af Obligationerne er gennemgaaende 5 pCt. p. a.

Langt de fleste af Obligationerne var gode nok og blev enten indfrieede eller udlagt Stiftelserne. Fordringen paa Geheimeraad Ahlefeldt blev ved kgl. Resolution af 9. Oktbr. 1736 nedsat med 4000 Rdr., og nogle mindre Beløb, bl. a. en Fordring paa afdøde Schouthbynacht Weche betragtedes ved Opgørelsen som værdiløse.

Let realisable Værdipapirer ejede Stifterinden ikke, og naar hun havde større Udgifter, end de løbende Indtæg-

ter kunde dække, maatte hun selv laane. Det er formodentlig Udgifterne ved den store Udenlandsrejse i hendes sidste Aar, der har nødvendiggjort Optagelsen af de 3 Vexelobligationer af 18., 25. og 28. Oktober 1735 paa til sammen 1800 Rdr. Cour., som Meier Levi, Jacob og Berent Jacob anmeldte i Boet, og af Laan hos Doktor Stabel iflg. Oblig. af 14. Juni 1735 paa 600 Rdr. Croner, og hos Etatsraad Thomas Bartholin iflg. Oblig. af 20. Sept. 1735 stort 1200 Rdr. Cour. En noget varigere Karakter synes et Laan paa 3000 Rdr. Croner hos Madame Leene Pedersøns i Randers iflg. Oblig. af 12. April 1730^a at have.

I Kontanter blev kun forefundet 110 Rdr.

Det trak længe ud med Skiftet, der maatte ventes paa forskellige Døds- og Fallitboer, der skyldte Boet Penge, der var en vidtløftig Proces med Captain Tage paa Rønnebæksholm, om hvem der havde Ret til Forpagningsafgifterne af Gjerdrupgaard, som først endte ved en Højesteretsdom af 27. Juni 1740, der i det væsentligste gav Boet Medhold, og der maatte flere kongelige Paa mindelser til, inden Skiftekommissærerne endelig den 11. Oktober 1740 kunde aflevere Opgørelse i Boet.

Resultatet blev, at der til Deling mellem de to Klostre blev

Croner	30.240 Rdr.	32 Sk.
og Courant	98.212 »	88 »
(heri indbefattet Støvringgaard Jorde-		
gods vurderet til 13.000 Rdr.),		

som deltes lige mellem de to Klostre, dog saaledes, at der til Udredelsen af de Livrenter, der skulde udredes i Henhold til Stifterindens testamentariske Bestemmelser, blev afsat 10.200 Rdr., som skulde deles, efterhaanden som Rentenyderne døde.

Desuden fik Enkefrueklostret Ejendommen i Stormgade og Jomfrue-Klostret Støvringgaard Hovedbygning.

Alt i alt udgjorde Penge-Arven omsat i Nutidsmønt

c. 400.000 Kr., men Pengenes Købeevne var jo dengang meget større end nu, og Summen svarede vel nok til et Par Millioner i vore Dage.

Direktionen for Jomfrue-Klostret var dog paa forskellige Punkter misfornøjet med denne Opgørelse og navnlig med, at Støvringgaard Jordegods var udlagt Jomfrue-Klostret som en Del af dets Penge-Arv for 13.000 Rdr.. idet man mente, at *baade* Bygninger og Jordegods efter Testamentet burde være udlagt Jomfrue-Klostret forlods, som Compensation for Ejendommen i Stormgade. Det trak op til Proces mellem de to Klostre, men efter langvarige Forhandlinger afgjorde Kongen ved Reskript af 10. April 1745 Sagen saaledes, at hvert Kloster skulde tage sig 2 Commissairer, som skulde vurdere alt, baade Bygninger, Capitaler, Jordegods m. m., hvorefter alt skulde deles lige mellem de to Klostre.

Men allerede længe før denne Afgørelse blev truffet, havde Enkefrueklostrets Direktion taget fat paa at indrette Klostrets Ejendom og Bygning, saaledes at Stifterindens Bestemmelser kunde opfyldes.

KLOSTRETS DIREKTION.

I Foundation af 23. November 1735 havde Stifterinden bestemt, »at nuværende Stift-Befalingsmand og nuværende Biskop over Siællands-Stift samt deres Efterkommere i samme Embeder« skulde være Direktører over Enkefrue-Klostret, medens Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen over Aarhus Stift skulde være Direktører for Jomfrueklostret.

I Henhold hertil sørgede Hr. Nicolaus Baron af Gersdorff, Ridder, »Kongl. Majestets Geheime Raad, Kammer Herre og Stift-Befalingsmand over Siællands Stift og Amtmand over Kiøbenhavns Amt« og Hr. Christen Worm, »Biskop over Siællands Stift«, som i øvrigt begge havde underskrevet Foundationen »til Vitterlighed« strax

efter Dødsfaldet, for, at Boets Behandling kom i kyndige Hænder, og søgte snarest Kongen om Stadfæstelse paa Fundationen, som ogsaa blev givet ved Kgl. Reskript af 7. Januar 1736.

Bestemmelsen om, at Direktionen bestandig skulde være knyttet til de to nævnte Embeder, blev dog ikke udtrykkelig stadfæstet, og i Skrivelse af 7. Septbr. 1739 fra Ober-Secretær Holstein til Baron Gersdorff meddeltes det, at Kongen ikke har villet, at denne Administration skulde bindes til nogens Embede.

Da Biskop Worm døde den 9. Oktbr. 1737, opfordrede Baron Gersdorff hans Efterfølger i Embedet Peder Hersleb til at indtræde i Direktionen i den afdødes Sted, men efter at have overvejet Sagen længe skrev Hersleb den 23. Marts 1739, at han ikke vilde paatage sig Hvervet. Han mente ikke at have nogen Forpligtelse dertil, og dels havde han mere end nok at gøre med sit Embede, dels ansaa han det for en Ubillighed »i salig Fru Geheime Raadinde Harboes Testamente at paabyrde tvende Embeds Mænd, som ere saa bebyrdede, en saadan Administration uden ringeste Emolument, Duceur eller Opmuntring for deres Arbeide og Ansvar hvilket burde allerhelst været i denne Stiftelse, hvor de først skal staae i Ansvar for Capitaler, dernæst skal de være Entrepreneurer med Bygningen, saa skal de være Oeconomi i Closteret skønne paa enhver Ret Mad, om den er ret koget og staae til Ords for alt det i Oeconomien, som ikke er efter 12 Fruers og deres Pigers og Domestiquers humeur«.

Kongen resolverer da ogsaa den 31. August 1739, at Hersleb skal være fri derfor, og beder Baron Gersdorff om at foreslaa nogle convenable Personer til Stillingen, men da Gersdorff ikke vidste nogen at bringe i Forslag, blev Direktionen indtil videre hos Gersdorff alene.

For at lette ham Arbejdet gives der dog ved Kgl. Re-

solution af 27. Januar 1741 Gersdorff Tilladelse til at antage Cancelliraad og Højesteretsadvokat Lauritz Munch til Inspektør ved Klostret med Forpligtelse til at »observere alting ved Pengenes Udsettelse, Capitalernes Inddrivelse, derover holde Bog og aflegge Regnskab«. »Dog er vi«, hedder det i Resolutionen, »af de Allernaadigste Tanker, at han vel kand paatage sig denne Forretning uden Belønning«.

Baron Gersdorff blev, trods de mange Besværligheder, der havde afskrækket Biskop Hersleb, i Stillingen lige til sin Død i 1748, men opnaaede under Henviisning til sin tiltagende Svagelighed ved kgl. Resolution af 10. Novbr. 1747 at faa til Meddirektør Overpræsidenten i København Geheimeraad Jacob Benzon, som efter Gersdorffs Død fortsatte som Enedirektør. Lauritz Munch vedblev som Inspektør. Efter at Overpræsident Benzon den 20. Novbr. 1750 havde erholdt Afsked fra Direktørstillingen, fik Munch, som nu var avanceret til Etatsraad, den 11. Juni 1751 kgl. Befaling til at modtage Klostrets Dokumenter og Obligationer og sørge for Administrationen, og selv om han ikke af Navn blev Direktør, var det i Virkeligheden denne Stilling, han indtog.

Baron Gersdorff havde været Klostret en udmærket Direktør. Det fremgaar af Klostrets Arkiv, at han med levende Interesse varetog Klostrets Tarv baade under Bobehandlingen og ved Administrationen af de Klostret udlagte Aktiver. Saa snart Bobehandlingen i Oktober 1740 var afsluttet, tog han fat paa Arbejdet med at faa Ejendommen i Stormgade indrettet efter dens nye Formaal. Allerede den 27. Januar 1741 resolverer Kongen, som aabenbart ogsaa interesserede sig meget for Klostret og støttede det, hvor der var Lejlighed dertil, at General-Bygmesteren Generalmajor Elias David Häusser skal udarbejde Tegninger og Overslag over, hvorledes Klostrets Bygninger kan indrettes til Bolig for Klosterfruerne, og

befaler, at Arbejdet hermed skal paabegyndes til Paaske s. A. og være færdigt til Mikkelsdag, hvad det takket være Gersdorffs Iver ogsaa blev. Den 18. August 1741 udnævner Kongen efter hans Indstilling de første 8 Conventualinder, den 30. September s. A. udfærdiger han Reglementet for Klosterfruerne, og den 26. Oktober s. A. introducerer han de 8 Enkefruer.

Ogsaa Lauritz Munch var Klostret en god Mand, og under Henvisning til, at han i de 10 Aar, han havde været Inspektør ved Klostret, havde set paa Klostrs bedste, saaledes at det ej alene ikke havde tabt en Skilling, men dets Kapitaler endog opvoxede fra 69.000 til 80.000 Rdr., fik han ved kgl. Reskr. af 21. Maj 1751 tillagt et aarligt Honorar paa 200 Rdr. foruden de havende 50 Rdr. til Skrivematerialier og 100 Rdr. til en Fuldmægtig. Den 25. Juli 1754 indsender han Forslag til Ombygning og Udvidelse af Klostrs Bygninger, saaledes at de kunde afgive Bolig til alle de 13 Enkefruer, som Klostrt efter Foundationen skulde huse, og forhandler med Cancelliet og Hofbygmesteren Generalmajor Lauritz Thura om Bygningernes Indretning og Udgifterne.

Etatsraad Munch skulde dog ikke opleve at se Afslutningen paa Byggearbejderne, der blev paabegyndt i Slutningen af 1755, og som skulde foregaa i flere Etaper af Hensyn til de allerede indflyttede Fruer. I Juni 1758 afgik han ved Døden, og ved Reskr. af 16. Juni 1758 blev hans Svigersøn, daværende Justitsraad og Borgmester i København *Hans Christopher Hersleb* af Kongen beskikket til at have Inspektionen over Klostrt, hvorfor han af sin Svigermoder Fru Zara Munch skulde lade sig udlevere alle Klostrs Kapitaler, Obligationer, Protokoller og Brevskaber. Angaaende Sager, der ikke alt var afgjorte ved Fundatsen eller tidligere Resolutioner, skulde han forespørge Cancelliet for derigennem at indhente kongelig Resolution. Regnskaberne skulde indsendes til

Revision i Sjællandske Stiftskontor. Foreløbig skulde han kun oppebære 150 Rdr. aarlig til Skrivematerialier og Fuldmægtig, medens hans Svigermoder skulde have 200 Rdr. aarlig, indtil hun efter Tur kunde faa Pension af Postkassen.

Hersleb, der var Søn af den foranomtalte Biskop Hersleb, og som aabenbart ogsaa havde stor Interesse for Klostret, beholdt Administrationen indtil sin Død i Sommeren 1788. Under ham afsluttedes — i 1760 — den store Til- og Ombygning, der var paabegyndt i hans Svigerfaders Tid, og udførtes — i 1773 — den mindre Ombygning, der gav Klostrets Hovedbygning den Skikkelse, den i det væsentligste har endnu.

Ved Reskript af 4. August 1788 bestemte Kongen efter Ansøgning fra Priorinde Mohrsen, og efter at Magistratens Erklæring derom var indhentet, at Københavns Magistrat skulde paatage sig Direktionen over Klostret, og heri er ikke senere sket nogen Forandring. Ved Omordningen af Københavns Kommunes Administration i 1857 blev Klostrets Administration henlagt under Magistratens 1ste Afdeling, hvis Borgmester altsaa nu er Klostrets Direktør. Klostrets øverste Myndighed — næst efter Kongen — er Justitsministeriet, til hvilket ogsaa Klostrets aarlige Regnskaber indsendes til Revision.

Til at besørge Regnskabsførelsen og de øvrige ved Administrationen forekommende Detailler tillodes det Magistraten at antage en duelig Person, der som Klosterskriver kunde udføre dette efter Magistratens nærmere Instruktion, og som kunde lønnes af Klostret. Fra 1. Januar 1875 indtil Marts 1894 lod Magistraten dog Klosterskriverens Forretninger udføre af en ulønnet Forstander, men fra 1. Januar 1895 at regne blev der atter beskikket en Klosterskriver.

KLOSTRETS GRUND, BYGNINGER OG FORMUE.

1. *Grunden.*

Ved Opgørelsen af Stifterindens Bo fik Enkefrueklostret i H. t. hendes testamentariske Bestemmelser udlagt hendes Ejendom i Stormgade, nuværende Matr. No. 189 i Vester Kvarter (No. 259 i Matriklen af 1689 og No. 279 i Matriklen af 1755) Gadenr. 14.

Den Grund, Klostret staar paa, er ikke meget ældre end Klostret selv, den hørte til de Arealer — Frederiksholmskvarteret —, som Frederik III i 1660'erne lod opfylde af Hensyn til Københavns nye Befæstning.

Ved kgl. Skøde af 6. April 1669 overdrog Kongen Grunden, hvis Areal var c. 5400 Kvadratalen, til den Simon de Petkum, der i 1663 havde været dansk Udsending i England og havde arrangeret Leonora Christine Ulfeldts Tilfangetagelse. Han har formentlig opført det første Beboelseshus paa Grunden.

Ved Skøde dateret Haagh den 28./18. Juli 1682 solgte Petkum, der kalder sig Kongl. May: Extraordinaire Envoyé udi Holland og Landdrost i Delmenherst, sin Gaard, Grund og Ejendom liggende »udi Calebo i Kiøbenhavn i Stormgaden til Lambert van Haven, Kongl. Majestets Generalbygmester«, der allerede i nogle Aar havde boet til Leje i Ejendommen.

Efter hans Død solgte hans Enke Anna Pedersdatter Slange ved Skøde af 11. Juni 1701 Ejendommen til Stifterindens Moder Fru Margrethe Eilers, Friherreinde af Fiurendal, og fra hende gik den i Arv til Stifterinden.

Grunden forblev uforandret, indtil Klostret ved Købekontrakt af 21. December 1896 og Skøde af 6. Marts 1897 frasolgte et Areal af 172 Kvadratalen ($4^{\circ} 12''$ bredt og $38^{\circ} 9''$ langt) til Ejeren af Naboejendommen Matr. No. 169 (Missionshotellet) for 30 Kr. pr. Kvadratalen eller 5160 Kr. Arealet maatte dog, saa længe Klostret benyt-

tede det som Have, ikke indtages til Hotellet, men skulde vedblive at være afhegnet fra dette som hidtil.

Af det tilbageværende Areal 5228 Kvadratalen eller 2059,8 m² har Klosteret i H. t. kgl. Resolution af 27. Juli 1930 ved Skøde af 19. November 1931 solgt et Areal af 1145,4 m² til »Conferentsraad I. H. Mundts Stiftelse«, som ogsaa bestyres af Københavns Magistrats 1ste Afdeling, for 80.000 Kr., og det tilbageværende Areal er altsaa nu 914 m².

Paa den frasolgte Grund, der er matrikuleret som No. 293 i Vester Kvarter, har »Conferentsraad Mundts Stiftelse« opført en ny Beboelsesbygning til Friboliger for 31 ugifte Damer. Samtidig med Salget er der truffet Aftale mellem de to Stiftelser om fælles Have, Portner m. m.

2. Klosters Bygninger.

Den første Beboelsesbygning, der blev opført paa Grunden, er som nævnt den Bygning, Simon de Petkum lod opføre. Det er formentlig i det væsentligste den samme Bygning, som Stifterinden boede i ved sin Død¹⁾. Der findes i Klosters Arkiv en Tegning af denne Bygning, udarbejdet af Generalbygmester Häusser. Den viser en Bygning i 2 Etager og Kælder med 6 Vinduesfag mod Stormgade, 21 Alen lang og 14 Alen bred, svarende til de 6 Fag af Klosters nuværende Hovedbygning, der ligger nærmest Slotsholmen. Fra Stormgade var Ejendommen adskilt ved en Mur med en Port paa Midten. Hovedindgangen var midt paa den vestlige Gavl, hvor en bred Trappe førte op til Stueetagen og videre — ligeledes i Vestsiden af Huset — op til 1ste Sal. I Stueetagen var der 4 Trefags Værelser — den blaa Stue, den grønne Stue, »Steenstuen« og »Sovegemachet« — samt et »Forgemach«.

¹⁾ Der var ialtfald 6 Kakkellovne, baade da Petkum solgte Ejendommen, og da Stifterinden døde.

Paa 1ste Sal var der 2 større og 4 mindre Værelser. Hvor den nuværende østlige Pavillonbygning ligger, var der Hønsarhus og -gaard og Spisekammer og i Fortsættelse deraf en Enetages Bygning til Køkken, Borgestue og Rullekammer. Langs Ejendommens vestlige Skel laa en Staldbygning med tilhørende Vognport.

Generalbygmester Häüssers Forslag — Tegningerne findes i Klostrets Arkiv — approberet ved kgl. Reskr. af 9. Juni 1741 — gik ud paa at udvide den gamle Hovedbygning med 2 Fag mod Øst og at forhøje hele Bygningen med en Etage. I denne Bygning vilde der saa være at indrette:

I Stue-Etagen: Priorinde-Lejlighed paa 3 Værelser, Køkken og Spisekammer, en Forsamlingsaal paa 4 Fag og et Kontor for Klostret. Hovedindgangen og Trappen blev uforandret.

Paa 1ste Sal: 4 Tofags Stuer til Soveværelser for 4 Fruer, 2 Tofags Stuer, hver til Dagligstue for 2 Fruer, 1 Tofags Køkken fælles for Etagens 4 Fruer og 1 Tofags Værelse delt ved en Skillevæg til fælles Pigeværelse for 4 Fruer.

Paa 2den Sal: Samme Inddeling som paa 1ste Sal.

Staldbygningen var foreslaaet forhøjet med 1 Etage og indrettet til Bolig for 4 Fruer, saaledes at hver fik 2 smaa Værelser, medens de maatte være 2 om et Køkken.

Denne sidste Del af Planen skulde dog efter Reskriptet af 9. Juni 1741 foreløbig udsættes, og i øvrigt fremgaar det, at Planen maa være blevet væsentlig ændret. Den 2 Fags Tilbygning blev strøget, og man nøjedes med at forhøje den gamle Hovedbygning med en Etage.

Priorinden fik den mellemste Etage til Beboelse og Kirkesal. I de to andre Etager indrettedes der Beboelse for 8 Fruer, som hver fik 2 Kamre, formodentlig 1 Tofags og 1 Etfags, og i en Sidebygning langs Ejendommens

Østside indrettedes 6 Køkkener, og der blev saaledes 4 Fruer, der maatte være fælles om 2 Køkkener. Til Fruernes Piger — og det forudsættes i Reglementet af 30. September 1741, at hver Frue havde sin Pige — blev der foreløbig kun et fælles Pigeværelse paa 2. Sal, og man saa derfor helst, at hver Frue beholdt sin Pige i sine egne Værelser.

Den 26. Oktober 1741 flyttede Priorinden og de 8 Fruer ind i Klostret.

Efter at Kongen ved Reskr. af 23. August 1754 som Svar paa L. Munchs Indstilling af 25. Juli s. A. havde bestemt, at Bygningen skulde forøges, saaledes at der blev Plads til de manglende 5 Fruer, og at Hofbygmesteren Lauritz Thura skulde overveje, hvorledes Bygningen bedst kunde indrettes, udarbejdede Thura Tegninger og Overslag. Tegningen findes i Klosters Arkiv og er dateret 22. November vistnok 1754.

Thuras Forslag gik ud paa at opføre en ny 6 Fags Bygning i 3 Etager svarende til den oprindelige Hovedbygning og et Stykke Vest for denne og derpaa at forbinde de to Bygninger med en Mellembygning i 2 Etager og med fladt Tag. I Midten af Mellembygningen skulde der være Port med en Opgang til hver Side. Trappen til Etagerne henlagdes til Gaardsiden — der, hvor den nu er.

Paa 1ste Sal i Mellembygningen, der var paa 6 Fag, fik Priorinden 4 Værelser, hvert paa 2 Fag. Desuden var der Kirkesal paa 4 Fag til Gaden. Priorinden skulde endvidere have Køkken og Tjenerværelse i de 2 Værelser til Gaarden i Mellembygningens Stueetage og Pigeværelse i Stuen t. v. til Gaden ved Porten, medens Portneren skulde have Værelset til højre for Porten.

Naar den ældre Hovedbygning blev indrettet paa den samme Maade som den nye, vilde hver af de 12 Fruer kunne faa 2 sammenhængende Værelser; desuden vilde

der foruden de 6 Køkkener, der var i Sidebygningen. blive endnu 3 Køkkener, saaledes at der skulde være 6 Fruer, der 2 og 2 skulde dele de 3 Køkkener. Endelig var der 3 Tofags Værelser, der skulde være fælles Pigeværelser for alle 12 Fruer.

I alle 3 Etager var Gadeværelser og Gaardværelser adskilte af en bred Korridor, og i Gavlene førte Trapper ned til Udgangsdøre i Gavlene, ad hvilke Fruerne over Gaarden kunde komme til deres Køkkener.

Thuras Plan, som vilde medføre en Udgift af ialt 14.241 Rdr. 3 Mk. 15 Sk., approberedes af Kongen den 14. Marts 1755, men da Priorinden og Enkefruerne befrygtede, at det vilde foraarsage Misforstaaelse og Uenighed, om 2 Fruer skulde betjene sig af samme Køkken, approberedes det ved Cancelliskrivelse af 10. Juli 1755, at der opførtes en Sidebygning af Mur- og Bindingsværk paa 1 Etage til venstre i Gaarden lige over for den anden ovenfor omtalte Sidebygning. Udgiften ved Ombygningen forøgedes herved med 300 Rdr.

I Overensstemmelse hermed udførtes Byggearbejderne, dog blev der den Ændring i Forholdene, at Priorindens Pigeværelse lige over for Portnerlogen blev gjort til Kontor for Klostret, hvad det vedblev at være indtil Ombygningen i 1926—27. Til Kontoret blev anskaffet fornødent Inventar, navnlig et anseligt malet Skrivebord med Skabe og Skuffer med Inskription »Det Harboeske Enkefrueklosters Contoir 1758«.

I Løbet af 1756—58 blev de nye Bygninger opført, og ved kgl. Reskript af 15. Decbr. 1758 bestemtes det, at den gamle Hovedbygning vilde være at ombygge i den kommende Sommer, saaledes at alt kunde være i Orden inden Udgangen af 1759.

Saa hurtigt gik det nu ikke. Det kan ses, at Kongen den 24. August 1759 ventede, at Bygningerne skulde være fuldt færdige til Paaske 1760, og at Borgmester Hersleb

den 12. April 1760 indberettede, at de kunde ventes helt færdige kort efter St. Hansdag s. A., og Kongen bestemte saa den 30. Maj 1760, at de ledige Conventualindepladser vilde være at besætte fra førstkommende Mikkelsdag.

Den 15. Oktbr. 1760 fandt Indflytningen Sted, og Fundatsens Bestemmelser om Klosters Indretning var hermed opfyldt.

Som foran omtalt traadte Jomfrueklostret paa Støvringgaard i Virksomhed den 3. Oktbr. 1760 og var altsaa 12 Dage forud for Enkefrueklostret, men paa den anden Side havde dette sidste allerede i 17 Aar delvis opfyldt Fundatsen, hvad Jomfrueklostret ikke havde.

Det viste sig ret snart, at det var umuligt at holde det flade Tag over den nye Mellembbygning tæt, og allerede i 1763 var der Planer oppe om at forhøje Mellembbygningen med en Etage med tilsvarende Tag som de to Hovedbygninger — og der foreligger en Tegning hertil i Klosters Arkiv, men ifølge et Notat paa Tegningen med Herslebs Haand blev: »for at spare Bekostningen paa en anden Maade med blichrenden nogenledes remedet og forkommet«. Paa Tegningen er Taget over Mellembbygningen trukket noget tilbage. Desværre kan det ikke ses, hvem der har lavet Tegningen, men det maa formodentlig have været en Tysker, da der paa Maalestokken staar »Ellen« og ikke Alen.

Den 24. Maj 1772 indberetter Hersleb til Kongen, at Altanen over Mellembbygningen er befunden ganske brøstfældig og udygtig tilligemed dens Underlag af Tømmer og Planker, og foreslaar, at der opføres en Etage over Mellembbygningen i Linie med Pavillonerne og et gebrokkent Tag, og indsender en Tegning hertil og Overslag, hvorefter Bekostningen vilde blive 1934 Rdr.; den 6. August 1772 bifalder Kongen Herslebs Forslag og meddeler, at Professor Harsdorff skal faa Ordre til at bistaa med Indretningen og Opførelsen. Ved dette Arbejde, der ud-

førtes i Løbet af 1773, fik Klostrrets Hovedbygning sin nuværende ydre Skikkelse.

Af de 6 Tofagsværelser, der blev i den nye Etage, fik Priorinden og de 5 ældste Fruer hver et, dog mod, at de paa egen Bekostning satte dem i Stand indvendig. Det nye Loft skulde være fælles, til at tørre Klæder paa, hvad det er endnu.

Saaledes kom Klostrrets Bygninger til at staa i godt 100 Aar; men efterhaanden som Boligforholdene bedredes andre Steder, følte Forholdene i Klosteret og navnlig den Omstændighed, at Damerne, for at komme til deres Køkkener i Sidebygningerne, skulde over den aabne Gaard, meget forældede. Det er fortalt mig af en Dame, der som ung var kommet paa Besøg i Klosteret, at de fleste af Klosterfruerne helt opgav at benytte deres Køkkener og fik deres varme Mad færdiglavet udefra.

Men Klosteret fattedes Penge. For at bøde herpaa bestemtes det ved Kgl. Resolution af 7. Juni 1867, at Hævingerne for fremtidige Klosterfruer skulde nedsættes med 60 Rdr. for hver. Klostrrets aarlige Udgifter gik herved efterhaanden ned, og da samtidig Rentefoden steg, indsendte i Begyndelsen af 1874 den daværende Borgmester for Magistratens 1ste Afd. H. N. Hansen Forslag til Kongen om en Ombygning. Planerne hertil var udarbejdede af Stadskonduktør A. P. Møller.

Herefter skulde der ved hver Ende af Hovedbygningen tilbygges en Enetages Pavillon indeholdende hver 2 Værelser. Køkkentrapperne afskaffedes, og for hver Ende af Midtergangene indrettedes en Forstue og et Kammer, som forenedes med de tilstødende Værelser. 13 af de Tofags Værelser til Gaarden indrettedes saaledes, at der i hvert af dem blev et Køkken, et Pige-kammer og et Spisekammer. Priorindelejligheden mistede sine 2 Værelser i Stue-etagen. Herved fik man Plads til

I. Stueetagen:

4 Lejligheder paa 3 Værelser, Køkken og Pigekammer. Kontor og Portnerloge.

Paa 1ste Sal:

Priorindelejligheden bestaaende af den 4 Fags Kirkesal, som Priorinden maatte benytte, men skulde stille til Disposition til Gudstjenesten hver anden Søndag.

2 Tofags Gadeværelser, 1 Tofags Gaardværelse og Køkken m. v.

2 Fruelejligheder (i Gavlene) paa 2 Tofags Gadeværelser, et Kammer i Gavlen, 1 Tofags Gaardværelse og Køkken m. v.

1 Fruelejlighed paa 2 Tofags Gadeværelser og Køkken m. v.

Paa 2den Sal:

1 Lejlighed paa 2 Tofags Gadeværelser, 1 Kammer (i Øst-Gavlen), 1 Tofags Gaardværelse og Køkken m. v.

1 Lejlighed paa 1 Tofags Gadeværelse, Kammer (i Vestgavlen), 1 Tofags Gaardværelse og Køkken m.v., og

3 Lejligheder paa 2 Tofags Gadeværelser og Køkken m. v.

I samtlige Køkkener indlagdes Vand og Gas.

De gamle Køkkenbygninger skulde nedrives og i Stedet ved det vestlige Skel opføres en mindre Bygning med en Beboelseslejlighed paa 2 Værelser og Køkken til Portneren, Vaskerum og Rullestue.

Ved kgl. Resolution af 17. Juni 1874 bemyndigedes Magistraten til at gennemføre dette Forslag, der skulde koste 17.571 Rdr. 5 Mk. 4 Sk. (men kom til at koste 18.659 Rdr. 3 Mk.), og til at optage et Prioritetslaan i Ejendommen til Dækning af Udgifterne.

Arbejdet blev udført i Løbet af 1874 og 75, og de nyindrettede Lejligheder toges i Brug i November 1875.

Det var en meget betydelig Forbedring, der herved opnaaedes, men der var dog stadig den væsentlige Gene, at 2 Lejligheder i Stuen, 2 paa 1. Sal og 3 paa 2. Sal havde Opholdsværelserne skilt fra deres Køkkener ved den brede og kolde Midtergang, og efterhaanden som Byens andre Lejligheder i stigende Grad blev forsynede med W. C., blev Mangelen af denne Indretning ogsaa stærkt følelig i Klosteret.

I Foraaret 1926 bestemte Borgmester Kaper sig derfor til at stille Forslag til Kongen om en Forbedring af Forholdene paa disse Punkter og anmodede samtidig om Bemyndigelse for Magistraten til eventuelt at forøge Lejlighedernes Antal fra 13 til 16, eventuelt 18, ved en Deling af de nuværende Lejligheder. Planerne hertil udarbejdedes af Arkitekt Aage Rafn.

Omkostningerne skulde dels betales af Klosters Kassebeholdning, dels dækkes ved Optagelse af Laan. Pengene til Forrentning og Afdrag af dette Laan skulde skaffes ved, at ledigblivende Pladser i Stiftelsen indtil videre forblev ubesatte, medens ledigblivende Lejligheder udlejedes, at Hæving ved fremtidige Besættelser bortfaldt indtil videre, at Stillingen som Præst ved Klosteret bortfaldt, samt at Priorindens Emolumenter (Bidrag til Opvarmning og Belysning af Kirkesalen) bortfaldt.

Ved kgl. Resolution af 1. Maj 1926 bifaldt Hans Majestæt Kongen paa Justitsministeriets Indstilling Magistratens Forslag.

Af Hensyn til de tidligere udnævnte Klosterfruer, som man ikke vilde give mindre Plads, end de hidtil havde haft, kunde disse Planer dog kun udføres, efterhaanden som disse Klosterfruer faldt bort.

I Løbet af 1927 gennemførtes dog den Del af Planerne, som gik ud paa at skaffe hver Lejlighed et Køkken (Spisekøkken) i umiddelbar Forbindelse med Opholdsværelserne, og Indlægningen af W. C. og elektrisk Lys (en

primitiv elektrisk Installation var dog allerede foretaget i 1917, da Landet led under Petroleumsmangel). Ialt er hidtil udgivet til Ombygningen 95.761 Kr. 63 Øre, og der mangler endnu til Planens Fuldstændiggørelse Arbejder, der efter et løseligt Overslag vil koste c. 30.000 Kr.

Til Dækning af Udgifterne blev det nødvendigt at laane 85.000 Kr., men takket være de 80.000 Kr., der indkom ved det ovenfor omtalte Salg i 1931 af en Del af Klosters Grund til »Conferentsraad Mundts Stiftelse«, kunde dette Laan indfries samtidig med Salget.

De endnu resterende Arbejder vil der antagelig være Penge til at udføre om 4 à 5 Aar.

I Øjeblikket er der i Klostret 14 Lejligheder:

I Stueetagen:

4 Lejligheder paa 3 Værelser,
samt 2 enkelte Værelser.

Paa 1ste Sal:

1 Lejlighed paa 3 Værelser,
2 Lejligheder paa 2 Værelser og Kammer,
1 Lejlighed paa 2 Værelser (hvoraf det ene er den tidligere Kirkesal).
1 Lejlighed paa 1 Værelse.

Paa 2den Sal:

2 Lejligheder paa 3 Værelser og Kammer,
2 Lejligheder paa 2 Værelser og
1 Lejlighed paa 1 Værelse;

alle Lejlighederne med Spisekøkken og Entré.

De 7 Lejligheder er bortgivet som Friboliger, 7 Lejligheder og det ene enkelte Værelse er udlejet.

Det andet enkelte Værelse er til Klosters Disposition.

I den for Klostret og »Mundts Stiftelse« fælles Have er i 1927 opført et smukt muret Lysthus til fælles Benyttelse for de 2 Stiftelsers Damer.

Endelig er der med Hensyn til Bygningsforholdene at

bemærke, at der i 1932 paa Borgmesterens Initiativ er blevet indlagt Centralvarme- og Varmtvandsanlæg i alle Klosters Lejligheder, med en Bekostning af Kr. 21.464,57, der er afholdt af Klosters Kassebeholdning.

Kedelanlægget ligger i »Conferentsraad Mundts Stiftelse«, og Varmen føres over til Klosteret gennem en underjordisk Ledning. Driften er fælles for begge Stiftelser, der efter Bygningernes Rumindhold deler Udgifterne med 55 pCt. til Stiftelsen og 45 pCt. til Klosteret. Klosters Udgifter godtgøres af Beboerne ved en Varmeafgift, der fastsættes af Magistraten i Forhold til Lejlighedernes Størrelse.

For Klosters Beboere, der for Størstedelen er ældre Damer uden fast Medhjælp, har dette været et stort Gode.

3. Klosters Kapital-Formue.

Som ovenfor nævnt fik Klosteret ved Opgørelsen af Stifterindens Bo i 1740 foruden Ejendommen i Stormgade udlagt i Værdipapirer og Kontanter

15.120 Rdr. 16 Sk. Croner, og
49.106 » 44 » Courant.

Det vilde næppe have Interesse for nogen i Enkelthederne at følge de mange Svingninger, Klosters Formue i Tidernes Løb har undergaaet, dels paa Grund af Udgifterne til Klosters Byggeforetagender, dels ved Ændringerne i Landets Pengevæsen.

I Reskript af 23. August 1754 — altsaa efter at det første mindre Byggeforetagende var betalt — opgives Formuen til 74.689 Rdr. foruden Halvdelen af Pensionistkapitalen 5100 Rdr., som først indgik i Klosters Kasse i 1757.

I 1788, da Københavns Magistrat overtager Direktionen, og efter at Udgifterne til Byggeforetagenderne i 1755 — 60¹⁾ og i 1773 er betalt, opgives Formuen til 64.785 Rdr.

¹⁾ Til Byggehjælp bevilgede Kongen den 14. Marts 1755 Klosteret 300 Rdr. i 8 Aar af den kgl. Partikulærkasse.

Under Pengekrisen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede reduceredes Klosters Kapital fra 71.000 Rdr. D. Cour. til 46.000 Rbd.; et Tab, der dog bødedes en Del paa ved at der i H. t. kgl. Resolution af 9. Juli 1812 blev tillagt Klosteret 15.895 Rdr. 71 Sk. Cour. af den nedlagte Nicolai Kirkes Fonds.

I 1874 opgives Formuen til c. 93.500 Rdr., og ved Udgangen af Regnskabsaaret 1934 bestod den af:

3 ¹ / ₂ pCt. Kreditforeningsobl. til Paalydende..	41.800 Kr.
4 pCt. do.	.. 160.400 »
4 ¹ / ₂ pCt. do.	.. 10.800 »
	<hr/>
tilsammen..	213.000 Kr.
til en Kursværdi af c.....	190.000 Kr.

Hertil kommer en Sparekassebeholdning af oplagte Renter paa 2645 Kr. 11 Øre, som er Begyndelsen til det Byggefond, hvoraf Udgifterne til den ovenomtalte Byggeplans Gennemførelse skal afholdes.

I denne Forbindelse skal nævnes, at der af Hofraad David Amsel Meyer (død 1813) er legeret Klosteret 5000 Kr., hvis aarlige Renter tilfalder Klosterfruerne til lige Deling, dog med Fradrag af 4 Kr. for hver af de 13 Fruer, der udbetales Portneren som Nytaarsgratiale fra Fruerne.

PRIORINDEN OG CONVENTUALINDERNE.

Ved sin Foundation af 23. November 1735 skænkede Stifterinden sin Gaard i Stormgade til Bolig for »Tretten fattige og gudfrygtige Enker, hvis Husbønder have betient een eller anden af de Charger indført i de Fem første Classer af den Kongelige Rang-Forordning«.

Stifterinden havde i sin Codicil af 19. November 1735 bestemt, at Oberstinde Margrethe v. d. Osten f. Wibe, der havde staaet i Venskabsforhold til hende selv, og hvis

Fader Generallieutenant Johan Wibe havde været hendes Mands gode Ven, skulde have Tilbud om at være Priorinde i Enkefrueklostret.

I øvrigt skulde Klosterfruerne udvælges af Direktørerne — Stiftamtmand og Biskop — »saaledes at de stedse tage de nødtørftigste og gudfrygtigste Enker, som bekiender sig til vor Evangeliske Lutherske Religion«; men ved den kongelige Stadfæstelse paa Foundationen af 7. Januar 1736 forbeholdt Kongen sig at udnævne de Klosterfruer, som Stifterinden ikke selv havde udvalgt, og har ogsaa stedse gjort dette.

Efter Foundationen skulde Enkefruerne foruden fri Kost og »Huus-Værelse gives 100 Rixdaler Courant aarligen«.

Det har altsaa aabenbart været Stifterindens Tanke, at Conventualinderne skulde have fælles Husholdning, saaledes at de var helt forsørgede, naar de kom ind i Klostret.

Heri gjorde den kongelige Resolution af 27. Januar 1741 dog den Ændring, at Fruerne i Stedet for Kosten skulde have hver 60 Rdr. aarlig. Ialt skulde Fruerne altsaa have 160 Rdr. aarlig og Priorinden jfr. Baron Gersdorffs Reglement af 30. September 1741 »efter Frue Fundatricis mundtlige Befaling til mig og nu afgangne salige Biskop Worm aarligen 200 Rixdaler, og i Steden for Kosten 60 Rixdaler« at udbetale kvartalsvis hver 24. December, 24. Marts, 24. Juni og 24. September. Desuden skulde Priorinden have 4 Favne Brænde samt 2 Lispund Lys til Kirkesalens Opvarmning og Trappegangenes Belysning. Disse Emolumenter afløstes ved Reskript af 30. Juli 1790 af en Pengeydelse paa 42 Rdr., men ved Reskript af 26. Juli 1799 blev Pengeydelsen atter afløst af en Naturalydelse paa 4 Favne Brænde, $\frac{1}{2}$ Læst skotske Stenkul og 4 Lispund Lys til Belysning og Varme i Forsamlingsalen. Denne Bestemmelse er nu hævet ved den kgl. Resolution af 1. Maj 1926, men i mange Aar er Emolumenten

terne godtgjort Priorinden med 180 Kroner for Brændsel og 40 Kr. for Lys.

I Hævingsbestemmelserne blev der i Tidens Løb gjort adskillige Ændringer, efter som Klosters økonomiske Forhold var, bl. a. blev det ved Reskript af 27. Marts 1789 jfr. 2. Maj 1794 og 15. Februar 1799 bestemt, at en ny udnævnt Frue først erholder Hævning 2 Aar efter For-gængerindens Død. I Pengekrisens Tid reduceredes Hævingerne betydeligt, men ved kgl. Resolution af 10. December 1834 blev Hævingerne atter normerede til 260 Rdr. Sølv for Priorinden og 160 Rdr. for Conventualinderne, dog at der indtil videre skulde afkortes 20 pCt.

Ved kgl. Resolution af 30. Januar 1846 kom Fruerne paa fuld Hævning fra Aarets Begyndelse at regne.

Ved kgl. Resolution af 7. Juni 1867 blev Hævingerne, af Hensyn til de paatænkte Byggeplaner, for fremtidige Fruer reducerede med 60 Rd. for hver, og denne Bestemmelse bestod indtil 1. Maj 1926, da Hævingerne indtil videre helt bortfaldt for fremtidige Fruer.

For Tiden er der 2 Fruer, der oppebærer Hævning, og 5, der ingen Hævning har.

Ved Reskript af 18. November 1778 bestemmes, at Fruernes medhavende Løsøre ved deres Død skal tilfalde Klostret — ligesom i Støvringgaard Jomfrue-Kloster, men Reskript af 16. November 1798 ændrer dette saaledes, at Bestemmelsen ikke skal gælde de Fruer, der efterlader sig Livsarvinger. Nogen nævneværdig Indtægtskilde har denne Arveret næppe nogen Sinde været for Klostret. I de faa Tilfælde i de godt 40 Aar, jeg har været knyttet til Klostret, hvor Retten kunde være benyttet, har Magistraten stedse dispenseret derfra.

I de forløbne 200 Aar siden Klosters Stiftelse er ialt 154 Enkefruer udnævnt til Conventualinder, her indbefattet de 21 Priorinder, der, bortset fra den første



Geheimeraadinde Christine Harboe, f. Fuiren.

Fotografi efter Maleri af ukendt Kunstner. Det Harboeske Enkefruekloster.

Priorinde, alle var Conventualinder, inden de blev Priorinder.

Efter Baron Gersdorffs Reglement af 30. September 1741 skulde Klosterfruerne hver Morgen (mellem 9 og 10^{1/2}) og hver Aften (mellem 8 og 9) mødes i Samlingsstuen til Bøn. Først skulde der synges en Salme, siden

læses et Kapitel af Biblen eller Johan Arnds sande Christendom, dernæst skulde der læses en længere Bøn — hvoraf nogle trykte Exemplarer endnu findes i Klosters Arkiv — og endelig sluttedes der af med Fader Vor og en Salme. Hvor længe denne Bestemmelse, som aldrig formelt er hævet, blev praktiseret, har jeg ikke kunnet se. I en Instrux for Klosters Portner af 1. Marts 1769 fastsættes det, at han daglig skal ringe til Morgen- og Aftenbøn med den Klokke, som endnu staar i Klosters Have, men det er sikkert længe siden, Bestemmelsen i Stilhed gik af Brug.

Ogsaa Bestemmelserne i Reglementet om, at »alt Kort- og andet Spil udi Kloster skal være aldeles forbudt«, og at Enkefruerne ikke uden Priorindens Tilladelse maatte begive sig ud af Klosteret til Staden og ikke uden Direktionens Permission rejse fra Byen, er efterhaanden faldet bort af sig selv.

Ser man bort fra Tiden fra 1735 til 1760, da Klosteret traadte i fuld Virksomhed, har de 154 Klosterfruer gennemsnitlig levet omtrent 15 Aar hver i Klosteret, hvilket, da de fleste allerede var i moden Alder, da de blev udnævnt, kunde tyde paa, at Klosteret alt i alt har været et sundt Sted at bo i, og sikkert er det, at Optagelse i Klosteret for de allerfleste af de 154 Enkefruer har været en stor Velgærning. Forhaabentlig vii ogsaa i Fremtiden mange trængende Enker komme til at nyde godt af Geheimeraadinde Christine Harboes gamle Stiftelse.

PRIORINDER OG VICEPRIORINDER.

Forkortelser: E. — Enke efter. D. — Datter af. f. — født. dø. — døbt. g. — gift. u. — udnævnt til Konventualinde (Priorinde). d. — død.

1. *Osten*, Margrethe v. d., E. Oberst og Kommandant i Trondhjem Otto Frederik v. d. O. (d. 1720), D. Generalløjtn., Vicestatholder i Trondhjem Johan Wibe og Margrethe Maria f. Garmann, f. 23/11 1683, g. 31/8 1702, u. 18/8 1741, d. 4/2 1762. Hendes talrige Breve i Klosters Arkiv viser, at hun med Interesse og Omhu tog sig af Priorindegærringen. Ved kgl. Reskr. af 22/3 1760 fik hun Tilladelse til at nyde sin Pension uden for Klosteret og flyttede til Vemmetofte, hvor en Datter var Priorinde. Hendes malede Portræt findes i Klosteret.
2. *Vind*, Christina Frederica Amalia, Vicepriorinde, E. Major Holger V. (1709—1757), D. Oberstløjtn. Friderich (Eggert) Christoph v. Rampe og Gesilla Amalie f. v. Brüggemann, f. c. 1724, g. 1742, u. 30/5 1760, d. 20/2 1762.
3. *Coucheron*, Henriette Antoinette, E. Oberst Anthon Jacob (Johan) C. (21/4 1682 — 2/10 1736), D. Oberstløjtn. Peder Montagne Lillienkiold og Abel Cathrine f. Hjort, f. c. 1704, g. 20/6 1727, u. 1762, d. i Marts 1783. Fik ved kgl. Reskr. 8/6 1770 Tilladelse til at nyde sin Pension uden for Klosteret.
4. *Grambow*, Johanne, E. Oberst Ernst Friderich v. G. (d. 30/11 1756), D. Cancelliraad Nicolai Windz til Sandagergaard og Margrethe Cathrine f. Hoppe, f. 10/7 1703, g. 25/4 1732, Vicepriorinde ved Reskr. 8/6 1770, u. 28/5 1783, d. 1/12 1783. Ved hendes Død skrev Konferensraad Hersleb, at han haabede, at hendes Efterfølger maatte være i Stand til at »vedligeholde den Orden og Fred i Klosteret, som den afdøde Priorinde Grambow ved sin kierlige Omgang dér har indført fremfor i forrige Tider«.
5. *Lillienkiold*, Helena Catharine, E. Konferensraad Amtmand Thomas L. (d. 1747), D. Geheimeraad Amtmand Jacob Frantz v. d. Osten og Eleonore Christine f. v. Bassen (Basse), f. c. 1713, u. 14/1 1784, d. i April 1784.
6. *Mohrsen*, Frederica Louise, E. Sø-Kaptajn og Overlods Philip Ernst M. (1715—27/3 1758), D. Sø-Løjtn. Ulrik Frederik Montagne Lillienkiold og Dorothea Louise f. Müller, f. 16/12 1716, g. 6/3 1743, u. 4/6 1784, d. 25/8 1789.
7. *Holten*, Kirstine Charlotte Vilhelmine v., E. Major i Artilleriet

- Isebrand v. H., D. Oberst Woldemar Ernst v. Eldern og Margaretha Christina v. Böyen, f. c. 1710, u. 9/10 1789, d. 4/7 1793.
8. *Kalckreuter* (Kalckreuth), Abel Cathrine, E. Kaptajn ved Dragonerne i Norge Georg Steen K. (1726—3/8 1766), D. Sø-Kapt. Jens Albrecht Libert og Else Cathrine Lillienkiold, f. 29/11 1731, g. 10/6 1750, u. 9/8 1793, d. 5/2 1809. Datter af Konventualinde No. 15. Hendes Portræt malet af Hertzog findes i Klostret. Fik ved Reskr. 18/7 1807 Tilladelse til at nyde sin Hæving uden for Klostret paa Betingelse af, at Fru Heuermann passede Priorindepligterne.
 9. *Heuermann*, Marie Dorothea, E. Professor med. Georg H. (1723—6/12 1768), D. Købmand i København Carl Hieronimus Gustmeyer og Catharine f. Sprich, f. c. 1744, g. 5/12 1764, u. 29/4 1809, d. 14/12 1811.
 10. *Wildenrath*, Anna Cathrine Vilhelmine, E. Oberst Johan v. W. (25/9 1707—17/7 1776), D. Løjtn. v. Artill. Reinhold Wilh. Haffner og Catharina Margrethe f. Bondy, f. 9/6 1743, g. 15/3 1765, u. 21/4 1812, d. 19/3 1820.
 11. *Rye*, Charlotte Amalie, E. Major Andreas Peter R. (dø. 5/12 1741, d. 3/11 1789), D. Tolder i Kragerø Søren Knap og Anna Marie f. Tønder, dø. 25/1 1758, g. 1781, u. 21/4 1820, d. 30/10 1829.
 12. *Banner*, Laurina Christine, f. Hjerm, E. Major Carl v. B. (dø. 9/4 1733, d. 3/3 1803), dø. 16/7 1759, u. 25/11 1829, d. 10/5 1830.
 13. *Kauffmann*, Elisabeth Lovise Christiane, E. Major Hans Christian K., D. Generalløjtn. Johan Rantzau Kaas og Maximiliane Dorothea Juliane f. v. Schaumburg, f. 25/2 1767, g. 10/5 1785, u. 4/6 1830, d. 29/5 1849.
 14. *Breinholtm*, Louise Augusta, E. Major Albert (Andreas) B. (18/12 1769—28/10 1829), D. Silke- og Klædekræmmer i København Christian Frederik Helgerud og Karen f. Jacobsen, f. 5/4 1793, g. 23/12 1813, u. 10/7 1849, d. 24/1 1874.
 15. *Jacobsen*, Johanne Margrethe, f. Krossing, E. Justitsraad, Departementssek. i Danske Cancelli Jacob Frederik J., f. 1796, g. 21/11 1825, u. 16/2 1874, d. 14/1 1879.
 16. *Jessen*, Emma Othilia v., E. Kammerjunker, Overpostmester Frantz Christoffer v. J. (7/2 1810—14/10 1853), D. Oberstløjt-nant Cai Frederik Tønder Krebs og Marie Cathrine Elisabeth Klingberg, f. 12/6 1814, u. 14/2 1879, d. 14/8 1881.
 17. *Dalberg*, Albertine Andrea, E. Major og Inspektør paa Frederiksværk Carl Gunder D., D. Major Eilert v. Tscherning og Marie f. Lützow, f. 21/4 1805, u. 19/10 1881, d. 17/3 1889.

18. *Dodt*, Louise Otilie, E. Oberstløjtnant Just Victor D. (1808—26/7 1857), D. Toldinspektør i Korsør Kammerraad Andreas Christian Bagger og Inger Margrethe Crone, f. 12/2 1815, g. 5/12 1840, u. i Maj 1889, d. 21/8 1895.
19. *Mønster*, Hansine Martine, E. Kaptajn i Artilleriet, Hans Peter Valdemar M. (1822—13/12 1866), D. Sognepræst Peter Johs. Spang og Christiane Philippine f. Dormeyer, f. 4/10 1828, g. 7/1 1851, u. 8/10 1895, d. 25/11 1911.
20. *Hammer*, Henriette Jacobine, E. Kaptajn i Flaaden, Fyr- og Vagerinspektør Otto Christian H. (22/8 1822—9/3 1892), D. Proprietær Julianus Hastrup til Hjortholm og Cecilia f. Høffding, f. 3/9 1830, g. 28/2 1851, u. 29/4 1912, d. 17/11 1912.
21. *Gredsted*, Frederikke Louise, E. Telegrafbestyrer Christian Vilhelm Emil G. (28/11 1848—24/4 1903), D. Møllejer Løjtnant Hans Hansen og Martha f. Obel, f. 14/7 1847, g. 16/11 1872, u. 6/2 1913, d. 16/10 1931.

KONVENTUALINDER¹⁾.

1. *Osten*, Margrethe v. d., f. Wibe, se Priorinde No. 1, u. 1741.
2. *Weche*, Mette Kirstine, f. Broberg (c. 1684—1760), E. Schoutbynacht Peter W., u. 1741.
3. *Brahe*, Anne Helwig, f. Thott (1669—23/6 1741), E. Etatsraad, Landsdommer Jørgen B. til Hvedholm og Gaunø, u. 18/8 1741. Fru Brahe var altsaa død, inden hun fik sin Udnævnelse.
4. *Coucheron*, Henriette Antoinette, f. Lillieskiold, se Priorinde No. 3, u. 1741.
5. *Stuve*, Margrethe, f. Regelsen (1673—1748), E. Stadshauptmann Hans S., u. 1741.
6. *Pentz*, Anna Marie Grubbe, f. Arenfeldt (1683—1751), E. Kammerjunker Oberst Adam Ernst Christian P. til Mejlgård, u. 1741.
7. *Thamsen* (Thambsen), Birgithe Cathrine, f. Wissing (d. 1758), E. Schoutbynacht Otto Jacob T., Moder til No. 24 og 50, u. 1741.
8. *Raben*, Kirsten, f. Kaas (1677—1749), E. Oberstløjtnant Hein Chr. R., u. 1741.

¹⁾ En Fortegnelse over Klosterets Konventualinder med udførligere Oplysninger og med alfabetisk Register vil senere blive opstillet i Stadsarkivets Læsestuer.

9. *Thehillac*, Ulrica Eleonora de, f. Meyer (1683—1742), E. Oberst Jaquemont (Cécar) René de T., u. 1741.
10. *Rüsbrich*, Else Abigael, f. Ludwigs (d. 1756), E. Sø-Kaptajn Volqward R., u. 1743.
11. *Lösche*, Dorthe Helwig, f. Grubbe (1688—1769), E. Major Christian Julius L., u. 1748.
12. *Günthelberg* (Güntelberg), Kirstine Cathrine, f. Raben (c. 1702—56), E. Kommandør Christian G., u. 1749.
13. *Vosbein*, Agnes Philippine, f. Wilchen (d. 1758), E. Schoutbynacht Christian V., u. 1751.
14. *Brandt*, Eleonore Margrethe v., f. Knuth (1691—1767), E. Schoutbynacht Heinrich B. til Pederstrup og Skjeltofte, u. 1751.
15. *Libert* (Liebert), Else, f. Lillieskiold (1709—60), E. Sø-Kaptajn Jens Albrecht L., Moder til Priorinde No. 8, u. 1751.
16. *Prøck*, Billa v., f. v. Reichen (el. v. Reichenstein) (c. 1690—1778), E. Baireuth'sk Geheimer., Baron v. P., u. 1752.
17. *Vieth*, Catharine Noline, f. de Brügmann (1715—82), E. Sø-Kaptajn Johan Georg V., u. 1754.
18. *Jespersen*, Johanne de, f. Kierulf (1688—1771), E. Justitsraad Jesper de Jespersen til Høgholt, Sejlstrup og Nibstrup, u. 1754.
19. *Lillieskiold*, Helena Catharine, f. v. d. Osten, se Priorinde No. 5, u. 1760.
20. Grambow, Johanne, f. Windz, se Priorinde No. 4, u. 1760.
21. *Roepstorff*, Christine Marie v., f. v. Røbern (1703—75), E. Oberstløjtn. Christian Frederik v. R., u. 1760.
22. *Vind*, Christina Frederica Amalia, se Priorinde No. 2, u. 1760.
23. *Bigen* (Biege), Anna Elisabeth v., f. Scavenius (1710—82), E. Major Conrad (Cort) Rudolph v. B., u. 1760.
24. *Fuglede*, Cathrine Margrethe, f. Thamsen (1713—91), E. Justitsraad Niels Hansen F. til Vesterbygaard, u. 1760.
25. *Mohrsen*, Frederica Louise, f. Lillieskiold, se Priorinde No. 6, u. 1760.
26. *Holten*, Kirstine Charlotte Vilhelmine v., f. v. Eldern, se Priorinde No. 7, u. 1760.
27. *Beck*, Sophie Hedewig v., f. v. Bülow (1712—75), E. Major Johan Thomas v. B., u. 1760.
28. *Zepelin*, Ide, f. v. Rehdern (1682—1777), E. Etatsraad, Jægermester Joachim Christoph v. Z., u. 1760.
29. *Lützou*, Cecilie v., f. Wigant (1719—95), E. Major Frederik v. L., u. 1760.
30. *Holstein*, Karen Magdalena Holm v., f. de Jespersen (1709—

- 64), E. Overhofmester hos Enkedronning Anna Sophie, Henning Christopher v. H., Datter af No. 18, u. 1760.
31. *Heemann*, Johanne, f. Hagedorn (c. 1702—90), E. Stadshauptmann Gerhard Vilhelm H., u. 1769.
 32. *Mylius*, Magdalene Margrethe, f. Holmann (1692—1778), E. Justitsraad, Landsdommer Peder Benzon M., u. 1769.
 33. *Trellund*, Laurentze Kirstine, f. Grubbe (d. 1777), E. Major Gregers Daae T., u. 1770.
 34. *Helfriedt*, Marie Elisabeth, f. Gaede (v. Geeden) (1716—73), E. Major Michael H., u. 1771.
 35. *Arenfeldt*, Juliane Antoinette Louise, f. Kirchhof (1723—85), E. Major Balthazar Levin A., u. 1771.
 36. *Kalckreuter*, Abel Cathrine, f. Libert, se Priorinde No. 8, u. 1773.
 37. *Schack*, Louise v. Baronesse, f. v. Calnein (1707—85), E. Højesteretsassessor Carl Æmilius v. S., u. 1775.
 38. *Conradt*, Cathrine Margrethe, f. v. Feriden (1724—92), E. Justitsr. Myntskriver Johan C., u. 1775.
 39. *Tønder*, Annette, f. Graah (1726—1823), E. Major Michel Christian T., u. 1775.
 40. *Backe* (Bach), Gunnild Catharina v., f. Aagaard (d. 1782), E. Oberstløjtn. v. Husarerne Johan Georg Christopher v. B., u. 1777.
 41. *Hohlenberg*, Øllegaard Hedevig, f. v. Grabow (1739—1807), E. Sø-Kaptajn Christian Carl Henrich H., u. 1777.
 42. *Meretzién*, Louise Juditha, f. Cøllner (1717—99), E. Cancelliforv. v. Sø-Etaten, senere Toldforvalter i Oldenburg, Justitsr. Johan Hendrich M., u. 1782.
 43. *Heuermann*, Marie Dorothea, f. Gustmeyer, se Priorinde No. 9, u. 1784.
 44. *Gersdorff*, Margrethe Marie, f. v. d. Osten (1740—99), E. General-Adjutant Major Joachim G., u. 1784.
 45. *Seyfarth*, *Christiana*, f. Ramshart (1739—1800), E. Kommandør-Kaptajn Carl Friderich S., u. 1784.
 46. *Bülow*, Mariane, f. Ewald (d. 1809), E. Justitsr. Toldforv. paa St. Croix Frederik Ludvig B., u. 1785. Frasagde sig straks Klostret.
 47. *Müller*, Maria Dorthea, f. Haffner (c. 1740—1805), E. Artillerimajor Peter Georg M., Søster til No. 51, u. 1786.
 48. *Holmsted*, Mette Kirstine, f. Falsen (1726—92), E. Etatsr. Viceborgmester Johan Frederik H., u. 1786. Frasagde sig straks Klostret.

49. *Paasche*, Christiane, f. Buchhalff (c. 1740—1806), E. Generalauditor Joachim Barner P. til Bødstrup, u. 1786.
50. *Osten*, Sophie Magdalene v. d., f. Thamsen (1718—1804), E. Generalmajor Christian Ulrich v. d. O., jfr. No. 7 og 24, u. 1791.
51. *Wildenrath*, Anna Cathrine Vilhelmine, f. Haffner, se Priorinde Nr. 10, Søster til No. 49, u. 1792.
52. *Fischer*, Friderica Lovisa, f. Degen (c. 1749—1806), E. Justitsr. Auktionsdirektør Mouritz F., u. 1794.
53. *Rye*, Charlotte Amalie, f. Knap, se Priorinde No. 11, u. 1794.
54. *Wederkinck*, Anna Margrethe, f. Becher (1727—1808), E. Generalauditor Jens W. til Grevensvænge, u. 1795.
55. *Trepka*, Marthe Marie, f. Silberschild (1757—1807), E. Major Simon T., u. 1799.
56. *Heiliger* (Heyliger), Sara Marie, f. Müller (1761—1827), E. Oberstløjtn. Gottfried Johan H., u. 1801.
57. *Bernth*, Anne Margrethe, f. Thestrup (1739—1817), E. Rektor paa Herlufsholm Professor Johan Ludwig B., u. 1804.
58. *Banner*, Laurina Christine, f. Hjerm, se Priorinde No. 12, u. 1806.
59. *Haffner*, Wibecke Margrethe, f. Wildenrath (1744—1817), E. Oberstløjtn. Reinhold Jacob H., Steddatter af No. 51, u. 1807.
60. *Bang*, Anne Sibylle, f. Terkelsen (1746—1822), E. Assessor i Hof- & Stadsretten Andreas B., u. 1808.
61. *Bang*, Caroline Christiane Lovise Henriette, f. Kraft (1758—1835), E. Justitsr. Viceborgmester Dr. med. Jens B., u. 1808.
62. *Kauffmann*, Elisabeth Lovise Christiane, f. Kaas, se Priorinde No. 13, u. 1808.
63. *Bjørn*, Karen Kirstine, f. Wardau (d. 1829), E. Major Jacob Friderich B., u. 1809.
64. *Fleischer*, Elisabeth Marie, f. Jacobsen (1757—1822), E. Konferensr. Amtmand Esaias F., Søster til No. 66, u. 1810.
65. *Fisker* (Fischer), Ernestine Cathrine, f. Sønderborg (d. 1823), E. Etatsr. Postdirektør Corfitz F., u. 1812.
66. *Schmidt*, Birgitte, f. Jacobsen (1751—1828), E. Oberst Johan Ludvig S., Søster til No. 64, u. 1817.
67. *Almer*, Christine Marie, f. Clausen (d. 1831), E. Justitsraad, Postforvalter Friderich Ephraim A., u. 1817.
68. *Grove*, Henriette Petronelle, f. Jessen (1766—1828), E. Generalkrigskom. og Kæmner v. Øresunds Toldk. Andreas Chr. Gotthilf G., u. 1820.

69. *Bruun*, Anne Christine Lange, f. v. Hoff (1754—1823), E. Justitsr. Amtsf. Adolph Christian B., u. 1822.
70. *Torp*, Louise Susanne, f. Hecquet (1755—1838), E. Justitsr. Borgm. i Korsør Andreas T., u. 1822.
71. *Aabye*, Gjertrud Marie, f. Dressing (1766—1849), E. Justitsr. Revisor Thomas Aa., u. 1823.
72. *Gjerdrum*, Martha Marie, f. Rye (c. 1755—1842), E. Kaptajn Vagtmester Marchunell (Macdonnell) G., u. 1823.
73. *Bræstrup*, Else (Inger) Christine, f. Høyer (1762—1843), E. Stiftsfysikus Dr. med. Tycho B., u. 1823.
74. *Høyer*, Frederikke Christiane, f. Forling (c. 1756—1829), E. Justitsraad Miniaturemaler Cornelius H., u. 1827.
75. *Wibe*, Ingeborg Christine, f. Hirsch (1756—1842), E. Amtmand over Islands Vesteramt Joachim Christian W., u. 1828.
76. *Hauch*, Pauline Christiane, f. Rye (1770—1850), E. Amtmand i Smaalenenes Amt, Kammerjunker Johan Chr. H., u. 1828.
77. *Prunst*, Anne Johanne, f. Bech (c. 1783—1848), E. Major Ludvig Ernst Frederik P., u. 1829.
78. *Barfred*, Elisabeth Sophie, f. Thrane (c. 1769—1843), E. Justitsr. Kornskriver Jens Lauritz B., u. 1830.
79. *Breinholm*, Louise Augusta, f. Helgerud, se Priorinde No. 14, u. 1830.
80. *Rosenkrantz*, Frederikke Christiane Ulrikke, f. Kaas (1762—1836), E. Kaptajn Thomas R., u. 1830.
81. *Tøttrup*, Karen, f. Hincheldey (1780—1870), E. Etatsr. Herredsfoged Ferdinand T., u. 1831.
82. *Bille*, Anne Rebekka, f. Bredahl (1754—1847), E. Kaptajn i Sø-Etat. Mathias B., u. 1835.
83. *Bøgh*, Victorine Juliane, f. Fog (1781—1861), E. Provst Mathias Frederik Georg B., u. 1836.
84. *Thortsen*, Frideriche Dorothea, f. Karberg (1765—1847), E. Stadshauptmann, Silke- og Klædekræmmer i København Oberst Bernhard T., u. 1838.
85. *Jacobsen*, Johanne Margrethe, f. Krossing, se Priorinde No. 15, u. 1842.
86. *Döllner*, Christine, f. Schiørring (c. 1766—1862), E. Justitsr. Generalrevisor ved Lottoet Nicolai D., u. 1843.
87. *Stabell*, Augusta Christence, f. Schaarup (1788—1865), E. Justitsr. Byfoged Nicolaus Franciscus S., u. 1843.
88. *Bille*, Marie Petronelle, f. Dresler (1777—1853), E. Oberst Vilhelm B., u. 1843.

89. *Banner*, Christiane Sophie, f. v. Holstein-Rathlou (1791—1871), E. Kammerjkk. Major Nicolaus Olaus B., u. 1847.
90. *Kjær*, Birgitte Kirstine, f. Dalberg (d. 1878), E. Major Protokolsekr. i Højesteret Peter Vilhelm K., u. 1848.
91. *Holm*, Anna Cathrine Sophie, f. Øelund (d. 1862), E. Oberstløjtnant Christian Christopher Gøttsche H., u. 1848.
92. *Dorchæus*, Charlotte Hedevig Sophie, f. Banner (1788—1867), E. Oberstløjtn. Frederik Emanuel Kofoed D., Datter af No. 58, u. 1849.
93. *Lund*, Cathrina Elisabeth, f. Heyenberg (d. 1871), E. Major Kanalinspektør Johan Cornelius L., u. 1850.
94. *Weldingh*, Johanne Frederikke, f. Meyer (c. 1811—53), E. Kaptajn Johan Peter Christian W., u. 1850.
95. *Bull*, Anna Cecilie, f. Risom (d. 1865), E. Major Hans B., u. 1854.
96. *Recke*, Caroline Cecilie v. d., f. Petersen (1795—1868), E. Kaptajn i Ingeniørkorpset Peter Blankenberg Prydtz v. d. R., u. 1854.
97. *Jessen*, Emma Othilia v., f. Krebs, se Priorinde No. 16, u. 1861.
98. *Carlsen*, Emilie, f. Lautrup (1832—95), E. Kaptajnløjtn. Charles Ivan Theobald C., u. 1862.
99. *Dalberg*, Albertine Andrea, f. v. Tscherning, se Priorinde No. 17, u. 1863.
100. *Dreyer*, Henriette Conradine, f. Löffler (1802—79), E. Professor Hofmedicus Joachim Lund D., u. 1865.
101. *Schlichtkrull*, Poulina Cecilie, f. Trier (1781—1865), E. Oberstløjtn. Christian S., u. 1865. Død før Indflytning i Klostret.
102. *Dodt*, Louise Otilie, f. Bagger, se Priorinde No. 18, u. 1865.
103. *Blicher*, Maltheline Birgithe, f. Engelsted (1788—1875), E. Oberstløjtn. Gustav B., Søster til No. 112, u. 1868.
104. *Moltke*, Dorothea Cathrine Margrethe, f. Colding (1793—1873), E. Kammerjunker Byfoged Christian Julius Frederik August M., u. 1869.
105. *Fistaine*, Barbara Charlotte, f. Baden (1791—1873), E. Major Jean François George Abraham F., u. 1870.
106. *Lachmann*, Benedicte Frederikke Charlotte, f. Werner (1795—1873), E. Major Gustav Adolph Chr. Fr. Holga Marquard Sophus L., u. 1871.
107. *Hedermann*, Marie, f. Gleerup (c. 1820—92), E. Justitsr. Havnekontrollør Lars Peter H., u. 1871.
108. *Grove*, Charlotte Christine, f. Sandberg (c. 1797—1880), E. Major Carl Frederik Christian Grove, u. 1873.

109. *Agerholm*, Christiane, f. Holst (1804—89), E. Oberstløjtnant Abraham A., u. 1873.
110. *Ponsaing*, Elisabeth, f. Larsen (Broe) (1800—82), E. Legationsraad Carl Georg Anton P., u. 1873.
111. *Meyer*, Laurence Oline, f. Sørensen (1805—80), E. Overrets-assessor Søren Ludvig Ignatz M., u. 1874.
112. *Friis*, Nielsine Jensine, f. Engelsted (1794—1876), E. Justitsr. Kaptajn Christoph Gottholt F., Søster til No. 103, u. 1876.
113. *Claudi*, Christiane, f. Tüchsen (d. 1892), E. Justitsr. Herredsfoged Johannes Gottschalck C., u. 1877.
114. *Colding*, Bolette Engelbrecht, f. Aagaard (1796—1891), E. Professor Eiler Peter Holck C., u. 1878.
115. *Poulsen*, Mette, f. Poulsen (d. 1893), E. Oberstløjtn. Johan Michael P., u. 1879.
116. *Harboe*, Marie Theresia, f. Weidemann (1807—81), E. Major Jacob Vilhelm H., u. 1880.
117. *Baggesen*, Anine Gustavine Engeline Wildenradine, f. Kjøye (1812—87), E. Major Johan Peter B., u. 1880.
118. *Mønster*, Hansine Martine, f. Spang, se Priorinde No. 19, u. 1884.
119. *Castonier*, Henriette Laurine Frederikke, f. Hollensted (1827—1912), E. Major Toldinspektør Daniel Storm C., u. 1881.
120. *Borch*, Henriette Marie, f. Borch (1823—1904), E. Herredsfoged Caspar Frederik Carl B., u. 1881.
121. *Dall*, Mathilde, f. Kuhlau (d. 1885), E. Overretsassessor Poul Henrik D., Søster til No. 122, u. 1882.
122. *Engelhart*, Sophie Frederikke, f. Kuhlau (1824—1910), E. Kammerraad, Expeditionssekretær Niels E., Søster til No. 121, u. 1885.
123. *Horneman*, Edel Benedicte, f. Juel (1827—1903), E. Læge i Hjørring Jacob Frees H., u. 1887.
124. *Hagen*, Antonia Elisabeth, f. Ponsaing (1826—1915), E. Professor theol. Johan Frederik H., Datter af No. 110, u. 1889.
125. *Goos*, Augusta Josephine Margrethe, f. Nyebølle (1835—1917), E. Borgmester i Stege Heinrich Adolph Theodorus Wadsted G., u. 1889.
126. *Kauffmann*, Severine Christiane Charlotte, f. Lassen (1828—1911), E. Oberstløjtn. Johan Friderich Leopold K., u. 1892.
127. *Schiødte*, Sophie Emilie Catharine, f. Hansen (1831—1911), E. Overlæge Professor Immanuel S., u. 1892.
128. *Haxthausen*, Vilhelmine Caroline, f. Hansen (1819—97), E.

- Kammerjunker Jernbanepostmester Frederik Christian Georg H., u. 1892.
129. *Hammer*, Henriette Jacobine, f. Hastrup, se Priorinde No. 20, u. 1894.
130. *Aabye*, Maria Sophie Frederikke, f. Salchou (1838—1904), E. Intendant Rudolph Valdemar Nicolai Aa., u. 1895.
131. *Licht*, Eleonora Christine Vilhelmine, f. Falck (1824—1916), E. Kaptajn Slotsforv. Carl Chr. August L., u. 1896.
132. *Hansen*, Laurentze, f. Jørgensen (1819—1911), E. Justitsr. Branddirektør Carl August Holmer H., u. 1897.
133. *Mejer*, Marie Ida, f. Hecquet (1840—1910), E. Kaptajn O. M., u. 1904.
134. *Gredsted*, Frederikke Louise, f. Hansen, se Priorinde No. 21, u. 1904.
135. *Koefoed*, Henriette Georgiane, f. Østrup (1843—1919), E. Justitsr. Branddirektør Conrad Daniel K., u. 1904.
136. *Jespersen*, Louise Cecilie, f. Heide (1843—1935), E. Søminemester Professor Hannibal J., u. 1910.
137. *Effersøe*, Agnes Marie, f. Christensen (f. 1855), E. Distriktslæge, fhv. Fysikus paa Færøerne John. Gudmundssen E., u. 1910.
138. *Uhl*, Johanne, f. Andersen (1849—1919), E. Toldforvalter Albert August U., u. 1911.
139. *Bauditz*, Cathrine Elisabeth, f. Arboe (1834—1923), E. Oberstløjtnant Sophus Heinrich Octavius B., u. 1911.
140. *Kampmann*, Christian Cæsarine Elfrida, f. Faurschou (1851—1923), E. Distriktslæge Frederik Wilhelm Willemoes K., u. 1912.
141. *Harttung*, Alphania Georgine Andrea Christiane, f. Wiberg (1845—1925), E. Kaptajn Stationsforstander Alexander H., u. 1912.
142. *Bjerger*, Thora Marie, f. Hansen (1862—1915), E. Distriktslæge Carl Christian Sehested B., u. 1913.
143. *Schübeler*, Hulda Sophie, f. Fehmerling (1846—1913), E. Ritmester Kammerjunker Stationsforstander i Køge Conrad Theodor Friderich Oluf Mølle S., u. 1913.
144. *Saugman*, Caroline Vilhelmine, f. Piper (1844—1924), E. Justitsr. Godsforvalter Emanuel Andreas Gottfred S., u. 1914.
145. *Lindhardt*, Mary Jane, f. From (1850—1926), E. Professor Hoftandlæge Laurits Christian L., u. 1915.
146. *Thygesen*, Marie, f. Lütz-Höppermann (1859—1935), E. Justitsr. Kontorchef i Overpræsiediet Theodor T., u. 1916.

147. *Hartz*, Cathrine Amalie Thora, f. Bentzen (f. 1849), E. Oberstløjtn. Tycho Vilhelm Conrad Christian H., u. 1917.
 148. *Schellerup*, Anna Elisa Victoria, f. Simmelkjær (1849—1928), E. Landfoged paa St. Jan, Christian Ludvig S., u. 1917.
 149. *Crone*, Olga Marie, f. Glahn (1846—1935), E. Oberst Gustav Valdemar Emil C., u. 1919.
 150. *Brix*, Caroline Mathilde, f. Laub (f. 1855), E. Kaptajn og Skolebestyrer i Varde Nicolaus B., u. 1919.
 151. *Harder*, Inger Anine Christiane, f. Sørensen (Højfeldt) (1863—1928), E. Justitsr. Kasserer ved den kgl. Intendantur, Frederik Carl Christian H., u. 1923.
 152. *Eggers*, Erikka, f. Jørgensen (f. 1873), E. Overintendant Emanuel Ferdinand Carl Heinrich E., u. 1933.
 153. *Møller*, Vilhelmine Marie Bernhardine, f. Stahlschmidt (f. 1858), E. Stationsforstander v. D. S. B. Jørgen Conrad Vilhelm M., u. 1933.
 154. *Haxthausen*, Anna Mathilde, f. Bauditz (f. 1858), E. Oberst Alfred Johannes Emil H., u. 1935.
-

FRA VOR SIDSTE BORGERKRIG.
ET PAR OPLYSNINGER OM HUNGERSNØDEN
I KØBENHAVN i AARET 1536¹⁾.

Af ARTHUR G. HASSØ.

Ved Hamburgfreden den 14. Februar 1536 sluttede Lübeck Fred med den holstenske Hertug, den danske Konge Kristian III efter halvandet Aars voldsom og kostbar Krig. En vigtig Fase i Danmarks sidste Borgerkrig havde derved fundet sin Afslutning; men endnu stod for den unge Konge tilbage at tvinge Resten af sine Fjender og Modstandere til Underkastelse. Norge var endnu ikke helt i hans Haand, og flere af de befæstede Byer paa Sjælland og Øst for Øresund satte sig stadig til Modværge. Tilbage til at føre Fejden videre i Danmark stod de to tyske fyrstelige Æventyrere, støttet af Borger-skabet i København og Malmø. Hertug Albrecht af Meck-

¹⁾ Efterfølgende Oplysninger om de helejrede Københavneres Forsyninger med Levnedsmidler og om Tilstanden i Belejringens sidste Uger i 1536 har — saavidt jeg kan se — ikke før været offentliggjort, hvorfor Redaktionen har ønsket at meddele dem som et Tillæg til, hvad tidligere Forskere som C. Paludan-Müller, H. F. Rørdam, Oluf Nielsen, Georg Waitz o. a. har fremdraget og benyttet. Materialet er, som det vil fremgaa af det følgende, hentet i tyske Arkiver, hvor jeg i anden Anledning foretog Undersøgelser i Sommeren 1935 med Støtte af det af Københavns Magistrat bestyrede Camilla Tacks Rejsestipendium. En udførlig Redegørelse for Københavns Belejring 1535—36 vil fremkomme senere.

lenburg og Grev Christoffer af Oldenburg havde stærke og begrundede Forhaabninger om Undsætning fra Kejseren Karl V og det burgundiske Hof i Bruxelles. De to Fyrster opholdt sig begge i København, som havde været under Belejring til Lands og til Vands af de kongelige Styrker siden sidste Halvdel af Juli 1535; Hovedstaden var ikke bragt til Overgivelse, for Kristian III havde endnu ikke kunnet sætte sin fulde Kraft ind paa dette Punkt. Byens Afspærring fra Omverdenen havde langtfra været fuldstændig, og Forsyninger af forskellig Art var Tid efter anden naaet inden for Belejrerne Ring. Desuden havde København stadig sit Spisekammer i Behold; Amager var endnu i Københavnerne Magt.

Efter Hamburgfreden maatte det være af afgørende Betydning for Kristian III at faa bragt Staden til Overgivelse, inden den ventede nederlandske Hjelpeflaade kom og maaske skubbede Opfyldelsen af hans Haab ud i en ubestemt Fremtid. Derfor blev nu al Kraft sat ind paa at gøre Hovedstadens Isolering fra Omverdenen absolut, forhindre Tilførsler af Proviant og Ammunition udefra. Paa den anden Side maatte det være Hertug Albrechts og Grev Christoffers Opgave at holde Stillingen, til Undsætningen kom, og at bestræbe sig for at hindre Sult og Nød i at faa den indre Front til at vakle, saa de af den Grund blev tvunget til at overgive Staden til Kristian III.

Hertug Albrecht var sammen med sin Broder Hertug Heinrich, der havde holdt sig neutral under Fejden, Landsherre i Mecklenburg, og herfra maatte han hente Forsyningerne af Levnedsmidler til Danmarks belejrede Hovedstad. Ved Hamburgfreden var der aabnet hans Stæder Rostock og Wismar Adgang til at faa Fred med Kristian III, hvis de vilde ratificere Freden; men af Hensyn til deres Herre havde de nægtet at benytte sig af denne Adgang. Og det blev i første Række Rostock —

og dens Havneby Warnemünde — der blev Udgangspunktet for Hertugens Forsøg paa at faa Levnedsmidler bragt over Østersøen. Indholdet af nogle Aktstykker i Rostocks Stadsarkiv, som drejer sig om disse Undsætningsforsøg, skal kort refereres.

Omkring ved det Tidspunkt, da Hamburgfreden blev underskrevet, var man netop i Rostock ved at forberede Afsendelsen af en Proviantflaade; men den 13. Februar afgik der et Brev til Staden fra de mecklenburgske Raader, som paa Hertug Albrechts Vegne sad i Schwerin og styrede hans Land. De havde erfaret, at nogle svenske og holstenske Jagter var stukket i Søen med den Opgave at forhindre, at Fetaljeskuderne fra Rostock naaede over til København og Malmø. Raaderne fandt det under disse Omstændigheder ikke rigtigt, at Skibene uden videre afsejlede; Rostock skulde først sende et Bud over til København for at give Hertugen Meddelelse om Fjendens Aktivitet og for at faa sikre Oplysninger om de fjendtlige Styrker, saa Proviantskibene uden Risiko for at blive opsnappet kunde krydse Østersøen¹⁾.

Kristian III meddelte i et Brev til Hertug Heinrich af Mecklenburg den 18. Februar, at han vidste, at nogle mecklenburgske Flækker og Stæder havde fordristet sig til at ville undsætte København med Proviant og lignende; han truede derfor med, at han vilde foretage et Hævntogt til den mecklenburgske Kyst. Derved vilde han ikke kunne opretholde sin neutrale Holdning over for Hertug Heinrich, da de paagældende Byer jo ogsaa stod i Undersaatsforhold til ham; Kongen sluttede dog sit Truselbrev med en Antydning af, at Straffeespeditionen kunde undgaas, hvis Hertug Heinrich hindrede Gentagelse af Byernes fjendtlige Optræden²⁾.

¹⁾ Acta 1536, Nr. 15, Stadtarchiv, Rostock.

²⁾ Kopi i T. K. U. A.: Mecklenburg A I 1, Rigsarkivet.

Samme Dag, den 18. Februar, gav Hertug Albrecht selv i et Brev Ordre til, at Rostock, Wismar og Stralsund hver skulde sende to af deres store Orlogsskibe som Konvoj med Proviantflaaden, der nu laa samlet ved Warnemünde. Det var saa Meningen, at disse seks Krigsskibe — naar de lykkeligt og vel var kommet til København — skulde forene sig med de Orlogsskibe, han i Forvejen havde i den belejrede By; han mente, at han saa vilde have Udsigt til at kunne besejre den svenske Flaade i Sundet, der var uden ordentlig Udrustning, og gøre et anseligt Bytte¹).

Det var ikke uden Grund, han havde beordret, at Proviantskuderne skulde sejle under Konvoj. Den 1. Marts skrev han atter til Rostocks Magistrat: Syv fjendtlige Skibe havde erobret en Jagt; Magistraten maatte ikke lade Skuderne sejle uden Værn; kunde man ikke nu udruste de omtalte Orlogsskibe, maatte Skuderne vente, til hans egne Krigsskibe om kort Tid selv kom til Warnemünde²). Samme Dag udstedte han Kaperbrev for en Hermann Mecklenburg; han skulde gøre Fjenden al den Skade, han kunde³).

Hertugens Orlogsskibe kom imidlertid ikke hjem til Mecklenburg; derimod blev Manglen paa Levnedsmidler i København mere og mere følelig. Den 1. Maj — 3 Uger efter, at Malmøs Forsvarere havde givet op — sendte Hertug Albrecht Ordre til Borgmestre og Raad i Rostock om, at de ufortøvet Dag og Nat skulde sende omkring 16 Warnemündebaade, ladet med Mel, til København. Selv om der ingen Vind var, skulde de sørge for, at Baaedene kom frem til Dragør, og der maatte ikke tages noget Hensyn til den Risiko, man løb for at blive taget

¹) Acta 1536, Nr. 16, Stadtarchiv, Rostock.

²) smst., Nr. 19.

³) smst., Nr. 20.

af Fjenden; den Skade, man eventuelt blev udsat for, vilde Hertugen holde dem skadesløs for¹⁾). Den 13. Maj skrev han dog til sin Kansler Caspar von Schöneich og de andre Regeringsraader i Schwerin, at de skulde drage Omsorg for Konvoj til denne Proviantflaade²⁾). Samme Dag skrev han ogsaa til Borgmestre og Raad i Rostock: Han havde befalet sin Tjener, Maleren Jürgen Arzt, at sørge for, at der blev sendt en Proviantflaade paa 20 Warnemündebaade og nogle Skuder med Mel til København, som manglede denne vigtige Vare; Rostocks Magistrat skulde være Jürgen Arzt behjælpelig i denne Henseende³⁾.

Inden dette sidste Brev naaede til Rostock, blev Undsætningsforsøget med Levnedsmidler foretaget. Den 14. Maj forsøgte en Flaade paa 33 Proviantskibe fra de nordtyske Stæder at trænge ind i Havnen ved København; men det lykkedes kun for de 8; de andre blev dels erobret af den preussiske Flaade, dels skudt i Sænk. Om denne Begivenhed skrev Hertug Albrecht til Jürgen Arzt i Rostock den 16. Maj: Proviantflaaden havde mødt Fjenden; Jagterne og de svære Skuder var blevet erobret; to Pinker var brændt og skudt i Sænk; men Warnemündebaadene lykkedes det under Slaget at redde sig ind til København. Han skulde nu sende nogle Warnemündebaade med Mel og Malt og nogle Fade af Hertugens Øl, tre Baade med Havre; det hele skulde sendes til Dragør saa hurtigt som muligt og landsættes dér om Natten; Hertugen vilde saa lade Provianten afhente paa dette Sted, og han garanterede for al eventuel Skade⁴⁾). Ved samme Tid gav Hertug Albrecht ogsaa Borgmestre og Raad i Rostock Meddelelse om den Ulykke, der var over-

¹⁾ Acta 1536, Nr. 44, Stadtarchiv, Rostock.

²⁾ smst., Nr. 48.

³⁾ smst., Nr. 49.

⁴⁾ smst., Nr. 50.

gaaet Proviantflaaden; baade Skuderne og hans Jagter og Pinker var blevet nedlagt i en Kamp med Fjenden; han bad dem i Stedet sende 10 andre Warnmündebaade med Mel og Malt til Dragør; ligeledes ønskede han de to Jagter, Staden havde liggende, og hvoraf den ene var en Nybygning; selvfølgelig forpligtede han sig til at holde dem skadesløs for eventuelle Tab¹⁾.

Den 8. Juni meddelte Regeringsraaderne i Schwerin Magistraten i Rostock, at deres Herre havde skrevet til dem og Jürgen Arzt, at Staden skulde beflitte sig paa at sørge for, at der blev bragt nogle Skuder og Baade med Proviant — især Mel og Malt — til København til Underhold for Hertugen og de andre belejrede, saaledes som det vilde fremgaa af det vedlagte Brev fra Hertug Albrecht. Der var gode Udsigter til Undsætning fra Nederlandene; men netop derfor var det nødvendigt, at de belejrede fik Mel og Malt, saa de kunde holde ud og afvente Hjælpen. De anmodede om, at Rostock vilde skaffe de nødvendige Folk til at bringe Levnedsmidlerne til den betrængte danske Hovedstad²⁾.

Det kom imidlertid til at se mere sort ud for de belejrede i København. I Begyndelsen af April havde deres Kampfæller i Malmø givet op over for Overmagten; Undsætningen fra Nederlandene spejdede man stadig forgæves efter. Den 2. Juni kunde Kristian III fra Kalundborg meddele Landgrev Filip af Hessen, at nu havde Marcus Meyer paa Varberg overgivet sig paa Naade og Unaade til hans Tropper; Landgreven og Kristian III skulde ellers være truffet sammen til en Forhandling;

¹⁾ To Efterskrifter til et Brev fra Hertug Albrecht til Borgmestre og Raad i Rostock, som ikke mere findes i Byens Arkiv; Efterskrifterne er nu vedlagt det foran citerede Brev af 13/5 1536 fra Hertugen til Rostock (Acta 1536, Nr. 49), hvortil det ialtfald ikke kan høre.

²⁾ Acta 1536, Nr. 63, Stadtarchiv, Rostock.

men nu meddelte den danske Konge, at Forholdene ved København krævede hans personlige Tilstedeværelse paa Sjælland, saa Sammenkomsten maatte udsættes. Hvis imidlertid den almægtige Gud gav Naade til — som Kongen fortrøstningsfuldt haabede — at han maatte erobre København, vilde han efter Stadens Indtagelse ikke tøve længe, men straks begive sig af Sted med omkring 20 Ryttere til Forhandling med Landgreven paa et for denne belejligt Sted¹).

Helt galt blev det for de belejrede, da de mistede Stadens Spisekammer Amager. Den 1. Juni havde de kongelige Tropper gjort et Angrebsforsøg, hvorved nogle Huse blev afbrændt og endnu et Par af Forsvarernes Transportskibe gik op i Luer. Den 18. Juni blev Øen indtaget, og saa var Københavnerne og de fremmede Krigsfolk i Staden afskaaret fra de Levnedsmidler, som Amager kunde yde. Den 3. Juli fortalte Kristian III's Raader paa Gottorp i en Efterskrift i et Brev til Landgrev Filip, at deres Herre for fjorten Dage siden havde indtaget det lille Land »Amach« foran København og havde slaaet en vældig Lejr paa Øen, saa ingen for Tiden kunde komme ind i eller ud af Staden²). Undsætningen fra Nederlandene kom stadig ikke. Den 14. Juli skrev Kristian III atter fra Kalundborg til Landgrev Filip og satte ham ind i Stillingen; han gav forskellige Meddelelser om det burgundiske Hofs Flaadeforberedelser og om dets Vanskeligheder ved at skaffe Skibene Bemanding, og han tilføjede, at han selv havde et pænt Antal gode Orlogsskibe liggende i Sundet ud for København. Han havde ladet en Del store fremmede Koffardskibe arrestere, tilhørende Stæderne Campen og Zwolle

¹) Brev af 2/6 1536 i Politisches Archiv des Landgrafen Philipp des Grossmütigen von Hessen, Nr. 1759, Marburg.

²) Brev af 3/7 1536 smst.

og andre nederlandske Stæder; de havde været paa Rejse vestpaa fra Østersøstæderne, og havde Kongen ikke beslaglagt dem, vilde de i Stedet være faldet i Hænderne paa hans Fjender og være blevet brugt mod ham selv. Disse Skibe havde han ladet udruste til Orlogsbrug, saaledes at han ialt raadede over 70 gode og veludrustede Krigsskibe, de preussiske og hans egne Skibe iberegnet; det største Antal af dem var paa 2—300 Læsters Størrelse. Saa snart han fik Underretning om, at den nederlandske Undsætningsflaade var undervejs, vilde hans Flaade blive forsynet med en Besætning paa 3000 Landsknægte, Baadsmænd, Skippere og andre Personer, som man skulde bruge paa et Krigsskib, saa han haabede, at han kunde give Nederländerne en god Velkomst og med Guds Hjælp være dem stærk nok til at forhindre deres Forehavende. Det lille Land »Omacht« var nu i hans Besiddelse, og han havde befæstet Øen stærkt. Fra København fik han fra alle dem, som kom ud derfra, den Oplysning, at de belejrede kun havde lidet at spise; de led alvorlig Sult, og Kongens Hjemmelsmænd mente, at de ikke kunde holde ud otte Dage til¹⁾.

De københavnske Borgere var da ogsaa forlængst trætte og ønskede at overgive Staden til Kristian III; de havde opgivet Haabet om Hjælpen fra Regeringen i Bruxelles, trods dennes stadig gentagne Løfter om, at nu kom Undsætningen snart. Borgerne blev imidlertid holdt nede med haard Haand af de fremmede Magthavere i Byen. Derom vidner den blodige Begivenhed, Overfaldet paa Gammeltorv den 13. Juni, hvor mange Borgere blev myrdet af de fremmede Landsknægte, dels paa Torvet, dels i deres egne Huse, medens mange andre blev kastet i Fængsel. Der var stadig lige til det sidste Skærmydsler

¹⁾ Brev af 14/7 1536, Nr. 1759, Marburg.

mellem Belejrerne og de belejrede. I et Brev af 19. Juli gav Kristian III Landgrev Filip Underretning om et saadant Sammenstød »forgangen Mandag« (den 17. Juli); her havde hans Fjender været de fleste i Tal; af Kongens Folk blev et Par Officerer paa Valpladsen, medens hans Feltherre Christoffer von Veltheim blev stukket i Halsen. Modstanderne led ogsaa Tab; de kunde paa deres Tabsliste opføre 42 faldne, saarede og fangne¹).

Inde i Staden blev Tilstanden værre og værre. Levnedsmidlerne slap op, og Sultedøden holdt sit Indtog. Til sidst kunde de belejrede ikke bære flere Lidelser; Maalet var fuldt, og Kong Kristian naaede sin Hensigt med den fuldstændige Afspærring mellem Hovedstaden og Omverdenen. I de sidste Dage af Juli overgav København og dens tyske Magthavere sig, og faa Dage senere holdt Kongen sit Indtog i den udhungrede By, fuld af Medynk med de stakkels Borgere, der havde maattet prise sig lykkelige, om de i de sidste Uger før Overgivelsen havde kunnet faa Hunde og Katte at spise. Hungersnøden havde gjort et stærkt Indtryk paa Samtiden, og et Vidnesbyrd derom er det, at man i Landgrev Philips politiske Arkiv i Marburg blandt Breve fra Kristian III finder nogle Optegnelser om Priser paa forskellige Fødevarer og lignende i København under den sidste Fase af Belejringen, en Liste paa 10 Oktavsider, sandsynligvis sendt som Bilag i et Brev fra Kristian III. Et Billede af Listens Side 9 gengives her, og Optegnelsernes Ordlyd er følgende²):

¹) Brev af 19/7 1536, Nr. 1759, Marburg.

²) Optegnelserne ligger nu i Pakken Nr. 1759, Marburg. Ved Offentliggørelsen paa de følgende Sider er at bemærke, at Romertallene er erstattet med arabiske Tal, og at en Del Forkortelser er opløst, hvilket er tilkendegivet ved Kursiv.

Brodt Danson gebortam
 Die faham das guntt was vor den
 nach jeres Bürger mit usamen
 May für Simon Barone und
 das Pfleger Radman verordnet
 Die faham müssen das was vor
 außgeben das was vor
 müße für viele verpflidert müße.

Auf allerley Symdich laute
 auf die gar vor Nider gefaltam
 und vordt gelichen viel auf dem
 Paster auf den vollen auf die
 Porgest und auf andere vordt
 vordt gelagen

Es seym auf seymen vordt ge
 fundam die Bombes faham

En Side af Optegnelserne om Dyrtiden fra Arkivet i Marburg.

Teurung zu Copenhagen in Zeiten, als vonn dem Konig Christian zu Denmargken im Jar 35 vnnd 36 sie belegert gewesen:

Zum erstenn eynen pot Reinischenn weynn. .7 ¹ / ₂ margk	
Denisch, ist eyynn Ame	130 gulden muntz.
1 pot mede	4 margk,
ist die thonne	512 margk.
1 pot Rostocker bier	4 margk,
ist die thonne	256 margk.
1 poth gut Denisch bier	1 margk.
1 poth Kowenth	8 ß.
1 poth wasser, gesottenn mit Hopfen	4 ß.
1 scheffel mel	50 margk, vnnd aufs letzte 10 golt
gulden, ist die thonne	100 golt gulden.
1 kuhe	170 margk.
1 kalb, zwey monat alt	30 margk.
1 ferckenn zu gebratens	8 margk.
1 pfabenn	8 margk.
1 wilde gans	2 ¹ / ₂ margk.
1 ant vogel	20 ß.
1 par tauben	4 margk.
1 kiwit	8 ß.
1 kiwit ey	1 ß.
1 krehe	12 ß.
1 sehe krehe	1 margk.
1 honner ey	4 ß.
1 gans ey	8 ß.
1 kleynen dorsch, als man pflegt vor eynen schilling zu	
kauffenn	2 margk vnnd mher.
1 butten, denn man pflug vor eynen pfennig kauffen . .	
.	1 margk vnnd mher.
1 al vonn zewen ß	4 margk.
100 kleyne krabbenn 12 ß vnterweylenn. .	1 margk 20 ß.
1 thonne kolen	6 margk.

- 1 verdel ader fuder holtz 30 margk.
 1 kleyne seyte specks zuor auf 12 ß 30 margk,
 aufs letzte 4 Rosenobel.
 1 lemle 12 margk.
 1 schaf 30 margk.
 1 goesleyn 3 margk.
 1 alte gans 7 margk.
 1 scheffel maltz 30 margk.
 1 feystenn hundert 4 margk.
 1 feyste katze 2¹/₂ margk.
 1 kleyenn pfundt botter 2¹/₂ margk,
 is die thonne 1008 margk vund 18 lies pfundt be-
 rechnet vor eyn thonne.
 1 poth milch 8 ß, aufs letzte eyn margk.
 1 thonne habern 40 margk.
 1 fuder hew 30 margk ader 8 golt gulden.
 1 klein pfundt kuchenn vet vonn eynem hunde, pferde
 ader eynem andern beste 1¹/₂ margk.
 1 viertheil pferde fleisch 10 golt gulden.
 1 pferdekopf 2 margk.
 Die kuttel 4 margk.
 1 vierteyl von eynem follenn pferdtlein 4 margk.
 1 elle Engelisch tuch 14 margk, mit gewalt zu-
 uberkomen vor solchs gelt .
 Item eynn elle Leidisch 8 margk, inn gleicher mas-
 sen mit gewalt zuverkomenn.
 1 elle Deuters 3¹/₂ margk.
 1 elle Gorlestuch 2¹/₂ margk.
 1 ellenn Olmers parchent 2¹/₂ margk.
 1 elle leinwant zuor auf vier witten 12 ß, auch 1 margk.
 Eynn elle wathmer 10 ß.
 1 par schue 4 margk.
 1 gesaltzenn hering hol 4 ß.
 1 droge hering 4 ß.

Item die hertzoginne vonn Meckelnburg hat gebenn vor
eynn raphun 1 golt guldenn vnnd 1 seyde specks. Sie
hat auch gebenn vor eynen schoffel mels
..... 11 guldenn kronen.

Eynn scheffel mel aus flosholtz gemacht dauon auch prof
gepackenn, wie Thommes Perlsticker burgermeyster
zu Copenhagenn bericht, zcalt fur
..... 12 florinen ader 30 margk.

Hertzog Albrecht vonn Meckelburg Johan Pein inn bey-
seyynn Cristoffel von Veltheim vnnd Gebert Schencken
gesagt, letzlich seynenn schon zum besten gebenn fur
1 scheffel weytzen mel geben 96 goldt cronen.

1 pfundt zucker 1 golt gulden.

1 pfundt honigs 4 margk.

1 scheffel kleye 1 golt gulden.

1 scheffel gerstenn 2 golt gulden.

1 scheffel hanf samen 2 golt gulden.

1 sperling ader eyne andernn kleynenn vogel .. 8 β.

1 handtvoll salates 1 margk.

1 handtvoll kols 1¹/₂ margk.

1 handtvoll swdtkol 12 β.

1 pffifferling ader vnnechter reysyg 8 β.

1 kleyner frosch 8 β.

1 kleyner reysig 4 β.

Auf eyne lange zceyt habenn die burger iren kyndern
nicht anders dann sehe zu essenn gebenn, auch letz-
lich haben sie denn alten sehe von den strassen aus
denn ronsteynen gesucht vnd darnach brodt dauon
gebackenn. Sie habenn bey eynem wasser brunnen
zwey burger mit nhamen meyster Simon Barbirer
vnnd Olef Schreyber radtman verordnet, die habenn
mussen das wasser aussgebenn, das des wassers nicht
zu viele verspildet wurde.

Aufs allerletzte seynn viele leute auf der gassen nider-
gefallenn vnnd todt plieben, viel auf denn betten, auf

den wellen, auf die kyrchof vnnnd auf andere orter todt gelegen.

Es seynn auch frawen todt gefundenn, ire kyndere habenn vonn yhnen das plueth auss denn prustenn gesogenn.

Es ist aufs allerletzte yhn summa also schwer vnnnd erbemelich mit yhnen zugangenn, das sie sollich jamer vnnnd not gehabt habenn, als wie zu Jherusalem zu Vespasianj zeytenn, vnnnd die stadt ergebenn.

Det kunde formodentlig være af Interesse at faa sammenholdt de Priser, som meddeles af Optegnelserne i Marburgarkivet, med dem, vi kender fra hjemlige Arkiver. I Københavns Diplomatarium (I, 386 flg.) har O. Nielsen offentliggjort nogle Optegnelser fra Rigsarkivet. H. F. Rørdam har i Monumenta 1. R. I trykt nogle Tal, der er givet af Anders Sørensen Vedel (S. 373), og en Liste fra Henrik Smiths danske Aarvog om »Den nød, Kiøbenhaffn war vdi« (S. 632—35); den sidstnævnte viser paa mange Maader en iøjnefaldende Overensstemmelse med Marburgoptegnelserne, hvorfor dens Oplysninger i det følgende vil blive ordret gengivet efter H. F. Rørdams Udgave¹).

Rhinskvinen var i Marburgoptegnelserne sat til 7¹/₂ Mark Potten. I Henrik Smiths danske Aarvog hedder det: »En potte Rinst wiin galt 8 marck, saa er en amme wiin firehundert och 80 marck«.

Mjød, der i Anders Sørensen Vedels Notater sættes til 4 Mark Potten ligesom i Marburglisten, sættes i Optegnelsen i Kbh. Dipl. til 3 Mark; hos Henrik Smith hedder det: »En potte miød 4 marck, en hel tønne 462 marck«.

¹) Om de Priser, der er meddelt i Krag og Stephanius' Kristian III's Historie, Supplementet, p. 26—27 og 201, se H. F. Rørdams Redegørelse i Monumenta 1. R. I, 632, Anm. 2.

Rostockerøllet kostede i Følge Marburglisten 4 Mark Potten; Optegnelserne i Kbh. Dipl. oplyser, at en Pot tysk Øl ved Pinsetid (omkring 4. Juni) kunde faas for 8 Skilling; men senere kostede en Tønde Rostockerøl 40 Gylden Mønt. Anders Sørensen Vedel nævner 2 Mark som Prisen for en Pot tysk Øl, og i Henrik Smiths Aarbog staar: »En potte Tystøll 2 marck, er Tønden 256 marck«. Marburglisten er kommet til samme Pris paa en Tønde Rostockerøl, skønt dens Pris pr. Pot er dobbelt saa stor; der maa være indløbet en Fejlskrift i denne Liste, da en Tønde Øl deles i 120—128 Potter paa denne Tid.

Dansk-Øllet regnedes altid for at være af langt ringere Kvalitet, og Marburglistens 1 Mark pr. Pot gaar igen baade hos Anders Sørensen Vedel og i Henrik Smiths Aarbog: »En potte Dansk øll 1 marck«; ved Pinsetid havde Prisen været langt lavere, 20 Mark for en hel Tønde Øl.

En Pot *Kovent* (tyndt Dagligøl) kostede efter Marburglisten 8 Skilling; overensstemmende hermed er Henrik Smith: »En potte kaauente 8 ß«, medens Anders Sørensen Vedel kun sætter den til 4 Skilling.

Vand, kogt med Humle, var et Surrogat for Øllet, men løb alligevel op til 4 Skilling Potten, siger Marburglisten; Optegnelserne i Kbh. Dipl., der sætter Prisen til 26 Mark pr. Tønde, fortæller, at der blev brygget 36 Tdr. Øl af et Pund Malt¹⁾. Henrik Smiths Aarbog har: »En potte wand søden (kogt) med liden humble 4 ß«.

Mel maatte hurtigt blive en meget kostbar Vare, saa livsvigtig som den var. Ved Pinsetid kostede ifølge Optegnelserne i Kbh. Dipl. en Skæppe Rug 13 Mark Dansk; men omkring Magdalene Dag (den 22. Juli) var

¹⁾ 1 Pund sandsynligvis her som ved Byg regnet til 24 Skæpper (4 Tdr.).

Prisen paa en Tønde Mel 40 Guldkroner, eller som det ogsaa anføres: en Skæppe Mel kostede 8 ungarske Gyl- den. Anders Sørensen Vedel har Prisen 40 Mark for en Skæppe Mel og beretter, at et Brød, som ellers kostede en Hvid, var steget til 8 Skilling, en Stigning til det 24-dobbelte. Marburglistens Oplysninger genfinder vi i Henrik Smiths danske Aarbog: »En skeppe mel 50 marck, och paa det siste 10 gold gylden«; det gælder ogsaa Efterretningen om den mecklenburgske Hertuginde, der maatte købe Melet i dyre Domme: »Hertugin- den aff Meckelborg gaff 11 franske kroner for en skeppe mell«. Københavns Borgmester Thomas Perlestikker¹⁾ har meddelt Marburglistens Forfatter, at man havde lavet Mel af Flaadholt til Brødbagning og taget 30 Mark for Skæppen af dette Mel, en Oplysning, der ikke kendes fra de andre Optegnelser. Heller ikke kendes andetsteds fra Efterretningen om, at Hertug Albrecht efter Over- givelsen skulde have fortalt den preussiske Admiral Jo- han Pein — i Nærværelse af de kongelige Høvedsmænd Christoffer von Veltheim og Gebhart Schenck — hvor- ledes han under Belejringen maatte give 96 Guldkroner for en Skæppe Hvedemel til sin lille Søn.

Prisen paa en *Ko* sætter Anders Sørensen Vedel til 100 Mark, medens Marburglisten siger 170 Mark og Henrik Smiths Aarbog: »En ko 180 marck«; Optegnelserne i Kbh. Dipl. ansætter ved Magdalene Dag en Okse til 200 Mark.

En to Maaneder gammel *Kalv* kostede efter Marburg- listen 30 Mark, ligesaa efter Henrik Smith: »En kalff 2 maaneder gammel 30 marck«. Anders Sørensen Vedel har 33 Mark, medens Optegnelserne i Kbh. Dipl. har ganske anderledes høje Tal, der formodentlig maa gælde

¹⁾ Thomas Guldsmed var Borgmester i 1519 og 1520, Raadmand i 1523 og 1529 (O. Nielsen: Københavns Historie I, 75 og 79).

større Kalve: ved Pinsetid kostede en Kalv 60 Mark, en Fjerdepart deraf 12 Mark; ved Magdalene Dag var Prisen ikke mindre end 160 Mark.

Marburglistens Opgivelser om Priser paa *Grise* (ferken=Ferkel) og *Paafugle* (pfabenn=Pfau) findes ikke andetsteds. Dens Pris paa en *Vildgaas* var 2½ Mark; Henrik Smith har: »En vild gaas 3½ marck«. Marburglisten sætter en *Vildand* til 20 Skilling, Henrik Smith: »En and 2 marck. En vild and 1½ marck«. Anders Sørensen Vedel sætter et Par *Ænder* til 4 Mark. Marburglisten mangler Oplysning om, hvad *Høns* kostede, medens Optegnelserne i Kbh. Dipl. beretter, at et Par Høns ved Pinsetid kostede 4 Mark, i Slutningen af Belejringen 2 Guldgylden; Henrik Smith siger: »Et par gamble høns 8 marck och 10 marck«. Et Par *Duer* kom ved Pinsetid paa 24 Skilling ifølge Kbh. Dipl.; Marburglistens 4 Mark er hos Henrik Smith: »En par duffuer 3 marck«; 3 Mark har ogsaa Anders Sørensen Vedel. Kun Marburglisten og Henrik Smith har Notater om *Viber* og *Vibeæg*: »En viber eller andre smaa fugle 8 β. Et viber eg 1 β.« En *Krage*, der efter Kbh. Dipl. ved Pinsetid kostede 8 Skilling, sættes i Marburglisten til 12 Skilling, medens en *Aalekrage* i denne Liste anslaaes til 1 Mark, hos Henrik Smith: »En aalekrage 8 β och 10 β.« Ved Pinsetid kostede et *Hønseæg* efter Optegnelserne i Kbh. Dipl. 4 Skilling, men sættes senere til 1 Mark dansk; Anders Sørensen Vedel har som Marburglisten 4 Skilling, og Henrik Smith: »Et hønse eg 4 β«; de tre sidstnævnte har ogsaa overensstemmende Pris for *Gaaseæg*: »Et gaase eg 8 β«.

En lille *Torsk* kostede ved Pinsetid 2 Mark, et Par tørrede Kabliau (Klipfisk) ligesaa, oplyser Kbh. Dipl. Marburglisten fortæller, at en lille Torsk normalt kunde faas for en Skilling, men nu maatte betales med 2 Mark og mere; Henrik Smiths Aarbog har: »En liden fersk

Torsk, som var wann at gielde en β , galt 3 eller 4 marck«. En *Flynder* kostede normalt 1 Penning, men nu 1 Mark og mere, siger Marburglisten; Henrik Smith: »En liden flønder, som var wann at gielde 2 alb. (Hvid), galt 1 marck och mere«. Ved Pinsetid kunde man faa en lille *Aal* for 10 Skilling, siger Kbh. Dipl.; efter Marburglisten kostede en *Aal*, som normalt vilde have været til at faa for 7 Skilling, 4 Mark; Henrik Smiths Aarbog: »En aell, som var wann at gielde 2 β , galt $3\frac{1}{2}$ marck och mere«. Kbh. Dipl. fortæller, at 21 *Rejer* maatte betales med 4 Skilling, medens Marburglisten og Henrik Smith overensstemmende har: »Hundrede reger 12 β , 1 marck och 20 β «.

Baade Marburglisten og Henrik Smiths Aarbog har 6 Mark som Prisen paa en Tønde *Kul*: »En tønne kull 6 marck«, ligesaa 30 Mark som Prisen paa et Læs *Ved*: »Et les wed 30 marck«.

Ved Pinsetid kostede en lille *Flæskeside* 10 Mark, siger Kbh. Dipl.; Marburglisten og Henrik Smith har overensstemmende 30 Mark: »En liden side flesk, som var wann at gielde 12 β , galt 30 mark eller och 4 rosenobell«, en Prisstigning til det 25—30-dobbelte!

Et *Lam* maatte efter Kbh. Dipl. ved Pinsetid betales med 10 Mark og omkring den 22. Juli med 15 Mark; Marburglisten har Prisen 12 Mark. Et *Faar* kostede omkring Magdalene Dag 20 Mark, efter Marburglisten 30 Mark; Henrik Smith har: »En veder 30 marck«.

Ved Pinsetid kostede en *Gæsting* 2 Mark, siger Kbh. Dipl.; Marburglisten har Prisen 3 Mark. Anders Sørensen Vedel har en *Gaas* til 4 Mark, medens Marburglisten sætter en gammel *Gaas* til 7 Mark; Henrik Smith: »En gammel gaas 4 marck«.

Optegnelserne i Kbh. Dipl. meddeler, at en Tønde *Malt* ved Pinsetid var at faa for 6 Mark; ved St. Hansdagstide maatte en Skæppe *Malt* betales med 20 Mark,

omkring Magdalene Dag med 30 Mark; Anders Sørensen Vedel sætter Prisen til 36 Mark pr. Skæppe; Marburglisten har 30 Mark, Henrik Smith: »En skeppe malt 24 och 30 marck«. Sidstnævnte Optegnelser har ogsaa den Oplysning, at Hertuginde af Mecklenburg maatte betale 30 Mark for en Skæppe Malt.

Ogsaa *Hunde* fik deres Værdi som Slagtemad. Ved Magdalene Dags Tide kostede i Følge Kbh. Dipl. en Hund 6 Mark, en Fjerdepart deraf 24 Skilling; senere var Prisen 14 Mark, saaledes ogsaa hos Anders Sørensen Vedel og hos Henrik Smith: »En fed Hund 14 marck«; Marburglisten vurderer dog kun en Hund til 4 Mark, en Pris, som er saa meget mere sandsynlig, som en *Kat* sættes til $2\frac{1}{2}$ Mark, hos Henrik Smith: »En fed kat 3 Mark«, i Kbh. Dipl. til 2 Mark; Anders Sørensen Vedel har Prisen 8 Mark for en hel Kat, 2 Mark for en Kattefjerdning.

Ved Pinsetid var Prisen for et Pund *Smør* i Følge Kbh. Dipl. 2 Mark, medens en Tønde Smør senere angives at koste 350 Mark, naar der var Tale om Salg af en hel Tønde, 200 Guldgylde, naar det drejede sig om Detail-salg. Henrik Smiths danske Aarvog har: »Et skolepund smør $3\frac{1}{2}$ marck«; derimod har Marburglisten Prisen $2\frac{1}{2}$ Mark for et lille Pund Smør, 1008 Mark for en hel Tønde, beregnet til 18 Lispund; den sidste Del af denne Angivelse er helt hen i Vejret, da den forudsætter et Lispund paa 22—23 Pund; maaske skal der dog lægges en særlig Mening i Udtrykket »kleynn pfundt«.

Om *Mælk* har Anders Sørensen Vedel, Marburglisten og Henrik Smith overensstemmende, at den til sidst kostede en Mark Potten; hos Henrik Smith hedder det: »En potte melck 8 β, galt och en marck«.

En Tønde *Havre* kostede efter Marburglisten 40 Mark, ligesaa efter Henrik Smith: »En tønne haffre 40 marck«. Et Læs *Hø* opføres med samme Beløb i Marburglisten

og hos Henrik Smith: »Et les hø 30 marck eller 8 gold gylden«, medens Kbh. Dipl. har Prisen 4 Dukater eller 134 Mark, en Oplysning, der maa være fejlagtig.

Ved St. Hansdagstide kostede efter Kbh. Dipl. et Pund *Køkkenfedt* 12 Mark; men til Slut maatte man tage sin Tilflugt til *Køkkenfedt*, kogt paa Hunde, Katte og lignende Dyr, og det var jo noget billigere; Marburglisten har for denne Vare Prisen 1½ Mark for et lille Pund, medens Henrik Smith har: »Et pund køkenfet sødet aff katte, hunde eller heste 2 marck«; Anders Sørensen Vedel opgiver, at en Otting Hundefedt kostede 8 Mark.

Omkring Magdalene Dag kunde man ifølge Kbh. Dipl. købe en lille *Hest*, som ellers plejede at kunne faas for 15 Mark, for 100 Mark. Marburglisten og Henrik Smith har begge, at en Hestefjerding maatte betales med 10 Guldgylden: »En fjerde part aff en hest 10 gold gylden«. Sidstnævnte Optegnelse fortæller desuden, at en Fjerding af et *Hors* var billigere; den kunde faas for 5 Guldgylden; nogenlunde overensstemmende hermed beretter Kbh. Dipl., at en Fjerdepart af en *Kørehoppe* kostede 12 Mark. Et *Hestehoved* kostede efter Marburglisten og Henrik Smith 2 Mark: »Et heste hoffuid 2 marck«; Anders Sørensen Vedel sætter Prisen til 4 Mark. Et *Hestekallun* sætter han til 8 Mark, medens Marburglisten og Henrik Smith siger 4 Mark: »En heste kallun 4 marck«; Henrik Smith tilføjer, at Kallunet af et *Hors* kunde faas for 2 Mark. En Fjerding af et *Føl* kostede efter Marburglisten 4 Mark, efter Henrik Smith: »Fjerde parten aff et føl 2 gold gylden«.

En Alen *Engelsk* (engelsk Klæde) kostede efter Marburglisten 14 Mark, men kunde kun faas for denne Pris, naar det blev taget fra Borgerne med Magt; Henrik Smith siger: »En aln Engelsk 14 marck. Stridsknectene toge klede med wold fra borgerne och lagde for huer aln 6 marck«. Kbh. Dipl. meddeler, at en Alen skotsk Tøj

maatte betales med 16 Mark. En Alen *Leidisk* (Tøj fra Leiden) kostede efter Marburglisten 8 Mark og blev ligeledes taget med Magt fra Borgerne; Henrik Smith har: »En aln Leydst 8 marck«. Marburglistens Oplysninger om *Deventers* (Klæde fra Deventer) og *Ulmerdug* (Tøj, vævet af Hørgarn og Uld) genfinder vi ikke i de andre Optegnelser; om *Gørløst* (Tøj fra Görlitz i Schlesien) har Marburglisten Prisen 2½ Mark pr. Alen, medens Henrik Smith siger: »En aln grofft giørløst 3 och 4 marck«. Anders Sørensen Vedel beretter, at en Alen *Lærred* kostede 3 Mark; Marburglisten og Henrik Smith opgiver den normale Pris 4 Hvid og Dyrtidsprisen 1 Mark: »En aln lærett, som war wann at gielde 4 alb., galt 1 marck«, en Prisstigning til det 12-dobbelte. En Alen *Vadmæl*, der hos Anders Sørensen Vedel sættes til 4 Mark, noteres i Marburglisten kun til 10 skilling og hos Henrik Smith: »En aln wadmell 12 ß«.

Et Par *Sko* sættes i Marburglisten, i Kbh. Dipl. og Henrik Smith overensstemmende til 4 Mark: »Et par sko 4 marck«.

En *saltet Sild* kostede efter Marburglisten og Henrik Smith 4 Skilling: »En saltet sild 4 ß«, efter den førstnævnte Kilde den samme Pris som for en *tørret Sild*, der efter Optegnelserne i Kbh. Dipl. ved Pinsetid havde været til at faa for det halve.

Om den mecklenburgske Hertuginde's Køb af *Agerhøns* fortæller Henrik Smith enslydende med Marburglisten: »Gaff och samme hertuginde for et agerhøns och en liden side flesk en gold gylden«. Kun hos den sidstnævnte Kilde finder vi Oplysning om Priserne paa *Sukker* og *Honning*.

Ogsaa *Kløver* findes kun nævnt i Optegnelserne i Marburg. Omkring St. Hansdag kostede efter Kbh. Dipl. en Skæppe *Byg* 20 Mark; Henrik Smith har som Marburglisten Prisen 2 Guldylden: »En skeppe byg 2 gold gyl-

den med det første«. *Hampefrø* nævnes kun i Marburglisten.

Prisen paa *Spurve* og *Salat* findes ogsaa kun i Marburglisten; til dennes Oplysninger om *Kaal* svarer hos Henrik Smith: »En handfuld søltit kabusse kaal 1½ marcck«; ved Pinsetid havde man efter Kbh. Dipl. for 5 Mark kunnet faa saa megen Kaal, som 10 Personer kunde spise i eet Maaltid. Marburglisten er ogsaa alene om at meddele Prisen paa *spiselige Svampe* (Pifferring=Kantarel (*cantharellus cibarius*); Reiske=velsmagende Mælkehat (*lactarius deliciosus*)). Baade denne Optegnelse og Henrik Smiths Aarvog har 8 Skilling som Prisen paa en *Frø*: »En frø 8 β«.

Til Sammenligning med Marburglistens Skildring af *Rædslerne i Belejringens sidste Uge* gengives her til Slut de tilsvarende Meddelelser i Henrik Smiths danske Aarvog; endnu tydeligere vil det heraf fremgaa, at der paa en eller anden Maade maa være et Slægtskab mellem de to Sæt Optegnelser:

»Mand gaff och de fattige borgere wdi nogen stund mask till ath giffue deris børn at ede, och om siger oplete de selffue alle wegne gammel mask och bagede brødt der aff¹⁾. Oluff Skriffuere²⁾ och mester Simon basker³⁾ haffde de beste brönde, der hendte de wd alt det wand de drucke: och paa det siste wor der saa stor hunger y Kiøbenhaffn, ath mange nederfulle, som de ginge paa gaden, och døde, der fandz och mange døde y deris

1) Anders Sørensen Vedel oplyser, at Prisen paa en Skæppe Mask var 8 Skilling.

2) Oluf Jakobsen Skriver var Raadmand i 1516—34 og Borgmester 1540—1557 (O. Nielsen: Københavns Historie I, 79, og III, 172—74).

3) Simon Bartskeer boede paa det østlige Hjørne af Klosterstræde og Vimmelskæft (O. Nielsen: Københavns Historie II, 169, Anm.).

senge liggendis och hoss wollen och y streder, och mange saa forsmegtede, ath de kunde huerken staa eller gaa eller opreyse dennem selffue; der fandz børn liggendis paa moderens bryst dyendis, saa lenge ath bode moderen och barnedt døde. Wor der och saadan hunger y Kiøbenhaffn, ath mand alldrig saadan hørde vndertagit y Jerusalem«.

JYSKE HOSEKRÆMMERE I KØBENHAVN I DET 18. AARHUNDREDE.

Af SEJER KÜHLE.

Fjærnt fra Hovedstaden, i en jysk Hedeegn, skabtes i sin Tid en Hjemmeindustri, som i usædvanlig Grad fik Betydning for den Landsdel, hvori den opstod; og ikke blot fik den Betydning for denne Egn, men for hele Landet, thi skønt Varerne møjsommeligt maatte samles ved gaaende, ridende og kørende Opkøbere, der ad sandede Spor drog fra Sogn til Sogn, gik der til Stadighed saa store Varemengder af Sted, særlig til København, at en væsentlig Del af Befolkningen blev forsynet.

Hosetilvirkningen — som Talen er om — havde rimeligvis været almindelig Syssel i Midtjylland, længe før Hosekræmmerne tog fat. Man havde i Begyndelsen hele det Materiale, der var nødvendigt, idet Faareholdet i de magre Egne var stort; men senere, da Produktionen blev større, slog Raavaren ikke til; og man maatte foretage Indkøb af Uld paa forskellige Markeder. Da havde Hosebinding i de nævnte Egne taget saa kraftigt et Opsving, at næsten alle — ogsaa Mandfolk — tog Del deri, saadan som det er kendt gennem forskellige Beskrivelser, men særlig dog gennem St. St. Blicher og gennem den gamle Vermehrens Billede af Faarehyrden¹⁾.

¹⁾ Sml. iøvrigt Konrad Understrup: *Fra Bindestuens Saga* (1918) og H. P. Hansen: *Midtjyllands ældste Handelshus* (1927).

De jyske Hosekræmmere nævnes ikke i København før Slutningen af det 17. Aarhundrede. F. Eks. vil man forgæves søge dem i Mandtallene for 1659¹⁾. Men under Enevælden blev der gjort et stort Arbejde med det Formaal at ophjælpe dansk Industri og Handel; og særlig maa fremhæves, at man søgte at skabe en selvstændig Klædefabrikation. Der blev oprettet Fabrikker og indkaldt Vævere, for at man kunde blive uafhængig af Udlandet; og selv om man fra først af ikke ved de beskyttende Foranstaltninger, der indførtes, tog Sigte paa jysk Hosekram, er det givet, at en Del af dem fik Betydning ogsaa for Tilvirkning og Omsætning af saadanne Varer.

Allerede i den første Tid forhandlede Hosekræmmerne i København hjemmegjorte Sager af mange Slags, hvilket efter Klædekræmmernes Mening medførte uberettiget Indgreb i deres Næring. Derfor sendte de 4. Febr. 1691 en Klage til Politimesteren over »De jyske Hosekræmmere, som mesten er Løsgængere og aarlig Aars indfører baade uldne og Traadstrømper samt og uldne og Traadvanter, som de ej alene om Torvedagene offentlig paa Torvet falholde, saavel og Læderhandsker, uldne Nattrøjer, Vadmel og syede Vadmelskjoler, men endog dagligdags i alle Gader og Stræder dermed omløber og huserer, Kræmmerne til største Skade og Hindring udi deres Næring«²⁾.

Saadanne Klager fremkom gentagne Gange; f. Eks. nævnes Hosekræmmerne atter 27. Febr. 1694 i en Skrivelse, der vedrørte uberettiget Handel; men Klædekræmmerne opnaaede intet, og Konkurrenternes Stilling blev i høj Grad styrket derved, at der af Regeringen 4. Jan.

¹⁾ E. Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659 (1920).

²⁾ O. Nielsen m. fl.: Meddelelser fra Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet (1887), S. 49.

1698 — efter engelsk Mønster — blev udstedt *Forbud mod Handel med fremmede Uldvarer*, ligesom der ofte senere blev lagt Hindringer i Vejen for Tilførsel fra Udlandet.

Endnu fra den Tid har man ingen Fortegnelse over de Hosekræmmere, som kom til Byen; men 7. Juni 1700 — kort efter Frederik IV's Tronbestigelse — fik *ni Hosekræmmere Borgerskab i København*, alle Folk fra Hammerum og tilgrænsende Herreder; og i den følgende Tid blev deres Antal stærkt forøget.

Som det er anført, forhandlede de ikke blot saadanne Uld- og Linnedvarer, som kom fra deres Hjemegn; men de solgte ogsaa Læderhandsker, der kom fra Randers, Aarhus og Viborg. Herimod gjorde de københavnske Handskemagere Indsigelse i 1712, og det medførte, at fire Hosekræmmere indgav en Ansøgning til Kancelliet, nemlig: Jens Jensen Albeck, Jens Christensen Wood, Anders Nielsen og Peder Pedersen Sunds. I den omtalte Skrivelse forklarede de, at disse Handsker, der havde »en angenehme Lugt«, forhandlede baade af dem og af Hattestaffererne. De havde selv tilført dem og havde svaret indenrigs Told. — Politi- og Kommercekollegiet fastslog da, at den nævnte Handel var fri. Der kunde altsaa ikke med nogen Ret skrides ind mod Hosekræmmerne, hvilket da ogsaa vilde have været ødelæggende for Handskemagerne i Jylland; og derfor blev de fire Mænds Ret til at handle som hidtil anerkendt ved kgl. aabent Brev af 17. Septbr. 1712¹⁾.

Den samme Anerkendelse blev 7. Okt. s. A. tildelt tolv andre, nemlig: Laurits Lauritsen, Christen Nielsen, Jens Jespersen, Christen Lassen, Christen Madsen, Anders Madsen Vorgod, Jens Madsen, Anders Lauritsen, Niels

¹⁾ Sjællandske Registre 1712, 17. Sept., og Indlæg 226, (Kjøbenhavns Diplomatium VIII, S. 261).

Nielsen, Christen Pedersen, Jens Boesen og Jens Jensen, alle Borgere og Hosekræmmere i København¹).

En Konfirmation paa disse Bevillinger blev givet 1731 efter Kristian VI's Tronbestigelse; endnu en tilsvarende Anerkendelse blev 21. Juli 1741 tildelt Augustinus Larsen Eggeriis (Ordfører), Jesper Andersen, Christen Hansen, Peder Madsen, Jep Sørensen, Jens Jensen Høgild, Niels Jensen Ildshoved, Mads Pedersen, Niels Pedersen Anborig, Jens Jensen Albeck, Søren Madsen og Svenning Christensen²); og atter søgte en Del af disse Mænd — efter det ny Tronskifte — i Nov. 1746 Konfirmation paa Bevillingen; men da fire var døde, og fire andre som Brødre var indtraadt i deres Handel, fik de Bevilling i de afdødes Sted.

Samtidig søgte endelig et andet Hold Konfirmation paa en Bevilling fra 26. Marts 1731, nemlig: Anders Nielsen, Lars Nielsen, Anders Mikkelsen, Peder Jensen, Bertel Pedersen, Christen Jensen Kierckegaard, Hans Lysgaard (Ordfører), Niels Agerschow, Laurits Jensen, Christen Pedersen, Jens Nielsen og Christen Busch. Ogsaa disse Mænd gjorde opmærksom paa, at den gamle Bevilling var givet til en Del af deres afdøde Slægtninge og paa-rørende, og nu blev den overført til Stedfortræderne³).

Det er herefter givet, at Handskemagerne i København ikke nærede et venligt Sindelag overfor de jyske Handelsmænd. De paatalte da ogsaa 17. Marts og 25. April 1716, at Hosekræmmerne ikke blot forhandlede Uldhoser og Handsker, Vadmel, Hør- og Blaarlærred, Traadstrømper og Sokker, men mange af dem havde flere Næringsveje. En havde 2 à 3 Lejekareter, en anden

¹) Sjællandske Registre 1712, 7. Okt., 239 (Kbhs. Dipl. VIII, S. 262) og Danske Kancellis Supplikpr. 1712, 14. Sept., 128.

²) ss. 1741, 21. Juli, 204, og Supplikpr. 1741, 3. Juli, 35.

³) ss. 1746, 9. Dec., 149, og Supplikpr. 1746, 28. Novbr., 1053 og 1054.

6 à 7 Malkekøer, en tredje havde baade Brændevinsbrænderi og Ølsalg; og mens Hosekræmmerne samlede sig Rigdom, nedsank Handskemagerne i Armod¹).

Men heller ikke disse Skrivelser førte til noget. Hosekræmmerne havde stadig en god Støtte i Regeringen,



Amagertorv 1746. Paa højre Side det nordlige Fortov, hvor Hosekræmmerne havde Stådeplads. I Baggrunden Helligaandskirken.

Efter Akvarel af J. Haas. Det kgl. Bibliotek.

der netop havde til Hensigt at fremme de nye »Manufaktur«, og selv om Magistraten nu og da tog Parti for Lavene, nyttede det intet.

Hosekræmmerne havde nu Ret til at forhandle deres Varer rundt om i Landet, ogsaa paa Markeder; en stor

¹) Politi- og Kommercekollegiets Memorialbog 1716, S. 25 f. og Sjællandske Tegnelse 1716, 25. April, 620 f. (Kbh. Dipl. VIII, S. 385).

Del havde Borgerskab i København, de havde Bevillingen paa Handel med jyske Handsker, og dertil kan føjes, at de her i Byen havde faste Stadelpladser. Langt tilbage i Tiden havde de rimeligvis holdt til paa Amagertorv, altsaa i Byens Centrum. Men noget sikkert nævnes ikke før 1727, da den fremfusende Hans Himmerich netop var blevet Politimester. Han besværede sig straks i en Skrivelse af 5. Febr. til Kongen over den Uorden, der herskede paa Torvene og saaledes ogsaa paa Amagertorv. Her var Stadelpladser forbeholdt Landboer — bl. a. Amagerkoner — som kom til Byen med Frugter, Havevækster, Smør, Flæsk, Ost, Ærter og Gryn. Men desuden havde Hosekrømmerne Stade mellem Købmagergade og Ll. Helliggeiststræde (nu Niels Hemmingsensgade); og der havde de fra gammel Tid betalt Afgift til Husejerne, hvorimod de var fritaget for Afgift til Magistraten. Den ny Politimester fandt, at disse Stader var til stor Ulæmpe for Færdslen; men Magistraten erklærede 24. Marts, at saafremt Hosekrømmerne holdt sig paa Fortovene, var der intet til Hinder for, at de kunde forblive, »allermindst da denne Handling ikke er skadelig for publico, men langt mere til Gavn og Fordel saasom det dermed er kommen saavidt, at Strømperne, som de sælger og forarbejder udi Deres Majestæts Lande, efter proportion af Prisen er lige saa gode som de strikkede Strømper, der udenrigs fra her indføres«.

Magistratens Erklæring blev taget til Følge; og i den ny *Torveordning af 19. Maj 1727* blev det fastslaaet, at Hosekrømmerne havde Ret til uden Vederlag, »som det fra gammel Tid har været baade tilladt og Maneer«, at have deres Stader paa nævnte Torv, blot de holdt sig paa Fortovene¹).

¹) Sjællandske Tegnelser 1727, 19. Maj, 567f. (Kbh.s. Dipl. VIII, S. 713).

Imidlertid kom Ildebranden i 1728; og mange Hosekræmmere blev husvilde, men deres Stader bevarede de som hidtil. Dog var Politimesteren atter ude efter dem i 1731, idet han forbød dem at staa paa Torvet længere end til 1^{1/2} Time, før det ringede paa Vagt, paa de Aftener, der gik lige forud for Helligdage. Hosekræmmerne indsendte i den Anledning 28. Sept. en Ansøgning til Politi- og Kommercekollegiet og gjorde deri gældende, at da det meste af deres Handel netop fandt Sted om Aftenen, ønskede de at handle, til det ringede. Men det ansøgte blev ikke bevilget¹⁾.

Aaret efter fik Politimesteren sin Afsked; og Klædekræmmerne blev da ene om Forfølgelserne. 1. August 1739 indgik fra Lavet en Klage, der medførte, at der blev nedlagt Forbud mod, at Hosekræmmerne førte saadanne vævede og strikkede Varer, som det alene tilkom Kræmmerlavet at forhandle²⁾; men til Gengæld blev det i *Reskript af 14. Febr. 1741* fastslaaet efter en Del Forhandlinger vedrørende Landprang, at Beboerne af Hammerum, Bølling, Lysgaard og Ulfborg Herreder — ligesom forhen — havde Ret til at sælge de af Bønderne i nævnte Herreder forarbejdede Uld- og Traadstrømper, samt Vadmel og Lærred, til hvem og hvor de vilde. Med dette Reskript blev Uldjydernes retslige Stilling fastslaaet, og til det har de kunnet henvise, hver Gang deres Rettigheder senere blev draget i Tvivl³⁾.

Foruden jyske hjemmegjorte Varer maatte de udbyde islandske Uldvarer, der kom til at udgøre en betydelig Del af deres Omsætning. Fra 1748 fik de tillige Ret til at sælge ostindiske og kinesiske Alenvarer, Shawler, Baand og Tørklæder m. v., og fra 1760 desuden dan-

1) Politi- og Kommercekollegiets Hovedprotokol 1731—40, S. 46.

2) O. Nielsen m. fl.: Meddelelser . . ., S. 109.

3) Fogtmans Reskripter IV, 2 (1788), S. 161 f.

ske Bomuldstøjer, trykt med brogede Farver (Kattuner¹).

Efterhaanden antog Hosekramhandelen derved en Karakter, der afveg stærkt fra den, man kendte fra Begyndelsen af Aarhundredet; men ved Siden af de nymodens fandtes stadig en Del Hosekramforretninger af gammeldags Art, hvilket fremgaar af forskellige Skifter, hvoraf et enkelt skal nævnes. Det er Skiftet 1764 efter Hosekræmmer Niels Christensen Agerschow, der efterlod sig følgende Varer:

594 Par grove islandske Hoser, 376 Par finere do., 20 Stk. isl. Trøjer, 143 Par isl. Vanter, 625 Par jyske Mandshoser, 583 Par jyske Fruentimmerhoser, 476 Par smaa Hoser, 187 Stk. Trøjer, 100 Par Ærmer, 108 Par jyske Haand-Ruer (Muffediser), 101 Par jyske Vanter, 19 Par jyske Sokker, 24 jyske Dækkener, 165 Stk. Huer, 71 Alen Vadmæl, 336 Par Mands-Taahoser, 112 Par Fruentimmer- og smaa Taahoser, 43 Par Sokker, 20 Dusin smaa og store Randershandsker, 28 Stk. Sælskinds Tobaksaaser, 3 Bdr. beskadigede Hoser og 6 Stk. Tørklæder²).

Overfor Forretninger af den Art blev der ikke mere Anledning til at skride ind; men Klædekræmmerne fandt snart, at de, der benyttede sig af de nye Rettigheder, trængte for langt ind paa deres Enemærker. Derfor indgav de 24. Aug. 1773 — det Aar, da »Kjærlighed uden Strømper« blev fremført — en Klage, der dog forblev uden Virkning, idet Kancelliet allerede 18. Aug. havde erklæret, at saavel ostindiske, vestindiske og kinesiske

¹) Kgl. Befaling til Magistraten 1734, 15. Febr. (Politi- og Kommercekollegiets Hovedprotokol, S. 131b), Forordning af 1. Nov. 1748 og Plakat af 21. Maj 1760.

²) Københavns Skiftekommission 1764, 27. Aug., 211/ Eksekutor-Boer.

Varer, Kniplinger, Baand, Knappenaale og Synaale, som alle Slags Strømper, Lærreder, Kattuner og Netteldug, der var tilvirket i Landet, hørte til den fri Handel udenfor Lavene¹).

Hovedslaget mellem Klædehandlerne og Hosekræmmerne blev derved udsat 12—15 Aar. Da blev det indledet derved, at Klædekræmmerne 1. Juli 1784 indgav Besværing til Politimesteren, idet de anførte, at Hosekræmmerne dristede sig til offentlig i deres Boder og Kældre at udsælge alle Slags Alenkram, som det kun tilkom Klædekræmmerne at handle med²). 24. November 1785 lod de foretage en Undersøgelse hos mange af Hosekræmmerne, Oldermænd indgav Anmeldelse til Politimesteren; og det lykkedes 16. Dec. s. A. at faa nogle af Hosekræmmerne idømt Bøder, og Dommen blev stadfæstet 8. Januar 1787 ved Hof- og Stadsretten.

Med disse Domme skulde Sagen synes afgjort; men Jyderne ønskede ikke at opgive den Handel, de nu i en Arrække havde drevet. De hævdede stædigt, at det ikke var dem klart, hvad de i Fremtiden maatte sælge, og ansøgte derfor Kancelliet om, at deres Handel med alle Slags hjemmegjorte uldne og linnede Varer, hvortil kom andre indenlandske Strømper, Huer, Handsker, Filt og Multum maatte blive anerkendt som lovlig.

Denne Anmodning fandt Klædekræmmerne ganske urimelig og henviste til, at Hosekræmmerne fra først af var uden faglig Uddannelse. Det var »jyske Bønderkarle, som i Begyndelsen kom herover med deres Tværsæk paa Akselen«. . . . »Det var den pengeelskende Jyde, der snu nok betjente sig af Lejligheden, forlod Ploven, tog Strømpeposen paa Ryggen, agerede Bissekræmmer og drev Landet om med deres Kram, vel vidende, at han

¹) Sjællandske Tegnelser 1773, 18. Aug., 406.

²) O. Nielsen m. fl.: Meddelelser . . . , S. 156.

ved denne sin Omløben kunde fortjene mere end ved at dyrke Jorden«.

Klædekræmmerne bad Myndighederne betænke, hvor vidt disse Folk havde drevet deres Spil: »Dersom én vilde tage sig den Møje paa at besøge vore Hosekræmmerboder her i Byen, de vilde forbavses ved, hvad de saa, de vilde næppe tro andet, end at de var i en Klædekræmmerbutik og vistnok spørge efter Hosekræmmerboden, saa mange forskellige Varer findes der tilfals, da de ikke alene handler med jyske og islandske Strømper og Vanter, som egentlig er deres tilladte Handel, men endog med Filter og Multumer, Sirtser og Kattuner, Baand og Tørklæder, fremmede Lærreder og fremmede Strømper og Huer og mangfoldige flere Slags, saa at der af de mange tusinde Sorter, som de skriver, at Kræmmerlavet har at handle med, bliver faa Ting, som ikke kan købes i en saadan Strømpebod«¹⁾.

Kancelliets Resolution af 30. Juli 1787 gik dog Klædekræmmerne imod, idet den gik ud paa, at Hosekræmmerne »herefter som forhen« havde Ret til at handle ikke blot med alle Slags hjemmegjorte uldne og linnede Varer, men ogsaa med indenlandske Filter og Multumer; og dette blev anerkendt ved kongelig Resolution af 2. Januar 1788.

Dermed havde Hosekræmmerne sejret. Andreas Tvermoes, Henrich Hansen Lund og den bekendte Michel Pedersen Kierkegaard lod den gamle Sag gaa videre til Højesteret; og Resultatet blev, at de 18. Dec. 1788 blev frikendt²⁾.

Efter den Tid tiltog Hosekræmmernes Dristighed i særlig Grad. Hvad der nu fandtes i en Hosekramhandel,

¹⁾ O. Nielsen m. fl.: Meddelelser . . ., 158 f.

²⁾ Højesteretsprotokol (1788) A. Nr. 3, S. 672 f., Sag Nr. 29 og 31.

faar man en Anelse om, naar man ser, at 12. April 1793 gav Mads Sørensen Fønnesbech en Panteforskrivning til Henrich Hansen Lund i et Varelager bestaaende af: ostindiske Varer, Kattuner, Sukkerdun, Netteldug, røde og blaa ostindiske Tørklæder, københavnske Kattuner og Tørklæder med flere uldne og linnede Hosekramvarer.

Dog var der andre, der vovede sig langt videre; og Klædekræmmerne paatalte da ogsaa 20. Juni 1797, at Hosekræmmerne udstillede »forskellige Slags Baand, tyske og Barcellona-Silketørklæder, ulden Damask, engelsk Nankin, Schweitzer Musselin, Netteldug og Tørklæder«¹⁾; og at de havde Ret i denne Klage, tør anses for ganske sikkert. Det bedste Indtryk af, hvilke Varer Hosekræmmerne tillod sig at falbyde, faar man paa ny gennem Skifterne. F. Eks. viser Registreringen 1799 i Peder Ollings Dødsbo — en Opgørelse, der for Varelagerets Vedkommende fylder en Snes Sider — en ganske forbløffende Mangfoldighed af Silke-, Uld- og Bomuldsvarer²⁾. Her har man et stærkt Vidnesbyrd om, at Hosekramhandelen — trods megen Modgang — efterhaanden havde erobret en stor Del af Silke- og Klædehandlernes Marked.

Klædehandlerne, som igen i Halvfemserne havde rejst en Del Sager, opgav ikke des mindre Forfølgelsen; og der begyndte at blive Mulighed for, at Hosekræmmerne kunde faa opfyldt Ønsket om at blive optaget blandt dem. Det var paa Tale i 1799, men en Anmodning derom blev forkastet; først 8. Maj 1801 blev syv af de mest betydende Hosekræmmere *optaget i Silke- og Klædekræmmerlavet*, nemlig Henrich Hansen Lund, Ole Jen-

1) O. Nielsen m. fl.: Meddelelser . . . , S. 177.

2) Hof- og Stadsrettens Samfrændeskifter 73/1799 og Ekstraord. Boer 1/1 1801.

sen Lund, Jens Troelsen Lund, Michel Andersen Kierkegaard, Anders Andersen Kierkegaard, Christen Christensen Agerschow og Niels Sørensen Aabye, og i 1813 og 1815 fulgte flere efter¹⁾. Senere fik desuden en Del af dem Grossererborgerskab, mens de resterende 12. Marts 1821 blev sammensluttet med Lærredshandlerne; og endelig i 1857 forsvandt Lavene helt, efter at Hosekræmmerne for sidste Gang havde været Genstand for Klædekræmmernes Angreb.

— I det forløbne Aarhundrede havde der været et stærkt Sammenhold mellem de jydskes Uldhandlere, hvad man faar et kraftigt Indtryk af gennem Kirkebøger og Skifteprotokoller. Det, der særlig bidrog hertil, var den fælles Afstamning og de fælles økonomiske Interesser. Hvorvidt de derimod i religiøs Henseende havde et omfattende Fællesskab, er uvist; men der er Anledning til at tro, at der i Slutningen af det 18. Aarhundrede knyttes en ikke helt ubetydelig Handelsforbindelse med Kristiansfeld, hvorfra Hosekræmmerne modtog Bomuldstøjer til Forhandling; og gennem denne Forbindelse fik mange Tilknytning til Brødremenigheden, som i 1783 fik Bedehus i København.

I Hosehandelens første Tid logerede Kræmmerne som Regel hos Fattigfolk i Sidegaderne, og oftest boede flere sammen; men efterhaanden som de stiftede Familie og havde økonomisk Medgang, fik de baade selvstændige Lejligheder og Kramboder. En Del Slægtninge kom tilrejsende, og deraf gik mange over i andre Erhverv; blandt andet var der ikke faa, der nedsatte sig som Brændevinsbrændere og Øltappere. Hosekramboder laa ofte i Hovedgaderne, f. Eks. i Købmagergade (paa Hjørnet af Østergade, Hjørnet af Løvstræde og Hjørnet af Klareboderne — nu Messen —), paa Østergade og Ama-

¹⁾ O. Nielsen m. fl.: Meddelelser . . . , S. 182 f.



*Amagerforo 1756. Udsigt fra det nordlige Fortov mod Nikolaj Kirke.
I Forgrunden til venstre et Husekræmmereskilt.*

Tryk efter J. Haas.

gertorv, i Vimmelskafte og Nygade, mens andre var beliggende i Sidegaderne f. Eks. Grønnegade og Ll. Helliggeiststræde. En Del af de Huse, hvori de fandtes, blev erhvervet som Ejendom; og endnu vil man — trods store Ombygninger — finde Manufakturforretninger omtrent paa samme Steder.

I den sidste Del af det 18. Aarhundrede var Hosekramhandelen taget til i Betydning. Mange af dens Udøvere var nu Folk, der havde haft en Læretid, som svarede til den, der fordredes i andre Fag; og mens man forhen mest havde haft Landboer og den jævne Del af Bybefolkningen som Kunder, fik man nu en Kundekreds, der omfattede mere velstillede Borgere.

Ogsaa den voksende Udenrigshandel blev til Fordel for Hosekræmmerne. Selv om en væsentlig Del af Uldvarerne dels hentedes direkte fra Bindeegnen af tyske Opkøbere, dels samledes i sydjyske Byer, hvorfra de gik videre til Tyskland, fik Hovedstaden sin Del i Udførslen; og Efterspørgslen blev saa stor, at der i 1785 — ganske vist med nogen Overdrivelse — meddeles: »Til Altona, Hamborg, Lybek, Bremen, Hannover, Holland, Pommern, Pohlen, kan ei skaffes paa nærværende Tid $\frac{1}{10}$ Deel af det, som dertil forlanges og kunde afsættes«¹⁾. Dog opstod der kort før Aarhundredskiftet økonomiske Vanskeligheder; enkelte Hosekræmmere erklæredes konkurs, og endnu flere maatte likvidere i Aarene efter Statsbankerotten.

— Hvem de jyske Hosekræmmere i København var, faar man at vide gennem Stadsarkivets Borgerskabsprotokoller. Dog maa Navnene for Tiden indtil 1723 søges i Raadstueprotokollerne, hvoraf nu er foretaget de nødvendige Uddrag. I det følgende skal paa Grundlag af dette Materiale nævnes den Række Mænd, som har er-

¹⁾ Patriotiske Samlinger 1785, S. 214.

hvervet Hosekræmmerborgerskab i Tiden 1700—1799.
De i Parentes givne Oplysninger om Kendingsnavne
staar for Forfatterens egen Regning.

1700	7/6	Peder Pedersen (Sunds) Anders Christensen Jens Jensen (Albeck — fra Gellerup) Anders Svendsen Anders Madsen Michel Madsen Jens Madsen Peder Larsen Jonas Nielsen	1709	28/10	Anders Nielsen 7/11 Niels Nielsen
			1710	1/5	Laurits Jespersen, f. i H. H.
			1711	16/3	Christen Poulsen 1/4 Jørgen Madsen
				20/4	Jens Jensen Lund- gaard, f. i H. H.
				30/5	Christen Madsen, f. i H. H.
			1713	9/1	Christen Lassen, fra Sevel
	13/10	Jens Nielsen		20/2	Natanael Nielsen (Birch) f. i. H. H.
1701	4/4	Bertel Michelsen	1714	26/2	Anders Jensen Bygel
	4/5	Jens Pedersen		4/6	Niels Jensen
	9/5	Christen Nielsen Jeppe Christensen	1715	29/7	Laurits Nielsen, f. i H. H.
1702	5/4	Anders Nielsen (Kiersgaard)	1721	8/12	Jens Poulsen Christen Pedersen Christen Jensen
1703	15/1	Christen Knudsen	1722	17/8	Lars Jensen 19/8 Peder Andersen 24/8 Weedsten Laursen Christen Madsen (Salholt?) Mads Michelsen
	30/4	Christen Andersen Thomas Thomasen	1723	23/8	Jens Christensen
	14/5	Niels Bosen	1725	25/6	Jens Mortensen Christen Nielsen (1734: Møller) Christen Christensen (1735: Tobaksspinder)
1704	14/2	Vesti Jensen Albeck			Knud Dynesen
	21/7	Anders Madsen (1734: Farver) Jens Jespersen	1728	19/1	Augustinus Larsen Eggeris
	30/7	Villads Christensen			
	20/10	Christen Madsen Schivil			
	3/11	Mads Pedersen			
1705	23/7	Laurits Lauritsen			
	9/11	Christian Andersen, f. i Hammerum Herred			
1706	12/4	Christen Nielsen			
1708	13/8	Jens Bodsen Lars Lauritsen Poulsen			

1732	3/11	Jep Sørensen	19/6	Hans Christensen
1733	24/8	Søren Madsen		Lysgaard
		Snefdrup	19/8	Erich Pedersen
		Jens Jensen		Lind (1755: Brbr.)
		(Høgild)	1744	22/6 Peder Nielsen
1734	21/5	Jesper Andersen		(1755: Øltapper)
	23/8	Jens Nielsen	1745	28/6 Peder Jepsen Aabye
		(Kiærsgaard?)		Jens Pedersen
1735	24/1	Peder Matthiesen		Taulo (Taulund)
1737	6/3	Christen Andersen ¹⁾	1748	13/5 Christen Andersen
		Mads Pedersen		Adstrup
		(Waad — Søn af	1750	19/8 Niels Larsen Høgil
		Peter Chr. Taulund)		Hans Jensen Albeck
		Søren Andersen		f. i Kbh.
		Niels Jensen Ild-		Gregers Andersen Uhr
		skaal (Ilshoved)	24/8	Niels Christensen
		Niels Jensen Hierch		(Snestrup, 1753:
				Brbr.)
	11/3	Christen Hansen		Lars Wolling
	8/4	Jens Nielsen Møller		Niels Andersen
		Niels Pedersen An-		Sæding
		vold	1752	26/6 Mads Christensen
	14/10	Christen Nielsen		(Tvermoes?)
		Busch	24/7	Christen Pedersen
	18/11	Niels Christensen		(Waad?)
		Agerschow	4/10	Christen Sivebech,
1739	13/7	Christen Pedersen		f. i Sivebech
	14/12	Svend Christensen	1754	10/6 Jacob Jensen Møller
		Rodding		29/7 Peder Andersen
1740	8/8	Jens Jensen Al-		Bøgild
		beck, f. i Kbh.	1755	15/9 Janus Pallesen
1742	25/4	Peder Jensen Ham-		(Thorning — fra
		merum		Ø. Høgild)
1743	27/3	Anders Michelsen	1757	18/7 Peder Pedersen
		Thome		Frølund
	27/5	Ib Pedersen Schier-	20/7	Michel Michelsen
		bech (1787 i Ø.		Meilgaard
		Høgild)	1758	14/6 Anders Jensen Alle
			1759	20/6 Stephen Ringsted
				(senere: Rodemester)

¹⁾ Stamfader til Slægterne Fonnesbech og Tvermoes.

17/9	Niels Jensen			Hammerum, f. i
24/9	Michel Jensen			Kbh.
	(1769: Brbr.)	1771	5/8	Jacob Schaarup
1760	16/6	Jacob Pedersen		(fra V. Høgild)
	22/9	Jacob Madsen		Rasmus Jensen
1761	27/4	Jens Jensen	1772	31/8 Niels Andersen
		(Hammerum)		Bøgild
	2/9	Ole Jensen Lund	9/11	Johannes Michelsen
1762	19/4	Niels Christensen		Biering
		(Agerschow?)	1773	24/2 Jens Christensen
		Jens Christensen	1775	30/8 Mads Andersen
		(Agerschow?)		Funnesbech
	21/4	Niels Christensen	1776	7/10 Thyge Jensen Waad
		Søndergaard (fra	1777	27/1 Lars Kiølsen
		Snejberg)		Eggeriis
		Laurits Pedersen	17/4	Thyge Christensen
	10/5	Niels Jensen Kiers-		Eggeriis
		gaard (eller Kier-	1778	21/9 Jeppe Andersen
		ckegaard, 1768		Bøgild
		Brbr.)	1779	15/3 Mads Christensen
	7/6	Niels Jensen Am-		Albeck
		trup (fra N. Vejen	11/8	Christen Jensen
		i Rind)		Beckgaard
		Hans Madsen Albeck	1780	15/3 Søren Christensen
	28/6	Christen Jensen		Albeck
		Gindrup	14/8	Hans Iversen Weye-
1765	23/1	Lars Pedersen		rup (1787 Rode-
		Thomas Jørgensen		mester)
	2/2	Thyge Nielsen Røyen	27/11	Henrich Hansen
		(fra Ø. Høgild)		Lund
	4/2	Søren Madsen	4/12	Michel Pedersen
		Tvermoes		Kierkegaard
1767	9/1	Peder Olsen	11/12	Peder Nielsen Olling
1768	14/9	Peder Sørensen	1781	5/11 Mads Nielsen Wejen
		Frølund	1783	3/9 Jens (Troelsen)
	10/10	Søren Jacobsen Tarp		Lund
	12/12	Anders Madsen	26/11	Laurids Møller
		Tvermose	1784	5/5 Mads Nielsen (Røyen
	19/12	Peder Nielsen Fe-		fra Ø. Høgild)
		derholt, f. i Kbh.		Jens Pedersen
1769	11/1	Søren Nielsen Aabye	10/5	Jens Jensen Beck-
1770	10/5	Lorentz Pedersen		gaard

	Peder Christensen Bondgaard	26/5	Mads Fønnesbech
1785	21/2 Jens Niels Weyen 5/9 Jens Jørgensen	1795 16/3	Hans Nicolaj Albeck
1786	18/9 Jens Jensen Krogsgaard	1796 25/1	Knud Christensen Schow
1787	24/9 Niels Jensen		Anders Andersen Kirkegaard
1788	23/6 Christen Christensen Beckgaard 7/7 Søren Jensen Krogsgaard	21/3	Jens Kield Egeriis
	4/8 Jens Nielsen Paarup Hans Steenbuch Worgod, f. i Ringkøbing	24/10	Peder Sørensen, f. i Gjellerup
	3/9 Jens Sørensen Weyen	1797 9/1	Jens Christensen Møller, f. i Aulum
29/9	Thomas Christen Lassen	23/1	Ole (Troelsen) Lund f. i Gjellerup
27/10	Martin Andersen, f. i Alsleben i det Slesvigske	13/2	Elias Isaach, Jøde, f. i Kbh.
1789	27/4 Jens Thomsen Waad	12/4	Michael Andersen Kirkegaard
	7/3 Jens Christensen Albeck	17/5	Friderich Damsgaard, f. i Kbh.
	11/4 Peder Iwersen Borggaard	28/6	Jacob Aron Eybeschütz, Jøde, (f. i Udl.)
1791	22/9 Lars Nielsen Sahlholt	7/7	Meyer Moses Cohen, Jøde, f. i Kbh.
	27/10 Poul Christopher Notløf	14/7	Abraham Moses, Jøde, f. i Kbh.
1792	28/3 Mads Sørensen Tvermoese	2/8	Carsten Jensen Holmer, f. i Tønder Amt
	27/8 Anders Pedersen Daht	4/12	Wolf Jacob Bærens, Jøde, f. i Halberstadt
	17/12 Lars Jensen Waad	1798 5/1	Niels Sørensen Tvermose
1794	19/3 Søren Pedersen Kiær	9/2	Christian Friderich Klok
	14/9 Otto Nielsen Arevad		Peder Bierring
	28/4 Jens Andersen Bøgild (1788: Øltapper)	14/2	Jens Johansen Trundhiem f. i Nyborg

	Peter Aaby Thom- sen Wod	31/10	Falck Valentin, Jø- de, f. i Kbh.
21/2	Niels Christensen Skou	5/11	Isaac Berent Levi, Jøde, f. i Kbh.
	Anders Rikard Bie- ring, f. i Kbh.	24/12	Henning Scheel Notlef
26/2	Hans Andreas Han- sen, f. i Kbh.	1799 9/1	Simon Hertz Neu- kirken, Jøde, f. i Tyskland
2/4	Peder Hofmann, f. i Fredericia ¹⁾	1/4	Otto Christian Bo- serup, f. i Tersløv, Sjælland
4/4	Magnus Ephraim Ruben, f. i Hel- singør	22/7	Niels Sørensen Aabye
16/4	Meyer Getzel, Jøde, f. i Kbh.	2/8	Marcus Isak Unna, Jøde, f. i Kbh.
18/4	Hersch Levin Co- hen, Jøde, f. i Lübeck	5/8	Anders Jensen Alle
16/5	Michel Lyngbye	6/9	Lazarus Raphael, Jøde, f. i Kbh.
4/6	Levin Seligman Trie, Jøde, f. i Kbh.	13/9	David Abraham Thamar, Jøde, f. i Kbh.
6/6	Levin Bernt Levi, Jøde, f. i Kbh.	16/9	Gotfried Peder Hø- vinghoff
25/6	Abraham Meyer, Jø- de, f. i Fredericia	16/9	Friederich Kietz- mann, f. i Preus- sen
18/7	Berent Levin Bloch, Jøde, f. i Rends- borg	18/9	Niels Aggersborg, f. i Nibe
20/8	Isach Mathias Cal- mer, Jøde, f. i Kbh.	25/9	Jacob Salomon, Jø- de, f. i Kbh.
17/9	Israel Heckscher, Jøde, f. i Altona	4/11	Christen Thomsen (1793: Fiskeblø- der)
24/9	Nathan Rosback, Jøde, f. i Kbh.	13/11	Philip Baruk, f. i Fredericia
17/10	Nathan Marcus Phi- lip, Jøde, f. i Kbh.	18/12	Christen Agerskou (fra Ikast)

¹⁾ Det fremgaar ikke tydeligt af Borgerskabsprotokollen, om Peder Hofmann er født i Fredericia eller i København.

De Personer, ved hvis Navn intet andet er anført, er født i Jylland og er næsten alle indvandret fra de omtalte Herreder. Kun i Halvfemserne kom der Folk til fra andre Dele af Landet; og særlig bemærkes en meget betydelig Tilgang af Jøder, der i 1788 og følgende Aar opnaaede en Del Rettigheder og i Begyndelsen synes at have haft Forkærlighed for Hosekram.

Undersøger man Listen, vil man se, at Tilgangen ikke har været helt jævn. De vekslende retslige og økonomiske Forhold paa Landet og i Byen kan have haft Indflydelse derpaa; men i lige saa høj Grad skyldes det den Omstændighed, at Hosekræmmerne til Tider — særlig naar de har haft Bopæl baade i København og i Jylland — har været efterladende med Hensyn til at løse Borgerskab.

En Række Kendingsnavne viser, hvorfra Hosekræmmerne er kommen; og man bliver snart klar over, at der har været en Del ret store Hosekræmmerslægter (Aabye, Agerskov, Albeck, Beckgaard, Eggeriis, Fønnesbech, Kierkegaard, Kiærsgaard, Lund, Røyen, Schierbeck, Tvermoes, Waad o. s. v.), hvoraf flere tilmed er af fælles Oprindelse. Mange af Medlemmerne af disse Slægter er — som sagt — gaaet over i andre Erhverv. I andet og tredie Slægtled træffer man Folk, som er traadt over i Embedsstanden; og enkelte er blevet kendt gennem Litteraturen, f. Eks. Brødrene Kierkegaard, P. W. Lund (og senere Troels Lund), Carl Borgaard og P. E. Lind. Derimod er Knud Lyne Rahbek ikke af Hosekræmmerfamilie, skønt hans Fader er fra samme Egn som Søren Kierkegaards.

— For Befolkningen i de nævnte jyske Herreder blev Hosekræmmerne det vigtigste Bindeled mellem Hjemmet og Hovedstaden; og for mange blev Vejen til Storbyen ogsaa Vejen til Velstand. Selv om de fleste Hosekræmmere kun samlede en ringe Formue, var der andre, der

naaede stor Rigdom; ja, der var dem iblandt, der kom til at høre til Byens rigeste Handelsfolk, Mænd med Formuer paa indtil 300,000 Rdl.¹⁾.

Den egentlige Hosebindingstid er for længst borte; men tilbage er dog en Trikotageindustri, der har et Centrum i den gamle Hjemegn for Hosekrammet. Det er imidlertid ikke en Industri, der afviger væsentlig fra den, der kendes fra Byerne. Egnens Særpræg er udvisket. Ligesom den dyrkede Hede nu næsten ser ud som anden Jord, saadan er Livet omtrent som i andre Dele af Jylland.

¹⁾ M. P. Kierkegaard (Søren Kierkegaards Fader) efterlod sig i 1838 en Formue paa 125,000 Rdl.; og Fætteren M. A. Kierkegaard efterlod i 1867 en Formue paa 295,000 Rdl.

„LOPPETEATRET“ I KASTELLET. *min*

Af VICTOR KROHN. *udrevet.*

Ude i Kastelet mellem Generalstok og Svanestok, Nord for det lange røde Eksercerhus og Vest for en gammel Staldbygning, ligger der et ret stort Træhus, der just ikke udmærker sig ved nogen særlig arkitektonisk Skønhed. Bygningen, der bestaar af Stue og Første-etage samt et Loftsrum, er $84\frac{1}{2}$ Fod lang og $22\frac{1}{2}$ Fod bred; Stueetagens Højde er $11\frac{1}{2}$ Fod, Førsteetagen $8\frac{3}{12}$ Fod og Tagetagen $6\frac{1}{2}$ Fod. Denne Bygnings officielle Navn er »Gamle Eksercerhus«, men Mand og Mand imellem bærer den ved Siden heraf Navnet »Loppe-teatret«.

Lige fra d. 21. April 1868, da det nuværende 1. Regiments tre Batailloner (1., 15. og 21.) rykkede ind og tog Kastelet i Besiddelse, og indtil Rekrutstyrkerne fra For-aaret 1910 blev forlagt til Øvelseslejrene i Københavns Omegn, er der vel næppe en eneste 1. Regimentssoldat, som ikke har hørt om denne Bygning, selv om han ikke personlig har været indkvarteret i den.

Rygtet vil vide, at denne Bygning, der nu har sine 128 Aar paa Bagen, skal forsvinde, og dens Historie og dermed tillige Oprindelsen til det mærkelige Navn vil derfor maa-ske kunne have Interesse, saa meget mere, som det er lykkedes mig at faa knyttet denne Bygnings første ro-mantiske Tilværelse sammen med dens senere trælsom-

me og stærkt varierende militære Tilværelse lige fra Kong Christian d. VII's Tid og ned til vore Dage.

For at faa fast historisk Grund under Fødderne maa man ganske naturligt først søge i de militære Arkiver; her faar vi da at vide, at den største Del af det Parti, der ligger imellem de to nævnte Stokke, indtil 1808 betegnedes som Kastellets Plantage, d. v. s. det Sted, paa hvilket man dyrkede de unge Træer og Buske, der senere skulde tjene til Fornyelse af Voldenes Bevoksning.

Oppe paa Volden — i Kongens Bastion bag Kirken — havde man allerede dengang en lille beskeden Stubmølle, hvor man kunde faa malet Mel til Brødbagningen; men da denne Mølle selvsagt ikke kunde gøre Gavn, naar det var Vindstille, var der allerede paa et ret tidligt Tidspunkt blevet anlagt Hestemøller i Kastellet, og i 1808 havde man netop under Overvejelse at opføre en ny og større, om hvilken det d. 12. Marts 1808 hedder (Ingk. Ark. Nr. 81), at den skulde opsættes »paa den til Fæstningen hørende Plantage, som dertil af Kommandantskabet er opgivet«. Baade Møllen og det Hus, i hvilket den skulde staa, skulde opsættes af Bageri-Entreprenøren, Hofbager Henrichsen.

Den 30. April 1808 beordres Ingeniørkorpset til at undersøge, om Materialierne fra en *Vauxhallsbygning paa Vesterbro* egner sig til Brug ved Opførelsen af en Hestemølle i Kastellet, samt om Betalingen for den er saa billig, at »det kan være til Fordel for den kgl. Interesse at entreere paa Købet«. Den 2. Maj s. A. beordres Hofbager Henrichsen til at indsende Overslag over Udgifterne til Opførelsen af den nye Hestemølle, baade naar dertil anvendes nyt Materiale, og naar Materialet skal benyttes fra *Vauxhallsbygningen*; i sidste Tilfælde medtages Udgifterne til Nedbrydning og Transport m. m. Resultatet befandtes netop i det sidste Tilfælde at være »til Fordel for den kgl. Interesse«, og Materialierne købtes

d. 12. Maj for 2000 Rdl., hvorhos det hele skulde være nedrevet og bortkørt i Løbet af 14 Dage. Endelig hedder det i Ingeniørkorpsets Arbejdsrapport for 2. Kvar- tal 1808, at den *forrige* Vauxhallsbygning fra Vesterbro, som af det kgl. Gen. Kom. Kol. var købt for at bruges til en Bygning over en Hestemølle, som skulde opsættes i Kastellet, var afbrudt og alle deri værende Materialier transporterede til Kastellet og Bygningen der rejst igen, ligesom man var begyndt paa at udmure Tavlene. (Ingk. Ark. Nr. 81). Sluttelig afholdes der d. 17. September 1808 en Auktion over nogle Materialier, der er blevet tilovers fra Opførelsen.

Alt dette er den *militære* Forhistorie, men hvor er saa Bygningens oprindelige Historie? — Den findes i Historikeren, Dr. phil. Eiler Nystrøms »Offentlige Forlystelser i Frederik den sjettes Tid«, II, S. 114 f., hvor Chiarinys Vauxhall omtales.

Lederen af denne Vauxhall, den franske Kunstberider Louis Chiariny, kom hertil i Kildetiden 1805 og viste sine Kunster i Dyrehaven og senere paa Vesterbro. Den 15. November fik han kgl. Bevilling til at vise gymnastiske Øvelser i Ridekunsten; »ligeledes maa han«, hedder det videre, »indrette en Vauxhall med behørig indhegnet, rummelig, til Illumination, Springen, Linjedansen og Pantomime samt Fyrværkeri passende Bygning, for samme Steds at opvarte med al mulig Forfriskning«. Inden Aarets Udløb kunde han købe en Ejendom paa Vesterbro tæt ved »Den grønne Hest« (mellem nuværende Dannebrogsgade og Saxogade), og næste Foraar lod han paa Havepladsen opføre en enetages Dansesal samt bygge en Ridebane paa en tilliggende lejet Grund. Endelig tog han Borgerskab som Traktør, og i Begyndelsen af Juni 1806 stod hele Etablissementet færdigt og aabnedes, som det første i sit Slags herhjemme, Søndag Aften d. 8. Juni 1806.

Sidst i Maj 1807 aabnede Chiariny sit Vauxhall for Sommeren og holdt det hele gaaende til ind i August Maaned s. A., da Krigsurolighederne kom i Vejen. Han fortsatte dog efter Bombardementet, men var omsider bleven ked af det hele og besluttede sig til at afhænde sine Ejendele. Han forsvandt derefter fra Skuepladsen, og i Foraaret 1808 blev hans Gaard og Vauxhall sat til Auktion og købt af en Tømmerhandler.

Saavidt Dr. Nystrøms Bog; i et Brev meddeler Forfatteren yderligere, at han af sine gamle Optegnelser ser, at Gaarden solgtes af Panthaveren ved Tvangsauktion d. 27. April 1808, og at en Tømmerhandler Erich Nissen fik Hammerslag.

Her er det, at de to Traadender knyttes sammen, idet Ordren til Ingeniørkorpset om at undersøge Materialierne fra Vauxhallsbygningen paa Vesterbro kun ligger 3 Dage senere, d. 30. April s. A., og det er saaledes af Tømmerhandler Erich Nissen, at Materialierne købes for 2000 Rdl.

Den nuværende Bygning i Kastellet er naturligvis ikke Chiarinys Vauxhallsbygning i sin oprindelige Skikkelse; men den nu 128 Aar gamle Bygning er opstaaet af dennes Materialier.

Selv om der desværre ikke foreligger noget positivt Bevis for følgende Paastand, er der dog vist næppe Tvivl om, at Datidens Beboere i Kastellet rent instinktivt har betegnet den nyopførte Bygning som: »Teatret«, og da den derfor i Tiden omkring 1853 blev benyttet til Indkvartering, har det ligget saa snublende nær, at Soldatertivigheden har givet den dens endnu bevarede nom de guerre: »Loppeteatret«, uden at noget Menneske paa det Tidspunkt har haft den fjerneste Anelse om Navnets første Oprindelse.

Men, vil man maaske spørge, er der ikke noget ulogisk i at kalde en Bygning for et Teater, naar det oprindelig

har været en Vauxhallsbygning? Hertil hører en lille Forklaring. Ordet: Vauxhall [vå·ks'hå·l] er engelsk og betegner en oplyst Forlystelseshave med Musik og Dans m. m. (oprindelig i London, hvor Navnet stammer fra en vis Jane Vaux i det 17. Aarhundrede, der var Ejerinde af det Sted, hvor ved Midten af det 18. Aarhundrede den første Forlystelseshave af denne Karakter blev anlagt). Endnu i min Barndom i 60-erne stod der over Tivolis dengang saare spartanske Indgangsport: »Tivoli-Vauxhall«, altsaa: Tivoli-Forlystelseshave, og hver af de i denne Have liggende Bygninger: Bazar, Koncertsal, Teater m. m. m. var altsaa at betragte som en Vauxhallsbygning.

Dermed er den nuværende Bygnings Historie dog langt fra til Ende; thi den har siden da ført en saa urolig og omskiftelig Tilværelse, at man kunde fristes til at tro, at de gamle Planker fra Vauxhallsbygningen har været indpodet med noget af det Gøglerblod, der har rullet inden for dens Vægge.

Allerede d. 19. Maj 1810 havde Hestemøllen udspillet sin Rolle; Bygningen overlodes til et Benstøderi og blev — eventuelt samtidig hermed — benyttet til deri at anstille Prøver med Brygning af Træeddike. Den 9. Januar 1817 var det forbi med de industrielle Virksomheder, og Bygningen blev nu anvendt som Eksercerhus for de i Kastellet indkvarterede Jægerkorps. Om Vinteren i »ondt« Vejr kunde Vagtparaden stille her, der kunde ekserceres med enkelte Troppe og udføres gymnastiske Øvelser i Fægtning, Hugning og Voltigering m. v. Det ses dog, at baade Mølleindretningen og Apparaterne saavel til Benstødningen som til Eddikebrygningen endnu havde deres Plads her; thi først senere fjernes de (Milit. Reskrs. 1817. S. 41), idet Mølle, Kedel, Gryde med Arne-sted, Risten med Sigteværk m. m. m. blev afleveret til Veterinærskolen mod Kvitteing. Allerede d. 5. Juni 1817

tilbagekalder Kongen dog det hele, eftersom Omdannelsen vil blive for kostbar, og han lader spørge, hvad Bygningen nu kan anvendes til. Kommandanten ansøger d. 28. s. M. paa ny om at faa Huset overladt som Eksercerhus, og nu tillader Kongen det paa Vilkaar, at Udgifterne derved ikke maa overstige 300 Rdl. (Ingk. Ark. Nr. 84). Gang paa Gang fremkommer der dog nye Forslag; men det bliver som Regel ogsaa derved; snart skal der indrettes et Værelse til en Overjæger, der skal føre Tilsyn med Gymnastikrekvisitterne, snart en Stue til Undervisning i Skrivning, snart til Depotlokaler og snart igen til Indkvartering af Mandskab i Eksercertiden; men pludselig anbefales det d. 10. Juni 1817, at hele Bygningen skal nedrives, og at der — som tidligere — skal anlægges en Planteskole paa Grunden. — Med alt det fik Huset dog Lov til at blive staaende.

I April 1819 blev det bestemt, at der i Loftsetagen skulde indrettes et Lokale til Undervisningsanstalt og Skriverskole for de to Jægerkorps (Milit. Reskrs. 1819. S. 54); Udgiften var 446 Rdl. 51 Sk. S. M. Den 19. Januar 1820 tages der den inden for Militæretaten ikke helt almindelige Bestemmelse, at de, der under Øvelserne i Hugning kom til at slaa Ruder ud, ikke skulde erstatte dem. (Befb. f. Kast.).

Allerede flere Aar før 1831 havde man i Somrenes varmeste Tid gaet i en stadig Frygt for Koleræen, om hvilken Rygterne stadig svirrede i Luften fra de andre Lande, hvor den rasede, og da der, uvist hvornaar, var bleven indrettet 2 Lejligheder for gifte Underofficerer i Eksercerhuset, besluttedes det at inddrage den ene straks, den anden senere med kortest mulige Varsel som Belægningsstuer for kolerasyge Mænd og Kvinder af Garnisonen (Ingk. Ark. Nr. 190 af 15. Nov. 1831). Hvis nogle Lokaler i Kastelet paa den Tid overhovedet kunde tænkes anvendt efter en saadan Bestemmelse, har

Eksercerhuset sikkert været det slettest mulige; thi Begreber som selv den beskedneste Form for Udenomsbekvemmeligheder var ukendt overalt, og saa var Bygningen kun skilt fra en gammel Stald ved en ganske smal Smøge, hvori der fandtes Latriner og stinkende Skarnbøtter. Imidlertid meldte Koleraen sig først 22 Aar senere, men kom da alligevel overraskende og blev en Svøbe saavel for Kastellet som for de gamle Rønner i København, og allerede d. 9. Juni 1832 havde man atter slaaet sig til Ro og lod de omtalte Lejligheder indrette til Lakering af Korpsenes Lædertøj med Kopalfernis (Milit. Reskrs. 140), hvilken Behandling fortsattes indtil 1837 og optoges med en saa stor Alvor, at Lakeringen absolut kun maatte foretages i støvfri Lokaler.

Stueetagen anvendtes dog stadig til Stilleplads for Vagtparaden om Vinteren, og naar Vejret var daarligt, og d. 23. November 1832 hedder det (Befb. f. Kast.), at i saa Tilfælde skulde »Forgadderingen« blæses paa Stedet. Det kan maaske i denne Forbindelse være af Interesse at høre, at Kastellets lokale Vagtparade d. 6. September 1820 *for første Gang* havde stillet paa og var afmarcheret fra Kirkepladsen (eller »Torvet«, som det dengang kaldtes), og man faar da ad denne ganske tilfældige Vej at vide, at ogsaa Kirkepladsen har været anvendt til dette militære Skuespil, som man hidtil kun har troet fandt Sted ved Byens store Vagtparade i Gøthersgades Eksercerhus; muligvis har de tre Musiknumre, der altid senere blev spillet før Paradens Afmarch, været en Reminiscens heraf; men mærkeligt er det, at ingen har tænkt paa at lade dette gaa videre til Eftertiden. (Musikhistorisk Arkiv I. 187: »Den danske Hærs Signaler, deres Tekster og Historie« og »Hist. Medd. om København«, 2, V, S. 554: »Forgattering«).

Der hvilede nu Ro over Eksercerhuset indtil December 1853, hvor det bestemtes, at Loftsetagen skulde indret-

tes til Belægning for 187 Mand om Sommeren (Krmin. 2. Kontor. Udg. Skr. 203 i Rigsark.), og dette Mandskab skulde, som noget helt nyt, ligge i Enmandssenge, medens der fra Tidernes Morgen altid var bleven anvendt Tremandssenge, endog af de syge paa Garnisonssygehuset (Gordon Norrie: »Garnisonssygehuset 1818—1918«, S. 35).

I Krigsaaret 1864 var der i hele Kastellet en saa stadig Ind- og Udrykning af Dele af forskellige Afdelinger, at man ofte endog maatte ty til Indkvartering hos Byens Borgere, hvorfor det siger sig selv, at ogsaa Eksercerhuset stadig var overfyldt. At Rengøringen af Lokalerne under disse Omstændigheder, hvor der hovedsagelig maatte redes op med Halm, maa have været meget mangelfuld, faar man et Indtryk af gennem en Befaling om, at bl. a. Eksercerhuset skal rengøres grundigt og befries for de Uhumskheder, som findes der (Kaskmdtsk.: Indk. Skr.). I de nærmest følgende Aar indtil 1866 er hele Huset stadig belagt i Eksercertiden, hvorfor det lyder lidt overraskende, naar der d. 31. Maj 1870 paa ny er Tale om at rive det ned, ganske vist for at opføre et nyt Træskur. Man indskrænkede sig dog til en delvis Ombygning i Aarene 1871—72, hvorefter Stueetagen (om Sommeren i Forbindelse med den hosliggende Prinsens Bastion) blev anvendt til gymnastiske Øvelser, 1. Etage som Belægningsstue om Sommeren og Reservegymnastikhus om Vinteren og Loftsetagen om Sommeren som Samlingsstue. Da Rekrutkompagnerne indtil 1881 var oppe paa 150 Mand, maatte man dog jævnlig henlægge Gymnastiktimerne til Gothersgades Eksercerhus.

I 1881—82 blev det nuværende store Gymnastikhus opført paa det Sted, hvor der før den Tid havde været en lille Have til Kasernekommandanten samt en større Tørreplads for Familierne. Efter den Tid blev det gamle Eksercerhus indvendigt i Stuen omdaunet til 2 Rum à

30 Mand, og, som tidligere, én stor Stue à 60 Mand paa 1. Etage, medens Loftsetagen stadig var Samlingsstue, men senere blev Opmagasineringsrum for Tang til Madrasser.

Men Lopperne da? — Ja, dem klages der stadig over, skønt de langt fra var ene om Herredømmet, eftersom der ogsaa klagedes over Rotter, ikke at tale om et andet ubehageligt krybende »Husdyr«, der med Dødsangstens Styrke klyngede sig fast i Revner og Sprækker paa de gamle Træsenge.

Den sidste Metamorfose, Bygningen har gennemgaaet, vil formentlig blive den, at det hele fra Stue til Loft efter Verdenskrigens Afslutning i 1918 blev omdannet til Munderingskamre og Depoter for visse Fodfolksafdelinger.

Naar nu det gamle »Loppeteater« efter Udtalelser fra 1. Bygningsdistrikt snart skal lade sit lange og indholdsrigge Liv, vil det saa sandelig ikke komme til at efterlade sig noget monumentalt Savn; men paa den anden Side vil det sikkert vække Minder dels hos de mange, der i Aarenes lange Række som Rekrutter er bleven rystet sammen i dets Rum og nu med en vis vemodig Glæde ser tilbage paa Ungdommens glade Soldaterliv i det gamle Kastel, og dels — maaske — hos de faa ældre, der ad Historiens Veje har hørt om de primitive Folkeforlystelser i Begyndelsen af forrige Aarhundrede og nu ved Nedrivningen af det gamle »Loppeteater« i Kastellet vil komme til at staa over for de sidste Rester af et af Minderne fra denne landsfaderlige Tid.

For de senere Rekrutaargange vil »Loppeteatret« være noget ganske ukendt, og ligesom Oprindelsen til Bygningens første Navn: »Teatret« allerede for mange Aar siden er gaaet i Glemmebogen, saaledes vil det ikke vare længe efter Nedrivningen, før ogsaa det nuværende Navn er ganske glemt. Hvem kender nu f. Eks. noget til »Lavethuset«, »Materielhestestalden« og »Madam Bugges«

eller »Oberst Lundings Stald« eller aner, hvor de har ligget? Jeg har nu gjort et Forsøg paa at bevare »Loppeteatret«s Historie, en anden Gang faar saa Turen komme til nogle af de andre for længst forsvundne Bygninger, der dog i sin Tid har været kendt af enhver af Kastelets daværende Beboere.

ST. CLEMENS SOGN.

Af H. U. RAMSING.

Det var ikke den nøgne københavnske Jord, som *Absalon* modtog som Gave af Kong *Valdemar*; der fandtes allerede dengang en Bebyggelse, der har efterladt sig Spor i Form af et Kulturlag, frit for Murbrokker, og grænsende til dette Lag Rester af en Trækirke, den ældste *St. Clemens Kirke* med sin Kirkegaard. Kulturlaget er paavist i det middelalderlige *St. Clemens Sogn*, og kun i dette.

St. Clemens Trækirke er den ældste Kirke, som er fundet i København og dens Omegn; den blev senere i Middelalderen ombygget som Murstenskirke.

I Overensstemmelse med Jordfundene finder vi ogsaa i Litteraturen *København* omtalt før *Absalons Dage*. Tidligst nævnes *Byen*, om end ikke ved Navn, i *Saxo's* Beretning om, hvorledes *Olav den Hellige* i 1026 stævnede Folket til Tinge her, og senere, i *Knytlinge Saga*, fortælles, at *Svend Estridsøn* landede i *Havn* i 1043 og fortsatte sin Flugt herfra videre gennem *Sjælland*, forfulgt af *Magnus den Gode*.

I de sparsomt bevarede daterede Dokumenter forekommer *Byen* først i *Absalons Dage*. Det ældste daterede Dokument vedrørende *København* er utvivlsomt det Gavebrev, i hvilket Sognepræsten Hr. *Eskil* ved *St. Clemens Kirke* med Sognemændenes Tilslutning skænker Kirkens Korntiende til *Vor Frue Kirkes* Opførelse. Udstedelses-

aarene er forvanskede i Tidens Løb, men de sættes af *Kr. Erslev* til 1185 og 1187¹⁾. Brevet viser, at St. Clemens Kirke og Sogn var ældre end Vor Frue Kirke.

I en Bulle af 9. Marts 1299, hvori Pave *Bonifacius VIII* bekræfter de ham forelagte Breve med Kong *Valdemars* eget Segl, i hvilke Kongen giver *Absalon* en Godsgave, siges det, at denne bestod i Byen *Kopmannøhafn* og Halvdelen af det *Herred*, hvori den laa²⁾. Denne Herredshalvdel, der laa syd for Utterslev Mose og tillige omfattede *Amager*, har rimeligvis dannet en juridisktionel Enhed, *Støvnæs Herred*, idet det nordlige Halvherred, *Stokkelunds Herred*, allerede var skænket Bispestolen i Roskilde af *Svend Estridsøn* og hans Moder. Men *Støvnæs Herred* har da ogsaa i kirkelig Henseende været en Enhed, et *Sogn*, hvori *St. Clemens* gamle Trækirke, som laa ved Herredstinget i Havn, var Herredskirke. I *Stokkelund Herred* laa Tinget nær ved Tinghøjen i Gladsaxe Sogn, og *Gladsaxe Kirke* bliver da Herredskirken her. Siden blev *Stokkelunds Ting Herredstinget* for det samlede Herred, der længe bar Dobbeltnavnet *Støvnæs* eller *Stokkelund* efter Dobbelttheden i dets Op-rindelse.

Det store St. Clemens Sogn tilhører Kirkens ældste Tid. Efterhaanden blev, først og fremmest vel i de folkerige Herreder, de store Herredssogne delt; men kun de omtrentlige Tidspunkter for Delingerne kan fastslaaes ved en Jævnførelse af de faa bevarede Dokumenter med Kirkebygningernes arkitektoniske Detailler. Det er saare sjældent, at de gamle Kirkers Opførelsesaar er kendt.

Fra *Amager* er de ældste Dokumenter *Knud den Hel- liges Gavebrev* af 21. Maj 1085, i hvilket Kongen bl. a. skænker 5 Bol i *Sundbyvester* til Kirken i *Lund*³⁾, og

¹⁾ K. D. IV, Nr. 1. Nr. 125, jfr. Rep. D. D. M. I, Nr. 36 udat.

²⁾ K. D. Nr. 40.

³⁾ S. R. D. III, p. 425.

Erik Emunes Brev af 6. Januar 1135 bl. a. paa 2 Bol i *Tømmerup* og 1 Bol i *Taarnby* til samme Kirke¹⁾.

Næste Gang, Gods i Sognet nævnes, er i Pave *Urban III's* Stadfæstelse af 21. Oktober 1186 paa *Absalons* Gave til *Roskilde Bispestol* af det Gods, som dels Kong *Valdemar* havde givet, eller som var erhvervet paa anden Vis, bl. a. ved Køb gennem Borgfogden *Nicolaus*. Først opregnes Borgen *Havn* med dens Tilliggende, nemlig selve Byen *Havn*, *Utterslev* med dens Tilliggende, nemlig *Serreslev*, *Solbjerg*, *Vanløse*, *Vigerslev*, *Valby*, 1 Bol i *Brønshøj* og *Emdrup*, alt liggende i Støvnæs Herred og St. Clemens Sogn, hvilket Dokumentet dog ikke omtaler. Derefter følger andet Gods og imellem det, nær Slutningen af Godslisten, *Borgby*, som efter sin Placering næppe kan være skænket af Kongen²⁾.

I Pavebrevene af 25. Marts 1193 og af 22. September og 13. November 1198 gentages Godslisten væsentlig i uforandret Orden, men for adskillige Godser, deriblandt for *Borgby* siges udtrykkelig, at de er Gaarde (mansiones)³⁾.

Godslisten er en vilkaarlig Opregning af de enkelte Godser uden Hensyn til eller Angivelse af deres Herred og Sogn. Men Pavebrevet af 1193 stadfæster desuden *Absalons* Kaldsret til *Kirken i Havn*, den i *Brønshøj* og den paa *Amager*, som han tidligere har henlagt under Borgen. Dette er første Gang, at *Brønshøj* og *Amager Kirker* nævnes, og Sognedelingen er altsaa sket for deres Vedkommende. *Brønshøj Sogn* omfattede *Vanløse*, *Husum*, *Brønshøj*, *Utterslev* og *Emdrup*, *Amager Sogn* hele *Amager*.

Derimod er Byen *Havn* kun *et Sogn*, og *Vor Frue Kirke* altsaa endnu ikke indviet, maaske end ikke paabegyndt.

¹⁾ Dipl. Svec. I, Nr. 33.

²⁾ K. D. I, Nr. 1.

³⁾ K. D. I, Nr. 3, 4, 5.

Der foreligger intet Dokument om, hvornaar de københavnske Sogne er udskilt af St. Clemens Sogn, men af deres Afgrænsning, der, undtagen St. Peders Sogn, som foruden sit Bysogn omfattede Serreslev og Jorden fra Peblinge- og Sortedamssø til Stranden, helt ligger inden for Byvolden, synes det at kunne fastslaaes, at Udskillensen er sket efter Voldens Anlæg, altsaa efter Absalons Udvidelse af den ældste By. *Vor Frue Kirkes Kapitel* siges at være oprettet ca. 1209, og paa denne Tid var denne Kirkebygning vel i det væsentlige opført. Da de andre Sognekirker i Byen var annekterede Kapitel, tør det formodes, at *St. Nicolai* og *St. Peders Kirker* er byggede, og Sognedelingen i Byen foretaget omtrent ved denne Tid.

Der forløber over 100 Aar, før de to Landsbykirker omtales paa ny. I et Brev af 4. Marts 1313 stadfæster Biskop *Olav* af Roskilde den Frihed, som Københavns Kapitels Kirker i selve Byen København, paa Amager, i Brønshøj og i Rødovre (Awarthæ øfræ) havde for alle Afgifter til Biskop og Provster¹).

Den næste samlede Oversigt over Kirkeforholdene i Københavns Omegn findes i *Sognekirke-* eller *Præstegaardslisten* i *Roskilde Biskoppens Jordebog* af 1370—77, der indeholdes i det Fragment af Jordebogen, som opbevares i Kungl. Bibliothek i Stockholm, men hvoraf fotografisk Kopi findes i det kgl. Bibliothek²). Listen for *Støvnæs* (Styffins) *Herred* er her saalydende: Værløsemagle, Gladsaxe, *Brønshøj*, Lyngby, Gentofte, *Magleby*, *Borgby*, Bagsværd, *Amager* og *Havn*, ialt opgjort til 14 Kirker. Listen viser altsaa, at København paa den Tid havde 5 Kirker, vel de 4 middelalderlige Sognekirker tilligemed Borgkapellet, og at Amager havde 3 Kirker.

¹) K. D. I, Nr. 42.

²) Kgl. Bibl. Ms., Nr. 27, 4^o.

Amager Kirke, den ældste, maa være *Taarnby Kirke*, og er ikke identisk med *Borgby Kirke*.

De to Landsbykirker i St. Clemens Sogn er altsaa ældre end 1193. Det er muligt, at de gamle Gavebreve til Lunds Domkirke kan have givet Stødet til Bygningen af Amager Kirke, men dens Sogn har da dengang som senere omfattet hele Amager; et særligt Sogn, kun omfattende Lundekirkens Besiddelser, kendes ikke, og navnlig kendes der ingen Sognekirke til et saadant Separatsogn.

De to nuværende Kirkebygninger i Taarnby og i Brønshøj er stærkt molesterede ved Om- og Tilbygninger, men de ældste Dele af dem har romanske Mure af regelmæssige Kalkstenskvadre fra det 12. Aarhundrede, et Byggemateriale, som uvilkaarlig bringer Ringmuren i Absalons Borg i Erindring. Der vides intet om, at de har ydet en Anpart af St. Clemens Kirketiende til Vor Frue Kirke. Man kan mulig af disse Forhold slutte, at de har haft *Absalon* som Bygherre, og at deres Sogne er udskilt af Modersognet før 1185.

Undersøger vi Roskildebiskoppens Jordebog nærmere, vil det være let at udfinde, hvad *Borgby* var. I Opgørelsen over *Bolene* paa Amager anføres bl. a.: Endvidere Taarnby 4 Bol, af hvilke 1 ligger til Biskoppens Gaard. Endvidere til *Biskoppens Gaard* 4 Bol, som tidligere laa til *Borgby*. Endvidere er der i Ullerup, Viberup og Udlunde 5 Bol, som ogsaa ligger til Biskoppens Gaard¹⁾.

Borgbygaard er altsaa Hovedparcellen af Biskoppens Gaard, der atter som Borgens Ladegaard kom i Kronens Eje i 1416 sammen med Borgen. Den nævnes bl. a. i 1454, og efter at dens Jord var bortfæstet og Avlen ophørt, blev dens Lader i 1584 flyttet til Nybygaard²⁾.

¹⁾ S. R. D. VII, pag. 103.

²⁾ K. D. IV, Nr. 63, 732.

Selve Gaarden blev siden solgt og kaldtes derefter *Løjtegaard*.

Borgby Kirke var altsaa Ladegaardens Kirke. Dens Sogn har vel omfattet de Ladegaarden underlagte Byer og Jorder og desuden Tømmerup, altsaa den sydlige Del af Taarnby Sogn, Kirken er bygget mellem 1313 og 1377 og efter dens Nedlæggelse er dens Sogn atter tillagt Taarnby.

Magleby Kirke er ligeledes bygget mellem 1313 og 1377, snarest i Anledning af Dragør Markeds Opblomstring i Aarene omkring 1340, thi Markedet havde ingen egen Sognekirke, kun Kapeller. Magleby Kirkes Sogn har formodentlig bevaret sine Grænser til Nutiden.

Med Hensyn til *Amagers Stednavne* maa det siges, at *Taarnby* sikkert har Navn efter *Torn* eller *Tjørn*, ikke efter et Taarn, thi et saadant nævnes aldrig i Dokumenterne. *Borgby* svarer til *Husby*, et almindeligt Navn for en Ladegaard, og er næppe ældre end Borgen i Havn, til hvilken den hører. *Skelgaard* nævnes tidligst i 1496¹⁾, men ikke i Biskoppens Jordebog 1370—77. Den har ligget ved Skellet mellem Borgby og Taarnby Sogne og bærer sikkert Navn derefter og ikke efter Mandsnavnet *Eskil*.

¹⁾ K. D. IV, Nr. 228.

SMAASTYKKER.

3. Hvem var Holbergs Jean Baptist?

I første Scene af Holbergs »Jean de France« skænder Jeronimus over, at den bortrejste Hans Frandsen skriver Breve hjem, som han — Jeronimus — ikke forstaa: »Først koste de mig Postpenge, siden en Bouteille Vin til *Jean Baptist*, som sætter dem over for mig paa Tysk, og kan jeg endda neppe forstaa dem«.

Spørgsmaalet om, hvem denne Jean Baptist var, har optaget Holbergforskerne en Del. Følgende Gisninger er fremkommet:

1) Formodentlig en af de mange Calvinister, som dengang levede i København og var Sproglærere.

2) Identisk med den i Stolpe: »Dagspressen«, II, 365 nævnte Korrespondent til en Hamborger-Avis. (Carl Roos).

3) En omrejsende hollandsk Teaterdirektør, som gæstede Norden omkring Aar 1700. (H. Logeman i »Danske Studier«, 1924, I).

— Det kunde maaske have nogen Interesse at erfare, at der i Holbergs København boede en Sproglærer (»Italiensk-frantzösisk Sprachmester«) ved Navn Johan eller *Jan Batista Violaschi*, som levede endnu, da Komedien første Gang blev opført. Han var gift med en Ane Christensdatter (eller Pedersdatter) og fik i Slutningen af det 17. Aarhundrede sine Børn døbt i Frue Kirke (Daabsprotokol 31/10 1693, 27/11 1697 og 11/11 1699 — og var altsaa neppe Calvinist —. Konen døde 1705, og der blev foretaget Skifte, hvorefter han giftede sig igen med Birte Sørensdatter. Han nævnes i en Retssag 1723, hvor hans Datter anklages for at være rejst fra sin Mand og for at have giftet sig igen andet Steds. — Omkring Nytaar 1726—27 døde han (Skifterettens Forseglingsprotokol

4/1 1727, hvor han benævnes Sprogmeister Jean Batist). Poul Vendelbo Løvenørn lærte 1712 Fransk hos en Sprogmeister, der hed Baptista (A. P. Tuxen: »Poul Vendelbo Løvenørn«, S. 22).

Efter alt, hvad der vides om ham, kan det flygtige Billede, vi faar af ham i Komeden, nok passe: en fattig, lidt forhutlet Informator, hvis Sprogkundskaber er til Raadighed for den, der byder paa en Omgang, men hvis italiensk-frantzösisk-tyske nok kan bringe en Jeronimus til at overveje, om nu ogsaa »Oversættelsen« var Udgiften værd.

- H. P. Langkilde.

4. Pilo og Peder Als' Guldmedaille 1755.

Vort Kunstakademi afholdt i 1755 sin første Konkurrence om Guldmedaillen. Den 3. Februar havde Saly forelagt Akademiets Medlemmer et Udkast til »Anordninger for Concoursen til den store Præmie«, som straks maa være blevet godkendt, thi allerede tre Dage senere blev Opgaverne (for Malere, Billedhuggere og Arkitekter) bestemte i et Akademimøde og Konkurrencen aabnet. Resultatet af denne blev, at Guldmedaillen for Malerkunst tilkendtes Peder Als¹⁾. Som almindelig bekendt, er denne Afgørelses Retfærdighed blevet anfægtet. Vigilius Erichsen, der konkurrerede jævnsides med Als, antydes at være blevet vraget, fordi hans Medarbejder var Pilos private Elev og som saadan sikker paa dennes særlige Protektion. Man har saaledes lagt Pilo til Last, at Akademiet nægtede Erichsen Tilladelse til at konkurrere med et Portrætarbejde; Karl Madsen har i denne Forbindelse talt om Akademiets første Uretfærdighed²⁾. Som allerede P. Johansen har godtgjort³⁾, er i hvert Fald denne specielle Beskyldning for Partiskhed uberettiget, thi ifølge sine Statutter kunde Akademiet alene vælge Guld-

¹⁾ Johansen & Meldahl: »Kunstakademiets Historie« (1904), pag. 57—59.

²⁾ »Kunstens Historie i Danmark« (1901—05), pag. 122.

³⁾ I »Før Thorvaldsen. Rom—København« (1910), pag. 105.

medailleopgaverne i Malerkunst indenfor Historie- eller Figurmaleriet. Men i øvrigt kan Anklagen mod Pilo naturligt nok vanskeligt bestyrkes eller afvises. Adskil- ligt taler ganske vist for dens Rigtighed; Als havde i flere Aar arbejdet hos Pilo og tilegnet sig hans Stil med saa stor en Dygtighed, at det maatte fryde Mesteren og disponere ham til at lade Vægtskaalen synke til Fordel for en saa lærvillig Elev; Vigilius Erichsen angives der- imod at have lært hos J. S. Wahl. Heller ikke kan det nægtes, at den, der anser Pilo for at være i Stand til at udføre en illoyal Handling, kan finde nogen Støtte for en saadan Antagelse i Udsagn af Personer, der har kendt Pilo selv — oven i Købet saa pæne Mænd og gode Vidner som Reverdil og B. W. Luxdorph. Den første er vor Hjemmelsmand til en lidet opbyggelig Beretning om den svenske Hofmalers Forhold til Kronprins Christian (VII), hvis Tegnælærer han var. Reverdil fortæller, at som oftest blev Lærer og Elev ladt alene i Timerne, »og skønt Pilo var en ældre Mand, gik Tiden med uhøviske Samtaler; imedens lavede Læreren en Tegning, der bag- efter blev forevist for Hovmesteren som Elevens Værk«¹⁾. Og Luxdorph siger med rene Ord, at Pilo blev afskediget i 1772 »for sine Cabalers Skyld«²⁾. Imod Beskyldningens Rimelighed kan anføres den Kendsgerning, at Vigilius Erichsen, den senere saa fejrede russiske Kejserindema- ler, altid i ældre dansk Kunstlitteratur har nydt større Bevaagenhed end »Rokoko«-Kunstneren Als; man saa nødvendig Erichsen trække det korteste Straa i en ærlig Kamp.

Imidlertid har et heldigt Arkivfund gjort det muligt, at — omend ikke *bevise* Anklagens Berettigelse, saa i højeste Grad *sandsynliggøre* dens Rigtighed. I den kgl. Kabinetsskasses Regnskab for 1743 findes under 4. Maj opført følgende Post: »An einen jungen Burschen nah- mens Peter Als so ein so herliches Genie zur Malherey hat, vor 2 Stück von seiner Arbeit, als dem Portrait vom Seel. General Löwenöhrn und der Bi[b]lische Historie

1) Reverdil: »Struensee og det danske Hof 1760—72«, udg. af P. Læssøe-Müller og L. Bobé, 2. Udg. (1917), pag. 21.

2) Luxdorphs Dagbøger, udg. af Eiler Nystrøm, I (1919), pag. 459 (16. Septb.).

vom Loht . . . 20 Rd.«; i Als' Kvittering af 3. Maj s. A. bestemmes Sujettet i sidstnævnte Billede nærmere som »Loths Udgang af Sodoma«¹⁾. Det er i sig selv interessant at erfare, at Peder Als allerede som 18-aarig har kunnet male saa antagelige Billeder, at de indkøbes af Kongen; Regnskabsføreren udtrykker sig ogsaa helt entusiastisk, — et Særsyn i slige skriftlige Arbejder.

Men i ganske særlig Grad har man Grund til at hefte sig ved Billedets bibelske Emne, thi ganske samme Sujet blev stillet som Opgave for Malere ved den omtalte Konkurrence 1755; i et efterladt Notat kalder Wiedewelt det »Loth og hans Hustrus Begivenhed« og bestemmer det nøjagtigt ved Henvisning til 1. Mosebog, 19. Kap., Vers 16, 26²⁾.

Det er vel ikke usandsynligt, at Als allerede i 1743, da han malede de to Billeder, har været Elev af Pilo, der et Par Aar forinden var kommet til København; men i hvert Fald kan det betragtes som givet, at Pilo i 1755 har haft Kendskab til de nævnte Billeder, som hans mangeaarige Elev som purung havde solgt til Kongen. Sligt fortæller en ung Kunstner en beundret Lærer. Det maa da siges at være saare betænkeligt, at Professoren i Malerkunst til en Konkurrence vælger et Sujet, som han ved, at hans private Elev blandt de konkurrerende tidligere har behandlet. Men Pilo narrede jo ogsaa Kronprinsens Hovmester.

Christian Elling.

5. En københavnsk Sømands Beretning om Slaget ved Helgoland.

Ved R. P. Rasmussen.

Under Søkampen ved Helgoland den 9. Maj 1864, hvor den danske Eskadre sejrede over den forenede østerrigske og preussiske, gjorde en ung 30-aarig Sømand, Hans Christian Holm Bjørnsen, Tjeneste ombord paa den danske Fregat »Jylland«.

H. C. Holm, der var født 1833 paa Fødselsstiftelsen i

¹⁾ Rigsarkivet; Bilag No. 67.

²⁾ Wiedewelts Papirer i Universitetsbiblioteket, Add. 192 I, Fol.

København, havde før Krigen sejlet i Koffardifart. 1855 var han med Paket-Skibet »John« i Amerika. 28. Marts 1861 tog han Styrmandseksamen, og Aaret efter var han i Libau. Han forrettede Tjeneste i Flaaden fra 5. Januar til 21. Januar 1864 i Logiskibet og fra 22. Januar til 16. November som Styrmand paa Fregatten »Jylland«.

Holm var blandt dem, som erholdt Dannebrogsmændenes Hæderstegn, hvilket skete den 4. Juni 1864¹⁾.

I November 1864 blev H. C. Holm hjemsendt fra Marinen, og i Marts 1865 giftede han sig med Anine Dorothea Marie Nielsen, som var Datter af Murersvend Nielsen og født i København 1844. Det ser ud til, at han har tænkt paa at forlade Sømandsvæsenet og slaa ind paa mindre farefuld Bestilling, thi i Vinteren 1864—65 lærte han at rulle Cigarer. I Maj Maaned gik han dog igen til Søs med en Skonnert »Aradys« til Island, men inden den naaede sit Bestemmelsessted, blev han syg ombord og døde, 31 Aar gammel. Han blev begravet i Reykjavik. Den 30. August 1865 fødte hans Hustru et Barn.

H. C. Holm sendte under sin Orlogstjeneste en Del Breve til sin Forlovede. Disse Breve er endnu bevarede og ejes af Direktør for Silkehuset, Anker Achilles Holm, der er et Barnebarn af Styrmand Holm. Direktøren har ment, at et af Brevene burde offentliggøres, det Brev, som Styrmanden sendte sin Forlovede om sin Deltagelse i Kampen den 9. Maj ombord paa »Jylland«, og det fremkommer nu her.

Brevet lyder som følger:

Christianssand den 12. Mai 1864.

Min kjære Anine!

Jeg haaber, at du modtog de Par Ord, jeg skrev Dig førend min Afreise. Vi forlod Rheden Kl. 10¹/₂ og traf sammen med Eskadren næste Morgen under Norge; vi gik da ind til Christianssand for at fylde Kul. Der var saa mange Mennesker ombord for at see Skibet, Damer og Herrer, til sildig paa Aftenen, og de fleste af Officerer vare i Land; jeg havde tilfældigt Vagt, saa at jeg ikke kunde været med. 1ste Styrmand var syg. Vi seilede næste Morgen tilsammen SW. efter; sidste Søndag fik

¹⁾ Se O. Lütken: »Nordsø-Eskadren og Kampen ved Helgoland«, 1884, S. 163.

vi en Damper i Sigte, og lige efter Gudstjeneste blev der gjort Signal fra Eskadrechefen for os at være klar; 1 Time efter kunde vi see, at det var en Dampfregat; da Jylland er den, der altid bliver jaget med, fik vi Ordre at styre over mod Fregatten, og han vilde komme bag efter, naar han fik Damp op; vi gik da og nærmede den, gjorde klart Skib, det viste sig imidlertid at være en engelsk Fregat; han sendte en Officer ombord og bragte os Efterretninger om, hvor den østerigske og preussiske Flaade var; den havde nemlig passeret Dem Natten i forveien; og han tilbød os tillige sin Tjeneste, hvis han kunde gjøre Noget for os (saavidt hans Neutralitet tillod det); vi styrede da ind imod vores Øer paa Vest Kysten af Jylland og laae under smaa Seil hele Natten. Jeg kommer først nu til det, jeg egentlig vilde fortælle Dig, nemlig om den Battalie, vi havde. Du har vel læst om det i Bladene, men det er vist fra det Tydske; dog i denne Affaire kan De ikke lyve for Europa, thi Engelskmanden var Vidne til hele Affairen, saa Sandheden vil nok komme for Dagen; men for Dem hjemme, der har Venner eller Bekendte ombord, er det jo altid en Trøst at høre fra en, der selv har deltaget i Kampen, om Resultatet.

Den 10de Morgen stod Niels Juul, Jylland og Heimdal under Damp op mod Øen Helgoland, hvilken ligger ved Indløbet til Elben, men hører England til; henad Formiddagen fik vi Sigte paa Røg af flere Dampskibe kommende ud fra Elben; Admiralen eller Commandeur Suen-son, han som var Chef for Jylland i 1862, er nu Eskadrechef, han signaliserede for os at komme nær til ham, hvilket vi ogsaa gjorde; han tiltalte os da paa følgende Maade:

»Manne, der har vi Fjendens 5 Skibe; to er større end os, lad os slaaes tapper sammen og gjør Eders Bedste og viis Eder ligesom Eders Kammerater har gjort paa Landet«, hvilket blev besvaret med mange Hurra.

Han befalede at holde tæt sammen, og vi formerede da Slagorden; Kl. 1^{1/2} omtrent kom de da paa Skudvide af os; den østerigske Admiral fyrede først, hvilket vi svarede. (Der var to store østrigske Fregatter og en stor Kanonbaad og den preussiske Adler og en Kanonbaad); vi gik meget langsomt, men i modsat Retning; vi fyrede

stadig væk, og Granatter vislede omkring os; jeg gik bort fra Grundtallien, da jeg ikke kunde staae med Hænderne i Lommen og see paa det; jeg tog derpaa fat ved Kanonen Nr. 15, den agterste, saa at jeg var nær min Post; efter lidt Paamindelse fulgte mine Folk mig, som hørte til Grundtallien; der var den største Orden og Stilhed paa Batterierne, ligesom om det var en daglig Exercise; jeg forsøgte at faae fat paa prusser Adler, men den var gjerne i Skjul af de Andre; 1 Time gik; vi havde end nu ikke nogen Saarede eller Døde eller nogen-
 somhelst Skade, men nu styrede vi imod hinanden, saa vi kom ganske nær hinanden, og nu gik det lystig til; thi taler om Døbbel med deres¹⁾ men det kunde ei have gaaet muntre[re] til end her; hvis Du har lagt Mærke til om Sommeren i en Plaskregn, hvordan det hopper op i Rendestenen, saa har Du maaske en Ide om, hvordan det saa ud i Vandet omkring os, og man hørte Dem suse saa lystig; en Masse faldt agten for os, nogle sprang ret over os, nu først saae vi Saarede blive firede ned fra Dækket. Skibsergenten kommer til mig, spørger, om jeg vil have en Snaps; jeg drikker En, og en Underofficer, der staaer ved min Side, beder om, at han vil see jævnlig til os med Flasken; nu hører vi et Spetackel, en Granat er kommet paa Dækket og slaaget vores Klokke i Stykker og dræbt 5 Mand; en af Dem siger, jeg troede, jeg var saaredt, løber agter ud og falder Død om. 1ste Seilmager faaer sig en Snaps, rækker Flasken til en Anden, og i det samme kommer en Kugle og tager hele Armen og Siden bort, og han er død; de andre mistede det halve og hele Hoved, deriblandt 2 Soldater; saa kommer Een og skyder alle vores Baade i Stykker, saa at vi ei engang seer Redning for os, hvis vi skulde synke; de Saarede vedbliver at blive nedfirede hos Lægerne, der har travlt. En liden Hornblæser staaer og blæser avancer, pludselig kommer et Stykke Kranat og skyder ham i Armen, hvilken han vil miste; han græder og løber selv ned til Doctoren; en ung Fyr, som jeg har gaaet sammen paa Skolen og var med til Ballet, og som Du

¹⁾ Dette er en nøjagtig Gengivelse af Brevets Tekst. Meningen er, trods Sætningens Ufuldstændighed, let forstaaelig: »thi [man] taler om [Folkene ved] Dybbøl med deres [Tapperhed]«.

leverede Pakken til paa Toldboden, fik sit Laaer skudt af, saa høit som det kunde komme; men han var endnu i godt Humeur indtil i Gaaer, da han fik Fever, og nu til Tider fantaserer han. Nu kommer en Granat ind paa Batteriet, skyder hele Mandskabet bort fra en Kanon; Dækket er rødt af Blod, og en kan neppe staae, det er saa gladt; Blodet løber ud af Hullerne ligesom Vand. Vi arbejder rask væk med Kanonen, jeg hører noget komme susende og lugter brændt. Een siger, deres Trøie er brændt — der er 2 Huller i den paa Skulderen, jeg tager den af og ligger den i Chefens Kahyt. Strax derpaa et Susen og et Skrald, en Kranat er sprunget i Chefens Kahyt; man kan intet see for Kruddtdamp; jeg falder over imod en Kanon og ligger der, min Kasket flyver afsted; jeg føler svær Pine i Bagdelen; Røgen klarer væk, der ligger 2, der stod ved Siden af mig, een af dem een Underofficer og den anden en af mine Roergjængere, hvilken sidste fik et Stykke Kranat i Siden, den anden i Benet og er haardt Saaret; jeg ligger og graver i deres Blod, de ser mig, giver mig Haanden og siger Farvel til mig; de bliver slæbt bort, og jeg forsøger at staae op, hvilket gik meget godt; jeg følte kuns en liden Mathed, jeg føler paa min Ende, om jeg er saaret, da den smertede mig frygtelig, der er et Hul i Buxerne, og Kjødet er lidt ophævet og en sort Plet, jeg tænker, det maa være den, der saarede min Naboe, at den har paseret mig paa langs; jeg faaer en Taaer Øl og gaaer til Kanonen igjen efter at have faaet min Kasket tilbage heel blodig — det gaaer rask med Skydningen; endelig udbryder fra Dækket og paa Batteriet et stadig Hurra; det østrigske Admiralskib brænder; saa faaer vi en, der skyder Ratlinien og Grundtallien bort; jeg halter hen til min Post og seer Skaden, faaer en nye skaaret; medens 1. Styrmand faaer den anden gjordt i Stand, styrer jeg med Tallierne nede i Chefens Kahyt, hvor jeg finder min Trøie begravet under nedskudte Brædder og Døre og Stole, dog ikke spoleert; vi skyder under stadig Hurraraab, den brændende Fregat gaaer bort i synkefuld Tilstand; de Andre kommer og faaer nogle Skud, og løber da afsted; den, der brændte, smed sit Krudt overbord, og man saa Mennesker flyde i Vandet; vi turde ikke jage dem, da vi ellers kom paa engelsk Grund —

efter hvad vi senere har hørt, havde den 150 Døde og Saarede og færdig til at synke. Vi ventede da lidet for at see, om De vilde komme tilbage, og vi fik Order at repairere Skuden og være klar til Slag, saa fra Kanonerne til Takklagen. — De kom ikke, saa senere stod vi tilbage mod Øerne og ordne paa Skibet hele Natten. Vi var i Midten, vi leed derfor meest, da de alle skød paa os, 11 Døde har vi og 30 Saarede foruden andre, der ligesom jeg har faaet Skraber; den kjønne Jylland er nu intet Andet end bare Lapper; alt dette kan skee i saa kort Tid, man kan ikke sige andet, end vi vare tappre; har Landsoldaten viist sig, saa har Marinen gaaet bort med Seier, skjøndt den var haard; en halv Time, og Jylland og dens Besætning havde været i Luften. Lykkelig de Faldne, og at beklage ere de Saarede; thi det er ei som paa Landet Kuglesaar, men her er det Splintersaar og Arme og Been misted, deriblandt er 2 stakkels Fyre, som er ved Forstanden, skjøndt de haver mistet alt under Munden; de tørster stadig, og faaer de Vand, løber det ud af Halsen. De kan ei leve. Gud give, de ei maa lide længe. Dagen efter Slaget havde vi Gudstjeneste, og enhver følte sig letted derved. Vi skal begrave de Døde her; jeg antager Normændene vil gøre mere Stads af det end Hjemme, thi der er det kuns for Officerer.

Vores Syge skal nok ogsaa i Land her, Gud være lovet, thi i Battalieu kunde jeg godt taale at see Dem falde, eller see et Hoved flyde omkring eller en Støvle med et Ben i; men nu kan jeg ikke taale at komme til de Saarede, thi tale gjør de ei, de ligger stadig i Dvale. Om vi skal repairere lidet her, det veed jeg ei, men jeg vilde gjerne ud til det Rak og vise Dem, at hvis De vil slaaes, kan han komme til Nordsøen, og da skal han faae det. Nu, kjære Anine, Farvel, jeg er lidet stiv i det ene Been og i min Ende, men ellers rask, vi er i Lav med at subskribe til de Faldnes Efterladte. Hils dine og mine Forældre og enhver i sær af Familien, ikke at glemme August. Jeg er klar igjen til at slaaes, dit Portrait følger mig, saa om jeg end falder, da er Du med mig, og Du skal ei have Skam af mig. Lev vel, søde Pige, mange Kys til Dig. Falder jeg, da erindrer, at jeg var dig hengiven og troe til Døden.

Christian.

KØBENHAVNS ANDEN VESTERPORT.

FUNDAMENTER UNDER RAADHUSPLADSEN.

Af CHR. AXEL JENSEN.

Ved Raadhuspladsens Regulering 1931 blottedes nogle af de under Gadeniveauet gemte Rester af Stadens Vesterporte. Udgravningen til Tunnelen, der nu forbinder Sporvejsbatterierne med Fortovene, maatte føres gennem de mægtige Kampestensfundamenter for den tredje og sidste Vesterport, der byggedes 1668 og sløjfedes 1857, og som man kender saa godt gennem talrige Billeder. Og Ledninger, der nedlagdes Nord for det nuværende Fortov i Vesterbrogades nordre Flugt, ramte andre Fundamenter af en ældre Vesterport fra Tiden før 1668.

Levningerne af denne ældre Vesterport, der vel at mærke ikke er Stadens ældste, kom allerede for Dagens Lys, da Volden sløjfedes, og da Jordmasserne fra Schacks Bastion 1865 udjævnedes i Stadsgraven. Der blev ogsaa dengang sørget for en Opmaaling af Resterne, udført af Stadsingeniøren, men den gamle Tegning¹⁾ lader adskillige Tvivlsspørgsmaal tilbage, og da der nu var en gunstig Lejlighed til at udrede i det mindste nogle af de topografiske Detailproblemer og til at faa Fundamenterne indtegnede paa et Specialkort over Nutidens Raadhusplads, imødekom Borgmesteren for Magistratens 4. Afdeling og Direktoratet for Vej- og Kloakvæsenet med

¹⁾ Original i Stadsingeniørens Arkiv, Kopier i Bymuseet og Nationalmuseet.

stor Velvilje en Henstilling fra Bymuseet om at bekoste en noget større Afdækning, der iværksattes i Dagene 19.—25. November, umiddelbart før Partiet mellem Vesterbrogade-Jernbanegade omlagdes.

Ved denne Udgravning, der paa Grund af den sene

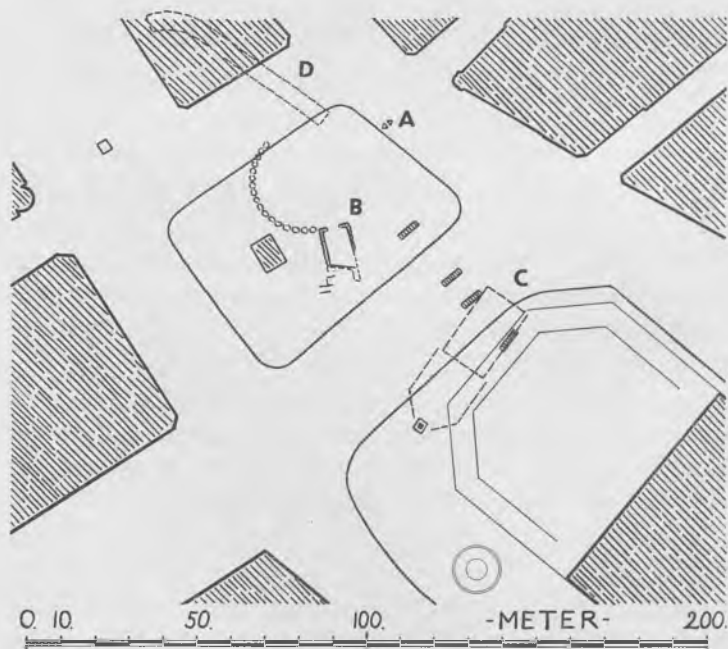


Fig. 1. Plan af Raadhuspladsen. A. Murværk af den ældste Vesterport. B. Vesterports Fundamenter 1931 og 1865. C. Den yngste Vesterport. D. Walckendorffs Hvælving.

Aarstid ikke turde forsinke de praktiske Arbejder, lykkedes det let at afdække Yderkonturerne af den ældre Porthbygning's Fundament (Fig. 1 B). Det har Længderetning i Nord-Syd, idet 'Nordenden' peger henimod Helmershus' Vestervoldgadehjørne, og det bestaar overvejende af raa Kampesten, c. 50—100 cm i Tværmaal og lagte i Ler eller Jord uden Kalkmørtel, altsaa fra første

Færd beregnet til at skjules under Jordens Overflade. Den nysnævnte ældre Opmaaling (Fig. 3) viser, at Portens Flankemure, som de har baaret, ligeledes har været af raa Kampesten og 1865 endnu stod i Højde af 3,5 m, hvoraf de øverste 2,5 m ragede op over en Brolægning af mindre Kampesten i Portgennemkørselen; nu sporedes der kun Brosand inden for Murfundamenterne. Hverken

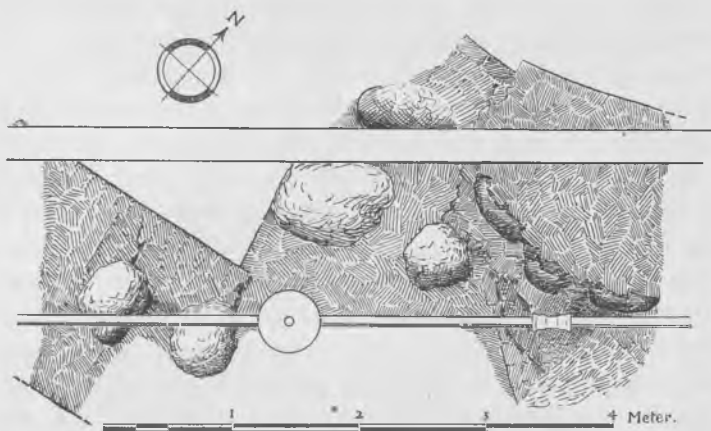


Fig. 2. Detailplan af Fundamenternes søndre Del.

ved Nordenden, hvoraf kun den vestre Halvdel afdækkedes, eller langs Flankerne førtes Gravningerne i Dybden, man nøjedes med at blottlægge det øverste eller det næstøverste Lag af de levnede Grundsten. Kun sydligst, lige ved Inderkanten af det nye Fortov, hvis Betonunderlag allerede var lagt, gik man ned til større Dybde. Her traf man nemlig Murværk af store, røde Teglsten, der gav Haab om at finde ikke blot raa Grundsten, men virkelige Ydermure. Ganske vist skjulte den østre Flankemurs Sydende sig under Fortovet, men den tilsvarende Del af Portens vestre Flankemur kunde endnu undersøges.

Her viste det sig da, at Fundamentets søndre Del, der sikkert har dannet Front mod Stadsgraven, i Modsætning til den større nordre har været en mægtig Støbning af Kampesten og Mursten, blandede mellem hinanden i Kalkmørtel (Fig. 2). I sin nuværende Tilstand var denne Blok uregelmæssigt afbrudt; hvad man saa, var næsten kun Murkærne, hvori de røde Munkesten (c. 13—14 cm brede, 9 cm tykke, en enkelt hel Sten mellem mange Brokker kun 25 cm lang) ligger nogenlunde vandret, men i øvrigt ganske uregelmæssigt, paa Kryds og tværs i Forhold til Murflugten; selve Mørtelen er fin, næsten ikke grusblandet, men med hvide Kalkpartikler. Paa sit højeste naaede Murværket op til 80 cm under Fortovets nuværende Terrænhøjde (der ligger i Kote 5,9). Af denne dybtgaaende Blok, hvis Overside omtrent svarer til Toppen af Grundstenene i Nordpartiet, kunde kun en Del fremdrages, men det saas dog, at dens Nordside maa have været støbt ind mod Portbygningens løsere nedlagte Kampesten og Jordfyld, og ved Foden af dens afbrudte Vestsida lykkedes det* i Kote 4,35 (155 cm under Fortovshøjde), at konstatere en bevaret Rest af Murværkets oprindelige Yderskal, der under det nævnte Dybdemaal havde tre Skifter Munkesten (12,5—11,5×7 cm) i Krydsforbandt, hvorover der laa et Par Kampesten. Denne Stump Vestsida, der flugter med Vestsiden af Kampestensfundamentet under Portens indre Del, krydses af en tværgaaende Mur, som har Længderetning i Øst—Vest og er bevaret i større Højde; den naar op til 100 cm under Fortovet og tæller mindst 10 Murskifter, hvoraf de 6 øvre med Østenderne naar ind over den nysnævnte Vestflugt af selve Portfundamentet, men umiddelbart inden for denne Flugt desværre er afbrudt. Tværmurens Nordside er muret i Krydsskifte af røde Sten (24—26—28×11—11,5—12×6,5—7,5—7 cm; fem Skifter 46 cm høje); de brede Fuger er kun grovt glattede. Tvær-

murens Yderside mod Syd kunde ikke blotlægges, men ved et enkelt Prøvestik ind under Fortovet lod Murtykkelsen sig dog bestemme til c. 170 cm.

Af de undersøgte Murlevninger er Tværmuren den, som bedst kan tidfæstes. Hele dens Murteknik, Skiftegang og

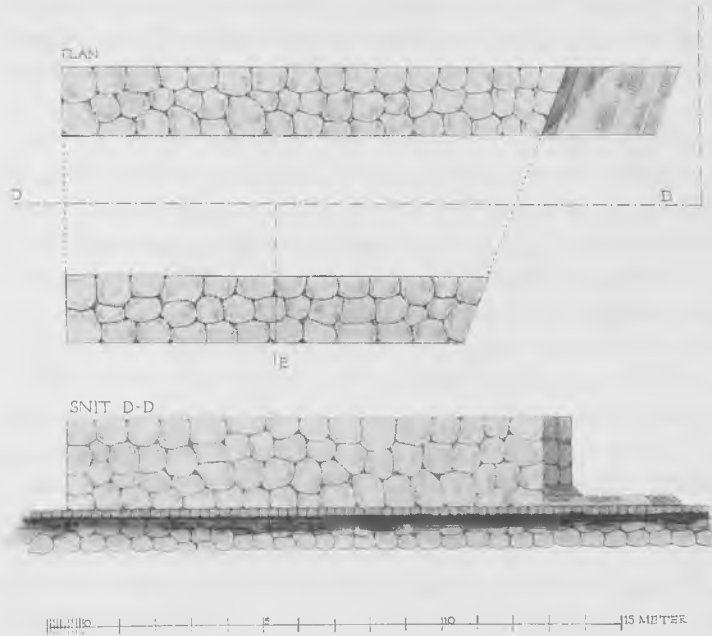


Fig. 3. Plan og Opstalt af Vesterports Mure 1865.

Murstensstørrelser tilhører Tiden ved Aar 1600. Vanskeligere bliver det at fastslaa, om den er samtidig med eller yngre end den store Murklump. Den Maade, hvorpaa den skærer sammen med det underliggende Murværk, frister til at gisne, at den er en senere Tilføjelse, snarest en Udløber af en ny Portfacade, som man har gjort lidt bredere end selve Portbygningen. Men det maa straks tilføjes, at Aldersforskellen ialfald næppe er særlig stor,

thi heller ikke den store Murblok virker middelalderlig, den synes snarest at være bygget engang i Løbet af 1500'erne. Og endelig maa det indrømmes, at de undersøgte Partiers Lidenhed vanskeliggør sikre Slutninger. Desværre kan Opmaalingerne fra 1865 ikke hjælpe os paa dette Punkt. Man har dengang baade i Plan og Opstalt (Fig. 3) kun maalt, hvad der ragede op over den tilsigtede Gadehøjde. De Murstykker, som undersøgtes 1931, blev slet ikke iagttagne, idet man kun fandt en Smule, paa Tegningerne ret skematisk gengivet Murværk ved Sydenden af Portens østre Flankemur¹). Trods smaa Uoverensstemmelser i Detailler passer Iagttagelserne 1865 og 1931 dog paa et Hovedpunkt: Murværket ved Portens Østende har staaet skævt for Portaabningens Længdeakse. Bygningens ydre Facade, eller maaske to efter hinanden følgende Facader, har ikke vendt lige mod Syd, men mod Sydvest.

Tilsyneladende er der noget ganske urimeligt i, at en Vesterport har Kørselsretning i Nord—Syd; den burde egentlig ligge paa tværs af Volden med den indre Portaabning i Øst og den ydre i Vest. Saaledes laa Portabygningen fra 1668, og den samme Orientering havde da ogsaa Stadens første Vesterport, som stod i Byens ældste Voldlinje, den, der begyndte ved Stranden i Vartovs Gaard og derfra gik nordpaa i samme Linje som Nutidens Vestervoldgade.

Man ved, at der under Jorden ligger Murrester af denne første Vesterport; de er konstaterede 1930 ved Nedsætningen af en Telefonbrønd i Vestervoldgades Kørebane paa Raadhuspladsens nordøstre Del, lige for Enden af

¹) Paa Opmaalingen 1865 er Porten 7,6 m, Østsiden 17,1 og Vestsiden 11 m lang. Afvigelserne fra 1931-Maalene skyldes netop det Forhold, at man 1865 kunde tage Maalene paa selve Portmurene, men 1931 kun fandt Grundstenene i Behold.

Vestergade (sml. Fig. 1 A). Ellers har Fundamenterne aldrig været afdækkede. Men skriftlige Kilder, Kort og Byprospekter giver os dog en Række Oplysninger baade om den første Vesterport og om Forholdet mellem den og den anden Porthbygning ude paa Raadhuspladsen, og for at forklare Murresterne vil det være nyttigt kort at repetere dette Kildemateriale; selv om det er gammelkendt, vil en Sammenstilling dog kunne præcisere og udvide vor Viden paa enkelte Punkter.

Første Gang nævnes Vesterports Navn i Roskildebispens Jordebog fra 1370'erne, men vi aner intet om dens Udseende paa dette Tidspunkt, og der foreligger ikke en eneste skrevet Efterretning om Bygearbejder paa den første Vesterport hele Middelalderen igennem. Vi maa nøjes med en løselig Formodning om, at den saavel som de andre Porthbygninger er blevet ombygget i Sammenhæng med de store Forstærkninger af Fæstningsværkerne, som paabegyndtes under Kong Hans og fortsattes under Frederik ¹).

I nogle Notitser om Stadens ekstraordinære Indtægter og Udgifter i Aarene nærmest efter Belejringen 1523 nævnes flere Gange Udgiftsposter til et Forværk foran Vesterport, et Arbejde, der praktisk, eller maaske kun økonomisk, lededes af en Hans van Ryen. Først fik denne og en anden Mand 120 Mark for »at bygge den Skanse med ved Køge Barfred, som deres Regnskab udviser«, siden modtog han 200 Mark, som han havde lagt ud paa Skansen uden for Køge Barfred, videre 70 Mark, »som han havde kostet paa den Skanse uden Vesterport«, og endelig 70 Mark »for det, han byggede paa den Skanse

¹) H. U. Ramsing i Traps Danmark, 4. Udg. I, S. 767. Sml. Nationaltidendes Søndagsnummer 1924. Nr. 103. En sammenhængende Fremstilling af Københavns ældre Fæstningsværker savnes haardt.

uden Køge Barfred«¹). Som General Ramsing har formodet, gælder de vækslende Udtryk sikkert en og samme Ting, og i saa Fald er Køge Barfred et andet Navn for Vesterport²). Just paa dette Tidspunkt tales der ogsaa om en Skanse uden for Nørreport, og at man i de urolige Tider, da man frygtede Christian 2's Tilbagekomst, har tilstræbt at sikre Byportene, stemmer godt med, hvad der foregik nogle Aar senere, efter Grevefejdens Storme. Thi ogsaa da er der atter og atter Tale om Udenværker foran Portene. 1540 arbejdedes der ved Nørreport og i de følgende Aar ved Vesterport. 1543 foreslog Lensmanden paa Københavns Slot efter Borgmestres og Raads Anmodning Kongen at skænke Byen Hegnsmuren om St. Klare Kloster (Møntergaarden), »saa at de maa bryde den ned og have den til Hjælp at bygge paa den Runddel ved Vesterport«³), og 1546 eftergav Christian 3 Borgerne deres aarlige Byskat »for de Penge, som de udlagde til deres Bys Runddel foran Vesterport«⁴).

Det Forværk, der saaledes i første Halvdel af 1500'erne udbyggedes foran den gamle Vesterport, medførte Opførelsen af den ydre Port, og gennem mere end hundrede Aar havde Staden da to Vesterporte. Forholdet nævnes udtrykkeligt i Opregningen af de Fortjenester, Christoffer Walckendorff har indlagt sig af Byen: 1583 lod han bl. a. »mure en Hvælving i Vesterport *mellem begge Portene*

¹) Københ. Diplom. I, S. 334—37.

²) Det er hjemlig dansk Skik at benævne Byportene efter Verdenshjørnerne. I Tyskland opkaldes de derimod regelmæssigt efter de Byer eller Landsdele, hvortil Vejene gennem dem fører. Dobbeltnavnet, der kun forekommer i den nævnte Kilde, kan saaledes være et Vidnesbyrd om Brydningen mellem dansk og tysk (sml. Claus Eskildsen: Grænselære 1935).

³) Lassen: Københavns Befæstnings Historie, S. 12. Om Klostermuren se H. U. Ramsing i L. Bobé: Die deutsche S. Petri Gemeinde 1925. S. 292 f.

⁴) K. D. II, S. 271 f.

og lod sætte med huggen Sten, som Vandet og Slusen løber under¹⁾. Og alle de spredte, enkeltvis taget saare magre Notitser samler sig til en Helhed, naar man betragter det velkendte, ofte gengivne ældste Bykort fra o. 1600²⁾ med dets Planer af Stadens tre gamle Porte. Indbyrdes noget forskellige i Detaillerne havde de alle paa dette Tidspunkt det fælles Hovedtræk, at Forværkerne var rundede Skanser med en Halvkredsvold, som indrammede en lavtliggende Flade, og med en Yderport, som liggende tæt ved det ene af Rundvoldens Fodpunkter førte ud til en Bro paa Siden af Forværket. Østerport³⁾ afveg vel noget fra dette Skema, men Nørre- og Vesterport stemmede nøje overens. Begge Steder laa Yderporten til venstre for Inderporten og vinkelret paa dennes Færdelsesretning, og Vejen mellem de to Porthuse buede i en Kvartcirkel, en Ordning, som gjorde det umuligt for en Angriber at bestrøge begge Portaabninger paa een Gang og udsatte ham for Flankeild. Kortet angiver dog ogsaa Forskellen mellem de to indbyrdes beslægtede Anlæg: Nørreports Forværk havde bastionær Karakter, idet det var direkte forbundet med Voldens Hovedlinje, medens Vesterports Forværk var, hvad man senere vilde kalde en Ravelin, en lille Ø ude i Stadsgraven. Man har ikke turdet standse Vandets lige Løb fra Søerne til Stranden, og uden for gamle Vesterport laa jo ogsaa en Kongens Mølle⁴⁾, der fandtes endnu 1620 og virkelig ogsaa synes at være antydnet paa Kortet umiddelbart Nord for den indre Bro. Har Københavns første Kartograf end gjort grove Fejl i de store Linjer, er han dog ganske paalidelig i Detailler. Kortets Portplaner stemmer baade med Re-

¹⁾ K. D. I., S. 542.

²⁾ Grove: Københavns Havn. V. Lorenzen: Haandtegnede Kort over K. 1600—1660. Pl. I.

³⁾ Sml. Hist. Medd. 2. Række, II, 201 f.

⁴⁾ K. D. I., 258, IV, 769.

sterne paa Raadhuspladsen¹⁾ og med de anselige Levninger af Nørreport, som genfandtes og sløjfedes 1854²⁾.

Kortet giver os ogsaa Nøglen til den rette Forstaaelse af Vesterport-Billederne paa de ældste Byprospekter (Fig. 4—5). Brunius' Stik fra 1587 og det vævede Billede paa Kniepers Kronborg-Tapet med Christian 3's Portræt, der ogsaa er udført i 1580'erne, ser begge Staden fra Vest og viser i god Overensstemmelse det ydre Porthus med sydvendt Front, der mer eller mindre skjuler sig bag Forværkets Voldkrumning; Bygningen har hverken Gavle eller Tag, men paa Stikket ses smaa Murtinder over Hjørnerne og maaske et Halvtagshus oppe paa Platformen, hvis dettes Forekomst da ikke blot skyldes Kobberstikkerens Misforstaaelse af Originaltegningen. Johan v. Wicks Delination fra 1611, der viser Staden fra Øst, afbilder derimod det indre Porthus i selve Voldlinjen, en Bygning med Saddeltag og Øst-Vest vendte, gotisk kamtakkede Gavle, kronede med Vindfløje. Billedernes tilsyneladende Uoverensstemmelser ophæves ganske, naar man blot gør sig klart, at ingen af Tegnerne har medtaget de Portdele, som laa fjærnest fra deres Standpunkt³⁾.

¹⁾ Den Fig. 1 B viste, 1865 iagttagne Halvkreds af Sten maa betegne Forværkets indre Voldfod.

²⁾ Lassen: Kbh. Befæstnings Historie 1855, Pl. I—IV. Sammenligner man Lassens Billeder af Nørreports ydre Porthus med Vesterports, vil man ogsaa i Murværkets Detailler finde store Ligheder, en Bekræftelse paa, at de begge tilhører Christian 3's Tid.

³⁾ »Belejringsbilledet 1536«, det lille Træsnit i Hamelmanns Oldenburgische Cronicon 1599 (sml. Hist. Medd. 1. Række, VIII, 65), kan man i denne Sammenhæng ganske se bort fra. Det afbilder intet Udenværk (som eksisterede 1536), men lægger en Bastion af senere Renæssancetype noget Nord for Portstedet, og dets Portbygning, med to runde Taarne paa Yderhjørnerne, er kun at betragte som en Signatur. Gengav den Virkeligheden, maatte man antage, at Inderporten var fuldstændigt ombygget mellem 1536 og 1611, hvad der ikke er nogen Anledning til at tro. I det hele fortjener dette Billede ikke den Højagtelse, man hidtil har vist det. Den hyp-

Da Christian 4 i Begyndelsen af 1600'erne moderniserede Københavns Fortifikation og anlagde nye Bastioner af italiensk eller rettere nederlandsk Type, om-



Fig. 4. Den ydre Vesterport 1587.
Efter Brunius.



Fig. 5. Den indre Vesterport 1611.
Efter J. v. Wick.

formedes ogsaa Portenes Forværker efter dette System. For Vesterports Vedkommende begyndte dette Arbejde 1618, da Ingeniøren Abraham de la Hay paatog sig dets Udførelse for 5000 Daler, hvortil 1619 yderligere kom

pigt fremsatte Paastand om, at det er tegnet af en af Deltagerne i Belejringen, mangler ethvert Bevis, og den Grundighed, hvormed dets Detailler er diskuteret og forklaret, maa give Anledning til allehaande Misforstaaelser, naar det reproduceres i Skolebøger og bruges som historisk Undervisningsmateriale. Kniepers Gobelin, som ogsaa skal forestille Belejringen 1536, og som er langt bedre tegnet, er et karakteristisk Exempel paa, at Datiden ganske manglede vor Sans for historisk-topografisk Exakthed. Hvor ukritisk man endnu i 19. Aarhundrede kunde være, viser de fantastiske Billeder af Vesterport i 13. og 16. Aarhundrede, der illustrerer L. Boths København (Udg. 1873 af Feuilletoner i Dags-Telegrafen).

400 Dl. for et »Kat«, en Forhøjelse af Bastionens Spids¹). Haand i Haand med Jordværkernes Omdannelse gik og saa Murarbejder. Da Voldstykket fra Vesterport til Stranden var flyttet ud foran Mølleløbet, og da Forværket selv mistede dets Karakter af Ravelin, maatte den gamle Ordning af Mølleaaens Gennemløb, som Walckendorff havde forbedret, paa ny ændres. 1620 blev opmuret og forfærdiget »18 Piller og 9 Buer under den Hvælving, som gaar fra Graven ind gennem Volden til Møllen for Vesterport«. Denne Vandløbshvælving ligger saa dybt, at den er forblevet uberørt af Voldenes sidste Sløjfning; den opmaaltes 1865 (og 1892), og den eksisterer delvis den Dag i Dag (sml. Fig. 1 D), om end den for nogle Aar siden maatte fyldes med Jord, da Hvælvingen ikke mere kunde taale Trafikkrystelserne. Murkammen, som udgaaende fra Forværket regulerede Gravens Vandstand, opsattes 1618 af hugne Sten og prydedes 1621 med to Statuer.

Hvad der i vor Sammenhæng har størst Interesse, var imidlertid, at selve Yderporten ændredes. Om Murarbejder paa Porten hører vi vel intet, men de maa have været en simpel Følge af Voldens nye Flugt, og der kan ikke være Tvivl om, at den 1931 konstaterede »Tværmur« er en Stump af Underbygningen for den Stenportal, hvormed Kongen smykkede Portfacaden. Allerede 1616 sluttedes Kontrakt med Lorentz Steenwinckel om at op-hugge og forfærdige Stenhuggerarbejdet paa Vesterport af gullandske Sten for 700 Rdl., og flere à conto-Udbetalinger blev givet i Løbet af 1618, indtil endelig Afregning skete den 9. December 1619. Da var Lorentz Steenwinckel død, og det blev derfor Broderen Hans, der paa den efterladte Enkes, Børnenes og Arvingernes Vegne modtog et lille Restbeløb paa Lorentz' sidste Arbejder.

1) Lassen: Kbh. Befæstnings Historie, S. 34 f. I det følgende er Lassens Oplysninger paa enkelte Punkter supplerede med Uddrag af Rentemester-Regnskaberne i Rigsarkivet.

hvoriblandt der nævnes ikke blot de betingede 700 Dl., men desuden 404 Dl. »for hvis Arbejde han har gjort paa Vesterport videre end hans Fortingning første Gang var lovet og tilsagt«¹⁾. 1619 maa Arbejdet være afsluttet, thi da stafferedes Vesterport med Guld og Farver for 160 Dl.

Samme Aar fik desuden Tømmermesteren Vit Kragen



Fig. 6—7. Vesterport 1658. Efter Pufendorf og Haelwegh.

i Smaaportioner udbetalt 400 Dl., som var ham tilsagt for at ophugge og fuldfærdige Spiret paa Vesterport; det blev tækket med Skifer og Bly, og i August—September 1620 betaltes der Malere Dagløn for at forgylde Spiret. Der siges i Rentemesterregnskaberne intet om, paa hvilken af Portbygningerne det blev rejst, men Billederne (Fig. 6—7) fra Belejringsstiden synes at vise, at det kronede den gamle, indre Port. Spirformen, der minder om de

¹⁾ Rentemesterregnskab 1619—20. Udgift p. 202 (Rigsarkivet). De andre nævnte Arbejder var en Brønd til Rosenborg Have, Portalen til den nye Børs og Vaaben over Porten til Kongens Gaard paa Nytorv.

mellemstore Spir paa Frederiksborg Slot, ses bedst paa det store Belejringsbillede i Pufendorfs Værk om Karl 10 Gustavs Krige (Fig. 6), men Stikket af selve Stormnatten viser tydeligst Anbringelsen paa Indertaarnet, om end det kan vække visse Betænkeligheder, at der er angivet Grav og Bro mellem Bastionen og Volden.

Forresten er Pufendorfs Billeder af Spiret paa anden Maade historisk ukorrekt. Da Karl 10 Gustav angreb København, rettede Svenskerne straks deres Kanoner mod Vesterport, og allerede 18. August 1658, kun ganske faa Dage efter Belejringsens Begyndelse, maatte man tage Spiret ned, for at Splinter og Sten ikke skulde ramme vore egne Folk. Det existerede altsaa hverken under Forsvarernes talrige Udfald gennem Porten mod de svenske Løbegrave i Fæstningens Forterræn eller i selve Stormnatten den 10.—11. Februar 1659. Det eneste gode danske Belejringsbillede, Haelweghs Stik, er rigtigere; paa det ses Forporten og det ruinerede Spir mellem Krudtrøgen, som delvis dækker Bastionen med dens høje »Kat«¹⁾.

Desværre illustreres Regnskabsnotitserne fra 1618—20 ikke af andet Billedstof²⁾). Men Belejringsens flittigste Historieskriver, Vartovpræsten Anders Matthiesen Hjørring, har i et af sine senere Arbejder givet en næsten helt moderne journalistisk Skildring³⁾ af, hvorledes det gik til, da man 1668 nedbrød »alle de Stene og Mur, som var over gamle Vesterport udi Runddelen lige for den gamle Kam«. Soldaterne, som udførte Arbejdet, havde Ordre til at skaae Stenene, men Murværket var saa solidt, at »de, som

¹⁾ Resens senere Stik af København 1659 »af Kong Christian meget forbedret« viser Spir paa begge Porte!

²⁾ Selv Korttegnerne interesserede sig kun i ringe Grad for Portbygningens Beliggenhed i Christian 4's Bastion. Sml. Lorenzen: Haandtegnede Kort 1600—1660 Pl. III, XII f.

³⁾ Kbhvn. Dipl. V, 760 f. Om Spirets Nedtagelse 1658 berettes udførligt i Hjørrings utrykte »Lejers Dagværk«.



Fig. 8 Christian 4's Buste i Tøjhusmuseet.

denne Port havde muret og Kalken ladet forarbejde, bekom en tilbørlig Ihukommelse, der deres Ben hvile udi Graven«. Man maatte ønske, »at alt det, som blev i disse Tider muret, blev med slig lige Flid og Arbejde fuldfærdiget«. De kunde »ikke med stor Møje slide Stenene fra Kalken og snarere maatte hugge Stenene sønder, end de kunde brække Kalken, som de var murede med«. Men Nedtagningen af »disse skønne, store Sten« med »den anselige Udhugning« maa dog saa nogenlunde være lykkedes. Thi omkring paa den nye Port staar »de samme Stene med Munitionens Udhugning, som højlovlig Kong Kristian 4tus brugte udi Kalmars Krig 1611, 1612, endnu til Syne, dog nogle udi Københavns Belejring 1658 forskudt og igen ved Stenhuggerens Flid flikkede og fornyede og mangesteds forbedrede«. Ogsaa Kongens Effigies, som Svenskekuglerne havde sparet, blev »helt og fuldkomment nedtaget og igen opsat over den nye Port.

Ifølge denne Skildring reddedes saaledes en Del af Steenwinckels Sandstensskulpturer over paa Frederik 3's nye Port. hvis Facade vi kender fra Thurahs Stik (Fig. 10). Det mest karakteristiske Træk i Dekorationen er netop Krigsarmaturerne, først og fremmest Søjlerne, der er formede som Kanoner, stablede oven paa Mørsere, dernæst Trofærerne omkring Frederik 3's Navnetræk over Portbuen. Disse sidste og Guirlanderne, som skiller dem, er tydeligt prægede af den Stil, som herskede i 1660'erne, medens Portbuens Kvadre og Nicherne (men ikke de i dem opstillede Pyramidespidser) kunde nok se ud til at stamme fra Aarhundredets Begyndelse, og alle de fire Kanonsøjler bærer Christian 4's Navneciffer.

Er de saa gamle? Til Hjælp ved Spørgsmaalets Besvarelse har vi ikke blot Billederne, men ogsaa Fragmenter af selve Skulpturerne. Christian 4's Buste, der savnes paa Stikkene, kom paa Kunstammeret, hvor den (trods Hjørring) nævnes allerede i Inventarlisten 1674, da



Fig. 9. Søjlestykke af Vesterport i Bymuseet.

den stod i Geværgemakket¹). Nu opbevares den i Tøjhusmuseet (Fig. 8). Den er grov og ringe i Udførelsen, beregnet til at ses paa Distance. Ved Portens Demolering i 1857 gik det meste af det arkitektoniske Udstyr til Grunde, men en Del Stumper spredtes dog i Forstæderne, hvor de blev brugte som Havedekorationer. I Begyndelsen af vort Aarhundrede er to Søjleskafter og et i to Stykker brudt Relief med en slank Kanon og andre Vaabentrofæer blevet opstillet i Raadhushaven, og senere er andre Fragmenter opsporede af Konservator P. Linde²). Af disse Ting modtog Bymuseet 1932 som Gave fra Enkefru K. M. Schultz to Sandstensmørsere, der indtil da havde staaet i Villahaven Evaldsgade 19, og Fabrikant I. Pedersen Ruus, Vesterfælledvej 13, har 1932 og 1937 skænket to Stykker Søjleskafter med Christian 4's Monogram. Flere andre Dele er lovede til Museet, saa at der er Haab om, at det engang under bedre Pladsforhold vil kunne opstille alle fire Portsøjler³), ialfald deres nedre Dele (Fig. 9). De øvre Dele med de glatte Kanonløb og de profilerede Kapitæler synes alle at være gaet tabt.

Paa Overfladen af et af Kanonstykkerne er indhugget 1627, men dette Aarstal stemmer ikke med Portens Opførelsestid, og Talformerne røber, at det er falskt, først indhugget efter 1857. Et paalideligt Holdepunkt for Dateringen giver derimod Kongekronen over »C 4«. Paa alle fire Stenkanoner har disse Kroner Enevoldstidens Type, og det er derfor udelukket, at de i deres nuværende Form

¹) Bering Lüsberg: Kunstkammeret, S. 167. Ifølge Thurah (Hafnia hodierna, S. 36) lod Frederik 3 sin Faders Brystbillede anbringe her til evig Amindelse af, at det aldrig blev rørt eller truffet i Belejringstiden.

²) Linde, Borup og Hassø: Vor gamle Hovedstad, 1929, S. 137.

³) 1935 indkom desuden et Par mindre Fragmenter af Guirlanderne over Portbuen, fundne i Vandvæsenets Have ved Studiestræde.

kan stamme fra 1619—20, da man kun kendte Kroner af ældre Type, helt aabne eller med meget beskedne Tilløb til Bøjler. Da Sandstenene heller ikke er lappede, kan det formodes, at de er blevet fornyede 1722, da Frederik 4 lod Porten reparere og satte sit Navnetræk øverst i Portalfrontonen. Just paa dette Tidspunkt mærkes der i



Fig. 10. Den sidste Vesterport. Efter Thurahs Vitruvius.

dansk Arkitektur en paafaldende Interesse for Renæssancetidens Sandstensprydelser, der stundom efterlignedes paa Nybygninger, og paa Vesterport har man utvivlsomt kopieret det gamle, saa godt man formaede.

Arkivfund og arkitekturhistoriske Studier vil muligvis engang give Spørgsmaalet dets endelige Løsning, men indtil videre har man Lov til at gisne, at Kanonsøjlerne trods senere Fornyelse dog endnu minder om Christian 4's Vesterport. Hjørrings Udsagn, Kongens Navnetræk og visse renæssancemæssige Detailler i Vaabnenes Form

og Udsmykning tyder paa, at de gentager Lorentz Steenwinckels Ideer og saaledes bliver et hidtil upaaagtet Minde om den tidligt afdøde, lovende Arkitekt, som byggede Christian 4's Gravkapel i Roskilde og begyndte Opførelsen af Børsen.

DA VELOCIPEDEFEBEREN RASEDE I KØBENHAVN.

Af ELSE MARGRETE KJERRUMGAARD-JØRGENSEN.

Cyklen, vor taalmodige og trofaste Kammerat, har vist sig for de undrende Københavnerne i mangfoldige Skikkelser. Fra Udlandet kom den hertil, men var som skabt for vort flade og bakkede Land. Set paa Baggrund af Cyklens uhyre Udbredelse nu og dens store Udbredelse i Sammenligning med udenlandske Forhold i tidligere Perioder har dens Fremkomst, hver Gang den kom hertil i ny Skikkelse, formet sig mærkeligt stilfærdigt og uopsigtsvækkende.

1817 opfandt den tyske Friherre Karl Wilhelm von Drais sin efter ham opkaldte Draisine, en Forløber for Cyklen. Den bestod af et Tværstel med to Hjul, en Sadel og et Styr, der kunde dreje Forhjulet. Sadelen sad saa lavt, at Fødderne naaede Jorden; man kunde da ved at løbe hurtigt frem sætte Apparatet i Fart og derefter løfte Fødderne fra Jorden og trille videre et Stykke Vej.

Dette Køretøj, der nu kan ses paa Bymuseet som den ældste i Museets Samling af gamle Cykler, gjorde sikkert en vis Lykke hos de unge Københavnerne og var vel en Tid ret almindeligt her. Jacob Baden ofrer det i sin Fremmedordbog, der blev sendt til Trykning i første Halvdel af 1819 og udkom 1820, en grundig Omtale i et

Forkortelser: Ind.-T.: Industri-Tidenden. Ill. T.: Illustreret Tidende. F. A.: Folkets Avis. D.-T.: Dags-Telegraf. Berl. T.: Berlingske Tidende. N. A.: Nyt Aftenblad.

Sprog, der er lige saa lidt elegant som det beskrevne Apparat: »Draisine, en. Et Redskab der bestaaer af to Hjul, hvoraf det ene sidder foran det andet. Ovenpaa disse ligger en Bom, som den der benytter Draisinen sidder skrævs over, og ved Hjelp af Fødderne bringes hurtigt frem naar han er vel øvet. Foran er en Opstander der styrer Maskinen, og kan, ved at dreie den til en af Siderne, bevirke, at det forreste Hjul tager hvad Retning man vil. Den har sit Navn af Opfinderen v. Drais, og kaldes ogsaa paa andre Steder, hvor den er forbedret, Velocipede«. Endvidere findes der under V: »Velocipede s. Draisine«¹⁾.

Draisinen var dog for klodset og upraktisk til at blive andet end et Stykke Legetøj, som blev sat til Side, naar enten det eller dets Benytter havde faaet nogle for slemme Slag og Stød ved den lidt voldsomme Sport, og dens Tid var snart forbi.

Derefter skulde der gaa en Tid af ca. 50 Aar, før Velocipeden, og denne Gang en Maskine, der virkelig lignede en Cykel, ja, som *var* den første Cykel, kom hertil og for et Aar erobrede Byen for saa atter næsten at forsvinde.

I 1865 hjemførte Anton Steenberg, Redaktøren af »Industri-Tidenden«, fra en Rejse til Paris en ny Opfindelse, en Velocipede. Denne Maskine, der havde overtaget den gamle Draisines andet Navn, lignede i flere andre Henseender denne. Den var næsten lige saa tung og klodset og gav lige saa slemme Stød paa ujævn Vej. Den var ligesom Draisinen lavet af Træ og Jern, men fremfor Draisinen havde den den store Fordel, at den havde Pedaler, siddende paa Forhjulet, og altsaa kunde drives frem af »Rytteren«, der sad paa Sadlen. Forhjulet var saaledes baade Drivhjul og Styrehjul, og hver Gang Pedalerne gik

¹⁾ Jacob Baden: Almeennyttig Alfabetsk Ord bog over de i danske Skrifter og i Omgangssproget meest brugelige, af fremmede Sprog laante, Ord ... Kbh. 1820.

en Gang rundt, gik ogsaa Hjulet en Gang rundt, og kom man altsaa saa langt frem, som Hjulets Omkreds maalte. Forhjulets dobbelte Funktion som Driv- og Styrehjul



Draiserlyttere. Samtidigt Billede.

gjorde Kørslen noget usikker, og idet man traadte Pedalerne, fremkom der nemt en stadig Rykken i Forhjulet fra Side til Side. Naar man kørte ned ad Bakke, maatte man helst tage Fødderne af Pedalerne for ikke at fremskynde Farten, og enten maatte man da lade Fødderne

hænge lige ned og kunde faa slemme Knubs af Pedalerne, eller man lagde Fødderne op over to dertil indrettede Bøjler og kom saaledes til at indtage »en Stilling, der omtrent er, som om man sad ved et Bord og lagde Fødderne op paa Tallerkenen«. ¹⁾)

Steenberg havde ikke megen Tiltro til sit Køretøjs be-sejrende Egenskaber. Skønt han var Redaktør af et Tidsskrift, der beskæftigede sig med Opfindelser og nyttige Vink, delagtiggjorde han ikke sine Læsere i Nyheden. Han har næppe ment, at Velocipeden havde nogen Fremtid for sig; derfor vilde han ikke først ulejlige sine Læsere med Beskrivelse og Tegninger af Apparateret for senere at se dem blive skuffede over den tunge og klodsede Maskine.

Redaktør Steenbergs Velocipede fik da Lov at tilbringe et Par Aar i Ubemærkethed, mens Tiden modnedes for Velocipedernes Fremkomst i København. I Udlandet blev de meget moderne, og vor Presse blev opmærksom paa dem og præsenterede dem for det danske Publikum. Saaledes bragte »Illustreret Tidende« i Juni 1868 en Artikel. »Det nyeste Nyt« om »Vélocipèdomanien« i Paris med Illustration fra et Væddeløb²⁾).

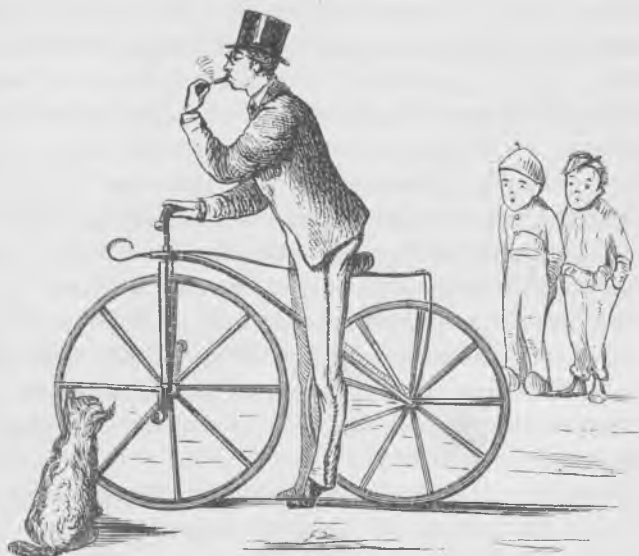
Efterhaanden havde de Handlende faaet Øje paa Velocipeden og Tillid til den, og de første Eksemplarer, bortset fra Redaktør Steenbergs Velocipede, blev indført hertil og udstillet til Salg i Industri-Børsen, Skindergade 41 i August 1868. »Industri-Tidenden« bragte nu endelig — det var den 28. August — en Omtale af Velocipederne. Overskriften var »Iilvogn paa to Hjul«; der fortælles om Velocipedernes Popularitet i Paris og London, hvorefter der fortsættes: »i den senere Tid er man kommen i Tanker om, at den kan bruges til Andet end til Fornøielse.

¹⁾ Ind.-T. 22. 10. 1869.

²⁾ Ill. T. 14. 6. 1868.

og at det i Grunden er et af de billigste og lettest anvendelige Midler, ved hvilke en Forretningsmand hurtig kan flyve vidt omkring«. Allerede i Cyklens tidlige Barndom har man altsaa forudset dens Brugbarhed til praktisk Anvendelse.

De udstillede Velocipeder, der snart fik Selskab af



med lidt Damp og en jernfast Willie maa det dog kunne gaae.

Velocipederytter. »Illustreret Tidende«s »Hr. Velocipedersen«.
III. T. 21. 3. 1869.

flere andre, vistnok ogsaa af Redaktør Steenbergs, vakte levende Interesse hos Publikum, som dog foreløbig holdt sig forsigtigt lidt paa Afstand og nøjedes med at se paa Velocipederne og stille Forhandlerne Spørgsmaal om dem. Nu kom ogsaa Efteraaret og Vinteren, der ikke egnede sig for Velocipedekørsel. Pressen holdt i Vinterens Løb stadig Publikum underrettet om Velocipederne, saaledes bragte »Illustreret Tidende« i November en Meddelelse om en af de næste Aar ogsaa her saa talrige og for-

skelligartede Variationer af Velocipeden; denne Gang var det en fransk Vandvelocipede, der skulde trædes frem gennem Vandet, og Bladet forsikrer, at »en duelig Træder skal paa denne Maade kunne fare ligesaa hurtigt afsted, som et Dampskib«¹⁾.

Samme Nummer bringer et Billede af en Velocipedytter og næste Nummer et Helsidesbillede fra et Velocipedekapløb mellem Damer, der var blevet afholdt ved Bordeaux den 1. November 1868. I den ledsagende Tekst beskrives Damernes Paaklædning: »De Tre bare Pagedragt; den Fjerde havde rødt Liv og Skjørt, og en Hue med nedhængende Guldkvaster paa Hovedet«. Damerne har ganske vist »vundet Tilskuernes Bifald ved at give Kunstberiderske-Roller paa dette Træderedskab«, men »Illustreret Tidende« mener dog, at denne Idræt ifølge hele sit Væsen synes »udelukkende bestemt for Mandkjønnet og giver kun ringe Leilighed til at udfolde kvindelig Ynde«²⁾. Hvordan Damer tog sig ud paa Velocipede, fik Københavnerne selv Lejlighed til at dømme om i Løbet af næste Sommer, 1869.

I Slutningen af 1868 forberedte de Handlende et Fremstød for Velocipederne. De sørgede for at have Lagre parat til at tilfredsstille den store Efterspørgsel, som ogsaa virkelig kom, og aabnede hele Annoncekampagner. Interessen for Velocipederne var i stadig Stigen, og »Industri-Tidenden« forudsaa de kommende Maaneders Begivenheder: en stor Del af Publikum var nu »aldeles velocipedegal, og dersom denne Begeistring blot vil holde sig, kan det ikke feile, at vi snart ville see en Masse Velocipedister sværme omkring, rimeligviis endog kvindelige«³⁾.

Søndag den 17. Januar 1869 fik man Lejlighed til at se

¹⁾ Ill. T. 22. 11. 1868.

²⁾ Ill. T. 29. 11. 1868.

³⁾ Ind.-T. 8. 1. 1869.

Velocipederne i Funktion, idet fire unge Mænd fra Firmaet Løwener, der først havde øvet sig flittigt paa Langebrogade, demonstrerede Velocipederne for Publikum ved at køre fra København til Constantia paa Strandvejen og tilbage igen. Der kom mange Tilskuere, og flere af dem fik Lov at prøve Maskinerne. Om Tirsdagen bragte Bladene velvillige Artikler, hvori de spaaede Velocipederne en straalende Fremtid, til Fornøjelse og »ogsaa til virkelig Gavn«¹⁾.

I Løbet af de kommende Maaneder blev Velocipederne den store Mode. I det ellers ret begivenhedsløse Aar 1869 fik de en Succes saa stor, at den atter og atter betegnedes som »Velocipedemanien«, som »Velocipedefebren«, der rasede som en Epidemi og rev alle med sig. Intet fængslede Folk som Velocipederne, skrev »Industri-Tidenden«: »skulde man for Kjøbenhavns Vedkommende finde noget Tilsvarende fra en tidligere Tid, saa kommer man uvilkaarlig til at tænke paa hine funklende store spanske Øine med de spanske sorte Lokker, med eet Ord paa Pepita. Siden hendes Tid er Intet passeret, idetmindste ikke her i Kjøbenhavn, der saaledes har sat Blodet i Bevægelse som Iilvognene«²⁾.

Velocipederne havde en god Presse, og de bidrog stærkt til at fylde Aviserne, baade paa Nyhedssiderne og i Annoncespalterne. Mange større og mindre Firmaer begyndte at fabrikere og forhandle disse nyttige Maskiner, og fra Provinsen berettedes om, at den og den Smed havde konstrueret en ny Model. Priserne laa omkring 30—60 Rd., alt efter Velocipedens Udstyrelse med Bremseapparat og »Lanterne«, men man kunde ogsaa komme til at give helt op til 90 Rd. for en Velociped³⁾.

¹⁾ F. A. 16. og 18. 1. 1869. D.-T. 19. 1. 1869. Berl. T. 19. 1. 1869.

²⁾ Ind-T.. 12. 3. 1869.

³⁾ Dagblad for Frederiksborg Amt 4. 2. 1869. D.-T. 21. 2., 14. 3. 1869. Ind.-T. 8. 1. 1869. N. A. 10. 5. 1869.

Det var en stor Beslutning at tage, at købe sig en Velocipede. Den kostede ikke saa lidt, og det var ret usikkert, hvordan man vilde synes om den nye Sport. Til at begynde med var det fordelagtigere at leje en Maskine, og der aabnedes da ogsaa snart en Masse Udlejningssteder i større eller mindre Stil over hele Byen¹⁾. Men det var ikke saa ligetil at gaa hen og købe eller leje sig en Velocipede, og derefter sætte sig elegant op paa den og køre af Sted. Forhandlerne og Udlejerne indsaa, at hvis de vilde have Kunder, maatte de ogsaa helst hjælpe dem over Begyndervanskelighederne. Allerede saa tidligt paa Aaret som den 3. Januar 1869 tilbyder Industri-Børsen i Skindergade da ogsaa Køberne »fornøden Veiledning i at kjøre«²⁾. Og i Forbindelse med Udlejning af Velocipeder aabnedes der i Løbet af Foraaret en Mængde Øvelsespladser rundt omkring i Byen og dens Nærhed, i Alleenbergs øverste Have paa Frederiksberg Allé, paa Citadelsvejen, flere Steder paa Blegdamsvej, paa Vesterbrogade o. s. v. o. s. v.³⁾.

Det var ofte Ejere af Beværtnings- og Forlystelseshaver, der paa denne Maade etablerede et Samarbejde med Velocipedeforhandlerne. De lokkede i deres Annoncer med forskellige Fordele: i Alleenbergs Have var der et Stykke Asfalt for Begyndere og paa Citadelsvejen et Lokale med Bræddegulv; adskillige fremhævede Stedets Afsondring fra Omverdenen ved et Plankeværk, hvad der sikkert har været overordentlig tiltalende for Begyndere i Kunsten; og de Øvelsespladser, der laa i Nærheden af gode Jordveje, undlod ikke at bemærke dette i deres Henvendelser til de eventuelle Kunder, for Velocipederne stødte slemt paa ujævn Vej, saa det var bedst at undgaa

1) D.-T. 25. 2., 14. 4. 1869. F. A. 3. 3. 1869 o. m. a. St.

2) D.-T. 3. 1. 1869.

3) sst. 27. 2., 15. og 17. 4., 14. og 15. 5. 1869 o. m. a. St.

Stenbro. En Løjtnant H. Schouv paa Blegdamsvej havde særlig meget at byde paa: han havde til sin Disposition Ryesgade, der var lukket mod Øst og derfor ikke meget befærdet. Han gav gratis Hjælp til Begyndere, og de øvede kunde fra hans Udlejningsplads »ride« til Klampenborg eller Lyngby uden at passere Stenbro. Desuden kunde Ejere af Velocipeder faa disse opbevaret billigt hos Løjtnanten, og man kunde købe Velocipedebenklæder hos ham.

Priserne for at leje Velocipeder var fra 12 sk. til 1 mk. i Timen, men man kunde ogsaa faa Abonnementsbiller til 8 for 1 Rd.¹⁾.

»Industri-Tidenden« opfordrede de gymnastiske Institutter til, ligesom det var Tilfældet i Frankrig, at indføre Velocipedekørsel i deres Øvelser: »naar den anvendes med Maade og under en Lærers Tilsyn, vil den være et af de heldigste Midler til at give Legemet Motion«, og C. F. W. Schreiers og J. P. S. Schmidts »Institut for Vaaben og Legemsøvelser« fulgte Raadet og anskaffede to Velocipeder, der stilledes til Elevernes Disposition²⁾.

Men det varede heller ikke længe, før Øvelsespladsernes Succes fremkaldte rigtige »Velocipede-Rideskoler«, hvor man dels kunde købe eller leje Velocipeder, dels faa Undervisning i at køre. Nogle af disse Skoler havde en meget lang Arbejdsdag, fra Kl. 6 Morgen til Kl. 10—11 Aften, og en enkelt var paa Abonnenternes Opfordring ogsaa aaben om Søndagen. Formedelst en Pris, der laa mellem 12 sk. for en enkelt Gang og 2 Rd. 3 mk. for et Maanedskort kunde man faa Del i allehaande Herligheder: »Ridebuxer gratis. Toiletgjenstande. Vogne [ø: Velocipeder] bringes til Strandveien«. »Ridebuxerne«, der var Overtræksbenklæder til at skaane ens eget Tøj, naar

¹⁾ D.-T. 27. 2., 15., 17. og 18. 4., 8. 5., 27. 6. 1869 o. m. a. St.

²⁾ Ind.-T. 26. 2. 1869. N. A. 1. 4. 1869.

man faldt, har maaske været af samme Slags som de »Vélocipède-Ridebenklæder af vandtæt, særdeles stærkt Voxdug af fransk og dansk Fabrikat«, som man kunde faa i »Voxdugsudsalget« paa Amagertorv¹⁾.

En af de største Rideskoleejere, Otto Vedel, hvis Skole laa paa Vester Farimagvej, havde til sin Undervisning baade et lukket Hus og en aaben Plads, omgivet af et Plankeværk. Til Forlystelse for Eleverne havde han indrettet et Ringspil paa sin aabne »Ridebane«. Foruden store Velocipeder havde Vedel ogsaa nogle smaa, som Børn kunde bruge²⁾.

Alle disse pædagogiske Anstrengelser kronedes for en stor Del med Held. Mange Velocipederyttere havde stor Fornøjelse af deres Maskiner og foretog længere Ture, hvorefter de fik deres Bedrifter at se paa Tryk i Dagspressen. To Ryttere kørte fra Frederiksberg Runddel til Vedbæk og tilbage igen paa 3½ Time, en kørte fra Helsingør til København paa 3—4 Timer, 20 Ryttere kørte en Dag i samlet Flok til Fredensborg o. s. v. o. s. v. Ogsaa i de fjernere Provinsbyer kørte man paa Velocipede. Saaledes berettes det i Begyndelsen af April fra Lolland, at det var umuligt at rejse fra den ene Købstad til den anden uden at møde flere Velocipeder³⁾.

Velocipederne blev ikke blot brugt til Fornøjelse, men ogsaa til Nytte. Saaledes planlagde man allerede i Januar 1869 at anvende dem paa den nye Postrute, der skulde oprettes mellem Korsør og Skelskør. Manden, der skulde køre Velocipeden, opholdt sig paa den Tid i København for at lære at køre. Man beregnede en Time til Vejen, der var ca. 2 Mil. — I Maj saa man den trehjulede Velo-

¹⁾ D.-T. 17., 24. og 28. 4., 1., 15. og 18. 5. 1869. N. A. 25. 4. og 30. 5. 1869.

²⁾ D.-T. 18. 5. 1869. N. A. 30. 5. 1869.

³⁾ N. A. 5. 3., 5., 19., 23. og 25. 4. 1869. D.-T. 16. 4. 1869.

cipede — et Køretøj, der naturligvis hurtigt havde gjort den tohjulede Selskab i København — blive brugt til Varettransport, ligesom Tricyklerne bliver det nu. En Bonde fra Skelskør, der sandsynligvis var identisk med Landpostbudet, falbød en Dag paa Vesterbro 60 Sneser Æg, som han havde i en Kasse mellem Baghjulene paa sin trehjulede Velocipede. Han havde brugt omtrent tre Kvartter til hver af de 15 Mil og følte sig ikke videre anstrengt af Køreturen. — Endnu mere dristig end Manden med Æggene var en Glarmester i Roskilde, der paa sin tohjulede Velocipede transporterede baade sig selv og en stor Kasse med Glas og Redskaber. Han mente at kunne køre en Mil paa 20 Minutter¹⁾.

Men det var ikke alle Ryttere, for hvem det lykkedes at blive Herre over »den altid faldefærdige Maskine«. Man kunde ikke sjældent i Aviserne læse om smaa private Væddeløb, der endte med Sammenstød og Fald i Grøften, eller om løbske Velocipeder. En af disse Beretninger, om en Velocipede, der kørte over en 10 Aars Dreng, slutter med den beroligende Oplysning om den tilskadekomnes videre Skæbne: »En tililende Barber tog ham øieblikkeligt under Behandling«²⁾.

Overhovedet har Velocipederytterne, baade de uøvede, og de mere sikre, der nok kunde lide at demonstrere deres Færdighed, vist ofte spredt Skræk og Tomhed omkring sig paa Københavns rolige Gader. Politiet fandt det da ogsaa nødvendigt at skride ind; den 15. Marts kom der en Bekendtgørelse fra Politidirektøren, som forbød Velocipedekørsel paa Stadens Volde, samt paa Fortove og Gangstier, og i et Tillæg til Politivedtægten — Københavns første — af 7. Juni indskærpes Forbudet yderli-

¹⁾ D.-T. 19. 1. 1869. Berl. T. 27. 1. 1869. F. A. 27. 1. 1869. Dagblad for Frederiksborg Amt 28. 1. 1869. N. A. 30. 5., 8. 6. 1869.

²⁾ D.-T. 27. 12. 1869. N. A. 16. 4., 20. og 27. 6. 1869 og fl. a. St.

gere og udvides til at omfatte Kørsel paa Esplanaden, Langelinie og i Filosofgangen. Ogsaa paa Fællederne var Velocipedekørsel forbudt — for Græssets Skyld, hed det sig — til stor Fortørnelse for Velocipederytterne. Der rørte sig nu vist ogsaa et saa broget Folkeliv paa Fællederne, at hvis Græsset kunde taale *det*, kunde det ogsaa taale Velocipederne. De cyklende Københavnerne har vistnok dengang ligesom nu været overordentlig lovlydige, navnlig naar der var en Politibetjent i Nærheden, men alligevel endte mange Velocipederyttere i Politiretten i Aaret 1869¹⁾.

En særlig Klasse Medborgere — foruden Politiet — havde et godt Øje til Velocipederytterne. Det var Kaperkuskene. De betragtede nemlig Velocipederne som en Konkurrence til deres egne Køretøjer og gjorde — ligesom mange andre Kuske — alt for at vanskeliggøre Velocipedekørslen ved at spærre Vejene og maaske ligesom tilfældigt lade Piskesnærten ramme de forbipasserende Velocipederyttere²⁾.

Trods alt dette var Velocipeden dog meget populær; hvis det er sandt, at mange Navne er Tegn paa Popularitet, saa var den et endogsaa meget højt skattet Apparat, thi den fik i sin forholdsvis korte Levetid en Mængde Benævnelser: det af »Industri-Tidenden« lancerede »Iilvogn«, »Løbemaskine« — foreslaaet og brugt af »Dags-Telegraf«, »Trædevogn« — særlig yndet af »Folkets Avis«, der dog ogsaa anbefaler »Ridevogn«, »Hurtigløber«, »Pilvogn« — en Vogn, paa hvilken man piler af Sted, »Hurtigpeter«, og det for Københavnerviddet saa nærliggende »Væltepeter« eller blot »Peter«³⁾.

De kørende kaldtes foruden det mest almindelige,

¹⁾ N. A. 10. 5., 24. 9. 1869.

²⁾ sst. 24. 9. 1869.

³⁾ F. A. 27. 1. 1869. D.-T. 2. 1. 1869. N. A. 9. og 15. 3., 25. 4. 1869. Ill. T. 4. 4. 1869 o. m. a. St.

»Velocipede-Ryttere«, saadanne »vittige« Ting som »Velocipedanter« og »Velocipetriner«, og de, der gav sig af med Undervisningen, hed efter amerikansk Mønster »Velocipedagoger«¹⁾.

Velocipedemanien var naturligvis ikke blottet for komiske Momenter, og Publikum og Presse var ikke sene til at opfatte dem og faa al mulig Fornøjelse af dem. Uheldige »Ryttere« var til Spot og Spe for hele Byen, lige fra de pæne Mennesker, der morede sig over »Hr. Velocipedersen«s Saltomortaler i »Illustreret Tidende« den 21. og 28. Marts (S. 233), til det jævner Publikum, for hvem Gadeviserne blev skrevet. Et Par af dem handlede om Velocipederne. De var udstyret med Billeder, den ene med en Velocipederytter, der er kørt i Vandet; den anden, »En yderst grüinagtig Vise om de nye Velocipeder eller som de kaldes Veltepeter. Forfattet af Caroline Jollerup«, havde paa Titelbladet en Dame paa Velocipede (S. 242). Her er en Prøve paa Velocipedepoesien:

»Enden bli'er naturligviis,
 At man her som i Paris,
 Ser hver Modecavaleer
 Paa en Væltepeer,
 Ja!
 Mens hver Mø med smukke Been,
 Overskrævs paa saadan een
 Promenerer stadigvæk«

.....

Søndag den 21. Marts 1869 stod der i »Dags-Telegraphen« følgende Annonce:

Foreningen
 Vélocipèden.

Søndagen 21de Marts Kl. 4: Kapløb fra
 Vibenshus til Slukefter.

Bestyrelsen.

¹⁾ F. A. 18. 1., 12. 6. 1869. N. A. 11. 5., 16. 6. 1869.

Dagen efter fortæller »Nyt Aftenblad« om Søndagens Begivenheder: »I god Tid myldrede Strandveien naturligvis af Folk, der taalmodig gik frem og tilbage, men tilsidst maatte tilstaa for sig selv, at de vare narrede, thi der var ikke Spor af »Forening« at opdage. Et enkelt



Titelbilledet til »En yderst griinagtig Vise om de nye Velocipeder«.

Øieblik oplivedes Haabet ved Synet af en Gentleman-Velocipedist, der ledsagedes af Familien i elegant Ekvipage; han var dog ikke Medlem, kun Tilskuere, og bevægede sig derfor helst blandt disse — paa Gangstien. Politiet viste sig snart; men Rytteren vilde ikke følge Folks Opmuntring til at »løbe fra det«, hvad der vilde have været en velkommen Sport at se paa, og da det ei heller tiltalte ham at følge den slagne Landevei, der, i Parenthes sagt, nylig har faaet et godt Lag Skærver, blev Enden paa Konferencen, at Velocipeden blev lagt til Ro i

Ekvipagen og Familien tog hjem pr. Sporvogn. Nogle Folk havde dog saaledes lidt Udbytte af deres Tur«.

Medens »Foreningen Vélocipèden« saaledes væsentligst gjorde sig bemærket ved at narre April i Marts, opstod der tre Maaneder senere en rigtig Velocipede-Forening, der arrangerede længere Ture for Medlemmerne og desuden skaffede dem Lejlighed til Øvelse hver Torsdag Aften Kl. 8—9 i Vedels Rideskole, der paa den Tid var forbeholdt Foreningen. Denne havde ved Starten ca. 30 Medlemmer og optog kun Folk, »der kunde løbe nogenlunde ordentlig«, hvad man maatte bevise ved en Prøve før Optagelsen. Ved Nytaarstid havde Foreningen ifølge »Dags-Telegrafens« kun nogle faa Medlemmer, men endnu i Maj 1870, da Velocipedernes Tid egentlig var forbi, eksisterede den og holdt Generalforsamling i Hotel du Nord¹⁾.

Velocipederne kunde i Begyndelsen ikke indstilles efter den kørendes Højde; man maatte prøve sig frem, indtil man fandt en, der passede. Senere fandt man dog paa at konstruere indstillelige Velocipeder, ligesom der fremkom en Masse Varianter af Velocipederne. I København kunde man for Eksempel se trehjulede Velocipeder og Velocipeder med to Hjul til to Personer. — En Smedemester O. Jensen i Studiestræde konstruerede en saakaldt »firehjulet Løbemaskine«, der i »Dags-Telegrafens« den 15. Marts anbefales de frygtsomme. Dens Slægtskab med Velocipederne var dog ret fjernt, da den bevægedes, ikke med Fødderne, men med Hænderne, og blev kørt paa sine fire Hjul af to Personer, der sad med Ryggen til hinanden. — Der var vist heller ikke megen Lighed mellem Velocipederne og den Løbemaskine med »en Vognkasse og en lille Agestol«, som skulde være saa let at haandtere, at et 10 Aars Barn med Lethed vilde kunne køre

1) D.-T. 20. 6., 27. 12. 1869., 14. og 21. 5. 1870. N. A. 22. 6. 1869.

den. — I Juni Maaned kunde man i Københavns Omegn se en trehjulet Velocipede med Siddeplads for en Dame og Staaplads for en Herre, der naturligvis alene drev Køretøjet frem og styrede det. — Endelig opfandt en Tømrrermester A. F. Møller »en Selskabs Løbemaskine saavel til fem som til tre Personer, af hvilke hidtil dog kun den sidste er bleven bragt til Udførelse«. Den havde tre Hjul og kunde køre fra Østerport til Charlottenlund paa en halv Time¹⁾.

Ogsaa til Vands søgte Københavnerne at frugtbar gøre Velocipedens Princip. Søndag den 6. Juni blev der prøvet en Vandvelocipede i »Kalleboderne«, og senere paa Maaneden blev flere af dem demonstreret i Nærheden af Engelbrechts Badeanstalt, og der blev holdt Kapløb mellem forskellige Konstruktioner paa Stadsgraven ved Tivoli²⁾.

Fulgte vi godt med herhjemme paa Velocipedernes Omraade, saa stod Udlandet nu heller ikke tilbage. I Aviser og Tidsskrifter kunde man følge med Nyhederne: en Franskmand havde sat Sejl paa sin Maskine og før hen ad Landevejen med stærk Fart. — I Genua kunde man faa en Velocipede med Lirekasse, kaldet »vélocipède à musique«, og i en sachsisk Landsby var en tysk Student paa Velocipede blevet anholdt, »fordi han uden Øvrighedens Bevilling var optraadt som Gjøgler«, mens man samtidig i Vestmanland i Sverige havde anset en Velocipederytter for at være Djævelen i egen Person³⁾.

For øvrigt bragte »Industri-Tidenden« flittigt og i en

¹⁾ D.-T. 21. 3., 15. og 28. 4., 1. 5., 4. 7. og 26. 8. 1869. N. A. 4. og 22. 6. 1869.

²⁾ N. A. 8., 22. og 27. 6. 1869 o. fl. a. St.

³⁾ N. A. 12. og 16. 9. 1869, 13. 7. 1870. Dagblad for Frederiksborg Amt 6. 8. 1869.

sarkastisk Tone Meddelelser om de mange mere eller mindre mærkelige Velocipeder, der blev opfundet, med 1, 2, 3 eller 4 Hjul, til Brug paa Landjorden, i Vandet, paa Isen eller i Luften, med og uden Damp¹⁾).

I det københavnske Forlystelsesliv spillede Velocipederne en stor Rolle i denne Sommer. Komponisten, Musikdirektør Lumbye komponerede en »Velocipede-Galop«, den samme, der blev spillet ved Pantomimeteatrets Forestilling i Somrene 1935 og 1936²⁾).

Den 22. April 1869 holdtes det første offentlige Velocipedevæddeløb i København. Det skete paa Forlystelsesetablissementet Alhambra, der arrangerede Væddeløbet som et Led i Underholdningen. Der var fire Deltagere, men de tre var saa daarlige, at den fjerde — Velocipedefabrikant V. Løweners Tjener — vandt en let Sej. Præmien var et Guld-Repetérur. Vinderen sluttede Løbet med under Publikums Jubel at staa op paa Sadlen og køre et Stykke i denne Stilling³⁾).

Længere hen paa Sommeren engagerede Forpagter Ginderup paa »Klampenborg Vandkuur-, Brønd og Søbadeanstalt« et tysk »Corps de Ballet«, bestaaende af seks Damer under Ledelse af Balletmester A. Knoll. Disse Damer skulde optræde dels med Dans og dels med Velocipedevæddeløb, og at dømme efter den Omhu, med hvilken Pressen fra den 31. Maj til den 17. Juni holdt sine Læsere underrettet om Damernes Optræden, maa man have betragtet deres Væddeløb med ikke ringe Interesse. Det var heller ikke saa lidt, Hr. Knoll gjorde ud af det: han lod sine Balletdamer køre Banen, der var ca. en

¹⁾ Ind.-T. 22. 1., 12., 22. og 26. 2., 12. 3., 9. og 23. 4., 22. 10. 1869., 18. 3. 1870.

²⁾ D.-T. 8. 4. 1869. Musikalske Nyheder, 9. Aarg. Nr. 3.

³⁾ D.-T. 22. og 24. 4. 1869. F. A. 24. 4. 1869. N. A. 25. 4. 1869.

halv Kilometer lang, to og tre Gange rundt i Husarkostyme, i Amazonekostyme eller i Jockeyløb med Forhindrenger. De var vant til at køre paa Bræddegulv og maatte først vænne sig til den grusbelagte Bane, der var udsat for alle Vejrligets Omskiftelser. Det var en Begivenhed at se en Dame paa Velocipede, og Tilskuerne strømmede da ogsaa til. Pressen var meget venlig, men ikke absolut begejstret. De fleste af Damerne kørte »net og let«, men man mente, at de burde køre allerhøjest to Gange Banen rundt, thi »en udmattet Dame er et uskjønt Syn«, og at denne Sport absolut kun egnede sig for Mænd. Man var dog Forpagter Ginderup taknemmelig for, at han havde bragt »lidt Afvexling i den iøvrigt yndige, stille, idylliske Ro, som ellers altid har været prædominerende paa Klampenborg«.

Hvis man kan tro »Folkets Avis«, den 18. Juni, havde Damevæddeløbene det Resultat, at flere københavnske Damer lod sig smitte af Velocipedefebren, overvandt alle Betænkeligheder og lod sig »uddanne« i Otto Vedels Rideskole. Sandsynligvis har de dog aldrig vovet sig uden for hans skjærmende Plankeværk paa deres Velocipeder.

Hr. Knoll forsøgte ogsaa at arrangere et Væddeløb for de københavnske Herrer, altsaa for Amatører. I Begyndelsen var der ingen, der meldte sig; men saa blev der udsat en Sølypokal som Præmie, og den 16. Juni kom der da et Løb i Stand, et Løb, der var nær ved at tage Interessen fra de Knollske Præstationer. Der var tre, der meldte sig, men den ene blev kasseret paa Forhaand. Løbet gik Banen seks Gange rundt, hvilket var ca. en halv Mil. Begge Deltagerne kørte Velocipeder fra kendte danske Fabrikker. Vinderen, der hed Paul Jørgensen Holte og var Bestyrer af en Rideskole, som Fabrikant Vilh. Hansen havde oprettet paa Farimagsvøj, fuldførte, Løbet paa 11 Minutter. Han tog det dog med Ro til sidst,

da hans Modstander var gaaet ud af Løbet ved fjerde Omgang efter tre Fald og Sammenstød¹).

Damerne i Klampenborg blev afløst af et endnu mærkeligere Optog i Alhambra paa Frederiksberg Allé. Til St. Hans-Festen her blev der budt paa en overordentlig afvekslende Underholdning, bestaaende af: Skuespil og Koncerter, Scener af Negerlivet, Ascension og Akrobatik, Jonglørkunster og Dans, Optræden af en Sabelsluger, der paa een Gang slugte 6 Sabler, og en Pantomime, »Bryderkongens Fald«. Klokken 11 kom Festens Clou og Afslutning: »Hexenes Fart til Bloksbjerg, Stort Optog paa Velocipeder med Fakler og St. Hansblus. Toget bestaar af 4 Nisser, Lucifer og hans Ministre, 4 Hexe, 4 Djævla og 6 Satyrer. Optoget slutter med et Tableau i bengalsk Belysning og Flammer paa Pantomimetheatret«.

Bladene roste med Rette Alhambra for dets righoldige og afvekslende Program, og Festen blev gentaget nogle Gange. Programmet blev forøget med et Velocipedevædeløb mellem Drengene, der kørte saa udmærket, at de nok kunde fortjene de udsatte Præmier²).

Ogsaa Tivoli anvendte dette Aar Velocipederne til St. Hans-Festlighederne, der varede til ind i Juli Maaned. Heksefarten til Bloksbjerg foregik ogsaa her paa Velocipeder; paa Kunstnerplænen var der Kapløb mellem fire Klovner paa Velocipeder, og paa Stadsgraven Kaproning med Vandvelocipeder³).

Men paa denne Tid var Velocipedemanien, der havde taget saa kraftigt fat tidligt paa Aaret, allerede ved at kulminere. Folk begyndte at blive kede af Velocipederne;

¹) D.-T. 31. 5., 2., 7., 9., 11.—13., 15.—17. 6., N. A. 7., 9., 13.—15. og 17. 6., F. A. 7., 12. og 15. 6. 1869.

²) N. A. 24. og 30. 6., 1., 6., 7. og 20. 7., 12. 9. 1869. D.-T. 25. 6. 1869. F. A. 26. 7. 1869.

³) F. A. 24., 26. og 30. 6. 1869. N. A. 27. 6., 7. 7. 1869.

man averterede dem billigt til Salg, og der kom en Tid, da de var paa alle Auktioner. Midt i September skrev »Nyt Aftenblad: »Velocipederne ere næsten glemte«¹⁾.

Det var en mærkelig Skæbne, Velocipederne havde i København. Deres Succes var stor, men kortvarig. I Udlandet blev man ikke ked af Velocipederne. Man blev ved at bruge og forbedre dem, og Overgangen fra dem til deres Efterfølgere, de høje Bicycler, var jævn. I København, hvor man havde givet Velocipederne en saa varm Modtagelse, varede Kærligheden kun kort og blev efterfulgt af en tilsvarende stor Kulde og Ligegyldighed. Grunden hertil laa maaske i selve den store Succes. Alle og enhver havde prøvet Velocipederne og havde lært deres daarlige Sider, Klodsetheden og den vanskelige Styrbarhed, at kende til Bunds, og næsten ingen havde Lyst til at begynde en ny Sommer med Velocipederne. Mange af de Velocipeder, der havde været i Brug, var daarligt lavet, og ved Velocipedernes Fremkomst var der blevet givet større Løfter, end der kunde holdes. Velocipederne fortjente hverken alt det Væsen, der blev gjort af dem i Begyndelsen, eller den Ringeagt, der fulgte efter.

Kun nogle faa trofaste Velocipederyttere holdt ud, deriblandt Velocipedeforeningens Medlemmer og — to Damer. Disse, de to unge Gymnastik- og Svømmelærerinder Carla og Jutta Johnsen, gjorde sig bemærket ved at arbejde for Kvinders Deltagelse i Idræt paa dette tidlige Tidspunkt, da det var højst begrænset, hvad en Dame kunde øve af Svømning og anden Sport uden at overskride Grænsen for det passende. I Sommeren 1869 gav de paa Langelinies Badeanstalt adskillige Svømmeopvisninger, »Præstationer i den høiere Svømmekunst«, som

¹⁾ N. A. 7. 6., 16. 9. 1869. D.-T. 10., 11. og 23. 6., 4. 7., 30. 8. 1869, 26. 3. 1870. Ind.-T. 21. 2. 1875 o. m. a. St.

gjorde stor Lykke hos den mere frisindede Del af Publikum. »Nyt Aftenblad« skrev: »man maa være dem taknemmelige for, at de ved disse Forestillinger give Publikum Leilighed til at overbevise sig om, at der ved Damsvømningen ikke er nogetsomhelst Upassende eller Ukvindeligt, hvilken Anskuelse sikkert afholder mange Damer fra at tilegne sig en Færdighed, der er ligesaa gavnlig for Sundheden som tjenlig til Legemets Udvikling«¹⁾.

Søstrene Johnsen mente, at Velocipedekørsel vilde være en gavnlig Motion for Damer, og ønskede at give Undervisning deri. De præsenterede sig derfor for Publikum ved nogle Opvisninger i »Figaro« paa Vesterbrogade i December 1869, og deres Præstationer stod saa højt over, hvad, som »Dags-Telegrafen« udtrykte sig, de »paa Klampenborg optraadte Løbemaskineryttersker« havde vist, at der slet ikke kunde være Tale om Sammenligning. Skønt de to Damer saaledes høstede megen Anerkendelse for deres Opvisninger, der fortsattes i Januar 1870, havde de dog næppe megen Fornøjelse af deres Undervisningsplaner²⁾.

Deres Kolleger, Rideskolelærerne, havde heller ikke Held med sig mere. Otto Vedel forsøgte i Begyndelsen af 1870 at faa noget ud af sine Velocipeder ved at forsyne Forhjulene med Pigge og sætte Baghjulene fast og give dem en Skøjte under. Han hævdede, at enhver, der kunde køre paa Velocipede, kunde ogsaa benytte disse Is-Velocipeder, og lejede dem ud paa Peblingsøen neden for sin Rideskole. I Begyndelsen af April aabnede Vedel sin Rideskole igen, men averterede samtidig sine Velocipeder til Salg paa Grund af Forretningens Ophævelse. Han fik dem dog ikke solgt, men flyttede dem og Skolen til Blegdamsvej og satte Priserne yderligere ned. Ogsaa

¹⁾ D.-T. 27. 8. 1869. N. A. 30. 8. 1869 o. m. a. St.

²⁾ D.-T. 27. 12. 1869, 4. 1. 1870 o. m. a. St.

Vedels nærmeste Konkurrent, Vilh. Hansen, søgte igen at faa Gang i Undervisningen til nedsatte Priser, og det store Firma Løwener prøvede ved ihærdig Avertering og stor Prisnedsættelse at blive af med sine Velocipeder¹⁾.

Men det nyttede altsammen ikke. Københavnerne vilde ikke mere køre paa Velocipede, men nok se Velocipedeopvisninger, naar de var gode. I Juni kom »den berømte Liniedanser F. Hajek« hertil, »der for første Gang vil kjøre en Velocipede for og baglænds over en 60 Fod høj Staaltraadslinie«. Dette skulde ske paa Christiansborg Slots Ridebane, men blev i sidste Øjeblik forbudt; maa-ske var »Linien« for høj. I Stedet for kørte han i Alleensbergs øverste Have over en 70 Fod lang Line, der var hævet 30 Fod over Jorden. Han var meget dygtig og kunde køre baade langsomt og hurtigt og holde helt stille²⁾.

Til Trods for den Tavshed, der nu herskede omkring Velocipederne, kom der dog undertiden nye Konstruktioner frem. Saaledes foretog en Opfinder, Wadskjær, i August 1870 Kørsel paa en Velocipede af ny Konstruktion i en Forlystelseshave i Store Kongensgade. Der var desuden Illumination, en Sangforening og Dans paa aaben Estrade, og alle disse Tilløkkelser bekendtgøres med store Typer i Annoncen, mens Velocipederytteren maa nøjes med ganske smaa: Velocipedekørslen, der havde været et vigtigt Led i Underholdningen paa saa fine Steder som Klampenborg og Alhambra, var nu et ubemærket Nummer paa Programmet i en tarvelig Forlystelseshave³⁾.

Mens Glemselen sænkede sig over Velocipederne herhjemme, arbejdede man i Udlandet videre paa deres Forbedring, og Resultatet blev den høje Bicycle. Redaktør Steenberg, der ikke havde mistet sin gamle Interesse for

1) D.-T. 30. 1., 6., 13., 22. og 24. 4. 1870 o. m. a. St.

2) N. A. 20., 21., 23. og 28. 6., 6. 7. 1870. D.-T. 2. 7. 1870.

3) D.-T. 28. 8. 1870.

Velocipederne, bragte et Billede af den i sit Blad den 21. Februar 1875, hvor han kalder den »en Velocipede af en eiendommelig Konstruktion«. Han ser meget godt dens Fortrin fremfor de gamle Velocipeder og opfordrer Fabrikanterne til at indføre den hertil. »Sagen er i al Fald nogen Opmærksomhed værd«, slutter han.

Redaktør Steenberg havde Ret. Bicyclen var i høj Grad egnet til at vække baade Opmærksomhed og Opsigt, og da den omsider kom til København, fik den en meget længere og betydningsfuldere Løbebane end den gamle Velocipede.

HUSUM BY OG GAARDE GENNEM TIDERNE.

Af HENRIK LARSEN.

Husum Ejerlav, der nu er en Del af København, er beliggende i Brønshøj Sogn. Husum var tidligere den største By i Sognet; dens Mark, i hvilken Byen selv ligger temmelig centralt, er c. 1091 Tdr. Land. Dens Hartkorn er efter sidste Matrikulering c. 132 Tdr.; det var efter Christian den 5's Matrikel 154 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. Skønt Husum var den største af Sognets Byer, og til Trods for, at der i den laa en Hovedgaard, der i alt Fald en Tid har været den største i Sognet, blev dettes Kirke dog ikke opført her, men i Brønshøj, som ligger mere bekvemt for de fleste af Sognets Beboere. Men Grunden kan maaske ogsaa være, at andre ogsaa vilde have noget at sige, thi i Utterslev har der ligget en gammel Hovedgaard. Sagen er maaske afgjort ved, at den mellem-liggende By Brønshøj er blevet valgt til Kirkeby.

Angaaende Betydningen af Endelsen -um i Bynavne er der forskellige Meninger. Men der kan vist kun være Tale om to af disse, den ene, at -um er en Dativ pluralis, den anden, at Endelsen er en Sammentrækning eller Ændring af et ældre *heim*, der skulde betyde Gaard, Bolig eller lignende; det er samme Ord som Hjem. Professor Joh. Steenstrup har forsvaret den første Mening for det store Flertal af disse Navne, for enkelte vil han dog anerkende,

at de oprindelig kan have været sammensat med -heim. Husum, baade det her i Sognet og Byen i Slesvig, skulde altsaa betyde eller forstaas som »i Husene«¹⁾. Forfatteren af denne Afhandling har derimod søgt at paavise, at -um i mange Tilfælde ikke kan være Dativ Flertal, og at det vist ofte maa være et forhenværende heim²⁾. En af hans Grunde er, at der i de sjællandske Byer med denne Endelse mere hyppigt end i andre Byer er Ornum, Ornumbehol eller Storgaarde. Det er saaledes Tilfældet i Smørumovre, Søsum, Maarum og Alume³⁾. I Husum var der ligeledes fra gammel Tid en Hovedgaard, der havde en Del af sin Jord, maaske dens oprindelige Tilliggende, for sig selv uden Fællesskab med Bøndernes. Betydningen »i Husene« synes at kunne passe for enhver By, saa det forekommer uanvendeligt som Navn. Eller man skulde finde det meget hyppigt brugt, men det er ikke Tilfældet; i Kongeriget findes vist, foruden vort Husum, kun Husumgaard i Glentrup Sogn Nord for Randers. Husum i Brande Sogn er vist et nyt Navn. Byens Navn skrives c. 1370 *Hwsum*, c. 1400 *de Husumme*.

Byen nævnes første Gang i Roskildebispens Jordebog fra c. 1370, men den maa være betydelig ældre; hvor meget er det vanskeligt at sige noget om med Bestemthed. Det er heller ikke let at sige, om Gaarden eller Byen er ældst, i sidste Tilfælde maa da Gaardens Navn være overført paa en alt tilstedeværende By. Ifølge den nævnte Jordebog havde Biskoppen her en Hovedgaard, der aarlig ydede 1 Mark Korn (36 Tdr. Rug eller 48 Tdr. Byg eller maaske halvt af hvert) i Afgift; desuden var her nogle Bøndergaarde; nogle af disse, hvor mange angives

1) Steenstrup: Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning 51 ff.

2) Fortid og Nutid 4, 110 ff. — Historiske Meddelelser om København 2. Rk. II, 374.

3) Aarb. f. nord. Oldk. 1918, 276.

ikke, var øde, men der var 7 bebyggede, »*edificate*« Gaarde. Byen var paa 9 Bol, hvoraf de 2 hørte til Hovedgaarden og de 7 til Bøndergaardene¹). Man kan sammenstille disse Oplysninger med dem, der kan hentes fra Christian den 5's Matrikel, særlig fra Markbog Nr. 5 fra 1682. Da var der i Byen en større Gaard, 9 almindelige Bøndergaarde, 1 Hus med og 15 Huse uden Hartkorn. Den store Gaards eller Husumgaards Jord bestod først af 2 Kobler, Lille og Store Kobbels Vænger, der, som det fremgaar af en Sammenligning af Markbogen med Udskiftningskortet, laa Nord og Nordvest for Byen og Hovedgaarden, der har ligget Nord for Byens Gade. Det lille Kobbelt havde 1682 $9\frac{1}{2}$ Td. Agerland og det store $21\frac{1}{2}$; i alt var der altsaa 31 Tdr. Land Agerjord, foruden hvad Eng der fandtes, men Gaarden havde desuden ligesom Bøndergaardene Jord i Byens 3 Vange og for det meste i de samme Aase som disse. Her havde Gaarden som Regel flere Agre ved Siden af hinanden, hvis samlede Bredde omtrent var den, der tilkom 2 Bol. Denne Jord var tilsammen 231 Tdr. Land; med Koblerne havde Gaarden altsaa 262 Tdr. Agerland. De øvrige Gaarde havde i alt 380 Tdr. Land dyrket Jord og udgjorde tilsammen 4 Bol. Det giver i alt 6 Bol, hvad der ikke stemmer med Jordebogens Udsagn. Forudsat, at Byens Mark ikke er blevet omrebet og Bolantallet forandret, kan maaske Forskellen skyldes, at der ved Bol i Jordebogen er ment Mark Skyld, Byens Mark skulde altsaa være 9 Mark Skyld. Til hvert af Hovedgaardens Bol kom der i Vangene $115\frac{1}{2}$ Td. Land, men til hvert af Bøndernes Bol kun 95. Forskellen fremkommer maaske ved, at der til Hovedgaarden hørte enkelte Aase, hvoraf i alt Fald nogle laa i Udkanten af Marken, hvori de øvrige Gaarde ikke havde Del. Desuden havde Husumgaard jo de 2 Kobler,

¹) Ser. Rer. Dan. VII, 58.

men deres Jord er maaske c. 1370 helt holdt uden for Bolansættelsen.

Byens Gaarde laa paa følgende Maade sammen i Bol, idet jeg først anfører den Gaard, hvis Agre laa nærmest Solen, det vil sige østligst eller sydligst af Bolets Agre; men om dette overalt blev strængt overholdt, tør jeg dog ikke sige noget om: Gaard Nr. 3 og 2 efter Matriklen af 1688 var et Bol, Nr. 5 og 6 var et Bol, Nr. 7 og 10 et Bol og Nr. 8 og 9 et Bol. Nr. 4 er ikke nævnt; denne Gaard var mindre end de øvrige og synes mest at have Jord sammen med Husumgaard og i dennes Bol.

Om Husumgaard oprindelig har haft dette store Jordtilliggende eller kun haft den Jord, som fandtes i Koblernerne, ved man ikke. Men Oldtidens Heimer synes efter mine Undersøgelser ikke altid at have haft meget Jord, de var vist mere Stormandssæder end Storlandbrug. Ornummebolet i Smørumovre, der udgjorde en Gaard, havde 1682 kun c. 60 Tdr. Agerland og var mindre end Byens øvrige Bol. Den gamle Kongsgaard i Lyngby havde heller ikke noget særlig stort Jordtilliggende; det var 130 Tdr. Agerland, hvoraf en Del laa langt fra Gaarden. Det er maaske Roskildebispen, der har gjort Husumgaard til den store Gaard, som den senere var. Bisperne synes at have haft flere saadanne Hovedgaarde med meget store Jordtilliggender. I Ballerup havde Hovedgaarden 2 Bol eller en Trediedel af Byen, og Bolene i denne By siges alt 1370 at være dobbelt saa store i Areal som Bolene andetsteds.

Husum skulde efter Forfatterens Mening være Husheim, Heimen med eller ved Huset. Hus havde i Midlalderen Betydningen Slot eller Borg, f. Eks. Koldinghus. Man finder ogsaa Hus sammensat med Endelsen -by; der findes flere Husbyer her i Landet, hvis Navne maa gaa tilbage til Oldtiden. I Sverige var Husby Navn paa en Fogedgaard eller lignende. Mon ikke Navnet Hu-

sum har haft omtrent samme Betydning her, og Husumgaard været Sæde for en kongelig Foged? Husum kan ikke have Navn efter en bispelig Foged, thi Navnet maa være ældre end Kristendommens Indførelse i Danmark. Mod Nord paa Byens Mark ligger lige op til Buddinge Mark Tingbjerg, i Markbogen nævnes Tingbjergs Aasz. Sokkelund Herreds Tingsted, der senere var lidt længere mod Nord paa Buddinge Mark, har maaske engang været her i Nærheden af den kongelige Ombudsmands Gaard. Men hele dette Spørgsmaal, om Betydningen af Navnet og dets Forbindelser med Tinget, er dog noget usikkert.

Paa Udskiftningskortet over Husum (S. 259) finder man Nord for Gaden anført Navnet Storgaards Have og Vest derfor Navnet Husmændenes Have samt nogle Huse. Disse er opbyggede paa det Sted, hvor den af Feltherre Hans Schack opførte Husumgaard stod fra c. 1660 til 1738. Før den Tid laa her 2 Bøndergaarde, der engang har afløst den middelalderlige Husumgaard. Denne har sikkert ogsaa ligget Nørd for Gaden, thi Øst og Vest for den laa Bøndergaardene; men om den har ligget, hvor den senere Husumgaard laa, eller i Haven Østen for denne, kan ikke siges. Det første Sted synes dog det bekvemmeste for en Hovedgaard, her var der bedre Udsigt over Gaden og Bøndergaardene. Her er Terrainet ogsaa lidt højere end Byens Gade.

Byens Gaarde laa paa østre og vestre Side af denne. Paa omstaaende Kort, der er en Gengivelse af Udskiftningskortet i Matrikelsarkivet fra 1781, vil man finde 17 Gaarde, men de 8 af disse er Afløsere af Husumgaard og er først opførte i det 18. Aarhundrede. Disse 8 er Nr. 1 og 5 fra Nord paa den østre Side af Gaden (Matr. Nr. 6 og 10), de 3 Gaarde mod Syd (Matr. Nr. 12, 13 og 14) og de 3 sydligste Gaarde mod Vest (Matr. Nr. 15, 16 og 17). De øvrige Gaarde, Matr. Nr. 1—5, 7—9 og 11, er Byens gamle Gaarde.

Bag ved disse laa deres Tofter, dog synes undertiden en Gaards Toft at ligge bag ved en anden Gaard, der saa atter har sin Toft paa et andet Sted. I Sochelunds Vang, der laa Øst og Nord for Byen, hed 1682 den første Aas Tofteaasen. Her havde, regnet fra Nord, Gaardene Nr. (efter Matriklen 1688) 2, 6, 4, 3 og 5 hver 2 Toftagre. Den samlede Bredde for hver Gaards Agre var 50—60 Alen og Længden 150—190 Alen. Men Rækkefølgen af Gaardene var: Ny Gaard, gl. 2, 3 og 4, ny Gaard, gl. Nr. 5. Tages der intet Hensyn til den første af disse Gaarde, synes det, at Gd. Nr. 6, der laa paa vestre Side af Gaarden, har en Toft bag ved Gd. Nr. 3 og denne sin Toft liggende bag en af de nye Gaarde, derimod har Nr. 2, 4 og 5 deres Tofter bag ved Gaarden. I Kaxvangen, der laa Vesten for Byen, nævnes i Markbogen Tofteaasen, der havde 13 Agre fordelt saaledes mellem Byens Gaarde:

Ager Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Gaard Nr.	1			,	6		,	8		9		,	7 10	

Maalingen er begyndt fra Syd. Paa denne Side af Gaarden laa, regnet fra Syd, først 3 nye Gaarde og derefter gl. Nr. 6, 7, 8, 9 og 10. Her har først gl. Nr. 1, det er Husumgaard, 4 Toftagre, tilsammen 150—160 Alen brede, der maa have ligget bag ved de 3 nye Gaarde. Hvorfor den har disse Agre her, vides ikke, men det er sandsynligt, at disse Toftagre har hørt til den Del af dens Jord, der laa mellem Bøndernes, hvad enten Jorden har hørt til nogle her liggende Bøndergaarde, der er blevet lagt ind under Husumgaard, eller ikke. Gaard Nr. 6 har ogsaa en Toft her, men den synes at ligge bag ved Gaarden. Nr. 7 har sin Toft liggende paa 2 Steder, tilsammen af lignende Bredde som de andre Gaardes Tofter. Gaarden selv ligger ved Ager Nr. 7, som er $35\frac{3}{4}$ —38 Alen bred, Gaardens Plads synes ogsaa paa Kortet at være noget kneben. Nr. 8 og 9 har deres Tofter liggende bag ved

Gaardene, derefter følger en c. 15 Alen bred Ager tilhørende Gd. Nr. 7, her er paa Kortet et lille Mellemrum mellem Gaardene Nr. 9 og 10. Toften til Gd. Nr. 10 er den nordligste, den ligger bag Gaarden. De Tofter, der laa Vest for Byen, var lidt længere end de, der laa Øst for denne, nemlig 243—340 Alen.

De Gaarde, der laa i Bol sammen, laa ikke altid ved Siden af hinanden i Byen. Nr. 3 og Nr. 2 laa sammen, og den førstnævnte laa sydligst. Nr. 5 og 6 laa ikke ved Siden af hinanden i Byen, dog havde Nr. 6 en Toft liggende lige Nord for Toften til Gaard Nr. 5. Nr. 7 og 10 laa heller ikke sammen i Byen; men ved Siden af Gaard Nr. 10 laa dog en lille Toft, der tilhørte Nr. 7. Gd. Nr. 8 og 9, der udgjorde et Bol, laa sammen i Byen.

Byens Gade er forholdsvis bred, dette skyldes til Dels, at der gennem den fra Nord til Syd løber en Bæk, hvis Krumninger har bevirket, at de 2 Gaadrækker ikke har kunnet lægges nærmere ved hinanden. Man kunde spørge, om Gaadrækken mod Vest eller den mod Øst var den ældste Del af Byen. Dette Spørgsmaal er vanskeligt at besvare, men det kan anføres, at Husumgaard nærmest laa i Fortsættelse af den østre Gaadrække og var skilt ved Bækken fra den vestre. Endvidere laa dens Jord særlig mod Nordvest og ikke mod Nordøst. Jeg vil tyde dette saaledes, at Gaadrækken mod Øst er den ældste og den oprindelige By og Jorden mod Øst dennes gamle Agerjord. Da Husumgaard senere fik Jord, fik den denne mod Nordvest, hvor Jorden endnu ikke var indtaget til Agerdyrkning.

Husum By og Gaard hørte ifølge Roskildebispens Jordebog under Hjortholm Fogderi. Gaarden gav 1 Mark Korn i Afgift, men om den var bortfæstet til en eller flere Bønder eller bortforlenet til en Adelsmand, oplyses ikke. Det sidste var Tilfældet senere og staar vist ikke i Modstrid med, at Gaarden hørte under Hjortholm. I Jorde-

bogen nævnes en Jens Petersen af Husum, der ejede flere Ejendomme i København, maaske kan han sættes i Forbindelse med Gaarden. Hans Søn er maaske den Jakob Jensen af Husum, der nævnes i Frue Kirkes Dødebog, fordi han havde skænket Kapitlet en Gaard i København. Han har levet ved Aar 1400 eller lidt før¹). I Aar 1417 nævnes Peder Truelsen (Petrus Trugilli) de Husumæ; han, der var Væbner og Hovedsmand paa Gurre, oplod 24. Marts 1417 sammen med sin Hustru Bente Kapitlet i København Gods i Gladsakse Sogn, som de havde i Pant²). Man hører derefter ikke noget om Husumgaard før 1486, da den var beboet af Karen Krumpensdatter, Jon Iis's Efterleverske, der da gjorde et Mageskifte med Æbelholt Kloster³). I 1517 og 1519 var Erik Madsen (Gøye) bispelig Lensmand paa Gaarden⁴). Biskop Jochum Rønnow maa snart efter have forlenet Peder Godske med Husumgaard, hvilket efter Reformationen blev stadfæstet af Kongen. Hans Afgift var først 12 Mark, senere havde han Lenet frit. Han var tillige Lensmand paa Hjortholm, som han med stor Tapperhed forsvarede mod Grev Christoffer. Han var tillige i længere Tid Lensmand over Københavns Len, som han tilligemed Husum havde til sin Død 1556. Det vides ikke, hvem der efter hans Død fik Gaarden i Forlening, men 30. Marts 1562 gav Kongen Hans Bussert, Borgmester i København, Livsbrev paa en Gaard i Husum uden Afgift i Stedet for paa Strøgaard, som han hidtil havde haft; samme Dag fik han tillige Forleningsbrev paa en Gaard i Husum, ligeledes uden Afgift⁵). O. Nielsen anfører i sin Københavns Historie ikke nogen Borgmester af dette Navn, men han

1) Scr. Rer. Dan. VIII, 539.

2) Københavns Dipl. IV, 20.

3) Scr. Rer. Dan. VI, 193.

4) Danmarks Adels Aarvog 1896, 144.

5) Kancelliets Brevbøger.

maa være den samme som Hans Mortensen, der blev Borgmester 1561 og døde som saadan 25. Maj 1564¹⁾. Dette bliver bekræftet ved, at en Borger i København Hans Nielsen nogle Dage efter hans Død, den 6. Juni 1564, fik Pantebrev paa 2 Gaarde i Husum for 500 Jochumsdaler, som Hans Mortensen sidst har haft i Væрге²⁾; denne Mand maa altsaa være identisk med Hans Busert. Det ses af Landgilden for hver Gaard, 3 Pund Rug, 3 Pund Byg, $\frac{1}{2}$ Fjerdings Smør og $4\frac{1}{2}$ Mk. Gæsteri, at det er de 2 store Gaarde i Husum, som han faar i Pant, de eneste, som kan være den gamle Husumgaard. Landgilden er for øvrigt stadig 1 Mark eller 12 Pund Korn, hertil er dog nu kommen 1 Fjerdings Smør og Gæsteri. Rigskansleren Ejler Grubbe indløste Pantet fra Hans Nielsen og fik det derefter 31. Marts 1571 i Pant for samme Sum. Han havde det dog ikke længe, thi 9. September 1573 befalede Kongen, at en Del Gaarde i Københavns Len, der var særlig bortforleuede, skulde lægges under Københavns Slot, deriblandt de 2, som Ejler Grubbe havde, og en Gaard i Husum, som Anders Jude havde.

Hvornaar den gamle Hovedgaard er blevet delt i 2 store Bøndergaarde, ved man ikke, men det er vel sket før Reformationen. Jens Olsen og Niels Pedersen var 1564 Fæstere af de 2 Gaarde. Niels Jensen og Jørgen Nielsen boede paa dem 1611; de gav hver 3 Pund Rug, 3 Pund Byg, 1 Otting Smør og 6 Tdr. Havre, der vel blev ydet i Stedet for Gæsteri³⁾. I 1620 hed Beboerne Jørgen Lauridsen og Søren Jensen. Den første blev snart efter afløst af Anders Sandersen, der havde Gaarden til sin Død i 1652. Han var gift med Inger Bentesdatter, der

¹⁾ O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie 3, 180.

²⁾ Rigens Pantebog 1563—83, 100 b.

³⁾ Københavns Lens Jordebog.

overlevede ham og ligger begravet i Brønshøj Kirke¹⁾. Hun ægtede efter Mandens Død Jørgen Jørgensen, født i Husum, der fæstede Gaarden 1653—54 og gav 60 Rigsdaler i Stedsmaal eller Indfæstning. Han døde imidlertid snart efter i Pestens Tid. En Søn af Anders Sandersen tænkte derpaa paa at fæste Gaarden, men det blev ikke til noget, hvorefter Christian Worm 1654—55 fæstede den²⁾. I Indfæstning maatte han give 30 Rdl. Paa den anden Gaard blev Søren Jensen, der nu nævnes med Tilnavnet Snorboch, 1631—32 afløst af Oluf Nielsen, der i Indfæstning maatte give 100 Dlr. og 2 Øksen. Han, der andetsteds kaldes Klovtofte, døde en halv Snes Aar efter meget forarmet, hvorefter Peder Jørgensen fæstede Gaarden og lovede at give 30 Rdl. i Fæste, som han dog fik Henstand med at betale, til han havde høstet. Han døde imidlertid under Pesten og var saa forgældet, at hans Bo hverken kunde betale fuld Landgilde eller den fulde Indfæstning, af denne blev derfor kun betalt 12 Rdl. Denne Gaard havde Lavrids Aagesen 1658 og Mette Aage Jørgensens 1660.

Husum led som de øvrige Byer i Omegnen meget under Krigen, men maaske ikke saa meget som de nærmere ved København liggende Byer. Af et Tingsvidne taget 23. August 1660 ses det, at kun 2 af Gaardene, deriblandt Christian Worms, var ved Magt, de andre var mere eller mindre ruinerede, brøstfældige eller nedbrudte, dog synes ingen af dem helt ødelagte; de fleste havde lidt eller intet faaet saaet. I en Relation dat. 23. Marts 1661 hedder det »Christian Ørn [Worm], som haver 2 Gaardes Brug, havde saaet 2 Pund borget Korn, intet Rug, 4 Tdr. Havre ogsaa borget, haver 6 Køer, 1 Snes

¹⁾ Om ham, se Valdemar Møller, Fra Sokkelunds Herred S. 12 og flere Steder.

²⁾ Dette og det følgende er hovedsagelig efter Københavns Lens Regnskaber.

Faar, $\frac{1}{2}$ Snes Svin, 8 Bæster, beretter sig have Børnegæld og anden Gæld en 1600 Rigsdaler, Sæden blev sildig saæet, saa han avlede ganske lidet derefter, kan dog for anden skellig Lejlighed give for forgangen 60 Aar af begge Gaardbrug i Stedet for Landgilde 2 Pund Byg, 2 Tdr. Havre, $\frac{1}{2}$ Otting Smør og ad Aare fuld Landgilde«. Om Mette, Aage Jørgensens Enke hedder det: »Mette Aages Gaard, som er næst op til, er fluks ruineret og ingen Sæd til, er en Enke, som nu først haver Gaarden antaget, fordi den forrige Gaard, hun iboede, er slet øde. Hun er i Gæld for den Gaards Bygning, hun er udi, haver 4 Køer, 8 Faar, 5 Svin, 5 Bæster, kan for Aar 60 intet give til Landgilde, for som sagt er, der var intet saæet, og de tog hendes meste Middel fra hende i den forrige Gaard, hun boede udi. Ad Aare, nemlig for 61 kan hun give $2\frac{1}{2}$ Pund Byg og 3die Aar med Guds Hjælp fuld Landgilde«. Om de øvrige Gaarde hedder det blandt andet: »Alle disse 8 Gaarde kunde intet give for Aar 60 til Landgilde, ad Aare noget eftersom de faar saæet til«¹⁾.

Under Belejringen, da Kongen skulde bruge Penge, og Indtægterne udefra svigtede, blev Husum By ifølge kgl. Ordre af 1. Marts 1659 pantsat til Arent Berntsen. Indtægterne af Landgilden blev anslaaet til 163 Rdl. 16 Sk. i Penge, hvilket Beløb blev anset for 6pCt. Rente af 2719 $\frac{1}{2}$ Rdl., for hvilken Sum han derefter fik Husum By i Pant²⁾. Arent Berntsen overdrog 1661 Pantet til Feltherren Hans Schack³⁾. Denne indrettede sig paa at beholde Pantet i længere Tid, thi han erhvervede straks de 2 store Gaarde af deres Beboere, som selv ejede Bygningerne, desuden skulde de have Erstatning for Afstaaelsen af Fæstet. Christian Worm blev udløst i 1661 med

¹⁾ Kommissions- og Synsforretninger over Kronens Gaarde o. s. v. efter Svenskekrigen 1657—60.

²⁾ Jordebog paa K. M. udsatte Gods 1658—61.

³⁾ Sokkelund Herreds Tingbog 7. Nov. 1661, Fol. 217 b.

1322 Rdl. og Mette sl. Aage Jørgensens, der havde den anden Gaard, omtrent samtidig med 817 Rdl.¹⁾. Gaardene maa Schack have ladet nedrive; i Stedet for opførte han en ny Gaard til Dels paa holstensk Maade. Fra 1671 have en Beskrivelse af dens Bygninger, hvoraf skal meddeles et Uddrag. Der omtales 6 Huse, nemlig 1. Et holstensk »Scheunhaus«, der havde lerklinede Vægge og var tækket med Halm. Det var 15 Fag langt og 21 Alen bredt. De inderste Stolper i samme Hus var hver 5¹/₂ Alen lang, og hver af de yderste 3 Alen lang, det var alt sammen godt Egetømmer. Bjælkerne i samme Hus var 24 Alen og ligesom Løsholterne af Fyrretømmer. I den øverste Ende af samme Hus var der en stor Skorsten. 2. »Vaanhuset, muret mellem Stolper og tækket med Straa. samme Hus er to Loft højt, to Bindinger eller 9 Fag langt, gemene Fyrrebjælker oven og neden derudi ti Alen lange, og oven paa i det ene Kammer en Skorsten saa og en Vindeltrappe, som gaar fra det nederste af Huset og ganske igennem til Loftet, bestaaende af 30 Fyrretrin. Stolperne i samme Hus iligemaade af Fyrretømmer og Gulvet i de to nederste Kamre lagt med smaa glasserede Astrag«. 3. Et Mælkehus, 4 Fag langt, forsynet med Kælder. 4. Et Tværhus i Gaarden tækket med Tagsten, Væggene var lerklinede, heri var Bryggers, Bagerse og Stald til 4 Heste. Huset var 20 Fag langt. Heri var Køln og Bagerovn. 5. Laden, der var tækket med Straa og havde lerklinede Vægge, den var 20 Fag lang, Stolperne uidentil var 5¹/₂ Alen høje paa begge Sider. I den nordre Ende af denne Lade var en »Spicher«, som var afdelt fra Laden; den var 16 Alen lang og havde 3 Loffer oven over hinanden. Samme Spicher var 6 Fag lang, Bjælkerne 12 Alen lange, Stolperne i Laden, som

¹⁾ Tingbog 7. Nov. 1661, Fol. 219 a. — Møller, Fra Sokkelund Herred 123. — Bilag til Mageskiftet 7. Jan. 1671.

hørte til Spicheren, var 12 Alen lange. I Laden var 3 Indstolper ligesaa 12 Alen høje, den var tværsigennem 21 Alen bred. 6. Et Porthus, 4 Fag langt, straatækt og med klinede Vægge.

Gaardens Bygninger blev 1670, da dette Syn fandt Sted, takserede til 1500 Rdl.¹⁾.

Schack ønskede 1670 af mageskifte Husum By og Gaard med Gisselfeld; og dette blev bevilget ham af Kongen. Det gik ogsaa i Orden; man finder imidlertid ikke Schacks Navn i Skiftet, men derimod Ditlev Rumohrs, til hvem Schack maa have overdraget Husum. Rumohr afstod den Fordring, for hvilken han havde haft Husum og Mørkhøj Byer i Pant, den var med Renter efter Rentekammerets Beregning løbet op til 4713¹/₂ Rdl. 22¹/₂ Sk. Hvis en Tønde Hartkorn sættes til 50 Rdl., bliver dette Beløb c. 144 Tdr. Hartkorn.

Hans Schack synes selv at have regnet ud, at han skulde have meget mere; for Husum 9171 Rdl. 1 Mk. 8 Sk. og for Mørkhøj 2098 Rdl. 3 Mk. ¹/₂ Sk; endvidere angiver han, at han havde anvendt over 1000 Rdl. paa Fiskeparken, Kobbegrave og Haven. Forskellen mellem hans og Rentekammerets Beregning fremkommer bl. a. ved, at han ansætter Bygningernes Værdi langt højere end Vurderingen. Værdien af de 3 største Bygninger ansætter han saaledes alene til 3600 Rdl. Mageskiftet med Oberstløjtnant Ditlev Rumohr til Røst er dateret 7. Januar 1671.

Kronen skilte sig snart af med Husumgaard, hvis Bygninger og andre Herligheder den vel ingen Brug havde for. Derimod beholdt den de øvrige Gaarde i Byen. Den nye Ejer var Generalproviantkommissær Nicolaus Benich, som ved Mageskifte af 15. Marts 1672 fik Husum-

¹⁾ Mageskiftet 7. Jan. 1671 med Ditlev Rumohr med Bilag, hvorfra ogsaa det følgende er hentet.

gaard med 6 Gadehuse i Byen i Stedet for 105 Tdr. Hartkorn andet Gods¹). Han ejede dog ikke længe Gaarden, thi den 28. Marts 1672 skødede han den til Grev Kaj Lorentz Brockdorf til Kletkamp og andre Gaarde²). Denne beholdt heller ikke Gaarden længe, idet han 27. Juni 1676 solgte den til Storkansler Grev Frederik von Ahlefeldt for 3000 Rdl. Denne drev selv Gaarden, hvorpaa han i August 1678 havde 6 Karle, 2 Dreng og 3 Piger. Af Besætning var der 14 Heste, 4 Foler, 14 Øksen, 16 Køer, 8 Stk. Ungfæ, 24 Faar og 16 Svin³). Ahlefeldt havde vist endnu 1680 Gaarden; dens Hartkorn, beregnet efter den Landgilde, de 2 Bøndergaarde i sin Tid gav, var 55 Tdr. I 1682 finder man en ny Ejer, Johan Heydeman. Denne Mand var ifølge Gravstenen over ham født 1605 paa et liflandsk Gods og af adelig Slægt⁴). Af hvilken Grund han har forladt sit Fædreland, og hvor han har opholdt sig, indtil han 1656 blev Foged paa Færøerne, vides ikke. Paa Færøerne, som Christoffer Gabriel havde i Forlening, var han til 1664. Derefter blev han Havnedirektør i København og overtog tillige 7. Juni 1668 Renholdelsen af de offentlige Pladser her m. m. mod at oppebære Portpengene⁵). Fra 1674 til 1680 var han Medforpagter af Handelen paa Øerne⁶). Han ejede 1668 en Gaard paa Slotsholmen bag Børsen og nogle Vaaninger i St. Gertruds Stræde. Han havde 1682 paa Hu-

¹) Kronens Skøder II, 362.

²) Skødet og en Del af de øvrige Dokumenter vedrørende Husumgaard findes som Bilag til Ermandingers Skøde til Kongen paa Hjortespring Hovedgaard 16. Juni 1738.

³) Oplysningerne her og i det følgende om Tyende og Besætning er hentet fra Københavns Amts Ekstraskatteregnskaber.

⁴) Historiske Efterretninger til Brug for Hofmans Foundationer 1758—59. Bisparkivet.

⁵) Kjøbenhavns Dipl. VI, 466.

⁶) N. Andersen, Færøerne 1600—1709, 70, 74, 218.

sumgaard 4 Karle, 1 Dreng og 3 Piger. Besætningen var 12 Arbejdsheste, 4 Foler, 16 Øksen, 12 Køer, 5 Kvier, 6 Kalve og Ungkvæg, 20 Faar og 6 Svin. Johan Heydeman døde 11. Marts 1684, 79 Aar gammel og blev Langfredag samme Aar hensat i Brønshøj Kirkes Sakristi. Amtmand Christoffer Heydeman, der 1703 blev hensat samme Sted, er maaske hans Søn. Heydemans Enke, Veronica Elisabeth, overtog derefter Gaarden, som hun bortforpagtede til Jomfru Anne Sophie Ulfeldt, en Datter af Korfits Ulfeldts Broder Laurits til Urup og Else Pasbjerg; denne havde Utterslevgaard i Forpagtning og døde 5. September 1684 paa Husumgaard¹). Hun blev ligeledes bisat i Brønshøj Kirkes Sakristi. Jomfru Anne Sophie Ulfeldt fik 29. Juni 1685 Dom over en Husmand, der var flyttet fra et af Gaardens Huse uden Opsigelse til Ejerinden Fru Heydeman og uden at have gjort sine Ugedage til Gaardens Forpagterske²). Sammen med hende boede Jomfru Lisbeth Sophie Friis, der var en Søsterdatter af Korfits Ulfeldt, paa Gaarden. De havde i Efteraaret 1684 3 Karle, 2 Dreng og 4 Piger. Besætningen var da 14 Arbejdsheste, 2 Kalescheheste, 4 Foler, 14 Øksen, 20 Køer og Kvier, 7 Kalve og Ungfæ, 30 Faar og 14 Svin. Fru Heydeman boede endnu paa Gaarden og havde 1 Pige og 2 Heste. Den 21. September 1685 stævnedes Jomfru Friis Fru Heydeman til Husumgaard angaaende Gaardens Brøstfældighed, men hun mødte ikke eller lod nogen møde for sig. Hos de 2 Jomfruer Friis og Ulfeldt opholdt Leonora Christine sig nogen Tid, da hun var kommen ud af sit Fængsel. Jomfru Sophie Friis boede endnu i Foraaet 1687 paa Gaarden, men hvem der da ejede den, ved jeg ikke. Men det er vel sandsynligst, at Storkansler

¹) Bricka og Gjellerup, Den danske Adel 327—335.

²) Tinghog 29. Juni 1685, Fol. 200 b.

Ahlefeldts Enke da har ejet den, thi denne udstedte 23. April 1688 en Fuldmagt til Andreas Schmidt til paa hendes Vegne at skøde Fru Krigsraadinde Rebekka Elisabeth Bille, født Poppe, Husumgaard paa Sokkelund Herredsting efter derom til hende udgivne Skøde. Dette skete ogsaa samme Dag. Fru Bille oprettede kort efter et Testamente, der blev kongelig konfirmeret 9. Juni 1688, ved hvilket hun bestemte, at hendes Mand Sten Andersen Billes Datter af første Ægteskab Anna Cathrine Bille, der da var 23 Aar gammel, efter hendes Død skulde overtage Gaarden fremfor de øvrige Arvinger, der ingen Prætension skulde have paa den. Skulde Faderen, hendes Mand Sten Bille, overleve Fruen, skulde han beholde Gaarden i sin Levetid dog uden at forringe den, og ved hans Død skulde den overgaa til Datteren. Sten Bille døde 2. Maj 1698, en Maanedes Tid efter sin Hustru, og Husumgaard overgik til Datteren Anna Cathrine Bille, der var gift med en engelsk Kaptajn Richard Bolton. De havde næppe nogen Brug for den, hvorfor hendes Broder Sekretær Hans Bille 4. August 1699 skødede Husumgaard til Oberst ved det sjællandske Regiment til Fods Georg Christoph Putkammer. Gaardens Hartkorn var da 65 Tdr. 5 Skp. 1 Alb., og der hørte under den et Hus med 1 Fdk. 2 Alb. Hartkorn, 14 jordløse Huse og en Kro. Ejeren havde i December 1699 2 Karle, 1 Dreng og 1 Pige. Besætningen angives ikke, da der ikke skulde svares Skat af den. Putkammer beholdt ikke Gaarden længe, thi 7. Januar 1702 skødede han og Hustru Ide, født Marschalchin. Gaarden til Peder Svendi Jensen Fersløv¹⁾, der 26. September s. A. blev Ejer af Hjortespring Hovedgaard i Herlev Sogn. Prisen for Gaarden, et Hus med lidt Jord, nogle Gadehuse og Kroen var 4400 Rdl. Den ny Ejer, der i

¹⁾ Sjællands Landstings Skødeprotokol 1701—05, Fol. 61 b.

Almindelighed alene kaldes Peder Svendi¹⁾, havde 1705 en Avlskarl og en Pige paa Gaarden. Efter hans Død solgte hans Enke, Johanne Cathrine Tilles 1708 Gaarden til Thomas Kahn for 4900 Rdl.²⁾. Skødet er dateret 19. Juni 1709. Foruden det forhen nævnte Hus med lidt Hartkorn, var der nu fire Boliger, der havde faaet tillagt noget af Gaardens Jord. Thomas Kahn havde 1711, foruden Kone og 2 Børn, 1 Dreng og 1 Pige paa Gaarden. Det var ikke mange Folk, men Husmændene og Beboerne af de 4 Boliger har vel gjort Hoveri. Amtsforvalteren siger 1711, at han var i stor Vidtløftighed, og at Gaarden var for højt ansat i Hartkorn, saa at han ikke kunde betragtes som andet end Selvejer. I Januar 1712 var der paa Gaarden Mons. Kahn, der skattede 2 Rdl. af sin Paryk, og hans Frue, der maatte af med lige saa meget for sin Fontange, Børnene nævnes ikke denne Gang. Derimod var der en Avlskarl, hvis halvaarlige Pengeløn var 10 Rdl., en Kusk, der fik $5\frac{1}{3}$ Rdl., og 2 Piger, der tilsammen fik $6\frac{2}{3}$ Rdl. halvaarlig i Løn.

Da Thomas Kahn købte Gaarden, havde han laant 3000 Rdl. af Fru Anna Maria Ehrenschilddt, sl. Etatsraad Boefkes Efterleverske, med Pant i Gaarden³⁾. Dette er maa-ske Aarsagen til, at hun blev Ejer af den, som hun 22. Februar 1715 skødede til Jacob Einsperg, Forpagter paa Knabstrup. Til Gaarden hørte nu 4 Gaardsæder, som hver skyldte 1 Pund Byg, 1 Td. 4 Skp. Havre, $\frac{1}{2}$ Lam, 1 Gaas, 1 Par Høns. Den ene var øde, det vil sige ubchoet; end-

¹⁾ Han var Broder til Degnen Holger Jensen Fersløv i Jyderup og maa være den Peder Svend Jensen Fersløv, der i 1684 var Student og var Søn af Daniel Jensen, Præst i Ferslev, død 1684. Sjællands Landstings Skødeprotokol 1726—31, Fol. 425 b. Personalhist. Samlinger II, 166.

²⁾ Hun døde paa Mørkegaard i Tuse Hd. 1729. Sjællands Landstings Skødeprot. 1726—31, Fol. 289.

³⁾ Sjæl. Landstings Panteprot. 1706—19, 268.

videre var der en privilegeret Kro, hvoraf der blev svarret 40 Slettedaler i Afgift, 7 Gadehuse, der hver gjorde en Ugedag, og 5 øde Huse. Prisen var 2000 Rdl. i Kroner. Einsperg, der samme Aar fik Skøde paa Hjortespring Hovedgaard i Herlev Sogn, skødede atter 29. Juni s. A. Husumgaard til Hofapoteker Gotfried Becker for 2000 Rdl. i Kroner. Den nye Ejer havde omkring 1. Maj 1718 paa Gaarden 1 Gartner, 1 Ladefoged og 1 Kusk. Samtidig boede Birkefogeden Peder Jensen Hegelund her med Kone, 1 Barn, 1 Karl og 1 Pige; han flyttede senere til Ballerup, hvor Tinget blev holdt. Hofapotekeren beholdt ikke Gaarden længe, idet han ved Købekontrakt af 23. August 1718 solgte den til Bolle Luxdorph Rose, der fik Skøde paa den 10. August 1720. Under Gaarden blev nu kun drevet de indgrøftede Kobler, ansat for 16 Tdr. 3 Skp. 2 Tdr. Hartkorn, Resten af Jorden var lagt under 7 Gaarde, der hver havde 7 Tdr. Hartkorn. Hver af dem gav i Landgilde 6 Tdr. 2 Skp. Byg, 2 Tdr. 4 Skp. Havre, 1 Lam, 2 Gæs, 2 Høns. Endvidere medfulgte 7 Gadehuse og 1 øde Gadehusplads samt Kroen. Prisen med nogle Renter var 5,998 Rdl. 2 Mk. i Kroner. Rose, hvis Navn ogsaa skrives Rosse, Roose o. s. v., var 1712 blevet Ejer at Katstrup Hovedgaard ved sit Ægteskab med Birgitte Agerup, Christian Paludans Enke. Da hun døde 1717, solgte han Katstrup og købte Husumgaard. Han var anden Gang gift med Margrethe Krag, død 1736, med hvem han havde flere Børn¹⁾.

I 1720 vilde Kronen købe Husumgaard, formodentlig for at lægge den under det lige oprettede københavnske Rytterdistrikt, men man synes ikke at have vidst, hvem der ejede Gaarden, og henvendte sig derfor til Ejeren af Hjortespring, hvilken Gaard med Gods man ogsaa vilde købe, men kun hvis Husumgaard fulgte med. Ren-

¹⁾ Se Lengnicks Stamtavle over Sven Krag og Efterkommere.

tekammeret maatte derfor oplyse Kongen om, at Einsperg ikke var Ejer af Husumgaard, som ejedes af Rose, der ifølge forevist Købekontrakt havde købt Gaarden for 5500 Rdl. Kongen resolverede, at der skulde bydes 5000 Rdl. for Gaarden; hvis han ikke vilde afstaa den, skulde der forholdes med den som med andet Bøndergods; men Rose havde ingen videre Lyst til at sælge og ønskede i Stedet for Gaarden 4 Tdr. Hartkorn for hver Tønde af dens Hartkorn af noget Jordegods i Korsør og Antvorskov Amter, der ikke var blevet solgt ved en over det holdt Auktion; men dette vilde Kongen ikke, han vilde give 5000 Rdl. eller 2 Tdr. for hver Tønde af Gaardens Hartkorn. Dette Tilbud vilde Ejeren ikke modtage, og Kongen resolverede derfor 29. April 1720, at Rose maatte beholde Gaarden, men derimod betale for Skatter og Afgifter i Krigstid 4 Rdl. og i Fredstid 3 Rdl. af hver Td. Hartkorn¹⁾. Skatterne af Gaarden beløb sig altsaa til c. 200 Rdl., hvoraf de nyoprettede Bøndergaarde dog har betalt deres Part.

Rose, der 1724 boede paa Nørregade i København, døde 1729 og blev indsat i Brønshøj Kirkes Sakristi 19. Oktober s. A. Hans Bo eller hans Enke maa derefter have solgt Gaarden, men Køberen synes ikke at have opfyldt sine Forpligtelser, hvorfor Silke- og Klædekræmmer Michael Groen lod den sætte til Auktion. Den beboedes da af en Løjtnant Milahrt, som Sælgeren, hvis han ikke godvillig vilde flytte, med Rettens Midler skulde skaffe bort. Det er maaske ham, som har købt Gaarden, og som nu ikke har kunnet præstere enten Købesummen eller Renter. Gaarden blev ved Auktionen i 1731 oppraabt for 4077 Rdl. 48 Sk. i Kroner og ved 5. Auktion i Oktober s. A. tilslaaet Prokurator Davidsen for 4305

¹⁾ Rentekammerets Rel. og Res. Protokol 1720, Nr. 2 Febr., Nr. 18 Marts og Nr. 74 April.

Rdl. paa Højesteretsadvokat, Regimentskvartermester Hans Henrik Ermandingers Vegne. Ifølge Auktionskonditionerne hørte der til Gaarden 7 Bøndergaarde og 7 Gadehuse, dog med 10 Opsiddere samt 1 Kro. Der var Tørveskær i 4 Moser og godt Fiskeri i 7 à 8 Damme samt i Gravene omkring Haven. Gaardens Bygninger var smukt indrettede med skøn baade Frugt- og Lysthave; med Gaarden fulgte det indavlede Korn, der skulde være et halvt Væggerum Rug og 12 Tdr. aftærsket Rug, 17 Væggerum Byg og 3 Væggerum Havre, foruden 8 Spænder Hø og 5 Spænder ny Rughalm. Tillige medfulgte 50 Læs Tørv.

Til Gaarden var 2 indhegnede Kobler, hvis Hartkorn var 9 Tdr. 3 Skp. 1 Alb. Resten af Jorden hørte til de 7 Bøndergaarde, der hver havde 8 Tdr. Hartkorn. Skødet er dateret 21. Juni 1732. Af Købesummen fik Roses Enke 3000 Rdl., idet hun havde en Obligation paa dette Beløb staaende i Gaarden, og Klædekræmmer Michael Groen fik 1050 Rdl. foruden Renter.

Den nye Ejer ejede ogsaa Hjortespring Hovedgaard. Han ophørte helt med at drive Avling paa Husumgaard, og delte Resten af Jorden mellem de 8 Bøndergaarde, saa hver nu fik 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn. Paa Gaarden boede en Tid en Kaptajn Mehren, der begravedes 18. Juni 1734 paa Brønshøj Kirkegaard. Gaardens Bygninger synes Ejeren at have ladet forfalde, i alt Fald var Tagene, da han igen afhændede den, meget mangelfulde.

Hjortespring ^{Hovedgaard} var det eneste Gods, som fandtes i Københavns Omegn, og vilde maaske have bestaaet til Nutiden, hvis ikke et stort Uheld havde truffet Gaarden og dens Ejer. Natten mellem 21. og 22. Januar 1737 rasede en voldsom Storm, der ødelagde 327 Fag Hus og 598 Fag Sparreværk paa Rytterdistriktets Bøndergaard-

de¹). Paa Hjortespring Hovedgaard omblæste 2 Fæhuse, der hver var paa 35 Fag, hvorved 140 Stykker Hollænderkvæg blev dræbt foruden Faar og andre Smaakreaturer. Da Ermandinger, der da var svagelig, ikke mente at kunne varetage sine Forretninger ved Højesteret og samtidig have Opsyn med Gaarden, naar den blev opbygget, ansøgte han, om Kongen vilde købe den og Godset: men Kongen, Christian den 6, resolverede 1. Maj 1737: »Vi finder ikke tjenlig nu for Tiden at tilkøbe os mere Jordegods og kan denne Supplicantens Ansøgning altsaa ikke akkorderes²). Men der var andre, der, selv i Enevoldskongernes Tid, ogsaa vilde have noget at sige, og de ønskede, at Staten skulde købe Hjortespring Gaard og Gods. Det var særlig Oberjægermester Gram, der mente, at Hjortesprings Marker kunde bruges til Høavling, da de alt værende Hømarker ikke altid kunde avle tilstrækkeligt Hø til Livgarden og de kongelige Stalde. Desuden hørte der gode Tørvemoser til Gaarden, og ved Erhvervelsen af Bøndergodset kunde Hoveriet for Rytterdistriktets Bønder lettes noget. Disse Grunde bevirkede, at Kongen gav efter og 14. September 1737 resolverede: »Vi have nøje efterset Kammerets saavel som Oberjægermesterens Betænkning, og endskønt vi ej har stor Lyst at tilkøbe os mere Jordegods, saa dog i Consideration af den store Høavling og Tørveskær og siden det ligger midt i Vildtbanen og vores Rytterdistrikt, saa vil vi dog vel resolve at tilkøbe os Hjortesprings Gods, dersom Ejermanen os det vil sælge efter uvillige Mænds Taksation, og Købesummen betales i visse taalelige Terminer. Angaaendes Mageskiftet, derpaa bliver intet reflekteret³). Ermandinger havde nemlig ogsaa foreslaaet, at han fik Joenshoved Gaard og Gods i Stedet for Hjør-

1) Københavns Rytterdistrikts Regnskab.

2) Rentek. Rel. og Res. Protokol, 1. Maj 1737, Nr. 83.

3) sst., 14. September 1737, Nr. 186.

tespring. Kongen fik derpaa 16. Juni 1738 Skøde paa Sædegaarden Hjortespring med Gods for 22,000 Rdl. For dette Beløb fik han c. 515 Tdr. Hartkorn, hvoraf 52 Tdr. var Kirketiendehartkorn. Prisen bliver altsaa 43 Rdl. pr. Tønde; men Hjortespring Hovedgaard var skattefri, og Skatten af dens c. 110 Tdr. Hartkorn udgjorde 330 Rdl. eller 5 pCt. af 6600 Rdl. Trækkes dette Beløb fra Købesummen, bliver Prisen for 1 Td. Hartkorn kun c. 30 Rdl. Imidlertid var de 52 Tdr. Kirketiendehartkorn ikke saa værdifulde som Ager og Engs Hartkornet, da der jo paa det hvilede Forpligtelse til at vedligeholde Kirken, Prisen for Ager- og Engshartkornet bliver altsaa lidt højere end angivet.

Gaardens Bygninger var temmelig forfaldne. I en Synsforretning fra Juni 1738 hedder det bl. a.: »Vaarhuset er 28 Fag, Tavl- og Bindingsværk, som er meget forfalden og brøstfældig, hvorigennem gaar 4 forfaldne Skorstene, saa det ikke kan repareres og tjener ej til andet end at reparere Bøndergaarde med Tømmeret deraf. Taget har været belagt med Tagsten, hvoraf kun faa er i Behold«. »Vester i Gaarden en Længe 18 Fag . . . , klinede Vægge og Halmtag, som over alt er brøstfældigt og ej til andet tjenlig end nedtages til Bøndergaardenes Opbyggelse«. »Ved Enden af samme Længe en forfalden Tørvebod, 2 Fag, hvoraf Tømmeret er forraadnet«. »Sønder Længe, 30 Fag med en Kvist over Porten, er, saavidt Undertømmeret angaar, temmelig, men siden det længe har staaet uden Tag, er det befrygtelig, Overtømmeret har taget Skade og derfor bedst tjenlig blev nedtaget til andre Bygningers og Gaardes Reparation, samme Bygning har været brugt til Fæ- og Hestestald. . . . I Hestestalden 8 Spiltove med Krybber og Hække«.

Om Haven hedder det i samme Besigtigelse: »Østen for Gaarden en temmelig stor Frugthave, som er uindhegnet, hvorved nogle gamle og unge Frugttræer, hvoraf

en Del er udgaaen og ruineret, saa er og i Haven 4 smaa Fiskeparker, som er forfaldne og Posterne forraadnede og ubrugelige«. Foruden disse Fiskeparker var der i Køb-lerne 3 smaa, forgroede Damme med Dæmninger og for-faldne Poster. Paa Gaarden var der ligesaa en lille for-falden Dam, som var tilgroet og Posten øde. Af dette ses, at Gaarden var forfalden, og man vidste derfor ikke at foreslaa andet end, at den blev nedrevet og Pladsen benyttet til af opføre Huse paa. Gaarden blev derefter 1738 nedbrudt; senere blev nogle Huse opført her.

Gaarden laa Nord for Husum Bys Gade; paa Udskift-ningskortet nævnes Storegaards Have, liggende Nord for den nuværende Arildsgaardvej. Da Haven laa Øst for Gaarden, maa denne have ligget Vest for, hvor der paa Kortet findes nogle Huse, for Enden af det, der nu kal-des Gadelandet. Der kan næppe være nogle Levninger af Gaarden tilbage over Jorden, især da de Huse, som blev opført paa Gaardens Plads, nylig er brændte, men det er muligt, at der i Grunden kan findes Rester af de Bygninger og Huse, der i Tidens Løb har ligget her.

H u s u m B y.

I Roskildebispens Jordebog siges det, at der var 7 be-byggede Gaarde i Husum foruden Hovedgaarden. Des-uden var der nogle øde, men Antallet af disse angives ikke. Først af Københavns Lens Regnskaber og Jorde-bøger fra det 17. Aarhundrede faar man Oplysning om alle Gaardene i Byen, der da helt tilhørte Kronen, lige-som den maa antages ogsaa helt at have tilhørt Roskil-debispens.

I 1611 var der foruden de 2 store Gaarde, som alt foran er omtalt, 9 andre i Byen. De 8 af disse, Nr. 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, og 10 efter Matriklen af 1688 gav hver i Landgilde: 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Tdr. Havre; den ene Gaard, gl. Nr. 4, gav derimod 1

Fjerding Smør og 1 Td. Havre¹⁾). Senere fik Beboerne Tilladelse til at yde Byg i Stedet for Rug, for hver 20 Skp. Rug 24 Skp. Byg. Beboernes Tilstand maa antages at have været jævn god, før Krigen med Svenskerne kom. Af en Kreaturtælling i Anledning af Skattepaalæg i 1657 ses det, at der paa Gaardene da var 37 Heste, 73 Stude og Køer, 134 Faar og Lam og 106 Svin; desuden var der 4 Bistokke. Heraf havde Lavrids Aagesen paa den ene store Gaard 7 Heste, 13 Stude og Køer, 20 Faar og Lam og 19 Svin. For hans Nabo Christian Worm var Tallene 7, 20, 20 og 20. Endvidere havde Byens Husmænd 10 Heste, 1 Ko, 27 Faar og Lam og 23 Svin. Til Sammenligning skal anføres Antallet af Kreaturer i 1682 paa Bøndergaardene, for Husumgaard er Tallene alt meldt foran. Da var der paa Gaardene 12 Beboere, der havde 48 Heste, 8 Stude, 25 Køer, 9 Stk. Ungkvæg, 58 Faar, 39 Svin og 8 Bistokke. Endvidere var der i Byen 13 Husmandsfamilier, hvoraf de 8 havde nogen Besætning, nemlig ialt 14 Heste, 4 Køer, 1 Kvie, 38 Faar, 26 Svin og 3 Bistokke. I Byen var der 5 Indsiddere, hvoraf den ene havde en Hest, og 5 Krøblinge, hvoraf nogle var gifte.

Gaardene i Byen blev ligesom Husumgaard pantsat til Arent Berntsen og hørte til denne Gaard, indtil den 1671 kom til Kronen igen ved Mageskiftet med Ditlev Rumohr. Deres Landgildehartkorn var 1680: Nr. 1. Husumgaard 55 Tdr., Nr. 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 og 10 hver 9 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk., Nr. 4 5 Tdr.

Af Markbogen og Modelbogen til Matriklen 1688 erfarer man, at der 1682, da Byens Jord blev opmaalt og takseret, gennemsnitlig hørte 43—44 Tdr. Agerland til en Gaard, med Undtagelse af Nr. 4, der kun havde c. 32 Tdr. Land. Til Byen fandtes hist og her nogen Eng, mest i Kaxvangen, mindst i Brønshøjvangen. Paa de Eng-

¹⁾ Københavns Lens Jordebog.

skifter, der hørte til Husumgaard, kunde der i alt høstes 57 Læs godt Hø og 24 Læs Mosefoder. Til hver af de store Bøndergaarde kunde høstes henholdsvis $9\frac{1}{2}$ og 4 Læs og til den lille Gaard Nr. 4 $2\frac{3}{8}$ Læs og 1 Læs. Da man havde faaet Hartkornet udregnet til Matriklen, klagede Amtsforvalteren over, at det var for højt, saa at Gaardene ikke var i Stand til at svare Skatter af det. Rentekammeret udstedte da Ordre om, at Jorderne skulde omtakseres, hvorved Hartkornet ogsaa blev reduceret noget. Husumgaard var først sat til 65 Tdr. 3 Skp. 1 Alb. Hartkorn, det blev nu nedsat til 58 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk., men Reduktionen kom ikke til at gælde for denne Gaard, kun Kongens egne Bønder fik Gavn af den. Heller ikke, da Husumgaard senere kom under Kronen, fik de Gaarde, der var opstaaet af den, nogen Reduktion i deres Hartkorn. De store Bøndergaarde havde ved den første Ansættelse faaet fra 10 Tdr. 7 Skp. 2 Alb. til 12 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. Hartkorn. Nu blev Hartkornet delt lige mellem dem, og de fik hver 10 Tdr. 2 Skp. 1 Fdk. Gd. Nr. 4 fik sit Hartkorn reduceret fra 7 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. til 6 Tdr. 5 Skp. 3 Fdk. Huset beholdt sit gamle Hartkorn 1 Fdk. 2 Alb. Det endelige Resultat af disse Ansættelser var, at Byens samlede Hartkorn blev 154 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk., hvilket vedblev at være saaledes, indtil den nuværende Matrikel kom. Ved den blev det nedsat til 132 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. $\frac{1}{4}$ Alb.

Da det københavnske Rytterdistrikt blev oprettet 1718, blev Gaardene i Husum underlagt det. De fik nu nye Numre, Nr. 2 fik Nr. 1, som Husumgaard tidligere havde, og derefter fulgte saa de øvrige Gaarde i samme Rækkefølge som i Matriklen af 1688. Disse nye Numre benyttedes i Rytterdistriktets Regnskaber. Af den 1718 forfattede Krigsjordebog faar man en Del Oplysninger om Gaardene. De havde i alt 353 Fag Hus, Nr. 4 var paa 46 og Nr. 7 paa 27 Fag, de øvriges Størrelse var derimellem.

Paa 4 af Gaardene var der nogle Mangler, der i alt vurderedes til 32 Rdl. Der gives ogsaa Oplysning om Besætningen. Paa de 9 Gaarde i Byen var der i alt 66 Bæster, 5 af Beboerne havde hver 8, de øvrige fra 4 til 10. Af Køer var der i Modsætning til i Nutiden langt færre end Heste, der var nemlig kun 37 Køer, 6 Stude og 25 Stk. Ungkvæg. Af Faar var der i alt 72, en enkelt Gaard havde ingen. Svin har der vel været, men de angives ikke. Udsæden angives at være 5 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg, 12 Tdr. Havre og $\frac{1}{4}$ Td. Ærter for hver af de 8 store Gaarde. For den lille Gaard, som nu har Nr. 3, var Tallene henholdsvis 3, 6, 6 og $\frac{1}{8}$ Td. Hver Gaard havde Græsning til 6 Heste og 6 Køer, den lille Gaard dog kun til 5 Heste og 5 Køer. Høavlen bliver for de 8 Gaarde anslaaet til 8 Læs godt Hø og 3—4 Læs slet Hø, for Nr. 3 til 3 Læs godt Hø. Der var Tørveskær til Byen. Byen selv faar det Skudsmaal: »Er en god Avlsby med Korn- og Høvling«. Beboerne sad dog ikke alle godt i det, hvad man vel heller ikke kan vente. Paa Gaardene Nr. 6, 7, 8 og 9 var Tilstanden god, paa Nr. 1, 2, 3 og 5 temmelig og paa Nr. 4 maadelig; Antallet af Heste og Kvæg var dog ikke mindre end de andres.

Den gamle Landgildeafgift var nu forandret til en Pengeafgift og slaaet sammen med de kongelige Skatter til een Afgift. Af hver Tønde Hartkorn skulde der betales 4 Rdl., hvoraf de 3 maa være for Skatter, thi det maatte de Proprietærgaarde, der laa i Rytterdistriktet, betale i Skat af deres Hartkorn. Den ene Rigsdaler var for Landgilden, en lignende Sum blev betalt paa flere andre Godser. Afgiften bliver for de store Gaarde 41 Rdl. 12 Sk. af hver, for Nr. 3 26 Rdl. 84 Sk. Gaardene skulde desuden yde Halm, de store hver 3 Læs 20 Lispund $8\frac{1}{2}$ Pund, Læsset à 24 Lispund og Nr. 3 2 Læs 12 Lispund $7\frac{1}{2}$ Pund. Husumgaard og de fra den udskilte Gaarde hørte, hvad Skatterne angik, ligeledes under Ryt-

terdistriktet. Da det 1718 var Krigstid, var de 4 Rdl. af en Tønde Hartkorn. Endvidere maatte disse Gaarde ogsaa yde Halm, af en Gaard paa 7 Tdr. Hartkorn 2 Læs 15 Lispund, det er 9 Lispund af hver Td. Hartkorn. Rytterdistriktets Gaarde maatte ogsaa gøre Hoveri, som vist var temmelig betydeligt. Det var dog ikke Avlingshoveri, der paahvilede dem, uden for saa vidt at de skulde slaa det Græs, der voksede paa de til Høavl udlagte Arealer, men derimod Kørsler for Hoffet og vel ogsaa for Kancelliet og andre kongelige Institutioner i København. Dette Hoveri blev først afløst flere Aar efter, at de var blevet Selvejere.

I 1738 blev Hjortespring Gods lagt under Rytterdistriktet. Husumgaard's Jord var da fordelt mellem 8 Bøndergaardene, der hver havde 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Hartkorn. Landgilden var ifølge den af Ermandinger overleverede Jordebog for hver 7 Tdr. Byg, 4 Tdr. Havre, 1 Lam, 2 Gæs, 2 Høns. Nu blev det forandret til 8 Rdl., $17\frac{1}{4}$ Sk. i Penge, det vil sige 1 Rdl. af hver Td. Hartkorn. Gaardene havde i den forrige Ejers Tid gjort Hoveri, undtagen den ene, der var beboet af Niels Arildsen, der tillige var Kromand. Ifølge sit Fæstebrev skulde han betale 10 Rdl. i Hoveripenge, det vil sige lidt over 1 Rdl. af en Td. Hartkorn. Af de Syn, der blev taget i Anledning af Ejerskiftet, erfarer man lidt om Forholdene paa Godset: Paa de 7 af Gaardene, den ene var vist da ubeboet, var der 60 Bæster, 2 Stude, 26 Køer, 4 Kvier, 11 Ungnød, 12 Faar og 63 Svin. Der var til alle 8 Gaarde saaet i alt $45\frac{1}{2}$ Td. Rug, $84\frac{1}{2}$ Td. Byg og 212 Tdr. Havre. Heraf var en Del blevet forstrakt Bønderne i Foraaret 1738, nemlig 52 Tdr. Byg og 156 Tdr. 5 Skp. Havre. Ene Kromand Niels Arildsen havde selv kunnet skaffe sig Saa-sæd. Det maa dog vist ikke tages som et Tegn paa, at Hjortespring's Bønder i Husum sad værre i det end andre Bønder. Den megen Regn i Høsttiden 1737 havde bevir-

ket, at Sæden mange Steder blev fordærvet og ladebrændt¹⁾). Om Gaardenes Tilstand hedder det, at den ene, Niels Arildsens, var god, en ikke god, 2 lovlige, 3 maadelige og en ikke maadelig. Disse Gaarde delte derefter Kaar med de andre Gaarde i Byen. De er nuværende Matrikelsnumre 6, 10, 12, 13, 14, 15, 16 og 17, der hver har 8 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2¹/₄ Alb. gammelt Hartkorn. Husene finder man ikke anførte i Lensjordebøgerne paa nogle faa Undtagelser nær, som maaske har haft lidt Jord, eller af anden Grund er anført der. Deres Afgift kaldtes Hold og opkrævedes af Ridefogden, som aflagde Regnskab derfor. I 1616—17 var der saaledes 6 af Husene i Husum, der hver gav 2 Mk. i Husbondhold. Disse Huse kaldtes derfor Holdshuse, et Navn, der dog kun brugtes enkelte Steder, f. Eks. i Københavns Len. Gadehuse, det vil sige Huse opførte paa Byens Gade, er vist omtrent det samme som Holdshuse, men Navnet er maaske noget yngre. Dog træffer man i Markbogen fra 1682 baade Holds- og Gadehuse i Husum. Foruden disse Huse fandtes der paa enkelte Gaardes Grund Huse, der svarede en Afgift til Gaardens Ejer. I 1657 var der i Byen 8 Husmænd, der havde Kreaturer. Men først fra 1682 har man en fuldstændig Fortegnelse over Husene i Byen. Der var da 6 Holdshuse, om hvilke det hedder: »Bemeldte er hans kongl. Majts. og gives ingen Holdspenge deraf mens Skatter, og staar bemeldte Huse paa Kongens Grund og gør de deraf deres Ugedag til Johan Heydemans Gaard«. Dette synes lidt selvmodsigende, hvis ikke med Kongens Grund menes Byens Gade. Maaske er disse Huse de 6 Gadehuse, som Bennich 1672 fik ved Mageskifte med Kongen. Desuden nævnes 1682 6 Gadehuse, hvoraf det ene

¹⁾ Københavns Rytterdistrikts Regnskab 1738. Memorial til Høst-sessionen 1737.

dog havde lidt Agerjord, der blev ansat til 1 Fdk. 2 Alb. Hartkorn. Om disse Huse siges det: »Bemeldte Gadehuse er Johan Heydemans og staar paa Enden af hans Agre, som løber op til Byen, gører iligemaade deres Ugedag til forn. hans Gaard«. Da de staar paa hans Grund, kan de strængt taget ikke være Gadehuse. Da Bennich kun fik 6 Huse, er de sidst nævnte Huse maaske opført af en af Gaardens Ejere for at faa Arbejdskraft. Kongen havde ikke mange Huse i Byen. I Krigsjordebogen fra 1718 anføres 4, hvoraf det ene stod paa Gaard Nr. 5's Grund. Om de andre 3 siges det, at Rytterkommissionen havde ment, at de var Kongens Gadehuse, siden de stod paa Kongens Grund, men derefter blev det ved Tingsvidne og ved Skøde af 15. Marts 1672 (til Bennich) og 12. Maj 1691 godtgjort, at disse Huse var afstaaede til Husumgaards Ejere; at det var de samme Huse, blev bevidnet ved Tingsvidne. Af denne Grund blev der ingen Afgift beregnet af dem. I 1718 hørte 7 Huse, 1 øde Husplads og 1 Kro under Husumgaard; i 1738 var der 10 Huse, hvoraf det ene var beboet af Kaptajn Mehrens Enke. De 3 af Husene gav aarlig 5 Rdl. 2 Mk. i Afgift, de 6 4 Rdl. 4 Mk. og et 2 Rdl. 2 Mk. I Jordebogen staar anført: »I min Tid har de fleste svaret Penge, men undertiden har nogle af dem gjort Ugedag«. Men herom er anført følgende Bemærkning i Rytterdistriktets Regnskab: »Hvad Gadehuspengene angaar, da har vi udi ingen Maade derudi kunnet følge forrige Ejers Jordebog i Henseende der udi er opført over alt à Fag en Rigsdaler, da de andre deres Majestæts Huse i Amtet ikkun er takseret udi Krigsjordebogen for tre Mark à Fag, over hvilket disse Hjortesprings Huse staar ledige eller er besat med slette Beboere, som er sat af Gaarde, i Henseende enhver søger at faa deres Majestæts Huse i Fæste«.

I Husum var der ligesom i Brønshøj en Kro, men medens Kroen i Brønshøj bestaar endnu den Dag i Dag,

er den i Husum for længst forsvundet. Den var til den 24. November 1677, da Birgitte sl. Christopher Smeds i Husum fæstede det Hus og det Krohold, som hendes Mand havde haft; hun skulde give 4 Rdl. i Indfæstning. I 1680 var Juchum Lyder, der tillige havde en Gaard i Fæste, Kromand¹⁾. Han døde 1691 og blev begravet den 7. August; Enken, der hed Susanne, fortsatte Forretningen, men den har vist ikke været stor, thi 1693 hedder det om hende: »Holder vel lidt Kro, men ganske slet«. Muligvis skal denne Bemærkning gælde for det foregaaende Aar, thi den 1. Maj 1692 havde Sten Bille givet sin Tjener Johan Henning Tilladelse til at holde Kro i Husum sin Livstid i Henhold til hans lange tro Tjeneste hos ham og hans Hustrus forrige Mand. Kroholdet hørte rimeligvis til Husumgaard, thi von Puttkammer fik den 12. Februar 1701 Privilegium paa fremdeles at holde Kro og Værtshus i et ham tilhørende Hus i Husum. Kromanden hed 1702 Hans Christophersen. Kroholdet var næppe særlig indbringende, thi 1705 hedder det, at der har været en Kromand, som efter Dom er gaaet fra Kroen, hvorefter der ikke var oprettet nogen ny Kro. Samme Aar nævnes dog Knud Nielsen som Kromand. Hans Pedersen Holst var her 1711; om ham siges det, at han er en fattig Mand, der ej kan svare højere end en Haandværksmand. Hans Enke blev gift med Christen Nielsen, der 1717 fæstede Kroen, Afgiften var 50 Sldlr. aarlig. Han passede 1717 og 1720 tillige med Konen alene Kroen; Tjenestefolk havde de ikke. Niels Arildsen var Kromand 1738, men havde tillige en Gaard i Fæste. Af Kroen gav han aarlig 33 Rdl. 2 Mk. (lig 50 Sldlr.) i Afgift. Endvidere betalte han til Staten 6 Rdl. aarlig i Skat, som betaltes paa Amtsstuen. Han døde 1747,

¹⁾ Johan Heydeman fik den 4. Januar 1681 kongelig Bevilling til Krohold.

59 Aar gammel. Snart efter maa Kroen være blevet nedlagt; i 1787 var her ingen Kro.

Husum blev udskiftet 1782. Ingen af Byens Gaardmænd vilde bekvemme sig til at udflytte, ej heller vilde de tage deres Jord paa 2 Steder, en Ind- og en Udloed. Det var derfor nødvendigt at give Gaardene Lodder, der begyndte inde ved Byen og endte ude ved Markskellet. Da Gaardene i Byen laa tæt sammen, blev Følgen, at mange af Lodderne blev temmelig smalle nær ved Gaardene. Dette gælder særlig Lodderne paa den sydvestlige Side af Byen. Denne Maade at udskifte Byens Mark paa har for øvrigt sat sit Præg paa mange af de nuværende Sidegader til Frederikssundsvej, der sjælden danner en ret Vinkel med denne. Husmændene fik ikke Jord ved Udskiftningen, da den hele Mark tilhørte Byens Gaarde. Senere fik de tillige med Husmændene i Vanløse, Rødovre og Ejby Jord i Islemark, der hidtil havde henligget til Græsning for Rytterhestene og til Høavl. Til disse Huslodder fik de ved kongelig Resolution af 19. November 1794 Ejendomsret¹⁾. I 1798 angives, at der af 20 Huslodder, der var tillagt Husum Bys Husmænd, betaltes aarlig 10 Rdl. 12 Sk. af hver.

I 1787 var der i Byen 17 Gaardfamilier og 22 Husmands- og Inderstefamilier med i alt 202 Personer. Senere er der jo kommet flere til, i 1845 var der 17 Gaarde og 40 Huse med 339 Indbyggere.

Byen blev matrikuleret 1809; Ejendommene fik da de nuværende Matrikelsnumre. Nr. 1 fik den Gaard, som 1688 havde Nr. 6, og hvortil var lagt Halvparten af Nabogaarden Nr. 7. Den var Byens største Gaard og beboedes af Sognefoged Christian Rasmussen; den laa omtrent midt i den vestre Gaardrække og var Nr. 5 regnet fra Nord. Derefter blev Nummereringen foretaget med

¹⁾ Rentekammerets Rel- og Res. Protokol 1794, Nr. 301.

Solen. I alt var der da 17 Gaarde, 19 Huse og 5 Fælleslodder. Matrikelnumrene og de gamle Numre fra 1688 svarer saaledes til hinanden; i Parentes er anført Navnet paa de Beboere, som findes anførte paa Udskiftningskortet. Matr. Nr. 1 (Rasmus Hansen) er gl. Nr. 6 og Halvdelen af Nr. 7, Nr. 2 (Niels Hansen) er den anden Halvdel af denne Gaard, Nr. 3 (Jens Sørensen) er gl. Nr. 8, Nr. 4 (Jens Christensen) er gl. Nr. 9, Nr. 5 (Hans Jochumsen) er gl. Nr. 10, Nr. 7 (Søren Pedersen) er gl. Nr. 2, Nr. 8 (Christen Hansen) er gl. Nr. 3, Nr. 9 (Thomas Hansen) er gl. Nr. 4, Nr. 11 (Niels Jensen) er gl. Nr. 5, Matr. Nr. 6 (Lars Jensen), 10 (Hans Hansen), 12 (Niels Rasmussens Enke), 13 (Lars Græssen eller Gregersen), 14 (Niels Andersen), 15 (Iver Nielsen), 16 (Hans Rasmussen) og 17 (Lars Henriksen) er de 8 Gaarde, som Husumgaard blev delt i.

Gaardene i Husum har hovedsagelig været beboet af Bønder indtil vor Tid. Nu er de fleste udstykkede til Gartnerier og Villaer, egentlig Landbrug er der vist ikke meget tilbage af. Høj Bebyggelse findes der ikke meget af, da Kloakforholdene endnu ikke er rigtig i Orden. I Byen ligger endnu enkelte af de gamle straatækte Gaarde, de øvrige er udflyttede eller forsvundne, nogle er i Tidens Løb brændte.

TO GAMLE VINSTUER.

Af H. U. RAMSING.

Paa de to Hjørner af Købmagergade og Løvstræde laa omkring 1700 to Vinstuer, som hørte til de mere ansete i Byen.

Paa det sydlige Hjørne, Matr. Nr. 53 Frim. Kvt., havde Købmanden og Vinhandleren *Peder Motzfeld* i Aarene mellem 1626 og 1633 afkøbt *Jens Christoffersen Paaske* en Gaard, hvori han indrettede Vinstuen *Die Drei Römer*¹⁾. D. 12. Oktober 1640 solgte han Gaarden til sin Svigersøn *Joachim Schumacher*, der var gift med hans Datter *Maria Motzfeld*²⁾. Dette Ægtepar var Statsmanden *Peder Griffenfelds* Forældre, og han har da sikkert tilbragt sin Barndom i denne Gaard. *Joachim Schumacher* blev begravet 27. August 1650, og hans Enke synes at have drevet Forretningen til sin Død 1. December 1693. Gaarden gik nu over i hendes yngre Søn, Etatsraad *Albert Gyldensparres* Eje, og Vinstuen blev formentlig udlejet.

I den ældste Udgave af Holbergs Komædie »*Den Vægelsindede*« omtales *Die Drei Römer*, som endnu eksisterende omkring 1722, men da var Vinstuen blevet til en Testue³⁾. Værten hed i 1722 *Anders Kasberg*; han havde dog kun sin Testue her i dette Aar, næste Aar var han flyttet til Store Helliggeiststræde⁴⁾.

¹⁾ Langebek Dipl. 11/11 1626. K. D. VI Nr. 217.

²⁾ Skb. III Fol. 287. L. A. Sj.

³⁾ O. Nielsen. Kbh. paa Holbergs Tid pag. 217.

⁴⁾ Indkvart. og Renovat. Mandtal 1722—23 Stadsarkivet.

Die Drei Römer fik en Konkurrent paa det modsatte Hjørne, da Vinhandler *Peter de Hemmert* d. 27. April 1682 købte Genbogaarden, det senere Matr. Nr. 52, af Guldsmed *Carsten Lavridsens* Arvinger¹⁾ og oprettede Vinstuen *Capo de Bonne Esperance*, der vel i Tidens Løb har mistet sit Navn, men i øvrigt er bevaret til vore Dage. Peter de Hemmert ejede en Tid lang ogsaa Nabo-gaarden i Løvstræde, Matr. Nr. 118/1689 Frim. Kvt., og efter hans Død blev begge d. 28. Juni 1704 solgt til Bager *Ole Nielsen*; men denne vilde kun have sin Bager-gaard i Løvstræde, og allerede to Dage senere, d. 30. Juni, frasolgte han Hjørnegrunden med Vinstuen til Vintapper *Jacob Moock*²⁾. Dennes Enke, *Ellen Maria Qvist*, ægtede siden Chirurgus *Andreas Bendtsen*, og hun har sikkert ogsaa i sit andet Ægteskab drevet Vinstuen. De solgte Gaarden d. 11. Juni 1715 til Handelsmand og Brygger *Iver Eillertsen (Elers)*³⁾, som efter et Aars Forløb, d. 11. Juni 1716 lod den gaa videre til Vinhandler *Jens Antoni Brennecke*⁴⁾. Han var Ejer, da Holberg i »*Den Vægelsindede*« omtaler *Capo de Bonne Esperance*, men d. 10. Juni 1724 solgte han den til Vintapper *Haagen Gudmandsen*⁵⁾. Under hans Ejertid indtraf i 1728 den store Ildebrand, som ogsaa lagde dette Hus i Aske. *Vartou* maatte d. 25. April 1732 overtage Grunden som ufyldstgjort Panthaver⁶⁾, men kom dog hurtigt af med sit Pant, idet Stiftelsen allerede næste Dag kunde afhænde den øde Grund til Vinhandler *Thomas Rohde*⁷⁾.

Denne købte foruden Hjørnegrunden Matr. Nr. 97/1689

1) Skb. II fol. 17. L. A. Sj.

2) Skb. VI fol. 151 L. A. Sj.

3) Skb. X fol. 266 L. A. Sj.

4) Skb. XI fol. 158 og fol. 206 L. A. Sj.

5) Skb. XIII fol. 618 L. A. Sj.

6) Skb. I fol. 785 L. A. Sj.

7) Skb. I fol. 786 L. A. Sj.

ogsaa Nabogrunden mod Nord i Købmagergade, Matr. Nr. 96/1689, og bebyggede dem under et; derved opstod nuværende Matr. Nr. 52. Han bevarede Vinstuens gamle Navn og indmurede over Nedgangen til Kælderen en Sandsten, hvorpaa der var fremstillet en Bacchus med et Bæger i den ene Haand og i den anden et Skjold, som bar et Billede af en Fæstning; neden under denne stod med forgyldte Bogstaver *Capo de Bonne Esperance 1732*¹⁾. Denne Sten sad i Huset til 1831.

Thomas Rohdes Enke *Anna Elisabeth* skødede d. 24. Juni 1771 Gaarden til Regimentsfeltskær *Bartholomeus Henrich Tobias Schwanitz*, hvis Enke *Johanne* d. 22. Juni 1779 solgte den til Vinhandler *Jens Lang*²⁾.

Det er disse to sidstnævnte Indehavere af Gaarden og Vinstuen, som var Værter i de Aar, da Digteren *Johan Herman Wessel* kom paa dette Sted.

Efter Vinhandler *Jens Langs* Enke *Apolone Finkenhoffs* Død blev Gaarden d. 12. August 1811 udlagt til Vinhandler *Ulrich Bugge Bøcher* og Hustru *Mariane Christiane*, født *Wederkinck*³⁾.

Han var den sidste Vinhandler, der ejede Gaarden; thi d. 11. April 1831 gik den over til Instrumentmager *Frederik Anton Thiele*, efter ham d. 11. Januar 1892 til Manufakturhandler *Bernhard Mossin* og derefter d. 29. Oktober 1917 til Modehandler *Adolf Melby*⁴⁾.

Vinstuen blev dog ogsaa bevaret under disse Ejere, men den blev nu drevet af Lejere. Fra 1832 til 1838 havde Vinhandler *H. Michelsen* Vinstuen, og derpaa var fra 1839 til 1842 Vinhandler *G. Munck* Indehaver. Han blev fra 1843 til 1853 afløst af Vinhandler *W. A. Schmidt*. Fra 1854 til 1882 drev Vinhandler *E. G. Bræn-*

1) »Dagen« Nr. 312. 1831.

2) Pantereg. for Frim. Kvt. Matr. Nr. 85/1756 L. A. Sj.

3) Pantereg. Frim. Kvt. Matr. Nr. 85/1756 L. A. Sj.

4) Pantereg. Frim. Kvt. Matr. Nr. 52/1806. Kbh. Byret.

ning Forretningen, som saa blev fortsat af vekslende Indehavere under Firmanavnet *E. G. Brønnings Efterfølger*¹⁾.

Vinstuen *Capo de Bonne Esperance* er sikkert en af de ældste nuværende københavnske Virksomheder, der af de vekslende Indehavere er drevet uforandret paa sit Oprettelsessted. Desværre er dens gamle Sandstensskilt for længst gaaet tabt.

Om Vinhandelens Historie i Danmark i Almindelighed, se i øvrigt *O. Nielsen*: »Meddelelser om Vintapperlavet i Kjøbenhavn 1694—1861 samt Vinhandlerforeningen 1862—94«, og *Flemming Dahl* og *Poul Møller*: »Vinhandlerforeningen 1862—1937. Med en Indledning om Vintapperlavet 1651—1862«.

¹⁾ Kbh. Vejvisere 1832—1936.

TRINITATIS KIRKEGAARDS FORHISTORIE.

Af H. U. RAMSING.

I den ældste Jordebog fra 1377 findes der i Nærheden af Rosengaarden opført en Grund tilhørende *Roskilde Biskop*, og paa hvilken *P. Hwiit* og *Adam Pygh* tidligere havde boet. Det er utvivlsomt denne Grund, som Biskop *Peder Jenssøn Lodehat* den 12. Marts 1408 skænkede til *Vor Frue Kirke* med paastaaende 12 *Kødmangerboder*¹⁾. Grunden strakte sig paa *Bjørnebrogades*, nu *Købmagergades* Østside lige fra Matr. Nr. 14/1689 Kbm. Kv. indbefattet mod Nord indtil Landemærket.

De to nordligste *Kødmangerboder*, Nr. 11 og Nr. 12, blev siden *Trinitatis Kirkegaard*. Der kendes ikke noget til Ejerne eller rettere Lejerne af disse to *Kødmangerboder* før i Slutningen af det 15. Aarhundrede, og da var Bod Nr. 12 delt i to Grunde. Disse tre Hovedparceller, hvoraf *Trinitatis Kirkegaard* siden kom til at bestaa, betegnes i det følgende som A, B og C, af hvilke A ligger nordligst, paa Hjørnet af Landemærket.

A. Første Gang vi hører om denne Gaard, er Mandag næst for St. Laurentii Dag, den 8. August 1496, da Borgmestre og Raad giver *Mattis Erikssøn Bølle*, den senere Rigsraad, Skøde paa Jorden, som siges at ligge paa *Rosengaarden*; det efterfølges af *Jochum Biørnssøns* og

¹⁾ Acta Pontif. Nr. 1123.

Biskop *Niels Skaves Skøde* af 16. Januar 1497 til *Mattis Bølle* paa Gaarden. Rimeligvis var de to sidstnævnte Exekutorer i *Mattis Bølles Hustru Birgitte Clausdatter Daas* fædrene Bo, thi Faderen var død ca. 1496, og Biskoppen var *Birgittes* ældre Halvbroder. Man tør deraf slutte, at Gaarden havde været i *Claus Daa* til *Ravnstrups* Besiddelse.

Efter *Mattis Bølles Død* i 1539 arvede Sønnen, Rigsraad *Erik Madssøn Bølle til Tersløse*, Gaarden, og da han døde i 1562 som sidste Mand af sin Slægt, gik den over til hans i 1530 fødte *Tvillingdøtre*, nemlig *Kirsten Bølle*, som var gift med *Jesper Krajse* til *Basnæs*, der omkom den 28. Juni 1566 i den danske Flaades store Skibbrud under *Gulland*, og *Birgitte Bølle*, som blev gift med Hr. *Christoffer Giøe* til *Gunderslevholm*. *Christoffer Giøe* døde den 23. April 1584 og *Birgitte Bølle* den 3. Maj 1595, og derefter gik *Birgittes* Part i Gaarden sikkert over til *Mogens Giøe* til *Bremersvold*, som var gift med *Christoffer Giøes* Søster *Helvig*, men dette Skøde er ikke bevaret. Som barnløs Enke solgte Fru *Kirsten* den 23. August 1596 ogsaa sin Part af Gaarden paa Hjørnet af *Købmagergade* og *Landemærket* til *Mogens Giøe*. Han videresolgte allerede den 8. August ved *Købebrev* og senere ved Skøde af 23. August hele Gaarden, som nu siges at være 8 Boder, til *Hans Holst* eller til *Karine Frantzdatter*, som ogsaa fik Skøde af *Byen*¹⁾. Køberen var rimeligvis den tidligere *Byskriver Hans Holst*, som maa være død inden *Papirernes Udfærdigelse*, og *Karine Frantzdatter* hans Enke²⁾.

Kort efter *Karine Frantzdatter* nævnes den 18. Februar 1597 *Severen Aaremester*, vel hendes anden Mand, som Ejer, og derefter *Brygger Claus Lauridsøn*, som var Ejer

1) Registrant yngre end 1768 over Univ. Dok. Pk. 201 a Univ. A.

2) K. D. VI Nr. 182.

i 1622. Han overdrog *Kongen* sin Ejendom til *Kirkeplads*, men næppe med sin gode Vilje, thi den 11. April 1638 stævnede han Borgmestre og Raad for en Dom, som var fældet over ham angaaende Prioritet i tre af hans Lejevaaninger i Landemærket, »afhændet til Kirkeplads sammen med hans Gaard efter kongelig Majestæts Ordre uden al Lov og Dom.«¹⁾

B. Gaarden nævnes i 1544 i Universitetets Jordskyldsliste som tilhørende *Jens Brygger*, og den har altsaa før Reformationen været en *Vor Frue Kirkes* Jordskyldsgaard. 29. Januar 1546 udsteder Universitetet et Lejebrev til *Jens Klemmitzen* og *Hustru Kirstine Jensis*, og samme Dag udgives Genbrev paa Gaarden²⁾. Fra 1552 til 1573 har *Søren Skipper* Gaarden, men den 5. December 1573 giver *Skrædder Oluf Jenssøn* sit Genbrev til Universitet³⁾. Hans Børns Formyndere giver den 18. Februar 1597 Købebrev og den 30. Juli 1599 Bytingsskøde til *Rasmus Boesen* og *Hustru Thore Torbensdatter*⁴⁾, og hun, der overlever Manden, skøder den 23. Maj 1630 Gaarden til *Oluf Olufsen* og *Hustru Else*⁵⁾. Han overdrager Gaarden til *Kongen* til *Kirkeplads*.

C. Rigskansler *Jørgen Marsvin Jørgenssøn* til Lindved og *Hollufgaard* er den første kendte Ejer af denne Gaard, som han havde den 4. Maj 1496⁶⁾. Ved hans Død i 1524 gik Gaarden i hans Søn *Peder Marsvin* og *Hustru Helle Hollunger Tagesdatters* Eje; han døde i 1528, men hun nævnes i alt Fald endnu i 1546 som Ejerinde⁷⁾. I 1553 er den derimod overtaget af hendes Søn *Jørgen Marsvin*

1) Rett. stævn. Bog. 1638—39 Fol. 75.

2) Gl. kgl. Saml. 727 Fol. K. D. VI Nr. 104.

3) Univ. Jordsk. Gl. Kopibog Pag. 158 Univ. A.

4) Registr. y. 1768 Pk. 201 a Univ. A.

5) Gl. Kgl. Saml. 727 Fol.

6) K. D. I Nr. 185.

7) K. D. I Nr. 232 Pag. 351.

Pederssøn til Dybæk¹⁾, som var gift med *Karen Gyldenstjerne Ottedatter*, der var den længstlevende, og som døde den 20. November 1589. Efter hende var Datteren *Birgitte Marsvin* til Engelstofte Arving; hun var gift med *Frederik Ulfeld Pallessøn* til Haldager, som allerede døde i 1591, hvorefter hun besad Gaarden i sin Enkestand.

I 1620 havde *Kongen* overtaget Gaarden, som indrettedes til *Bommesifarveri*, men han fik først Skøde af Fru *Birgitte Marsvin* den 3. Juli 1622²⁾. Allerede den 27. April 1625 var *Bommesifarveriet* igen opgivet, og den Gaard, som kaldes »de Marsvins Gaard«, blev nu af *Kongen* solgt til *Proviantskriveren Bartholomeus Haagensen*³⁾, som før den 23. Februar 1630 afhændede den til *Byskriver Hillebrand Jørgensen*, der atter overlod *Kongen* den til *Kirkeplads*.

Det er usikkert, hvornaar *Kongen* overtog Grundene til *Kirkeplads*, thi Skøderne fra Ejerne synes ikke at være bevarede, men af et den 24. November 1636 paabegyndt Mandtal »paa dem, som grov Sten løse og opløssede Slufferne paa hvilket Sten blev ført til Pladsen, som den nye *Stunderkirke* skal staa«, synes det at fremgaa, at Nedrivningen af Bygningerne maa være sket i 1636⁴⁾. Den 7. Juli 1637 var Grunden gravet, thi paa den Dag blev *Kirkens Grundsten* lagt.

¹⁾ K. D. IV Nr. 566. Registret paa Adelsgaardene er fra ca. 1553 og er ældre end den Skr., hvortil det er knyttet i K. D.

³⁾ K. D. III Nr. 55.

⁴⁾ Trinit. Kirkes Dok. Pk. 206 Univ. A.



Sneglegangen.

Teisen Fot.

RUNDETAARN.

Af HENNING HANSEN.

Paa den nordlige af de to Indskrifttavler paa Rundetaarns nuværende Portal staar skrevet, at Christian den 4de nedlagde Grundstenen den 7. Juli 1637.

Det Billede, man ser for sig, kunde da være: Kongen, en tidlig Sommermorgen, ved Firetiden vel, ridende fra Rosenborg med sit Følge og ledsaget af den nys udnævnte Statholder for København, Corfitz Ulfeldt, frem ad Alléen og gennem Porten ud til Gothersgade. Solskinnet staar lidt bag ham fra venstre Side, mens han rider op ad Landmærket; han stiger af Hesten og modtages af de Mænd, der har med Huset at gøre, Astronomiprofessor Chr. Longomontanus, Arkitekten Hans Steenwinckel — og mange andre gode Mænd. Et saadant Billede fastholder man naturligtvis gerne — men ak — de skriftkloge mener at

kunne slaa fast, at den Dag var Kongen i Glückstadt — Fortunopolis — den By, der voldte ham saa mange Sorger.

Det har saa nok været Murermester Scheffel, der paa Kongens Befaling har lagt den første Sten, og at det derefter har været en Mursten, kan der vel næppe være Tvivl om. De tilstedeværende kan foruden de før nævnte have været Murernes Oldermænd, Jørgen Thimian, og Oldgesellen, Rasmus Nielsen; ogsaa Oldgesellen for de tyske Svende har nok været til Stede for at paase, at det hele gik rigtigt til og Ceremoniellet toges i Agt. — Mon ikke ogsaa Kødmanagerne fra Gaden og Studenterne har faaet Tid til at se paa Stadsen?

Selve Stenen har aldrig været fremme — men hvor mon den ligger?

Den ældgamle Skik at begrave en Hund med Grundstenen over sig under Hoveddøren, for at Dyrets Spøgelse skulde vogte Indgangen om Natten, har jo nok været forladt, men Grundstenens Sted har man meget vel kunnet fastholde, ikke mindst her, hvor Døren ligger i Bygnings Axe; saa skal man en Dag ud at søge, tror jeg, at man finder den her.

Datoen for Stenens Lægning kan ikke være tilfældig. Astronomisk set betegner Dagen ikke ganske det samme Tidspunkt af Aaret som nu, dengang brugte man den gregorianske Kalender; men den Forskydning lader sig beregne, og Kustode Harald Mortensen har derom sagt mig: Den 7. i den syvende Maaned 1637 var en Fredag. Planeten Saturn stod da i Opposition til Solen og Mars i Sekstil (120 Grader) til Venus. Naturligvis har disse Planetstillinger haft Betydning med Hensyn til Nedlæggelsen af Grundstenen. Denne Dag er vel af Longomontanus (med Kongens Sanktion), der jo ikke var frigjort af sin store Mesters, for sin Tid naturlige, Tiltro til Astrologiens mere eller mindre heldige Dage, valgt som Dagen for Nedlæggelsen af Grundstenen.

Lignende Hensyn blev taget af Tycho Brahe, da Grundstenen til Uranienborg blev nedlagt den 8. August 1576, for hvilken Dag Tycho Brahe netop angiver Planeternes Stilling. Men i alle Tilfælde er der sikkert taget Hensyn til det hellige Syvtal ved Grundstensnedlæggelsen: Den syvende Dag i den syvende Maaned i det syvende Aar af Trediverne.

Hvorfor Kongen har valgt Byggepladsen netop her, ved man ikke — men antagelig har han søgt Regensens Nærhed til dette Observatorium, Universitetsbibliotek og Studenterkirken.

Bygningsanlæggets Orientering — Længdeaxens Retning — har sikkert været Genstand for Omtanke. Den er nøjagtig Nord 45° Øst og kan saaledes ikke være rettet ind efter Stedet for Solopgangen den 7. Juli. Man har forsøgt at udstikke Retningen paa et Generalstabskort over Skaane og mener at kunne fastslaa, at den rammer Knudstorp, Tycho Brahes Fædrengaard og Fødested, saa hvis Anlæggets Orientering ikke er bestemt af særlige Hensyn, ligger det nær at tænke, at Longomontanus har faaet Kongens Sanktion til paa denne Maade at hædre sin store Mester — men mon ikke Parallelliteten med Regensens Fløj mod Kannikestræde og dermed Tilknytningen til denne Institution har været afgørende? Om nogen Parallellitet med Landemærket er der ikke Tale, og selv om Axen er temmelig parallel med Hovedalléen i Rosenborg Have og altsaa vinkelret paa Rosenborgs Axe, og ligeledes fjernere nogenlunde parallel med eller vinkelret paa Gaderne paa Christianshavn, tror jeg ikke, at disse Forhold har spillet ind, men man ved jo aldrig — Christian den 4de var en stor Mand, og ved Anlægget af Skt. Annæ By er der virkelig gennemført en storartet Parallellitet, hvis stolteste Linier er Axen gennem Charlottenborg, Hesten paa Kongens Nytorv og Amalienborgs Oktogon.

Taarnets Diameter og Højde er naturligvis ogsaa vel

betænkt af Christian Longomontanus, som sikkert i alle Tilfælde har givet Raad for det Observatorium, han skulde benytte.

Harald Mortensen, som kender alting om Stjerneborg paa Hven, mener at kunne finde Overensstemmelse mellem Taarnets Diameter, 15 m, og Kvadratsiden i den Indhegning, der fordum omgav Rundetaarns Forbillede, Stjerneborg, den var 14 à 15 m. At Taarnets Platform ligger ca. 44 m, og Uranienborgs ca. 45 m over Havet, er et mærkeligt Forhold og er vel næppe tilfældigt.

Men mon ikke Diametermaalet, tillige med Sneglegangen, er hentet fra den ældre Steenwinckels „Klokkenborg“ paa Varberg? Her passer den udvendige Diameter nemlig ogsaa.

Taarnets udvendige Arkitektur, de svære Pilastre med Rundbuefrisen foroven, minder, som bekendt, om Koret paa Sct. Salvatore i Venezia, og maa vel være bragt hjem enten af den unge Hans Steenwinckel selv eller af en anden Arkitekt; man ved det ikke, kun ved man, at denne Arkitektur paa dette Tidspunkt var ny her paa Pladsen og væsensforskellig fra Frederiksborg og Rosenborg. Et saadant Brud med Tiden tages kun af en betydelig Mand, og den Ro, Fæstthed og Klarhed, Taarnet hviler i, er af hans Aand.

Taarnets indre Udformning med Sneglegang staar som nævnt Klokkenborg paa Varberg saa nær, at en nøje Tilnærmelse ikke lader sig afvise, selv om Brønden Sct. Patricio i Orvieto og Sneglegangen i Castel Sct. Angelo kan være Baggrunden for alle disse Ting.

Snegletrapper af Træ eller Sten kendte man udmærket godt herhjemme fra den Tid, og Rampen er jo en bred og meget flad Opgang. At en Mand herhjemme uafhængigt kunde gøre Tankespringet fra Trappe til Rampe, forekommer mig aldeles ikke utænkeligt.

Murtykkelsen er i Taarnets Ydermur 160 cm, Gangen

4 m bred, Taarncylinderens Mur 120 cm og den aabne Cylinder 140 cm i Diameter. Disse Maal passer ikke med de tilsvarende paa Varberg, idet Ydermuren her er betydelig sværere og Cylinderen mere aaben; den har her den Opgave at skaffe Lys og Luft ned i Bastionen gennem rundbuede Aabninger i Cylindermuren. Tilsvarende Aabninger findes i Rundetaarn, men de er tilmurede, og Tanken med at anbringe dem her forstaar man ikke.

Taarnet med tilstødende Sydvestgavl af Kirken blev opført samtidigt, og hertil har Kongen hos Teglbrænder Dingklage i Emden købt hollandske Teglsten. Det er ikke særlig smaa Sten, de svarer saa nogenlunde til vor nuværende Normal, som er 15 Skifter pr. m, med 16 à 16^{1/2} Skifte, medens f. Eks. de hollandske Sten paa Charlottenborg fylder ca. 20 Skifter pr. m, altsaa betydelig mindre. Forbandtet er almindeligt Krydsforbandt, ganske som vi nu bruger det i Dag, Kopperne i Lod og Stødfugerne i Løberskifterne forskudt en halv Sten — Hjørnerne muret med Petringer, alt givende Vidnesbyrd om, at det er tyske Murersvende, der her har lagt Sten paa Sten. Hvert andet Skifte er muret af røde Sten og hvert andet af gule Sten, paa den Tid vist noget ganske nyt og uset her i Landet, hvordan man har fundet paa det, er ikke let at sige — det smager maaske af Orient — Konstantinopel —.

Antallet af Mursten, der er medgaaet til Taarn og Gavl i første Omgang, lader sig ikke bestemme helt nøjagtigt, men det ligger omkring 3 Millioner. Hvælvingerne er 1 Sten tykke og er taget op samtidig med Ydermuren, og Rampen har under Byggearbejdet hele Vejen op kunnet tjene til Transport af Kalk og Sten — smaa Heste med Kærrer — Murene er saa svære, at Folkene har kunnet staa paa dem og tage Murværket op over Haanden, saa den Tanke melder sig: mon man ikke har sparet Stilledset og muret det hele op indvendig fra? Materiale-mængden og den Tid, Arbejdet har taget, fortæller lidt

om, at 8 à 10 Mand med Hjælpere har kunnet rejse Taarnet, men man ved ikke rigtigt, hvor haardt de tog fat dengang, selv om Arbejdstiden var fra Solens Opgang til dens Nedgang, og blaa Mandage er ikke nogen ny Opfindelse.

Der har været Vanskeligheder med at mure i Lod; Lodbræt, som vi nu har det, kendte man ikke. Taarnet hælder ca. 40 cm ud over Købmagergade — det er ikke alene Pisa, som har sit skæve Taarn — og Bagsiden med Kirkegavlen er ikke helt lodret til samme Side. Diametren foroven er saaledes noget større end ved Grunden og har saaledes heller ikke den samme nøjagtige Cirkel, man begyndte med forneden, men det er et veludført Arbejde, og Sneglehvælvingen staar overordentlig smukt, skønt Mærkerne fra Skabelonen, den er muret over, endnu af og til kan ses.

Mellem Cylinder og Ydermur er ud for hver Pilaster i Rampen indlagt smedede Jernankre for at holde det hele sammen. Det er et smukt og velbetænkt Stykke Arbejde, vel lavet i Holmens Smedje. De er samlede af tre Stykker, saa delvis Fornyelse kan finde Sted, og mødes to og to om en fælles Ankerstok i Cylindermuren.

Ved Istandsættelsen i 1920 fandt man i den sydlige Mur Nødtørftsrum med Rørledning — muret Kanal — ned til en Grube under Gulvet umiddelbart til højre for Indgangen.

Opgangen til Taarnets Platform har fundet Sted fra den Flade, hvor Sneglegangen ophører, og er sket ad en lille Vindeltrappe i Ydermuren ind over Kirkens Bygning. Hele Udkragningen har hvilet paa 3 Granitkonsoller, som endnu findes paa deres Sted og kan ses fra Kirkeloftet. Det Stykke krumme Jerngitter, som har omsluttet denne Trappes Udmunding foroven i Forbindelse med Taarnets Rækværk, findes endnu paa Nationalmuseet og stod der i mange Aar i den gamle Have.

Portalen ud mod Købmagergade, som er ringere Ar-

kitektur end Taarnet, hører ikke Rundetaarn til, den var Portal i Hegnsmuren ud mod Købmagergade, har denne Murs Retning og er klistret op ad Taarnet. Den oprindelige Port med spidsbuet Vindue over og sin flade og stærke murede Bue med Stikkapper staar urørt bag den. Den gamle er ca. 70 cm lavere, men af samme Bredde.

Beretningen om, at Czar Peter red op ad Sneglegangen er sikkert rigtig nok, han interesserede sig meget for at observere Solpletter — at Czarinaen har kunnet faa en Vogn med Seksspand derop — vendt deroppe — og ned igen, forekommer mig mere usandsynligt, det maa have været en meget lille Vogn og smaa Heste. Bil paa staas i vor Tid at have vovet Forsøget, ingen har kunnet sige mig Tidspunktet; Motorcykler kan tage Drejningerne. — Men hvorfor dog? — Mere beroligende Spadseretur end op til Udsigten fra Taarnet ud over den levende og rygende By med de mange røde Tage kender jeg ikke, og det er bedrøveligt at tænke paa, at Christian den 4de næppe nogen Sinde er gaaet derop, men at hans Podagra krævede, at 4 Matroser fra Holmen efter Ordre tog ham op i en Bærestol, og hertil mener man, at den store Stenblok ved Indgangen har haft en eller anden Opgave — hvilken?

Den store Sandstensflade med Rebusen ud mod Købmagergade har for faa Aar siden faaet sin Fornylse. Samtidig med Felterne mellem Pilastrene blev den ca. 1870 pudset med et tykt Cementlag, Figurer og Bogstaver efterkittet med Cement. Alt dette er nu sat i samme Stand, som det var før, og hertil er benyttet det samme Materiale, Gulland-Sandsten — malet i de gamle Farver og Guld.

Ordenes og Tegnenes ligefremme Betydning er der ingen Tvivl om, men den helt rigtige Mening sagt med den Klang, Ordsproget har haft, venter dog vist endnu paa sin Mand.

„Doctrinam et justitiam dirige Jehovah in corde coronati Christiani quarti“ lyser nu lige saa smukt, som for 300 Aar siden, ud over Byen.

Da Taarnet var helt oppe og Ringhvelvingen muret og formentlig afdækket med Fliser, blev der heroppe paa et Bjælkelag i Stjerneform rejst 5 Observationshuse af Træ, et i Midten, 10, og 4 udenom, 6 Alen i Diameter, alt paa samme Maade som paa Forbilledet, Stjerneborg; de er for længst væk, andre Ting har gennem Tiderne afløst dem, — men Caspar Finckes gamle Gitter kroner endnu Taarnets Ydermur.

Caspar Fincke, hvis Liv og Arbejde Francis Beckett saa smukt har skrevet om i „Tidsskrift for Industri“, 1913, var af Fødsel Tysker.

Staar man over for hans berømte Gitre i Christian den 4des Kapel i Roskilde, kunde man tro, han var en Spaniol; de kunde passe i en spansk hvidkalket Kirke — og mon han ikke paa en eller anden Maade, da han skabte sin Stil, har været paavirket derfra? — Toledo havde berømte Smedjer — men Kunstner var han. Den Fylde og Kraft, disse Gitre indebærer, er betagende, og hans første Arbejde, Gitret i Ringriderporten paa Frederiksborg, er af en Ynde, som allerede paa det Tidspunkt lover sin Mand, at hans Værk er blandt den Kunst, der bliver.

Paa Rundetaarn var han over Middagshøjden af sin Kunst, Hjælpere har han ogsaa haft, men hans Aand er til Stede og Haandens Spor maaske ogsaa.

Rækværkets Inddeling svarer nøje til Taarnets Pilasterinddeling og bestaar af 54 Felter, deraf er 30 ens, 9 brugt 2 Gange, 2 brugt 3 Gange, i alt 41 forskellige Mønstre.

Christian den 4des Navnetræk er anbragt regelmæssigt og skulde efter Systemet have været i Gitrets Nordpunkt, men her har Caspar Fincke sat sit eget Mærke, Nøgle og Tang over Kors, han var en kristen Mand. Dette Mærke findes i alt paa tre Steder, Syd, hvor det viger et Felt for

Kongens Mærke, Vest, hvor Kongens Mærke viger et Felt, og Nord, hvor Kongens Mærke viger to Felter. Snittet i Nøglekammene er lidt forskelligt, mod Vest det samme som i Roskildegitreneres Mærke — mon det er hans egen Haand, der har sat de to Splitter med Kryds over, og hans Værksted de andre Ting?

Sneglehvælvingen slutter med en lodret Mur efter Taarnets Radius, og her blev 1697 Ole Rømers Planetmaskine sat op. Den viste Planeternes Stilling til Jorden efter det tychoniske System, med Jorden i Centrum. Maskinen blev indstillet ved en Række Tandhjulsforbindelser, der skulde trækkes op ved Haandkraft. Ved Branden 1728 blev det hele ødelagt, men 1742 istandsat og ændret til det kopernikanske System, med Solen i Midten. 1928 istandsatte og fornyede Bertram Larsen den gamle Maskine og tilsatte et Urværk, som nu sørger for Planeternes Gang.

Den indvendige Side af Kirkens Vestgavl, der kom op sammen med Taarnet, fortæller med en Buefrise vandret under Bibliothekets Gulv og et Par tilmurede høje Vinduer af samme Type som dem i Kirkerummet, noget om, at man paa et vist Tidspunkt, formentlig efter Hans Steenwinckels Død 1639, har taget andre Bestemmelser om selve Kirkerummets Udformning — noget man ikke ud over disse Vidnesbyrd ved noget om. Men den Arkitekt, Blazius, som navnlig havde haft sin Virksomhed i Glückstadt, og som nu gjorde Kirken færdig, maa vist siges at være en Mand af ringere Aand end sin Forgænger — det som Christian den 4de udtrykte ved Sætningen, „han intet kan tegne saa vel“, men det skulde dog være ham — og til en større Løn.

Rundetaarn har nu i 300 Aar med Styrke fortalt Københavnerne om en evnerig og byggelysten Konge, der ved sit Styre var en Fornyer paa mangfoldige Omraader i hele sit store Land og ikke mindst inden for de Rammer,

hvor Aand og Haand gaar sammen for at fuldbringe Værket.

Taarnet, som alle Danske elsker, vil ogsaa i de kommende Tider mane Slægterne til Eftertanke og Arbejde og tjene som en Maalestok for Værdien af deres egne Frembringelser. Heri ligger den gamle Arkitekturs blivende Værdi, og derfor maa gammel Arkitektur ikke falde, saa længe den ikke ligefrem spærrer for Livet — og det gør den næsten aldrig — der er ogsaa Vej udenom.

1928 overtog Magistraten ved en særlig Bestyrelse Administrationen af Rundetaarn. Dette Styre, hvis Formand er Borgmester Ernst Kaper, har paa virksom Maade, særlig ved Indretning af det nye Folkeobservatorium, den historisk astronomiske Samling, ved Fremskaffelse af Midler til en god Vedligeholdelse og stor Imødekommenhed over for alle gode Ønsker, virket som en Livgiver for det gamle Taarn.

Rækværk fra den gl. Vindeltrappe.



Nationalmuseet.

OBSERVATORIET PAA RUNDETAARN.

Af C. LUPLAU JANSSEN.

Da Rundetaarn i 1637 blev grundlagt som Danmarks Statsobservatorium, eksisterede der i Forvejen i hele Europa kun een Institution af denne Art, nemlig Observatoriet i Leiden, der var blevet oprettet kort Tid i Forvejen, i Aaret 1632. Den nærmeste Efterfølger blev Parisobservatoriet, der skriver sig fra 1667.

Den Dag i Dag tjener Rundetaarn stadig et astronomisk Formaal, og den ærværdige Bygning er saaledes den ældste Observatoriebygning i Europa, idet de oprindelige Anlæg i Leiden for længst har maattet rømme Pladsen for mere moderne Konstruktioner.

Naar man paa faa Sider skal skrive det Kapitel af dansk Astronomis Historie, der handler om Observatoriet paa Rundetaarn, kan der kun blive Tale om en Oversigt over de vigtigste Begivenheder. Der bliver ikke megen Lejlighed til at gaa i Detaljer. Der vilde udkræves en lang Række af Enkeltheder for at forklare, hvorfor dette Kapitel af dansk Astronomis Historie er saa sørgeligt. De enkelte Lyspunkter faar blot det øvrige til at se endnu sortere ud. Vi vil faa at høre om en 200-aarig Periode med Vanskeligheder, Vanrøgt, forgæves Forsøg paa Reorganisation, personlige Stridigheder, Beslaglæggelse af Astronomernes Arbejdskraft paa uvidenskabelige Omraader, Ulykker og meget andet, som hæmmede Forsk-

ningen i uhyre Grad og totalt hindrede, at der blev skabt faste Traditioner for Observatoriets Virksomhed.

Tycho Brahe var ubestridt den mest fremragende Astronom paa sin Tid, og han vil til alle Tider blive regnet blandt Videnskabens Stormænd. Da han forlod Danmark, blev der en stor tom Plads i dansk Videnskab. Der hævdede sig da ogsaa snart Røster, der henstillede til Kong Christian IV at søge astronomisk Forskning genoptaget paa dansk Grund gennem Oprettelse af et Statsobservatorium. Sikkert ingen har virket mere energisk herfor end Tycho Brahes Elev Longomontanus (f. 4. Oktober 1562 i Lomborg), der i 1607 var blevet Professor i Astronomi ved Københavns Universitet (Professor mathematicum superiorum).

Efter Tycho Brahes Bortrejse var hans Anlæg paa Hven hurtigt kommet i fuldstændigt Forfald, og Kongens Frille Karen Andersdatter og hendes Søn havde i Aaret 1616 faaet Øen i Forlening. Bygningerne blev da nedbrudt, og Materialet benyttet andetsteds. Instrumenterne havde Tycho selv taget med. Det vilde saaledes have været umuligt for Staten at fortsætte Virksomheden paa Hven, selv om denne Tanke var blevet fremsat.

Kongens Krige og de deraf flydende finansielle Vanskeligheder forsinkede Sagen indtil i 1637, da man paa-begyndte Bygningen af Trinitatis Kirke og Rundetaarn. Dette sidste skulde tjene som Observatorium og staa i Tilknnytning til Københavns Universitet. Har Longomontanus arbejdet for Observatoriets Oprettelse, saa har han dog næppe tilraadet at anbringe det midt i Byen. Her gjorde Kongens Vilje Udslaget, derimod er det nok Longomontanus, der har tilraadet at give Taarnet den cirkelrunde Form. Taarnets Tværmaal er nøjagtig det samme som Tværmaalet af Tychos Observatorium »Stjerneborg« paa Hven. Denne Omstændighed er der hidtil ikke gjort opmærksom paa, men den er et sikkert Bevis paa,

at »Stjerneborg« — Datidens bedst indrettede Observatorium — i et og alt har tjent som Forbillede for Observatoriet paa Rundetaarn. Paa »Stjerneborg« var Instrumenterne anbragt i 5 Krypter, cirkelrunde Fordybninger i Jorden. Naar et Observatorium af denne Konstruktion skulde ligge midt inde i Byen, var der ikke andet for end at grave Krypterne ned i den flade Platform oven paa et Taarn, der ragede op over Byens Huse.

Den 7. Juli 1637 blev Grundstenen til det nye Observatorium lagt, og Bygningsarbejdet skred hurtigt frem; i sin høje Alder saa Longomontanus Taarnet opført til fuld Højde, men han naaede ikke inden sin Død at se Observatoriet i Drift. Longomontanus døde i 1647; først i 1656 kunde Observatoriet tages i Brug.

Om Indretningen af det ældste Observatorium ved vi ikke saa forfærdelig meget. Krypterne er sikkert blevet anbragt i Overensstemmelse med Longomontanus' Ønsker. Observatoriet var tænkt udstyret med 2 Kvadranter, 2 Sextanter og en saakaldt Armillarsphære eller Ringkugle, altsammen Instrumenter til Bestemmelse af Stjernernes Pladser paa Himlen, Mage til dem, Tycho selv havde konstrueret og benyttet til sine Maalinger paa Hven.

Det blev Observatoriets første Ulykke, at Longomontanus ikke naaede at forestaa dets endelige Indretning og sætte Driften i Gang. Som Elev af Tycho Brahe vilde han sikkert have været i Stand til at overføre Traditionerne fra Hven til København. Nu blev det andre Mænd, der skulde tage fat. Der kom dog ogsaa andet i Vejen.

Observatoriet fik nemlig ikke de Instrumenter, som man forud havde planlagt at udstyre det med. Derimod fik det nogle ældre Instrumenter, som Longomontanus efterhaanden havde samlet sammen og vel ogsaa benyttet i et lille privat Observatorium. Disse Instrumenter var en stor Kvadrant med Messinglimbus og en mindre

Messingkvadrant udført af Rundetaarns Bygmester Hans Steenwinckel i Aaret 1596. Desuden opstilledes en Oktant, som Longomontanus' Dattersøn havde forarbejdet i 1655. Endelig anbragtes i Observatoriet Tycho Brahes mægtige Himmelglobus. Tycho havde ført den med sig til Prag. Under Trediveaarskrigen førte den en meget omtumlet Tilværelse, men blev dog til sidst bragt tilbage til Danmark, hvor den fandt sin endelige Plads i det nye Observatorium paa Rundetaarn.

Om denne Instrumentbestand tør man vist sige, at den allerede i Starten var forældet. Det nye Observatorium havde ingen Kikkert og fik formentlig først langt senere — under Rømer — brugbare Instrumenter af denne Art. Kikkerten var blevet opfundet, ca. 50 Aar før Rundetaarn toges i Brug, og der var hurtigt opdukket mange ivrige Iagttagere med Kikkertes; der var gjort vigtige Opdagelser, vi behøver blot at erindre om Galileis Iagttagelser omkring 1610 af Maanens Bjerge, Stjernehoer, Jupiters Maaner m. m. Simon Marius havde i 1612 fundet Andromedataagen, og Christoph Scheiner (1573—1650) havde allerede i 1630 udgivet sit Værk »Rosa Ursina«, hvori gøres Rede for Kikkertiagttagelser af Solpletter. Endelig i 1647 offentliggjorde Johannes Hevelius sit store Maanekort, ogsaa udført ved Kikkert. Flere Eksempler kunde anføres, men de nævnte er tilstrækkelige til at vise, at man ved Planlæggelsen af det nye Observatorium ikke var fulgt med Udviklingen. Ganske vist siger Th. Bugge (i sin Bog om Observatoriet, 1784), at der ca. 1650 kom en Kikkert til Danmark fra England, hjembragt af en af Longomontanus' Efterfølgere i Embedet, men dette er dog ganske usikkert. Alt tyder paa, at man havde planlagt at arbejde nøjagtig paa samme Maade og efter samme Metode, som Tycho Brahe havde gjort det mere end et halvt Aarhundrede tidligere.

Longomontanus' Efterfølger i Universitetset embedet blev

Thomas Bartholin, der imidlertid kun fungerede i eet Aar og ikke er kendt for nogen astronomisk Virksomhed. Han fik saaledes næppe nogen Indflydelse paa Observatoriets Indretning. Hans Efterfølger Jørgen From (1605—1651) fungerede kun i 3 Aar; han havde astronomisk Uddannelse, men har næppe været nogen Forsker af større Format.

Efter From fulgte Willem Lange (1624—1682), der beklædte Professoratet i over 30 Aar lige til 1681, da han blev afløst af Ole Rømer. Under Lange lykkedes det endelig at faa det nye Observatorium taget i Brug. Indvielsen fandt Sted den 1. Juli 1656, men det skulde endnu vare længe, før Urania virkelig holdt sit Indtog. Lange var uddannet som Astronom og har udgivet en Række matematiske og astronomiske Smaating og stod i Brevveksling med Datidens førende Astronomer, men han var tillige anvendelig paa andre Omraader, i 1660 blev han udnævnt til Landsdommer i Jylland, og i 1680 blev han Højesteretsdommer. I hele dette Tidsrum har Lange samtidig beklædt Embedet som Universitetsprofessor og Leder af Observatoriet. Virksomheden — om der da har været nogen — i dette Tidsrum har derfor sikkert været meget ringe. Observatoriets Protokoller brændte i 1728, saa af dem kan vi ikke erfare noget om Iagttagelsesvirksomheden paa Rundetaarn i de 25 første Aar af Observatoriets Eksistens, men saa meget er vist, at den ikke har sat sig det ringeste Spor i Astronomiens Historie, der ellers har meget at berette fra dette Tidsrum, hvori blandt andet Huygens opdagede Saturnringen og den klareste Saturnmaane.

Langes Eftermand blev Ole Rømer, der som Astronom sikkert var lige saa fremragende som Tycho Brahe. Naar han desuagtet hyppigt sættes paa en lavere Plads blandt Astronomiens Stormænd, er det, fordi Størsteparten af hans Observationer er gaaet til Grunde, før de var kom-

met Videnskaben til gode. De Iagttagelser, der vil bevare Ole Rømers Navn til de seneste Tider, havde han allerede gjort, før han begyndte sit Værk paa Rundetaarn. Indirekte har Rømers Virksomhed paa Rundetaarn imidlertid, som vi snart skal se, gennem hans Reform af selve Iagttagelseskunsten og hans Opfindelser paa Instrumentbyggeriets Omraade faaet en overvældende Betydning for Astronomien lige til vor Tid. Man kan maaske derfor alligevel til en vis Grad haabe, at Tycho Brahes og Ole Rømers gigantiske Indsats i nogen Grad raader Bod paa den Sløjhed, der ellers gennem lange Perioder har præget dansk astronomisk Forskning.

Ole Rømers Liv formede sig i korte Træk saaledes: Han fødtes i Aarhus den 25. September 1644 som Søn af en velstillet Købmand. Han viste Evner for Studium, blev Student og kom til Københavns Universitet, hvor han studerede Naturfag, navnlig med Rasmus Bartholin som Lærer. I 1671 fik Danmark Besøg af den franske Astronom Picard, der kom for at bestemme den nøjagtige Beliggenhed af Tychos Observatorier paa Hven. Rømer blev ansat som Assistent hos Picard og fulgte med ham til Paris, hvor han snart blev et skattet Medlem af det nystiftede Videnskabernes Selskab, i hvilket han allerede i 1675 kunde give Meddelelse om en epokegørende Opdagelse, nemlig at Lyset bruger Tid til at forplante sig gennem Rummet. Det var som bekendt gennem Iagttagelser af Jupitermaanernes Formørkelser, at Rømer kom til dette Resultat, der har sikret ham en varig Berømmelse. I Paris virkede han desuden som Lærer for den franske Kronprins og viste tillige store tekniske Evner. Saaledes har han en stor Andel i Konstruktionen af de berømte Springvande i Slotsparken i Versailles. Hans Berømmelse vandt Paaskønnelse her i Landet, og man udnævnte ham allerede i 1676 til Professor ved Universitetet; dog fik han Lov til foreløbig at blive ved sit Arbejde

i Paris. Først i 1681 kom han tilbage til København og overtog Ledelsen af Observatoriet paa Rundetaarn.

Her var der nok at tage fat paa; det hele maatte laves om fra Grunden af. Rømer havde set, hvorledes de nye Observatorier ude i Europa var indrettet, og desuden var han ladet med Ideer til nye og geniale Instrumenter. Den Form, Longomontanus havde givet Observatoriet, var aldeles ubrugelig paa Rømers Tid. Med Instrumenterne stod det lige saa daarligt til, hvorfor Ole Rømer øjeblikkelig reducerede dem til rene Museumsgenstande.

Branden i 1728 ødelagde totalt hele Ole Rømers Anlæg paa Rundetaarn, men alligevel ved vi temmelig nøjagtigt, hvorledes det har været indrettet. Ole Rømers Elev og Efterfølger Peder Horrebow har nemlig i sin Bog »Basis Astronomiæ« (Kbh. 1735) givet en meget indgaaende Beskrivelse baade af Observatoriet paa Rundetaarn og dets nye Instrumenter, Rømers to private Observatorier, der til en vis Grad maa opfattes som Filialobservatorier til Hovedobservatoriet paa Rundetaarn, samt ogsaa Rømers Observationsmetoder. Vi finder her ogsaa aftrykt de eneste af Rømers Observationer, som skaanedes ved Branden i 1728.

Midt paa Rundetaarns øverste Platform blev der nu opført en cirkelrund Bygning af Bindingsværk ca. 7 Meter i Diameter. Den var altsaa noget større i Tværmaal end den nuværende Observatoriebygning paa Taarnet, men ikke nær saa høj. I Etagen nedenunder blev Krypterne fjernet, hvorved der blev Plads til Arbejdsværelser og Museum, hvor de gamle Instrumenter fik Plads sammen med Tycho Brahes store Himmelglobus og den mindre Globus, der tidligere er omtalt. Ved denne Lejlighed blev Vindeltrappen foroven i Taarnets Kærne indrettet, saaledes at man kunde gaa direkte fra Værelserne nedenunder og op i Observatoriet. Her opstilledes først to af Rømer opfundne Instrumenter, som vi med moderne

Navne kan betegne som Universalinstrument og Ækvatoreal. Det, der ved disse Instrumenter betegner det afgørende Brud med Fortiden, er Anvendelsen af en Kikkert med Traadkors som Sigteapparat i Stedet for den tidligere anvendte Sigtelineal, der virkede paa samme Maade som Korn og Kærv paa et Gevær. Kikkerten tillader langt nøjagtigere Sigte end de gammeldags Apparater. Universalinstrumentet bestaar af en lille Kikkert, der kan dreje sig baade om en vandret og om en lodret Akse. I begge Retninger kan Kikkertens Stilling aflæses paa en inddelt Cirkel. Ved Hjælp af dette Instrument kan en Stjernes Stilling paa den synlige Himmekugle maales. Kikkertens skraa Stilling kan aflæses i Grader, Minutter og Sekunder paa den lodrette Cirkel og kaldes Stjernens Højde. Afvigelsen fra Sydretningen — den saakaldte Azimuthvinkel — kan aflæses paa den anden (vandrette) Cirkel. Dette Instrument anvendes i vor Tid mest i Landmaalingens Tjeneste.

Med Ækvatorealen forholder Sagen sig anderledes. Vor Jord drejer sig som bekendt om sin Axe, een Gang rundt i Løbet af et Døgn. Vi, der sidder paa Jordens Overflade, mærker ikke denne Bevægelse; for os ser det ud, som om Himlen drejede sig rundt om os i Løbet af et Døgn, og Omdrejningen synes naturligvis at foregaa om en Axe parallel med Jordaxen. Denne Axes Nordende er paa Himlen omtrent markeret af Polarstjernen i den lille Bjørns Halespids. Denne Stjerne synes at staa ganske stille. En Iagttager ved Jordens Nordpol vilde have Polarstjernen lodret over Hovedet. Ganske tilsvarende haves paa den for os usynlige Sydhimmel en sydlig Himmelpol (i Stjernebilledet Oktanten). Midtvejs mellem de to Himmelpoler løber paa Himlen en tænkt Linje, der kaldes Himlens Ækvator; den ligger altsaa lodret over Jordens Ækvator. Vil vi saa bekvemt som muligt fastslaa Stjernernes Pladser paa Himlen, angiver vi deres Stil-

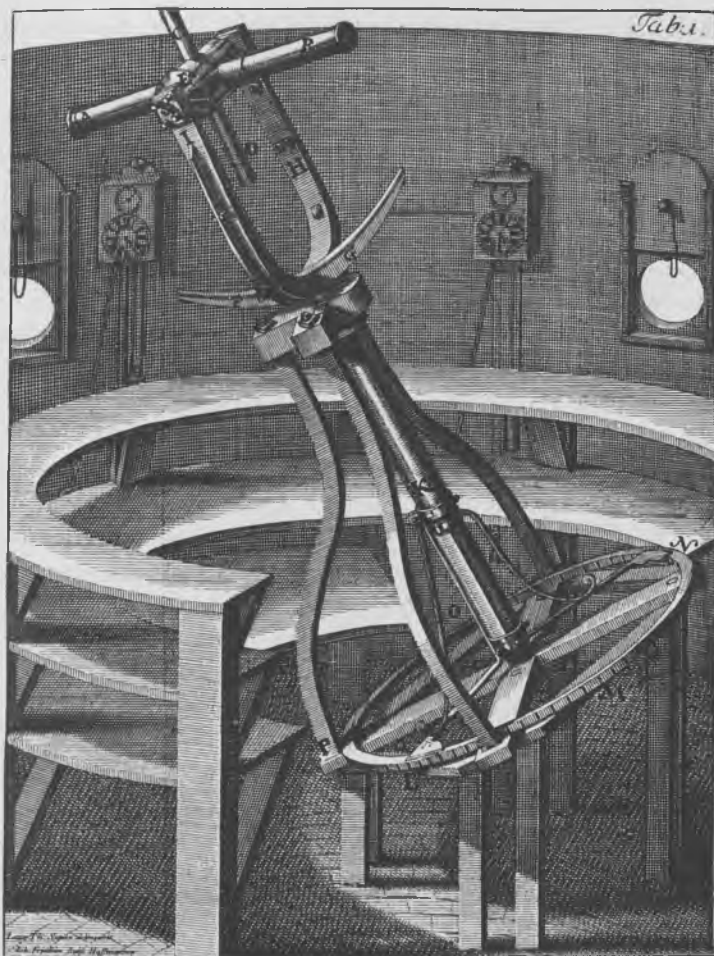


Fig. 1. Ole Rømers Ækvatoreal.

ling til Himlens Ækvator, først og fremmest, hvor langt — hvor mange Grader — de staar Nord eller Syd for denne Linje, den saakaldte Deklination, og dernæst, hvor langt mod Øst for et bestemt Punkt af Ækvator — Foraarspunktet — Stjernen staar; dette Tal kaldes Stjernens Rect-

ascension. Foraarspunktet er det Punkt, hvor Solen først i Tyverne i Marts Maaned — ved Foraarsjævdøgn — overskrider Ækvator paa Vej fra den sydlige til den nordlige Himmelhalvkugle.

Ækvatorealen er en Kikkert, som kan dreje sig om en Axe, der peger op mod den synlige Himmelpol, og som desuden kan dreje sig om derpaa vinkelret Axe. Ved Hjælp af inddelte Cirkler kan man umiddelbart aflæse Rectascension og Deklination. Til Bestemmelse af Stjernernes Pladser paa Himlen foretrak Ole Rømer dog den af ham opfundne Meridiankreds, men Ækvatorealen anvendes den Dag i Dag paa ethvert Observatorium, hvor de store Jagttagelsesinstrumenter altid er opstillet som Ækvatorealer. De inddelte Cirkler bruges da til Opsøgning af de Stjerner, som man vil observere.

Til Aflæsning af de inddelte Cirkler indførte Rømer en helt ny Methode, der bruges den Dag i Dag, nemlig Aflæsning ved Hjælp af Mikroskoper.

Rømer forfærdigede selv sine Instrumenter; kun de raa Dele blev fremstillet af almindelige Haandværkere, men selve Samlingen, Inddelingen af Cirklerne, Indsættelse af Traadkors o. s. v. foretoges af Rømer selv og hans Elever.

Endnu et vigtigt Instrument blev konstrueret af Ole Rømer, nemlig den saakaldte Meridiancirkel, »rota meridiana«. Vi maa et Øjeblik igen beskæftige os med Stjernernes daglige Bevægelse for at forstaa dette Instruments Virkemaade og fundamentale Betydning.

Sol, Maane og alle Stjerner synes i Løbet af et Døgn at beskrive Cirkler med Himmelpolen som Centrum. Vi ser Stjernerne i skraa Retning stige op over den østlige Horizont og naa højere og højere op paa Himlen, efterhaanden som de nærmer sig Syd. I det Øjeblik, en Stjerne staar lige i Syd, staar den saa højt som muligt over Horizonten og siges da at kulminere. Herefter synker Stjer-

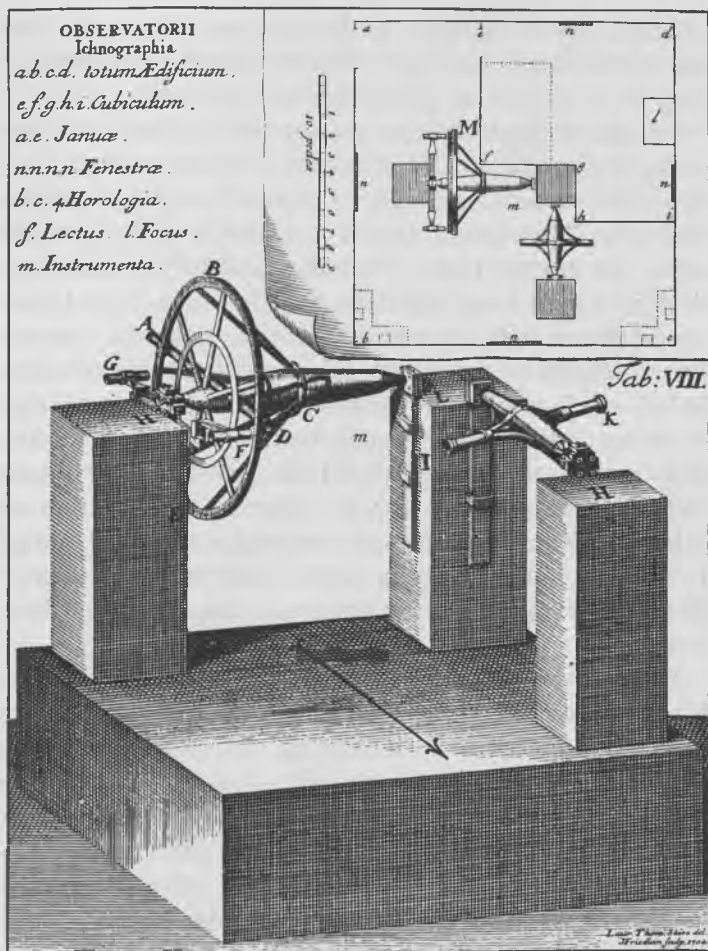


Fig. 2. Ole Rømers Meridiancirkel.

nen atter og forsvinder til sidst under den vestlige Synskreds. Stjerneerne umiddelbart omkring Polen gaar dog aldrig ned, vi ser dem i Løbet af eet Døgn fuldføre et Kredsløb om Himmelpolen. Under sin daglige Bevægelse passerer enhver Stjerne to Gange over den Linje paa

Himlen, der løber gennem Horizontens Nord- og Sydpunkt, Himmelpolen, samt Punktet lodret over Iagttageren, »Zenith«. Denne Linje kaldes Meridianen.

Da Stjernehimlen drejer sig som en Helhed, vil Stjernerne (der altsaa foreløbig tænkes at sidde fast paa Himlen) altid passere Meridianen i samme Orden og i samme indbyrdes Tidsafstand. Indretter vi derfor et Ur, der passerer gennem 24 Timer, samtidig med at Stjernehimlen drejer sig een Gang rundt, skal dette Ur, naar det gaar rigtigt, altid vise samme Klokkeslet, naar en bestemt Stjerne kulminerer. Tillige vil en bestemt Stjerne altid kulminere i samme Højde over Horisonten, og af Kulminationshøjden kan Stjernens Deklination udledes umiddelbart. Det er derfor klart, at det gælder om at kunne observere Tidspunktet for en Stjernes Kulmination og Stjernens Kulminationshøjde saa nøjagtigt som muligt. Dette sker lettest og bekvæmest ved Hjælp af den af Ole Rømer opfundne og først konstruerede Meridiancirkel.

Rømers »rota meridiana«, som alle senere Instrumenter af denne Art bestaar af en Kikkert, der er anbragt nøjagtig vinkelret paa en lang og svær Axe, der lægges nøjagtig vandret i Retningen Øst—Vest. De Lejer, der bærer denne Axe, er anbragt paa solide, murede eller støbte Piller, som man saa vidt muligt lader ude af Berøring med andre Bygningsdele, s. f. Eks. Gulve. De funderes dybt i Jorden, og paa den Maade sikrer man Instrumentet den fastest mulige Opstilling.

Kikkerten kan kun dreje sig om denne ene Axe. Hvis Kikkerten er fejlfri, vil en Traad midt i Kikkertens Synsfelt altid dække et Stykke af Meridianen. Intet Instrument er naturligvis uden Fejl; man maa derfor, som ogsaa Rømer gjorde, ved særlige Maalinger bestemme Kikkertens Fejl og tage dem med i Beregning. I en saadan Kik-

kert iagttager man de nøjagtige Klokkeslet, da Stjernerne passerer Midtertraaden. Hvis Urene gaar rigtigt, og Stjernerne sidder fast paa Himlen, skal to Stjerner altid følge efter hinanden med samme Tidsmellemrum. Der skal altsaa anvendes nøjagtige Ure i Forbindelse med dette Instrument. Dette Forhold har altid været en alvorlig Vanskelighed. Paa Ole Rømers Tid var Penduluret — opfundet af Hollænderen Christian Huygens — netop blevet taget i Brug, og det betegnede et mægtigt Fremskridt, men dog ikke nær stort nok til den forbedrede Observationsnøjagtighed. Lige til vor Tid har man stadig ved hyppige Hjælpeobservationer maattet bestemme Urenes Fejl, der ofte viste sig at optræde lunefuldt. Først de allersidste Konstruktioner, de saakaldte Shortt-Ure og de piezoelektriske Kvartsure viser en Gangnøjagtighed, der kan maale sig med Stjernehimlens Omdrejning.

Hvis Meridiankikkerten er udstyret med en inddelt Cirkel, ved hvis Hjælp man kan angive, hvor højt over Horisonten en Stjerne kulminerer, kaldes den en »Meridiancirkel«, eller et »Passageinstrument«.

Ole Rømer fik hurtigt Observatoriet i Orden og har sikkert — hjulpet af sine Elever — anstillet mange Iagttagelser med de nye Instrumenter, som man ingensteds havde bedre. Ogsaa paa andre Omraader end netop i Observatoriets Administration mærker man hans ordnende Haand. Den 18. August 1685 udstedes saaledes en kongelig Forordning, der forbyder Kalendere indeholdende astrologiske Spaadomme; dette er sikkert Rømers Værk; han ønskede, at Almanakken kun skulde yde paalidelig astronomisk Oplysning og intet andet. Ole Rømers Værk er ogsaa Indførelsen af den gregorianske Kalender her i Landet i Aaret 1700.

Beregningen af Almanakken har siden denne Tid altid været knyttet til Universitetet og for det meste til Ob-

servatoriet. Saa fristende det vilde være at følge Udviklingen af denne Sag, der jo giver Universitetet Penge i Kassen, maa vi dog her nøjes med det lige anførte.

Trods Observatoriets nu saa fortrinlige og moderne Indretning synes Rømer dog ikke at have været helt tilfreds med Forholdene. Det er, saa vidt det kan læses hos Horrebøw, den stadige Blæst paa Taarnets Top, der klages over, som fik Instrumenterne til at ryste og ogsaa truede Astronomernes Helbred. Rømer foretog da ogsaa snart en Forandring. Han indrettede (ca. 1690) i sit Hjem i Store Kannikestræde (vistnok der, hvor nu Krystalpassagen findes) et »Observatorium domesticum«. Her opstilledes det første Passageinstrument.

Det er dog sikkert ikke alene Forholdene paa Taarnet, der fik Rømer til at foretage denne Ændring; medvirkende Aarsag har sikkert været alle de Videnskaben uvedkommende Hverv, der efterhaanden blev dynget paa hans Skuldre. Hvis vi undersøger de fleste af vore borgerlige Indretningers Historie, vil vi støde paa Ole Rømers Navn. Han maatte indrette et nyt Mønt-, Maal- og Vægtsystem, han blev Assessor i Højesteret og endelig i 1705 tillige Politimester i København, hvor han ogsaa maatte fungere som en Art Stadsingeniør; han fik saaledes indført Gadebelysning. Han har derfor sikkert erkendt, at han maatte stjæle Minutterne til sit Observationsarbejde; han maatte kunne gaa lige til det, naar han fandt et ledigt Øjeblik. Hans Elever har sikkert ogsaa observeret baade her og i det andet private »Observatorium tusculanum«, som han byggede sig i Vridsløsemagle. Det laa omtrent 100 Meter stik Nord for den saakaldte Ole Rømers Høj. Her opstilledes i en lille Træbygning, der nu er ganske forsvundet, den store Meridiancirkel og et mindre Passageinstrument, der var rettet Øst-Vest. Fra dette sidste Observatorium skriver sig de eneste af Rømers Observationer, der ikke gik tabt i 1728,

det saakaldte »Triduum«. Observationerne udførtes den 21., 22. og 23. Oktober 1706¹).

Det forbavser maaske en Smule, at Rømer ikke lod anskaffe noget større Instrument til Betragtning af Himmeligemerne, saaledes som Hevel, Cassini og Huygens havde gjort. For et saadant havde Rømer imidlertid ingen Brug. Han havde sat sig et højt Maal: at gennemføre Maalingen af Fixstjernernes aarlige Parallaxer.

Naar Jorden i Løbet af et Aar fuldfører sin Bane omkring Solen, vil Synsretningen til enhver Stjerne forandres lidt; men denne Flytning (den aarlige Parallaxe), der kun er en Afspejling af Jordens Banebevægelse, er for de allerfleste Stjerners Vedkommende saa lille, at den ikke engang med vor Tids Instrumenter kan maales direkte; det skyldes Fixstjernernes uhyre Afstande.

Kopernikus havde opstillet sit Verdenssystem, der kræver Jordens Bevægelse. I Modsætning hertil havde Tycho Brahe opstillet sit System, hvori Jorden indtager en faststaaende Stilling. Tychos Grund til Hævdelse af sit Synspunkt var den rent videnskabelige, at man ikke nogen Sinde havde kunnet opdage Spor af aarlig Parallaxe. Efter Keplers Arbejder var der næppe mange, der tvivlede om Rigtigheden af det kopernikanske System, men der manglede stadig Beviset: Maalingen af aarlig Parallaxe. Man var klar over, at det maatte dreje sig om smaa Størrelser, og derfor var det, at Rømer satte hele sit Geni ind paa Førøvelse til det yderste af Maalenøjagtigheden. Ved sine Iagttagelser vilde han paavise, at Fixstjernerne forandrer Plads en lille Smule i Aarets Løb. Dette lykkedes dog ikke for Rømer, dertil kunde Nøjagtigheden endnu ikke drives nær højt nok op; derimod vilde han

¹) Skønt det var Observatoriets Programarbejde, der udførtes i Rømers to Observatorier uden for Rundetaarn, var disse fuldt ud hans private Ejendom. Instrumenterne solgtes af hans Enke til Rundetaarn for 1700 Rigsdaler.

sikkert, hvis han havde givet sig Stunder til nærmere at behandle sine Iagttagelser, have opdaget Aberrationsfænomenet, der i øvrigt ogsaa er en Konsekvens af Jordens Banebevægelse omkring Solen.

Der er sikkert af Rømer og hans Elever ophobet store Mængder af Iagttagelser, men som nævnt, kun Triduum eksisterer endnu.

Da Rømer døde i 1710, blev hans Efterfølger Lars Thomsen Skive (1659—1711), hvis Navn vi kender fra Almanakken. Takket være hans Tegnekunst ved vi, hvorledes Rømers Instrumenter saa ud; det er nemlig Skive, der har tegnet flere af Illustrationerne i Horrebows Basis Astronomiæ. Efter et Aars Funktionstid døde han og efterfulgtes af den gamle Jørgen Rasch (efter en Art Professorkonkurrence), der imidlertid døde allerede i 1714. Herefter kom Peder Horrebow (1679—1764) takket være personlig Henvendelse til Kongen i Besiddelse af Embedet. Horrebow var en begavet og energisk Mand; han var tillige Ole Rømers dygtigste Elev. Horrebow opfandt en fortrinlig Methode til Bestemmelse af geografisk Bredde, hvad der vil sikre hans Navn mod Glemsel. Methoden bruges stadig og bærer Horrebows Navn, ligesom det benyttede Apparat kaldes en Horrebow-Libelle.

Horrebow var saaledes en dygtig Mand, selv om han ikke var af Rømers Format. Han havde store Vanskeligheder af personlig Art at kæmpe imod; han døjede smaa Kaar — han havde tyve Børn. En Episode, der indtraf i 1744, og som gav Genlyd vidt omkring, kaster skarpt Lys over Horrebows kummerlige Forhold. Horrebow skulde som Chef for Observatoriet udgive Almanakken og havde været nødt til at indhente kongelig Resolution om Paaskedatoen, der dette Aar var tvivlsom. Paa den anden Side skulde han for en fastsat Sum lade Matematikprofessoren Ramus beregne noget af Almanakkens Stof. Da Horrebow — som det synes — ikke kunde skaffe

Pengene, beregnede han selv Stoffet og udsendte Almanakken, hvori Paasken var rigtigt angivet til 29. Marts. Professor Ramus, der ikke vilde gaa Glip af sin Fortjeneste, udsendte saa ogsaa selv en Almanak, hvori Paasken var angivet til 5. April. Ramus' Almanak blev tilbagekaldt, men Konsistorium og Kancelliet maatte siden behandle de to Modstanderes gensidige Klager.

I Observatoriet havde Horrebow faaet opstillet Rømers Meridiankreds, og han gjorde sig sikkert den største Umage for at holde Observatoriet i Drift og fortsætte sin Læremesters Undersøgelser; men her mødte der ham en alvorlig Vanskelighed: Taarnets Portner (og Trinitatis Kirkeværge) Søren Matthiesen — fordelagtigst kendt som Regnebogsforfatter — var en yderst selvraadig Herre, der næsten synes at have opkastet sig til Tyran over Rundetaarn; givet er det, at hverken Rasch eller Horrebow kunde tumle ham. Han tog sig stor Indtægt af Taarnet ved for Betaling at lukke enhver, der ønskede det, op i Observatoriet. Dette Publikum ikke alene forstyrrede Astronomerne i deres Arbejde, men udøvede stort Hærværk paa Instrumentariet. Allerede Professor Rasch klagede bittert over, at besøgende havde borttaget Lugerne over Instrumenterne, at Bøger blev ødelagt af Vand o.s.v., »som maatte være sket af onde Mennesker«. Søren Matthiesen fik en skarp Advarsel, men allerede i 1716 maa Horrebow indgive en ny, alvorlig Klage til Konsistorium. Lidt senere fremsatte Horrebow det Ønske, at der maatte bevilges ham to lønnede Assistenten i Observatoriet. Deres Løn skulde bestaa i Entréindtægten, der altsaa ikke kan have været helt ringe, selv om Taksten ifølge Holbergs »Barselstuen« kun var en Enesteskilling pro persona. Besøget har altsaa været livligt paa Taarnet. Dette synes ikke straks at være blevet bevilget, og det ser ud til, at intet har kunnet holde Søren Matthiesen i Ave. I alle Tilfælde begrundes et Andragende fra Horrebow i

1741 om Penge til Instrumenter derved, at Taarnet nu efter Søren Matthiesens Død »atter er kommet i astronomisk Brug«.

Under Horrebow ramte den største Ulykke Observatoriet. Det brændte den 21. Oktober 1728 sammen med Universitetsbiblioteket og en stor Del af hele Staden København, Observatoriet blev totalt ødelagt, de nye Instrumenter og den historiske Instrumentsamling og Tycho Brahes store Himmelglobus gik til Grunde. Værrer var det, at samtlige Rømers og Horrebows Observationer brændte op. Det var ikke alene for Observatoriet, men for hele Astronomien et uerstætteligt Tab. Dette er mere end en stemningsfuld Nekrolog.

Ved de moderne Undersøgelser er det af Vigtighed at angive Fixstjernernes Flytninger i Tidens Løb, deres Egenbevægelser. Disse smaa Størrelser bestemmes ved Sammenligning mellem Pladser paa Himlen bestemt med saa store Tidsmellemrum som muligt. Vor ældste Kilde nu er James Bradleys Katalog fra 1755. Havde vi ejet Rømers Observationer, vilde vi have kunnet benytte nøjagtige Observationer, der var 60—70 Aar ældre, hvorved Nøjagtigheden vilde være blevet kendelig forøget. De bevarede Rester i Triduum er lige akkurat nok til at fortælle os om den høje Kvalitet af det tabte Materiale.

Efter Branden kom Observatoriet paa Rundetaarn aldrig rigtig mere paa Fode igen. Selve Genopbygningen gik langsomt, og først i Begyndelsen af 1740'erne var Observatoriet paa ny i nogenlunde brugbar Stand. Vi ved saaledes, at der blev indforskrevet en stor Kvadrant fra Langlois i Paris. Der kom ogsaa Erstatning baade for Meridiancirklen og Urene; det ved vi dels direkte gennem Beretning om Bevillingen, og dels besidder vi ogsaa Observationer udførte med disse Instrumenter.

Horrebow var efterhaanden blevet stærkt til Aars, sine sidste Leveaar tilbragte han i Sløvhed. Hans Søn Chri-

stian Horrebow (1717—1776) blev derfor allerede i 1753 Leder af Observatoriet paa Rundetaarn, og ved Faderens Død i 1764 blev han hans Efterfølger i Embedet som Professor. Under ham fungerede hans Broder Peder Pedersen Horrebow som Observator, og i de sidste Aar havde sidstnævnte hele Ledelsen af og Opsynet med Observatoriet til liden Baade for dette.

I Aaret 1761 var Observatoriet atter kommet i Forfald og maatte underkastes en større Reparation. Den 6. Juni 1761 indtraf der en Venuspassage, der dog ikke blev observeret i nogen Udstrækning paa Rundetaarn. Ved »Venuspassage« forstaar man det Fænomen, at Venus kommer nøjagtig paa Linje med Jorden og Solen; Venus ses da som en mørk Plet at passere hen over den lysende Solskive; dette Fænomen er velegnet til Maaling af Solens Afstand fra Jorden.

Fænomenet gentog sig i Aaret 1769, den 3. Juni. Ved denne Lejlighed gjorde man sig faktisk store Anstrebninger. Man anskaffede et nyt Pendulur fra Mudge & Dutton. Dette Ur var vistnok udmærket, og det fungerede som Hovedur lige til Observatoriets Flytning fra Rundetaarn i 1861. Desuden købtes et Ur fra la Paute i Paris og 2 Dollondske Kikkerter¹⁾ og et lille Spejlteleskop fra Passement. Endvidere indbød man en udenlandsk Astronom Pater Hell til at observere Venuspassagen i Vardø i det nordlige Norge. Expeditionen kom godt nok i Stand, men Resultaterne her, lige saa lidt som Observationerne i København, fik nogen som helst videnskabelig Betydning.

Trods alt har vi alligevel et Lyspunkt at notere under Chr. Horrebows Ledelse. Han var nemlig en ivrig Iagt-

¹⁾ Kikkerter konstruerede af den engelske Optiker John Dollond, der havde opfundet Konstruktionen af »farvefri« (akromatiske) Linser.

tager af Solpletterne, han baade talte dem og tegnede deres Stilling paa Soloverfladen. Disse Observationer er opbevaret, og en Bearbejdelse af dem (ved T. N. Thiele) udsendtes i »Astronomische Nachrichten« i 1859. Solpletternes Antal og Størrelse svinger i en 11-aarig Periode, og Opdagelsen af dette Forhold tillægges i Almindelighed Tyskeren Schwabe, der først gjorde opmærksom paa Sagen i 1843. Undersøger man imidlertid Chr. Horrebows Dagbøger, finder man her umiskendelige Tegn paa, at han i nogen Grad har været klar over Solpletternes Periodicitet. I sin Dagbog fra 1775 skriver han saaledes:

„Qumquam quidem ex observationibus macularum nihil dum certi effici potest, tamen post certum annorum spatium eadem Solis forma, quod quidem ad numerum et magnitudinem macularum pertineat, redire videtur“ [o: Selv om man ikke af Solpletiagttagelserne kan fastslaa noget med Sikkerhed, saa synes Solen dog med Mellemrum af et bestemt Antal Aar at indtræde i samme Tilstand, for saa vidt angaar Pletternes Antal og Udstrækning.]

Denne Bemærkning viser med al Tydelighed, at Ideen om Solvirksomhedens Periodicitet ikke har været fremmed for Christian Horrebow. Det er Skade, at disse, som det synes, frugtbare Arbejder ikke blev fortsat under hans Efterfølgere; de vilde rimeligvis have sikret dansk Astro nomi en ubestridt Prioritet paa en vigtig Opdagelse.

Chr. Horrebow døde i Aaret 1776; i de sidste Aar besørgedes — som allerede sagt — Observatoriets Anliggender af hans yngre Broder Peder Pedersen Horrebow. I hele denne Periode har det sikkert i al Almindelighed staaet sløjt til med Observatoriet. De øvrige Professorer har tydeligvis beskæftiget sig hermed, blandt andet med Observatoriets Virksomhed. Professor i Mathematik C. G. Kratzenstein (1723—1795) var meget optaget af dets indre

Anliggender, og allerede i 1761 indgav han et længere Forslag om Observatoriets Reorganisation til Universitetets Rektor. Sandheden i Ære maa det dog siges, at Observatoriets daarlige Tilstand var ikke enestaaende ved Universitetet. Nyerup (Tilstanden i Danmark og Norge, 3, II) siger saaledes: „Thi saavidt var det dengang kommen med Kiøbenhavns Universitet, at ligesom de vigtige Videnskaber Anatomie og Chirurgie vare flygtede derfra, Universitetets Have var forladt, Naturaltheatret forfaldt, saaledes havde vi ogsaa et astronomisk Observatorium uden Observationer.« Kratzensteins Forslag gik ud paa, at der skulde ansættes to Observatorer ved Observatoriet. Han mente, at der vilde opnaas bedre Resultater, naar to kappedes. Dette Forslag blev dog kun til et Stykke Papir, der ikke fik nogen videre Betydning.

I 1776 døde C. Horrebow, og man synes ved Universitetet at have været klar over, at der burde gøres noget ekstraordinært for atter at hæve Universitetets videnskabelige Standard paa det astronomiske Omraade; man havde ligesom lidt ond Samvittighed overfor de stolte Traditioner fra Tycho Brahes og Ole Rømers Dage. Valget til det ledige Professorat faldt da paa Overlandmaaler Thomas Bugge (1740—1815), der var cand. theol., men som tillige havde faaet en solid matematisk Uddannelse, og som baade havde gjort sig bekendt som en fremragende Geodæt og Aktuar. Forinden hans Tiltrædelse forefaldt der dog et Intermezzo, der bør kendes.

Den før omtalte Peder Pedersen Horrebow følte sig sikker paa at blive sin Broders Efterfølger. Det kongelige Kancelli, hvem dette var kommet for Øre, bl. a. gennem Pressen, anmodede Universitetet om en Erklæring om Tilstanden paa Observatoriet. Konsistorium valgte da en Komité bestaaende af Professorerne Kratzenstein og Hee, der begge maa betegnes som sagkyndige. Denne Komité besigtigede Observatoriet, og Professor Kratzen-

stein afgav følgende Erklæring om Resultatet af Besøget paa Observatoriet:

»Omendskjønt jeg meget ugjerne anfører Noget, som kunde være Professor Horrebow hinderlig i hans Lykke, saa forbinder min Pligt mig ej at fortie, hvad vi, Dr. Hee og jeg, have seet, da vi efter Consistorii Forlangende undersøgte Observatorii nuværende Tilstand. Havde Professor Horrebow elsket Astronomien som sin Favorit-Videnskab, saa kunde man formode, at han inden kort Tid kunde gjøre sig berømt ved sin Flid i at anstille og publicere meget nøjagtige og nyttige Observationer. Han vidste 14 Dage forud, at Instrumenterne skulde eftersees; en ringe Forsigtighed vilde have raadet ham samme forud ved Instrumentmageren at lade sætte i en reen og brugbar Stand. Men mod vores Forventning fandt vi samme, det engelske Pendulur og den store Dollondske Tubus undtagne, i en elendig og ubrugbar Tilstand. En meget vel indrettet fransk Quadrant, den eneste som der er, var saa sort, at man ej uden med største Umage kunde se Inddelingen derpaa. Quadrantens Tubus var regnet fuld af Vand. Filamenterne derudi vare ureene af Spindelvæv. Udi Tubo rotæ Meridianæ Rømeri havde Edderkopperne taget deres Bolig. En meget vel udarbejdet og beqvem Sextant var med Rødt bedækket, og af en heel Familie af benævnte Insecter taget i Besiddelse. Det behøver vel altsaa ingen videre Beviis, at ej nogen Elsker af Astronomien haver haft disse Instrumenter under Hænder, og at fra denne Side intet bedre i Fremtiden er at haabe.«

Denne Erklæring giver et malende Billede af Observatoriets trøstesløse Tilstand, og den var fældende for P. P. Horrebow. Overlandmaaler Bugge blev udnævnt og tiltraadte i 1677.

Atter maatte en ny tiltrædende Direktør saa at sige genopbygge Observatoriet fra Grunden af. Bugge foretog

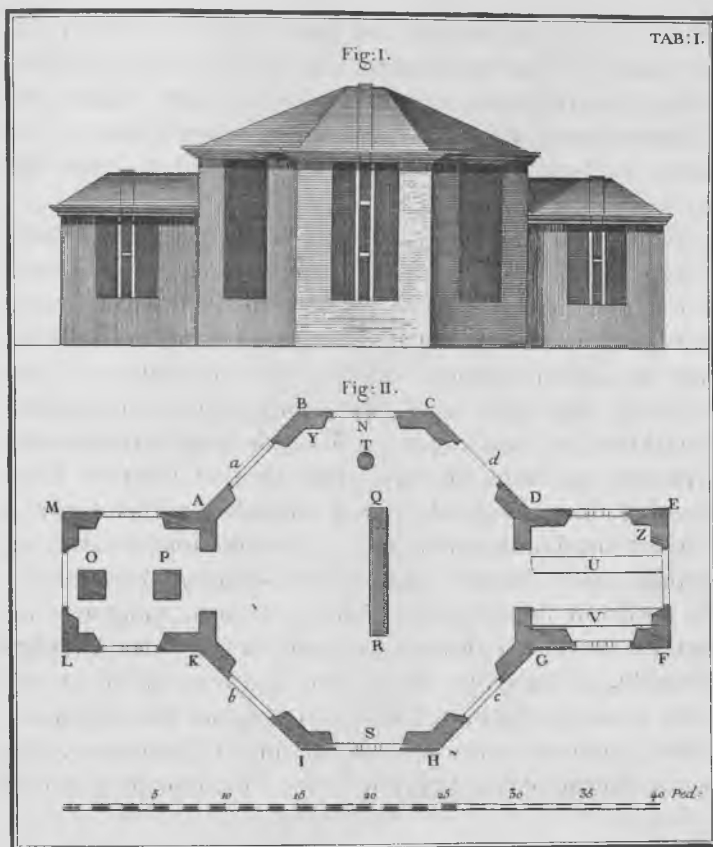


Fig. 3. Bugges Observatorium. Tegning og Grundplan. Murkvadranten stod ved Q R. Meridiankredsens Søjler er O og P.

først en længere Studierejse for at bese Indretningen af moderne Observatorier ude i Europa. Ved hans Hjemkomst modtog Observatoriet en større Bevilling, og nu nedreves hele det gamle Anlæg og erstattedes med et helt nyt, bestaaende af en 8-kantet Bygning, 8 Meter i Tværmaal med to Sidefløje. I Hovedrummet opstilledes en stor saakaldt Murkvadrant og i Sidefløjene en Meridian-

cirkel og en Højdekreds. Det gamle Observatoriums Ure overførtes til det nye Institut. En Række mindre Instrumenter anskaffedes i Aarenes Løb. Under Bugge gik Almanakken endelig over til Astronomiprofessoren; desuden indførte man Tidssignaler med Flag, hvorefter Kirkeurene blev stillet.

Bugge fik tillige ansat faste Medhjælpere ved Observatoriet; fra nu af regnes der med et Embede som Observator; af og til forefandtes ogsaa Assistenten. Om Bugge kan man derfor sige, at han bragte Observatoriets Rammer og Administration i Orden. Han startede selv som en ivrig Iagttagere, men hans store alsidige Dygtighed bevirkede, at man lagde en Mængde ikke-astronomiske Opgaver paa hans Skuldre. Han forestod Landets Kortlægning, han arbejdede i den almindelige Enkekasse, i Brolægningskommissionen, i Brandkommissionen og mange andre Steder, virkede som Matematiklærer for de vordende Søofficerer og blev i det hele optaget af alt muligt, der kunde drage ham bort fra det videnskabelige Arbejde. At han dog havde den bedste Vilje til at udrette noget, ser man af hans Anstregelser for at faa oprettet Filialobservatorier i Grønland og Trankebar. Observatorierne blev vel oprettet, men Virksomheden løb ud i Sandet.

Under Bugge indtraf Københavns Bombardement i 1807; Observatoriet led dog ingen Skade ved denne Lejlighed.

Det nye Observatorium, som Bugge havde faaet indrettet, var konstrueret af daarlige Materialer, og Bygningen kom snart i daarlig Forfatning. Endnu værre var det, at de nyanskaffede Instrumenter ikke var paa Højde med Tidens Krav. De var alle udført i København af en Instrumentmager Johannes Ahl, af Fødsel en Svensker, der næppe har været Opgaven voksen; man burde have anskaffet Instrumenter fra erfarne Instrumentmagere i

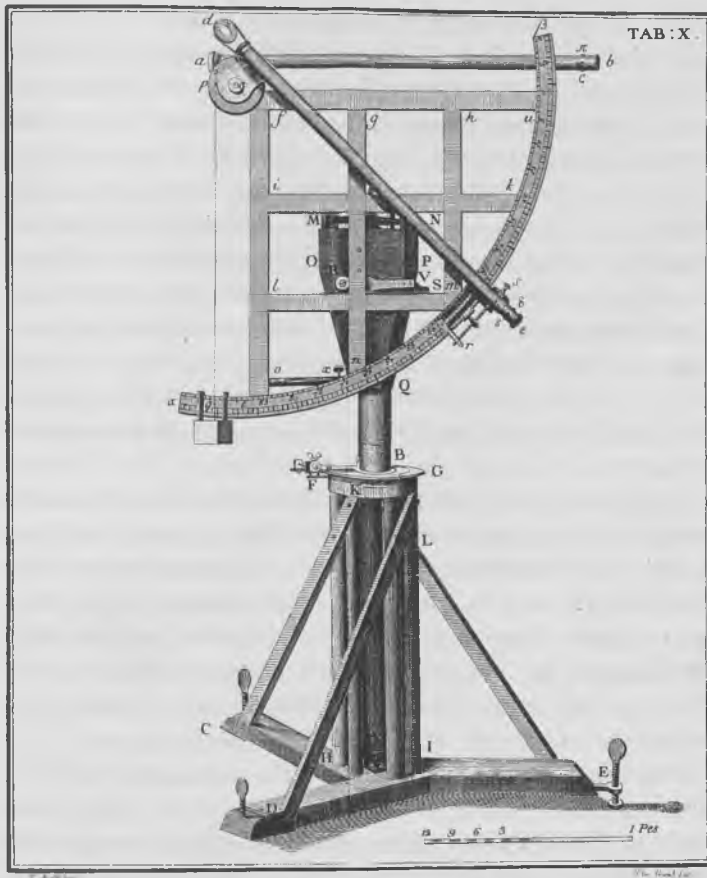


Fig. 4. Den Ahlske Kvadrant. Hoveddelene ses endnu i den astr. Samling paa Rundetaarn.

Udlandet. De historiske Horrebowske Instrumenter forsvandt sporløst ved denne Ombygning.

Trods alle Anstrengelser var Observatoriets Tilstand altsaa stadig ringe, og Forfatningen var yderst daarlig ved Bugges Død i 1815.

Til Efterfølger for Bugge disponerede man over en

første Rangs Astronom, nemlig H. C. Schumacher (1780—1850), der havde faaet hele sin Uddannelse i Tyskland, bl. a. under C. F. Gauss i Göttingen. Før sin Tiltrædelse som Universitetsprofessor i København var han Direktør for Observatoriet i Mannheim. Hans Tilknytning til Observatoriet paa Rundetaarn blev dog aldrig stor. Han opholdt sig mest i Altona, hvis Observatorium han ledede til sin Død. Han dirigerede paa en aldeles fortrinlig Maade Gradmaalingen i Danmark, og han indlagde sig uvisnelig Fortjeneste som Grundlægger af det internationale astronomiske Hovedorgan »Astronomische Nachrichten«, hvis første Nummer udsendtes i 1821. Det bør aldrig glemmes, at dette vigtige Tidsskrift er oprettet paa dansk Initiativ.

Da Schumacher kom til København, forefandt han Observatoriet i en saare elendig Forfatning, men Midlerne til en Hovedreparation af Taarnet og Observatoriet blev skaffet til Veje. Alle Rummene blev repareret, der opførtes en bedre Trappe i Kærnen af Taarnet, og den Mur med Dør i, der stadig ses halvvejs oppe i Rundetaarn, opførtes ved denne Lejlighed. Herved afgrænsedes Observatoriets Omraade fra det øvrige Taarn.

Lugerne i Observatoriets Loft fik Kobberforhudning, Instrumentbestanden forøgedes med et Ur fra Urban Jürgensen i København, og hos Reichenbach i München bestiltes en ny Meridiankreds. Dette Instrument blev først opstillet paa Rundetaarn, hvor Schumacher dog ikke var tilfreds med Resultaterne. Aarsagen mentes at være, at Taarnet ikke var fast nok, det sagdes at ryste i Blæst, ved Klokkeringning, og naar Vogne kørte forbi nedenfor.

Meridiankredsen flyttedes da hen til en mindre Observatoriebygning paa Københavns Vold, hvor den benyttedes indtil 1842, da denne Bygning var blevet saa forfalden, at den maatte rømmes. Den Reichenbachske Meridiankreds kom derefter tilbage til Rundetaarn.

Den Paastand, at Rundetaarn skulde ryste i Blæst eller af andre Aarsager, forekommer meget mærkelig og er rimeligvis urigtig. Th. Bugge havde ofret Spørgsmaalet en længere og, som det synes, omhyggelig Undersøgelse og var kommet til Resultat, at Taarnet var absolut fast. Til samme Resultat kom Forfatteren af dette ved en ret indgaaende Undersøgelse i 1928. Det kan med Bestemthed siges, at selve Taarnet ryster ikke. Derimod kan der være Tale om, at Blæsten, der jo altid er stærkere paa Taarnets Top end ved dets Fod, kan faa ubeskyttede Instrumenter til at ryste. Vibrationer af denne Art kan dog undgaas ved simple Midler.

Schumacher fungerede indtil 1832, da han afløstes i Embedet som Professor af C. F. R. Olufsen, der døde i 1855. I Perioden 1823—29 fungerede E. G. F. Thune som Bestyrer. I dette Tidsrum virkede følgende Observatorer: G. F. K. Ursin (1819—29), C. F. R. Olufsen (1829—32), P. Pedersen (1832—46), J. J. Sievers (1846—50) og H. C. F. C. Schiellerup (1851—87), der fulgte med til det nye Observatorium. Med Undtagelse af sidstnævnte har ingen af de her anførte erhvervet sig noget Navn af Betydning som Videnskabsmand.

I disse Aar passedes Observatoriets Drift ved Tidsbestemmelse o. lign. vistnok upaaklageligt; desuden anstilledes forskellige Observationer, der dog alle har et mere tilfældigt og banalt Præg. Man mærker ikke noget til den vældige Fornyelse af Videnskaben, der var sket paa fremmed Grund, hvor Navne som Herschel, Gauss, Bessel og Leverrier hører til de mest berømte.

I Løbet af denne Periode dukker Planen om en Flytning af Observatoriet til en anden, moderne Bygning op gentagne Gange; allerede Schumacher havde fremsat Ønsker i denne Retning i Aaret 1819, og C. F. R. Olufsen tog igen Spørgsmaalet op i 1831. Disse Henstillinger forblev dog ganske uden Resultat. Schumacher fik ind-

rettet et Observatorium i Altona, nærmest til Brug ved Længdebestemmelserne; man har sikkert herved paa højeste Sted ment at kunne tilfredsstille Astronomiens Krav, i hvert Fald foreløbig.

Henimod Aarhundredets Midte kunde man forudse, at Længdemaalingerne vilde være tilendebragt i Løbet af nogle faa Aar, hvorfor man nu ansaa Øjeblikket for kommet til at rejse Flytningssagen paa ny. Den 19. Januar 1843 indgav Professor Olufsen et længere Memorandum til Konsistorium, hvori han tilraader en Flytning af hele Observatoriet. Selv om Hovedargumentet for Flytningen paa Papiret endnu er Taarnets manglende Stabilitet, saa er det dog tydeligt, at det væsentlig er Pladsmangelen, der virker trykkende. Paa Taarnet var der hverken Plads til et fuldstændigt Observatorium eller til Boliger for Astronomerne. Ganske vist kunde der blive Plads til en større Kikkert til Undersøgelse af Dobbeltstjerner, Planeter o. s. v., men saa blev der ikke Rum til et Meridianinstrument og andre nødvendige Ting. Hensynet til Astronomiundervisningen krævede et fuldstændigt Observatorium. I øvrigt fremgaar det af Dokumentet, at Observatoriet atter trængte til en Hovedreparation. Konsistorium nedsatte et Udvalg bestaaende af Professorerne H. C. Ørsted, Olufsen og Ramus, der i eet og alt gennem sin Betænkning sluttede sig til Flytteplanerne. Der blev lagt Vægt paa, at der i Observatoriebygningen eller dens umiddelbare Nærhed blev Boliger for Personalet. For at faa Gang i Sagen, der stadig trak i Langdrag, afstod man dog i 1846 fra den sidste Fordring. Heller ikke nu kom Sagen et Skridt videre, og den hvilede i 6 Aar indtil 1852, da Professor Olufsen paa ny bragte den i Erindring. Imidlertid var der sket Forfatningsforandring i Danmark, og Spørgsmaalet blev forelagt Undervisningsministeriet, der udbad sig Konsistoriums Erklæring. Der blev nedsat et Udvalg bestaaende af Professorerne Olufsen, Ra-

mus og Holten, der i Slutningen af 1852 afgav en længere Betænkning. Man er klar over, at Observatoriet i Altona snart vil have udspillet sin Rolle, og at der maatte træffes en Afgørelse af dets Fremtidsskæbne, men man mente ikke, at dette havde nogen som helst Forbindelse med Ordningen af Forholdene i København. Man anbefalede at flytte Observatoriet og anfører følgende Argumenter: 1) der er ikke Plads til et fuldstændigt Observatorium paa Rundetaarn; 2) der er ikke Plads til Boliger for Astronomerne, 3) Observatoriet trænger i alle Tilfælde til en gennemgribende Fornyelse; 4) selv efter en større Reparation vil Taarnet være uegnet til Observatorium.

Sagen blev nu overvejet og gjorde Fremskridt, men saa indtraf Professor Olufsens Død i 1856, hvilket jo medførte en Forsinkelse, da den nye Professor nødvendigvis maatte tages med paa Raad. Den nye Professor blev Tyskeren Heinrich Ludwig d'Arrest, der tiltraadte i 1856. d'Arrest var en meget dygtig Mand, der allerede havde erhvervet sig et godt Navn som Astronom, og det tør siges, at han ved sit Arbejde paa det nye Observatorium virkelig fik udrettet noget af blivende Betydning.

I 1861 blev det nye Observatorium paa Rosenborgs Bastion taget i Brug, og alt, hvad der mindede om Observatorium paa Rundetaarn, forsvandt. Paa Platformen opførtes „Peberbøssen“, det lille Trappetaarn, der stod der til 1928. Instrumenterne fra det gamle Rundetaarn fjernedes, nogle Stykker stod en Tid lang inde paa Kirke loftet, hvor de efterhaanden ganske forfaldt; nogle Dele blev vel ogsaa stjaalet. De tiloversblevne Dele kan endnu ses i den astronomiske Samling i Rundetaarn.

Fra 1861 til Slutningen af 1927 havde Rundetaarn ingen Tilknytning til Astronomien. Hvad der derefter skete, er velkendt og skal her kun berøres med et Par Ord. En stor Komet i 1927 henledte Borgmester Dr. E. Kapers Opmærksomhed paa Muligheden af at anvende

Rundetaarn som Folkeobservatorium. Der skete en Henvendelse til Forfatteren af disse Linjer, der straks paa tog sig Sagens Realisation og stillede de nødvendige Instrumenter til Raadighed for et Forsøg. Foreløbig observerede man direkte fra Platformen, men da Ideen vandt Publikums Bifald, skred man til Indretningen af et fast Folkeobservatorium med Drejekuppel og en 160 m/m Refraktor. Kuppelbygningen opførtes af Arkitekterne Henning Hansen og Th. Havning, og Instrumentet leveredes paa meget favorable Vilkaar af Firmaet Cornelius Knudsen i København. Samtidig indrettedes paa Kirkeloftet en astronomisk Samling af historisk Karakter under Ledelse af den højtfortjente Tycho Brahe-Forsker Harald Mortensen. Observatoriets Ledelse forestodes i dets første 5 Aar af denne Artikels Forfatter, der fra traadte i 1932. Driften er siden fortsat væsentlig i samme Spor.

RUNESTENENE VED RUNDETAARN.
ET BIDRAG TIL DANSK MUSEUMSHISTORIE.
Af VICTOR HERMANSEN.

Sacrosanctæ Trinitatis templum, librarium palatium et admirandi operis stellæburgum — „et Tempel for den hellige Trefoldighed, et kongeligt Bibliothek og en Stjerneborg af vidunderligt Arbejde“ — saaledes melder en af Indskrift-Tavlerne ved Rundetaarns Portal om Bygningsens tredobbelte Bestemmelse¹. Men i Størstedelen af den Tid, der er gaaet, siden Grundstenen blev nedlagt, har Bygningen tjent endnu eet Formaal og i dansk Museums-historie spillet en saa vigtig Rolle, at det vel kan forsvares, at man i dette Jubilæums-Aar ogsaa fremdrager Mindet om denne Side.

Det er saa meget mere berettiget, som det er fire af de betydeligste Navne indenfor den ældre danske Arkæologi, der har haft Tilknytning til dette Sted. I Frederik den Tredies Tid grundlagde „den danske Oldforsknings Fader“ Ole Worm her ved sin Runestens-Samling et Fri-luftsmuseum af en ganske egen Art, og fra dette fører Linien direkte til det lille Antiquitetscabinet, som Rasmus Nyerup senere i Frederik den Sjettes Dage fik indrettet paa Kirkeloftet bag ved Universitetsbibliotheket. Fra denne ringe Begyndelse voksede i Løbet af det nittende Aarhundrede det danske Nationalmuseum frem, i første Række et Værk af „Den kongelige Commission for Oldsagers Opbevaring“, som Frederik Münter har Hoved-

æren for. Men Betydningen af denne beskedne Samling rækker langt ud over Landets Grænser. Endnu medens den havde til Huse paa Trinitatis Loft, blev den — som det første Museum i Verden — ordnet efter de tre Aldre: Stenalder, Bronzealder, Jernalder, og med denne Ordning lagde Christian Jürgensen Thomsen, alle Tiders største Navn i dansk Museumsvæsen, Grunden til hele den moderne Arkæologi.

For den sidste Del af denne Udvikling — Oldsagskommissionens Oprettelse og C. J. Thomsens Indsats — er der andetsteds gjort udførligt Rede², men en samlet Oversigt over de første Led foreligger ikke. Det kan derfor nok lønne sig at sammenstille de spredte Oplysninger, trykte som utrykte, vi har om Runestenene, medens de stod ved Rundetaarn. Men det maa stærkt betones, at det kun er Stenenes Skæbne som Museumsstykker, vi her skal følge. Læsning og Tolkning af Indskrifterne vil man finde i Lis Jacobsens og Erik Moltkes nye Runeværk³.

Den 9. Februar 1652 udgik der fra Danske Kancelli et Kongebrev til en Række af Lensmændene⁴, og det hed her, at Frederik den Tredie „var kommet i Erfaring, at paa mange Steder i Vort Rige Danmark adskillige Monumenter og Stene med Runebogstaver skulde være at finde, hvilke Vi bedre og nytteligere eragter paa eet Sted at vorde samlede“. Han bad derfor sine Lensmænd om at sende visse nærmere angivne Sten, „naar bedst belejligt ske kan, herhid til Vor Købstæd København“, lade dem levere paa den nye Regens-Kirkegaard og faa et Bevis for Modtagelsen hos „Os elskelig og højlærde Doctor Ole Worm, Professor Medicinæ paa Universitetet“.

At Frederik den Tredie selv var personligt interesseret i antikvariske Spørgsmaal, var i Samtiden en saa kendt Sag, at f. Eks. Værgerne for Aakirkeby Kirke⁵ lod en Kontrafejer lave en farvelagt Tegning af deres mærkelige Døbefont med Runeindskriften og sendte ham den som

en særlig Opmærksomhed ved hans Regeringstiltrædelse i 1649. Da Ole Worm et Par Aar senere udkastede Planen om at samle Danmarks Runesten paa eet Sted, har han derfor sikkert haft let ved at vinde Kongens Tilslutning og Bistand. Uden den vilde det heller ikke have været muligt at faa en saa omfattende Indsamling gennemført. Werlauff⁶ foretog en Sammentælling af alle de Runesten, som nævnes hos Worm, baade i Monumenta og Additamenta, og af dem, som blev indkrævet, og fandt da, at det var „saa nær Halvdelen“, nemlig 64 af 144. Hvorfor det netop blev disse, der skulde overføres til København, var imidlertid ikke „aldeles tydeligt“, sagde han. Men han gjorde dog rigtigt opmærksom paa, at enkelte Monumenter var blevet udelukket, fordi de — som Jellinge-, Strö- og Hunestad-Stenene — udmærkede sig ved „Størrelse, Pragt eller Bestemmelse“. Senere har Wimmer⁷ beskæftiget sig med Sagen og med Rette hævdede, at da man ikke forlangte Runesten fra Norge og Gulland, gjaldt den kongelige Befaling i Virkeligheden „den allerstørste del af de hos Worm optagne runestene fra de øvrige provinser (64 af 91).“ Han gennemgaar derefter de Sten, som ikke blev indkrævet, og giver ved de fleste af dem en sandsynlig Grund for, at de ikke blev ønsket af Worm, men indrømmer ved andre, at det nu er vanskeligt at indse, hvorfor de ikke ogsaa kom med paa Listen.

En fornyet Gennemgang af Stoffet, hvor man sammenligner Worms Materiale med Kongebrevets Desiderata, vil imidlertid vise, at alle Afvigelserne kan forklares. Det Wimmerske Synspunkt kan derfor formuleres skarpere saaledes, at Worm ønskede at faa alle danske Runesten fra Oldtiden indsendt til København, hvis ikke de stod paa deres oprindelige Sted. Unge Runemindesmærker, som stammede fra kristen Tid eller gjorde Tjeneste i Kirkerne, blev derimod ikke forlangt. Da Kongebrevet i Hovedsagen nævner Runestenene i den samme Række-

følge som den, de har i Monumenta, kan man tænke sig, at Worm ved Opstillingen af Listen har taget sit Haandeksemplar for sig og ved hvert Afsnit overvejet, hvilke Sten der var ønskelige og hvilke ikke. Med denne Oversigt har han saa antagelig henvendt sig til Kongen og faaet dennes Sanktion til Indkrævningen. Det maa være sket omkring Nytaar 1651—52, og man ledes da naturligt til at spørge, hvorfor han netop paa dette Tidspunkt fattede Planen om at indsamle Danmarks Runesten. Det havde, skulde man synes, været mere forstaaeligt, om den var fremkommet, dengang han offentliggjorde sit store Runeværk i 1643, eller da han i 1650 udgav Tillægget hertil. Selv siger han dog intet herom, men Forklaringen kan maaske alligevel gives. I 1651 var han nemlig paany beskæftiget med vore Runemindesmærker. Han udgav da: „Runir seu Danica Literatura antiquissima“ og meddelte her i Kapitel 25: „De modo scribendi Danorum“ (Om de gamle Danskes Maade at skrive paa) en Oversigt over de forskellige Former, Runeindskrifterne kunde have. Han deler dem i tolv Grupper og nævner ved hver, saa vidt muligt, de fornødne Eksempler. Med Undtagelse af et Par norske er det imidlertid for den overvejende Del just de samme danske Runesten, han kort efter foranledigede indsendt. Noget Bevis for, at dette Tilfælde blev til denne Tanke, kan man selvsagt ikke føre, men Forholdet er dog saa ejendommeligt, at det er værd at bemærke. Der ved kunde man ogsaa forklare, at han ønskede Stenene afleveret paa den nye Regens-Kirkegaard ved Universitetsbibliotheket. Det var jo det naturlige Hjemsted for „Danica Literatura antiquissima“, den ældste danske Litteratur.

Werlauff har forlængst offentliggjort Fortegnelsen over de Sten, som blev indkrævet i 1652, men da Aftrykket ikke er ganske nøjagtigt, og Listen i denne Sammenhæng er af særlig Interesse, vil det være rimeligt at meddele

den ogsaa her⁸. For at lette Brugen af den er der ved hver enkelt Sten tilføjet dens nuværende Kendingsnavn og, i Parentes, dens Nummer i det nye Runeværk, men ellers er Rækkefølgen efter Afskriften i Sjællandske Tegnelser overholdt.

Tryggevælde Len (Christen Skeel):

Tryggevælde - Stenen (Nr. 230) „paa Tryggevælde udi Borgergaarden“.

Ringsted Len (Jørgen Seefeld):

Sandby - Stenen Nr. 2 (Nr. 230) „i Sandby Kirkemuren en Sten indmuret ved Koret“,

Sandby - Stenen Nr. 3 (Nr. 229) „nok en anden indmuret strax derhos“,

Sandby - Stenen Nr. 1 (Nr. 227) „nok en indmuret i Præstens Bagovn“.

Sorø Len (Falk Gjøe):

Alsted - Stenen (Nr. 237) „i Alsted Kirke indmuret i det søndre Vaabenhus inden til“.

Vordingborg Len (Frederik Reedtz):

Vordingborg - Stenen (Nr. 221) „paa Vordingborg Slot uden for Skriverstuen findes liggende en Sten“.

Malmøhus Len (Otto Thott):

Walkärra - Stenen (Nr. 317) „en Sten paa Marken ved Walkier i Torne Herred“.

Bjåresjö - Stenen Nr. 1 (Nr. 287) „ved Biergesøe i Jerrested Herred to Sten, den ene i Kirkegaardsmuren“,

Bjåresjö - Stenen Nr. 2 (Nr. 288) „den anden i en Mands Gærde, som man ganger til Gundersløff“.

Stora Köpinge - Stenen (Nr. 339) „i Kiøbing i Ingelsted Herred en Sten ved den østerste Kirkegaardsmur ved Døren“.

Skårby-Stenen (Nr. 280) i Liunits Herred imellem Skorbye og Gudsnaabe en Sten i en Eng“,

Sjörup-Stenen (Nr. 279) „ikke langt fra Sjörup Kirke i en Bæk en Sten“.

Östra Vemmenhög-Stenen (Nr. 268) „i Wedmanhøy Herred i et Vad ved Vedmanshøy en Sten, Vadet kaldes Germands“.

Tullstorp-Stenen (Nr. 271) „paa den søndre Side af Tolstrups Kirkemur en Sten“.

Fosie-Stenen (Nr. 262) „i Oxø Herred i Fosie ved Drickestene en Sten“.

Hyby-Stenen Nr. 1 (Nr. 264) „i Bare Herred i Höby Sogn en Sten indsat i et Stengærde“.

Glemminge-Stenen (Nr. 338) „i Glemminge Kirkegaard ved Laagen en Sten“.

Helnekirke Len (Kjeld Krag):

Gårdstånga-Stenen Nr. 1 (Nr. 329) „i Froste Herred i Gorstangøster en Sten, som ligger for en Mands Mødding“.

Kristianopel Len (Jakob Grubbe):

Lösen-Stenen Nr. 2 (Nr. 365) „en Sten ved Lösen i Øster Herred, som ligger ved [Alteret]“.

Sølvesborg Len (Niels Grubbe):

Gummarp-Stenen (Nr. 358) „ved Sylvisborg en Sten i Gomø Eng“.

Odense Len (Henning Valkendorf):

Rønninge-Stenen (Nr. 202) „i Aasum Herred ved Rønninge en stor Sten i Vejen“,

Allerup-Stenen (Nr. 201) „nok i Allerup ved Odense en Sten paa den venstre Ende af Kirken“.

Aalebæk-Stenen (Nr. 210) „i Lunde Herred i Otterup Sogn i en Bæk imellem Fremmersløf og Nisløff“.

Nyborg Len (Mogens Kaas):

Avnslev-Stenen (Nr. 189) „i Affuindsløff i Vinding Herred en Sten indmuret i den nordre Side af Kirkegaardsmuren“.

Hagenskov Len (Jørgen Brahe):

Flemløse-Stenen Nr. 1 (Nr. 192) „i Bog Herred paa Flemløse Kirkegaard en Sten“.

Aalholm Len (Frederik Barnewitz):

Tillitse-Stenen (Nr. 212) „i Tiletse Kirke en stor Sten“.

Bregninge-Stenen (Nr. 219) „i Muse Herred i Bringning Kirkegaardsmur en Sten“.

Skovlænge-Stenen (Nr. 213) „i Fulse Herred i en Stenbro imellem Skolenge og Gurby en Sten“.

Tirsted-Stenen (Nr. 216) „i den søndre Part af Kirkegaardsmuren i Tirsted“.

Havreballegaards Len (Erik Rosenkrantz):

Aarhus-Stenen Nr. 1 (Nr. 63) „i vor Købstæd Aarhus en Sten i Omgangen ved Vor Frue Kirke“.

Vejlby-Stenen (Nr. 69) „i Wedelbye for en Bondes Lade en Sten“.

Dronningborg Len (Henrik Thott):

Randers-Stenen Nr. 1 (Nr. 115) „i vor Købstæd Randers for en Mands Dør en Sten“.

Glenstrup-Stenen Nr. 1 (Nr. 122) „i Hald Herred paa den søndre Side af Kirken i Glenstrup en Sten“

Gesing-Stenen Nr. 1 (Nr. 111) „for Kapelsdøren paa Giesingholm en Sten“.

Kalø Len (Gunde Rosenkrantz):

Øster Alling-Stenen (Nr. 109): „for Alling Kirkedør en Sten“.

Ørum Len (Manderup Due):

Hune-Stenen (Nr. 161) „i Hundboe Herred i Hunnebye paa Kirkegaarden ved den søndre Røst“ (dvs. Kirke-Rist),

Torup-Stenen (Nr. 154) „i Tuordrop Kirke en Sten“.

Hillerslev-Stenen (Nr. 157) „i Tye i Gillersløf Taarn en Sten indmuret“.

Aastrup Len (Malte Sehested):

Øster Brønderslev-Stenen (Nr. 163) „i Jersløf Herred paa den østre Side af Brøndesløf Kirke“.

Hald Len (Frands Pogwisch):

Le-Stenen (Nr. 79) „i Mielsom Herred ved Lee i en Dal en Sten“,

Hjermind-Stenen Nr. 1 (Nr. 77)

Hjermind-Stenen Nr. 2 (Nr. 78)

„ved Hjermind to Sten“,

Torup-Stenen (Nr. 90) „i Tuorup Kirkegulv ved Alteret en Sten“,

Sønder Vinge-Stenen Nr. 1 (Nr. 82) „ved Wlstrup i Grøndal en Sten“,

Langaa-Stenen Nr. 1 (Nr. 84)

Langaa-Stenen Nr. 2 (Nr. 85)

„paa Marken ved Longe to Sten“,

Grensten-Stenen (Nr. 91) „ved Kirkedøren af Grensten en Sten“.

Hobro-Stenen Nr. 1 (Nr. 126) „i Undsel Herred i Hobro for en Mands Dør en Sten“

Hobro-Stenen Nr. 2 (Nr. 127) „og en oppaa Kirkegaarden opsat“.

Lundenæs Len (Peder Reedtz):

Gudum-Stenen⁹ (Nr. 147) „i Guding Herred paa den søndre Side af Guding Kirkegaard en Sten“.

Oddum - Stenen (Nr. 46) „i Nørre Herred ved den søndre Kirkedør i Oddum en Sten“.

Horne - Stenen (Nr. 34) „i Øster Herred ved Horn Kirke en Sten“.

Aalborghus Len (Erik Juel):

Gunderup - Stenen Nr. 2 (Nr. 144) „i Fle-skum Herred i Grunderup Sogn i Kirkeladen en Sten“.

Koldinghus Len (Jørgen Seefeld):

Vamdrup - Stenen Nr. 1 (Nr. 27) „i Wandrop i en Kirkegaardsmur paa den østre Side en Sten“

Landerup - Stenen Nr. 2 (Nr. 36, Anm. 1) „i Brusk Herred i Landeropgaard en synderlig Sten dog med ingen Runebogstaver paa“.

Riberhus Len (Mogens Sehested):

Læborg - Stenen (Nr. 26) „i Malt Herred i Leborg Sogn paa den nordre Side af Kirken en Sten“

Føvling - Stenen (Nr. 25) „paa Fevling Kirkegaard paa den nørre Side en Sten“.

Bornholm (Joachim Gersdorf):

(†) Aaker - Stenen Nr. 3 (Nr. 372) „for en Mands Dør i Aaekirkebye en Sten“.

Aaker - Stenen Nr. 2 (Nr. 371) „i Aakier ved Møllegaarden en Sten“,

Aaker - Stenen Nr. 1 (Nr. 370) „sammesteds en anden kaldes Runebroe“.

Ny Larsker - Stenen Nr. 1 (Nr. 379) „i Nichels Kirke i Vaabenhuset en Sten“,

Ny Larsker - Stenen Nr. 2 (Nr. 380) „nok sammesteds uden for Vaabenhuset en Sten“.

Klemensker - Stenen Nr. 2 (Nr. 400) „paa Clemmindersker Mark ved Vejen en Sten“.

Klemensker-Stenen Nr. 1 (Nr. 399) „nok en sammesteds tagen af Lundhøy“.

Øster Larsker-Stenen Nr. 1 (Nr. 397) „i St. Laurs Kirke ved Vaabehuset en Sten“.

Øster Marie-Stenen Nr. 1 (Nr. 390) „i Markier Sogn ved en Bæk ved Guldnesgaarden en Sten“.

Eet var imidlertid at udsende en saadan Ønskeseddel, noget andet, hvormange af Ønskerne der blev opfyldt. Og det er jo tilstrækkelig bekendt, at Flertallet af de indkrævede Sten fik Lov til at blive staaende ude i Landet. Kongebrevets vage Udtryk og Besværlighederne ved Transporten har sikkert tjent de fleste af Lensmændene som gode Undskyldninger, og da Ole Worm kort efter døde, i 1654, gik Afleveringen helt i Staa.

Nogle Runesten var dog blevet indsendt, men Eftertiden har kun Grund til at være taknemmelig over, at deres Tal ikke var særlig stort. I Stedet for at blive sikrede mod Ødelæggelse blev de netop her udsat for Tilintetgørelsen, og vi faar derved det mærkelige Forhold, at de forsømmelige Lensmænd i Virkeligheden blev Mindesmærkernes Bevarere. Worm har selv ikke efterladt sig nogen Fortegnelse over de indkomne Sten, men ved at sammenligne hans Liste med de endnu eksisterende Monumenter skulde man gennem et simpelt Regnestykke nok kunne udfinde dem. Man kan imidlertid ogsaa gaa en anden Vej. I Brevet blev det paalagt Lensmændene, at de skulde forlange Bevis for de afleverede Sten, og man maatte derfor formode, selvom det ikke direkte siges, at disse skriftlige Tilstaaelser har skullet tjene som en regnskabsmæssig Dokumentation. Det vilde derfor ikke være usandsynligt, at man kunde finde Kvitteringerne som Bilag ved Lensregnskaberne, og maaske kunde man endda sammesteds faa yderligere Oplysninger om Indsendelsen. En Gennem-

gang af Regnskaberne for de Len, som nævnes i 1652-Listen, vilde i værste Fald give negativt Resultat, men selv i det Tilfælde ikke være uden Værdi. En Eftersøgning blev derfor foretaget¹⁰ og gav heldigvis positivt Udbytte. Gennem Udgiftsposternes knappe Ord tegner der sig smaa livfulde Billeder af de overstandne Vanskeligheder, og blandt Bilagene findes nogle af Ole Worms egenhændige Anerkendelser for rigtig Modtagelse.

Taget i den Rækkefølge, som Lenene har faaet i Kongebrevet, er Regnskabet for *Sølvesborg* det første, der nævner noget om Runestenene. I selve Lensregnskabet for 1651—52 opføres: „Oluf Hendriksen, Skipper af København, til Fragt for Runestenen at føre med sin Skude fra Sølvesborg til København efter kongelig Befaling, til Dr. Oluf Worm at levere, betalt $\frac{1}{2}$ Rdl. 16 Sk.“, medens det tilhørende Bilag (Nr. 4) meddeler, at „ærlig og velagt Mand Berent Mejer, Ridefoged paa Sølvesborg Slot, har betalt mig for en stor Sten med Runebogstaver paa, som jeg førte til København til Dr. Oluf Vorm, baade for Fragt og Vognleje, Penge 1 Rdl.“ Kvitteringen er underskrevet Sølvesborg 30. Juli 1652 af Oluf Hendriksen. Det er Gummarp-Stenen (Nr. 358), som er blevet afsendt saa omgaaende.

Slet saa glat gik det ikke med de Sten, der blev forlangt fra *Aalholm* Len. Ved Regnskabet for 1652—53 findes et særligt Læg med Ridefogedens Udgifter, og hertil hører tre Bilag, som skildrer Genvordighederne ved Transporten af Tirsted-Stenen (Nr. 216).

Det første Bilag (Nr. 8) er et Tingsvidne fra Nysted Byting Mandag den 21. Marts 1653, da Ridefoged paa Aalholm Slot Christian Skær ved sin fuldmægtige Tjener Mads Jensen fik Genpart af det Vidnesbyrd, som kgl. Majestæts Tolder Peder Johansen og Borgeren Valentin Jostsen samme Dag havde aflagt. De var blevet opfordret af Raadmand Christen Tuesen til at „syne og besigtige

hans Bislag og Kælderhals, som blev afkørt hans Hus den 25. August 1652, da den store Sten blev kørt her igennem Byen, som kom fra Tirsted“, og den 30. August vurderede de Skaden til 8 Rdl., „idet Bislaget og Kælderhalsen er ganske slaget i Stykker og spoleret, saa at det ikke kan repareres“. Paa Bagsiden af Tingsvidnet kvitterer Christen Tuesen den 22. Marts 1653 for de 8 Rdl., som Ridefogeden „efter Lensmandens Befaling“ udbetalte ham.

Det andet Bilag (Nr. 9) repræsenterer ogsaa en Udgift paa 8 Rdl. Ridefogeden havde „laant et stort nyt Anker-tov, som kostede første Køb 90 Daler, til at lade slæbe en stor Sten, med Runebogstaver paa, fra Tirsted Kirke og her til Nysted“, men derved blev det „ilde fordærvet og skamferet midtpaa af Stubbe og Sten, som det var ved Sluffen belagt(?)“. To sagkyndige, Skipperne Hans Gullandsfar og Peder Kamper, vurderede Skaden til 8 Rdl., og det Beløb maatte Ridefogeden altsaa ogsaa ud med.

Det tredje Bilag (Nr. 10) er atter et Bytingsvidne fra Nysted, denne Gang fra Mandag den 13. Februar 1654. To Borgere, Chr. Andersen og Eiler Jensen, var blevet anmodet om at vurdere den Skade, Peder Christensen i Nysted „havde bekommet paa hans Hus og Bislag, da den store Runesten blev slæbt igennem Byen“ Onsdag den 25. August 1652. De havde synet Ødelæggelsen Dagen efter (26. Aug.) og ansat den til 16 Rdl., skønt de maatte indrømme, at „den fattige Mand“ ikke for det Beløb kunde opbygge sit Bislag igen. Det er saa meget mere mærkeligt, som Uheldet ikke kunde kaldes hændeligt. De to Synsmænd siger udtrykkeligt, at Holeby Tredings og Skottemark Tredings Mænd, da de kørte den store Sten herigennem Nysted, forsætligt gjorde ham den Skade paa hans Hus, „hvilket de vel kunde have muligt afværget, dersom de ellers havde det villet gjort.“

I alt havde altsaa Transporten af Tirsted-Stenen kostet

den ret anselige Sum af 32 Rdl., og saa fik den endda Lov til, som vi siden skal se, at blive liggende i Nysted i lange Tider.

I *Aarhusgaards* (Havreballegaards) Regnskab findes dels i Bilagene en Kopi af Brevet 9. Febr. 1652 om Aarhus-Stenen (Nr. 63) og Vejlbj-Stenen (Nr. 69), dels i Regnskabet de Udgifter, som fulgte med. Til „Fragt af to store Sten med Runebogstaver paa, som efter Kgl. Majestæts naadige Befaling skulde overskikkes til den nye Re-

Anno 1652 Den 14 Octobr. Er efter
Königl. Maj. naadigt anordning. leveret
til den ny Regents Kirke, en Runesten
frae Aastrup Lijn som for ved østerbrøn-
nsløf Kirkemur. D. Ole Worm

Ole Worms Kvittering for Øster Brønderslev-Stenen.

genskirke“ betaltes 3 Daler, men desuden blev „bekostet paa den ene af forskrevne Sten at lade hente fra Vejlbj og til Aars med en stor Stenvogn og fire Heste, formedelst at Bøndervogne ej kunde bære den“, 1½ Daler 12 Sk. „Den anden blev udbrudt af Muren i Vor Frue Kirke, og blev købt Kalk og Sten at gøre Muren færdig med igen for 2 Daler“, og betalt „Murmesteren til Arbejdsløn for Stenen at udbryde og Hullet igen at eftermure“ 2 Daler 1 Mark.

Aastrup Lens Regnskab for 1652—53 giver Oplysninger om Øster Brønderslev-Stenen (Nr. 163), idet der blev „givet Murmesteren i Østerbrønnidsløf for en stor Sten med Runebogstaver paa at udtage af Kirkemuren, som efter Kgl. Majestæts naadigste Befaling skulde forskikkes over til København til Regensen“, 1 Rigsort, i „Færgeløn for samme Sten at overføre fra Sundbye til Aalborg“

10 Skilling, til „Fragt af samme Sten fra Aalborg til København“ 3 Mark, og „for Stenen at opage til Regensen“ 20 Skilling. En Antegnelse bemærker, at „herfor fremlægges Dr. Oluf Worms Kvittering, at hosbemeldte Sten er leveret, men lægges intet frem for des Bekostning“, og blandt Bilagene (som Nr. 6) findes der da ogsaa den egenhændige Tilstaaelse: „Anno 1652 den 14 Octobr. Er effter Konigl. Maj. naadigst anordning leverit til den ny Regents Kirk, en Runesten fraa Aastrup Lehn, som stod ved østerbrøndersløf kirkemur. D. Oluff Worm mp.“

Endelig findes i *Hald* Lensregnskaber 1652—53 opført de Udgifter, der „efter Kongl. Missive er anvendt og bekostet paa Stene, som med Runebogstaver er udgravet, og blev forskikket og leveret til Regenskirken i København, til Fragt og des Bekostning fra Randers og til København“ 14 $\frac{1}{2}$ Rdl. „Til Leje af en Kog samt til Fortæring for at føre dem til Randers“ betales endvidere 1 $\frac{1}{2}$ Rdl. De dertil hørende Bilag er dels en Kopi af Kongebrevet (Nr. 9), men med fejlagtig Datering: 9. Februar 1653, dels Specifikationer paa de anførte Beløb. En „Fortegnelse over Udgifter ved Fragten af de fire Sten¹¹, som er sendt fra Randers og leveret ved den nye Regens Kirke i København“, er dateret Randers den 20. Januar og betalt i Viborg den 1. Februar 1653. Hans Madsen, Borger i Randers, fik 12 Rdl. for Fragt; seks Karle, som hjalp Baadsmændene samme Sten i Skuden, fik 3 Mark; 1 Rdl. betaltes „for samme Sten at faa af Skuden igen og til Regenskirken“, og 1 Rdl. fik „Baadsmændene for deres Umage“. Et Bilag, dateret Hald den 12. September 1652, meddeler, at „Roe Nielsen i Winkel, Delefoged til Hald, fik 1 $\frac{1}{2}$ Rdl., som han har udlagt til Leje for en Kog at føre de Runesten ned ad Aaen til Randers“, og endelig ligger der en egenhændig Kvittering fra Ole Worm: „Effter Kong. Majest. naadigst anordning er leverit til den ny Regents Kirke Aff Hald lehn fire Stene med Runebog-

stafr. Kiøbenhaffn den 23. August. 1652. D. Oluff Worm
mp“.

Et udtømmende Billede giver Lensregnskaberne dog ikke af Indkrævningens Resultater. Nogle af de Sten, der nævnes som afsendt, kom saaledes ikke til København i første Omgang, andre kom hertil, men nævnes ikke i Regnskaberne, og endelig var der nogle, som man begyndte at flytte, men opgav undervejs og derfor heller ikke indførte i Regnskaberne. Blandt de indkomne Sten

*Efter Kong. majest naadigst anordning
er leveret til den ny Regent Kirke
paa Galden Løn fire Stene med Runeskrift
Kiøbenhaffn den 23 August 1652
D. Oluff Worm*

Ole Worms Kvittering for Runestenene fra Hald Len.

er saaledes een, om hvilken vi ikke kan sige, hvor den stammer fra. For Studiet af Runemindesmærkerne gør det ikke saa meget, da den ikke er nogen Runesten, men det havde dog været ganske interessant, om man havde haft dens Hjemsted opgivet. „Stenen med Korsene“ er nemlig en romansk Ligsten af ejendommelig Form. Dens Indskrift har formodentlig allerede paa Worms Tid været saa udslidt, at man ikke har kunnet erkende dens virkelige Karakter og derfor indsendt den som — et Surrogat for? — en Runesten¹².

Hvilke Sten der var blevet afleveret paa Regens-Kirkegaarden, og hvor de stod, kan man dog ad anden Vej oplyse med Sikkerhed. Der findes nemlig to Fortegnelser over Runestenene ved Trinitatis Kirke, fornylig offentliggjort (med Facsimiler) af Erik Moltke¹³. Den ene har længe været kendt og opgiver selv at være forfattet af

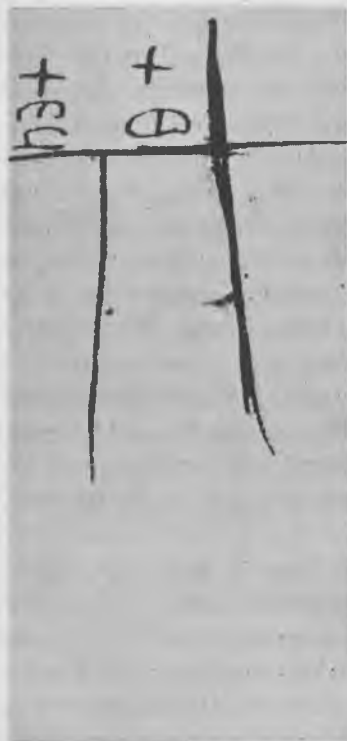
Peder Syv 1685 til Brug for Resen ved Udarbejdelsen af hans Atlas Danicus; den anden er først fremdraget i den nyeste Tid og mangler baade Forfatter og Aarstal. Som Moltke har paapeget, maa „Anonymen“ dog antages at være nogenlunde samtidig med Peder Syv og muligvis ogsaa have arbejdet for Resen.

Klarhed over Forholdet kan man imidlertid faa ved at se paa Affattelsen i Resens Atlas¹⁴. Det viser sig nemlig her, at „Anonymen“s Beskrivelse af Runestenene i Hovedsagen ligger til Grund for Fremstillingen, baade ved den Orden, hvori Stenene er nævnt, og ved de Oplysninger, der meddeles. Ofte er der ordret Overensstemmelse. Men enkelte Læsemaader er taget fra Syvs Manuskript, og andre afviger fra begge Kilder. Forklaringen maa derfor være, at Resen har sammenarbejdet de to Lister og paa visse Punkter føjet noget til af sit eget. At Peder Syv og „Anonymen“ er samtidige, turde være sikkert, men ogsaa, at de ikke er en og samme Person. Vi maa derfor søge blandt Resens Hjælpere og standser naturligt ved hans første Medarbejder, Johan Brunsmann. I sig selv vilde det være rimeligt at formode, at han havde haft med Sagen at gøre, men det bliver saa meget mere sandsynligt, som det Samlingsbind, i hvilket „Anonymen“ findes, for store Dele stammer fra ham¹⁵. Afgørende er imidlertid en Skrift-Sammenligning, som turde vise, at det er hans Haand, der har skrevet den anonyme Fortegnelse.

Efter Brunsmanns Liste var Runestenene paa Trinitatis Kirkegaard da i 1685 følgende:

- | | |
|-----------------------|-----------------------------|
| I. Øster Brønderslev, | VIII. „Stenen med Korsene“, |
| II. Vamdrup Nr. 2, | IX. Vordingborg, |
| III. Aalebæk, | X. Langaa Nr. 1, |
| IV. Hjermand Nr. 2, | XI. Gummarp, |
| V. Glenstrup, | XII. Avnslev, |
| VI. Landerup Nr. 2, | XIII. Le. |
| VII. Torup, | |

Hverken Brunsmand eller Peder Syv giver dog disse Navne, men Wimmer¹⁶ har med fuld Sikkerhed identificeret de indkomne Sten. Til deres Anbringelse paa Kirkegaarden meddeler Syv desuden et Par Oplysninger. Om



„Stenen med Korsene“ d. v. s. en romansk Ligsten.
Tegning 1685.

Fotografi 1937.

Torup-Stenen siger han, at „Skallen er ganske afgaaet med Bogstaverne“, paa Le-Stenen „er et stort Stykke flakt af, idet Stenen er ført og kastet, saa at Bogstaverne ej kendes uden nogle faa Streger, som intet vist betyder“, og Avnslev- og Langaa-Stenene burde begge „ophøjes, at

Bogstaverne kan kendes“. Hertil føjes en Note¹⁷ om, at „Stenenes Numre er indridsede i Taarnets Puds, saaledes at der begyndes fra den vestre Del og gaas mod Øst“, men der maa antagelig her foreligge en Fejl; i Stedet for „Taarnet“ skal der sikkert læses „Muren“ eller „Kirken“.

Hverken ved Transporten eller senere ved Anbringelsen synes man altsaa at have været synderlig forsigtig. Der foreligger nogle Ytringer om Stenenes skødesløse Opbevaring¹⁸, men der har dog ogsaa en Tid været Planer fremme om at sikre dem paa bedre Maade. Konsistorium gav den 8. April 1682 sit Samtykke til et Forslag¹⁹, der var fremsat af Professor Jørgen Eilersen, og som gik ud paa, at „de gamle Rune-Stene og Monumenter, som staar paa Trinitatis Kirkegaard, kunde indsættes i den Mur op til Claus Solms Have og dér paa Pedaler (dvs. Fodstykker) smukt opsættes, med Forklaring oven over paa en lille Tavle, hvad det er for Monumenter“. Den 22. Juli stillede han et nyt Forslag om Opstillingen, som ogsaa blev vedtaget, om end med et Forbehold, og den 29. Juli viste det sig, at Bygmesteren gjorde saa kraftige Indsigelser, at Arbejdet blev standset²⁰.

Ved Hovedstadens Brand i Oktober 1728 blev ogsaa Trinitatis Kirke med Universitetsbibliotheket et Offer for Luerne, og det hedder sig almindeligt, at efter denne Ulykke benyttede Kirkens Klokker, den bekendte Regnebogsforfatter Søren Matthiesen sig af Lejligheden til at tage de fleste af Runestenene og anvende dem som — gratis — Grundsten i sin nyopførte Gaard. Det er muligvis rigtigt, men det kan ogsaa være et ufortjent Eftermæle, han har faaet. I hvert Fald bør man gøre opmærksom paa, at denne Tradition om hans Gridskhed og Ringeagt for Oldtidsminderne først foreligger paa Tryk i 1807, og at den egentlig ikke rimer sammen med visse faktiske Forhold²¹. Havde han villet forsyne sig med billige Fundamentsten, er det vanskeligt at se, hvorfor

han da ikke tog dem alle. Af de tretten Sten, som stod paa Kirkegaarden, er imidlertid de fire (Øster Brønderslev, Glenstrup, Vordingborg og den romanske Ligsten) bevaret til denne Dag, og af de forsvundne ni var de fire allerede i 1685 stærkt medtagne (Landerup Nr. 2, Torup, Le, Langaa Nr. 1). Forklaringen er da nok snarere, at efter Branden har man gennemgaaet hele Rækken og kun fundet fire tjenlige til videre Bevaring. Granit er meget lidt modstandsdygtigt overfor Ild, og selvom de nu forsvundne Sten skulde være gaaet ned i Grunden til et Hus i hel Tilstand — og ikke hugget til Skærver —, er der derfor ikke meget Haab om, at de, hvis de engang igen skulde komme for Lyset, vil være til at kende²².

De fire bevarede Sten fik efter 1728 deres Plads paa Kirkegaarden, opad Muren paa Taarnets Sydside, men herfra blev de omkring 1803—04 paa Professor Nicolai Kalls Foranledning flyttet ind i Kirken²³, hvor de (1806) laa „i den Krog paa højre Haand tæt indenfor den nordlige Kirkedør“.

I sit banebrydende Værk: „Oversyn over Fædernelandets Mindesmærker fra Oldtiden, saaledes som samme kan tænkes opstillede i et tilkommende National-Museum“, der udkom i 1806, deler Rasmus Nyerup det paatænkte Museum i tre store Hovedafdelinger: „for Hedenolds Monumenter, for Runer, og for de christne Mindesmærker“ og deler atter Hedenold i to Sale „Fortidssalen“ og „Oldtidssalen“. Som Overgang mellem Oldtid og Mellemalder anbringer han „Runestenesalen“, men siger udtrykkeligt, at Mindesmærkerne her „staar for det meste in effigie, da de oftest er af for stor Masse og Tyngde til at kunne in natura faa Plads andre Steder end paa Marken eller i en Have“. Foruden Runestenene, som altsaa for Størstedelen kun skulde være her i Tegninger eller Kobberstik, tænkte han sig, at Salen skulde rumme alle andre Former for Runeindskrifter, f. Eks. paa Røgelses- og Vievandskar,

Runekalendre, maaske ogsaa Runemønter — en Ordning, som giver Udtryk for hans Opfattelse af den mellem Hedenskab og Kristendom „frem og tilbage ravende Runeperiode“.

Foranlediget af dette Værk fremsatte „Kommanderskersant og Literatus“ K. H. Seidelin i sit Blad Politivennen et Forslag om Bevaringen af Oldtidsminderne og ønskede her, at Runestenene blev forsynet „ikke blot med Omhegn, men med et lidet Overtag“, og kort efter kunde han meddele²⁴, at Grev J. G. Moltke havde givet Ordre til at lade „den tæt uden for Vallø Kloster staaende mærkværdige Tryggvælde Runesten omfatte med et Stakithegn“. I Slutningen af Aaret 1806 tog Nyerup selv Tanken op, da de første Oldsager var blevet indsendt til ham, og han havde faaet overladt Pladsen over Trinitatis Kirkes Kor, bag ved Universitetsbibliotheket, til deres Opbevaring. Nu vilde han ikke nøjes med Billeder af Runestenene, men have selve Mindesmærkerne indlemmet i Samlingen. Den 27. December 1806 skrev Bibliothekskommissionen (Nyerup, Münter, Bang, Schlegel og Wøldike) til Konsistorium²⁵, at man nu, „da Opgangen til Bibliotheket ved den nye Portners Antagelse og Fjerdsalgets Ophør holdes renlig og anstændig“, vilde foreslaa, at de Runesten, som laa i en Krog i Runde Kirke, kom til at „pryde Opgangen til Uranias og de andre Musers Helligdomme“. Den 2. Februar 1807 gav Konsistorium sin Tilladelse, og Tirsdag den 11. Februar fandt Flytningen og Opstillingen Sted. Seidelin bragte to Dage senere en udførlig Beretning om Begivenheden og slog her fast — med et journalistisk Skarpsyn, som senere Tider fuldt ud maa anerkende —, at denne tilsyneladende ringe Ting var af største Betydning²⁶. Han skrev:

„Den paa Universitetsbibliotheket gjorte Begyndelse med at samle Bidrag til et tilkommende Nazionalmuseum, har paa en Maade faaet en offentlig Sanxion. Den derværende

liden Samling af Oldsager er nemlig, ligesom blevet indviet derved, at nogle Runestene, som laae i en Krog inde i Trinitatis Kirke, Tirsdagen den 11. Febr. bleve i Overværelse af Professorerne Münter og Nyerup opstillede ved Indgangen til Bibliotheket. Det gik da omsider i Opfyldelse, det Ønske, den prægtige Antiquar Thomas Broderus Bircherod for hundrede Aar siden yttrede om disse samme Stene. „Det var at ønske,“ skriver han i Afhandlingen *de causis deperditarum apud septentrionales antiquitatum*, „at de Runestene, som ligge henslængt paa Kirkegaarden ved Trinitatis Kirke, blev opstillede ligesom Marmor Arundelianum i Oxford, paa det Efterkommerne, som muligen i sin Tid kunde faae Lyst til dette Studium, maatte forefinde Hielpemidler dertil.“ Dengang Bircherod skrev, var Stenenes Antal 13, og man seer af den store Th. Bartholins Skrift *de libris legendis* p. 91, at den til al Slags Videnskabelighed saa meget hengivne Herre Kong Frederik 3die havde paa Ole Worms Andragende ladet dem føre til Hovedstaden fra Provinserne af. At man, da de vare ankomne hertil, lod dem staa paa Kirkegaarden, udsatte for Regn og Slud, er saa meget mere at undres over, da Bartholin i det nysanførte Skrift gav et tydeligt Vink om, at man mere omhyggeligt burde sørge for at hæge saa mærkelige Levninger fra hin graae Oldtid. „Sætter man,“ siger Bartholin, „disse Stene under Tag, kan Skrivten paa dem vare, saa længe Verden staaer. — Disse Bogstaver graves ikke bort af Bogorme.“ „Dog,“ lægger han til, som om det anede ham, hvad der vilde ske, „Ildens Kraft kan intet modstaae.“ Dette har uden al Tvivl været Tilfældet. Thi af de 13 Runestene, som der for hundrede Aar siden laae paa Kirkegaarden, er nu kun de 4 i Behold, og, hvor Resten er blevet af, veed man ikke at forklare sig paa nogen anden Maade, end ved at antage, at de ere blevne ruinerede ved den store Ildebrand 1728. — Indskrivten paa de overblevne 4 Stene,

der nu, som sagt, findes opstillede i Taarnopgangen ved Bibliotheket, er tildels at læse i Ol. Wormii Monumenta Danica pag. 117—21, 284—85, 295; men det er at vente, at naar de kommer under en Abrahamsons grantseende Øje, han da, efter sin dybe Indsigt i Runefortolkningen, hist og her vil opdage bedre Læsemaader.“

To Punkter fortjener at understreges. Det var for det første rigtigt, at denne Opstilling betød „en offentlig Sanktion“ af Museet, og det i en Grad, Seidelin vel næppe kunde ane, idet nemlig de tre Runesten blev indført i Nationalmuseets Protokoller som de første Numre. Vordingborg-Stenen bærer Museumsnummer 1, Øster-Brønderslev-Stenen er Nr. 2, og Glenstrup-Stenen Nr. 3. Men det var for det andet ogsaa rigtigt, at det var Professorene Nyerup og Münter, der var til Stede, og som sammen havde virket for Sagen. Et Brev af 17. Februar 1807 fra Münter til Johan Bülow siger dette udtrykkeligt²⁷, men ogsaa, at de ikke vilde standse med denne Aktion. Dagen efter (den 18. Februar) henvendte Bibliothekskommissionen sig igen til Universitetsdirektionen²⁸ og bad om dens Hjælp til, at yderligere „tvende Runestene, som staar her i Sjælland — den ene ved Vallø, den anden ved Jægerspris — maatte blive hidbragte og opstillede ved Siden af de fra Kong Frederik den Tredies Dage overblevne“. Inden Tilladelsen blev givet, var Konsistorium dog saa betænksom, at det spurgte Stadsbygmesteren, om Rundetaarn nu ogsaa kunne taale denne ekstra Belastning. Krigsbegivenhederne gjorde imidlertid, at det trak noget i Langdrag med Indsendelsen af disse „Sten-Codices“, men da Münter i 1812 gav en Oversigt over Oldsagskommissionens hidtidige Virksomhed²⁹, kunde han dog notere, at nu stod Tryggvælde-Stenen paa Trinitatis Kirkegaard, medens Sønder Kirkeby-Stenen og Snoldelev-Stenen var anbragt i Rundetaarns Nicher. De to sidstnævnte var forøvrigt dér kommet i Selskab

med „en meget lang, og ved en særdeles Indretning udmærket Kanon, opfisket af Havet ved Anholt, samt et stort Stenrug, formodentlig en Ligkiste, funden paa Øen Føhr.“

Da Freden var sluttet, rørte Kommissionen atter paa sig og ønskede flere Runesten indsendt til sin Samling. Fra Sognepræsten i Nysted havde den faaet Efterretning om, at der laa to Runesten dér, som den — sammen med andre Ting — meget gerne vilde have. Den henvendte sig derfor til Kancelliet³⁰ og bad om dets Bistand til, at den kunde faa „en Del af sine bedste Stykker, som den hidtil havde maattet savne, fordi de ikke paa Grund af Krigsurolighederne og den vanskelige Transport havde kunnet ankomme her til Staden“. Det drejede sig dels om en Samling af Oldsager, som Vedel Simonsen havde tilvejebragt paa Elvedgaard, dels om nogle Runesten. „Af de fra Hedenold levnedede Mindesmærker fortjener disse med Hensyn saavel til deres Betydning som graa Alderdom unægtelig den allerførste Plads. Det har derfor ogsaa fra den nordiske Arkæologis første Plejefaders Ole Worms Tid af været anset for enhver Oldgranskers Pligt at søge at opbevare og at studere denne i Landene udenfor Skandinavien ubekendte Stenlitteratur. Af disse Stenmonumenter er vel nogle fra Sjælland og een fra Falster kommet til Museet, men der ligger endnu adskillige omkring i Provinserne (tildels paa højst upassende Steder), hvis Hidskaffelse Kommissionen anser det for sin Pligt herved ærbødigt at andrage paa. Saadanne er især: a) to lollandske Runesten, som Admiral Løvenørn for nogle Aar siden har ladet tildække med Jord i Nysted, for at de kunde ligge i Fred, indtil de belejligt kunde bringes herover; b) en Runesten ved Sørup Kirke i Fyn, skænket af Baronesse Rantzau Lehn til Hvidkilde; c) en ved Gunderup i Jylland, skænket af Statsminister Grev Schimmelmann; d) en paa Løvenholm, skænket af Kammerherre

Føns.“ Om dem alle gjaldt det, at man ønskede dem sendt hertil „med mindst mulig Bekostning og mest mulig Forsigtighed“.

I Løbet af 1815 kom de to Sten fra Nysted (Tirsted-Stenen og Bregninge-Stenen) hertil, og Kommissionen betalte de dermed forbundne Udgifter³¹. Det var dels 129 Rbd. N. V. for Transporten i Nysted, dels 118 Rbd. N. V. til Admiralitetet for Indskibning og Udlosning. Stenene blev ført paa et af Holmens Transportfartøjer og ankom den 25. Juli til København. 20 af Holmens Folk blev den Dag sat til at forhale Dunkraften fra Nyholm til det saakaldte Gamle Kvæsthus, og ved Hjælp af den tog 42 Mand Stenene fra Skibet og fik dem oplagt paa Land; Dagen efter forhalede 20 Mand atter Dunkraften tilbage. Men saa fik Stenene ogsaa Lov til foreløbig at blive liggende ved Kvæsthuset, antagelig fordi Kommissionen ikke havde Raad til mere.

Bedre gik det med Sørup-Stenen, som i 1816 kom til København og blev opstillet i „Taarnopgangen ved Siden af de andre Runestene“. I det samme Møde, hvor Nyerup meddelte denne Nyerhvervelse³², skete der imidlertid en anden Ting, som i sig selv var af epokegørende Betydning, men som ogsaa for Runestenssamlingen kom til at spille en Rolle: Oldsagskommissionen indstillede Christian Jürgensen Thomsen til at være Sekretær i Stedet for Rasmus Nyerup³³.

Den 27. December 1816 tiltraadte Thomsen sin nye Post, og allerede i Løbet af det næste Aar lykkedes det ham at oprette adskillige af de Ting, som var blevet forsømt. Hans Sans for og Evne til at bringe Orden, hvor der før havde været Uorden, fik ham ikke blot til at bringe Regnskabet à jour, anlægge nye Protokoller, stille Oldsagerne op paa en ny Maade, men kom ogsaa Runestenen til Gode. Blandt hans Udlæg for Kommissionen³⁴ i 1817 forekommer saaledes i August Maaned: Transpor-

ten af den fra Aarhus komne Runesten blev betalt med 8 Rdl. 8 Sk., medens Skibsfolkene fik 4 Rdl. i Dusør for at hive den over; i September Maaned gav han 7 Rdl. til 8 Mand for at flytte Aarhus-Stenen op i Taarnet og to Murersvende fik 2 Rdl. i Dusør for at mure en Fod under den, medens Rundetaarns Portners Pige fik en ny Børste og 3 Rdl. i Dusør for at afvaske alle Runestenene. I Novembermødet fik han vedtaget, at man nu skulde se at faa de to Runesten flyttet fra Kvæsthuset til deres rette Sted, og i December 1817 blev Sagen gennemført. Han har selv i Oldsagskommissionens Mødeprotokol givet følgende Skildring af det ingenlunde lette Arbejde.

„Ved Mødet den 12. Februar 1818 foredrog Secretairen, at han i Følge Commissionens Beslutning af 13. November f. A. havde anvendt den yderste Flid paa, at de tvende store Runestene maatte blive flyttede og den ved Taarnet opsatte beskyttet mod Overlast. Det fornøjer ham nu at kunne anmelde, at dette Arbejde er fuldendt og det paa en Maade, som han haaber vil vinde Commissionens Bifald.

Ikke for at bringe de mødte Vanskeligheder i Erindring, men for at vise, hvilke Personer og Indretninger det er, der ved denne Lejlighed har ydet Commissionen Hjælp, vil Secretairen her tage sig den Frihed at give en kort Beretning om denne Flytning.

Den første, som jeg naturligvis henvendte mig til, var Overbygningsdirecteuren Etatsraad Hansen. Efter gentagne Gange at have foredraget ham Commissionens Ønsker og efter at have faaet ham til selv at undersøge Stenenes Størrelse, erholdt jeg til Svar, at han med Fornøjelse fra sin Side vilde gjøre alt, hvad der stod i hans Magt, ved dette saavel som ved ethvert andet offentligt Arbejde, at han gjerne vilde give sin Mening om, paa hvad Maade han troede det bedst kunde skee, at han vilde anvise mig duelige Mænd, der kjendte slige Arbej-

der, men at han ikke vilde paatage sig denne Flytning, da man vel kunde indsee, at det vilde være ham meget ubehageligt, om der mødte noget Uheld ved den, og Stenen blev liggende paa Gaderne i flere Dage, som meget let kunde hænde sig. Endvidere sagde han, at Arbejderne ved Slottet næsten alle var affærdigede, at man maatte henvende sig til Slotsbygnings-Directionen for at kunne erholde de fornødne Stene til et Fundament og Laan af de ved Slottet værende Slæder osv., da han ikke selv paa egen Haand kunde afgive det mindste fra Slottet, og endelig lagde han til, at han stod paa Springet at gjøre en Rejse til Holsteen.

Efter denne Erklæring, der forekom kun lidet opmuntrende, henvendte Secretairen sig til Hs. Excellence Overhofmarchal Hauch, der havde den Godhed for Commissionen at anbefale Sagen paa det kraftigste til Etatsraad Hansen og at understøtte Commissionens Andragende til Slotsbygnings-Commissionen. Secretairen troer, at han bør gjøre opmærksom paa, at han uden denne Hjælp enten slet ikke, eller kun med store Bekostninger, vilde kunne have bragt Flytningen i Stand, hvorfor han troer, at Commissionen maa være Slotsbygnings-Directionen i Almindelighed, Hs. Excellence Overhofmarchal Hauch og Etatsraad Hansen i Særdeleshed højlig forbundne, thi denne sidste gjorde mere, end han havde lovet, og hidrog til dets gode Udfald, især ved ved sin Afrejse at overdrage det til Bygnings-Conducteurs Herr Timmermanns Udførelse.

Secretairen har allerede for nogen Tid siden mundtlig foredraget for Commissionen, at efter de af forskjellige Mestre gjorte Overslag vilde et simpelt Jernstakit, der skulde kunne indeslutte alle 3 Runesteene, ikke kunne have under 200 Rbdl. N. V., og et bedre, forsynet med en Dør, ej under 300 Rbdl. N. V. Da denne sidste dog vilde være nødvendig, og Stadsbygmesteren havde meget

at indvende mod det førstes Form og gjorde den meget rigtige Indvending, at de altfor tæt oven paa hinanden satte Runestene ikke vilde give noget godt Syn, fandt jeg det saameget nødvendigere at udfinde en Maade, hvorved denne betydelige Udgift kunde spares for Commissionen.

I Forening med Herr Conducteur Timmermann udsøgte jeg altsaa en Plads paa Kirkegaarden, der var saaledes beskaffet, at Runestenene tildels kunde hvile paa Kirkens Fundament, sees af enhver Forbigaaende, og staae beskyttede imod al Overlast. Commissionens og Kirkens Foresattes Indvilligelse til, at Runestenene maatte hensesættes paa denne Plads, var let erholdt, men en større Vanskelighed var at overvinde ved, at tvende Grave netop fandtes tæt op til dette Sted. Dog ogsaa Pastor Fallesen, hvis Børn det var, der her laae begravne, tillod, at Stenene maatte rejses, imod at jeg maatte give ham den Forsikring, at Gravene skulde sikkres paa bedste Maade.

Da nu et godt Slædeføre indtraf, paadrev jeg Flytningen. Herr Timmermann besørgede Slottets store Slæde istandsat paa Commissionens Regning og nogle Ruller osv. forfærdigede. Jeg henvendte mig paa Commissionens Vegne til General Beck for at erholde de fornødne Heste fra Artilleriecorpset, til Oberst Clausen ved Tøyhuset for derfra at erholde Jernkjæder, Dunkrafter, Metalblokke osv., og endelig til Politie Directeuren, for at den fornødne Plads og frie Passage paa Gaderne maatte skaffes for Transporten ved Politiets Hjælp.

En Dag blev brugt til at bringe den store Runesten op paa et Underlag af Planker, og dette igjen ved Hjælp af Ruller op paa Slæden. For at forebygge, at den ikke ved Bevægelsen skulde kunne rulle ned af denne, blev paa begge Sider anbragt svære Bjælke-Ender og for Enderne svære Jernkjæder. Den følgende Dag, den 27. December, var bestemt til Flytningen. For at undgaae Op-

sigt og ved mødende Uheld at have Dagen for sig, blev den foretaget saa tidlig som mueligt. De fra Artillerie Corpset beholdte 12 Heste bleve spændt for den store Slæde, men uagtet man gjorde adskillige Forsøg, kunde de ikke rokke den af Stedet. Herr Timmermann var forberedt derpaa, han overtog selv Commandoen og bragte Slæden paa Gled ved vel anbragte Dunkrafter. Nu kom alt, efter hans Ordre, an paa, at det maatte gaa i fuld Carriere, thi Hestene kunde kun saaledes trække Slæden, og kom man i Staae et eller andet Sted i Gaderne, vilde man kun med stor Besværlighed igjen kunne faae den i Gang. Selv steg han til Hest og førte Toget, som efter ovenanførte Forskrift gik i største Galop, og blev den store Runesten saaledes i mindre end et Quarter ført over St. Annæ Plads, Bredgaden, Kongens Nytorv, Gothersgaden, Landemærket om paa Store Kjøbmagergade og ind ad Porten til Kirkegaarden. Alt gik meget godt, paa det ubetydelige Uheld nær, at nogle Sprosser i et gammelt Stakiværk paa Trinitatis Kirkegaard blev beskadigede.

Om Eftermiddagen blev den mindre Runesten ligeledes henført til Kirkegaarden og nogle Dage senere den ved Taarnet staaende Tryggevældske Runesten nedtaget og ført til det Sted, man agtede at opsætte dem paa. Et fast Fundament blev opmuret fra Grunden, hvorpaa den store Runesten skulde hensættes, og for de mindre blev nedstampet en tilstrækkelig Del Stenbrokker. Da de Dunkrafter og Redskaber, man havde erholdt til Laans fra Tøymuset, var altfor svage til, at man turde prøve ved Hjælp af dem at rejse den store Runesten, henvendte Secretairen sig paa Commissionens Vegne til Holmens Chef Admiral Kryger, som velvillig overlod, hvad man behøvede. Nu blev den sidste Haand lagt paa Værket, og efter 3 Dages besværlige Arbejde, som medgik for at rejse dem, staae de nu paa den bestemte Plads, saaledes at de kan sees af enhver uden at være udsatte for nogen Overlast.

For at spare, hvad der paa nogen Maade lod sig gjøre, havde Herr Professor Thorlacius den Godhed at henvende sig til Etatsraad Nicolai Kall, som paa Kirkens Vegne tilod, at man overlodes noget gammelt Stakit, hvormed det beskadigede kunde udbedres. Det manglende blev med ringe Bekostning af Nyt forfærdiget og strax opsat.

Secretairen kan for Commissionen ikke noksom rose den Velvillighed, Raskhed, Bestemthed og kloge Spar-sommelighed, hvormed Hr. Conducteur Timmermann har udført dette Arbejde. Han vover at foreslaae, at man foruden en Taksigelse vilde sende ham en Dusør i Penge, der kunde staae i Forhold til dette Arbejde, som nu i 6 Uger næsten daglig har beskjeftiget ham. Secretairen gjør opmærksom paa, at vedlagte Regning stor 156 Rbdl. 3 Mk. med Tillæg af nogle faa Rbdl., han selv har udlagt som Dusører ved denne Flytning, er alle de Omkostninger, som er medgaaet ved disse Monumenters Henførelse, Opsætning og Stakitets Istandsættelse, og han er fuldkommen overbeviist om, at ingen for en lettere eller endog for denne Summa vilde kunne udføre dette Arbejde.

Da Herr Timmermanns Regning blot bestaar i udlagte Penge, og jeg ikke kunde forlange, at han skal staae i Forskud for Commissionen, har jeg betalt ham den.

Secretairen foreslog endvidere, at en varm Taksigelses-Skrivelse til Slotsbyggnings-Directionen maatte udfærdiges, hvorimod han vover at foreslaae, at et Par af Commissionens Medlemmer mundtlig maatte overbringe Commissionens Tak til General Beck, Oberst Clausen og Etatsraad Nicolai Kall, hvilket han troede vilde virke mere end en blot Taksigelses-Skrivelse, ligesom han ogsaa henstiller det til Commissionen, om man vil udvide denne Taksigelse til Admiral Kryger og Pastor Fallesen eller overlade ham at aflægge den.

Commissionen besluttede, at Herr Conducteur Timmermann skulde tilstilles Commissionens Taksigelse, ledsaget

med 100 Rbdl. N. V., hvorved man udbad sig Conducteu-rens Hjælp ved Arbejder, som maatte ønskes udført i Fremtiden“.

C. J. Thomsens Regnskab giver os yderligere et Par Smaatræk. Fire Politibetjente fik 5 Rdl. „for at løbe foran den store Runesten og gøre Plads“; en Kældermand og Glasmagasinet Folk fik 2 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. for at gemme Redskaber Natten over; Fejekonen i Rundekirke 1 Rdl. for at feje efter de dér indlagte Materialier; Underoffice-erne, Soldaterne, Stykkuskene og Vognmandskarlene til- sammen 20 Rdl. til Drikkepenge; og Graverkarlene for „at opkaste de nedtraadte Grave“ 3 Rdl.

Et Par Aar senere beskæftigede Thomsen sig paany med Opstillingen af Runestenene, selv om det nu kun dreje- de sig om deres fordelagtige Præsentation. I Juni 1821 lod han nemlig „alle de Nicher paa det astronomiske Taarn, hvor de gamle Sten staar, stryge med Limfarve“, ialt ti Stykker à 24 Kvadratalen à 6 Sk. Og samme Aar blev et Runemonument, som kom fra Løvenholm (nu kaldet Gesing-Stenen Nr. 1), opstillet inde i selve Kirken paa en forhøjet Fod i den nordre Gang, som førte op til Sakristiet³⁵.

I 1832 maatte Museet flytte fra sine snævre Lokaler paa Trinitatis Korloft og fik anvist nye og større paa Christiansborg Slot, men Runestenene fik Lov til at blive staaende. I 1854 flyttede Museet igen fra Slottet til det endnu rummeligere Hjem i Prinsens Palais, men stadig fik Runestenene Lov til at blive staaende. Først da Mu- seets Forhold efter Thomsens Død blev omordnet, og J. J. A. Worsaae blev Leder, blev Runestenene i Marts 1867 flyttet fra Rundetaarn og opstillet i den ny-indrettede Runehal i Nationalmuseet³⁶.

Forinden synes der dog at have været en anden Plan fremme om deres Anbringelse. Englænderen Horace Mar- ryat, som var her i Oktober 1858, besøgte ogsaa Runde-

taarn og skildrer³⁷, hvorledes der langs Siderne af Sneglegangen var opstillet „talrige Runesten, hensynsløst fjernede fra deres oprindelige Steder. Uden Indskrifter, der kan fortælle, hvorfra de kom, eller hvad de betyder, staa de — snavsede, unyttige og forsømte, men de skal flyttes til Universitetsbibliothekets nye Have, naar den er færdig“. Hvor han har denne Oplysning fra, og om den er rigtig, kan ikke siges, men hvis der virkelig har været noget om Sagen, er det et ganske interessant Vidnesbyrd om, at man fastholdt den gamle Tanke, at Runestenene var Litteratur-Mindesmærker, snarere end Museums-genstande.

Mærkelig nok synes der ikke at findes noget Billede af Trinitatis Kirkegaard eller Rundetaarn, med Runestenene paa, skønt man skulde tro, at det kunde have fristet en Kunstner. Maaske dukker der engang ved Lejlighed en Tegning eller et Maleri op, men indtil da maa vi lade en fransk rejsende³⁸ tolke den Stemning, disse Mindesmærker vakte.

„Anbragte paa vældige Afsatser, i massiv og dunkel Oprindelighed, i ærværdig Majestæt, danner disse Gaader i Sten den ejendommelige Opgang til Universitetsbibliotheket og Christian den Fjerdes Taarn. Mere end een Gang har jeg, enten naar jeg kom eller gik, set oppe paa Toppen af dette Rune-Taarn en Stork, som en levende Hieroglyph. Den tegnede sig mod den blaa Himmel. Det var som en Ibis paa en af Faraonernes Pyramider“.

KILDER OG HENVISNINGER.

- 1) Erik Pontoppidan: *Marmora Danica*. I. 1739. S. 111 f.
- 2) Victor Hermansen: *Oprettelsen af „Den kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring“ i 1807*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1931. S. 265-320. —: C. J. Thomsens første Museumsordning. Aarbøger for nord. Oldkynd. 1934. S. 99-122.

- 3) Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks runeindskrifter. For Tilladelse til at citere dette Værk før Udgivelsen bringer jeg Udgifterne min bedste Tak.
- 4) E. C. Werlauff: Ole Worms Fortienester af det nordiske Oldstudium. Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. I. 1832. S. 283-368. Kongebrevet af 9. Febr. 1652 er trykt S. 324-326.
- 5) Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike 1671. Ved Johannes Knudsen. Rønne. 1926. S. 127.
- 6) Werlauff, Nord. Ts. f. Oldkynd. I, 326.
- 7) Ludv. F. A. Wimmer: Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker. Universitetets Program. 1895. S. 28-30.
- 8) Sjællandske Tegnelser XXXII, 1651-53, Fol. 262r-265v, med Koncept (Rigsarkivet).
- 9) Bestemmelsen af Gudum-Stenens rette Hjemsted har voldt en Del Vanskelighed. Den henføres i Kongebrevet til Lundens Len, „Guding“ Herred, d. v. s. Ginding Herred (Trap⁴ VIII, 163; sml. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660. S. 37), men her findes ingen Kirkeby af dette Navn. Hos Worm (Monumenta. 1643. S. 315) nævnes den under Viburgensia (Nr. VIII) som Guding eller Gunding, og Stenens Plads angives at være i Kirkegaardsmurens østre Del (australiiori parte), men det stemmer ikke med Kongebrevets Opgivelse. Gudum ved Aalborg hed imidlertid 1610: Guding, og her fandtes ca. 1770 i Kirkegaardens østlige Dige en Runesten, svarende til Worms Beskrivelse, men den er senere forsvundet.
- 10) Lensregnskaberne findes i Rigsarkivet.
- 11) De fire Sten fra Hald Len var: Le, Hjermind Nr. 2, Torup og Langaa Nr. 1, hvis Navne kan bestemmes ved Sammenligning mellem Kongebrevet og Brunsmands Liste.
- 12) Marius Kristensen: Ole Worm og Runeindskrifterne. Danske Studier. 1919. S. 23-26. „Stenen med Korsene“ har intet Museumsnummer. Stenen er nu 120 cm lang, 51.5 cm bred, 25 cm tyk. Processionskorset er omtrent 43×43 cm. Af Indskriftens fire Linjer, med Relief-Majuskler, er de to øvre helt, de to nedre næsten helt udslidte. Selv ved en meget gunstig Belysning (med Projektør) har der ikke kunnet findes nogen sammenhængende Læsning af de latinske Ord.
- 13) Erik Moltke: To runedokumenter. Acta Philologica Scandinavica. IX. 1934. S. 193-221.

- 14) Ellen Jørgensen: Anmeldelse af Peder Hansen Resens Atlas Danicus. Bornholm. Oversættelse ved Johannes Knudsen. Hist. Ts. 9. R. IV, 193-97.
- 15) E. Gigas: Katalog over Kgl. Bibliotheks Haandskrifter. II. S. 13 f.
- 16) Wimmer, S. 35-40.
- 17) „Notæ numerales lapidum sunt insculptæ turris incrustationi, ita ut incipiatur ab occidente parte et procedatur ad orientem“. Acta Philologica Scandinavica. IX, 205.
- 18) Werlauff, S. 327.
- 19) Acta Consistorii, 8. April 1682. (Universitetets Arkiv). Velvillig Meddelelse fra cand. mag. Anders Bæksted.
- 20) Werlauff, S. 328.
- 21) Traditioner om Søren Matthiesens Ran af Runestenene findes i „Dagen“ 1807, Nr. 27, af L. Engelstoft, og i Rasmus Rasks Artikel om Den Brynderslevske Runesteen i Antiquariske Annaler III, 84—86. — Rasmus Nyerup: Verzeichniss der in Dänemark 1824 noch vorhandenen Runensteine. Kop. 1824. S. 12 stiller sig tvivlende overfor Traditionens Rigtighed.
- 22) P. B. Grandjean: „Himmerige“. Hjørnegaarden Skindergade-Kjøbmagergade-Store Kannikestræde. Kbh. 1922.
- 23) R. Nyerup: Oversyn. 1806. S. 153. R. Nyerup: Verzeichniss. 1824. S. 13. Etatsraad Nic. Kall var Kirkens Patron og sørgede derfor for Stenenes Indflytning.
- 24) Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1931. S. 282 ff..
- 25) Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1931. S. 289 ff..
- 26) „Dagen“, 1807, 13. Februar, Nr. 25.
- 27) Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1931. S. 298.
- 28) Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1931. S. 290.
- 29) Fortalen til Antiquariske Annaler. I. 1812. S. X. — Nyerup henvendte sig den 9. Dec. 1809 til Kirkeværgen og Patronen for Trinitatis Kirke og spurgte, om „et Par herude fra Sielland snart forventende Runestene maatte hensættes paa Kirkegaarden under et teglhængt Skur i det Aflukke paa venstre Haand, strax naar man kommer ind fra Kjøbmagergade“. Han fik samme Dag den ønskede Tilladelse. Stadsarkivet. Trinitatis Kirke. Nr. 6. Indkomne Sager. 1805-41.
- 30) Oldsagskommissionens Mødeprotokol, 6. Okt. 1814; Kopibog I. S. 85. Nationalmuseet.

- 31) Oldsagskommissionens Regnskab for 1815. Nationalmuseet.
 - 32) Oldsagskommissionens Mødeprotokol, 10. Okt. 1816.
 - 33) Aarbøger f. nord. Oldkyndighed. 1934. S. 108.
 - 34) Oldsagskommissionens Regnskab for 1817. Nationalmuseet.
 - 35) Oldsagskommissionens Regnskab for 1821. I Nicherne i Rundetaarn stod opstillet Vordingborg-, Glenstrup-, Øster Brønderslev-Stenene, den romanske Ligsten og Kanonen fra Anholt (alle 1807), Snoldelev-Stenen (1808), Sønder Kirkeby-Stenen (1810), Kisten fra Föhr (1812), Egaa-Stenen (1814), Sørup-Stenen (1816); paa Kirkegaarden: Tryggevælde-, Tirsted- og Bregninge-Stenene.
 - 36) E. H. Tregder: Haandbog for Reisende. 1824. S. 122. Fr. Thaarup: Kjøbenhavn og Omegn. 1826. S. 168 f.. George Stephens: Runehallen i det danske oldnordiske Museum. 1868. Forordet.
 - 37) Horace Marryat: A residence in Jutland, the Danish Isles and Copenhagen. London 1860. I. S. 149.
 - 38) J. M. Dargaud: Voyage en Danemark. Paris. 1864. S. 264 ff.. Brevet, der skildrer Besøget paa Rundetaarn, er dateret 30. Sept. 1860.
-

INTERIØRER FRA KØBENHAVNSK LAVSLIV I DET 17. AARHUNDREDE.

Af R. BERG.

Den Periode i det københavnske Lavsliv, der ligger imellem Christian IV's Forsøg paa at komme Lavene til Livs 1613 og Enevældens systematiske Reformers i 1680erne, er i flere Henseender mærkelig, for saa vidt som vi i den har Lejlighed til at se, hvor lidet ydre Indgriben i Samfundslivet virker, naar der ikke samtidig er Trang til tilsvarende Ændringer indefra.

Der er jo næppe nogen Tvivl om, at der ikke er et eneste Lav, der har efterkommet Forordningen af 1613 og virkelig er blevet ophævet. De er sikkert allesammen vedblevet at bestaa. Om Slagtere og Sadelmagere ved vi det positivt, eftersom deres Lavsprotokoller endnu er bevarede, og der er ingen Grund til at tro, at de andre Fag ikke skulde have fulgt Eksemplet.

Grunden hertil har sikkert ikke blot været Trang til Opsætsighed, men mest den passive Modstand, der kan iagttages over for enhver Øvrighedsforanstaltning, man ikke billiger. Der er næppe noget Lav, der direkte har villet modsætte sig den kongelige Forordning; man har blot slet ikke rigtig fattet Meningen med den og ikke haft den fjerneste Forstaaelse af Christian IV's hele eller halve Merkantilisme, lige saa lidt som Kongen selv har

været paa det rene med, at et Samfund ikke kunde laves om ved kongelige Forordninger.

Sagen var, at hvor stærkt end Christian IV og de ledende Mænd var fyldte af de nye Tanker, der længe havde været raadende ude i Europa, saa var baade Danmark og København endnu 1613 haade økonomisk og socialt et middelalderligt Samfund.

Kongen kunde nok paa Papiret dekretere Lavenes Op-hævelse. De blev dog bestaaende i Virkeligheden og maatte gøre det, fordi Haandværkerne og for øvrigt hele Bystyrelsen med i den Grad var indlevet i, at København var en økonomisk Enhed for sig, der ikke kunde opløses ved et Magtbud.

Den enkelte Udøver af et Haandværk kunde ikke pludselig forvandles til en individuelt tænkende og udøvende Forretningsmand, der handlede og arbejdede for sig. Han var afhængig af de Vilkaar, det lokale Marked bød ham, og da dette Marked paa Grund af de herskende Befolknings- og Produktionsforhold var saa nogenlunde stabilt, var det ret umuligt for den enkelte at bryde nye Baner. Han var indlevet i, at Kaarene var ensartede for alle. Hovedspørgsmaalet for Datidens Næringsliv var mere et Problem om Fordeling end om Produktionsudvidelse, saaledes som det var den inderste Tanke i Christian IV's Reform. Desuden var Haandværkerne i Udøvelsen af det offentlige Liv bundne til deres Lav. Det var kun gennem det, de betød noget i Samfundslivet. Den enkelte, der vilde gøre sig gældende som Individ, var uhjælpelig dømt til at strandre.

Den Magt, som skulde omforme Næringslivet, maatte komme indefra. Og den kom ogsaa i den Periode, der nævntes ovenfor. I den forvandlede København fra et lokalt Marked til, om ikke en Verdensby, saa dog til en vigtig nordeuropæisk Handelsstad. Aarsagen var de vendiske Hansestæders Tilbagegang og den engelske og

hollandske Handels Opkomst. Derved blev København lidt efter lidt et Midtpunkt i Østersøhandelen. En videre Følge heraf var den store Indvandring til København, ikke blot fra Landsbyerne, men ogsaa i høj Grad fra Tyskland.

At København herved har undergaaet en Omformning i hele sin sociale Struktur, er givet. Den blev ikke blot Sædet for en efterhaanden dygtig og velhavende Handelsstand, der gav Borgerstanden Rygstød over for de tidligere herskende Stænder, men tillige i høj Grad for et ikke ringe Proletariat. Dette spiller i hvert Fald en stor Rolle i Byens Liv, og at det har øvet Indflydelse paa Haandværkerne og deres Lav, er sikkert.

Som allerede fremhævet, Lavene lod sig ikke paavirke af Forordningen af 1613, og det mærkelige er, at Magistraten heller ikke gjorde det. Vi ser saaledes, at Slagterlavet baade 1616 og 1619 vælger Oldermænd, og ved det sidste Valg berettes det udtrykkeligt i den bevarede Protokol, at det skete med Samtykke af Borgmester og Raad. Videst gik vel nok Sadelmagerlavet, naar det i sin ligeledes bevarede Protokol indfører, at »eftersom vores Skraa er os fratagen af vores naadige Øvrighed, da ville menige Lavsbrødre samtligen blive ved den gamle forfundne Skraa, som nu findes udi vores Skrin«.

Det synes at fremgaa heraf, at Lavene og vel ogsaa Magistraten har fortolket Forordningen af 1613 saaledes, at det blot var de gældende Lavsskraaer, der ophævedes, men ikke selve Organisationerne som saadan. Det har sikkert heller ingen dalevende kunnet tænke sig anderledes. Det er ogsaa aabenbart ud fra denne Opfattelse, at Magistraten har forstaaet Christan IV's nye Forordning af 10. December 1621, hvorefter Kongen vilde hjælpe Haandværket »paa Fode«, eftersom dette »en af de fornemme Aarsager er, af hvilke næst Gud den al-

mægtiges naadige Velsignelse, Landes og Rigers Fremvokst kommer«.

Mestrene i ethvert Haandværk skulde forfatte »visse Vilkaar«, som de fandt fornødne til deres Nærings Ordning, og indgive disse til Magistraten. Kongen har sikkert kun herved tænkt sig et Slags Politireglement til Regulering af Mestrenes Forhold og til Ordning af deres Stilling til Svendene. De maatte nok have et Lavshus, men det blev forbudt at holde Gæstebud eller Drikkelag deri, ligesom der intet maatte vedtages om Køb eller Salg af Haandværkets Frembringelser, »paa det den Uordning ikke igen skal indføres, som vi naadigst, næst Guds Allermægtigstes Hjælp, ved Skraaernes eller Embedslavenes Nedlæggelse haver betaget«.

Det synes at fremgaa klart heraf, at det ikke paa nogen Maade har været Kongens Hensigt at genoprette Lavene, men Magistraten har aabenbart — bevidst eller ubevidst — ikke forstaaet Christian IV's Mening. I hvert Fald udsteder den rask væk i Aarene derpaa en Række nye Lavsskraaer for de forskellige Lav. Disse er vel nok efter Indholdet temmelig skrappe og søger for saa vidt at gennemføre den kongelige Forordning; men det skulde snart vise sig, at Lavene ogsaa paa Grundlag af den kunde leve det frodigste Liv, og man tager næppe fejl ved at paastaa, at ikke et eneste Lav har rettet sig efter Grundtanken i den kongelige Forordning, og at heller ikke Magistraten har lagt synderlig Vægt paa at faa den efterlevet.

Det mærkelige er imidlertid, at Kongen slet ikke har opdaget, hvor ufuldkomment hans Reform var gennemført, et interessant Eksempel paa, hvor meget man har troet paa Forordninger uden at tænke paa, at der skulde Organer til at føre dem ud i Livet. Først 1635 synes Kongen at have lagt Mærke til, hvor galt det var, thi da farer han den 11. September ud med en Forespørgsel til

Magistraten om, hvorledes det kunde være gaaet til, at den havde givet Lavene nye Skraaer, og at de oven i Købet deri kunde sige, at det var sket »med vor elskelige Rigens Raads Raad og Samtykke«.

Magistratens Svar er desværre ikke bevaret, men man kan tænke sig, at den har klareret sig nogenlunde paa samme Maade, som da den 1633 var kaldt op paa Slottet for at svare paa, hvorfor den kongelige Forordning af 1631 om Oprettelse af offentlige Bagerboder ikke var gennemført og Bagerne ikke tilholdt at efterkomme, »hvad Hans Majestæt havde befalet for to Aar siden«, hvorefter Bagerne ikke maatte sælge Brød i deres Huse fra Vinduerne eller andet Steds, hvor det lystede dem. Magistraten svarede derpaa og undskyldte sig »saa vidt muligt«, som det hedder i Beretningen. I dette »saavidt muligt« skinner det klart igennem, hvor svært det har været at føre Teorierne ud i Livet.

Dette Eksempel er ikke det eneste, der viser os, hvor passivt i det hele Samfundsmeknikken har virket. Der vrimler af dem.

Navnlig er Lavslivet, saaledes som det udviklede sig det 17. Aarhundrede igennem, et talende Vidnesbyrd herom. De enkelte Lav har ubetinget kun rettet sig efter, hvad der passede dem selv.

En af Grundene hertil er den Fornyelse, Lavene undergik ved den store Indvandring fra Tyskland, hvorved de blev Genstand for Paavirkning af Skik og Brug derfra; men den dybeste Aarsag er vel nok den, at der i det 17. Aarhundredes Midte var vaagnet en ret stærk Borgerfølelse, der vel ikke i særlig Grad for Haandværkernes Vedkommende gav sig Udslag i aaben Opposition, men dog fyldte dem med en levende Selvbevidsthed.

Et Eksempel herpaa frembyder blandt mange andre Bagerlavet, og da det for et Par Aar siden udkomne Festskrift af Arkivar H. Hjorth-Nielsen paa Grund af Plads-

mangel ikke har kunnet udnytte de i Stadsarkivet opbevarede Protokoller helt til Bunds, vil følgende Uddrag af dem sikkert give et Bidrag til Belysning af Borger- og Haandværkerliv i det 17. Aarhundredes København.

Københavns Bagerlav var 1635 blevet et lukket Lav paa 30 Medlemmer, en Ordning, der næppe har været helt efter dets Hoved, eftersom dette Tal sikkert har oversteg, hvad der var Brug for. Derimod var det lukkede Lav en Indretning, der passede udmærket ind i den autoritære Indstilling over for Næringslivet, som Regeringen gerne vilde gennemføre. Indbyggerne skulde sikres den nødvendige Forsyning.

Det synes da ogsaa, som Bagerlavet i denne Tid har faaet en rigelig Tilgang af nye Mestre, særlig udenlandske. Navnlig vrimler det med tyske Navne; her er et lille Udpluk: Dalleman, Smertz, Dauermann, Kirkebuss, Lentz, Hauptmann, Haase, Schultz, Engelche, Holtermann, Wulff, Røpke, Liebendahl, Scharnhorst osv. osv., i det smaa et Billede af den Forandring, der efter Tredivaarskrigen foregik i det københavnske Borgerskab.

Medens Lavet, hvad dets Organisation angik, vedblev at virke i de gamle Former, saa er det øjensynligt, at der i selve det indre Lavsliv skete en ret stor Ændring. Den tyske Zunft fik stor Indflydelse, som den jo i øvrigt fik i de fleste Lav.

Det ses saaledes, at der ved Optagelse af nye Mestre er holdt strengt paa, at »Geburts og Lærebrev« var i Orden efter »Haandværksbrug«. Man holdt ogsaa paa, at vedkommende forinden Optagelsen som Mester havde tjent i to Aar som »Værkknabe«. En Regel var det ogsaa, at den ny Mester skulde være gift. 1658 maa Jochum Engel saaledes, naar han havde tjent to Aar som Værkknabe og i den Tid skikket sig vel, »som det en Ungkarl vel egner og bør« »befri sig med en ærlig Mands Datter

eller Enke og fra alt løst Selskab sig entholde« og saa igen melde sig¹⁾).

Den 19. Juli 1660 begærede Bagersvend Mathis Rabbagotskye at blive Mester, »efter at Gud havde hans Lykke hannem beskæret, han sig med Antoni Meyers Efterleverske befrie og i Ægteskab indlade skulde«.

Her er det en Mesterenke, der er Tale om, og i saa Fald var det en af de autoriserede Bagerstillinger, han skulde overtage, hvorfor der naturligvis intet var i Vejen for Optagelsen, saa meget mere som han havde forevist Lære- og Geburtsbrev fra Byen Bütner. Den Omstændighed, at han ikke havde tjent de to Aar som Mestersvend, kom man over ved en Betaling paa 60 Rdlr.

I det hele taget synes det, at man inden for Bagerlavet altid har kunnet klare en ikke gennemført Forpligtelse med Penge. Saaledes er det en gennemgaaende Regel ved saa godt som enhver Optagelse, at der maa betales en eller flere Tønder ØL, fordi Mesterprøven ikke var, som den skulde være. Der kan naturligvis ikke være Tale om, at alle Mesterprøver har været daarligt udførte, men man staar her over for en nem Maade at skaffe sig et billigt Tilskud til den Fortæring, som det stedse var Skik at nyde i Lavshuset.

Typisk er for Eksempel Claus Langholts Tilfælde fra 1663. Hans »Mesterbrød« fandtes helt »ulovlig«, hvorhos det godtgjordes, at han ikke selv havde udført det. Han slap alligevel ind i Lavet mod at give to Tønder Rostockerøl i Straf og 2 Rdlr. til de fattige, »men ingen at maatte forekaste ham det efter denne Dag under lige Straf«.

Slet saa eftergivende var man dog ikke over for Sunden Peter Petersen, en Mestersøn, der meldte sig til Optagelse. Medens ellers Reglen var, at de, der stod i Fa-

¹⁾ Lavsprotokollen den 13. Juli 1658.

milieforhold til en Lavsmester, altid modtoges og endog favoriseredes, saa melder Lavsbogen i dette Tilfælde, at han ikke blev optaget. Grunden hertil var, at Peter, siden han var færdig med sin Lære, ikke havde været ude at rejse paa Haandværkets Vegne. Da han endnu var ung, syntes det raadeligst og gavnlignst for ham, at han først forsøgte sig et Par Aar paa fremmede Steder og saa siden indstillede sig for Lavet. Da skulde han være Lavet velkommen, og efter godt Bevis om et kristeligt Levnedforhold skulde hans Begæring billig blive efterkommet.

Samme Raad fik Svenden Peter Hemmingsen. Ogsaa han var for ung og havde ikke været udenlands. Han burde derfor rejse et Aar i det ringeste under »Nationer perlustrede« for at lære noget mere.

Disse Henstillinger til de to unge Mennesker var jo i og for sig meget vel paa deres Plads, men det er sjældent, at man har forholdt sig strengt eller kritisk over for dem, der vilde være Mestre. Et saadant Tilfælde synes dog at have foreligget 1656, da der blev nægtet Jochum Tedeler Optagelse. Han klagede derfor til Borgmester og Raad over Udelukkelsen. Alt var i Orden fra hans Side, han var trolovet, men trods alle Henvendelser var han blevet holdt ude. Magistraten gav da Oldermændene et kraftigt Tilhold om snarest at lade Jochum Tedeler komme til. Hvad der har været at udsætte paa ham, faar man ikke at vide, men optaget blev han paa en Lavssamling den 22. Januar 1656, og »efterat han efter sin egen Bekendelse sig højligen havde forset mod Lavet, erbød han selv godvilligen til Straf for sin Forseelse at give 30 Rdlr.«

Allerede af disse Eksempler fremgaar det, at man saa vidt muligt har fulgt sine egne Regler og ikke har rettet sig efter de strenge Bestemmelser, der indeholdtes i de kongelige Forordninger. Mindst af alt har man da efterkommet Paabudet om, at Lavsstævnerne skulde være

»fastende og foruden al Drik«. Det er utroligt, hvad der til Tider er gaaet med af Øl, og at de gode Lavsbrødre ogsaa ofte har faaet for meget deraf, indeholder Lavsbøgerne ikke faa Vidnesbyrd om. Den 2. Juni 1663 hedder det saaledes: »Der vi til Mesterkost vare forsamlede og [det] blev anbefalet Jacob Zirtzow og Lorentz Blom at anstikke en frisk Tønde Øl, hvorudinden der de meget grovelig dermed omgikkes og meget af Øllet udløb [paa] Lavsgulvet, blev af Oldermænd[en] tvende andre Mestre, nemlig Michell Menntz og Jacob Sørensen anordnet og udmeldt at efterse, hvorledes Zirtzow og Blom handlede med Øllet. Da gave de for, at der var spildt mere end over en Kande Øl, som flød paa Lavsgulvet. Derpaa Zirtzow og Blom anfangede med en ublu Mund og megen Larm og Overhørighed med Ulyd usømmeligen«.

Jacob Zirtzow synes i øvrigt at have haft let ved at lade Galden løbe af med sig. Den 17. Oktober 1661 klagede Morten Tramp saaledes over, at han havde overfaldet ham med »skimpflige Ord« og bl. a. kaldt ham »en gammel skaldet Hund« og en Skælm samt slaaet ham i Hovedet med et Spanskrør. Straffen blev Bøder for begge, saa Tramp har næppe heller været sagesløs.

Hvad Drikkeri inden for Lavshusets Vægge angik, var man sig fuldt bevidst, at det var en Overtrædelse af Loven, men da i det hele ingen overholdt de givne Regler for Omfanget af Gæstebud o. s. v., faldt det heller ikke Lavet ind at rette sig efter dem, selv om man udsatte sig for, at en af de beskikkede »Visitører« kom paa Undersøgelse. Det hændte i Aaret 1656, at en saadan Visitør kom til Oldermænden og spurgte, om der havde været afholdt noget Gæstebud i Lavet, som stred mod kongelig Ordonans. Oldermænden havde imidlertid forsikret ham om, at det havde der ikke. Nogen god Samvittighed har Oldermænden dog ikke haft, thi han føjede den

17. Marts til sin Beretning i Lavet om Visitørens Besøg følgende: »Hvorfor dersom noget paakommer, naar Jørgen Karch efter forelagte Tid paa Torsdag sit Mesterbrød bage skal, om de da samtlige vilde svare dertil. Hvortil de da samtlige svarede Ja. Det var ingen ny Invention, men sædvanlig Lavsbrug og Maner, dog at Oldermænd med Bisiddere hos Lavets velærede Bisidder om hans gode Betænkende skal anholde herom«.

Hos denne Bisidder, der altid var en Øvrighedsperson, og som havde til Opgave at paase, at alt i Lavet gik til efter Lovens Bydende, kunde man vente al mulig Velvilje. Magistraten var endnu ikke bleven Øvrighed i den Forstand, at den stod Lavene imod. I de fleste Tilfælde har Magistratens Tilforordnede været en kær Gæst, der deltog i Lavets Fester og saa i øvrigt opfattede sin Tilsynsvirksomhed som et »Ben«, der kastede forskellige Erkendtligheder af sig. Eksemplerne herpaa kan optæles Hundredvis. For Bagerlavets Vedkommende ser vi saaledes, at Oldermænd den 19. Juli 1660 fremstillede for Lavbrødrene »en Sølvkande 102 Lod stor, som af samtlige Brødre var samtykket at forfærdiges og Lavets velærede Bisidder til en Present paa Lavets Vegne offereres«.

Hvilken Tjeneste Bisidderen eller »Patronen«, som han ogsaa nævnes, har gjort Lavet i dette Tilfælde, vides der intet om. Oftest var det vel i Reglen for at lukke Øjnene til, at han oppebar sine Gaver. At der virkelig ogsaa kunde forekomme Tilfælde inden for Lavshusets fire Vægge, som det var bedst ikke at tale for højt om, kan følgende Uddrag af Lavsbogen bære Vidne om. Oldermænd klagede den 28. Juni 1659 over Jochum Engel, som »sig meget uskikkelig havde anstillet forleden under Morten Zirtzows Mesterkost, ej alene med Ord, men og i Gerninger, som han forment samtlige Lavbrødre vel var bevidst. Det og ikke alene udi Brødrenes egen ind-

byrdes Nærværelse, men udi mange samme Tid da tilstedeværende fornemme fremmedes Hosværelse, Lavet ikke til ringe Despekt. Omgikkes og ikke finlig med Velkommen. Da fremstod Jochum Engel, beklagede sig, at hvis dersom noget misligt af hannem var begangen, var det sket i Drukkenskab, og hannem aldeles ubevidst, er-bød sig velvillig under Lavets Kendelse. Da blev derpaa af Lavsbrødrene kendt saaledes, at Jochum Engel skulde lade Velkommen i alle Maader igen vel forfærdige, ligesom den var tilforne, og derforuden for sin anden Forseelse give til Straf 1 Tønne Rostockerøl til Lavet og til de fattige 1 Mark, og hvis han oftere sig mod Lavet saagrovelig forseer, skal han give dobbelt. Og ellers ingen Broder at maa ham sin Forseelse forekaste, saalænge han sig tilbørlig anstiller«.

Nu har Drukkenskab jo dengang og langt senere været en meget formildende Omstændighed, og den kom aldrig nogen til Skade paa gode Navn og Rygte.

Hvad Drikkeskikkene angaar, fulgte man ogsaa blot den gamle Overlevering, som altid havde hersket inden for Lavene. Derimod spores den tyske Paavirkning tydeligt i mange Retninger, bl. a. ved Indførelsen af en hel Del Ceremonier ved Lavsmødernes Afholdelse.

Tysk Zunft skyldes det saaledes, at Lavet kalder sig det »lovlige« af tysk »løbliche«, at Møderne holdes »for aaben Lade«, og at de indledes med det saakaldte »Umfrag«, en tre Gange til samtlige Tilstedeværende rettet Forespørgsel, om de vidste noget, der stred mod Skik og Brug inden for Lavet. Stor Vægt blev der ogsaa lagt paa Velkomstens Pragt og Udstyrelse samt paa at drikke af den paa den rette zünftige Maade. Som Regel skulde den tømmes til Bunds af den nye Mester, som optoges; og at der blev holdt strengt paa denne Skiks Overholdelse, ses deraf, at Bartholomez Møller den 22. April 1658 maatte love »at zire Lavets Velkom med et Sølvskilt til

en Taksigelse imod hans Kræfters Uformuenhed med Velkommen at uddrikke«. Han indfrieede dog først sit Løfte 1662, men det Skilt, han da gav, blev ikke fundet godt nok, thi Lavsbogen under dette Aar indeholder den 4. November en Bemærkning om, at det »blev hannem igen tilstillet, fordi det var for gammelt«.

Bagerlavet synes saaledes ikke at have staaet tilbage for noget af de andre Lav, hvad zünftig Paavirkning angaar. Derimod synes det indbyrdes Sammenhold mellem Bagermestrene ikke at have været saa godt, som Tilfældet var i de fleste andre Lav. Der berettes meget hyppigt om indbyrdes og illoyal Konkurrence. Der fældes meget ofte Domme for at have leveret Brød til Kunder, som skyldte andre Mestre Penge, for at lade Omløbere »fuske og husere« med Brød, for at give større Tilgift til Høkere end almindeligt vedtaget, for at falholde Brød for nær paa en andens Udsalg o. s. v.

Det forekommer ogsaa, at Mestrene har udspioneret hinanden og undersøgt, om deres Brød holdt den lovbefalede Vægt; men især synes man at have indladt sig paa illoyal Konkurrence gennem Opkøb af Korn uden om Lavets Fællesindkøb uden at give Fællerne Adgang til at faa Andel deri til Indkøbsprisen. Dette fremgaar af en Vedtagelse i Lavet for 17. Oktober 1661, hvori det hedder: »Blev samtykt af samtlige Lavsbroedre, at naar nogen Købmand har været for Lavet og anpræsenteret sine Varer Rug eller Hvede, og der ikke om Købet ens vorder«, og det saa siden hænder, naar Lavet er gaaet fra hinanden, at en eller to eller flere køber Kornet, skal de »straks Oldermændene derom advisere, at han kan lade Lavsbroedrene tilsiige, at enhver for sine Penge deraf og kan faa efter Lejligheden. Dersom de, som køber, tier stille dermed«, skal der betales 10 Rdlr. i Bøde.

Alle den Slags Kornindkøb i Lavet medførte naturligvis ogsaa den Vanskelighed, at der ofte vedtoges noget.

der ikke skulde offentlig frem, men som ikke desto mindre sivede ud. Dette synes saaledes at være sket 1665, da Oldermænden den 29. Maj klagede over, at han ikke kunde sige et Ord inden Lavets Døre, uden at det blev bragt ud. En Lavbroder ved Navn Claus Langholt følte sig truffen og maatte vedgaa, at han var skyldig.

Den Slags Klager hidrørte naturligvis mest fra, at Bagerlavet lige saa meget var et Handelsfag som et Haandværkerfag. Der har været Lejlighed til nu og da at prøve paa at udnytte en Chance, som ikke kunde forefalde inden for andre Lav, og i det hele taget næppe heller er forekommet i Bagernes ældre Tid. Der er vel Tegn paa, at man i ældre Perioder har prøvet paa at faa indført en Slags Omgangsbagning i Lighed med det, Bryggerne senere fik indrettet, men til at fastholde en saadan var Bagernes Kaar for forskellige og deres Antal for stort.

Det 17. Aarhundredes Midte viser paa mange Maader, at nye Tider er ved at bryde frem for Bagerne. Det, at Lavet i Lighed med Bryggerne var bleven et sluttet Lav paa 30 Mestre, har aabenbart ikke hjulpet det. Der har sikkert været for mange af dem i Forhold til Folketallet. 1656 klager Oldermænden over »det ulidelige Fuskteri«, der foregik baade paa den Maade, at der falbødes Brød, der var bagt af uberettigede, og saaledes, at Mestrene selv bagte for »Fuskere«. Det er ikke faa indbyrdes Klager, der i den Anledning har været behandlede i Lavet. Oftest endte de dog i al Fredsommelighed, som da Oldermænden den 30. Januar 1656 berettede, at Hans Thiessen for nylig var kommen til ham for at klage, men ved nærmere Forespørgsel havde det vist sig, at han slet ikke vidste, over hvad eller hvem han vilde klage; derimod havde han lagt Armene paa Bordet og slaet i det og vist stor »Ubekvemmelighed« mod Oldermænden. Herfor kendte Lavsforsamlingen ham skyldig og idømte ham en Bøde, som han betalte med Undskyld-

ning for den Usømmelighed, han havde begaaet i Druk-
kenskab.

Saa let gik det imidlertid ikke altid. Det indbyrdes
Nag kunde give sig Udslag i voldsomme Scener, saaledes
som det hændte den 24. November 1656, da der var
Strid mellem Hans Jacobsen og Jacob Sørensen. Jacob
Sørensen beskyldte Hans Jacobsen for at have bagt 18
Læster Brød til Kompagniet og faaet det afsat, skønt
det ikke var lovligt, som det burde, og en Del deraf var
»schidet« og fuldt med Skarn. Han havde selv bagt to
Læster, som han ikke kunde blive af med. Til denne
Klage svarede Hans Jacobsen: »Det skal Du have sagt
som en letfærdig Cumpan. Item: Du skal have løjet som
en Skelm, Hundsfot og Flegel, og greb saa til en Kande,
som stod hos hannem dermed at vilde slaa til Jacob.
Men Anthoni Bager greb fat i Haandgreben i Kanden og
hindrede ham, at han ej fik slaaet til hannem. Da opstod
Oldermand Hendrich Koch og paa Rettens Vegne forma-
nede dennem til Skikkelighed, foreholdt dennem, at hvis
nogen havde noget paa hinanden at anke, da med Be-
skedenhed at tale sig til Rette; og efter at ingen af dem
vilde lade sig sige, blev de afvist, medens Oldermanden
med Lavet beraadede sig, hvorledes de bedst ved en li-
delig Kendelse kunde bilægge deres Stridighed; og efter
at de var indkaldte igen og tilspurgt, om de sig vilde
lade forlige og den ringe Straf, Lavet dennem tilkendte for
Forargelse og Rettens Foragt, godvilligen udgive, at den
gunstig Øvrighed ej dermed skulde besværes, da vilde
Hans Jacobsen sig ingenlunde under Straf give videre
end en Kendelse til de fattige. Medens blev ved sine for-
rige Skældsord, hvorudunder Jacob slog til Hans, og fat-
tede saa hverandre i Haaret og tumlede hinanden om
paa Gulvet. Saa at Lavsbrødrene endelig omsider maatte
skille dennem ad, etc. Og førend de saaledes begyndte at
antaste hinanden, blev de foreholdt, at hvis de ej vilde

ophøre med deres Skælden, da havde de sig fra Lavet at entholde, til de endelig paa sine tilbørlige Steder blev forligte. Hvilket de dog uagtet forbigik og antastede hinanden, som før er rørt. Og saaledes blev adskilte uforligte«.

I næste Møde den 11. December var det igen galt med Hans Jacobsen i Anledning af en anden Sag. Han havde nemlig solgt Brød fra to forskellige Steder, hvad der var ulovligt. Trods Tilsigelse var han ikke mødt. To Brødre blev derfor sendt til ham for at spørge, hvorfor han ikke mødte, hvis han havde noget at klage over, at det kunde blive »omgiven og bilagt formedelst Brødrenes venlig[e] Imellemhandling«. Hans Jacobsen lod svare, »at han ikke formaaede at komme paa Lavet, medmindre hannem blev skikket Heste og Vogn«. Med Jacob Sørensen »vilde han ingeniunde lade sig forlige, førend han kom til hannem selv«. Efter dette Svar sendtes der endnu en Gang to Lavsbrødre til ham for at »advare«, at »eftersom Hans Jacobsen havde forflyttet fra sin egen Vaaning i Lavendelstrædet og nu er bewohnende ved Nørrevold og dog paa begge Steder Brød falholder, hvilket formentes ubilligt og umanerligt, da skulde Hans Jacobsen vide sig nu derefter at rette, at hvis han ikke entholdt sig fra sin Vaaning i Lavendelstrædet, han fraflytte[de], med sit Brøds Salg og Falholdelse og blev ved det Sted og Vaaning, han nu ibor og Brød falholder, var samtlig[e] Lavsbrødrene ensstemmende med forderligst hans Vaaning i Lavendelstrædet med Underfogden og Stadstjerne at ville besøge, og der alt hvis Brød, han der havde, paa en Ret lade fratage. Da gav Hans Jacobsen til Ansvar, at til Jul førstkommende vilde han først af Sted holde Brød fal i Lavendelstrædet og siden sig derfra entholde med saa Skel, hvis Fuskeri der omkring befandtes, blev afskaffet, ellers ikke. Men ellers formente han,

at det stod hannem saa frit for paa begge Steder at holde Brød, som Oldersmand[en] ellers tilforn selv gjort havde«.

Om Omgaaelse af Fælleskøbene af Korn fortælles under 5. April 1660, at Jochum Engel for aaben Lade klagede over, at Hendrich Koch havde handlet med en Skipper om et Parti Hvede, før det blev tilbudt Lavet. Prisen var da efter Aftale sat saa højt, at Lavet ikke købte noget. »Han vidste vel Lavs Skraa«, sagde han, og at den satte Straf for den Slags Ulovlighed.

Rimeligvis har han ikke kunnet bevise sin Klage, thi den 8. Maj tager han den tilbage.

Dog Ro var der aldrig. Den 12. Februar 1663 klagede Jacob Sørensen over, at Jørgen Karch gav Valentin Marketender Kredit, skønt han var gaaet fra ham med en Gæld paa 242 Dlr. Dommen lød paa, at Karch nok maatte bage for ham, men først, naar Gælden var betalt.

Nogle Aar i Forvejen, den 6. August 1660, indeholder Protokollen følgende: »Først foreholdt Oldersmand[en] samtlige Lavsbrødrene om den ulovlig[e] Brødhandling, som adskillige Steder og synderlig paa Torvene [fandt Sted], ikke saa meget af fremmede som af dennem selv til deres egen Fordærv og Ruin og store Uordning imellem dennem selv i deres Lav. Da efterat de ældste af Lavsbrødrene var forrejste og ikke for deres Forretninger kunde i Dag præsentere, blev af de nærværende Brødre svaret, at de var gerne tilfreds, at nogen god Skik og Ordning maatte derpaa en Gang for alle beskikkes. De vilde for deres Personer med deres Brød paa omtvistede Steder ophøre og gerne vedtage, hvad samtlige Lavet herudinden gavnligst og tjenligst erkendte«.

Noget særlig godt Resultat er der dog aabenbart ikke kommet af denne Vedtagelse, thi den 15. Oktober s. A. spørger Oldersmanden Lavsbrødrene, om de vil være med

til at lukke 10 nærmere nævnte Boder, hvori der solgtes Bagerbrød imod de gældende Bestemmelser. Alle gik ind derpaa og vedtog Bøder i Tilfælde af Overtrædelse. Dog, endnu den 12. December var der næppe kommet nogen Orden paa Sagen, thi da vedtager man, at ingen maatte falholde Brød sin Broder for nær eller lade huserne med Brød eller bage for Fuskere. Straffen for Overtrædelse blev fastsat til 5 Rdlr. første Gang og dobbelt op for hver Gang, Bestemmelsen blev brudt.

Dog hvad hjalp alle højtidelige Vedtagelser og Løfter, naar dog ingen rettede sig efter dem? Og at dette har været Tilfældet, kan man se af Lavsbogen for 20. Juni 1661, da Oldermændene i Nærværelse af Patronen, velvise Borgmester Christoffer Hansen klagede over »den store Uskikkelighed og Uhøvsomhed saa og Artiklernes Overhørighed. Da blev af Hans Velvished befalet, at Oldermændene med de ældste, og de ældste med de yngste skulde vide sig efter deres Artikler at skikke, forholde og bekvemme«. Hvis nogen ikke vilde det, »skulde Oldermændene straks lade deres Navne antegne og for deres V. V. Borgmester og Raad indstævne«.

Det Indtryk, vi faar ved at gennemgaa Bagerlavets Protokoller, er, at Hvermand i Grunden i de fleste Tilfælde handler, som han vil. Over for de talrige Brud paa gældende Bestemmelser staar saavel Lavsbestyrelsen som Øvrigheden raadløs og uden Magtmidler til at hævde, hvad Lov var. Dette havde nu i øvrigt aldrig været Øvrighedens stærke Side. Som Regel stod den magtesløs over for enhver ny Ændring, der ikke passede Folket. Kun Skik og Brug var den Rettesnor, der blev fulgt. Men netop paa dette Omraade skimter vi, at de gamle Rammer var ved at sprænges. Det gamle København var blevet en hel anden By end i gamle Dage. Den voldsomme Indvandring havde skabt en Befolkning, som i mange Retninger stod

uden for den gamle Overlevering. Der havde dannet sig en velhavende Handelsstand, som sad inde med Ledelsen, og som i social og økonomisk Henseende sørgede for sig og sine. Men det store Gros var for det meste overladt til sig selv og var derfor ogsaa nødt til at skaffe sig Føden, som det kunde bedst.

Det er denne Tilstand, der danner Baggrunden for Bagerlavets Liv i det 17. Aarhundrede. Helt lyst har det ikke formet sig.

AARSBERETNING 1936—37
FOR
SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS
HISTORIE OG TOPOGRAFI.
(HISTORISK - TOPOGRAFISK SELSKAB).

Af FLEMMING DAHL.

Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi stiftedes, som det vil erindres, ved et Møde paa Københavns Raadhus den 6. December 1935. Medens der med Hensyn til dets Tilblivelseshistorie maa henvises til Skildringen i nærværende Bind af Tidsskriftet S. 1—10, skal her i al Korthed meddeles en Beretning om Selskabets første Leveaar 1936—37.

I dette har Historisk-topografisk Selskab foranstaltet 4 Sammenkomster, deraf 3 Foredragsmøder og een Byvandring, der alle har fundet stærk Tilslutning. Derimod har forskellige praktiske Vanskeligheder umuliggjort det for Styrelsen at slutte Aftnerne med en Fællesspisning.

Sit første Møde, hvortil samtlige Medlemmer af Magistraten og Borgerrepræsentationen var indbudt, afholdt Selskabet Onsdag den 29. April 1936 Kl. 20 i Raadhusets Festsal, der ved Stadsstyrets Imødekommenhed og Velvilje er blevet stillet til Raadighed for Historisk-topografisk Selskabs indendørs Sammenkomster. Forstanderen for Bymuseet, Museumsinspektør, mag. art. *Chr. Axel Jensen*, indledede Møderækken med et Foredrag om

»Absalons Gravsten og dens Kunstner. Et københavnsk 400-Aars Minde«. I en sammenlignende Fremstilling, der illustreredes af en Række fortrinlige Lysbilleder, fastslog Taleren, at *Morten Bussert*, den første københavnske Billedhugger, hvis Navn er naaet til Eftertiden, er Mesteren for Ligstenen med *Absalons* Portræt i Sorø Kirke. Under livligt Bifald fra den store Forsamlings Side bragte Formanden, Overretssagfører *Arne Sundbo*, derefter Foredragsholderen Selskabets Tak.

I Anledning af Reformationsjubilæet havde Københavns Bymuseum ladet Glyptotekets Konservator, Billedhugger *Elo*, tage en Gipsafstøbning af Ærkebispens Gravsten. Den smukke og veltrufne Gengivelse, hvis blivende Plads nu er i Museet, var midlertidig blevet opstillet i Raadhusets Forhal, hvor Stenen efter Magister *Jensens* Foredrag, i Nærværelse af Selskabets Medlemmer, blev afsløret af Borgmester *Ernst Kaper*. I sin Tale betonede Dr. *Kaper* bl. a. Historiens Værdi ogsaa for det moderne Menneske, idet han i øvrigt takkede Styrelsen, især Foredragsholderen, Formanden og Næstformanden, Stadsarkivar *Flemming Dahl*, for deres Arbejde for gennem Historisk-topografisk Selskab at paakalde Almenhedens Interesse for Hovedstadens Historie.

Selskabets næste Sammenkomst fandt Sted Søndag den 14. Juni s. A. Kl. 10. Den formede sig som en Byvandring i det gamle Christianshavn inden for Voldene og lededes af Museumsinspektør, mag. art. *Hugo Matthiessen*, som i et Par Formiddagstimer foreviste og forklarede Deltagerne i Udflugten Christianshavns arkitektonisk og kulturhistorisk værdifuldeste Seværdigheder. Turen, som afsluttedes med en varm Tak til Lederen fra Formanden, begunstigedes af det skønneste Sommervejr og var overordentlig velbesøgt.

I Efteraarshalvaaret viede Selskabet, hvad der maatte ligge nær, Mindet om Begivenhederne 1536 hele to Møder.



Absalons Gravsten i Sorø.

Efter Fotografi i Nationalmuseet.

Begge havde de samlet adskillige Deltagere. Det første, Tirsdag den 10. November 1936 Kl. 20, var egentlig tænkt henlagt til Nikolaj Kirkebygning, men blev afholdt i Raadhusets Festsal. Her skildrede Kirkehistorikeren Professor, Dr. theol. *J. Oskar Andersen*, hvis Forfatterskab i saa vid Udstrækning er helliget Reformationstiden, i et udførligt Foredrag »København og Reformationen«. I en længere Takketale fremhævede Overretssagfører *Sundbo* Professor *Andersens* banebrydende Betydning for Studiet af Reformationshistorien i Norden.

En Hovedforudsætning for Reformationens Indførelse var som bekendt Afslutningen af den forudgaaende Borgerkrig »Grevens Fejde« 1534—36. Som Æmne for Historisk-topografisk Selskabs fjerde og sidste Sammenkomst i dette Aar, Tirsdag den 1. December 1936 Kl. 20 paa Raadhuset, havde Arkivar ved Rigsarkivet, cand. mag. *Arthur G. Hassø* efter Styrelsens Opfordring da ogsaa valgt »Københavns Belejring 1535—36«. Ligesom Selskabets to andre Foredragsholdere fremlagde Arkivar *Hassø* i sin Skildring et delvist nyt Materiale. Paa Forsamlingens Vegne rettede Formanden en Tak til Taleren.

Foruden ved 4 aarlige Sammenkomster søger Historisk-topografisk Selskab — overensstemmende med Lovenes § 4 — at faa sine Medlemmer i Tale og fremme sine ideelle Formaal gennem et litterært Organ, det af Stadsarkivar *Dahl* for Kommunalbestyrelsen udgivne »Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere«. Af dette Tidsskrift er i Aaret 1936 udkommet 4 Hæfter (3 Rk. II Bd., Hæfte 1—4, i alt 288 Sider).

En Redegørelse for Selskabets første Leveaar omfatter endnu et Referat af Aarsmødet Mandag den 3. Maj 1937. Dagsordenen herfor var følgende:

SELSKAB FOR STADEN
KØBENHAVNS HISTORIE OG
TOPOGRAFI

17. April 1937.

DAGSORDEN

for Selskabets Aarsmøde, Mandag den 3. Maj 1937.

1. Valg af Dirigent.
2. Formanden aflægger Beretning.
3. Kassereren fremlægger Regnskabet.
4. Styrelsens Forslag til Ændring af Lovenes § 6.
(11 Medlemmer rettes til 13 Medlemmer; Aarsmødet vælger 8 Medlemmer rettes til 10 Medlemmer.
Hvert Aar afgaar 4 af de valgte Medlemmer rettes til 5 . . . Medlemmer.
. . . et Forretningsudvalg paa 4 à 5 Medlemmer rettes til 5 à 6 Medlemmer.)
5. Valg af Styrelsesmedlemmer.
Ifølge Lovenes § 6, 2. Stk., afgaar efter Lodtrækning D'Herrer Sundbo, Jerichow, Hermansen og Elling, der alle er villige til at modtage Genvalg.
Hvis Forslaget under Punkt 4 vedtages, skal vælges yderligere 2 nye Styrelsesmedlemmer.

Bestyrelsen.

Efter at Formanden, Overretssagfører *Sundbo*, havde budt de Tilstedeværende Velkommen, opfordrede han Forsamlingen til at skride til Valg af Dirigent. Hertil valgtes paa Forslag af Ekspeditionssekretær *Axel Holm* Overretssagfører *Erik Rode*, der, efter at have takket for Valget, først konstaterede Aarsmødets Lovlighed og dernæst — i Henhold til Dagsordenens Pkt. 2 — gav Formanden Ordet. Overretssagfører *Sundbo* omtalte i sin Beretning ganske kort de vigtigste af Aarets Begivenheder og redegjorde for Selskabets almindelige Forhold og Medlemstal (da ca. 165, nu ca. 200).

Da ingen af de Tilstedeværende ønskede Ordet, gik

man over til Dagsordenens Pkt. 3. Herunder forelagde Kassereren, Arkivassistent *Kai Rasmussen*, paa Styrelsens Vegne det reviderede Regnskab, som derefter cirkulerede blandt Medlemmerne. Ingen af disse begærede Ordet til Kassererens Beretning, og der blev enstemmigt meddelt Styrelsen Decharge for Regnskabet. Af dette gives nedenfor en Ekstrakt.

EKSTRAKT AF AARSREGNSKAB 1936
for Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi.

<i>Indtægter:</i>	<i>Kr.</i>	<i>Udgifter:</i>	<i>Kr.</i>
Kontingent	1357,00	Tidsskriftet	584,00
Andre Indtægter ..	40,14	Porto	51,80
		Tryksager	145,50
		Kontorrekvisitter ..	13,33
		Møderne	240,00
		Sekretærens og Kassererens Honorar	200,00
			1234,63
		Overføres til 1937	162,51
	1397,14		1397,14

Revisorernes Paategning.

Ovenstaaende Regnskab er gennemgaaet og befundet at være rigtigt. Kassebeholdningens Tilstedeværelse er konstateret.

København, den 29. April 1937.

(sign.) *Axel Ravn.* *Axel Holm.*

Dagsordenens Pkt. 4 — Forhøjelsen af Styrelsens Medlemstal fra 11 til 13 med deraf flydende nødvendige Ændringer — motiveredes og anbefaledes kort af Formanden,

som fremhævede det naturlige i, at Frederiksberg Kommunalbestyrelse, der in pleno havde indmeldt sig i Selskabet, ogsaa blev repræsenteret i dettes Ledelse. Efter at Dirigenten nu havde fastslaaet, at Forsamlingen var beslutningsdygtig — hertil fordredes ifølge Lovenes § 11 Tilstedeværelsen af en Fjerdedel af Medlemmerne, in casu 42, medens henved 65 var til Stede — skred man til Afstemning. Ved denne udkrævedes et Flertal paa tre Fjerdedele for Vedtagelse. For Lovændringen afgaves saa godt som alle Stemmer, ved en Modprøve ingen imod; Forslaget var saaledes vedtaget.

I sin nye Skikkelse lyder Lovenes § 6 da som følger:

»§ 6.

Selskabets Styrelse bestaar af 13 Medlemmer, hvoraf Aarsmødet vælger 10.

Valget af disse Medlemmer sker ved simpel Stemmerflerhed og gælder for 2 Aar. Hvert Aar afgaar 5 af de valgte Medlemmer; første Gang sker Afgangen ved Lodtrækning.

Paa Grund af det nære Samarbejde, der nødvendigvis maa bestaa mellem Selskabet, Bymuseet, Kommunebibliotekerne og Stadsarkivet, er Cheferne for de tre sidstnævnte Institutioner fødte Medlemmer af Styrelsen. Denne vælger selv sin Formand, Næstformand og et Forretningsudvalg paa 5 à 6 Medlemmer.

Afgaar et Medlem af Styrelsen i Tiden mellem to Aarsmøder, er den berettiget til selv at besætte den ledige Plads. Det foretagne Valg skal forelægges det først sammentrædende Aarsmøde til Godkendelse.«

Man kunde derefter gaa over til Dagsordenens Pkt. 5: Valg af Styrelsesmedlemmer; dette maatte i Henhold til de nylig gennemførte Lovændringer denne Gang foregaa i to Omgange. Foruden d'Hrr. Overretssagfører *Arne Sundbo*, M. B., Direktør *Herbert P. A. Jerichow*, mag. art. *Victor Hermansen* og Docent, Dr. phil. *Chr. Elling*, der — ifølge

Lodtrækning — var paa Valg, men alle blev genvalgt, nyvalgte til Styrelsen efter Formandens Forslag Raadmand, Overretssagfører *C. J. F. Sven*, M. L., og Arkitekt *Henning Hansen*, Borgerrepræsentationens Næstformand.

Dermed var Dagsordenen udtømt. Formanden, Overretssagfører *Sundbo*, bragte nu Dirigenten, Overretssagfører *Erik Rode*, Forsamlingens Tak, og Aarsmødet hævedes. En Omtale af Aftenens efterfølgende to Foredrag hører hjemme under Beretningen for Aaret 1937—38.

Københavns Stadsarkiv, Raadhuset, V.,

den 27. August 1937.

AF KJØBENHAVNS GARNISONS- JOURNALER 1664.

· Ved K. C. ROCKSTROH.

I »Historiske Meddelelser om København« 3. Rk., I, S. 200—215 er givet nogle almindelige Oplysninger om disse Journaler 1663—69 og 1671 og et Udvalg af Optegnelserne for 1663. Det følgende er en Fortsættelse for 1664:

15. Marts om Natten¹⁾ Slagsmaal paa Kaarder og Pistoler i »Leckerbischen«²⁾ mellem en Ritmester Henneberg³⁾ og en Sekretær [Johänn] Biermann; de vilde »myrde hinanden« og blev begge arresteret af Vagten. Biermann har antagelig været svensk Undersaat, thi den svenske Gesandt antog sig hans Sag. Biermann indgav vidtløftig Klage til Kommandanten, Generalmajor Friedrich Ahlefeldt, over den Patrouille, der havde arresteret ham og Ritmesteren: at Soldaterne havde behandlet ham »rude«; men Ahlefeldt lod ham vide, at det vilde han godt tro, efter den Opførsel, Biermann havde vist, og tilføjer den kostelige Bemærkning, at Biermann »denne Gang har haft med Soldater at gøre, hvilke ved saadanne

¹⁾ Efter Store Bededag.

²⁾ Om dette Kjøbenhavns fornemste Hotel »Store Lekkerbidsken«, se Danske Saml. 2. Rk., I, S. 343—65 »Gæstgivergaarde i Kjøbenhavn i ældre Tid«.

³⁾ Han var ikke i dansk Tjeneste.

grove Excesser ikke just optræder som Ceremonimestre«, samt at Biermann vel nok under sin Arrest paa Vagten yderligere har erfaret, »hvad Discretion [Hensyntagen] Vagterne bruger i slige Tilfælde«. — Sagen er sandsynligvis endt med de to Herrers Udvisning (de stod ikke under militær Jurisdiktion) for Brud paa sømmelig Op-træden i en kongelig Residensstad.

13. April blev det atter befalet, at den Officer, der bevogetede Rigsfiskalen¹), nøje skulde følge denne, hvor han end gik hen.

20. April kongelig Ordre om Udbetaling af 3000 Rdl. til forskellige Arbejder ved Københavns og Christianshavns Befæstning, bl. a. et Stokhus »für die Gefangene[n]«²). (Kastellet var nu paa det nærmeste færdigt. Næste Aar tog man fat paa Københavns og Christianshavns Nybefæstning).

25. April Ordre til Major Mathias Dietrich v. d. Reck³) om med 60 Ryttere skyndsomst at afmarchere til Korsør, undervejs hindre al Uorden og i Korsør modtage Doktor Sperling⁴). Paa Vognen, foran og bagved Sperling, skal sidde en Rytter, vel forsynet med Pistol og Dolk, for at passe paa, at Sperling ikke »echapperer« eller paa anden Maade bliver »weggenommen« (altsaa befriet!).

30. April, Klokken omtrent 7 Aften, kom Major v. d. Reck ind med Doktor Otto Sperling, der var lagt i Læn-

¹) Søren Kornerup (1624—74). Se nærmere i nævnte Bind af »Historiske Meddelelser« under 6. Juli og 24. Novbr. 1663.

²) Se under 16. og 18. Aug. s. A. (1664).

³) Eller Recke. Havde oprindeligt været Page hos Biskop, senere Kong Frederik III, i Stift Bremen; kom senere til Norge og døde dør som Oberst ca. 1676.

⁴) Otto Sperling (1602—81), Familien Ulfeldts Ven. Regeringens Agent i Hamburg, Oberstløjtnant Hagedorn, havde lokket Sperling ud fra Hamburg, hvor Sperling boede, og arresterede ham. Se i øvrigt Dansk biografisk Haandleksikon ved Sv. Dahl og P. Engelstoft.

ker (»uf einen Wagen gefesselt und geschlossen«) osv. osv. og blev afleveret til Slotsfogden Jochim¹⁾, der satte ham i Blaa Taarn.

29. Maj og de to følgende Pinsedage blev alle Vagter forstærket for at forhindre al »désordre« i Staden. — Hvorvidt dette lykkedes, viser de følgende Dages Optegnelser.

1. Juni har Løjtnanterne Schröder og Otto Mirck²⁾ en halv Mil fra Staden vekslet Kugler og saaret hinanden dødeligt. Tiden vil vise, hvorledes dette bliver optaget ved Hove.

Samme Dag sloges to Studenter paa Kaarde uden for Staden, saa de begge blev liggende døde paa Stedet.

Samme Dags Nat kom to Skrædere i Klammeri paa Gaden; den ene blev dødeligt saaret.

2. Juni — paa »Christianshavns Bro«³⁾ ihjelstak en Skomager med en lang »Raufdegen« ganske uden Aarsag en Trompeter af Garden til Hest og undflyede foreløbig.

6. Juni om Natten ihjelstak i Pilestræde en Tømmermand en Kollega. Ottendedagen derefter blev han hals-hugget paa Gl. Torv.

7. Juni om Morgenen Kl. 6 kom der Bud fra »dem bey Vogt«⁴⁾ og meldte, at Løjtnant Schröder var »durch die

¹⁾ Jochim Waltpurger. Om ham se udførl. i Leonora Christine Ulfeldts »Jammersminde« m. m. Han nævnes gentagne Gange i O. Nielsen: Kbhs. Dipl.

²⁾ De synes ikke at have hørt til Hæren. Mirck døde samme Dag, Schröder levede endnu om Aftenen, men man tvivlede, om han kunde overleve det. Se videre under 7., 8. og 26. Juni. — De gældende Duelbestemmelser, der daterede fra 1636 og først fornyedes 1673, truede med haarde Straffe undtagen for »riddermæssige Personer« — men agtedes ringe.

³⁾ Det er Knippelsbro. Raufdegen = Rapier; henregnedes til de saakaldte »morderiske Værge«, der var strengt forbudt ved Dueller.

⁴⁾ Altsaa den civile Byfoged. Schröder maa have været bragt til civilt Fængsel eller Sygehus.

B[r(?)]ettenvand [Brædevæg?] des Nachts weggebracht«. Der holdes skarpt Eftersyn ved Portene efter alle passerende Køretøjer samt ved de fra Havnen udgaaende Fartøjer. [Schröder synes dog at være undkommen. Naar det drejede sig om militære Malefikanter, var Vagterne meget svagtsynede].

Samme Dag blev en Gefrejter af Livregimentet til Fods henrettet. Han havde ihjelstukket en Menig og var dømt til at henrettes med Sværdet¹). »Und wurde ihm der Kopf vor die Füsze geschlagen«.

8. Juni blev den ihjelstukne (-skudte?) Løjtnant Mirck (eller Mick) prægtig begravet i Holmens Kirke.

19. Juni tidlig Morgen kom en Galiot fra Ostende, hvorpaa to Fanger: Oberstløjtnant La Roche Dadesquieu Dornaw²), forhenværende Kommandant i Nakskov, samt en ung Karl, der udgiver sig for hans Tjener. De bragtes til Blaa Taarn. Deres Forbrydelse vil Tiden vise.

24. Juni [St. Hans Dag] lod Kommandanten særlige, ekstraordinære Rytterpatrouiller udgaa for at hindre Ulykker og Slagsmaal, som sædvanlig foregaar ved denne Tid.

26. Juni, om Natten, ihjelstak Løjtnant Ranulf uden Aarsag et ungt Menneske; men da Ranulf ikke hører til Hæren, har Byens Magistrat sikret sig ham.

4. Juli blev Ranulf »decolliert« [halshugget] paa Gl.Torv.

5. Juli blev Dommen over den forhenværende Rigsfiskal publiceret, og han ikendt Hans Majestæts Naade eller Unaade, medens Underdommerne, der har afsagt

¹) Den »fornemste«, hæderligste Form for Exekution.

²) De la Roche Tudesquin Dornano. Efter at have deltaget i Kjøbenhavns Forsvar 1658—60 var han en kort Tid Kommandant i Nakskov. 1663 aabenbarede en Demoiselle Langlois i Paris Hannibal Sehested, at et Antal Officerer havde dannet en Sømmensværgelse om at overlevere danske Fæstninger til en fremmed Magt (England?). Sehested fik Roche arresteret i Brüssel og sendt til Kjøbenhavn. Smlgn. under 31. Aug.

Dødsdommen over den hængte¹⁾ er idømt evigt Fængsel paa Holmen [Slaveri].

9. August: Stadsmajoren²⁾ og Løjtnant Valentin³⁾ har paa Kongens Befaling ladet en Plads afmaale i Quitzows⁴⁾ Bastion, hvor en Vindmølle skal opsættes for Møleren Peter Madsen.

16. August Afskrift af Kontrakt med Muremester Jens Madsen om »aus dem Thurm bei der alten Norderpforte⁵⁾ ein Stockhaus⁶⁾ zu bauen« i 4 Etager efter Ingeniør og Fabrikmester Jan Jansens⁷⁾ Afrids: Nederst en Hvælving med to »Fængsler«, med tykke, stærke Mure; derover to »Gemakker«, atter derover to andre »Gemakker« og endelig allerøverst endnu to »Gemakker«⁸⁾. Udenfor, ved Siden af og Nord for »Taarnet« en Bolig for Stokmesteren, med Køkken og Stue.

18. August Kontrakt med Mester Barthold Hansen, Skifferdækker og Blydækker, der skal lægge Tag paa »gamle Nørretaarn«⁹⁾, (»welcher nunmehr zu einem Stockhause gemacht werden soll«).

¹⁾ Om hele denne Sag se Bricka: Dansk biogr. Leksikon (Søren Kornerup).

²⁾ Steen Andersen (Bille) (1624—98), senere Oberst og Medlem af Krigskollegiet. Se Dansk biogr. Leksik. ved Sv. Dahl og P. Engelstoft.

³⁾ Er formentlig kun hans Fornavn.

⁴⁾ Bastionen laa ud for Sølvgades Kaserne. Brødrene Erik og Henning Quitzow var danske Adelsmænd og Officerer og havde Stormnatten 10.—11. Febr. 1659 med Sjællandske nationale Regiment Post her. De omtales bl. a. af Carl Bruun: Kjøbenhavns Hist., men opfattes som een og samme Mand.

⁵⁾ Laa ud for Enden af Nørregade.

⁶⁾ Fængsel.

⁷⁾ Kan være den Jan Jansen, der nævnes bl. a. i O. Nielsens Kjøbenhavns Hist. IV.

⁸⁾ Disse Gemakker kan have været bestemt til Officersarrester.

⁹⁾ Det »gamle Nørretaarn« var formentlig opført straks efter Grevefejden. Da Ahlefeldts Bastion i 1850'erne blev sløjftet, fandtes der endnu Ruiner af dette delvis ældgamle Taarn (Stokhus).

19. August Kongelig Befaling, at Officererne hver Lørdag skal indgive til Sognepræsterne¹⁾ Fortegnelse over hvor mange og hvilke af deres underhavende, der er død i Ugen og hvoraf, saa vidt det kan vides — baade Mand- og Kvindekøn. Endvidere om fødte, Dreng- og Pigebørn, døbte osv.

Lignende skal indleveres til Kommandantskabet og derfra til Biskop Svane, da man ikke altid kan vide, i hvilket Sogn de paagældende Militære bor.

29. August sendes »Birkfogden«, som sidder her paa Taarnet, under Rytterbevogtning til Nyborg, at afleveres dør til Præsidenten og Amtsskriveren, at efterkomme den over ham ved Højesteret afsagte Dom. [Men Ordren til Major Reck lyder paa, at en Korporal og 12 Ryttere skal modtage »Borgfogden«, der sidder i Blaa Taarn]²⁾. Kommandantskabsskriveren er tysk og kender formentlig ikke Ordene »Birkefoged« og »Borgfoged« nøjere, da de ikke forekommer i den militære Ordbog.

31. August er den forhen hertil bragte Oberstløjtnant La Roche Dadesquin Dornaw igen som Fange sendt herfra til Frankrig med en Galiot³⁾.

1. September kgl. Befaling, at Garnisonens Doktor, »Hr. N. N.«, skal indmelde om samtlige syge i Garnisonen; endvidere Dødsfald og Sygdommenes Art, for Mænd som Kvinder, hver Fredag, og om Lørdagen i god Tid sende det til Hr. Doktor Hans Svane, Hans kgl. Majestæts betroede Raad, Assessor i Statskollegiet, Præsident i Konsistoriet og Erkebiskop. — Lignende Befaling gik samme

1) Garnisonen laa endnu da spredt i Borgerkvarter over hele Byen.

2) Det er den Kornerupske Sag, det drejer sig om.

3) Han blev i Paris indsat i Bastillen efter formentlig at være reklameret af den franske Regering. Se Thyra Sehestedt: Hannibal Sehestedt, I. m. fl. samt A. D. Jørgensen: Griffenfeldt.

Dag til Garnisonspræsten Hr. Christen Larsen Winter¹⁾. — Det medførte, at der for hver Uge findes summariske Angivelser i Garnisonsprotokollen af Antal syge ved hver af de militære Afdelinger.

6. September: Grev Rantzau²⁾ udpasseret til sin Residens Breitenburg, efter at have været her siden den 19. forr. M. og, efter hvad der siges, søgt Hans Majestæt om Tilladelse, da han har besluttet sig til at ægte Oberst Detlef v. Brockdorffs³⁾ Datter⁴⁾. Han har ikke alene faaet Tilladelsen, men er endog udnævnt til Overkammerherre.

19. September: en engelsk Envoyé er kommet hertil fra Helsingør, og efter ham vil der med det første følge en anden engelsk Envoyé, som skal komme gennem Sverige.

23. September var den engelske Envoyé til Audiens. Hans Ærinde var at overbringe en Kompliment og notificere, at Ambassadøren, der opholder sig i Sverige, vil ankomme.

20. Oktober Kl. 7 Aften, efter Portlukning, indpasse-rede den franske Gesandt Chevalier Terlon⁵⁾ inkognito, men den

22. Oktober holdt han officielt Indtog i Staden, hvis ganske Garnison var udkommanderet til Parade, at Terlon kunde se den. Han var fra Kronborg blevet ledsaget af et Æreskompagni af Garden til Hest.

25. Oktober er den engelske Ambassadør »Conte de Charlisle«⁶⁾ med sit Skib ankret ved Dragør og har skuddt

¹⁾ Det er antagelig ham, som Wiberg (Præstehistorie) med nogen Tvivl kalder Magister Jens eller Hans Hansen Winther (ca. 1632—86), fra 1663 resid. Kapellan ved Holmens Kirke, hvortil Garnisonen endnu dengang hørte.

²⁾ Detlev R. (1644—97).

³⁾ Til Rixdorf og Depenau, Amtmand, brandenb. Kammerherre, d. 1670.

⁴⁾ Cathrine Hedewig (1645—89).

⁵⁾ Om ham se 3. Rk., I, S. 211, Note 2.

⁶⁾ Carlisle.

[saluteret] 29 Gange, hvilket mod Ordre blev besvaret fra Kastellet med 9 Stykker [Kanoner], hvorfor Artilleribetjentene har faaet en Reprimande.

Samme Dag var Monsieur Terlon til Audiens under stort Opbud af Militæret og de højeste Notabiliteter, hvorefter han ledsagedes til sit Logement af mange med 6 Heste forspændte Karrosser.

S. D. Ordre, at Rytterkompagniet i Helsingør straks skulde marchere til Kjøbenhavn, til »Indhentelse« af den engelske Ambassadør. Guvernøren paa Kronborg (Helsingør), Generalmajor Eiler Holck¹⁾ vilde, skønt yngre i Graden end Fr. Ahlefeldt, ikke modtage Ordre gennem Ahlefeldt; men denne hævdede at have faaet Ordre dertil af Kongen og Feltherre Schack.

S. D. blev den engelske Ambassadør indhentet hertil med stor »Ceremonie« og ligesom Monsieur Terlon indlogeret i Grev Rantzaus²⁾ Hus, hvor man vil traktere dem.

S. D. Udførlig Befaling til Oberstløjtnant Vogt³⁾ om Indkvarteringen i Kastellet, om Besættelse af samtlige Vagter og Poster dør, med en daglig Afgivelse hertil af et meget stort Antal Befalingsmænd og Menige. Kjøbenhavn og Christianshavn havde deres egne talrige Vagter og Poster, bl. a. ogsaa til Enkelt- og Dobbelt-Honnørposter ved de høje Militærpersoner og andre.

27. Oktober: I det nyopførte Kastel (»Citadellet Frede-

¹⁾ Til Holckenhavn (1627—96); se Dansk biogr. Leksikon ved Sv. Dahl og P. Engelstoft.

²⁾ Det trak op til den afgørende Krig mellem England og Nederlandene om Herredømmet paa Havene, og begge Parter søgte Forbundsfæller. — Grev Henrik Rantzaus prægtige Bolig laa ved nuværende Kultorv; den store Have gik helt ud til Gothersgade, hvor Reformert Kirke nu ligger.

³⁾ Johann (Peter) Voogt, f. 1621, d. i Krigstiden 1679 i Wismar som Oberst.

rikshavn«) indrykker dets Garnison under Oberstløjtnant Vogt med 4 Kompagnier af Rüses Regiment og 2 Kompagnier af Livregimentet (Livgarden til Fods) — endvidere Artilleri.

28. Oktober: De to sjællandske Kompagnier er afmarscheret til Hjemmet. — De havde arbejdet med paa Opførelsen af Kastellet.

30. Oktober blev Ambassadøren (den engelske) »prægtigt indhentet« til Audiens og paa tilsvarende Maade ført tilbage til sit Logement.

5. November: Der skal afgives 24 Soldater til Arbejde ved »den nye Plads, som vorder¹⁾ indplanket« ved »Vor Have« (altsaa Kongens Have) ved Rosenborg.

12. November om Morgenen tidlig mellem Kl. 6 og 7 opstod stor Ildløs i Strandstræde, »henimod det nye Torv«²⁾, hvorved et Par Huse nedbrændte og de tilstødende blev beskadiget. Hele Garnisonen blev alarmeret ved Trommer og Trompeter og traadte under Gevær: »Regiment de Garde« paa det nye Torv, Rüses uden for Kastellet; Rytteriet ogsaa paa det nye Torv.

21. November: Saa snart der næste Dag stodes i Trompeten, og Spillet [Trommerne] røres, skal samtlige Ryttere og Fodfolk samles i fuld Gevær paa deres sædvanlige Pladser og afvente nærmere Ordre.

Samme Dag afrejste den franske Ambassadør Monsieur Terlon med sit Følge ad Stockholm til, til Vands, og ledsagedes med mange Galejer og Spiljagter, ganske som da den engelske Ambassadør blev hentet ind, under store Festligheder, Kanonsalut m. m.

25. November blev Garnisonen alarmeret ved, at den engelske Skibschef³⁾ i Drukkenskab begyndte at lade kanonere.

1) I denne Tid er der en midlertidig Skriver, der skriver Dansk.

2) Det senere »Kongens Nytorv«.

3) Der havde overført den engelske Ambassadør.

27. November havde den engelske Ambassadør Barne-daab, ved hvilken begge Majestæterne, Kronprinsen og Prinsesserne var til Stede.

5. December var der stor Exekution paa Soldater, der havde stjaalet; bl. a. blev to hængt; og ved Trommeslag blev kundgjort, at efter Kl. 8 Aften maatte ingen Soldat under Dødsstraf vise sig paa Gaden.

10. December havde den engelske Ambassadør atter og under megen Højtidelighed Audiens.

16. December mellem Kl. 7 og 8 Morgen gik den engelske Ambassadør Grev de Charlisle i al Stilhed om Bord, trak sine Vimpler ned og sejlede hjem til England, uden at saa meget som een Kanon »brændte løs«¹⁾.

¹⁾ Han havde ikke opnaaet, hvad han vilde: Alliance. Man havde i Kjøbenhavn i friskeste Erinding, at under Krigen med Karl Gustav 1657—60 havde Storbritannien nærmest støttet Sverige, medens Generalstaterne (Nederlandene) paa det virksomste havde støttet Danmark-Norge. — 1666 vilde en engelsk Eskadre bemægtige sig et Antal nederlandske Handelsskibe med Millionladninger i Bergens Havn under norsk-dansk Beskyttelse; men Angrebet blev efter en heftig Kamp tilbageslaaet af Bergens Garnison.

KASTELLETS FORSKELLIGE STALDE,

SÆRLIG

MADAM BUGGES STALD.

Af VICTOR KROHN.

Kastellet Frederikshavns Garnison har altid hovedsagelig bestaaet af Fodfolk og Artilleri, kun periodisk har den fra 1825—52 omfattet Ingeniører; derimod aldrig Rytteri. Det eneste, man hører om Rytteri, er fra en Indberetning af 13. Januar 1670, hvori den svenske Gesandt i København meddeler sin Konge, Carl XI, at to Frikompagnier til Hest, som har ligget indkvarteret omkring paa Sjælland, Aftenen før er kommen til Byen for Dagen efter i Forbindelse med to andre lignende Kompagnier, der alt laa i Staden, at samles paa Slotsbanken og præsenteres for Kongen, hvorpaa de alle, efter at have afskudt deres Salver, red ind i Kastellet for at blive mønstrede (Becker: Saml. t. Danm.s Hist. under Fr. III. II. 282).

Men selvfølgelig maa der alligevel have været Stalde i Kastellet, selv om man ikke straks hører noget om dem. Først den 9. Januar 1672 foreligger der en Fortegnelse over Kastellets 86 Barakker med Anførelse af deres Anvendelse, og det hedder her, at »Oherstløjtnantens Stald« var i Stuen til Barakke Nr. 7, der efter alt at dømme maa søges i den sydlige Ende af 1. Stokbarakke (Stjerne-stokken).

Næste Gang, der høres Tale om en Stald, er det i større Stil, idet Antallet af Heste var 42, der anvendtes til at drive de i Kastellet værende Hestemøller (Hist. Medd. om Køb. 2. III. 547 f).

Denne Stald, om hvis Udseende man først faar noget at vide gennem et Hæfte Tegninger fra 1754 (Inkg. hist. Korts. II. 2. 1.), var opført i Tiden 1675—76 og laa mellem de sydligste Ender af Svane- og Generalstok, men dog nærmest ved den første, idet kun dennes smalle Gaardsplads skilte de to Bygninger fra hinanden. Den var opført af Bindingsværk og Brædder, og dens Størrelse var 90×25 Fod. Det anføres paa de nævnte Tegninger, at den »formentlig« er nedrevet 1746, men dette passer ikke, eftersom Bygningen laa der endnu til 1853—54. Oprindeligt har den sandsynligvis bestaaet af ét stort Rum, men da den, efterhaanden som Tiden gik, blev anvendt paa flere forskellige Maader, taler Sandsynligheden for, at den paa et ret tidligt Tidspunkt er blevet inddelt i de Rum, hvorom der senere vil blive hørt.

Jævnside med denne store Staldbygning maa der have været opført en Stald i Prinsessens Bastion; thi den 10. December 1710 foreligger der en Skrivelse, hvori det meddeles Kommandanten, at den gamle Stald i Prinsessens Bastion nu er blevet nedrevet, og at Resterne kan sælges ved Auktion (Køb. Kmdtsk.: Kgl. Ord. og Skr.).

Fra 1716 tales der ofte om en Stald for Materialhestene med tilhørende Vogne, Seletøj og Kuske, uden at der forlyder noget om, hvor disse Heste i et Antal af 4—6 har været opstaldede; først den 31. December 1758 høres der om en Stald, der i lange Tider skal have været i den Fløj af Nordre Magasinbygning, der ligger over for Svanestokken, idet den var anbragt umiddelbart Syd for den brede Trappeopgang midt paa Bygningen, hvor der langt senere var indrettet en Samlingsstue. Denne Stald, der havde Plads til 8 Heste, betegnes paa det anførte

Tidspunkt som den gamle Stald, der er saa forfalden, at den skal ombygges (Ingg. Ark. Nr. 2); Sagen lod imidlertid vente paa sig; og den 28. Juli opgav man den ganske, da den var for fugtig, eftersom dens Gulv laa lavere end Gadens Niveau (Ingg. Ark. Nr. 50). Stalden blev derfor flyttet over i en gammel uafbenyttet Hestemølle, der laa i Bygningens Gaard langs Voldfoden. Først i 1800 faar man gennem nogle af Løjtnant ved Ingeniørkorpset J. C. V. Steenstrups udførte Tegninger (1. Bygningsdistrikts Arkiv) at vide, at Materialhestene formentlig har staaet i disse Stalde. Ad samme Vej erfarer man, at den sydligste Del af den lange Stald langs Svanestokkens Østside anvendes som Stald og den mellemste Del som Affutageværksted.

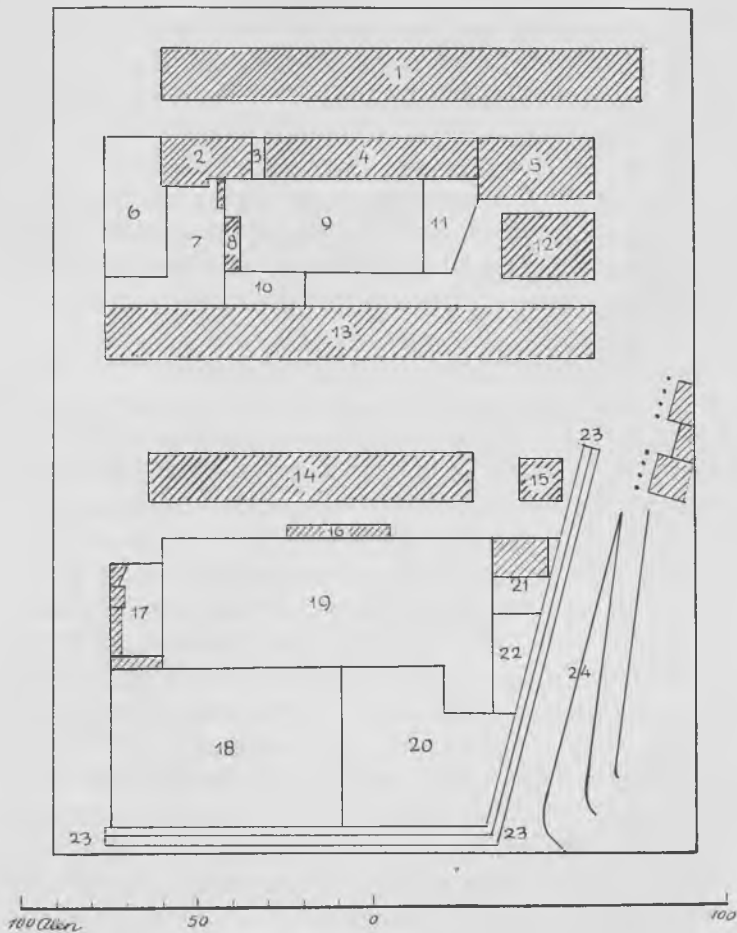
I en af Generalmajor G. C. Støcken den 20. April 1727 udgivet Instruktion (Milit. Reskrs. I. 446) hedder det i Pkt. 22, at »Dem, der har Heste i de herværende Stalde, maa daglig ved deres Folk lade Gødningen udbringe paa de behørigte Steder«, og i Pkt. 39 »Ligeledes maa det ikke tillades, at nogen har Lys om Natten i Stalde . . . el. lign. farlige Steder, uden at det sidder i en Løgte. Ingen maa ryge Tobak, hvor der er Foder og Hø, mod 4 Rdl.s Straf, men er det en Musketer, da med Spidsrodsstraf«. Af Ordlyden fremgaar det tydeligt, at der er Tale om flere Stalde, ligesom man faar Indtryk af, at andre end de militære kunde have Heste staaende i dem, hvilket ogsaa paa et langt senere Tidspunkt viser sig at være rigtigt.

Allerede før 1732 maa den omtalte Inddeling af den lange Bygning paa Svanestokkens Østside have fundet Sted; thi det viser sig nu, at det sydligste Rum er 32 Fod langt og anvendes som Affutagehus, det mellemste 44 Fod langt og anvendes som Oplagsrum for Træ til Tørring, medens den nordligste smalle Del betegnes som Gennemgang fra Vagtmesterens Have til Gaarden til Sva-

nestokkens Bagbarakke (Ingk. hist. Korts. II. 2. 2.). Uagtet man efter dette skulde tro, at Bygningen ikke mere indeholdt Hestestald, hedder det dog samtidig, at Hestestalden har en Kvist mod Vest og Øst, medens Affutagehuset, der ogsaa ofte kaldes for Lavethuset, havde 1 Port, 4 Døre og 3 smaa Kviste mod Vest. Atter i 1742 tales der om Hestestalden og Affutagehuset i den samme Bygning, men nu er den første 55 og det sidste 120 Fod langt, hvad der først langt senere fastslaaes gennem et Grundrids af Kastellet fra 1853 (Ingk. hist. Korts. II. 2. 8), hvor Bygningen med Bibeholdelse af den nævnte Gennemgang nu er forlænget mod Nord, saa at den synes at støde umiddelbart til det gamle Eksercerhus, »Loppe-teatret« (Hist. Medd. om Køb. 3. II. 184).

Da den nye Kommandantbolig i 1725 blev opført i den østlige Ende af Kirkepladsen, kom der en helt ny Hestestald til, idet der i den østlige Gaardlænges nordligste Del blev indrettet en Hestestald til 8 Heste med tilhørende Vognremisser. Uden for Hestestalden var der opført et Skur, der var indrettet som Kostald (Hist. Medd. om Køb. 2. IV. 261). Hestestalden blev i Aarenes Løb reduceret til kun at kunne rumme 2 Heste, og hvad Køerne angaar, hører man sidst om dem i 1744, hvor de gik paa Græs i Udenværkerne.

Medens Talen er om Køer og andre Kreaturer, bør det anføres, at det den 12. September 1754 hedder, at der var anbragt saadanne paa 2. Etage (i Virkeligheden 1.) i Nordre Magasinbygning. Jeg har hidtil troet, at dette maatte bero paa en Fejlskrift eller en Misforstaaelse fra min Side; men efter at have læst Stabsdyrlæge St. Friis's Afhandling: »Kreaturholdet i København i forrige Aarhundrede« (Hist. Medd. om Køb. 3. II. 76 f), hvor det fortælles, at man i Byen gik saa vidt i Pladsens Udnyttelse, at man anbragte Køerne paa 1. Sal, hvortil de blev



Udsnit af Kastellet's nordlige Del 1853.

1. Svanestok. — 2. Gamle Stald. — 3. Gennemgang. — 4. Skur, benyttet af Artilleriet og Kommandantskabet. — 5. Eksercerhus (»Loppeteatret«). — 6 og 7. Oberstløjtnant Wilsters Gaard og Have. — 8—10. Kaptajn Gerners Skur, Have og Gaard. — 11. Kaptajn Dreyers Have. — 12. Stald. — 13. Generalstok. — 14. Fortunstok. — 15. Sprøjtehus. — 16. Spisehus til Fortunstokkens Marketenderi. — 17 og 18. Oberst Lundings Gaard og Have. — 19. Kommandantens Have (foruden den nuværende). — 20. Voldmesterens Have. — 21. Madam Bugges Stald med Gaard. — 23. Grøft. 24. Voldfoden.

hejsset op gennem en Luge, har jeg ikke taget i Betænkning at omtale ogsaa denne af Kastellets Stalde.

Idet vi atter vender tilbage til den lange Træbygning langs Svanestokken, findes der under den 14. April 1751 i Det kgl. Bibliotek (Ny kgl. Saml. Fol. 371. c) et Grundrids af Kastellet, hvorefter det ses, at der nu ud for Generalstokkens Gaardside er blevet opført en Vinkelbygning med den ene Side mod Kirkepladsen; om denne Bygning hører man den 12. September 1754, at den tjente som Stald og Remisse for Generalmajor C. V. Numsen, der var Chef for det 1754—56 i Kastellet indkvarterede Falsterske Regiment (11. Batl.) (Rapport fra Generalvisitationen af Barakker, Bygninger p. p. i det kgl. Kastel Frederikshavn). Samtidig erfarer man, at Vinkelbygningen havde en Størrelse af 27×16 Alen, samt at Hestemøllerne alle var forfaldne og ubrugelige, hvorefter man vel tør drage den Slutning, at Antallet af de til disse anvendte Heste er blevet betydelig reduceret. Om Stalden i Vinkelbygningen hedder det fremdeles den 12. December 1757 (Ingb. Ark. Nr. 2), at den er opført »for mange Aar siden«, at den i de senere Aar er blevet anvendt som Stald og Vognremisse for de Heste og Vogne, der er tildelt de to Bataillonschefer og Majoren af den hvervede Bataillon, og at den nu af Forraadnelse er saa forfalden, at Gavlen ud imod Paradepladsen og et Kuskekammer helt maa opføres fra ny, ligesom hele Sidevæggen, Spiltovene og Remisseporten m. m. maa repareres.

I 1806 høres for første Gang Madam Christiane Caroline Amalie Bugge omtalt i Forbindelse med Kastellets Stalde (se i øvrigt Hist. Medd. om Køb. 2. III. 567—71). Madam Bugge, der var Enke, havde fra 1787 haft Bolig i Kastellet og var i 1793 i Forening med Hofbager Henrichsen blevet Brødbagnings-Entreprenør ved Kastellets Bageri, der dengang var et privat Foretagende. I en Fortegnelse 1800 over Kastellets Bygninger viser det sig,

at Madam Bugge selv har opført sig et Hus i Kastellet, idet der under Løbe Nr. 29 anføres: »Hus tilhørende Madam Bugge over for Sprøjtehuset«, hvilket sidste indtil 1884 laa tæt Nord for Fortunstokkens nordlige Gavl. Den 5. Juli 1830 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.), viser det sig imidlertid, at hun allerede i 1806 for egen Regning har ladet opføre en Staldbygning i Form af en Udvidelse af det nævnte Hus, og det er denne mærkelige Sammenblanding af privat Foretagende paa en udpræget militær Grund, der kaster et ejendommeligt Lys over denne Bygning og dens Historie; thi da der den 12. April 1809 skete den Ændring i Brødbagningsentreprisen, at Kontrakten med Henrichsen og Madam Bugge blev ophævet, hedder det, at da de begge er uformuende, vil der blive bevilget dem hver en aarlig Pension og for Madam Bugge yderligere en Fribolig i Kastellet, Fortunstok Nr. 6, paa Livstid (Milit. Reskrs. 1809—10. 75). Den 4. November 1812 foreligger der en Skrivelse (Kast. Kmdtsk. Korresppr.), hvoraf det fremgaar, at Madam Bugge er flyttet ud af den hende tilstaaede Bolig i Kastellet, og da man mener, at hun er afgaaet ved Døden, søger en Enkefru Catharina Obelitz om Tilladelse til at benytte Friboligen; men det viser sig nu, at den »uformuende« Madam Bugge ikke er død, men bor paa sit Landsted(!) ved Fredensborg, samt at hun har udlejet(!) den hende tilstaaede Fribolig til Regimentschef i Kastellet, Generalmajor D. C. Lorentz, for 400 Rdl. aarlig. Man mener ej heller at kunne afstaa denne Lejlighed selv efter hendes Død, da der mangler Plads til Officerer, hvoraf mange maa bo i Byen.

Den 19. September 1815 giver Madam Bugge dog Livstegn fra sig, idet hun nu ønsker at sælge den hende i Kastellet tilhørende Staldbygning til Nedbrydning, hvorved man samtidig faar Meddelelse om, at den har Staldrum til 4 Heste og Remisse til 2 Vogne, at den er vurderet til

3500 Rdl., og at hun vil sælge den for 3000 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Kgl. Res. og Kollbr. og Ingk. Ark. Nr. 181). I sin Betænkning over Sagen anbefaler Kommandanten at anvende den til deri at hensætte de Affutager, der findes i Tøjhuskælderen — den nederste Etage i det nuværende Bageri over for Elefantstokken — da Vandet her ofte staar over Gulvet, medens Madam Bugges Stald er tør (Kast. Kmdtsk. Korresppr.).

Da Sagen trak i Langdrag, blev Madam Bugge utaalmodig og ansøgte om Tilladelse til at maatte flytte Bygningen ud paa Esplanaden ved Siden af Brokkensbod; men da man netop paa dette Tidspunkt arbejdede paa at faa nedrevet alle de der staaende gamle Bygninger, blev det nægtet hende (Ingk. Ark. Nr. 83 og 254 samt Hist. Medd. om Køb. 3. I. 502).

Da Madam Bugge, hendes Stald og hendes Fribolig spiller en Rolle indtil 1854, vil vi for at komme til Vejs Ende med dette ejendommelige Forhold lade de hidtil nævnte Stalde hvile en Stund.

Den 24. Juni 1820 ansøgte Løjtnant J. C. V. Steenstrup om Tilladelse til at indgaa Ægteskab og anfører i sin Ansøgning, at han har »lejet« Madam Bugges Bolig (Ingk. Ark. Nr. 217). Disse ganske private Lejemaal af en Militæretaten tilhørende Lejlighed er meget ejendommelige og er formentlig enestaaende i Kastes Historie. Ansøgningen synes da heller ikke at være blevet bevilget; thi i 1828—29 bebor Madam Bugge selv Lejligheden (Vejviseren) og har altsaa trukket sig tilbage fra sit Landsted. Omkring Aarsskiftet 1830 maa hun dog vist være afgaaet ved Døden; thi den 20. Januar 1830 (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.) »overlades den ved Enken Bugges Død ledigblevne Bolig« fra næste Paaske Flyttedag til Regimentskirurg Hjorth af jyske Jægerkorps (19. Batl.).

Hvad Madam Bugges Stald angaar, stedfæstes Beliggenheden allerede i 1821 til »Øst for det gamle Sprøjte-

hus« (Ingk. Ark. Nr. 12), og paa et Grundrids af Kastelet fra 1853 (Ingk. hist. Korts. II. 2. 8) ses den som en Bygning 18×11 Al. i Nord-Syd med en Øst derfor liggende Gaardsplads af samme Størrelse, dog at Gaardens Nordside er afskraanet af den fra Norgesporten langs Voldgadens Sydside løbende Grøft, der først forsvandt i 1884.

Det i September 1815 rejste Spørgsmaal om Salg eller Nedbrydning af hendes Stald var endnu ikke besvaret i 1830, da en Prokurator Petersen, der havde med hendes Bo at gøre, den 5. Juni meddelte, at den i 1806 af hende opførte Staldbygning var blevet vurderet til 400 Rdl. S. og vilde blive stillet til Auktion, hvorhos han forespurgte, om en Køber vilde kunne faa Tilladelse til at lade den blive staaende, og i saa Fald paa hvilke Betingelser. Den 12. s. M. udtaler Steenstrup, at der intet som helst findes i Arkiverne om Opførelsen af denne Stald, og da det er den eneste private Bygning, der findes i Kastelet, anser han det ikke for tilraadeligt, at den sælges til nogen privat Person paa andet Vilkaar, end at den uopholdelig nedbrydes og Pladsen ryddeliggøres; men da Ingeniørkorpset efterhaanden har maattet afgive alle sine Lokaler til anden Anvendelse og har den mindst mulige Plads til sine Materialer, vilde Stalden egne sig godt for Korpset, samtidig med at den beredne Ingeniørofficer *der* kunde faa Plads til sin Hest og den fornødne Furage. Man besvarede derfor Prokuratorens Henvendelse med, at hvis Boet vilde sælge det hele for en rimelig Betaling, var Ingeniørkorpset bemyndiget til at købe det; og efter noget Tovtrækkeri om Prisen endte det med, at Korpset den 4. September s. A. købte Bygningen for 450 Rdl. foruden 31 Rdl. 29 Sk. til andre Udgifter (Kast. Kmdtsk. Skr. 5/6 1830 og Ingk. Ark. Nr. 94 og 218).

Tilsyneladende hviler der nu Fred over den omstridte Stald, indtil det den 19. November 1853 viser sig (Kast.

Kmdtsk. Indk. Skr.), at Bygningen allerede i lang Tid har tilhørt Oberst N. C. Lunding, hvorfor den da ogsaa for længst har skiftet Navn og hedder »Oberst Lundings Stald«. Men Kommandantskabet faar nu Dispositionsret over den. Den skal anvendes som »Depotkammer« (Krmin. 2. Kont. Udg. Skr. Nr. 1149), hvilket senere viser sig at være som Lasaretdepot. Der maa dog have været flere Liebhave; thi den 26. April 1854 er der Disput om, hvorvidt Lasaretdepotet eller Kaserneøkonomidirektøren skal disponere over den (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. Nr. 54 og 55). Imidlertid nedlægger Kommandanten, Generalmajor H. C. G. F. Hedemann, den 27. s. M. en skarp Protest mod disse Anvendelser, og Dagen efter resolverer Krigsministeriet, at »den saakaldte Lundingske Stald« skal underlægges Kommandantskabet (Milit. Reskrs. 232). Efterhaanden dør dog Diskussionen om denne oprindelig ganske private Stald ud, og udover 1854 høres der intet mere om den, hvorfor det maa antages, at Stridsobjektet, som den naturligste Afslutning paa noget saa selvmodsigende som Tilstedeværelsen af et privat Byggeforetagende paa militær Grund, har maattet dele Skæbne med al den anden »Indmad« i Kastellet, der blev raseret som en Følge af Koleraens Hærgen.

Vender vi saa atter tilbage til de tidligere omtalte Stalde, finder man paa en »Plan af Kastellet Frederikshavn«, der findes oplæbet paa et af de sidste Blade i Ingeniørkorpsets Arkiv Nr. 12, under Pkt. 5 stadig den samme parallelt med Svanestokken liggende Række Bygninger, dels af Grundmur og dels af Bindingsværk, og i Aaret 1822 (Ink. hist. Korts. I. 1. 18) finder vi den samme Række, der nu er betegnet som »Affutmager Værksted« og allerede her strækker sig helt hen til Gamle Eksercerhus, medens den tidligere omtalte Vinkelbygning bag Generalstokkens sydlige Ende betegnes som »Staldbygning«. Det kunde saaledes se ud til, at den første af

disse Bygninger ikke mere blev anvendt som Stald, d. v. s. officielt, thi den 4. Januar 1830 hedder det (Ingk. Ark. Nr. 14): »I Forslaget er andraget paa Artilleri-Staldens Istandsættelse. Denne findes aldeles ej i Korpssets Inventarium, men vides vel, at et Rum i det forfaldne Lavethus forhen og nu er afbenyttet til Stald for Artilleriofficerne her. Da Huset er i en meget maadelig Stand, saa vil en forsvarlig Stalds Indretning paa dette Sted blive et vanskeligt Arbejde, og tør dertil ej anslaas mindre, naar 3 Heste skal finde Plads i den, end 500 Rdl.«. Atter den 22. Januar 1831 (Ingk. Ark. Nr. 218) tales der om, at Lavethusets Tilstand er saa slet, at det ikke kan repareres, men at der med Tiden maa opføres et helt nyt af Grundmur, 66×16 Al. Artilleriet raader nu over det, og hvis det blev genopført, maatte det kunne rumme en Stald til 3—4 Heste; Lavethuset findes overhovedet ikke optaget som saadant i Kastellet's Inventar.

Den 2. Februar 1837 andrager Jyske Jægerkorps (19. Batl.) om, at der maa blive opført en hel ny Stald, thi dels er den gamle Stald (Lavethuset) saa brøstfældig, at en Istandsættelse intet vil være værd, og dels mangler der Plads, thi hvert af de to Jægerkorps har 6 Heste, ligesom 12. Bateria har 1 Hest. Der bør altsaa i en ny Stald findes i alt mindst 14 Spiltove og desuden Plads til Furage og Karlekammer (Ingk. Ark. Nr. 242).

Ifølge et Byggeprojekt den 28. Januar 1838 (Ingk. Ark. Nr. 16) synes det endelig at dages i Retning af mere moderne Staldforhold; i § 15 foreslaas der opført en ny Stald; denne kan dog ikke opføres paa den gamle Plads, da denne vil være nødvendig ved Opførelsen af et nyt Lavethus, som bør opføres, naar Midler dertil haves. Som det bekvemmeste Sted findes Pladsen mellem Generalstok og Eksercerhuset at være; men paa Grund af den herskende Svamp maa den opføres af Grundmur. Det vedtages den 2. Juni 1838 at opføre en ny Stald (Kast.

Kmdtsk. Indk. Skr.), og nu er vi endelig naaet frem til den Stald, der i vore Dage (1937) betegnes som den »gamle Stald«. Den 30. Oktober s. A. ansøgte dog Sjællandske Jægerkorps (18. Batl.) om, at Stalden i Lavet-huset maatte forblive indtil videre, hvilket tillodes den 17. November s. A.

Den nye Stald maa sikkert have staaet færdig senest i Maj 1842; thi gennem en uofficiel, men sikkert korrekt Kilde hedder det den 17. d. M., hvor Talen er om Haverne i Kastellet, at Kvarteret mellem Generalstok og Svanestok var indhegnet af den førstes Gade-(i Virkeligheden Gaard-)plankeværk og paa Svanestokkens Side af Affutagehuset og den gamle Stald, medens Grænsen mod Nord dannedes af det gamle Eksercerhus (»Loppe-teatret«) og den nye Stald og mod Syd af et Plankeværk ud imod Paradepladsen.

Den 2. November 1848 blev det meddelt, at 1. Reserve-Jægerkorps skulde rykke ind i Kastellet, og at det bl. a. medførte 18 Heste; men da der kun var Plads til nogle faa i Kastellet, maatte den største Part opstaldes i den gamle Husarkaserne (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.).

Men saa kom Koleraen i 1853, og den 9. Juli beordrede Ingeniørkorpset en fuldstændig Rasing af hele Indeluketheden i Form af Plankeværker, Haver og et Utal af de mest uensartede smaa Træskure; samtidig skulde nu den 178-aarige faldefærdige Bygning langs Svanestokken lade sit Liv (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.); men det synes, som om det i høj Grad har skortet paa den fortrinlige militære Grundregel: ubetinget, nøjagtig og villig Lydighed; thi det var ikke alene de mange smaa kære private Plankeværker, Haver, Lysthuse og andre Smaaskure, som det holdt haardt med at faa fjernet, ogsaa over for de større Træbygninger, som f. Eks. Lavet-huset, maatte Myndighederne Gang paa Gang gentage Ordren, indtil man til sidst opgav Ævret og gav Respit.

Det er derfor desværre ikke muligt nøjagtigt at se, hvornaar den ofte omtalte lange Træbygning er blevet nedbrudt, hvis den da ikke har været saa fornuftig at falde om af sig selv.

Det har tidligere skinnet igennem, at der i Kastellet's Stalde stod andre Heste end de militære, og dette bekræftes tydeligt gennem en Skrivelse af 18. Juli 1866, hvoraf det fremgaar, at der ikke alene var opstaldet private Heste, men at de endog blev udbudt til Salg fra disse; dette forbydes den 3. August s. A. (Kaskmdtsk. Indk. Skr.).

Endelig den 10. Oktober 1881 paabegyndtes Opførelsen af den nuværende nye Stald paa den sydlige Del af den Græsplæne, der, siden Havernes Rasering, havde henligget mellem Artilleri- og Elefantstok. Den 27. Maj 1882 stod den færdig (Kaskmdtsk. Indk. Skr. 3/10 1881 og 27/5 1882). Den nye Stald kunde rumme 24 Heste imod kun 12 i den gamle; denne sidste har dog hidtil faaet Lov til at blive staaende og skal stadig være i Stand til at fungere som Stald, dels for det Tilfælde, at Antallet af Heste undtagelsesvis bliver saa stort, at den nye Stald ikke kan rumme dem alle, og dels som Sygestald; derimod er de dør, henholdsvis i 1892 og 1902, for Officerer og Underofficerer indrettede Styrtebade for længst faldet bort, efter at Badeanstalten i den nordlige Ende af det nye Gymnastikhus er blevet taget i Brug.

Under Verdenskrigen blev denne Stald paa Foranledning af den daværende Armédyrlæge, Stabsdyrlæge St. Friis, underkastet en ret indgaaende Reparation, hvortil den i høj Grad trængte.

„FREM PAA DET RULLENDE HJUL —“

Holger Drachmann: „Cycle-Sang“.

Af ELSE MARGRETE KJERRUMGAARD-JØRGENSEN.

Hvis jeg kom op paa den Maskine, vilde jeg da „knække Halsen“, sagde en Fyr med et skælmsk Udseende, da han saa en Cykel, der stod lænet op mod en Lygte.

„Nej, De vilde saamænd ikke“, sagde Ejeren, idet han gjorde Tegn til Folk i Nærheden. „Det er den letteste Ting af Verden. Saadan en kan enhver køre paa, naar bare han tror paa det“.

„Det kunde jeg have Lyst at prøve“, sagde den anden, „tror De, jeg kunde sidde paa den, hvis jeg kom op?“

„Ja magelig!“

„Og faa den til at gaa? Aa, De gør Nar af mig“.

„Vil De prøve?“ Og Cyklisten blinkede til de omkringstaaende, der var levende interesserede i Forsøget.

„Hvordan bærer De Dem ad med at lade være at falde af?“

„De skal bare krybe op og sætte den i Gang og holde den i Fart. Prøv bare. Kom nu!“

Den anden tog kejtet fat paa Maskinen og rullede den ud paa Vejen. „Den er nu ikke saa god som den, jeg har hjemme“, sagde han, idet han stod op og kørte ned ad

Om Cyklismen i København se „Da Velocipedefebren rasede i København“ af samme Forf., 3. Rk., II, S. 229 f.

Forkortelser: Ind.-T.: Industri-Tidenden. D. C. T.: Dansk Cycle-Tidende. C. T.: Cycle Tidende.

Vejen i vild Fart; „men jeg kan gøre, som De siger. Jeg kan sætte den i Gang og holde den i Fart. Der er kun en Mil til den nærmeste By. Der vil den vente paa Dem ved Posten. Far vel!“¹⁾

Denne Situation er nu, da saa at sige alle cykler, utænkelig, men dengang da Historien blev fortalt, i Slutningen af forrige Aarhundrede, kunde den være hændt hver Dag. Handlingens Midtpunkt, Cyklen, var ganske vist heller ikke Nutidens bekvemme Cykel, men dens Forgænger, den høje Bicycle, en ganske anderledes imponerende Maskine.

København havde set de gamle Velocipeder komme og atter forsvinde. De havde deres store Tid i Sommeren 1869. I de Aar, der fulgte, blev Københavnerne nu og da erindret om deres Eksistens, saaledes i Sommeren 1876, da et engelsk Selskab udførte nogle glimrende Kunststykker paa den gammeldags Velocipede paa Kunstnerplænen i Tivoli. Redaktøren af „Industri-Tidenden“, Anton Steenberg, der i sin Tid som den første havde indført Velocipeden hertil fra Paris, benyttede denne Lejlighed som saa mange andre til at tale dens Sag. Han mente, at den maatte kunne gøre Lykke i København igen.²⁾

Det skulde dog vare nogle Aar, før Københavnerne atter begyndte at cykle, og da blev det ikke de gamle Velocipeder, der kom til Ære og Værdighed igen, men de høje Bicycler, der langsomt erobrede Byen.

København var dog vist ikke den danske By, der først lærte dette sensationelle Køretøj at kende. Det var Odense. En odenseansk Farvehandler, T. M. Thomsen, der anvendte en gammel Velocipede paa sine Forretningsture ud i Landet, læste i 1870'erne om de høje Bicycler og bestilte sig en i England.³⁾

¹⁾ Efter C. T. 1890. Nr. 33. S. 291.

²⁾ Ind.-T. 16. 7. 1876.

³⁾ C. T. 1890. Nr. 7. S. 57.

I København havde man første Gang Lejlighed til at beundre Bicycleryttere, da tre Englændere bragte deres Bicycler med hertil paa en Ferietur. Overalt, hvor de viste sig, samlede de Skarer af nysgerrige Københavnerne, der ønskede nøjere at undersøge Bicyclen, denne mærkeligt udseende Forbedring af den gamle Velocipede.¹⁾

Karakteristisk for Bicyclen var det meget store Forhjul. Da hver Omdrejning af Pedalerne bragte Forhjulet en Omgang frem, havde man for at komme længere frem med mindre Anvendelse af Kraft gjort Forhjulet meget stort, mens Baghjulet var blevet meget lille. Ved Hjælp af en Afsats oven over Baghjulet kom man op paa Sadlen, hvor man befandt sig i en saadan Højde, at man, som det fortælles, somme Tider kunde se ind ad Vinduerne paa første Sal. Hjulene, der havde Staaleger, var forsynet med massive Gummiringe, der dog havde en kedelig Tilbøjelighed til at springe af. Hele Køretøjet vejede 60—80 Pund.²⁾ En moderne Cykel vejer det halve.

Det var ikke let at bestige dette imponerende Køretøj. Mens man indøvede Op- og forresten ogsaa Nedstigningen, maatte man helst enten alliere sig med et Par stærke Mænd, der vilde holde paa Bicyclen og sætte én i Gang, eller man maatte sørge for at være alene for i Ensomhed at komme over de første Nederlag.

Selve Kørslen var ikke ufarlig. Faldt man, var det fra en ret stor Højde, og man faldt nemt, da selv smaa Ujævnheder i Terrænet bragte Forhjulet til at standse. medens Rytteren, Stellet og Baghjulet stadig havde Fart paa. Det skete derfor meget ofte, at Bicyclerytterne fløj ud over Styret med stærk Fart. Ved Kørsel ned ad Bakke anbefalede det at lægge Benene op over Styret. Det var almindeligt, at man kørte paa Bicycle „uden Hænder“,

¹⁾ C. T. 1891. Nr. 53. S. 81.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 1. S. 1. Nr. 4. S. 27. C. T. 1892. Nr. 126. S. 1149.



Organ for de samlede danske Bicycle-Clubber.

Nr. 1. Udgaar hver 14de Dag. Tirsdagen den 1. Juli. Abonnent 2 Kr. aarlig. 1884.

„Dansk Cycle-Tidende“'s Hovede.

da Cyklen let kunde styres kun med Fødderne og Kroppen af en blot nogenlunde dygtig Rytter.¹⁾

Hvis man, hvad der ret nemt kunde hænde, kom til at køre løbsk ned ad en lang og stejl Bakke, var Situationen faretruende. Et Cykleblads gode Raad giver et malende Billede af Tilfældet: „Hvis man har faaet saa stærk Fart, at man ikke kan springe af, gjør man bedst i at styre lige paa den nærmeste Hæk eller Busk og idet man nærmer sig smække Benene over Styret. Man er sikker paa at slaa sig, men kan slippe fra det med nogle faa Riffter, medens man ved at kjøre videre er sikker paa at lide værre Skade. Hvis der ikke er nogen Hæk eller Busk i Nærheden, lægger man Benene over Styret og bremses stærkt, hvorved man farer frem i Luften og falder ned paa Benene; man maa saa bedst muligt se at holde sig paa Benene og løbe saa stærkt man kan, thi man er haardt forfulgt af Bicyclen, og et Slag af den kan let faa slemme Følger“.²⁾

I Aarenes Løb blev Bicyclerne væsentlig forbedrede, saaledes blev Baghjulet gjort større³⁾, og da Bicyclerne blev almindeligere, kom der i Blade og Bøger mange Anvisninger paa Kørsel og alle Forhold under Kørslen, men de første Bicycleryttere maatte klare sig selv.

De første Københavnerne, der vovede sig op paa den høje Maskine i Aarene omkring 1880, skal have været den senere Hofbogtrykker Frederik Bagge og den senere Veksellerer Edm. S. Henriques. De var dengang unge Mennesker paa omkring 20 Aar. Andre sluttede sig snart til dem, og der var vel en halv Snes Bicycleryttere i alt, da fire af dem en skønne Foraarsdag, den 7. Maj 1881, blev enige om at stifte en Forening. Efter en kort Diskussion vedtoges det at kalde den „The Danish Bicycle

¹⁾ C. T. 1890. Nr. 20. S. 182. 1891. Nr. 38. S. 326.

²⁾ C. T. 1891. Nr. 41. S. 349.

³⁾ C. T. 1890. Nr. 20. S. 181.

Club“. Bicyclerne var jo kommet hertil fra England, der overhovedet paa mange Maader prægede Sportslivet, derfor det engelske Navn. Men allerede efter en Maanedes Forløb forandrede man Navnet til det, som Foreningen stadig bærer, „Dansk Bicycle Club“ eller „D. B. C.“¹⁾

Klubben, hvis første Formand var Frederik Bagge, havde til Formaal, som det hed i Lovene, „Fremme af Velocipede-Sporten i Danmark“. Den bestod til at begynde med mest af unge Mennesker. At møde en ældre Mand paa Bicycle var et Særsyn, der vakte Munterhed, og saadan blev det ved at være i adskillige Aar. I 1890 hører man saaledes som noget ganske særligt, at i Vejle er der flere „ældre Mænd“ paa 30 Aar, som cykler.²⁾

Fra det Øjeblik, en ung Mand besluttede at anskaffe sig en Bicycle og meldte sig ind i D. B. C., stod denne Forening ham kraftigt bi med Raad og Daad, med fysisk og moralsk Støtte og med megen Morskab og Fornøjelighed.

I Bicyclernes første Aar herhjemme forhandlede de ikke fra Forretningerne; dertil var der for faa Købere. Man maatte enten faa fabrikeret en Bicycle hos en Mekaniker eller Smed, eller bestille en i Udlandet, i begge Tilfælde efter Maal. De meget høje maatte have høje Bicycler, ca. 56 Tommers, de mindste kunde nøjes med 32 Tommers.³⁾ Bicyclens Størrelse blev altid angivet i danske eller engelske Tommer, der betegnede Forhjulets Diameter. — Der var en ret udbredt Tilbøjelighed til at vælge lave Maskiner, som D. B. C. søgte at modvirke ved

¹⁾ Love for The danish Bicycle Club, stiftet den 7. Maj 1881. Tillæg til Love og Ride-Reglement for Dansk Bicycle Club. Vedtagne paa Generalforsamlingen Lørdag den 4. Juni 1881.

²⁾ D. C. T. 1887. Nr. 14. S. 105. C. T. 1890. Nr. 2. S. 12.

³⁾ Aarsberetning fra Dansk Bicycle Club for Regnskabsaaret 1883—84. Kbh. 1884. S. 7.

en Lovparagraf, der forbød Brugen af Maskiner under 48 inches paa Udflugter.¹⁾

Naar man bestilte sin Bicycle i Udlandet gennem D. B. C., hvilket af sproglige Grunde sikkert har været praktisk, fik man selv Forhandlerrabatten. Priserne laa mellem ca. 100 Kr. for meget billige eller brugte Bicycles til ca. 400 Kr.²⁾

Det varede i Reglen ca. 7 Uger, før Cyklen kom. Denne Ventetid benyttede man passende til at lære at køre, hvilket skete paa D. B. C.s Øvelsesplads, om Vinteren Tivoli, om Sommeren Gothersgades Eksercerhus og -plads eller Østre Anlæg. Foreningen havde anskaffet et Par gamle Velocipeder og nogle Bicycles, og Undervisningen gik saadan for sig, at Begynderne maatte foretage de første Forsøg paa Velocipederne for derefter at fortsætte Ligevægtsøvelserne paa de høje Bicycles. En Mekaniker var engageret til at føre Tilsyn med Cyklerne, som meget ofte var i Stykker, og til at assistere ved Øvelserne. Der var saadan en Rift om Øvelsesmaskinerne, at man kunde gaa i Timevis paa Øvelsespladsen, før man fik fat i en.³⁾

Naar Rytterne havde lært nogenlunde at beherske deres Maskine, kunde de deltage i D. B. C.s Ture, men der kunde gaa Maaneder, før man kom saa vidt, at man turde vove sig ud i Byen. Turene afholdtes 2—3 Søndage hver Maaned. Midt i Ugen fik Medlemmerne et Kort fra Bestyrelsen, der meddelte, hvor Turen gik hen. Før Begyndernes Vedkommende var det saa langt som til Roskilde, Frederiksdal og Rungsted, for de mere øvede længere, f. Eks. til Køge, Hellebæk eller Hillerød.⁴⁾ Et af D. B. C.s

¹⁾ Love for The danish Bicycle Club . . . , S. 7.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 8. S. 63. Nationaltidende 17. 4. 1883.

³⁾ D. C. T. 1884. Nr. 7. 1885. Nr. 14. Nr. 19. S. 152. Aarsber. fra Dansk Bicycle Club for 1883—84. C. T. 1891. Nr. 53. S. 82 o. m. a. St.

⁴⁾ Aarsber. fra Dansk Bic. Cl. for . . . 1883—84, S. 6—7.

første Medlemmer fortæller om sin Forfærdelse, da Posten bragte ham et Brevkort med Meddelelse om, at der skulde være Tur til Ringsted: „Jeg kan ikke fortie for Dem, at jeg efter Læsningen af denne Meddelelse faldt bedøvet om paa en Stol, aldeles overvældet ved Tanken om denne forfærdelige Tur, hvilket ikke er saa forbausende, da jeg den Gang ikke havde naaet at komme om paa den forkerte Side af Skodsborg og endnu ikke havde lært at komme op paa min Bicycle“. Han mødte med en Taske, der indeholdt tilstrækkelig Proviant til en mindre Familiskovtur, en Flaske Portvin og en Natskjorte, og fik at vide, at Turen skulde gaa, ikke til Ringsted, men til Rungsted!

Man startede i Begyndelsen altid fra Landbohøjskolen, hvor Formanden, der var Søn af Professor S. H. O. Bagge, boede, senere oftest fra Gothersgades Eksercerplads. Mødetiden var i Reglen Klokken 9 om Morgenen, men man ventede gerne en halv Times Tid for at faa eventuelle Efternølere med, saa at „Raden“ kunde blive saa lang som mulig. Ventetiden tilbragte man med at prøve hinandens Bicycler, med at øve sig i at komme op paa Bicyclen, eller med at pudse de i Forvejen velpudsede og straalende Maskiner.¹⁾

Foreningens Ture foregik efter et strengt „Ride-Reglement“, hvis Bestemmelser giver et godt Billede af Bicycle-sportens Glæder og Vanskeligheder de første Aar:

„§ 1. Enhver Udflugt, som foretages samlet af Foreningen, anføres af Foreningens Formand, der tillige fungerer som Ride-Formand, denne vælger sin Adjutant.

§ 2. Formanden ordner Rækkefølgen og kommanderer Løbene, og er Enhver pligtig at lyde hans Anvisning og Instruxer.

§ 3. Ingen maa uden Formandens (Adjutantens) Til-

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 19. 1886. Nr. 22. S. 176.

ladelse forlade Gelederne under Løbet, eller afgive andet Signal end Nødsignal, med mindre anderledes er bestemt af Formanden.

§ 4. Klokke skal føres paa enhver Maskine, samt er Enhver forpligtiget at medføre Skruenøgle & Oliekande; før Startningen forvisser Adjutanten sig herom og melder til Formanden, om alt er i Orden.

§ 5. Formanden er pligtig at iagttage al tænkelig Forsigtighed under Løbet, saavel med Hensyn til Publikum som til Medlemmerne, afholder fra Løb paa Gangstier, hvor Politianordninger forbyder dette, samt iagttager al mulig Forsigtighed ligeoverfor Kjøretøjer, hvis Heste maatte vise sig sky for Maskinerne, tillader i Reglen ved saavel bratte Stigninger som Fald af Vejen de Medlemmer, som maatte ønske det, at stige af.

§ 6. Iøvrigt er Enhver pligtig at rette sig efter de Instruxer enhver særlig Udflugt maatte paalægge Formanden at udstede, dels for Publikums Sikkerhed, dels for at efterkomme Politianordninger.

§ 7. Emblem bæres paa enhver Forenings-Udflugt.

§ 8. Formanden er under Løbet Ansvarhavende for Clubben, forsaavidt Forseelsen ej maatte hidrøre fra Undladelse af givne Instruxer.

§ 9. Medlemmerne skulle være i Besiddelse af en Lygte, som efter Formandens Forslag medføres.

§ 10. Overtrædelse af Ridereglementets §§ medfører en Bøde af 50 Øre for hvert særligt Tilfælde og erlægges strax til Adjutanten og tilfalder Kassen.

Bestyrelsen anmoder de ærede Medlemmer om, naar de kjøre alene, at iagttage al mulig Forsigtighed, ved paa smalle og stærkt befærdede Veje kun at ride i Skridt ligesom ved Svingninger af Veje og Overkjørsler at ride langsomt og røre Signalklokken, altid at vige saa langt til Siden for Kjøretøjer som muligt og undgaa at ride hurtig imod Hestene, idet en besindig Holdning og gentlemans-

mæssig Opførsel maa være et Særkende for Clubbens Medlemmer og til Gavn for Sporten.“

Ridereglementet viser, hvor høje Maal D. B. C. satte sig for Bicyclerytternes Optræden ind- og udadtil og for Sportens Gennemførelse paa bedste Maade. Intet Under, at Foreningen nød stor Anseelse, og at dens Medlemmer med Stolthed bar dens Emblem, en Bicycle af Nysølv paa rød Silkegrund.

Emblemet skulde ifølge Klubbens første Love af 7. Maj 1881 bæres ved alle D. B. C.s Sammenkomster. Ved en Revision af Lovene i August 1882 indførtes en obligatorisk Klubhue til Brug paa Øvelsespladsen og Turene: „Medlemshuen bærer et forniklet Emblem med Snor, Bestyrelsens do. med rød Kokarde under, Formandens og Æresmedlemmernes samme men med forgyldt Emblem og Snor.“¹⁾

I Ridereglementet af samme Dato foreskrevs Paaklædningen paa Turene: Klubhuen og Knæbenklæder uden Gamascher.

Det har nok været et flot Syn at se D. B. C. paa Klubtur: rullende frem paa de høje Hjul en Flok unge Mennesker, klædt ensartet i stram Jakke, Knæbenklæder, Sportsstrømper og den lille Hue med Emblem og Snor.

D. B. C.s Bestyrelse var ikke altid helt tilfreds med Antallet af Deltagere i Klubturene. Efter Sommeren 1885, der havde haft meget ustadigt Vejr, syntes den, at der maatte gøres noget, og i September udsatte den 5 sølvforgyldte Medailler som Belønning til de Bicyclister, der fik deltaget i de fleste Ture i Aarets Løb. Med Medaljerne fulgte Ret og næsten Pligt til at bære dem paa Turene. Stimulansen virkede dog ikke, Vejret blev ved at være daarligt, og man holdt snart op med Turene for det

¹⁾ Love for Dansk Bicycle Club ... (Vedtagne den 16de August 1882.) § 23.

Aar. For næste Aar, 1886, blev Medaillen kun uddelt i eet Eksempplar.¹⁾

Paa D. B. C.s Program stod Afholdelsen af aarlige Væddeløb. Allerede i Sommeren 1881, i Foreningens Stiftelsesaar, fik man gjort et Skridt hen imod dette Maal. En engelsk Hurtigløber, King, optraadte i Tivoli og udfordrede enhver til at konkurrere med sig til Hest, til Vogns eller til Fods. Søndag den 28. August deltog en Dame paa Velocipede i Væddeløbet, men opgav hurtigt. Da Løbene skulde gentages den 4. September, havde der ifølge Annoncerne meldt sig „en Dame paa en af de nye, høje Velocipeder“. Damen udeblev dog. Næste Søndag, den 11. September 1881, deltog fire af D. B. C.s Medlemmer i Løbene, dog uden at konkurrere om den udsatte Præmie. De kørte hurtigt og elegant og vakte stor Beundring hos de forsamlede Menneskemasser.²⁾

Næste Aar, 1882, holdt D. B. C. sit første offentlige Væddeløb, der naturligvis var et Amatørløb. Det skete den 8. Oktober i Tivoli og var en stor Begivenhed, der overværedes af ca. 5000 Mennesker. Løbene gik rundt om den lille Sø foran Koncertsalen; Banen var yderst slet, og for at undgaa Katastrofer ved Sammenstød havde man bundet Halm og Puder paa Træer og Lygtepæle langs Ruten.³⁾ Deltagerne i de forskellige Løb gjorde deres bedste og kørte godt til — der blev kørt med en Fart helt op til 27 Fod pr. Sekund — og flere af Cyklesportens dygtigste Folk i de kommende Aar vandt her deres første Sporer.

Efter denne glimrende Indledning blev der nu hvert

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 5. S. 33. Nr. 8. S. 61. Nr. 9. S. 67. 1887. Nr. 12. S. 89—90.

²⁾ Aftenbladet 22.8., 29.8., 10.9., 12.9. 1881. Dags-Telegraf 28.8., 29.8., 4.9., 5.9., 11.9., 12.9. 1881. Nutiden 4.9. 1881. Illustreret Tiden 4.9. 1881.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 17. S. 3.

Aar holdt Cykelløb i København. Løbene beholdt længe et meget amatør-mæssigt Præg. Dette skyldtes navnlig de daarlige Baneforhold. Mens man brugte Banen i Tivoli, maatte Træningen, eller, som det dengang hed, „Træneringen“, indskrænkes til et Minimum; man kunde nemlig



Væddeløbsrytter.

Haandbog i Bicycle Sport. 1885.

først holde Løbet, efter at Tivoli havde sluttet sin Sæson, men for at ikke Efteraarskulden skulde gøre det for ubehageligt for Tilskuerne at overvære Løbet, maatte dette paa den anden Side afholdes hurtigst muligt, saa der blev i Reglen kun givet Rytterne en otte Dages Tid til at træne paa Banen. Selve Banens Slethed skulde desuden langt fra bidrage til Løbenes Elegance, og de andre Baner — Traverbanen og Gothersgades Eksercerplads — som man

senere anvendte og ofrede meget paa for at bringe dem i formaalstjenlig Stand, var og blev, om end bedre, saa dog alt andet end gode.¹⁾ — Hertil kom, at man dengang ikke rigtig kendte til rationel Træning herhjemme. Hele Træningen bestod i, at Deltagerne i Løbet hver Dag kørte Banen rundt nogle Gange i fuld Fart. Man gjorde heller ikke mere ud af det, da københavnske Bicycleryttere engang skulde til Norge for at deltage i et Løb. Maskinerne, der blev kørt paa til Løbene, var de almindelige tunge Landevejsmaskiner eller Roadstere. Saa sent som i Foraaret 1886 ejede endnu ingen dansk Rytter en Racerbicycle.²⁾

Den 4. Oktober 1885 afholdt D. B. C. det første Mesterskabsløb. Det var planlagt som Mesterskabsløb ikke blot for Danmark, men for hele Norden; men den eneste udenlandske Rytter, en Nordmand, der var kommet hertil for at deltage, trak sig tilbage, da han saa Banen i Tivoli. Vinderen, den senere Højesteretssagfører Ulf Hansen, blev altsaa den første, der vandt Mesterskabet for Norden i Cykelløb.³⁾

Men trods alle Mangler gik Løbene med Liv og Lystighed og var samlende Begivenheder for alle cykleinteresserede. Foruden de almindelige Løb for Bicycler holdtes des undertiden ogsaa Løb for Tricycler og for de saakaldte „dobbelte Tricycler“ eller Tandems. De dengang brugte Tandems var i Almindelighed ikke af samme Type som de nuværende med de to Hjul i lige Linie efter hinanden, men lignede de tosporede Tricycler. — Somme Tider var der ogsaa Forhindringsløb, og en enkelt Gang deltog en Travhest, Pylle, i et Udholdenhedsløb paa en Mil mod seks Bicycler. Det foregik paa Traverbanen, og

¹⁾ D. C. T. 1886. Nr. 24. S. 187 og 189. Nr. 3. S. 17. Nr. 5. S. 33.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 24. 1886. Nr. 18. S. 140. Nr. 20. S. 157.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 7. S. 52 og 56. Nr. 8. S. 60. 1886. Nr. 20. S. 158.

Pylle vandt med 26 Sekunder, men den var jo ogsaa paa egen Bane!¹⁾

Løbene sluttede ofte med en flot Opvisning i Kunstløb, hvor Deltagerne kunde præstere saadanne imponerende Akrobatiknumre som at „springe fra Jorden med Fødderne op paa Sadlen“, „sidde som Dame uden at holde fast med Hænderne“ og „ligge paa Ryggen paa Sadlen med Benene strakt op i Luften“.²⁾

En anden Side af D. B. C.s energiske Arbejde for Bicyclesporten blev Udgivelsen af „Dansk Cycle-Tidende“, et lille Blad, der begyndte at udkomme i Maj 1884 og i Begyndelsen blev trykt af Fr. Bagge i hans eget Trykkeri. Med Afbrydelser og under vekslende Redaktører eksisterede det til sidst i 1887 med en sidste Opblussen i et Slags Oversigtsnummer i Sommeren 1889. Bladet tog sig paa alle Maader af de cyklendes Sag, bragte Meddelelser om alt nyt i Cykleverdenen, diskuterede aktuelle Spørgsmaal, og uddelte Ros og Dadel.

„Til Dansk Cycle-Tidende“ kunde man sende alenlange Beretninger om sine Ture med stor Chance for at faa dem optaget, navnlig i Bladets første Tid, med detaljerede Beskrivelser af Vejr og Veje, hvor lang Tid det tog at køre derfra og dertil, hvor man havde spist til Middag, og hvor man havde drukket Kaffe eller Øl, og hvordan det smagte, og hvad det hele havde kostet o. s. v. o. s. v.

I Aarenes Løb bragte „Dansk Cycle-Tidende“ adskillige mærkværdige Beretninger om, hvad der hændte i Cyklistverdenen i Ind- og Udlandet; flere af dem stod i en Rubrik med den tankevækkende Titel „Løse Skruer“.

I nogen Tid var det en Del Bicyclerytteres Ærgerrighed at køre op ad Sneglegangen i Rundetaarn. Det var ikke nogen let Cykletur; „Dansk Cycle-Tidende“ beskriver den:

¹⁾ D. C. T. 1887. Nr. 16. S. 122.

²⁾ D. C. T. 1886. Nr. 24. S. 189. 1887. Nr. 16. S. 122. Tidsskrift for Sport, 2. Aarg. 1884. S. 134. o. m. a. St.

„det lykkedes ham dog ikke at ride mere end Taarnet en Gang rundt, thi naar han var kommet saa vidt, havde han fjernet sig et Par Alen fra Ydermuren, og Stigningen var da saa stærk, at Hjulet gik rundt uden at bide fast i Gulvet, saa at Rytteren i en Fart maatte springe af, for at undgaa at gaa forover“. ¹⁾ Kort Tid efter dette Forsøg lykkedes det to Bicycleryttere at køre helt op til Trappen øverst oppe, og „Dansk Cycle-Tidende“ kunde meddele, „Rundetaarn er taget“. Det varede halvandet Minut at køre hele Vejen op. — I de følgende Aar blev Kunststykket gentaget adskillige Gange. ²⁾

Blandt opsigtsvækkende Nyheder fra Udlandet kan følgende nævnes: i Slutningen af 1884 fortælles om Bi- og Tricyclernes store Udbredelse i England blandt Kontor- og Forretningsfolk og Læger, der benytter dem til at køre til og fra deres Arbejde, ja „selv Præster paa Landet betjener sig som oftest deraf, for at opsøge sin spredte Menighed“. ³⁾

I det foretagsomme Amerika startedes i April 1884 den første „Jordomridning“ af en Englænder, der ifølge et amerikansk Sportsblad var „kollosal stærk og modig som en Løve“, og i 1886 og 1887 blev der holdt nogle „sex Dages Væddeløb“. Det ene af disse var et „Go as you please“-Løb, hvor Deltagerne kunde bruge den fastsatte Tid efter Ønske, køre, naar det passede dem, og hvile, naar de helst vilde det. Der var tre Deltagere, den ene en Dame. Indskuddet var for Herrernes Vedkommende 1000 Dollars, mens Damen skulde give det halve. Hele Beløbet tilfaldt Sejrherreren. — Ved et andet Løb blev der kørt

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 2.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 3. S. 22. Politiken 25.6. og 27.7. 1888. Nyborg Avis 2.7. 1888.

³⁾ D. C. T. 1884. Nr. 11.

8 Timer daglig, og det gjaldt saa om at tilbagelægge den længste Distance i Løbet af de 48 Timer.¹⁾

En engelsk Professionsrytter, Duncan, udførte i 1881 en bemærkelsesværdig Bedrift i Frankrig. To Dage efter, at han i et Løb var faldet og havde brækket Armen, insisterede han til Trods for ethvert Raad og stik imod sin Læges Anvisning paa at deltage i et Distanceløb paa 130 km. Han blev løftet op paa Bicyclen med Armen i Bind under en Storm af Bifald. Desværre var han saa uheldig at falde i første Omgang, men alligevel naaede han at komme ind som Nummer 3.²⁾

Fra Tyskland kom Beretningen om „Deutscher Radfahrer Bund“s yngste Rytter. Da han var 15 Maaneder gammel, kørte han paa Tricycle, som han i en Alder af 3¹/₄ Aar byttede med en 50 cms Bicycle. „Dansk Cycle-Tidende“ fortæller, at „han styrer sin Maskine med større Sikkerhed end nogen ældre Rytter, og er i Besiddelse af stor Udholdenhed.“³⁾

D. B. C. begyndte tidligt et Arbejde paa at skabe bedre Forhold for Cyklisterne ved at forhandle med Myndighederne i paakommende Tilfælde, bringe Beretninger om Vejenes Tilstand, skaffe Rabat paa Hoteller og Kroer, og lignende, et Arbejde, som blev ført videre af Dansk Cyklist Forbund fra dets Start i 1905.

Ogsaa paa anden Maade sørgede D. B. C. for at gøre sig til et Samlingssted for sine Medlemmer. Foreningen holdt et Klublokale, hvor man kunde læse Aviser og Tidsskrifter, træffe Kammerater og høre Sportsnyt, spille Kort og Skak.⁴⁾ En Tid lejede man en Keglebane paa Vodroffslund. Man gik endog saa vidt, at man — i November

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 23. 1886. Nr. 17. S. 135. 1887. Nr. 10. S. 77. Nr. 14. S. 110.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 10. S. 77.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 2. S. 13.

⁴⁾ D. C. T. 1884. Nr. 5—6. 1885. Nr. 11. S. 84. 1886. Nr. 21. S. 164.

1885 — dannede en Sangforening inden for D. B. C., der ved flerstemmige Sange skulde bidrage til den selskabelige Underholdning i Klubben,¹⁾ og i Aaret 1885 anskaffede D. B. C. en halv Lotteriseddel i Klasselotteriet, som omsider efter 5 Aars Forløb i 1890 indbragte en Gevinst paa 500 Kr.²⁾

I April 1886 holdt D. B. C. sit første Bal. Først var der Aftenunderholdning og en Komædie, „Robert og Signe“, og da der ingen Damer var i D. B. C., maatte et af Medlemmerne ofre sit smukke Skæg for at kunne spille Signes Rolle. Et andet Led i Underholdningen var Optræden af en Kvadrille paa Bicycle. Hertil var megen Øvelse nødvendig, og Kvadrillen var da saa heldig hertil at finde en saadan Sjældenhed som en asfalteret Skolegaard.³⁾

For Medlemmerne af D. B. C. og de andre Cykleklubber, der snart stiftedes her og i Provinsen, var „Bicycleridningen“ en dejlig Sport og stor Fornøjelse, der gav Anledning til et fornøjeligt Liv inden for Klubberne Landet over med livlig Forbindelse mellem de forskellige Klubber, Besøg fra By til By, og for de bedste Ryttere nu og da Udenlandsrejser for at deltage i Løb. For de fleste unge og raske Mennesker var vist en Bicycle det højeste Ønske i disse Aar.

Men Bicyclesporten var en eksklusiv Sport, og *kun* Sport. En Bicycle var ret dyr, saa Fornøjelsen at eje et saadant Køretøj var i Almindelighed forbeholdt de velhavende samt Folk med særlige Forbindelser i Branchen, saasom Smede eller Mekanikere, der kunde lave Bicyclen selv.

Bicyclen egnede sig ikke til Nyttækørsel. Skønt gamle Bicycleryttere med Begejstring hævder, at Bicyclen var lige saa nem at køre som en moderne Cykel, maa man

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 9. S. 67 og 72.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 18. C. T. 1890. Nr. 32. S. 282.

³⁾ D. C. T. 1886. Nr. 19. S. 148 og 151.

dog formode, at dens noget problematiske Paalidelighed hindrede den i at blive et Transportmiddel, som man virkelig kunde regne med. Bicyclen blev anvendt til Løb og til Ture, men ikke til umiddelbar Nytte. Den var en Maskine, der kun blev taget frem til Brug om Søndagen



Tricycle.

Wilhelm Wolf: Fahrrad u. Radfahrer. 1890.

og paa Sommeraftener. Resten af Tiden tilbragte den paa Ejerens Trappegang eller i hans Stue. Der fandtes ingen Cykleskure, og en Bicycle var naturligvis alt for kostbar til at staa paa Gaden, hvor den uvægerligt vilde samle et Opløb af nysgerrige Pilfingre. Altsaa maatte man tage den med hen, hvor man boede, om det saa var paa første Sal. En saadan Transport op og ned ad Trapper maa have været ret besværlig, da en Bicycle vejede ca. 60—80 Pund.¹⁾

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 13.

For det store Publikum var en Bicycle i Begyndelsen blot „en høi Velocipede“. De gamle lave og klodsede Velocipeder, der var den store Mode i København i 1869, gav ganske naturligt Navnet videre til Bicyclerne, der jo i Virkeligheden ogsaa var Velocipeder, blot af en ny Konstruktion. Det skyldes sikkert kun D. B. C.s Navn og Virksomhed, at Navnet Bicycle trængte igennem. Betegnelsen „Velocipede“ i Stedet for Bicycle eller Cycle finder man jævnlig i 1880'erne, navnlig i oversatte Tekster, og endnu saa sent som 1892 brugtes den i en Cykelhandler-annonce.¹⁾

Ordet Velocipede var nu ogsaa nemt at udtale, selv om det var langt, mens det engelske *Bicycle* voldte mange Kvaler. Skulde det udtales baisikl eller bisikl eller bai-saikl eller maaske bisaikl? Victor Hansen, den bekendte Søofficer og Forfatter, udgav i 1890 1. Del af sin store Idrætsbog, hvori han fastslog Udtalen baisikl som den rigtige, men samtidig hævdede, at det maatte hedde saikel-sport og saiklist. Desværre, siger han, gaar det ikke an at bruge, hvad han kalder „den mest korrekte Udtale“, nemlig bikykkel.²⁾

Inden for Cyklisternes Kreds kom Bicyclen til at skifte Navn i sin tiaarige Levetid her i Landet. I England kom den til at hedde Ordinary, der betyder „almindelig“, og dette Navn blev indført her af „Dansk Sportstidende“, der, efter at „Dansk Cycle-Tidende“ var gaaet ind, i et Par Aar, 1888—89, var D. B. C.s officielle Blad.³⁾ Den Mand, der havde indført Navnet „Ordinary“ i „Dansk Sportstidende“, blev i 1890 Redaktør af et stort nyt „Cycle Tidende“, og dette fastslog i Slutningen af 1890 med Stolthed, at det nye Navn nu blev brugt af saa godt som

¹⁾ Dansk Sportstidende 1888. Nr. 51. S. 407 o. m. a. St. C. T. 1892 Nr. 128. S. 1176.

²⁾ Victor Hansen: Illustreret Idrætsbog. I. Kbh. 1890. S. 386 f.

³⁾ Dansk Sportstidende 1889. Nr. 2. S. 13.

alle. Dette var maaske rigtigt, naar man med „alle“ mente alle Cyklister, for blandt de ikke-cyklende beholdt Bicyclen sit Navn, indtil det blev afløst af „Cycle“. De forkortede Benævnelser „Cycle“ og „Cyclist“ kom frem allerede 1884—85, men blev først almindelige et Par Aar efter, mens Verbet „at cycle“ først kom i Brug senere, omkring 1892. — Bicyclen kom da hertil som „høi Velocipede“, havde sin store Tid som „Bicycle“ og sluttede af med Kælenavnet „g. o. O.“, „good old Ordinary“, der blev brugt af den Kreds af Bicyclister, der holdt længst fast ved den, før den omsider maatte vige for den lave Cykel. — I Udlandet enedes man forskellige Steder om nationale Betegnelser, saaledes vedtog man paa et Møde i Leipzig i August 1884 de tyske Ord Rad, Doppelrad (Tricycle) o. s. v., og i Norge hed det Tohjuler, Trehjuler og Hjulmand, en, som „Tidsskrift for Sport“ med Rette mente, „for danske Øren noget tvivlsom Benævnelse“. ¹⁾ Ogsaa i Danmark træffes Ord som „Hjulsport“, „Tvehjul“, „Trehjul“ og „Kørehjul“, og overhovedet herskede der i mange Aar en ikke ringe Forvirring ved Betegnelsen af de efterhaanden mere og mere populære Maskiner. ²⁾

Hver Gang en ny Cykeltype er kommet frem, har man syntes, at den var grimmere end den forrige og velkendte. Saaledes ogsaa nu. Redaktør Steenberg, der ganske vist havde særlige Grunde til at holde af de gamle Velocipeder, da det var ham, der først havde bragt en af dem her til Landet, mente i hvert Fald, at „en smukt bygget Velocipede efter den tidligere Form tog sig med sin Rytter bedre ud end Nutidens Velocipede-Ryttere, som ganske vist, sidende paa Toppen af dette 2 Alen store Hjul, let kommer til at tage sig en Smule vildt ud.“ ³⁾ I Begyndelsen mente

¹⁾ T. f. Sp. 1884. S. 141. 1885. S. 474.

²⁾ Dansk Sportstidende 1888. Nr. 30. S. 235. Politiken 10.6. 1888, 14.6. 1891. o. m. a. St.

³⁾ Ind.-T. 15. 5. 1883.

sikkert de fleste som Steenberg, men efterhaanden fik man i Sportskredse Øjnene op for Bicyclens Elegance, og den blev højt beundret og anset, ogsaa paa Grund af de gode Resultater, der naaedes med den, og de store Krav, den stillede til Rytteren.

Det store Publikums Holdning voldte Cyklisterne mange Bekymringer og Vanskeligheder baade i Bicyclernes Tid og senere. Mens Københavnerne forholdt sig ret interesseret og ikke alt for uvenligt over for Bicyclisterne og for Størstedelens Vedkommende indskrænkede sig til at raabe „Storborger“ efter dem, eller „Æh, De taber det lille Hjul!“, var Landboerne dem afgjort fjendtligt sindede. Det skyldtes maaske for en stor Del, at Tilsynkomsten af blot en enkelt Bicyclerytter for det meste gjorde Hestene sky og ustyrlige.¹⁾ Det var langt fra nogen ublandet Fornøjelse at køre paa Landet. For det første var mange af Vejene tæt ved København ofte i en ubeskrivelig Tilstand.²⁾ Det var dog ikke det værste; men saa snart Bicyclisterne kom uden for Byen, maatte de være forberedt paa Overfald og Chikaneri. Kuskene spærrede Vejene for dem og slog efter dem med Piskene, og Folk prøvede at vælte dem, kastede med Sten eller stak Kæppe ind i Hjulene paa Bicyclerne. Hundene, der havde særlig vanskeligt ved at vænne sig til Synet af Bicyclerne, overfaldt dem i Flokkevis, og efterhaanden kom en Lommefuld hjemmefra medbragte Skærver eller en Hundepisk eller en Pistol til at skræmme Dyrene med til at høre med til en Bicyclists faste Udstyr.³⁾

Ogsaa fra Politiets Side mødte Bicyclesporten Vanskeligheder. En Bicycle ansaas mange Steder for et Køretøj, der var til stor Fare for den almindelige Sikkerhed, og

¹⁾ D. C. T. 1884. Nr. 4, Nr. 20 o. m. a. St.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 9. S. 68—69 o. m. a. St.

³⁾ D. C. T. 1884. Nr. 4. 1885. Nr. 20 og 24. Nr. 3. S. 18. Nr. 8. S. 63. 1886. Nr. 22. S. 174. 1887. Nr. 11. S. 84 o. m. a. St.

Politiet traf Landet over sine Foranstaltninger mod dem. Københavns nye Politivedtægt af 22. Juni 1883 henviste „Kjørsel med Velocipeder og lignende Befordringsmidler“ til Kørebane og Ridesti, paabød „fornøden Forsigtighed“ og forbød Kørsel med Velocipeder samt Fragt- og Arbejdsvogne paa Strøget og i forskellige Anlæg.¹⁾ Velocipederne skulde endvidere „være forsynede med forsvarlige Bjælder eller Klokker, saa at man i tilbørlig Afstand kan høre deres Komme“. Uden for København traf man paa urimeligere Forbud: I Frederiksborg, Sorø og flere Amter skulde Bicycleryttere holde stille, hvilket praktisk talt var det samme som at springe af, naar de passeredes af kørende eller ridende, hvad der nok kunde give nogle livlige Bicycleture med megen Anledning til at indøve Op- og Nedspring. Endnu værre var det i Slagelse; der maatte man overhovedet ikke køre paa Bicycle saa sent som i 1885. Det samme var forresten Tilfældet i Berlin i samme Aar. Der maatte man ikke køre paa Bicycle, men nok paa Tricycle.²⁾

Nej, det var ikke lutter Spøg at være Bicyclerytter. Til Gengæld drev man Sporten med Iver og Grundighed og fandt Hjælp i Haandbøger og instruktive Bladartikler. Der var ikke det, man ikke kunde læse sig til angaaende Bicycleridning. Man fik detailleret Besked om, hvordan man skulde komme op paa Maskinen og ned igen, om Holdningen, om Kørsel i forskelligt Terræn, om Bicyclens Pasning og Pleje o. s. v. o. s. v. Navnlig med Hensyn til Op- og Nedspring, der kunde varieres meget, var der mange gode Raad at faa. En Amerikaner paastod i en Artikel i „Dansk Cycle-Tidende“ at kunne 25 forskellige Opspring.³⁾

¹⁾ D. C. T. 1886. Nr. 17. S. 136. — Politivedt. 22. 6. 1883.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 21 og 23. Nr. 8. S. 61. Nr. 14 og 19. Dansk Sportstidende 1888. Nr. 22. S. 172.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 1. S. 6.

I 1885 udkom den første Haandbog i Bicyclesport. Den var oversat fra Tysk og forsynet med gode Illustrationer. Bogen giver meget indgaaende Besked om alt, Bicyclekørslen vedrørende. Der angives tre Maader at stige af Bicyclen: langsom Afstigning, „Springet tilbage“ og „Afspringet over Styrestangen“. Dette sidste „ser meget sværere ud, end det er, og fordrer kun nogen Selvtillid. Det bliver udført paa den Maade, at det ene Ben bringes i Højde med Styrestangen og medens den nærmest værende Haand for et Øieblik slipper Grebet, svinges over denne, hvorefter det bringes ud paa den anden Side; ved at ogsaa den anden Haand under Passagen slipper Taget. Sluttelig komme altsaa Benene til at hænge paa samme Side, hvorpaa der springes ned. Imidlertid maa naturligvis de enkelte Momenter følge hurtigt og ligesom glide over i hinanden, og da ser dette Spring dristigt og godt ud. Men det maa dog anbefales, naar dette Spring øves, at udvise nogen Forsigtighed; thi det kan let passere, at man faar Fødderne ind i Hjulegerne, hvilket selvfølgelig er ubehageligt af flere Grunde.“

Haandbogens Forfatter opregner under „Længere Udflugter“ alle Bicyclesportens Fordele: Bicyclisten sparer Tid og Penge og er sin egen Herre, „ligesom man ogsaa ganske anderledes fyldigt kan nyde de smukke Udsigter end gennem Jernbanecoupeernes Vinduer“. — Bicyclisten maa sørge for en passende Paaklædning, endelig af Uld, for at undgaa Forkølelse, og „han bør ei heller undlade at medføre et lille Halstørklæde, som han kan tage paa, naar han er ophedet og stiger af, for derved at sikre sig mod Forkjølelse.“ Ikke alene denne ubehagelige Sygdom formodedes navnlig at true Bicyclister, men mange Mennesker ansaa Bicyclesporten for at være sundhedsfarlig i det hele taget. En engelsk Læge hævdede, at de voldsomme Bevægelser, som Sporten kunde medføre, havde indgribende Indflydelse paa Helbredet, og en Kol-

lega og Landsmand kom ham til Hjælp ved at anføre, „at Tartarer, Rødhuder og nordamerikanske Indianere have forkortet Livet ved at voltigere i deres respektive Sadler.“¹⁾

„Levemaaden“ paa længere Udflugter behandles i Haandbogen: man bør starte Kl. 5—6 Morgen eller tidligere efter et godt Morgenmaaltid. For øvrigt bør man hellere spise ofte og lidt end sjældnere og mere, „thi den megen Spisen medfører Ladhed“. Med Hensyn til Drikke maa man være forsigtig, men „til Aften kan man drikke sig et Par Glas Øl“. Ifølge „Dansk Sportstidende“ gjaldt det her først og fremmest at skelne mellem de to Slags Tørst, den lokale eller falske og den konstitutionelle eller egentlige, ægte Tørst.²⁾

Fra Amerika stammede følgende Forfriskningsmetode, som „Dansk Cycle-Tidende“ med en vis skeptisk Humor bragte til sine Læseseres Kundskab: „Paa Styret anbringes en lille Feltflaske fyldt med Citronsaft eller lignende; fra denne fører en Gummislange, hvis ene Ende Rytteren holder i Munden. Herved opnaas 2 Ting: 1) kommer Rytteren til at ride med lukket Mund, og 2) kan han stadig, ved at suge lidt Saft til sig, holde Munden fugtig.“³⁾

For øvrigt kom der en Masse Ting i Handelen, som var beregnede for Bicycleryttere: Dragter, Huer og Handsker, Tasker og Bicycledele, Brevpapir med humoristiske „Bicycle Situationer“, og en „velsmagende, styrkende, læskende, let og oplivende“ Drik.⁴⁾

D. B. C. fik ikke længe Lov at være den eneste Forening for Cyklisterne. Side om Side med den trivedes i Sportens første Aar „Tri- og Bicycleclubben“. Denne savnede en Øvelsesplads og henvendte sig derfor i Oktober

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 9. S. 71.

²⁾ Dansk Sportstidende 1889. Nr. 33. S. 267.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 6. S. 50.

⁴⁾ D. C. T. 1885. Nr. 20. Nr. 2. S. 9. 1887. Nr. 11. S. 88.

1882 til Magistraten med Anmodning „om at maatte befare Østre Anlæg“. Anmodningen blev denne Gang afslaaet, men da Klubben i Januar næste Aar bad om det samme, blev der givet Tilladelse, dog kun til Kørsel før Kl. 9 om Morgenen og da i Ydergangene langs Glaciet og i Kirsebærgangen. Faa Maaneder efter søgte og fik D. B. C. den samme Tilladelse, hvorefter der blev anbragt en Øvelsbicycle derude. Knap to Aar efter, i Marts 1885, blev den atter fjernet, da den ikke blev brugt meget.¹⁾ I Sommeren 1883 holdt Bi- og Tricycleklubben et velbesøgt Væddeløb paa Klampenborg Badeanstalt. Men Klubbens Levetid var ikke lang; paa en Generalforsamling den 24. Oktober 1884 blev den ophævet. De fleste af dens Medlemmer gik ind i D. B. C.²⁾

Efterhaanden som Bicyclisternes Tal voksede, blev der stiftet adskillige Klubber i Provinsen. Man ønskede da en Forening, der, i Modsætning til D. B. C., som var en rent københavnsk Klub, kunde tage sig af Bicyclesporten i hele Landet. Derfor stiftede en Del københavnske Bicycleryttere i Marts 1885 „Dansk Cycle Union“, hvis Formaal var at danne et Bindeled mellem de forskellige Klubber i Landet og i øvrigt at støtte Sporten ved at skaffe Prisnedsættelser paa Skibe, Jernbaner og Hoteller, samt at udgive en Haandbog hvert Aar.³⁾

Unionen afholdt ogsaa Væddeløb. Dens første Løb afholdtes i September 1885 paa den nye Traverbane ude ved Lyngbyvejen og var paa flere Maader en Begivenhed inden for københavnsk Cykelsport. Da Banen var meget bedre end den i Tivoli, blev ogsaa Løbet meget bedre end alle Løb, der hidtil havde været set i København. Og for første Gang deltog der her i et københavnsk Cykelløb

¹⁾ Brolægnings- og Veivæsenets Journal 1882. 785. sst. 1883. 42 og 222. D. C. T. 1885. Nr. 18.

²⁾ Dags-Telegrafens 30.7. 1883. Tidssk. f. Sport 2. Aarg. 1885. S. 192.

³⁾ D. C. T. 1885. Nr. 19.

Udlændinge, idet to Nordmænd mødte op for at tage Revanche for en Sejr, som Københavneren Ulf Hansen havde vundet over dem ved et Løb i Kristiania kort Tid forinden. Det lykkedes dem dog ikke, Ulf Hansen besejrede dem i begge de to Løb, de kørte.¹⁾



Tandem Triecyle.

Wilhelm Wolf: Fahrrad u. Radfahrer. 1890.

Et Spørgsmaal, der beskæftigede Cyklistverdenen stærkt i Aarene fra omkring 1885, var Anlægget af en Cyklebane til Afløsning af den elendige, nærmest livsfarlige Bane i Tivoli. D. B. C. førte mange og lange Forhandlinger med Magistraten om Leje af en Grund og med Fagfolk

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 7. S. 52 f. 1886. Nr. 14. S. 107 f. Tidsskrift for Sport, 3. Aarg. 1886. S. 140 f.

om Anlæg af en Bane, men der kom ikke noget Resultat ud af det hele paa Grund af svigtende økonomisk Evne. D. B. C. fik dog indsamlet ca. 3000 Kr.¹⁾

I Oktober 1886 tog man da fat paa en anden Maade. En Del Cyklister, heriblandt den senere energiske Formand for Dansk Cyklist Forbund, Kommunalærer Gabriel Jensen, stiftede „Foreningen til Anlæggelse af en Cyclebane ved Kjøbenhavn“. Formanden var Frederik Bagge. Foreningens Formaal var, som det hed i et Cirkulære, der blev udsendt, „at søge Planen om en Bi- og Tricyclebane realiseret“. Hensigten skulde naas, ved at hvert Medlem tegnede sig for en eller flere Portioner paa 50 Kr., som i Løbet af 2 Aar blev opkrævet med et maanedligt Kontingent af 2 Kr. pr. Portion.²⁾

Det gik i Begyndelsen ikke særlig hurtigt med at faa Penge ind, og Foreningen maatte foretage sig forskellige Ting for at stimulere Interessen. Den bortloddede en Bicycle, som dog kun indbragte 50 Kr. Mere Virkning gjorde maaske en Artikel i „Dansk Cycle-Tidende“, der maatte røre selv det haardeste Hjerte ved det tragiske Perspektiv, den oprullede: „husk paa, at denne smukke og sunde Sport til Slut vil helt dø hen hos os, hvis vi ikke selv gjør Noget for den. Støt derfor Foreningen . . .“ o. s. v. o. s. v.³⁾

I Løbet af de næste faa Aar lykkedes det Foreningen at faa anlagt D. B. C.s Bane i Ordrup. Den blev aabnet Søndag den 29. Juli 1888 og har siden været Skuepladsen for mange store Begivenheder inden for Cyklesporten.⁴⁾

København var dog ikke den By, der kunde prale af at have anlagt den første danske Væddeløbsbane. Ligesom ved Bicyclens Indførelse kom ogsaa her Fyn først. I Sommeren 1887 blev der anlagt en Cyclebane i Svend-

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 13. Nr. 10. S. 75. 1886. Nr. 13. S. 100.

²⁾ D. C. T. 1886. Nr. 7. S. 49—50. Nr. 8. S. 57—58.

³⁾ D. C. T. 1887. Nr. 12. S. 92—93.

⁴⁾ Dansk Sportstidende 1888. Nr. 31. S. 249.

borg, i Gl. Hestehave; den gik rundt om en Dam, og første Gang, der var Væddeløb, faldt da ogsaa en af Deltagerne i Vandet. Han naaede dog over Maalstregen kun 28 Sekunder efter Nummer 1. Ogsaa den i 1887 stiftede „Langelands Cycle Club“ fik allerede samme Aar en Væddeløbsbane.¹⁾

I Begyndelsen af Aaret 1885, da Banediskussionens Bølger gik højt i „Dansk Cycle-Tidende“, fremkom en Indsender i al Beskedenhed med en Idé, hvis Realisation efter hans Mening maatte være af enorm Betydning for Cyklesporten i København. Det, han ønskede, var „Intet mindre end Anlægget af en smal grusbelagt Ridesti omkring eller igjennem Byen, særlig forbeholdt Cyclisten i Lighed med den tilstedeværende Ridebane for „Hesteryttere“.“ Det var Synd at sige, at dette det første Forslag om en Cyklesti i København blev modtaget med Begejstring. Tværtimod. I Bladets næste Nummer blev det skaa-ret kraftigt ned. En Indsender skrev: „At anlægge og vedligeholde en Ridesti for Bicycleryttere gjennem og omkring Byen tror jeg vilde udkræve større Vanskeligheder og Omkostninger, end Anskaffelsen af en Væddeløbs-Bane; men aldeles afset herfra, vilde en smal Ridesti omkring Byen let friste Bicyclerytterne til at kjøre med fuld Fart, noget som Publikum og Politi snart vilde søge at sætte en Stopper for.“ En anden Modstander af Cyklestier skrev kort og godt, at han ikke vilde indlade sig paa nærmere Drøftelse af Sagen, „da jeg betragter denne Ide som fuldstændig urealisabel.“ Foreløbig fik de to Pessimister Ret. Der kom ikke nogen Cyklesti i København før 1892, da Bicyclerne næsten var forsvundet fra Byens Gader.²⁾

Samtidig med Bicyclen brugtes den trehjulede Cykel, Tricyclen, navnlig af de ikke ganske unge. Paa den rullede man mageligt af Sted uden alt for stor Udsigt til at vælte,

¹⁾ D. C. T. 1887. Nr. 19. S. 146—48. Nr. 21—22. S. 163.

²⁾ D. C. T. 1885. Nr. 15, 16.

og naar det gik ned ad Bakke, kunde man lægge Benene op over Forhjulet og komme fremad „i en yndig gyngende Bevægelse“, som en Tricycle-Enthusiast udtalte sig.¹⁾ Ved D. B. C.s Klubture var det almindeligt at møde Bi- og Tricycleryttere i skøn Forening.

Hvis det kunde tænkes, at en Dame i denne Tournurens Tid skulde vove sig op paa en Cykel, maatte det naturligvis være en Tricycle; men alligevel var det farligt for ens gode Navn og Rygte og maatte derfor helst foregaa paa et Sted, hvor ingen saa det, og om Aftenen, saa Mørket skjulte det mærkelige, der foregik. Der var mange, der havde Lyst til at prøve, men kun faa turde. Allerede i et af „Dansk Cycle-Tidende“s første Numre fremkom anonymt og paa Vers et dybt Hjertesuk fra en af de cyklystne Damer, der anbefalede Tricyclekørsel som det bedste Middel mod Nervøsitet og bønfuldt „d'Hrr. Grosserere, højere Embedsmænd og deslige“ om at forære deres Koner Tricycler.²⁾

Det var dog ikke udelukket, at Damer kunde komme med paa en Klubtur, i hvert Fald i Tri- og Bicycleclubben, hvis Bestyrelse ved en Tur i April 1883 galant stillede Vogne til Disposition for Medlemmer med Damer.³⁾

En Dag i Efteraaret 1884, da Københavnerne tilfredse og glade rullede af Sted paa deres høje Hjul, kunde man i „Tidsskrift for Sport“ læse om en Cykeludstilling, der var blevet holdt i München i Juni Maaned. Den væsentligste Nyhed her var „et Par forbedrede Sikkerheds-Bicycler“. Hvori det nye bestod, fik man foreløbig ikke at vide. Meget anderledes gik det ikke i Løbet af Aaret 1885. I spredte Notitser hørte man nu og da lidt om den nye Maskine, fik at vide, at den havde vakt Opmærksomhed

¹⁾ D. C. T. 1884. Nr. 4.

²⁾ D. C. T. 1884. Nr. 2.

³⁾ Nationaltidende 22. 4. 1883.

hos Englænderne og var blevet brugt ved nogle Væddeløb i Frankrig, samt at en Hr. Sidney var kørt op ad Trapperne i Liverpools Gymnasium paa den. En Beskrivelse, som „Dansk Cycle-Tidende“ gav af Nyheden, var holdt i ret ubestemte Vendinger.¹⁾

Endelig, mens flere Firmaer nu var i fuld Gang med at indføre Bicycler og Bergmann & Hüttemeier med at fabrikere dem, da D. B. C.s Medlemstal nærmede sig de to Hundrede, kom „Sikkerhedsbicyclen“ hertil, i al Stilhed og sandsynligvis ikke imødeset med større Interesse.

Firmaet A. Branth og Co. i Brolæggerstræde indførte den til København i Foraaret 1886²⁾ og havde den paa Industriforeningens Udstilling. Den 16. April omtalte „Politiken“ Industriforeningens Forevisning og sluttede med den lakoniske Meddelelse: „A. Branth & Co. udstiller Bicycler og Tricycler af engelsk Fabrikat, ved hvilke der ogsaa er nogen ekstra Nemhed“. Det var da i hvert Fald ikke for meget sagt. Den „ekstra Nemhed“ var Anvendelsen af Kædeetrækket, der bevirkede, at Forhjulet nu atter kunde bringes ned til en mindre frygtindgydende Størrelse end Bicyclens, uden at det gik ud over Farten. Den nye Cykels Navn blev da ogsaa det engelske Safety (Sikkerhed), undertiden udtalt paa godt Københavnsk som „sæftig“.

Safetyen eller Bicycletten, som den ogsaa kaldtes, blev slet ikke betragtet som noget sensationelt, og dog var den intet mindre end den lave Cykel, den Cykeltype, der skulde gøre Cyklesporten til vor mest demokratiske Sport og Cyklen til et Køretøj, der anvendes af alle Danske, gamle og unge, Mænd, Kvinder og Børn, i lige Grad til Gavn og Fornøjelse.

I Begyndelsen saa det store Publikum paa Safetyen

¹⁾ Tidsskrift for Sport, 2. Aarg. 1885. S. 137f. S. 475, 494—95. D. C. T. 1885. Nr. 18. Nr. 21. Nr. 10. S. 80.

²⁾ D. C. T. 1886. Nr. 19. S. 151 og 154.

nærmest med Foragt: den var kun en Cykel for gamle og svagelige, saadan som den kom kravlende helt nede ved Jorden; for de unge og raske passede Bicyclen bedst. Desuden fandt man den grim og klodset i Sammenligning med den elegante og meget krævende Bicycle, og man mente bestemt, at den maatte være langsommere.

I D. B. C. og „Dansk Cycle-Tidende“ forholdt man sig venligt anerkendende og interesseret, men temmelig passiv. Man opfordrede Folk til at prøve den nye Cykel, navnlig de ikke ganske unge. Men D. B. C. havde stadig, endnu i Sommeren 1886, gamle Velocipeder til Øvelsesbrug og anskaffede endnu tre nye Bicycler, og da „Foreningen til Anlæggelse af en Cyclebane“ i Sommeren 1887 bortloddede en Cykel for at skaffe Penge i Kassen, var det ikke en Safety, men en Bicycle, saa det var ikke mærkeligt, at den kun indbragte 50 Kr.¹⁾

I Løbet af Sommeren 1886 var der nogle faa, der anskaffede den nye Cykel. „Dansk Cycle-Tidende“ anslaaer i Maj 1886 Antallet af Sikkerhedsmaskiner til at være ca. en halv Snes, men Bladet mener, at de fleste Mennesker overhovedet ikke aner deres Eksistens. Ved D. B. C.s Væddeløb i August 1886 paa Rosenborg Eksercerplads fik man Lejlighed til at se Safetyen i Virksomhed, idet det 3die Løb var for Sikkerhedsmaskiner. Der startede tre Ryttere i Løbet. Den bedste af dem kørte 1820 m paa 3 Minutter og 46 Sekunder.²⁾

Den følgende Sommer, 1887, vandt Sikkerhedsbicyclerne stærkt frem, ogsaa blandt Folk, der hidtil ikke havde kunnet tænke sig at cykle. Ved et stort Cyklistmøde i Nyborg i Juli 1888 var Halvdelen af Cyklerne Safetyer. De blev stadig forbedret, og der fulgte nu en Række Aar, da de to Cykeltyper, Bicyclen og Safetyen, med Tricyclen

¹⁾ D. C. T. 1886. Nr. 1. S. 5—6. Nr. 19. S. 151. Nr. 22. S. 175. 1887. Nr. 12. S. 92. Nr. 18. S. 140.

²⁾ D. C. T. 1886. Nr. 4. S. 25. Nr. 5. S. 34. Nr. 22. S. 175.

stadig som den lidt langsommere, men solide og støtte Følgesvend, kæmpede om Herredømmet. Paa Klubture og ved Væddeløb mødtes de to Typer, og man iagttog dem spændt for at se, om Safetyen dog alligevel skulde kunne maale sig med Bicyclen i Hurtighed. Ved saadanne Lejligheder kunde der ske mærkelige Ting; det hændte saaledes ved et Løb i London i 1885, at en Bicyclerytters *Pedal* stødte mod en Safetyrytters *Albue*, saa at begge Ryttere væltede.¹⁾ Atter og atter vejes de tre Cykeltypers Fortrin og Mangler mod hinanden, de sammenlignes ud fra alle tænkelige Synspunkter, og mange, der vilde anskaffe en Cykel, stod over for det vanskelige Valg: skulde det være den flotte og sportsmæssige og almindeligt anerkendte Ordinary, den paalidelige, men tunge og brede Tricycle eller en moderne lav Safety?

Ordinaryen blev ubetinget anset for at være den smukkeste Maskine, og den, paa hvilken Rytteren tog sig bedst ud; „den raske, flotte Ordinaryrytter vil til alle Tider modtage flere beundrende Blikke fra det smukke Kjøen end den forsigtige Safetymand —“. ²⁾ Paa den kunde man køre „uden Hænder“, og den stod sikrere end Safetyen i daarligt Føre. Desuden var den nemmere at behandle og holde ren.

Tricyclen egnede sig navnlig for Folk, der ikke ønskede at løbe nogen Risiko med Hensyn til Balancen. Det var en god og solid Cykel, men den kunde ikke komme frem ad smalle og daarlige Veje.

Safetyens Fordele var iøjnefaldende. Dens Hurtighed viste sig efterhaanden at være lige saa stor som Bicyclens. Den var let at komme af og paa; paa ujævn Vej og ned ad Bakke var den langt ufarligere end Ordinaryen, og den tog mindre Plads op.

¹⁾ D. C. T. 1885. Nr. 3. S. 21. 1887. Nr. 14. S. 105. C. T. 1890. Nr. 20. S. 181.

²⁾ C. T. 1892. Nr. 94. S. 563.

For alle disse Fortrin maatte Ordinaryen vige. Men en lille Flok Ryttere svor den evig Troskab og dannede i April 1891 „Ordinary Cycle Clubben“ for i Fællesskab at holde fast ved de høje Traditioner. I November 1891 havde Klubben 23 aktive Medlemmer, deraf to udenbys. De vakte nærmest Opsigt, naar de paa Klubturene kom kørende paa deres høje Maskiner.¹⁾

Ordinary Cycle Clubben overlevede ikke Vinteren. Og skønt „Ordinarysterne“ fik deres Maskiner forsynet med de nyeste Forbedringer, der kom frem, skønt D. B. C. og „Cycle Tidende“ saa med de venligste Øjne paa dem, faldt dog flere og flere fra. Endnu i 1891 havde D. B. C. tre gamle Bicycler paa Øvelsespladsen, og det anbefaledes Væddeløbsryttere altid først at lære at køre Ordinary; og endnu i 1892 blev der arrangeret Løb for Ordinaries.²⁾

Men skønt Københavnerne altid med beredvillig og dybt forstaaende Anerkendelse har beundret alle de Kunst-cyklister, Amatører som Professionals, der lige siden de gamle Velocipeders Tid meget hyppigt har optraadt paa to eller eet Hjul, var det umuligt for D. B. C., selv mens Ordinary Cycle Clubben endnu eksisterede, at faa samlet sin „høje Kvadrille“ til en Opvisning. Det lykkedes derimod i Begyndelsen af 1893 for den nystiftede „Københavns Kvadrille Klub“. — Ved en Færdselstølling Kristi Himmelfartsdag 1893 talte „Cycle Tidende“ 1885 Cykler, deraf kun 27 Ordinaries.³⁾

I den sidste halve Snes Aar har man nu og da kunnet se Ordinaryen paa Københavns Gader. Et Eksemplar dukkede i Foraaret 1929 op paa Kunstakademiet, og en af Akademieleverne blev meget dygtig til at køre paa den;

¹⁾ C. T. 1891. Nr. 49. S. 22. Nr. 80. S. 417.

²⁾ C. T. 1890. Nr. 18. S. 166. Nr. 32. S. 283. 1891. Nr. 54. S. 104. 1892. Nr. 112. S. 886.

³⁾ C. T. 1891. Nr. 71. S. 339. 1893. Nr. 151. S. 1458. Nr. 164. S. 1592.

han kørte blandt andet en Tur rundt om Hesten paa Kongens Nytorv uden at respektere Færdselsregler eller Stop-signaler, fulgt af en Skare jublende Akademielever. Den samme Ordinary havnede derefter paa Hagemanns Kollegium, og to Alumner herfra kørte paa den. Den ene faldt af og brækkede Armen. Den anden kørte uden Uheld fra Kristianiagade til Lille Triangel. Men her mødte han et Ligtog, og da han ikke havde tilstrækkeligt Herredømme over Maskinen til at vende eller bremse, maatte han køre lige igennem Ligtøget.

Endnu den Dag i Dag har København sin Bicyclerytter. Cykelhandler C. Tesdorf Jørgensen, der første Gang kørte Bicycle paa Stadion i Anledning af Rundskuedagen 1927, har siden holdt sig i Øvelsen og kører gerne paa Opfordring en Tur til Glæde for interesserede Tilskuere.

SMAASTYKKER.

6. Pariser-Jensen.

En gammel københavnsk Dekupør.

Et gammelt Værksted her i Staden er i Aaret 1936 op-
hørt at virke.

Det er med Vemod, man hører, hver Gang en gammel
Kunsthåndværker og hans Værksted forsvinder fra vor
Hovedstad. Der er snart kun ganske faa tilbage af dem,
og med den moderne Udvikling af Haandværket kan det
ikke være anderledes.

I Aaret 1857 vendte en djærv dansk Haandværker hjem
til København efter 14 Aars Ophold i Tyskland, England,
Italien og Frankrig. Saadan var det Skik og Brug den-
gang; det gav en god Uddannelse og Indsigt for hele
Livet.

Haandværkeren var Snedkeren og Dekupøren Niels
Jensen, født den 12. September 1822 i Pedersborg ved
Sorø, bedst kendt i det gamle København under Navnet
Pariser-Jensen, grundet paa 8 Aars Ophold i Paris som
Dekupør. Han var en meget dygtig Haandværker, bega-
vet med et stort Talent for Tegning, og i Besiddelse af en
omfattende Viden om Stil og Møbelkunstens Historie og
en sikker Haand, og han blev hurtigt en af Datidens fø-
rende Dekupører her i Byen.

Jensen etablerede sig i København 1857 og fik Borger-
skab 1865, og i de sidste 40 Aar har Værkstedet ligget i
en gammel fredet Ejendom i Amaliegade Nr. 11. Firma-
navnet var nu N. Jensen og Sønner.

Et Besøg paa det gamle Kunstværksted giver en egen Følelse. Overalt talte Fortiden til en: Paa Væggene hang der fuldt op af gamle udskaarne Fyldinger, Pilastre og Karyatider, hvis Motiver som oftest var valgt fra Biblen: Skabelsen, Syndefaldet. Figurer som Troen med Korset og Biblen, eller Retfærdigheden med Sværd og Vægt-skaal var meget brugte, og mange af de værdifulde Modeller var ført med hjem fra Udlandet, især fra Frankrig. Og der var de mange Mapper, fyldt med Tegninger. Det gamle Værksted var vidt forskelligt fra Nutidens Snedkerværksteder. Maskiner var der ingen af, undtagen den gamle Dekupørmaskine, der kunde trædes med Foden. Den var meget enkel; en Svejsav førtes lodret op og ned gennem en Bordplade; naar Tegningen var limet oven paa det, man skulde udskære, kunde man vende og dreje det saaledes, at Saven fulgte Tegningens Konturer. Naar det var Finer, der skulde skæres ud, kunde man lægge flere Lag sammen, hvorimod haardere Materiale maatte udskæres enkeltvis.

Det var interessant at staa og betragte Restaureringen af de gamle indlagte Skrin, eller de franske Boulemøbler med den vanskelige Indlægning af Skildpadde, Perlemor og Messing. Indtrykket af disse Møbler var festligt trods den sorte Ibenholttræs Grund. Af Høvlebænke var der fem, og lad mig ikke glemme den gamle skrøbelige Limovn. I gamle Dage, det vil sige omkring 1880—90, begyndte man Klokken 6 Morgen og holdt ud til sent paa Aftenen, og hver Søndag arbejdedes der til Klokken 2. Dagen var lang i de gode gamle Dage, men Tempoet var heller ikke som nu til Dags, og Mesteren stod i et langt mere personligt Forhold til sine Folk, end Tilfældet er nu om Stunder.

Pariser-Jensen havde særlig kastet sin Interesse paa Intarsia og Boulearbejdet. Boulemøblerne med deres rige og pragtfulde Indlægninger havde uden Tvivl hans største Kærlighed, og André Charles Boulle stod for ham som Verdens største Møbelkunstner. Til Indlægningsmateriale brugtes ikke blot Træ af forskellige Sorter, men ogsaa Elfenben, Perlemor og Skildpadde. Pariser-Jensen yndede i Firserne særlig en bestemt Gren af Intarsia bestaaende af sort Iben træ og Elfenben: en ensartet Udsavning af Træ og Elfenbensplade, der bevirkede, at man

lige saa vel kunde indlægge hvidt i sort som sort i hvidt.

Hos Sønnen Niels Juel Jensen i Odense findes flere af Pariser-Jensens skønne Arbejder¹⁾, saaledes et Dameskrivebord i den ovennævnte Stil, som har været udstillet i Malmø 1880. Her er Ornamenterne sorte og indlagte i Elfenben, Bordet er af Ibenræ, og i den lille Skabsdør ser man Elefanttanden i hele dens Bredde.

Det, der gjorde Pariser-Jensen kendt som Dekupør i det gamle København, var hans store Kendskab til alt Intarsia og Marketteriarbejde, og han var ikke blot en habil Haandværker, der med stor Forstaaelse behandlede sit Materiale, men det, at han selv var i Stand til at rekonstruere og tegne de ødelagte og manglende Ornament i en gammel Chatolklap eller i et Boulebords Plade, gav ham en Særstilling.

Han leverede ogsaa selv Tegning til en Mængde af de nye Møbler, han udførte. Pariser-Jensen var sandsynligvis den eneste her, der i Aarene 1860—1890 med fuldt Kendskab mestrede Intarsia og Marketteriarbejdet, en Antagelse, som støttes af den Kendsgerning, at han til Trods for, at han kun var en lille Mester, ofte blev anvendt af Hoffet til særlig vanskelige Arbejder.

Det var ikke nogen Tilfældighed, at Kongehuset fandt Vej til det gamle Værksted; baade til Kong Christian den IX's og Kong Frederik den VIII's Hof blev der udført Restaureringsarbejder. Ogsaa Museerne gjorde Brug af den gamle Mester, deriblandt Rosenborg og Frederiksborgmuseet. Mange Medlemmer af Adel og Bourgeoisi har gennem Aarene haft deres Gang paa det gamle Snedkerværksted.

I den sidste Del af forrige Aarhundrede udførte Pariser-Jensen et af sine vanskeligste Restaurerings-Arbejder. Et Chatol, som havde tilhørt Arveprins Frederik og senere havde været benyttet af Enkedronning Caroline Amalie paa Sorgenfri Slot, kom efter hendes Død i 1881 i Kronprinsesse Louises Eje. Pariser-Jensen fik af Kron-

¹⁾ „Fyens Stiftstidende“s Søndagsmagasin. Tillæg Nr. 282. 13. Oktober 1935 og 7. Hefte af „Danske Byer og Sogne — Odense Amtsraadsreds“.

prinsesse Louise den Opgave at restaurere Chatollet, som var af Nøddetræ med Marketteri-Indlægning, 1 skraa Klap, 4 Skuffer og 2 Døre. En stor Del af Indlægningen skal have manglet, det var saa vidt vides ødelagt ved en Brand. Pariser-Jensen udførte selv alt Arbejdet ved dette Chatollet og rekonstruerede de manglende Ornamerter. Chatollet benyttedes af Enkedronningen som Skrivebord.

Indehaveren af det gamle Værksted var min Farfar.



Pariser-Jensens Værksted.

Jeg husker tydelig mange af de kendte og interessante Personligheder, der som Kunder kom der.

Tre af dem staar særligt skarpt i min Erindring: Dr. Gram, den daværende Præsident for Højesteret, Kgl. Skuespiller Peter Jerndorff og Maleren Kr. Zahrtmann. Den sidste skulde engang have et Arbejde lavet. Paa en Stump Pap havde han selv ridset Tegningen op til Møblet, og dette Pap, som Zahrtmann senere, da Møblet var færdigt, smed paa Gulvet, fik mange Aar efter en Værdi, som ingen havde drømt om. Paa dets Bagside var der nemlig en lille Skitse af et Skovparti i Zahrtmanns stærke violette Farver. Slægtninge beklager nu, at det under

Verdenskrigen blev solgt, det blev betalt med en Sum, der langt overgik Prisen paa det i sin Tid leverede Møbel.

Det var saa som saa med Renligheden paa de gamle Værksteder. Det var ikke ualmindeligt i gamle Dage, at der blev holdt Høns i de københavnske Gaarde, og skønt Pariser-Jensens Værksted laa paa 1ste Sal, fandt Hønsene ofte Vej derop. Engang da Værkstedet havde fint Besøg, skete der noget pudsigt. Hertugen af Cumberland, som under et af sine Besøg her havde købt et gammelt Skrin, stod og talte med Pariser-Jensen om dets Istandsættelse; da spankulerede en stolt spansk Hane hen bag den intetanende Hertug og satte pludselig i med et vældigt Gal til stor Forskrækkelse for Hertugen, der dog bagefter morede sig kongeligt over det passerede.

I det hele taget stod den gamle Mester paa en ret fortløbig Fod med sine Kunder. Hans omfattende Indsigt og Viden om Stil, Møbler og gamle Sager, parret med stor Beskedenhed, gjorde, at de syntes om ham. At han ogsaa kunde vise Folk til Rette, naar de troede at kunne spille overlegne, viser følgende lille Tildragelse.

En for længst afdød Kunde af den ubehagelige Type, man nu til Dags kalder Gullashtypen, havde hos Pariser-Jensen bestilt et Hundehus til sin store Lænkehund. Regningen kom til at lyde saaledes:

Hr. N. N. Forfærdiget et Hus til en Hund Summa
Omtalte Kunde var efter dette aldrig uhøflig eller ufor-
skammet mere.

Lutter Glæde var det nu heller ikke i gamle Dage, og saa dengang var der sløje Tider for mange smaa Haandværksmestre. Naar Svendene havde faaet deres Løn, var der ofte ikke meget tilbage til Mesteren selv. I saadanne Perioder fremstillede man hos Pariser-Jensen Rokokokommoder. Hans Kommoder var kendt over hele Byen, Modellerne havde han med fra Paris. Den øverste Plade var ofte af Marmor, og almindeligvis var der tre Skuffer og et smukt udskaaet forgyldt Underparti. De var vanskelige at lave, og der blev derfor aldrig forfærdiget mindre end to ad Gangen.

Smagen og Stilen kan der jo være delte Meninger om; men der blev præsteret meget smukt Møbelarbejde i denne Stil, selv om Goncourt kaldte den la vulgarité élégante.

Indtil sit 80. Aar arbejdede den gamle Mester paa sit

Værksted, hvor to Sønner, Gustav Jensen og Nicolaj Jensen, stod ved hans Side. Begge var de udlærte af ham og prægede af hans Aand og Væsen. Den 22. Januar 1905



Dameskrivebord, forfærdiget af Pariser-Jensen og udstillet i Malmø 1880. Indlægningsarbejdet er skaa-ret i Elfenben; i den lille Skabsdør ser man Elefant-landen i hele dens Bredde.

døde Pariser-Jensen; et langt og virksomt Liv var endt. De to Sønner førte Værkstedet videre med samme Dygtighed som deres Fader og Læremester. 1931 døde den ældste af Sønnerne, Gustav Jensen, og 1936 døde den

ynge Søn, Nicolaj Jensen; dermed havde det gamle københavnske Værksted ophørt at eksistere.

Tiden er en gylden Traad,
hvorpaa vi alle spinde;
nytte vi den ud med Flid,
kan vi meget vinde.

(L. E. Trane.)

Niels Gärtig.



FREDERIK WEILBACH

1863—1937.

Af CHRISTIAN ELLING.

Ved Fr. Weilbachs Død har dansk Arkitekturhistorie mistet en trofast Dyrker og dette Tidsskrift en af sine mest virksomme Medarbejdere.

Som Kunsthistoriker var Fr. Weilbach en særpræget Type i vor Tid. Han var udgaaet af et Slægtsmilieu, der farvedes af fin humanistisk Kultur, var vokset op i Bissens København blandt Kunstnere og Skribenter, for hvem Thorvaldsens Rom endnu var et levende Minde. Selv klassisk Filolog af Fag havde Fr. Weilbach nok altid be-

tragtet Antiken som det store og uopnaaelige Forbillede for senere Tiders Kunst. Hans Ærbødighed for »de Gamle« og hans Skoling som »Klassiker« mærkes overalt i hans Forfatterskab, der for største Parten omfatter det attende Aarhundredes Arkitektur i Danmark — den mærkes paa godt og ondt, baade i hans Værdidomme og i hans Sprog. Med særlig Forkærlighed har han behandlet den klassicerende Barok i Aahundredets Begyndelse, Frederik IV's Tid, — og den rene Klassicisme i dets Slutning, Harsdorffs Periode. Hvad der laa derimellem, Højbarokkens og Rokokoens Kunst, var egentlig altid et lukket Land for ham, han savnede som mange andre Forskere af hans Slægtled den levende Kontakt med hin Kunstperiodes Aand, og hans Kendskab til dens europæiske Udviklingshistorie maatte ifølge Forholdenes Natur være begrænset. Men ved sin Bedømmelse af Klassicismens Arkitektur havde han et fast Stade, her kunde hans Analyser være rammende og hans Tilegnelse faa Karakter af en Medviden. Da sporer man ogsaa en stille Varme i hans ellers saa kølige Udtrykssæt. Blandt hans første arkitekturhistoriske Arbejder er Studier i antik Bygningskunst (»Diocletians Palads i Spalato«, »Recherches à Salone«); hans sidste Arbejde, uafsluttet ved hans Død, var en Oversættelse af en græsk Klassiker.

Som Søn af den meget produktive Kunsthistoriker, Akademisekretær Philip Weilbach, var Fr. Weilbach fra sin første Ungdom fortrolig med vor egen Kunsts Historie og med dens Dyrkere. Men først efter en Menneskealders Virksomhed i den højere Skoles Tjeneste fandt han Tiden moden til at tage Arven op. Omkring 1920, da Fr. Weilbach var op mod de 60 Aar, begyndte han sin fortjenstfulde Forskergerning i dansk Arkitekturs Historie. 1922 udkom Monografien af Lauritz de Thurah, der-

efter fulgte i hastig Rækkefølge en lang Række Afhandlinger og Bøger, blandt dem saa omfattende Arbejder som Skrifterne om C. F. Harsdorff (1928), Charlottenborg (1932) og Frederiksberg Slot (1936). Til den sidste Stund havde Fr. Weilbach Pennen i Haand. Dette forbausende store Forfatterskab, udøvet i Alderdommens Aar, er først og fremmest en Kildegranskers Værk. Med stadig Flid, utrættet, tilsyneladende altid oplagt, gennemgik Weilbach væsentlige Dele af det meget omfangsrige arkivalske Materiale til vort kongelige Bygningsvæsens Historie i det attende Aarhundrede; kun undtagelsesvis har han arbejdet med vore Herregaardes og Købstæders Arkitektur. Saa stort var det indsamlede og bearbejdede Stof, at hele, meget betydningsfulde Afsnit af det offentlige Byggeris Historie i Enevældens Tid herhjemme først er blevet klarlagt og omskrevet af Weilbach. Det er til lige hans Fortjeneste at have givet flere hidtil lidet kendte Bygmestre fast Form og i væsentlig Grad at have øget vort Kendskab til saa store Mestre som Thurah, Harsdorff og C. F. Hansen.

At afdække vigtige stilhistoriske Sammenhænge mellem Danmarks og Udlandets Kunst i Enevoldstiden, at forstaa vor egen Kunst i dens levende Forbindelse med Tidens aandelige og materielle Kultur, endelig at søge udformet et Helhedsbillede af dens Vækst, sligt var ikke Fr. Weilbachs Sag; til den sidste Opgave er Tiden vel heller ikke inde endnu. Men han har brudt Vej. Den rent bygningshistoriske Undersøgelse af et Arkitekturværks Tilblivelse og den biografiske Redegørelse for en Bygmesters Virksomhed, det var Hovedformaalet for Fr. Weilbachs Forskning. Paa disse Omraader har han gjort et særdeles værdifuldt, ja ofte grundlæggende Arbejde. I dette Tidsskrift vil man saaledes fra hans Haand finde flere Afhandlinger, der har bragt historisk Klarhed til

Veje, blandt dem den betydelige Studie over J. C. Krieger (2, II, 467 f.) og Artiklerne om Barchmanns Palæ (2, I, 528 f.) og Stoy's Gaard i Klareboderne (2, III, 19 f.).

Der skal siges Frederik Weilbach en oprigtig Tak for hans Livsværk.

ANDRÆ OG FORHOLDSTALSVALG- MAADEN.

I ANLEDNING AF 125-AARSDAGEN FOR C. G. ANDRÆ'S
FØDSEL DEN 14. OKTOBER 1812.

Af FLEMMING DAHL.

Der er Røre i det politisk interesserede København i Sen-
vinteren 1856! Kort efter Midnat Natten mellem den
27. og 28. Februar falder paa Amalienborg Dommen i den
første Rigsretssag i Danmark, imødeset med ualmindelig
Spænding. Med Stemmeligbed kendes for Ret, at Medlem-
merne af det afgaaede Ministerium *A. S. Ørsted* »bør for
den offentlige Anklagers Tiltale i denne Sag frie at være«. ¹⁾

Andendagen herefter, Lørdag den 1. Marts 1856, bliver
C. F. Hansen's Christiansborg Vidne til et lige saa sjældent
historisk Skuespil: For første Gang træder Monarkiets ny-
valgte Rigsraad, Fællesrepræsentationen for Kongeriget
Danmark og Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauen-
borg sammen paa Slottet. Alle Forberedelser er truffet til
at forlene Aabningsmødet med særlig Pomp og Festivitas.
I Folketingssalen er der foretaget en Række Forandringer,
hvorved den er »bragt i en saadan Stand, at den kan afgive
et passende Lokale for Monarkiets Repræsentation«. Salen
er smykket til Fest. De tre Sølvløver fra Rosenborg holder
Vagt foran Tronstolen, hvorover den kongelige Hermelins-
kaabe ligger udbredt, medens en Taburet ved Tronens Side

er forbeholdt Arveprins *Frederik Ferdinand*. Af Rigsraadets 80 Medlemmer er de 63 til Stede, alle klædte i Galladragt, de fleste i Uniform.²⁾

Kl. 12 begiver Kong *Frederik VII* sig i al sin Pragt gennem Slottets Gange til Mødesalen, ledsaget af sin Farbroder Arveprinsen, samtlige Medlemmer af Geheimstatsraadet — det nationalliberal-konservative Ministerium *P. G. Bang* — og hele sit Hof.

Medens Rigsraaderne rejser sig for at hilse Hans Maje-stæt, overrækker Konseilspræsident Bang *Frederik VII* Trontalen, som Kongen, der synes stærkt grebet af Øjeblikkets Alvor, oplæser paa den smukkeste Maade, med kraftig Røst og sikker Betonning.

Gennem Trontalen aander Haabet om, at den nye Fællesforfatning af 2. Oktober 1855 maa formaa at tilvejebringe fuld Forsoning og et fredeligt Samliv mellem Dansk og Tysk: »Med Glæde see Vi om vor Throne Mænd fra alle Dele af Monarchiet. Kongens og Folkets Tillid har kaldet Eder til Samvirken for Fædrelandets Vel. Med Længsel have Vi gennem tunge Aar imødeset denne Dag. Med Haab og Fortrøstning hilse Vi nu i denne Forsamling Pantet paa den inderlige og faste Sammenknytning af alle Monarchiets forskjellige Dele. Det er denne, som skal styrke mod ydre Farer og betrygge Udviklingen af Landets rige Kræfter.«

Men gennem Ordene spores ogsaa, vagt og ubestemt, en uviss Angst for, hvad de kommende Aar vil bringe: »Dog vil denne Eders første Sammenkomst — om end kortvarig — være af høj Betydning; thi den vil afgive Vidnesbyrd om den Aand, som besjæler Rigsraadet. I skulle nu lægge den Grund, hvorpaa der i Fremtiden skal bygges. Til denne Eders Gjerning give Gud sin Velsignelse.«³⁾

Med disse Ord erklærer *Frederik VII* Rigsraadet for aabnet — alt for snart skal han erfare, af hvilken Aand det er besjælet! Fra Forsamlingen udbringes der nu et »Leve

Kongen!«, som besvares med et kraftigt nidobbelt Hurra, hvorefter Kongen tilligemed Arveprins Ferdinand og den samlede Hofetat forlader Salen.

Da indtager Præsidenten Konferensraad, Professor *J. N. Madvig* sit Sæde. Med faa Ord udbeder han sig Raadets Overbærenhed og Understøttelse ved Varetagelsen af Formandens ansvarsfulde Pligter, anmoder saa de to yngste Medlemmer af Forsamlingen om foreløbig at fungere som Sekretærer og skrider dernæst til Prøvelsen af Valgbrevene. For at undgaa ethvert »Tidstab« foreslaar han, at Rigsraadet nedsætter en »Komité«, bestaaende af det 1. Medlem af hver enkelt Valgklasse, med den tidligere Premierminister Grev *A. W. Moltke* i Spidsen. Men da Madvig nævner Overpræsident, Baron *Carl Scheel-Plessen's* Navn, protesterer den slesvig-holstenske Fører: Han ser sig ikke i Stand til at modtage dette Hverv, men han ønsker ikke nu at anføre Grunden til sin Vægning; i Tilfælde af, at Præsidenten vil opfordre ham dertil, skal han dog gærne udtale sig derom. Stilfærdigt replicerer *Madvig*, at dette ikke har noget at sige; Sagen er ikke saa vigtig, han kan gaa til den næste. Men Nr. 2, Grev *T. Reventlow-Jersbek*, slutter sig til *Scheel-Plessen*. Den tredje i Rækken, Købmand *T. Reincke*, svarer, at ifald det ikke er en Fordring, men blot et Spørgsmaal, henholder han sig til sine to ærede Kolleger. Med tilbageholdt Aandedræt følger Forsamlingen denne Obstruktion, den første af »Forpostfægtningerne« mellem Dansk og Tysk.⁴⁾ Da lyder fra Nr. 4, Boghandler *C. F. J. Pauly*, et befriende: »Ich bin bereit!«, og Udvalget kan omsider gaa i Gang med Prøvelsen af Valgbrevene.

Denne er snart tilendebragt, og Præsidenten opfordrer derefter Raadets Medlemmer til at udtale sig om Valgenes Gyldighed. Da springer en ny Bombe. Atter rejser *Scheel-Plessen* sig, denne Gang for at nedlægge Indsigelse mod Gyldigheden af sit eget Valg: Hverken han selv eller nogen anden af den holstenske Stænderforsamling valgt Rigsraad

kan anses for lovligt valgt. »Det er ikke Forsamlingen, som har sendt os, men en ubetydelig lille Fraktion, som vælger efter en meget besynderlig Valgmethode. Repræsentanterne er ikke valgte af selve disse Forsamlinger, men kun af enkelte Medlemmer af disse.«

Øjeblikkelig anmoder Finansminister *Andræ* om Ordet og tilbageviser kraftigt og klart dette uretfærdige slesvig-holstenske Angreb paa Valgloven som byggende paa en fuldstændig Miskendelse af Valgmaadens baade matematiske og menneskelige Retfærdighed. Dermed er Debatten i fuld Gang. Medens Udenrigsminister og holstensk Minister *L. N. Scheele*, over hvis Hoved Slesvig-Holstenerne især og til Stadighed udøser deres Had og Foragt, sætter et Modangreb ind mod sin værste Fjende, *Scheel-Plessen*, kommer *Reventlow-Jersbek*, *Reincke*, Godsejer *W. H. Rumohr* og *Tscherning*, der i Princippet maa give de holstenske Deputerede Ret, den tyske Oppositionsfører til Hjælp. Omvendt hævder ikke blot Amtmand *C. E. Rotwitt*, men endog *Andræ's* mangleaarige Modstander *Orla Lehmann* Retfærdigheden af Forholdstalsvalgmaaden og afviser det slesvig-holstenske Angreb paa denne.⁵⁾ En værdifuld Forbundsfælle finder Regeringen i Advokat *L. C. Bargum*, 1848 en af Oprørsførerne, men nu loyal Tilhænger af Helstaten og Talsmand for Forsoningspolitikken, følgelig smædet af Slesvig-Holstenerne som »Renegat« og forfulgt med alle Midler. Ikke uden Virkning hævder *Bargum*, at hvis man anser de af den holstenske Stænderforsamling udsendte Delegerede for ulovligt valgte, saa maa dette ogsaa være Tilfældet med de af de øvrige Folkerepræsentationer valgte. *Scheel-Plessen* og *Reventlow-Jersbek* søger straks at opfange Angrebet ved at gaa ind paa *Bargum's* Tankegang, men kommer efterhaanden ind paa mere, end de kan rede sig ud af. Til sidst dør da Diskussionen hen, hvori, som »Dagbladet« træffende skriver i sit Referat, »næsten alle Forsamlingens Capaciteter deeltog.« Imidlertid kan det

ikke være andet, end at hele Episoden, som Svar paa det i Trontalen udtalte Haab om Enighed og god Forstaaelse »i Samvirken til Fædrelandets Vel«, maa gøre et overordentlig pinligt Indtryk baade paa Rigsraaderne, der umiddelbart efter skal til Gallataffel hos Kongen, og paa Tilhørerne. *Andræ* og adskillige andre finder, at Slesvig-Holstenerne har »prostituert sig«, og Kaptajn *C. Reich* føler sig frastødt af deres »sædeles ubehagelige Physiognomier«, medens Fru *Hansine Andræ* synes, »Reventlow-Jersbek seer ud som en ægte gammel Ridder, Scheel-Plessen derimod som en ubetydelig Jøde.« — —

Unægtelig gik Bølgerne højt i Hovedstaden ved Rigsraadets Aabning 1856, men værre skulde det blive. At skildre den fortsatte Kamp mellem Dansk og Tysk i og uden for Repræsentationen ligger dog ganske uden for Formaal og Ramme for nærværende Afhandling. Men denne, der fremkommer som en Mindeartikel i Anledning af 125-Aarsdagen for *C. G. Andræ's* Fødsel, den 14. Oktober 1812, er af Forfatteren ønsket indledet med et lille Situationsbillede, som viser, hvordan *Forholdstalsvalgmaaden* maatte staa for Skud, for at Angriberne gennem denne Straamand kunde tilføje selve Fællesforfatningen og Monarkiets Sammenhold et afgørende Slag.

Ogsaa inden for Danskernes egne Rækker har *Forholdstalsvalgmaaden* dog i Aarenes Løb været Genstand for fortsatte Angreb, hovedsagelig fra stadig samme politiske Hold, Partiet Venstre. Det er formentlig ogsaa kun inden for dette Parti, man i Nutiden kan tænke sig at opgive det uhyre Fremskridt, Indførelsen og Opretholdelsen af en retfærdig og ligelig Repræsentation dog uimodsigeligt har betegnet. Saaledes fremhævedes det fra alle Sider under Forhandlingerne i Københavns Borgerrepræsentations historiske Møde Torsdag den 16. December 1937 — næppe mindst til Ære for Socialdemokratiet, som vilde kunne drage partipolitisk Fordel af en Tilbagevenden til det gamle Flertals-

system —, at Forholdstalsvalgmaaden betegnede et afgørende demokratisk Gode, som maatte og skulde bevares i Hovedstadens Styrelse.⁶⁾ Den historiske Redegørelse for dette stedse aktuelle Systems Tilblivelse og Gennemførelse i dets rette Moderland Danmark, som nedenfor skal fremsættes, tør da forventelig, ikke mindst i dette Øjeblik, paaregne ogsaa kommunalpolitisk Interesse. — — —

Den egentlige Opfinder og Virkeliggører af en praktisk anvendelig Forholdstalsvalgmaade, den danske Statsmand og Matematiker *Carl Georg Andræ*, blev født den 14. Oktober 1812 i Hjærtbjerg Præstegaard i Ælmelunde Sogn paa Møen. Oprindeligt uddannet som Ingeniørofficer, udnævntes han 1839 til Kaptajn, 1842 til Kaptajn i Generalstaben og Docent ved den militære Højskole, 1848 til Major, 1851 til Oberstløjtnant og 1853 til Direktør for Gradmaalingen, fra hvilket Embede han tog sin Afsked 1884. Hans banebrydende, europæisk berømte Hovedværk »Den danske Gradmaaling« foreligger i 4 Kvarterbind (1867, 1872, 1878, 1884). 1853 var han blevet valgt til Medlem af det danske Videnskabernes Selskabs matematiske Sektion, og 1869 modtog han af Kongen af Prøjsen den store Guldmedaille »Für Wissenschaft«, medens Københavns Universitets matematisk-naturvidenskabelige Fakultet ved Firehundredaarsjubilæet 1879 kaarede ham til filosofisk Æresdoktor. Til Storkors af Dannebrog udnævntes han allerede 1857, og 1884 blev han Geheimekonferensraad. Han døde i København den 2. Februar 1893.⁷⁾

Af Andræ's politiske Løbebane skal her kun Hovedpunkterne fremhæves i en kort kronologisk Oversigt. 1848—49 var han kongevalgt Repræsentant i den grundlovgivende Rigsforsamling, Medlem af Folketinget 1849—52 (tillige Tingets første — og normgivende — Formand), af Lands­tinget 1853—63, 1866—93 (kongevalgt), af Monarkiets Rigsraad 1856—66. Han var Konseilspræsident (Statsminister) og Finansminister 1856—57 og indehavde samme Fag-

Portefeuille ogsaa i Ministerierne *P. G. Bang* («Decemberministeriet» 1854—56) og *C. Hall* (1857—59) til sin Udtræden den 10. Juli 1858. Politisk stod han uden for Partierne og maa nærmest karakteriseres som konstitutionelt — men ikke parlamentarisk — sindet *Konservativ* med Front saavel mod Absolutismen som mod det udprægede Demokrati, »Bondevenerne«. Ogsaa som Politiker var *C. G. Andræ* paa mange Maader forud for sin Tid. Saaledes gjorde han sig allerede i sit nedennævnte Forfatningsudkast af 28. Marts 1849 til Talsmand for det *Eetkammerssystem*, som han førte til Sejr i Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855. Han var Forkæmper for en Ministeransvarlighedslov, medens Tanken om Indførelse af dels en Regnskabsret, dels Embedsmandsjuryer alt i alt stammer fra ham.⁸⁾

Statspolitisk søgte Andræ som overbevist *Helstatssmand*, der ønskede Fred, Forsoning og en vedvarende omfattende Realunion med de tysktalende Dele af Riget, at bevare det samlede Monarki udelt under den danske Krone og en fælles Rigsforfatning ved Siden af eller rettere over de enkelte Landsdeles lokale Særforfatninger.⁹⁾ Ved denne statskloge moderate Politik, som han ganske vist krævede gennemført med al fornøden Fasthed og Konsekvens i alle Forhold og til alle Sider, maatte Andræ imidlertid blive det slesvig-holstenske Parti, der tilstræbte det danske Monarkis Opløsning, en adskilligt farligere Modstander end national-liberale Førere som *Orla Lehmann* og *C. Hall*. Disse Mænds formelt mere eftergivende, men i Virkeligheden langt mere yderliggaaende Politik tilsigtede nemlig en Udsondring af Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg af Riget og Bevarelse af Slesvig alene, hvilket i langt højere Grad vilde kunne aabne det tyske Forbund og de tyske Stormagter Adgang til en Indblanding i det danske Monarkis Anliggender og følgelig meget snarere vilde kunne tjene Virkeliggørelsen af de slesvig-holstenske Maal.¹⁰⁾

C. G. Andræ er da ogsaa Hovedforfatteren af »Forfatningslov for det danske Monarkies Fælledsanliggender« af 2. Oktober 1855 (»Oktoberforfatningen«), og han er Hovedæren for dens Gennemførelse i det kongevalgte (»ulovlige«) Rigsraad af 26. Juli 1854, ligesom han alene er Ophavsmanden til »Foreløbig Lov angaaende Valgene til Rigsraadet« af 2. Oktober 1855, der som den første Rigs-Lov i Verden fører Forholdstalsvalgmaaden ud i Livet. Med Rette bærer Rigsraadsvalgloven alene Andræ's Kontrasignatur,¹¹⁾ hans Navn skulde den gøre udødeligt! Imidlertid skulde det odiøse Skær, som faldt over den Andræ'ske Fællesforfatning, der, ved at muliggøre et fortsat politisk Samliv mellem Tysk og Dansk, paa det alvorligste krydsede de slesvig-holstenske Planer om Monarkiets Søndersplittelse, ogsaa ramme den til Forfatningsloven knyttede Valglov, men ganske visst med Urette. Naar nemlig Slesvig-Holstenerne med Baron *Carl Scheel-Plessen* som Ordfører saa heftigt angreb netop Valgloven, skyldtes det for en stor Del, at den der ved fastslaaede Forholdstalsvalgmaade hindrede Oppositionen i ved de direkte Valg at erobre samtlige Rigsraadsmandater i Holsten paa det legitimistiske Mindretals Bekostning. I Hertugdømmet Slesvig havde derimod Ministeren *H. I. Raasløff* — imod Andræ's mest energiske Protest — vundet Kong *Frederik VII* for Bibeholdelsen af den gamle Fler-talsvalgmaade, hvorved Slesvig-Holstenerne sejrede i de sydlige, Danskerne i de nordlige af Hertugdømmets 5 Eenmands-Kredse. Ved de indirekte Delegationsvalg, som i Medfør af Oktoberforfatningens § 27 fandt Sted i Hertugdømmernes Provinsialstænder, gennemførtes derimod Forholdstalsvalgmaaden, hvorved Mandaterne — til Oppositionens Forbitrelse — fordeltes retfærdigt imellem Partierne.¹²⁾

Den navnkundige Valglov af 2. Oktober 1855 foreligger allerede i Datiden trykt paa bægge Sprog, paa Tysk bl. a. i »Gesetz- und Ministerialblatt für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg« 1855, S. 268—76, og i *H. A. Zachariä*: »Die



Andræ

deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart. Erste Fortsetzung«, Göttingen 1858, S. 156—64, sml. S. 143.¹³⁾ De betydningsfulde, men hidtil alt for lidet paaagtede parlamentariske Taler i Rigsdag og Rigsraad, i hvilke den berømte Statsmand har udviklet og redegjort for selve Forholdstals-

valgmaaden, er nu let tilgængelige, gengivne in extenso i *Flemming Dahl*: »C. G. Andræ's Taler i Udvalg« I, København 1933, S. 27—128.¹⁴⁾ Sammesteds S. 327—44 findes et udførligt Apparat af Kildehenvisninger og Noter, ligesom Metoden gøres til Genstand for en vurderende Omtale i Ud-giverens indledende Karakteristik S. 33—35. En tysk Af-handling om samme Æmne: »Andrae und das dänische Proportionalwahlssystem. Ein Beitrag zur Geschichte der Verhältnisswahl« har samme Forfatter offentliggjort i »Zeitschrift für Politik«, Berlin 1936, Hæfte 6/7, S. 412—25.¹⁵⁾

Hovedværket om Andræ's Indsats paa dette Felt er dog Sønnen¹⁶⁾ *Poul Andræ's* Mindeskrift: »Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden«, Kbhvn. 1905, der 1907 udsendtes i en forøget Udgave, medens den oprindelige Bog, som nedenfor skal behandles noget mere indgaaende,¹⁷⁾ 1926 — af »Politiken«s nuværende Krigskorrespondent i Shanghai *Vagn Meising* — er oversat til Engelsk under følgende Titel: »Andrae and his Invention the Proportional Representation Method. A Memorial Work on the Occasion of the Fifty-Year Anniversary of the Introduction of the Proportional Method (in Denmark)«, Philadelphia, U. S. A., 1926.

Med ovennævnte Værker som Grundlag — og i øvrigt med Benyttelse af den foreliggende Litteratur — skal der her gives en kortere Redegørelse for den Andræ'ske Valglov, hvis afgørende Bestemmelser lyder som følger:

»Valgmaaden.

§ 18.

Naar Valg skal finde Sted, tilstiller Formanden for Valgkredsens Bestyrelse samtlige de i § 8 nævnte under samme henhørende Bestyrelser det fornødne Antal af trykte Stemmesedler, der affattes efter en af vedkommende Minister foreskreven Formular, og indrettes saaledes, at de kunne

forsegles og udvendigen forsynes med Paaskrift af Afsenderens Navn, til Fordeling mellem de paa Valglisten opførte Vælgere. Enhver Vælger har da inden den paa Stemmesedlen angivne Tidsfrist, der dog maa være mindst 8 Dage fra Stemmesedlens Afsendelse, at tilbagelevere denne forseglet og med sit Navns Paaskrift til Formanden for Distriktets Valgbestyrelse efter at have udfyldt samme paa en tydelig Maade med de Mænds Navne og Stilling, paa hvilke han stemmer, og efterat have forsynet den med sin egenhændige Underskrift. En Stemmeseddel er i og for sig gyldig, om der end paa samme kun findes eet Navn anført, men er i saa Fald udsat for at tabe sin Betydning som Følge af Bestemmelsen i § 23, og den Vælger, der vil være sikker paa, at hans Stemme tages i Betragtning ved Valget, kan derfor ikke indskrænke sig til at nævne den, han helst ønsker valgt, men maa tillige anføre Navnene paa dem, han derefter maatte ønske valgte, i den Rækkefølge, i hvilken han ønsker dem valgte.

.....

§ 22.

Valghandlingen aabnes af Formanden og tager sin Begyndelse dermed, at han eftertæller de indkomne Stemmesedler. Det udkomne Tal deles med Antallet af de Rigsraadsmedlemmer, som skulle vælges for Kredsen, og den herved fremkomne Qvotient, med Bortkastelse af Brøken, lægges til Grund for Valget overensstemmende med næstfølgende Paragraph.

§ 23.

Efterat Stemmesedlerne ere nedlagte og blandede i en Urne, fremtages de een for een af Formanden, der forsyner dem med Løbenummer og oplæser det første paa enhver af dem anførte Navn, hvilket samtidigt nedskrives af tvenne af Valgbestyrelsens andre Medlemmer. De Sedler, paa hvilke det samme Navn er anført øverst, lægges sammen, og saasart et Navn er forekommet saa ofte, at de derpaa

faldne Stemmer have naaet den i Medfør af § 22 udfundne Qvotient, standses der med Oplæsningen. Naar en Eftertælling af Stemmesedlerne har godtgjort Rigtigheden af det nedskrevne Stemmeantal, erklæres den Paagjældende for valgt. De saaledes eftertalte Stemmesedler komme foreløbigen ikke videre i Betragtning. Derpaa fortsættes med Oplæsningen af de tilbagestaaende Stemmesedler, dog saaledes, at, hvor paa nogen af disse den allerede Valgtes Navn findes som det første, udslettes dette, og det næste Navn betragtes da som først skrevet. Fremkommer paany den forannævnte Qvotient af Stemmer for Nogen, forholdes atter paa den nys beskrevne Maade, og naar dette Valg derved er blevet afgjort, fortsættes atter Oplæsningen med lagttagelse af den foran beskrevne Fremgangsmaade, saaledes at Navnene paa de allerede Valgte, hvor de ere først anførte, udslettes, indtil samtlige Stemmesedler ere gennemgaaede.

§ 24.

Forsaavidt ikke ad denne Vei det hele Antal Valg naaes, som skal have for Kredsen, undersøges det, hvem der derefter har naaet det største Antal af de oplæste Stemmer, og efter den saaledes fundne Stemme fleerhed afgjøres de tilbagestaaende Valg, dog at Ingen kan erkjendes for valgt, som ikke har erholdt over Halvdelen af den forannævnte Qvotient af Stemmer. Ere Stemmerne lige, gjør Lodtrækning Udslaget.

§ 25.

Forsaavidt ikke endnu alle Valg herved ere opnaaede, foretages en fornyet Oplæsning af samtlige afgivne Stemmesedler, saaledes at der af de paa hver af disse øverst anførte Mænd, som ikke allerede have naaet Valg, medtages saamange, som der staae Valg tilbage. Valget bestemmes da ved simpel Fleerhed af de saaledes afgivne Stemmer. Ere Stemmerne lige, gjør ogsaa her Lodtrækning Udslaget.

§ 26.

Naar kun et enkelt Medlem skal vælges, følges ikke den i foranstaaende §§ 22—25 foreskrevne Fremgangsmaade, idet Valget i saa Tilfælde afgjøres ved simpel Stemme fleerhed, dog at ved Stemmelighed Lodtrækning gjør Udslaget. . . . «¹⁸⁾

Som det vil ses, fastsættes det i Lovens § 22 kort og klart, at det samlede Antal afgivne Stemmer deles med Antallet af Mandater; den herved fremkomne Kvotient, med Bortkastelse af Brøken, — Forholdstallet — sikrer Valg. Hertil kommer, at normalt kun en forsvindende Del af Stemmerne behøver at gaa til Spilde, idet der tillægges enhver Vælger en subsidiær Stemme (§§ 18, 23), som i Tilfælde af, at den principalt ønskede Kandidat allerede maatte være valgt, overføres til det næstfølgende Navn paa Stemmeseddelen. Uendelig simpel og ligetil synes Andræ's »Trylleformel« os nu, næsten som et Columbusæg; men derfor er hans »mathematiske Valgmaade« dog næppe mindre genial,¹⁹⁾ og vi savner egentlig kun eet væsentligt Moment: en Stemmeoverføring for det Tilfælde, at den først opførte Kandidat opnaar for faa Stemmer til at kunne komme i Betragtning. Til at bøde herpaa sigter for en Del de supplerende Bestemmelser i Lovens § 24.

I Decemberministeriets »Allerunderdanigste Forestilling« til Kongen angaaende Valgloven tolker Andræ's Pen os Lovforslagets Motiver:

» . . . Da Antallet af de umiddelbare Valg i det Hele ikke er stort, og da den Valgmaade, som Ministeriet under det følgende Afsnit har tilladt sig allerunderdanigst at bringe i Forslag, først faaer sin rette Betydning, naar der ved Valget bliver at stemme paa flere Personer, saa har der maattet dannes Valgkredse af en betydeligere Udstrækning. . . . Den Valgmaade, som her er bragt i Forslag, er vel ikke lidt afvigende fra den, der i Almindelighed benyttes, og den vil maaskee ved første Øiekast synes noget indviklet og

kunstig; men den vil ved nærmere Overveielse findes ganske simpel og naturlig, og det er Ministeriets Overbeviisning, at netop gennem denne Valgmaade, der aldeles fjerner ethvert Majoritets-Tyranni, og giver enhver politisk Anskuelse, der har vunden nogen mere betydende Tilslutning, Udsigt til at blive repræsenteret, vil en rolig og besindig Udviklingsgang og en mere almindelig Tilfredshed med Forfatningen bedst kunne sikres. . . . «²⁰⁾

Frederik VII's Approbation af Valglovsudkastet faldt St. Hans Dag 1855, og 2. Oktober s. A. stadfæstede Kongen Forfatningsloven med tilhørende Valglov. Dermed var Danmark paa et betydningsfuldt statsretligt Omraade blevet et Foregangsland.

Allerede tidligt havde *C. G. Andræ* dog klart indset det mislige ved det gængse Repræsentationssystem, som han i den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49 i et selvstændigt Forfatningsforslag (af 28. Marts 1849), der tilsigtede, at $\frac{2}{5}$ (60) af Rigsdagens 150 Medlemmer skulde vælges flere ad Gangen (6) i større Kredse — forgæves søgte ændret. Det synes, som om Tanken om Forholdstalsvalgmaaden allerede her er begyndt at dæmre for Andræ;²¹⁾ men selv i sin første Skizze til Fællesforfatningen 1855 er han dog endnu ikke naaet videre end til Løsenet: »Intet Majoritetstyranni.«²²⁾ Ogsaa Bondevenneførereren Oberst *A. F. Tscherning* har for øvrigt en Tid været inde paa det samme,²³⁾ og andensteds har lignende Tanker været fremme før — i Frankrig saaledes siden 1770, i Australien 1821 og 1838—40, i Svejts 1842—46, i Amerika 1844 — men noget afgørende statspolitisk Resultat var dog ikke blevet naaet, og *Andræ* anede intet herom.²⁴⁾ Derimod har han — ganske visst i saare begrænset Omfang — en Slags Forløber, hvis Tankegang han muligvis (?) har været bekendt med, i Dispatchør *A. Wessely* (1800—75). Denne, der omvendt maaske har mindedes Andræ's Udtalelser 1849, stillede nemlig under Behandlingen af den første Forretningsorden

for Landstinget i Februar 1850 uden Held et Ændringsforslag, som aabnede Mindretallene — organiserede i 5 »Delinger« paa 10 (af i alt 51 Landstingsmænd), der hver skulde kunne vælge eet Medlem — en viss Adgang til Repræsentation ved Valg af Udvalg.²⁵⁾ Senere Udtalelser af *Andræ* tyder afgjort imod, at han skulde have lært noget af *Wesely*, saa umiddelbart »givet« finder han Tanken om Forholdstallet som det matematisk korrekte og strængt retfærdige Grundlag for ethvert Valg til en repræsentativ Forsamling,²⁶⁾ ligesom han omvendt andensteds beredvilligt indrømmer, at utvivlsomt og s a a a n d r e uafhængigt af h a m kan være naaet til samme simple Grundtanke.²⁷⁾ Og vanskeligt vil man kunne nægte *Poul Andræ* Medhold, naar han fastslaar, at selv om Faderen mod al Sandsynlighed skulde have kendt enkelte Forgængeres Ræsonnement, vilde dette dog ikke kunne gøre noget Skaar i selve den »b a n e b r y d e n d e O r i g i n a l i t e t af hans Opfindelse«. Den nemlig, at C. G. *Andræ* dels har anvendt Forholdstallet paa et helt Riges politiske Repræsentation, ubundet af Sted og en »forlangt« (ø: i Forvejen udregnet eller udkrævet) Kvotient, dels har udtænkt en Fremgangsmaade, der »hævder Valgets Charakter som fri personlig Handling« og indskrænker Mulighederne for Stemmespild ved Indførelsen af den s u b s i d i æ r e Stemme.²⁸⁾

For C. G. *Andræ* var den i Valgloven af 2. Oktober 1855 foreskrevne Fremgangsmaade dog egentlig kun en Nødhjælp, en brugbar Udvej af de Vanskeligheder, Problemerne Valg og Valgkredsinddeling i Praksis hilder Lovkoncipisten i. Den dybere Mening med »det frie Valg«, som han selv yndede at kalde Forholdstalsvalgmaaden,²⁹⁾ var utvivlsomt, at en Valglov, med Forholdstallet som Grundlag og Opgivelse af enhver vilkaarlig Valgkredsinddeling, burde indrømme Vælgerne Ret til at forene sig over hele Riget om Dannelsen af »frie« (ø: personlige, ikke lokalt bestemte) Valgkredse, der, lovmæssigt fikserede, hver

valgte sin Repræsentant eller, hvis de udgjorde et Multiplum af Kvotienten, et tilsvarende Mangefold af Repræsentanter.³⁰⁾ For en saadan ideal Løsning af Problemet (»système du quotient simple«) synes Andræ at have gjort sig til Talsmand i Ministermøder medio Maj 1855; men de praktiske Vanskeligheder ved Udførelsen forekom ham og endnu langt mere hans Kolleger i Decemberministeriet (P. G. Bang) for store. Som et »pis-aller« [Nødhjælp] griber og formulerer han da med Geniets Skarpsind den frugtbringende Tanke om Stemmeoverføringen (»système du quotient avec transfert de suffrages par les électeurs«),³¹⁾ der spontant fødtes i hans Sind paa en Spadseretur med Hustruen paa Gamle Kongevej i Forsommeren 1855.³²⁾

At Andræ maatte gaa med til en Valgkredsinddeling og de Ulemper, en saadan voldte selve det ideale Princip, betragtede han selv som en yderst beklagelig Indrømmelse til tilvant Praxis og medmenneskelig Skrøbelighed. En anden harmelig »Koncession« — væsentlig til Frygten for en Massefremkomst af Smaapartier — havde han maattet give i Kravet i Valglovens § 24 om over halv Kvotient som en nødvendig Betingelse for resterende Valg i 2. Omgang samt i den deraf følgerigtigt flydende § 25 om Opretholdelsen af sædvanligt Flertalsvalg for de endnu ubesatte Mandaters Vedkommende.³³⁾ Med Rette paapeger Andræ, der principielt hævdede, at relativ Stemme flerhed burde være afgørende, at hans engelske Efterfølger *Thomas Hare*, hvis Valglovsforslag ganske visst var og blev et Papirprojekt, paa dette Omraade senere havde kunnet gaa mere konsekvent til Værks.³⁴⁾ Derimod nægtede han paa det bestemteste, at det Tilfældighedsmoment, der fremkommer ved den successive Udtrækning af Stemmesedlerne under Opgørelsen af Valgresultatet, var det »Lotterispil«, hans Angribere — i øvrigt ogsaa i Nutiden — paastod. Med Klarhed og Kraft fører den store Matematiker her Sand-

synlighedsberegningens astronomiske Tal i Mar-ken imod Modstandernes sindrigt konstruerede Papirseksempler, i hvilke en af Pointerne stedse er den urimelige, at flere af Kandidaterne er fælles for de hinanden skarpt bekæmpende Lister.³⁵⁾

I øvrigt har *Andræ* under de hyppige og forbitrede Angreb paa Forholdstalsvalgmaaden — først og fremmest fra »det menigmandige-bondevenlige Parti«, hvis politiske Overmagt knækkedes ved de *Andræ'ske* Love af 2. Oktober 1855³⁶⁾ — gentagende i Rigsraad og Rigsdag fundet Lejlighed til at begrunde og forsvare sin Metode (1856, 1863, 1865—67, 1880—81), hvilket han har gjort med endnu større Dygtighed og tilmed mindre udførligt end Hare. Selv betragtede *Andræ* dog ingenlunde sin Opfindelse — mindst af alt saaledes som den havde fundet Udtryk i Rigsraadsvalgloven — som et ufejlbarligt Lægemedel, der ævnede at raade Bod paa alle det politiske Livs Brøst. For ham laa Forholdstalsvalgmaadens Betydning og Værd især paa to Omraader. Dels værnede den Mindretalenes — bl. a. Bybefolkningens — Ret til Repræsentation og fri Meningstilkendegivelse, dels fremmede den Interessen for Valgene og førte derigennem til en stærkt øget Deltagelse i disse. Men ligesom *Andræ* med Vægt og Virkning vilde kunne fratæge sig de Anklager, der nu om Dage med tvivlsom Ret rejses imod selve Princippet paa Grund af de foregivne Resultater af Metoden: Partisplittelse og »Minoritetstyranni«,³⁷⁾ saaledes har han med sædvanligt Klarsyn allerede tidligt haft Blikket aabent for mulige Misbrug af Valgmaaden. I første Linie, naar den indskrænkes til alt for smaa Kredse og knyttes sammen med de af ham saa haardt dadlede indirekte Valg paa enkelte i Forvejen fastsatte Tider og Afstemningssteder. Saaledes har allerede *Andræ* i Vrede stemplet den i vor Tid gængse »Strækning af Stemmerne«³⁸⁾ som »kunstig«, »unaturlig« og »farlig«. Han har følgelig flere

Aar førend *H. R. Droop's* saakaldte »Forbedring« af Metoden ved en Formindskelse af Forholdstallet — den »tilstrækkelige« Kvotient — (1868) vendt sig imod den deri indeholdte Tankegang, hvis Følger han forudsaa og for-dømte som en »Tilslignelse« af Fordele paa andres Bekostning.

Et lignende genialt Fremsyn har *Andræ* for øvrigt lagt for Dagen i sin oftere gentagne Udtalelse om, at en Valgmaade ved Forholdstal vilde finde en med Formaalet bedre stemmende Anvendelse, dersom det fastsattes, at Repræsentationen ikke skulde bestaa af et aldeles bestemt Antal Medlemmer, men kun af et omtrentligt, saaledes at Valg kun kunde komme i Stand ved fuld Kvotient.³⁹⁾ Ved disse Udtalelser, som paa Forhaand nedkæmper den *Droop'ske* »Minimumskvotient«, har *Andræ* faktisk foregrebet det »automatiske System« (»the Uniform Quota«), der har fundet sit berømteste Udtryk i den tyske Rigslov af 27. April 1920 med tilhørende administrative Bestemmelser af 21. December s. A.

Endelig skal det som et baade betegnende og smukt Vidnesbyrd om *Andræ's* idealistiske og overlegne Personlighed anføres, at han 1880—81 i Landstinget med Varme tog til Orde for *Fr. Bajer's* Forslag om Indførelsen af *d'Hondt's* Listevalg ved Kommunevalgene i København. Ganske visst har han formodentlig ment, at denne Metode snarere sikrede Partiernes end Personernes Repræsentation, men det var ham kun om Sagen at gøre: »Antag enhver Lov, som gaar ud paa at fyldestgøre dette Retfærdighedskrav, dette Retfærdighedskrav, at de, hvem Lovgivningen tillægger Ret til at lade sig repræsentere, ikke se deres Ret eskamoteret og blive forhindrede i at opnaa nogensomhelst Ret.«⁴⁰⁾

Vender vi os derefter til *Poul Andræ's* Mindeskrifter om Faderens Opfindelse, kan vi ikke noksom beklage, at Forfatteren har indskrænket sig til at lade den oprindelige Bog — ikke det samlede Værk — oversætte til et Verdenssprog;

men selv den engelske Udgave, der er yderligere forkortet, vil endnu — mere end 80 Aar efter C. G. Andræ's poli-



Poul Andræ.

tiske Stordaad — være af den allerstørste Interesse for saavel Politikere som Jurister og Historikere.⁴¹⁾ Ikke mindst i de germanske Lande, hvis Forskere i Nutiden oftere med vaagen Opmærksomhed har studeret Forholdene i Norden,

vil Poul Andræ's Værk i dets engelske Form være af Betydning, eventuelt suppleret med min (ovenfor S. 470 omtalte) Afhandling i »Zeitschrift für Politik« Juni/Juli 1936.

Poul Andræ indleder sine Bøger, hvis Disposition for øvrigt til en viss Grad kan omtvistes, med en Fremstilling af selve Forholdstalsvalgmaaden, dennes Princip og de tidligere omtalte Afvigelser herfra. Derefter følger dels en Skildring af de hjemlige Angreb paa Metoden — dennes Modtagelse herhjemme er Hovedæmnet i Fortsættelsen af Mindeskiftet 1907 — dels en Præcisering af Spørgsmaalet om C. G. Andræ's Førsteret som Opfinder af Valgmaaden. Med fuld Loyalitet gør Forfatteren opmærksom paa, at bl. a. allerede de franske Matematikere *Arago* og navnlig *J. D. Gergonne*,⁴²⁾ som Andræ imidlertid først lærte at kende 1859—61, er naaet til Tanken om Forholdstallet som Valgbasis uden dog at have opfundet en i Praktis anvendelig Forholdstalsvalgmaade. Dette er derimod lykkedes *Thomas Gilpin*, hvis 1844 i Philadelphia fremsatte Forslag,⁴³⁾ der dog først blev kendt i videre Kredse 1896, tilhører »de medbejlende Listers Metode« og altsaa maa betegnes som en Forløber for Belgieren *d'Hondt*, i k k e for *Andræ*, for hvem ikke Listens, men netop den enkelte Vælgers fulde personlige Frihed er det afgørende Træk. Til samme Kategori hører det — praktisk uanvendelige — Forslag, der, saa at sige bebudet 1842 af *Hoffmann* i Genève's Kantonalraad, 26. Oktober 1846 forelagdes af *Victor Considérant* i et Brev til Raadet;⁴⁴⁾ først 1892 optryktes det i Zürich, og Andræ har lige saa lidt kendt *Considérant's* som *Gilpin's* Plan. Det samme gælder selvsagt om den — formentlig af *Rowland Hill* affattede — Municipallov »Act to institute a Municipal Corporation for the City of Adelaide« af 19. August 1840. Denne indfører virkelig proportionale Valg, men henviser de Vælgere, der ikke formaar at forene sig i Grupper, »quorums«, som svarer nøjagtigt til den fordrede Kvotient, til de efterfølgende Majoritetsvalg⁴⁵⁾ — efter nærværende For-

fatters Skøn et Bevis for, at *Thomas Wright Hill's* — i Noterne omtalte, af Poul Andræ endnu 1926 ukendte — Fremgangsmaade ikke er brugbar, hvor Talen er om et større Vælgerkorps. I modsat Fald vilde hans Søn Rowland Hill utvivlsomt have indført den i sin Kommunallov!

Det centrale i *Poul Andræ's* Bøger møder os i hans Skildring af Faderens Førsteret som Opfinder af Forholdstalsvalgmaaden i Relation til den engelske Sagfører og politiske Forfatter *Thomas Hare* (1803—91), der er blevet verdensberømt som Ophavsmand til det engelske proportionale System. Forfatteren griber her fast om Nælden, idet han udkaster det brændende Spørgsmaal, om Hare, hvis gradvis ændrede Forslag til en Valgmaade ved Forholdstal, der fremsattes 1857—65,⁴⁶⁾ er saa at sige identisk med Andræ's, har kendt dennes Valglov af 2. Oktober 1855 eller ej. *Poul Andræ* afvejer omhyggeligt alle foreliggende Kendsgærringer — Forslagenes ubestridelige Ensartethed,⁴⁷⁾ Hare's Beherskelse af det tyske Sprog, paa hvilket Loven ogsaa forelaa, *C. G. Andræ's* indbyrdes ganske modstridende Udtalelser om Hare's bona fides og Hare's halvt nonchalante, halvt skinsyge Kortfattethed i den sent fremkomne Omtale af Andræ's System — og naaer omsider til det Resultat, at *Hare* i k k e har kendt den danske Valglov, i øvrigt heller ikke Kommunalloven fra Adelaide. Forfatterens Argumentation forekommer mig langt fra uangribelig, hvad jeg tidligere andensteds udførligt har søgt at paavise;⁴⁸⁾ men paa den anden Side tør det vel ikke pure nægtes, at forskellige Personligheder uafhængigt af hinanden kan naa til samme Tankegang, om end maaske vanskeligt i næsten alle Enkeltheder. Ikke heller *Andræ* staar jo ene i sin Fastslaaen af Forholdstallet som Valggrundlag, og den eneste Forgænger, han 1855 muligvis (?) har kendt noget til, er, som ovenfor (S. 474 f.) nævnt, *Wessely*.⁴⁹⁾

Det være, som det være vil! To Ting staar i hvert Fald uimodsigeligt fast. Dels, at *Andræ* ikke blot paa Papiret

havde udkastet sin Forholdstalsvalgmaade, men endogsaa ført denne ud i Livet ved Valgloven af 2. Oktober 1855, hele to Aar førend *Hare* fremsatte sin første endnu ufuldkomne Teori. Dels, at Æren — ikke for litterært at have begrundet Metoden, thi den maa bægge enes om! — men for i de videst mulige Kredse med Varme at have agiteret og propageret for Systemets Udbredelse og Sejr, absolut maa tilskrives *Hare*, hvorimod *Andræ* i Almindelighed i aristokratisk Tilbagetrukkenhed syslede med »des problèmes de haute géodésie«⁵⁰⁾ og kun undtagelsesvis med Ord eller Pen kæmpede for sin Valgmaade. Følgelig er den *Andræ'ske* Metode i en stor Del af Verden, først og fremmest i de engelsktalende Lande, blevet døbt med *Hare's* Navn, hvilket altsaa kun meget uegentligt vil kunne kaldes rigtigt eller retfærdigt.

Dette har for Resten allerede *Stuart Mill*, der — af Verdensbetydning baade som Filosof, Socialøkonom og politisk Teoretiker — selv som den første slog til Lyd for *Hare's* fortjenstfulde Virke, med Rette indset og i Overensstemmelse hermed omdøbt Metoden efter bægge Ophavs-mænd.⁵¹⁾ Mill havde 1864 lært det danske System at kende gennem en — til 1. Juli 1863 antedateret — Indberetning, som den daværende engelske Legationssekretær i København Mr. *Robert Lytton* — senere Vicekonge i Indien »Earl of Lytton and Viscount Knebworth« (1831—91) — i Juli 1863 (gennem Gesandten Sir *Augustus Paget*) afgav til det engelske Udenrigsministerium. Saa stor Opsigt vakte denne Rapport i England, at den i det følgende Aar blev offentliggjort efter Ordre af House of Commons, ligesom den bl. a. blev aftrykt i »Daily News« 30.—31. August 1864.⁵²⁾

I denne Beretning redegør den engelske Diplomat og Digter alt i alt med megen Dygtighed — ogsaa stilistisk, idet f. Eks. *Andræ* dramatisk indføres talende⁵³⁾ — for »le système *Andrae*«. Enkelte Misforstaaelser er desværre gaaet i Arv til senere Forfattere, som kun paa anden eller tredje

Haand har kendt den danske Forholdstalsvalgmaade. Æren for at have henledt den store Verdens Opmærksomhed paa »la loi Danoise« tilkommer da *Lytton*, medens den danske Retslærde og Politiker *A. F. Krieger* (1817—93) har Fortjenesten af i selve Danmark at have set Metoden i europæisk Sammenhæng og fastslaaet dens internationale Betydning i sin — under Pseudonymet »O—s.« udgivne — lærerige, varme og velskrevne Afhandling: »Rigsraads-Valgloven og John Stuart Mill« i »Dansk Maanedsskrift« 1863, I, S. 97—122.

Idet vi hermed forlader *Poul Andræ's* saavel saare in-struktive som højst interessante Mindeskrifter, i hvilke sønlig Pietet ikke har forvansket, men kun uddybet Forfatterens videnskabelige Stræben, vil vi til Slut opstille det Spørgsmaal: Hvad betyder den Andræ'ske Forholdstalsvalgmaade for Nutidens politiske Liv? Forfatteren af nærværende Artikel vil herpaa svare følgende:

Forudsat, at man, selv om man ikke længere er fuldt ud enig i *Mirabeau's* Idealkrav, at Repræsentationen skal forholde sig til Folket som et Landkort til det Land, det forestiller,⁵⁴⁾ dog slutter sig til *Ernst Cahn's* Fordring, at de for Nationen »bedeutsameren Strömungen« skal finde deres berettigede Udtryk i Parlamentet⁵⁵⁾ — en Tankegang, Andræ selv kunde have tiltraadt⁵⁶⁾ —, vil man kun med Vanskelighed kunne komme uden om *C. G. Andræ's* Livsgerning. Der maa imidlertid her skelnes skarpt imellem den store danske Statsmands ideale Teori om det — af alle snærende Baand uhæmmede — »frie Valg«, som snarere er en »Forening imellem Medkæmpere« end »en Kamp imellem Modstandere«,⁵⁷⁾ og det ydre Udtryk, det, delvis imod Andræ's egen Protest, fandt i den danske Forholdstalsvalgmaade i Rigsraadsvalgloven af 2. Oktober 1855. Men da det Andræ'ske Ideal, om hvilket man vel teoretisk maaske nok vilde kunne enes, i Praxis dog nærmest maa betragtes som

en skøn, men utopisk Drøm, bliver Opgaven for os i første Linie at vurdere selve det danske Valgsystem, dog under stadig Hensyntagen til Ophavsmandens egen Kritik af eller Ændringsforslag til det.

Det maa da hævdes, at den Andræ'ske Metode, endskønt den i sin oprindelige Form har staaet sin Prøve i Danmark baade i Rigsraadsperioden 1855—66 og senere,⁵⁸⁾ i Nutiden dog kun bør bruges med visse Ændringer, som Forholdene i de fleste Lande i øvrigt vel allerede har ført med sig. For det første maa man enten opgive den Andræ'ske »fulde« Kvotient til Fordel for den Droop'ske »tilstrækkelige« Kvotient, henholdsvis den »brudne« Kvotient, eller — endnu bedre — man maa, som af Andræ selv foreslaaet, opretholde Kravet om fuld Kvotient, men til Gengæld gøre Antallet af Mandater flydende. Det vilde i sidste Fald være en afgørende Fordel, om man — for det andet — her fulgte Teoretikeren Andræ, der, som Modstander af enhver Partikularisme i Rigsforsamlingen, henviste berettigede lokale Interesser til at finde deres rette Udtryk i det kommunale Selvstyre (Amts-, Sogne- og Byraad) og gjorde hele Riget til een eneste stor Valgkreds. For det tredje vil det være nødvendigt — for de paa Forhaand »udslagne« Kandidaters Vedkommende — at optage de sindrige Forslag til Stemmeoverføring til Partifæller med større Chancer for Valg, som allerede er gennemført i visse engelsktalende Lande.⁵⁹⁾ At Partibaandene herved maa strammes en Del, hvilket dog formentlig vil kunne ordnes paa fuld rational Vis, uden at den enkelte Vælgers personlige Frihed⁶⁰⁾ — bl. a. gennem Nummereringen — opgives, vil visst næppe kunne undgaaes; muligvis vil tillige et Forbud imod, at samme Kandidater opføres paa flere forskellige Valgsteder, her vise sig hensigtsmæssigt.⁶¹⁾

Men med disse — og muligvis enkelte andre, mindre — Ændringer, hvis Art og Rækkevidde indebærer en Række teoretiske og praktiske Problemer, som falder uden for denne historiske Redegørelses Plan og Ramme, vil det dan-

ske Valgsystem sikkert vedvarende kunne hævde sin Plads. Maaske endog en Førsteplads, thi mange er de, der holder for, at Andræ's Metode — saaledes som den i sin forbedrede Form dog uden Tvivl stadig bør kaldes,⁶²⁾ idet de senere Reformister jo stedse har nyttet *Andræ* eller hans Efterfølger *Hare* som Arbejdsgrundlag — trods alt frembyder den bedste og mest tiltalende Forening af Forholdstalsvalg og Enkeltmandsvalg. Den indrømmer den enkelte Vælgers frie Individualitet et videre Raaderum end de konkurrerende Listers Systemer, og den begunstiger i ringere Grad end f. Eks. *d'Hondt's* og *Hagenbach-Bischoff's* Metode⁶³⁾ (»starke Verteilungsregel«) — de større Partier paa de mindres Bekostning, uden at den dog omvendt, som f. Eks. »den største Brøks Metode« (»schwache Verteilungsregel«) eller — navnlig — *Laguë's* Metode,⁶⁴⁾ forfordeler de store Partier til Bedste for de smaa.

Den endelige Dom over det Andræ'ske System kommer imidlertid vel nok trods alt til at afhænge af Bedømmerens Stilling til Forholdstalsvalgmaadens Princip overhovedet, og ikke heller om »La loi Danoise« turde Historiens sidste Ord være sagt nu. Men utvivlsomt vil mangen uhildet Dommer erklære sig fuldt enig med den verdensberømte Filolog *J. N. Madvig*, der 1865 udtalte, at han »fra første Færd bestandig har erklæret Valgmaaden for god og rigtig« . . . »og selv da den blev angrebet fra alle Sider, altid har sagt, at den hviler paa et fuldkommen rigtigt Grundlag.«⁶⁵⁾ Utvivlsomt vil adskillige upartiske Bedømmere slutte sig til *Ernest Naville's* Mening: »La loi Andrae est un fait capital dans l'histoire de la réforme.«⁶⁶⁾ Utvivlsomt vil enhver uvildig Iagttagere istemme *Stuart Mill's* Dom om den Andræ-Hare'ske Forholdstalsvalgmaade, som Mill fastslaar maa regnes »among the very greatest improvements yet made in the theory and practice of government.«⁶⁷⁾ Derfor bør den heller ikke kunne opgives i Danmark, hvad enten saa Landstinget forsvinder eller ej!

KILDEHENVISNINGER OG NOTER.

¹⁾ Se herom Troels G. Jørgensen: »Rigsretsdommen af 1856 og Højesteret«, »Tilskueren« 1931, S. 21—35.

²⁾ Nærværende Skildring er i første Linie bygget paa Rigsraadstidende 1856, Sp. 5—7 og 9—11, hvis kortfattede Fremstilling dog ikke hviler paa noget stenografisk Referat, paa »Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger« II (1916), S. 3—7, og paa den københavnske Dagspresses, især »Dagbladet«s — (f. Eks. Citatet) — Referater Mandag d. 3. Marts 1856. — Sml. i øvrigt N. Neergaard: »Under Juni-grundloven« II (1916), S. 86 ff.

³⁾ Rigsraadstid. 1856, Sp. 5.

⁴⁾ J. N. Madvig: »Livserindringer«, 1887, S. 216.

⁵⁾ *Lehmann's* Ytringer kendes ikke nøjagtigt — i øvrigt heller ikke *Andræ's* —, men falder formentlig nøje i Traad med de Udtalelser, der gengives i hans »Efterladte Skrifter« (ved Carl Ploug) IV (1873), S. 16 f., 20, 29 ff.

⁶⁾ Se Borgerrepræsentationens Forhandlinger 1937—38, S. 1779—1826, spec. 1781 ff. (Fællesudvalgets Betænkning), 1789 f. (*Hedebøl*), 1799 f., 1802, 1821 (*H. P. Sørensen*), 1806, 1810 f. (*Bindselev*), 1813 (*Lannung*), 1819 (*Richard Jensen*); jfr. dog 1805 og 1822 (*Bindselev*) og 1816 (*Lannung*).

⁷⁾ Foruden til nedennævnte Værker af *Poul Andræ* og *Flemming Dahl* henvises ogsaa til *N. Neergaard's* og *G. Zachariae's* Levneds-skildring i »Dansk Biografisk Leksikon«, 2. Udg., I, S. 425—36.

⁸⁾ Alle disse Punkter behandles udførligt i den Karakteristik af *Andræ*, som indleder min Udgave af »C. G. Andræ's Taler i Udvalg« I (1933), S. 11—80. Sml. ogsaa min Artikel »Andræ og Embedsstanden« i »Ministeriernes Maanedssblad« Jan.—Marts 1934. Om *Frederik VII* se min Artikel i »Frem«, Nr. 37, 15. Juni 1927, S. 321—28.

⁹⁾ Min Karakteristik af Oktoberforfatningen, der »bygger Tyskerne en gylden Bro til Fred og Forsoning« (»Andræ's Taler« I, S. 67), citeres med Tilslutning i *Alfred Bindselev's* »Konservatismens Historie i Danmark fra 1848 til 1936« I (1936), S. 136, ligesom Forfatteren, saa vidt ses, i det hele er enig i min Skildring af Andræ (sst., S. 131—37).

¹⁰⁾ Intet Under derfor, at selv en Statsmand af *Bismarck's* Format med Tilfredshed hilste *Andræ's* Afgang 10. Juli 1858, intet Under, at det i den tyske Forbundsdag med Rette blev fastslaet, at: »der Austritt des Ministers Andrae« — »der Urheber der Gesamtverfassung« — betegnede »eine prinzipielle durchgreifende Ministerial-Veränderung« (»Preussen im Bundestag«, III, S. 388 og 371; sm! S. 421, 423).

¹¹⁾ I Rigsraadstid. 1863, 5. ordentlige Samling, Sp. 1354, findes en Bemærkning af *Andræ* herom.

¹²⁾ »§ 27: Den danske Rigsdag er berettiget til at vælge 18 Medlemmer; den slesvigske Stænderforsamling 5; den holstenske 6, og det lauenborgske Ridder- og Landskab 1 Medlem.

§ 28: Ved umiddelbare Valg vælges i Kongeriget 17 Medlemmer, i Hertugdømmet Slesvig 5, og i Hertugdømmet Holsten 8«. (»Departementstidenden« 1855, S. 781). Antallet af Rigsraadets Medlemmer var 80, idet $\frac{1}{4}$, s: 20, var Kongevalgte, af hvilke 8 skulde høre hjemme i Hertugdømmerne, nemlig 3 i Slesvig, 4 i Holsten og 1 i Lauenborg (§ 26).

Af disse Tal fremgaar, at Forholdstalsvalgmaaden i alt fandt Anvendelse paa 54 af Rigsraadets 60 valgte Medlemmer, nemlig paa 29 indirekte valgte (18+5+6) og 25 direkte valgte (17+8); men ogsaa i den lokale Fordeling af de kongevalgte Medlemmer spores Forholdstallet. Hermed er den Tvivl løst, som udtales af *Clarence Gilbert Hoag* og *George Hervey Hallett* i det moderne amerikanske Standardværk »Proportional Representation« (New York 1926), S. 172, Note 12, og Tallene 3 for Slesvig og 55 for hele Rigsraadet maa rettes til henholdsvis 5 og 54. Det af *Lytton*, S. 24 (se nedenfor S. 482 f.), angivne Sluttal 45 er fejlagtigt, men desværre adopteret af talrige yngre Skribenter.

¹³⁾ Endvidere er de vigtigste Paragraffer i Loven trykt i det nye tyske Hovedværk af *Karl Braunias* (i Serien »Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht«, Heft 18 a): »Das parlamentarische Wahlrecht. Ein Handbuch über die Bildung der gesetzgebenden Körperschaften in Europa« II: Allgemeiner Teil (Berlin & Leipzig 1932), S. 207—09; sml. S. 198, 201, 229 f. Jfr. endvidere *Hoag-Hallett*, l. c., S. 171—75, eller »La représentation proportionnelle. Études de législation et de statistique comparées« (Paris 1888), S. 340—42.

¹⁴⁾ I det følgende forkortet: Dahl.

¹⁵⁾ Ligesom nærværende Artikel, med hvilken den før en Del er identisk, afsluttet 24. Nov. 1934, hvorfor der ikke har kunnet tages Hensyn til eventuelt senere fremkomne u d e n l a n d s k e Værker om Forholdstalsvalgmaaden. I Noterne til Artiklen her er derimod angivet d a n s k Litteratur om Æmnet til og med 1937. Til Offentliggørelsen af d e n n e Afhandling har jeg med Tak modtaget en Understøttelse af »Den Grevelige Hjemstjerne-Rosencrone'ske Stiftelse«. — I øvrigt nødes jeg — til min Beklagelse — til at benytte denne Lejlighed til at fralægge mig ethvert Ansvar for den Form, hvorunder min t y s k e Artikel foreligger, idet jeg, skønt den først er trykt

Juni/Juli 1936, trods Redaktionens udtrykkelige Løfte aldrig har modtaget nogen Korrektur paa Artiklen. I denne findes talrige Trykfejl, hvoraf enkelte meningsforstyrrende.

¹⁶⁾ Etatsraad *Poul Andræ* (1843—1928) blev kendt dels som Filantrop, dels som historisk Forfatter. Foruden hans Værker om Forholdstalsvalgmaaden skal her navnlig fremhæves hans Biografi af Faderen (I—IV, 1897—1912) og den værdifulde Monografi »Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855« (1903) samt hans Udgivelse af de historisk betydningsfulde »Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger 1855—63« (I—III, 1914—20). Jfr. i øvrigt *Flemming Dahl* i »Dansk Biografisk Leksikon«, 2. Udg., I, S 437—38.

¹⁷⁾ I det følgende forkortet: P. Andræ, medens Fortsættelsen af Mindeskriftet 1907 betegnes som: P. Andræ II. Den samlede Udgave af disse to Bøger 1907 forkortes: Samlet Udg. 1907.

¹⁸⁾ »Departementstidenden« 1855, S. 793—95, Dahl, S. 20—22. Sml »Gesetz- und Ministerialblatt . . .« 1855, S. 272—74, Zachariä, S. 160—62, Braunias S. 207—09, Hoag-Hallett, S. 172—74.

¹⁹⁾ Som et Bidrag til Valglovens Tilblivelseshistorie — og til en Karakteristik af *Hall* og *Andræ* — hidsættes følgende fornøjelige (udaterede) Billet fra Kultusministeren til Finansministeren i Sommeren 1855; Fremhævelserne er Hall's.

»Kjære Ven!

Hvad er det for Historier med Dem? Jeg kommer i dette Øieblik fra Deres tomme Ministerium og skal nu lige kjøre ud til Sølyst i dette deilige, varme Sommerveir. Ellers vilde jeg været ilet til Dem (for at lade Deres imod mig under min Sygdom viste Adfærd træde frem i det grelleste Lys); men det betyder da vel ikke noget? Jeg vilde ellers have bedt Dem, og beder Dem herved indstændigen om at udtænke eller rettere blot *nedskrive* den *Trylleformel*, hvorefter De vil have Deres *mathematiske* Valgmaade til at gaa, og som vi uforandret skulle optage i Valgloven, med hvilken vi i øvrigt ere færdige, hvorfor det skulde være mig en stor Glæde at træffe baade Dem selv og *Trylleformelen* imorgen i Deres Ministerium Kl. 2.

Deres

C. Hall.«

P. Andræ, II, S. 14—15; Samlet Udg. 1907, S. 196—97. — Sammenstillingen af Andræ's »Trylleformel« og Columbusægget findes allerede hos *Brunialti* i »Libertà e Democrazia« (1880), S. 267.

²⁰⁾ Jfr. P. Andræ II, S. 85—86, Samlet Udg. 1907, S. 267—68.

²¹⁾ 28. Marts 1849 udtaler *Andræ*: »Omvalg skal finde Sted for

deres Vedkommende, der ikke have faaet $\frac{1}{4}$ af de afgivne Stemmer. Dette er en aldeles vilkaarlig Bestemmelse, og det kunde være tvivlsomt, om det ikke var hensigtsmæssigt at gaae endnu lavere ned« (Dahl, S. 143).

²²⁾ Dahl, S. 34, 91, 106.

²³⁾ l. c., S. 49, 334, og »Departementstidenden« 1848, S. 28.

²⁴⁾ Jfr. i øvrigt nærmere nedenfor S. 480, hvor ogsaa *Thomas Wright Hill's* Forslag af 1821 berøres.

²⁵⁾ Rigsdagstidende 1850, Forhandlingerne paa Landstinget, Sp. 198—211, 282—83, 297—305; sml. P. Andræ, S. 149—53.

²⁶⁾ Dahl, S. 33.

²⁷⁾ l. c., S. 65—66.

²⁸⁾ P. Andræ, S. 152.

²⁹⁾ Selve denne Benævnelse kunde *Andræ* gaa med til, men han nægtede pure at acceptere Betegnelser som »Minoritetsvalg« o. lign. Allerede 1856 havde *Madvig* benyttet Udtryk som »Proportionsvalg« og »proportionale Valg« om det *Andræ'ske* Valgsystem, hvorimod dette først 25. Nov. 1863 i Rigsraadet af *Hother Hage* omdøbtes med sit nuværende danske Navn »Forholdstalsvalgmaaden« — af *D. G. Monrad* træffende karakteriseret som »det politiske Sognebaands Løsning« (Dahl, S. 91, 60—61, 89, 335; P. Andræ, S. 179—85). *A. C. Larsen* udtaler (»Om Forholdstalsvalgmaaden«, Kbhvn. 1880, S. 33): »Der kan vanskelig være nogen Tvivl om, at dette« — »de frie Valgs Methode« — »er den fuldkomneste Valgform, som overhovedet lader sig tænke«.

³⁰⁾ I Efteraaret 1863 fremsatte *Andræ* i Rigsraadet bestemte Udtalelser desangaaende; jfr. Dahl, S. 33—34, P. Andræ, S. 19—20. Sml. Brev fra *Andræ* til Sir *John Lubbock*: »La vraie liberté électorale exige, selon moi, que les électeurs du pays entier puissent se réunir librement, sans être parqués dans des circonscriptions plus ou moins arbitraires, et qu'un certain nombre d'électeurs, fixé par la loi, ait le droit d'élire un représentant.« (P. Andræ II, S. 9, Samlet Udg. 1907, S. 191.)

³¹⁾ »Vote uninominal avec substituts« benævnes Metoden i Frankrig, »the single transferable vote« i de engelsktalende Lande.

³²⁾ P. Andræ, S. 152, N. 2.

³³⁾ »Departementstidenden« 1855, S. 794, Dahl, S. 21—22.

³⁴⁾ Th. Hare: »The Election of Representatives, Parliamentary and Municipal. A Treatise«. Third Edition (London 1865). Clause (a: Artikel) XXV, S. 191—92; Dahl, S. 41—43.

³⁵⁾ Dahl, S. 44—64. Jfr. i øvrigt *F. Zeuthen*: »Forholdstalsvalg og Enkeltmandvalg« i »Nationaløkonomisk Tidsskrift«, Bd. 56, Kbhvn.

1918, S. 373—75, og *J. Parker Smith's Appendix VI i John H. Humphreys' »Proportional Representation«* (1911).

³⁶⁾ Sml. *A. L. C. de Coninck*: »I Anledning af og om Fællede-fatningsudkastet«, Kbhvn. 1855. Dette var et Hovedformaal for *Andræ*, og det er derfor kun delvis rigtigt, naar *Braunias*, l. c., S. 201, hævder, at den væsentlige Hensigt med Loven af 2. (ikke 5.) Okt. 1855 var: »das Bestreben, zu verhindern, dass die deutsche Mehrheit in der schleswigschen Ständeversammlung die dänische Minderheit von der Vertretung im Reichsrat des Gesamtstaates ausschliessen könnte«.

³⁷⁾ 2. Okt. 1863 udtalte *Andræ* f. Eks. i Monarkiets Rigsraad: »Man taler idelig og atter om, hvorledes det i Statslivet alene er Majoriteten, der har Ret til at herske; det er den, man skal bøie sig for; men det er naturligvis en fuldstændig Misforstaaelse. I de *endelige Beslutninger* skal Majoriteten herske, og dens Villie respekteres; men saalænge der er Tale om en Overveielse, saalænge der er Tale om at fremkalde en omfattende Diskussion, for derigjennem med Modenhed at kunne fatte Beslutninger, saalænge skal man ikke binde Munden paa Minoriteterne; saalænge skal man give dem Ret til i Forhold til deres Talrighed at udtale deres afvigende Anskuelse« (Dahl, S. 228).

³⁸⁾ ϑ : Fordeling af disse paa uretmæssig mange Kandidater, som altsaa ikke vælges med fuld Kvotient, men med mindst muligt, tilmed ofte forskelligt, Stemmetal. — I sin Pièce »On Methods of Electing Representatives« (London 1868), S. 17, definerer *H. R. Droop* den »tilstrækkelige« Kvotient (»Minimumskvotienten«) ved Formelen:

$$\frac{\text{Stemmer}}{\text{Mandater} + 1} \text{ forhøjet til nærmest følgende hele Tal eller, eventuelt, } + 1, \text{ medens:}$$

$$\text{»fuld« Kvotient} = \frac{\text{Stemmer}}{\text{Mandater}}, \text{ med Bortkastelse af en eventuel Brøk.}$$

En yderligere Forbedring af den *Droop'ske* Formel er den saakaldte »Fractional Quota« (ϑ : Brøkdelskvotaen), hvor Kvotienten udregnes med to eller tre Decimaler, hvilket er af særlig Betydning i smaa Valgkorporationer (*Braunias*, l. c., S. 210, Hoag-Hallett, l. c., S. 383—86). — Hvis f. Eks. 300 Stemmer skal vælge 7 Repræsentanter, og Partiet A har opnaaet 190, Partiet B 110 Stemmer, vælges der efter *Andræ's* Metode (med »fuld« Kvotient 42) 4 Repræsentanter for Partiet A og 2 for B, hvorefter Partiet B med Resten 26/42 opnaar det 7. Mandat. Men ved at ty til *Droop's* »tilstrækkelige« Kvotient (38 Stemmer) tager A 5 Mandater, og B faar

kun 2, et Resultat, *Andræ* protesterer kraftigt imod, men som i øvrigt ogsaa fremkommer ved den yngre *d'Hondt'ske* Metode og visst-

Stemmer for Parti:	A 503	B 312	C 249	I alt: 1064	Mandater: 7
Valgmaade:				Valgkvotient:	Anmærkning:
<i>Andræ</i> (»fuld Kvotient«, »Simple Quota«):	$3 \frac{47}{152} \div 3$	$2 \frac{8}{152} \div 2$	$1 \frac{97}{152} \div 2$	$\frac{1064}{7} = 152$	Overalt er bortset fra Valgalliancer; sml. nedenfor.
<i>Droop</i> (»tilstrækkelig Kvotient«, »Minimumskvotient«):	$3 \frac{101}{134} \div 3$	$2 \frac{44}{134} \div 2$	$1 \frac{115}{134} \div 2$	$\frac{1064}{(7+1)} = 133$, der + 1 = 134	$134 > \frac{1064 \div 134}{7} \div 3$ andre Minoriteters Sum Repræsentanter
Forsøg paa »Strækning af Stemmerne« (ved »Fordeling« eller »Gruppering«):	$4 \frac{3}{125} \div 4$	$2 \frac{62}{125} \div 2$	$1 \frac{124}{125} \div 1$	$x > \frac{249}{2} \div 125$ som Mindstetal	A kan altsaa give 3 Kandidater 126 Stemmer, een 125, C een 125 og een 124 Stemmer.
<i>D'Hondt's</i> Listevalg med »Fordelingstallet«:					
Divisor 1	¹⁾ 503	²⁾ 312	⁴⁾ 249		
„ 2	³⁾ 251 $\frac{1}{2}$	⁶⁾ 156	124 $\frac{1}{2}$		
„ 3	⁵⁾ 167 $\frac{2}{3}$	104	83		
„ 4	⁷⁾ 125 $\frac{3}{4}$	78		$\frac{503}{4} = 125 \frac{3}{4}$ „Fordelingstallet“	
„ 5	100 $\frac{3}{5}$				

nok i Nutiden almindeligt vil blive betragtet som rigtigt. Jfr. for øvrigt Dahl, S. 62—63, 74, 92—93, 98—99. End mere kan »Strækning af Stemmerne«, som ovenstaaende Skema vil vise, føre til faktisk samme Resultater som *d'Hondt's* Metode. Den her paapegede Forskel imellem *Droop's* System og *Stræknings* eksemplet gælder dog kun, hvis Partierne opererer hver for sig. I Tilfælde af

Partisamvirke bør Stemmerne ikke strækkes ud over Droop's Kvotient: 134. — Ved *d'Hondt's* System angives de valgte Kandidater i Nummerorden. Det vil ses, at Liste A paa et absolut Mindretal af Stemmer opnaar et absolut Flertal af Mandater, hvilket ganske visst vilde kunne forhindres ved »Listeforbund« mellem Listerne B og C (jfr. kommunal Valglov af 29. Marts 1924, § 24); som omtalt ovenfor S. 485 staar *d'Hondt's* Metode her i Modsætning til »den største Brøks Metode« og Laguë's Metode. I Praxis er Forskellen mellem *d'Hondt's* Metode, der regner med Brøker, og »Strækning af Stemmerne«, hvor Talen kun er om hele Tal, normalt ringe, og Udviklingen har saaledes nærmet de to proportionale Systemer til hinanden. Det samme er sket ad anden Vej, idet Indførelsen af »personlige Stemmer« over for »Listestemmer« (Valglov af 29. Marts 1924, § 25) har øget den enkelte Vælgers Indflydelse over for Partilisten i *Andræ's* Aand. — Som et Kuriosum skal dog paapeges en tænkelig Forskel mellem *d'Hondt's* Metode og *Strækningsmetoden*, hvad Ekspeditionssekretær, cand. polit. *Axel Holm* erindrer mig om: Forudsat, at der i en Kreds, som vælger 4 Landstingsmænd, afgives 46 Valgmandsstemmer paa Liste A og 31 paa Liste B, vil Beregningen efter *d'Hondt's* Metode blive:

	A	B
Divisor 1:	46	31
— 2:	23	$15\frac{1}{2}$
— 3:	$15\frac{1}{3}$	$10\frac{1}{3}$,

hvorefter A og B hver faar 2 Mandater. Efter Strækningsmetoden kan Liste A give 1 Kandidat 16 Stemmer, 2 Kandidater hver 15 Stemmer, medens Liste B kan give 1 Kandidat 16 Stemmer og 1 Kandidat 15 Stemmer. Herefter er der valgt 1 Kandidat af hver Liste, medens der bliver Lodtrækning mellem de 3 Kandidater, der hver har 15 Stemmer, om de manglende 2 Mandater. Liste A er følgelig sikker paa at faa 1 Mandat til, men har en Chance for at tage bægge Mandater, o: i alt 3! —

³⁹⁾ Jfr. hans Tale i Rigsraadet 24. Nov. 1863 (Dahl, S. 31—43). Sml. *Fr. Bajer* i »Nyt Tidsskrift« (Kristiania 1884), S. 432. Braunias, S. 211, Hoag-Hallett, S. 386—88. — Nærværende Forfatters Tanke om at forhindre »Strækning af Stemmerne« — f. Eks. ved et Lovbud om, at intet Parti kan besætte mere end eet Mandat uden »fuld« Kvotient — møder to Vanskeligheder. Dels vil en Lovbestemmelse maaske kunne omgaaes ved, at veldisciplinerede store Partier »för tillfället« inden Valget deler sig i mindre Grupper; dels vil Smaapartier uden Rod i Befolkningen muligvis herved faa for store Chancer. Da bægge disse Vanskeligheder bliver svære

at overvinde, har jeg S. 484 gjort mig til Talsmand for »det automatiske System« (»the Uniform Quota«).

⁴⁰⁾ Dahl, S. 113—14. — M. H. t. *Victor d'Hondt's* Listeafstemning (med »Fordelingstallet« som afgørende Faktor), der 28. Febr. 1890 indførtes ved Valg i Folketingets Forretningsorden og 20. April 1908 ved de kommunale Valg, henvises til *Fr. Bajer's* Lovforslag (Rigsdagstid. 1879—80, Till. A, Sp. 1357 ff., Till. C, Sp. 77 ff.) og hans Pièce »Forholdstalsvalg ved d'Hondt's Fordelingsmåde«, 2. Udg., 1904, samt hans »Livserindringer«, 1909, S. 399—400.

⁴¹⁾ Anmeldt af *Frantz Dahl* i »Svensk Juristtidning« XII (1927), S. 376—77; jfr. i øvrigt en supplerende Artikel af *Poul Andræ* i »Tilskueren«, Okt. 1927 (S. 258—62), hvor han er blevet bekendt med *Hoag-Hallett's* Bog og dennes Skildring af *Thomas Wright Hill*, hvortil han dog ikke tager Stilling.

⁴²⁾ Æren for først at have paapeget *Gergonne's* værdifulde Indsats tilkommer *C. G. Andræ* og *Poul Andræ* i Forening. Der sigtes til hans Afhandling »Arithmétique politique. Sur les élections et le système représentatif« i »Annales de Mathématiques pures et appliqués« X (Nismes 1819—20), S. 281—88; *P. Andræ*, S. 37—39; *Braunias*, l. c., S. 195 f., hvor ogsaa *De Borda* (1770) og *Condorcet* (1785 og 1793) omtales; *Hoag-Hallett*, S. 163—64.

⁴³⁾ »On the Representation of Minorities of Electors to act with Majority in elected Assemblies«.

⁴⁴⁾ »De la sincérité du Gouvernement Représentatif ou exposition d'élection véridique — Lettre adressée à Messieurs les membres du grand conseil constituant de l'État de Genève«.

⁴⁵⁾ Skildringen af *Gilpin's*, *Considérant's* og *Rowland Hill's* Forslag, (*P. Andræ*, S. 40—62), refereres kun ganske kort i *Poul Andræ's* engelske Udgave, S. 30, men medtages bevidst her. Ligeledes skal det nævnes, at allerede *Rowland Hill's* Fader *Thomas Wright Hill* (1763—1851) har foregrebet *C. G. Andræ's* Grundtanke om Overførelsen af den subsidiære Stemme, idet han 1821 ved et Komitévalg foreslog, at »... Every one who has five votes shall be declared a member of the Committee; if there are more than five votes given to any one person, the surplus votes (to be selected by lot) shall be returned to the electors whose name they bear, for the purpose of their making other nominations, and this process shall be repeated until no surplus votes remain, when all the inefficient votes shall be returned to the respective electors and the same routine shall be gone through a second time, and also a third time if necessary«. (*Hoag-Hallett's*: »Proportional Representation«, S. 165; sml. S. 164—71.) Med fuld Ret bemærker *Braunias* (l. c., S.

207) hertil: »Dieses Verfahren eignet sich aber nicht für geheime Wahlen; der erste, der auch für diese Fälle ein brauchbares Verfahren ersann, war der Däne Andrae«.

⁴⁶⁾ 1857 udkom Flyveskriftet »The Machinery of Representation«, 1859 Værket »The Election of Representatives, Parliamentary and Municipal«, 1861 i noget ændret Skikkelse: »Treatise on the Election of Representatives, Parliamentary and Municipal, a new and revised Edition«; 1865 kom 3., 1873 4. Udgave.

⁴⁷⁾ »exposer l'une c'est décrire l'autre« (*Ph. Bourson*: »Système électoral proposé par M. Th. Hare« (Bruxelles 1864), S. 21); jfr. i øvrigt *Lytton's* nedennævnte Indberetning af 1. Juli 1863, hvori de afgørende Bestemmelser omhyggeligt sammenstilles (S. 26—31).

⁴⁸⁾ Dahl, S. 91 og 332. Sandsynligvis har *C. G. Andrae* selv staaet paa det Mellemstandpunkt, det formentlig vil være rimeligt at indtage: uden at kunne vise noget bestemt dog nære en sund Skepsis over for *Hare's* Ukendskab til *Andrae's* System.

⁴⁹⁾ *Braunias* (l. c., S. 197) ser i den slaaende Lighed mellem de *Hill'ske* Forslag (1821, 1838—40) og *De Villèle's* i Frankrig 1839 »wieder ein Beweis dafür, wie unabhängig von einander Gedanken in der Welt entstehen«. Sml. *Ernest Naville* i »Réforme du système électoral« (Genève 1865), S. 47—48.

⁵⁰⁾ »den højere Geodæsis Problemer«. Paa given Foranledning meddeler jeg en Oversættelse af de franske Citater i Teksten — i Noterne kan de forbigaaes. Jfr. i øvrigt *Andrae's Brev* til Signora *Emilia Peruzzi* 29. Marts 1882 (P. Andrae, S. 177 f.).

⁵¹⁾ »Mr. Hare's plan, which may now be also called M. Andrae's, has thus advanced from the position of a simple project to that of a realized political fact« (»Considerations on Representative Government«, 3. Udg. 1865, S. 161); sml. *Karl Stadkowsky*: »Auslegung der Vertreterwahlen nach Recht und Gerechtigkeit« (Prag 1875), S. 131.

⁵²⁾ Jfr. f. Eks. Appendix A, S. 17—43, til »Personal Representation, Speech of *John Stuart Mill*, Delivered in the House of Commons May 29th, 1867«, hvor Overskriften lyder: »Report by Mr. *Lytton*, Her Majesty's Secretary of Legation, on the Election of Representatives for the Rigsraad«. Sammenstillingen af *Andrae's* og *Hare's* Systemer findes S. 26 ff.

⁵³⁾ Bl. a. fordrer *Andrae*, at Kvotienten skal være »the quota of votes necessary and sufficient [understreget af Fl. D.] for the election of each candidate« (*Lytton*, l. c., S. 25), og fremhæver populært, men malende Usandsynligheden af Modstandernes Tilfældighedsargument (S. 42); sml. P. Andrae, S. 113, 115.

⁵⁴⁾ »Les États sont pour la nation ce qu'est une carte réduite pour son étendue physique; soit en partie, soit en grand, la copie doit toujours avoir les mêmes proportions que l'original« (»Collection complete des travaux de Mirabeau l'ainé«, ed. Méjan, Paris 1791, I, S. 21). Sml. hertil *Nicolas Saripolos'* Indvending: »Le citoyen est un législateur nommant son représentant au lieu d'être un électeur nommant les législateurs de la nation« (»La démocratie et l'élection proportionnelle«, Paris 1899, S. 158) og Kritikken hos *Braunias*, I. c., S. 257—65, hvor en lignende Ytring af Saripolos billiges. Jfr. i øvrigt Humphreys, I. c., S. 235—59, og Hoag-Hallett, I. c., S. 111—61. I sin Nekrolog over *Andræ* (»Bulletin de la société Suisse pour la Représentation proportionnelle«, Genève 1894, S. 52—53) bemærker *Naville*: »il n'est pas difficile d'établir un rapport entre sa carrière scientifique et son oeuvre législative. La représentation du corps électoral est une réduction, et la pensée qu'une réduction n'est exacte qu'un étant proportionnelle devait s'offrir naturellement à l'esprit d'un mathématicien«.

⁵⁵⁾ »Das Verhältnisswahlssystem in den modernen Kulturstaaten« (Berlin 1909), S. 114.

⁵⁶⁾ Jfr. *Andræ's* ovenfor S. 490 gengivne Udtalelser; for rent »atomistiske« Minoriteter nærrede han ingen større Interesse (Dahl, S. 127).

⁵⁷⁾ Saaledes skriver *Andræ's* Svoger, den højt begavede Forfatter og Politiker *Hans Egede Schack* (1820—59) i sin — af Andræ inspirerede — Pièce »Bondevennernes Parti og Forfatnings-Udkastet« (København 1855), S. 19. Selv siger *Andræ* 24. Nov. 1863 i Rigsraadet: »Det er det ganske Simple og Naturlige, og det er, efter min Overbeviisning, tillige det Rigtige, det, hvorhenimod alle Valglove maa stile; alt andet, man sætter til, alt andet »Kunstigt« og »Sindrigt« er Forvanskninger af den simple og naturlige Sandhed« (Dahl, S. 33—34).

⁵⁸⁾ Fremhævet f. Eks. i »American Law Review«, Jan. 1872, S. 270; af *Naville* i »La question électorale à Genève et à l'Étranger« (1871), S. 52; af samme i »Du système proportionnel en Danemark« i »Journal de Genève«, 4. Febr. 1879.

⁵⁹⁾ I Danmark har *F. Zeuthen* i »Nationaløkonomisk Tidsskrift«, Bd. 56 (1918), S. 357—65, fremsat et interessant Forslag til en Kombination af *Andræ's* Metode og Listesystemet, hvori *Andræ's* System udgør »Hovedbestanddelen« og Listerne kun en »Reserveforanstaltning«. Jfr. i øvrigt I. c., S. 352—57, Humphreys, S. 131—71, Hoag-Hallett, S. 77—110 og 196—269, *Braunias*, S. 197—98, 210—12, 228—30.

⁶⁰⁾ At *Andræ* ved sit Valgsystem tillige ønskede at styrke den

enkelte Vælgers personlige politiske Ansvarfølelse, paapeges med Rette af *Lytton* (l. c., S. 34—37; jfr. i øvrigt Dahl, S. 90—92, 106 f., 109—10, 113).

⁶¹⁾ Urimeligheden af en saadan Kandidatkombination og Stemmegivning har *Andræ* selv paapeget (Dahl, S. 51—52). Ogsaa *Fr. Bajer* vender sig imod dette Udslag af den saakaldte »*Panachering*«, *ø*: Blanding af Kandidater fra forskellige Partier paa samme Liste (»Forholdstalsvalg«, S. 37—39, 47; sml. *Braunias*, S. 224 f.).

⁶²⁾ Saaledes f. Eks. *F. Zeuthen*, l. c., S. 350, 381. I øvrigt er Forfatterens Fremstilling af det *Andræ'ske* System desværre ikke helt fejlfri. Bl. a. udtaler *Zeuthen*, at Valgmaaden kun er anvendt her hjemme ved indirekte Valg, hvilket kritiseres skarpt af *Knud Berlin* i »Den danske Statsforfatningsret« I, 4. Udg. 1937, S. 26. I sin Omtale af Forholdstalsvalgmaaden herhjemme har *Berlin* for øvrigt endnu ikke kunnet indarbejde min fornævnte Artikel i »Zeitschrift für Politik« 1936; ikke heller min Udgave af *Andræ's Taler* 1933—34 ses anført i Litteraturangivelserne, hvorimod den citeres andensteds (II, 2. Halvbd. 1934, S. 337).

⁶³⁾ Sml. dog *Hans Cl. Nybølle*: »Ueber Mathematik und Proportionalwahl in ihren gegenseitigen Beziehungen« i »Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft«, 76. Jg. (1921), S. 147—68, spec. S. 159.

⁶⁴⁾ Naar *Braunias* (l. c., S. 216) placerer *Sainte-Laguë's* Metode i Midten, kommer han i skarp Modstrid med de af *Zeuthen* i »Forholdstalsvalg i andre Lande« (i »Betænkning af den i Henhold til Lov af 29. April 1921 nedsatte Valglovskommission«, København 1922), S. 340—42 fremsatte Eksempler og Betragtninger. Af Interesse er ogsaa *G. Cassel's* »Proportionella val. Systematisk framställning«, i »Betänkande med förslag till proportionellt valsätt vid val till riksdagens andra kammare . . .«, Stockholm 1903.

⁶⁵⁾ Rigsraadstid. Forhandlingerne paa Landstinget 1865, Sp. 199, jfr. Rigsdagstid. Forhandl. paa Landstinget 1866—67, Sp. 1561—62.

⁶⁶⁾ »Den *Andræ'ske* Lov er en Hovedbegivenhed i Reformens Historie«. — Citeres med fuld Tilslutning af *Maurice Vernes* i »Histoire des tentatives de réforme dans les Deux Mondes« i »Rapports« fra Bruxelleskonferencen (Bruxelles 1885), S. 43. Andensteds udtaler *Naville*, at det personelle System er »le but définitif auquel doit tendre la réforme«; thi »c'est le seul système parfaitement conforme aux principes des élections représentatives« (»La réforme électorale en France«, S. 106; sml. S. 95—96).

⁶⁷⁾ »Considerations on Representative Government«, 2. Udg. 1861, S. 142.



Østerbrogade 9.

ØSTERBROS ALLÉ — SOM DEN VAR EN GANG.

AF LORENTZ BIE.

Som et Minde om en svunden Tid ligger et Østerbrohus og venter paa sin Skæbne. Skønt delvis gemt bag en hæsliig Mur, bærer det dog til Skue for enhver sin Fornedrelse fra fornemt og hyggeligt Landsted til Oplagsplads for gamle Tønder og gammelt Jern.

Naar denne Ejendom, nuværende Østerbrogade No. 9, omtales, vil det være nødvendigt at betragte den som en Del af en stor Trekant, hvis Grundlinje ligger ved Brandmuren mellem nuværende Østerbrogade No. 1 og 3, hvis ene Ben dannes af Østerbrogade, det andet af Grænsen til Holmens Kirkegaard, fortsat af Visbygade, medens Trekantens Spids ligger ved den nuværende Indgang til Holmens Kirkegaard.

Det hele dannede en Del af Fæstningens Forterræn og var med Hensyn til Byggemaade underkastet Krigsministeriets Direktiver. Det var forbudt at opføre Bygninger af sværere Materialer, end at de hurtigt kunde nedbrydes i Krigstilfælde, hvorfor de hovedsageligt byggedes af Træ eller som her af lette Mure med Træbeklædning.

Ejendommen fik ved Matrikuleringen i 1806 Numrene 99 og 100, som svarer saaledes til de nuværende Gadenumre: 1. Matr. No. 99 A og B, nu No. 13 og den ubebyggede Strimmel hen til Kirkegaardens Indgang.

2. Matr. No. 100 A, nu No. 11 og 9.

3. Matr. No. 100 B, nu No. 7, A, B, C, D, No. 5, Skjoldsgade og No. 3.

Paa Matr. No. 99 omtales i 1812 en Bygning tilhørende *A. N. Møgelberg*, som i Skrivelse til Magistraten af 2. Decbr. s. A. forlanger den takseret.¹⁾ Det er antagelig den, som brændte i 1830 og blev erstattet af en ny, som ses paa Billedet Pag. 511. I Mellemtiden havde Konditor *André Pedrin* ved Skøde af 8. Janr. 1816 købt begge Matr. No. for 8952 Rdl. 90 Sk. N. V.²⁾

Han hørte til den Kreds af Schweizer Kukkenbagere, som omkring 1800 Aarene nedsatte sig i København, hvor han tog Borgerskab i 1807, se i øvrigt dette Tidsskrifts II Række IV Bind: »De første Schweizerkonditorier i København« af Carl C. Christensen, Pag. 470—71, hvor det saa malende hedder:

»Konditorierne bare tildels ret europæiske Navne, saasom Mini, Pleisch, Pedrin, Gianelli o. s. v. Men hvorledes saa det dengang ud hos dem? Man kom ind i et meget utækkeligt, halvmørkt Lokale; paa en Række Smaaborde stod der Tællelys i Messingtager, hver med en lille Jernlysesax; de tændtes først, naar en Gjæst satte sig ved Bor-

¹⁾ Stadsarkivet: Brandtaxation, Udenb. Klædebo Kvarter No. 99.

²⁾ Tinglysningskontoret: Panteregister for Udb. Klæ. Kv., Protokol A Fol. 141. Gl. Matr. No. 58.

det og slukkedes, saasomt han gik, og Gjæsterne sade da med et Glas Punch — Stamgjæsterne tillige med en hos Opvarteren beroende Pibe — med en Avis i Haanden eller i en, ofte pauserende, halv hviskende Samtale«.

Om Grundens Bebyggelse ved Pedrins Tiltrædelse vides intet. Den 20. December 1830 anmoder han — som ikke selv boede paa Stedet — Magistraten om Taksation¹⁾ af den Ødelæggelse, som hans Ejendom paa Østerbro No. 99 og 100 har lidt ved Ildsvaade afvigte Nat, og i Maj 1831 faar han assureret en nyopført Bygning af Mur og Bindingsværk 20 Al. lang, og 8 Al. dyb, 1 Etage høj med Teglhæng. Opimod denne Bygning er opført en ny Keglebane af Mur 41 Al. lang inddelt i 19 Fag og 6 Al. dyb.

Ældre Københavnerne husker det Bygningsfremspring, som fandtes udfør nuværende No. 11, og som tvang Passagen af Fodgængere ud til den nuværende Cyklesti. Naar der i ovenfor omtalte Assurancebegæring nævnes: »Ud til Broen i 3 Fag en Stue, hvoraf det ene Fag er Udgangen igennem en dobbelt Glasdør«, saa kan det vist godt forliges med Formodningen om, at det er den Pavillon, som ses paa Billedet. Givet er det ialtfald, at der i mange Aar — helt op i Firserne — fandtes en Traktør paa dette Sted, ja, endda en Sangerindepavillon, »Alleenslyst«, hvor engang en Student skød sig af ulykkelig Kærlighed til en af de optrædende. I øvrigt lagde Værten selvfølgelig an paa »Gravøl«, som i Forbindelse med »Havens Forlystelser« nok kunde faa mødige Begravelsesgæster til at slaa Resten af Dagen ihjel i landlige Omgivelser.

Ved Skøde af 11. Novbr. 1844²⁾ solgte Pedrin No. 99 og 100 (d. v. s. hele Arealet fra nuværende Østerbrogade No. 1 til Holmens Kirkegaards Indgang)³⁾ for 6800 Rdl. Sølv til

1) Stadsark. Brandtax. Udb. Klæ. Kv. No. 99.

2) Tingl. Kont. Pantereg. Udb. Klæ. Kv. Prot. A. Fol. 141. Gl. Matr. No. 58.

3) Maalebrev 30/6 1801, paategnet 12/9 1849, 53,878 Kv. Al.

Premierløjtnant ved 7 Batl. Johannes Michael Friedrich Fischer v. Rist, som atter i 1849 (Skøde 23. Juli)¹⁾ afhændede No. 99.

No. 99 A ejedes omkring 1850'erne af en Rendsborger, Major Joh. Henrik Jensen. Han var født i 1779, blev afskediget i 1817, og karakteriseret Major i 1861. Som Lejere boede her bl. a. Maleren P. C. Skovgaard, fra 1856—61, Melhandler Johannes Neiiendam og i Baghuset til No. 99 B Enken efter Accoucheuren Prof. Saxtorph, som døde 1840.

Hvad Rist har faaet med i Købet af Bygninger paa Matr. No. 100, er uvist, men sikkert er det, at han ganske kort efter sin Tiltræden — antagelig i 1845 — har bygget eller fra Grunden forandret den nuværende No. 9, hvis Stueetage han selv straks tog i Brug.²⁾ Her boede hans Familie under 3 Aars-Krigen, og han selv, saaret ved Isted, efter Hjemkomsten indtil 1855, da han solgte Ejendommen til Fabrikant Holmblad (hvorom senere). Som Lejer flyttede han nu op paa Kvisten, indtil det nye Hus, som han havde bygget paa Grunden No. 100 B, stod færdigt.

Taksationen til Brandforsikring af No. 100 A fandt Sted den 14. Maj 1847³⁾, og Summen blev ved denne Lejlighed forhøjet fra 6000 til 11.150 Rdl. eller saa godt som fordoblet. Naar Hensyn tages til Købesummen for begge Matr. No. 99 og 100 — i alt 6800 Rdl., og den nye Taksationssum, tør man næsten med Vished antage, at »saaledes forandret og forbedret« maa betyde saa godt som »nyopført fra Grunden«.

Den 30 Al. lange og 17 Al. dybe Ejendom er kun grundmuret til Jordhøjde, Resten er Bindingsværk udmuret med

¹⁾ Tingl. Kont. Pantereg. Udb. Klæ. Kv. Prot. A. Fol. 141. Gl. Matr. No. 58.

²⁾ Vejviser 1846 — Folketælling 1850 Udb. Klæ. Kv. No. 100.

³⁾ Landsarkivet: Brandtaxprot. for Forstæderne No. 1. 1832-47. Fol. 639 No. 508.

raa Sten, udvendig beklædt med Brædder og i øvrigt med Tegltag, som bærer et 4-dobbelt Kvistvindue ud til Alleen. Værelserne er store og høje, de fleste Døre mellem Værelserne er dobbelte Fyldingsdøre, og overalt findes indvendige Vinduesskodder.

Nord for Hovedbygningen fandtes da en 8^{1/2} Al. lang teglhængt Bindingsværks Staldbygning for 2 Heste og Karlekammer, samt en Halvtagsbygning af Træ, 12 Al. lang, med 3 Locumer og Materialskur. Adgangen til Ejendommen fandtes midt for Hovedbygningen, hvor en lille Bro, flankeret af 2 Laager i Stakittet, førte over Grøften. Senere blev en bred Indkørsel lagt langs Husets nordlige Side, med en svær, høj Port som Afslutning.

No. 100 B var med sine omtrent 5 Sjettedele af hele Arealet Hovedparcellen, en dyb med høje Træer bevokset Grund. Hvor nu Sct. Joseph Søstrenes smukke Skolebygning ligger, eller lidt bag ved, var Villaen (senere No. 7) beliggende, Huset noget lavere end Naboen No. 9, men ellers bygget af samme Materiale. Det vendte Facaden mod Nord, havde altsaa Gavlen ud til Alleen, og lignede med et stort, rundt Blomsterbed foran, Stald og flere landlige Ud-huse, nærmest en Skovriderbolig, gemt i Skoven.

Hvad ovenfor er sagt om det sandsynlige i, at No. 9 er *nyopført*, gælder i samme Grad om No. 7. Her fandt en Tak-sation Sted den 11. December 1855¹⁾ »efter anmeldt Forbedring«, hvorefter Summen forhøjedes fra 5850 til 15.000 Rdl.

Hovedbygningen laa i Retning Øst-Vest, var 35 Al. lang, 20 Al. dyb og havde én Etage med gennemgaaende Kvist paa 12 Al. Fra Hovedindgangen i Nordsiden førte en Korridor til Stuelejlighedens 8 Værelser med dens rigelige Udenomsbekvemmeligheder, Køkken, 2 Spisekamre, 4 Fadeburskamre og Pigeværelse.

¹⁾ L. A. Brandtaxprot. for Forstæderne No. 4, 1855-57, Fol. 62, No. 1278.

Medens Naboejendommen kun har en Trappe, var her to, som førte til Kvistetagen med dens 6 Værelser. Paa den søndre Side fandtes en støbt Veranda paa muret Fod med Altan udfor Kvistetagen. I øvrigt var Udstyret med Døre og Vinduer omtrent som i Naboejendommen.

Sidebygningen mod Vest i én Etage, 26 Al. lang, 6 1/2 Al. dyb af samme Materiale som Hovedbygningen, indeholdt Styrterum, Stald for 2 Heste og 2 Køer, Vognskur, Høsehus m. m.

Oberst Rist er vel kendt fra sin Deltagelse i Krigene. Baade ved Isted, 1850, Kongshøj d. 3. Febr. og ved Sankelmark d. 6. Febr. 1864, indlagde han sig Fortjeneste ved sin uforfærdede og tapre Optræden.¹⁾ Han var født 26. April 1810 i Nykøbing paa Sjælland, blev Sekondløjtnant i 1831 og 10. Oktober 1863 Kommandør for 11. Batl.

Han blev aldrig rask efter sine Saar fra begge Krige, tilbragte en halv Snes Aar som Invalid i sit landlige Hus paa Østerbro og døde 24. Febr. 1873, 9 Dage efter sin Hustru, født Marie Gundrup. Medens Hustruen blev begravet fra Garnisons Kirke, blev Helten begravet fra det lille Kapel paa Kirkegaarden.²⁾ Hans to ugifte Døtre, Meta og Clara, som stadig blev boende paa Stedet, havde til op i Firserne en lille Pigeskole med nogle faa Elever.

Et andet Navn har kastet Glans over Huset No. 7. Her boede fra 1859 til sin Død en af Danmarks store Sønner, Carl Christopher Georg Andræ (1812—1893).

Lige fremragende som Matematiker, Officer, Lærer paa den militære Højskole og Direktør for Gradmaalingen, er han dog bedst kendt som en i dansk Politik enestaaende rank og pletfri Person. Her naaede han som overalt højt, gennem kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigs-

¹⁾ Axel Liljefalk og Otto Lütken: »Vor sidste Kamp for Sønderjylland«, Pag. 55 ff og 95 ff, R. T. Bartels: »Gamle Minder fra 1848-50«, Kbh. 1900 (med Rists Portræt).

²⁾ Berl. Tid. 18. Febr. og 1. Marts 1873.

dag, Folketingsmand og Landstingsmand til Finansminister og en kort Tid (1856—57) Konseilspræsident. Han blev Storkorsridder i 1857 og Geheimekonferensraad i 1884.

Stille og fordringsløst formede Livet sig i dette Kulturens



Østerbrogade 7 C.

Hjem. Til daglig bestod Husstanden af Andræ, hans for Politik og Kvindesag levende interesserede Hustru, Præstedatteren Hansine Pouline f. Schack (1817—1898), de to Sønner, Forfatteren, Etatsraad Poul Georg Andræ (1843—1928), og Overretsassessor Victor Nicolaus Andræ (1844—1923), en Tjener og en Pige.

En pudsig lille Historie om disse Ejendommens Beboere: Mandtalslisten ankommer en skønne Dag og præsenteres

først for Andræ. Den overlegne og af alt uimponerede Geheimekonferensraad udfylder med fast Haand og uden Betænkning Rubrikken »Stilling« med — »Pensionist«. Listen gaar op paa 1ste Sal. Den gamle Hugaf Rist gør store Øjne, klør sig i Haaret, hvad skal *han* nu skrive — Oberst? nej — Rentenist? nej — saa skrev han »Krigsinvalid«.

Saa længe Rist levede, forblev den store Ejendom — bortset fra den frasolgte No. 9 — udelst, men efter hans Død i 1873 bøjede hans eneste Arvinger, de to ugifte Døtre sig for Tidens Krav til nye Boliger og begyndte Udstykningen.

Man tog fat i den sydlige Ende, hvor de nuværende Hjørneejendomme, Østerbrogade No. 3 og 5 rejste sig (efter Siggende bygget af den kendte Hellig-Hansen) paa begge Sider af den nyanlagte Skjoldsgade. Rists Døtre solgte ved Skøde af 9. Novbr. 1874¹⁾ disse Grunde, tillige med Grundene Skjoldsgade No. 1, 2, 3, 4, 5 og 6 til et Konsortium af Haandværksmestre, hvis ene Deltager, Tømrmester P. Olsen faa Aar efter for egen Regning overtog begge Hjørneejendomme.

Oprindelsen til det nuværende Komplex, No. 7, A, B, C, er den Ejendom, som bærer No. 7 B. Hele denne Grund, maalt i 1881 til 5626 Kv. Al., solgtes af Frøknerne Rist ved Skøde af 11. Juni 1883²⁾ til Tømrmester Vilh. L. Spies, som bag Huset fik sin udstrakte Tømmerplads. Ved Skøde af 21. Maj 1885³⁾ frasolgte han 1138 Kv. Al., som blev til det nuværende Hus No. 7 og 7 A. Grunden No. 7 C, 2934 Kv. Al., blev i 1901⁴⁾ købt af Tømmerhandler Carl Jespersen, som i 1917 solgte den til Automobilfirmaet K. W. Christensen, der byggede et Automobilpalads med Vognmagasiner i flere Etager, noget ganske nyt for Datiden. Da Krigens Guldstrøm hørte op, og Trangen til dyre Vogne

¹⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 71 - 72 - 73 - 74 - 75.

²⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 97.

³⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 221.

⁴⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 830.

med den forsvandt, blev Automobilhuset overflødigt og solgt til Bladkompagniet.

Da endelig i 1912 (Skøde af 28. Okt.)¹⁾ Sct. Joseph Søstrenes Ordens Samfund i Chambéry købte nuværende No. 7 D, som da havde et Areal af 4194 Kv. Al., var den gamle Lystejendoms Skæbne som saadan beseglet. I 1914 maatte selve det gamle hyggelige Træhus forsvinde og med det Repræsentanterne for de to Slægter, som i saa mange Aar havde været knyttet til det. Frk. Clara Rist og Victor Andræ var de sidste paa Skansen, de tog Bolig andetsteds i København.

Som ovenfor omtalt solgte Rist i 1855 ved Købekontrakt af 18. Juli²⁾ Parcellen No. 100 A (nuv. No. 9) til Fabrikant Holmblad for 14.540 Rdl. Arealet var da, som det ser ud i Dag plus Ejendommen nuv. No. 11, og omfattede 8660 Kv. Al. Samme Dag solgte Holmblad til »Tracteur eller Værts-husholder« N. A. Nielsen i No. 99 et Stykke Jord paa 460 Kv. Al. for 50 Rdl.³⁾

Hele Arealets uregelmæssige Form forklares let ved, at Grænseskellet mod Syd var 92 ¹/₂ Al., mod Nord 18 Al.

Som Hovedbygningen staar i Dag, blev den takseret i 1847 med Undtagelse af Verandaen i Syd, som i 1871 blev forandret til sit nuværende Udseende fra en aaben Repos med Trappe ned til Haven. Den røde Staldbygning afløste i 1877 den ældre Bindingsværksbygning, som laa 40 Al. fra Hovedbygningen.

Lige saa længe, som Huset opfyldte sin Bestemmelse — at være Bolig for Mennesker — var det første Indtryk, saa snart man var inden for Porten, uforstyrret Landlighed, Ro og Idyl. Paa den rummelige Gaardsplads fandtes et Spring-

¹⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 22.

²⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Udb. Klæ. Kv. Prot. C, Gl. Fol. 140, 2. Blad Matr. No. 100, Skøde læst 18. Febr. 1856.

³⁾ sammesteds.

vand med Guldfisk, der hørtes Kaglen fra Hønsene og Ringlen fra Hestene i Stalden. Midt paa Gaardsiden af Huset er Indgangen til Trappen. Der er 3 Etager med 6 Værelser i hver, disse er høje og rummelige og har alle Indgang fra den rummelige Entré. I Hjørnet mod Syd en stor Spisestue med 2 Fag til Alleen, et Fag og Veranda mod Haven. Derefter en 3 Fags Dagligstue og et 2 Fags Kabinet. Gadeværelserne mangler Sol og synes mørke, til Gengæld vælder Solen ind i Gaardværelserne (og Køkkenet)!

Stueetagen har i hele Husets Levetid kun været beboet af 3 Familier, først Rist som Ejer — derpaa Henrik Rung — og senest Holmblad som Ejer.

Henrik Rung (1807-71) var kun Lejer i et Aar, 1854-55. Han var da Syngemester ved det kgl. Teater, havde i 1851 stiftet Cæciliaforeningen og levede med sin anden Hustru, den tyskfødte Pauline Lichtenstein (1818-90), som da gjorde Lykke som Operasangerinde paa det kgl. Teater. Foruden Børnene bestod Familien af Rungs ugifte Broder, Professor ved den militære Højskole Georg Fr. Rung (1805-71), senere Bestyrer af Maribos Skole.

Medens Stueetagen saaledes har været Hjem for et Faatal, var Beboerne paa 1ste Salen af mere trækfugleagtig Karakter.

Første Lejer her var den forhenværende Proprietær til Maegaard Frederik Fenger (1774-1857), gift med Birthe Hellesen, Datter af den rige Hans Hellesen til Dalsgaard, Snekkersten Teglværker m. m.

Han afløstes i 1855 af en prominent Person, kurhessisk Kammerherre, Friherre Emil Friedrich Dörnberg (f. 1815), Hofchef hos Prins Frederik af Hessen. Med sin (2den) Hustru, 3 Døtre og 4 Tjenestefolk disponerede han ogsaa over Kvistetagen. Prins Frederik (1820-84) var som Søn af Landgreve Vilhelm og Prinsesse Charlotte en Broder til Christian IX's Gemalinde, Dronning Louise, og var, ligesom Faderen, dansk Officer. I Aaret 1851 gav han ved Renun-

ciationsakt af 18. Juli Afkald paa sin Arveret til den danske Krone til Fordel for sin Søster, og dermed for Christian IX. Samme Aar udnævntes han til Generalløjtnant. Han var gift 2den Gang med Prinsesse Anna af Preussen.

Dörnberg tilhørte en ældgammel hessisk Adelslægt og var Søn af General Wilhelm Kaspar Ferdinand Dörnberg (1768-1850), »den utrættelige Forkæmper for Tysklands Befrielse fra Frankrig«, som efter eventyrlige Oplevelser i hessisk, preussisk, westfalsk og engelsk Krigstjeneste endte sit Liv i St. Petersborg som overordentlig Gesandt for Kongeriget Hannover.

Dörnberg flyttede i 1859 og efterfulgtes i 1865 af Generalmajor Johan Vahl (1799-1875), »Højstkommanderende Artilleriofficer ved den aktive Armé i 1864«. Saavel han som Hustruen, Louise Margrethe Hempel var Rendsborgere.

Efter Vahls Død i 1875 tages Lejligheden i Brug af Pastor emer. Hans Christian Ingerslev (1798—1888), som havde været Præst i Vrendsted. Som en Sjældenhed i Nutiden, men ikke ukendt for Datiden, havde han sin Hustrus to ugifte Søstre, Frøknerne Barfred, i Huset.

Fra 1892 til Forfaldsperiodens Begyndelse 1916 var Overretssagfører Jacob Deichmann den sidste Beboer af Førstesalen — Livet var da alt forbi i Stueetagen.

2den Salen har ogsaa talt gode og kendte Navne. Bortset fra Kapt. Rists korte Periode fra 1855-58, har en Række af Enker og ugifte Damer haft Hjem der, Enkefru Anna Sophie Schouw 1847, Baronesse E. Haxthausen 1866, Enkefru Eline Agier, f. Heger, 1870, Enkefru Nanna Waagepetersen 1880, Konventualinde i Gisselfeld Emma Elisa Blom 1882-95 m. fl.

Som Logerende hos Enkefru Agier i 1862 skal ikke forbigaa den norske Billedhugger Julius Olaus Middelthun (1820-86), »Klassikeren i norsk Skulptur«, bekendt ved sine mange Portrætbuster af berømte Nordmænd og flere Arbej-

der paa offentlige Pladser i Oslo. Han boede i København 1860-68.

Navnet *Holmblad* kom dog først og fremmest til at præge Huset. Gennem 60 Aar var Stueetagen Hjem for den nye Ejer og hans Hustru.

Poul Lauritz Holmblad var et Skud paa det kendte Handelsdynastis Stamtræ. Hans Fader Carl Frederik H. (1800-61) blev ved Rejser i Udlandet dygtiggjort til senere at kunne overtage en Del af den store Virksomhed, som hans Fader og Farfader (1736-1806), Slægtens første Mand i Danmark, havde grundlagt. Hovedfabrikationen var alle Arter af Farver og Malervarer og havde Domicil i det kendte »Guldhushus« i Sølvgade No. 38.

Carl Frederik Holmblad blev ved sin Hjemkomst fra Udlandet midlertidig ansat som Farvemester ved Usserød Klædefabrik, og her, i Usserød, fødtes d. 11. Marts 1823 Poul Lauritz, som nogle Aar før Faderens Død optoges i Firmaet, under Navn »Holmblad & Co.«, idet det oprindelige Handelshus' mange Specialiteter blev fordelt mellem dette Firma og Broderfirmaet L. P. Holmblad.

Allerede Carl Frederik Holmblad havde moderniseret Malervarefabrikationen med Dampmaskiner og Ferniskogeri; nu fortsatte Sønnen, idet han udvidede Omsætningen ved at tage baade Fabrikant- og Grossererborgerskab. Der til oprettede han en Lakfabrik i Øresundsgade paa Østerbro og et Proppekæreri, som i Forbindelse med Sennepsfabriken og Kridtslemmeriet gav Arbejde til mange Mennesker. At de to Fætre, Etatsraad L. P. og Fabrikant P. L. Holmblad blev forvekslet, kan ikke undre, naar Hensyn tages ikke blot til deres Forbogsstaver, men ogsaa til Arten af deres Fabrikata. Landskendt blev imidlertid L. P. ved sine Spillekort, Stearinlys og Segllak, medens P. L.s Sennep i mangfoldige Aar var kendt i enhver Husholdning.

Som Fuldmægtig hos Faderen ægtede Holmblad i 1849

Julie Louise Bie (1822-1915), Datter af afdøde Oberst Bie i Fredericia, og flyttede som nygift ind i en beskeden 3 Værelsers Lejlighed i Adelgade No. 3, en forunderlig obeliskagtig Skyskraber, som ses uforandret idag.

Ved Dygtighed og Sparsommelighed lykkedes det ham allerede 6 Aar efter at erhverve sig Huset paa Østerbro for 14540 Rdl., som berigtigedes saaledes:

1) overtager en 1ste Prioritet til Sct. Petri Kirke	3000 Rdl.
2) udsteder en 2den Prioritets Oblg. til Rist	7000 -
3) betaler kontant	4540 -
	<hr/>
i alt	14540 Rdl.

Summen synes nu latterlig lille, men ikke desto mindre gjorde Sælgeren en glimrende Forretning. Laanene blev afviklet efter ganske kort Tids Forløb.

Holmblad var en typisk Købmandsskikkelse, høj og statelig, glatbarberet med Whiskers, noget skæmmet af en deformeret Fod, som tvang ham til at gaa med Stok, baade ude og inde. Myndig i Væsen og Tale forlangte han meget af sine Folk, men var til Gengæld ikke bange for at aabne Pungen og lade sit Hjerte bestemme over den. Paa hans Bryllupsdag gik Turen altid til en bestemt velgørende Institution, hvor han afleverede en stor Sum. Udover dette forlangte han Ydelse for sine Penge, hvorom følgende lille Eksempel fortæller:

Et Par Smaadrenge af Familien tilbragte undertiden en Sommerdag i Huset. Holmblad vilde gerne give dem lidt Soldepenge, men »Almisser« tiltalte ham ikke.

I Kælderetagen havde han sit Proppeskæreri, hvor 4 eller 5 bedagede Mænd sad ved et langt Bord langs Vinduerne og skar Propper i Haanden. Korkpladerne skares først i Strimler, disse i Firkanter, og af hver Firkant kunde disse Mænd med stor Akkuratesse og Behændighed i ét Snit skære en Prop — kun Vin- og Medicinpropper. Var Prop-

pen en Bagatel for lang, blev en lille Plade skaaret af, og af disse Plader laa en Del blandt Affaldet paa Gulvet.

Drengene fik nu Paalæg om at eftersøge saadanne, og for hver enkelt — som helst ikke maatte have sorte Pletter — betalte Holmblad én Øre — hvorpaa han tilintetgjorde dem.

Hans pædagogiske Trang havde opnaaet sin Hensigt, og Drengene havde gjort Arbejde for Pengene.

Som et smukt Træk maa omtales, at fra den Dag, Ægteparret tog Huset i Besiddelse, fik Hustruens to ugifte Søstre deres Ophold i Hjemmet — det blev ikke til Smaating, den ene blev 92, den anden 84 Aar.

Ligesom Holmblad aldrig traadte offentlig frem eller beklædte noget Tillidshverv, hverken var betitlet eller dekoreret, var Levemaaden spartansk og Selskabeligheden ringe. Der holdtes 2 Piger, og da Køretøj anskaffedes, en Kusk, for hvem der var god Brug overalt. Det maa huskes, at man var »paa Landet«, Vejen til Byen syntes længere end nu, og da Husets Herre var smaat gaaende, kom Køretøjet som en naturlig Følge, vistnok omkring 1870. Det blev Tradition at køre med en Skimmel og en Fuks — naar en af dem døde, blev en lignende anskaffet. Vognene, en Landauer, en Karet og en Kavallervogn var naturligvis oprindelig moderne, men blev ikke fornyede i Holmblads Tid. Da alle forlængst kørte paa Gummihjul, kendte man paa Østerbro paa lang Afstand de Holmbladske Køretøjer paa en Skramlen fra de bredfælgede Jernringe. Dette varede dog kun til hans Død, saa kom der nye Vogne og hvide Heste som Forspand. Østerbro var ikke saa befolket, alle kendte alle, og naar den kendte Vogn med Holmblad og Damerne med de vajende Knækparasoller rumlede henover Gadens toppede Brosten, hed det: »Der er Holmblad og hans tre Koner«.

To Gange daglig rullede Kareten af Sted ad Farimagsgade til og fra Guldhuset for at bringe og hente Chefen. Naar den svingede ind ad den snævre Port i Sølvgade, var



Østerbro's Allé 1860. »Før og Nu« 1922. S. 4.
Grunden er nu ubebygget og danner det brede Fortov foran No. 11 og 13.

det Rektor, som træder ind i Klassen — alle paa Plads og Tavshed.

Den 1. Januar 1893 ophørte Firmaet Holmblad & Co. og dermed det gamle traditionsrige Firma, som havde eksisteret gennem fire Slægtled. Holmblad trak sig tilbage, og da der ingen Børn var i Ægteskabet, gik Firmaet over paa andre Hænder.

Til det sidste livlig interesseret i alt — ikke mindst i sit gamle Firma — døde han d. 12. Febr. 1909, omtrent 86 Aar gammel. Hans Hustru overlevede ham i 6 Aar og døde d. 11. Januar 1915, 92 Aar gammel. Skal man dømme efter Alderen paa de Mennesker, som døde i det gamle Hus, maa det have været et sundt Sted at leve.

Ud fra sin Maxime: »Arv ødelægger Folk«, testamenterede han sin efterladte Formue, omtrent $\frac{1}{2}$ Million Kroner, med Halvdelen til Københavns Sygehjem og Halvdelen til Kysthospitalet paa Refsnæs.

Eksekutorerne i Boet ønskede af nærliggende Grunde hurtigst at afslutte Boet og solgte ved Skøde af 24. Janr. 1916¹⁾ Ejendommen til Direktør Anders J. Andersen af Firmaet Levin og Sønners Eftf., hvorefter den fik sit nuværende Udseende med Kontor, Lager og Oplagsplads. Grunden blev da opmaalt til 7570 Kv. Al., idet Holmblad allerede ved det tidligere »Frem springs« Regulering havde frasolgt Grunden, nuværende No. 11, til Handelsgartner Rasmussen.

Københavns Magistrat havde imidlertid grebet ind og sikret sig Byggegrundene, som omsluttede de Rist'ske Arealer.

Paa disse Magistratens Grunde opstod først Borgerdydskolen, hvis nye Bygning indviedes 11. Juni 1884, medens Fortsættelsen af Skjoldsgade paabegyndtes ved Frasalg af

¹⁾ Tingl. Kont.: Pantereg. Østerv. Kv. Matr. No. 21 og 132, henholdsvis 4476 og 3094 Kv. Al.

Hjørnegrunden No. 7 i 1895, og Villa-Hjørnegrunden No. 8 i 1902. Køberne af de Rist'ske Grunde paa begge Sider af Skjoldsgade solgte successive efter 1890 de Arealer til Bebyggelse, som nu danner den østre Side af Visbygade.

Da den milde og elskelige Fru Holmblad laa paa sit sidste, kom det over hendes Læber i Feber: »Hvorfor triller de med alle de Tønder«? Kunde hun se, hvad vi andre først siden fik at se?

EPILOG.

Hvor er Du henne, mit Barndoms vidunderlige Rige, som strakte sig fra Borgerdydskolen til Sølvtorvet, fra Østre Anlæg til Farimagsgade? Hvor den sødt duftende Hvidtjørn ødslede sine Blomster, og Skarntydeskoven indbød til ungdommeligt Indhug! Hvor Opsigt og Kontrol var ukendte Begreber, medens »Skjoldsgarden« forsvarede sig mod fremmede Drengbander, som vovede sig ind paa dens Territorium! Hvor kun løsgaaende Heste var Vidner til vor Færd, vor Jagt paa Spurve og med Slangebøsse og Dragernes Flugt mod den klare Himmel!

Glaciset — hvad forstod vi derved? — Intet, for os var det kun et Eventyrland, som havde det mærkelige Navn.

Tæt bag Borgerdydskolen førte en Slags Vej til højre hen imod det Sted, hvor Skjoldgades Forlængelse og dens Villaer nu ligger. Vejen blev i Regnvejr forvandlet til en dyb Sø, hvor Skibene kunde krydse med Vind i Sejlene, men i tørt Vejr knustes dens Ler til Mel, som sattes til Vejrs i store Skyer. Her var nemlig til Tider en voldsom Trafik. Flyttefirmaet Brødrene Nielsen, som havde Forretning paa Kongens Nytorv, magasinerede paa dette Sted en Hær af Omnibusser. De stod paa den omfangsrige Plads ordnet i Rækker og Geledder, høje, lysegule Kasser, som lod sig trække af to almindelige Heste, ikke som Nutidens Huse, der skal have tre eller fire spændt for. Og saa var der de dejlige »Sofavogne«. Man tænke sig to lange, røde Plyds Sofaer

med Ryggen mod hinanden, med Soltag over, sat paa fire Hjul og Kusken foran. Af disse, saavel som af lukkede, med Plads til Konduktør bagpaa, ejede Firmaet adskillige, men det meste af deres Tid tilbragte de paa Pladsen, hvor de var en Himmerigsglæde for Drengene. At kende Kuskene og faa Lov til paa Trav- og Galopdage at køre med ind til Kongens Nytorv, hvor deres normale Tur begyndte udfor Magasin du Nord, var en Preference, som gav Anseelse.

Mit Barndomshjem var i Skjoldsgade No. 3. Fra Altanen paa dettes Tag iagttog jeg som 5 Aars Purk sammen med alle Husets tavse Beboere Christiansborg Slots Brand. Flammehavet og den røde Himmel glemmes ikke. Paa Trapperne i dette og de faa andre Nabohuse havde vi ofte Besøg af en Artillerist, som ringede paa og forkyndte: »De maa lukke Vinduerne op, der skydes idag Kl. 10«. Saa dundrede de nærliggende Kanoner, og det var paa egen Risiko, hvis en Rude sprang. Jeg husker min Bedstefars Begravelse, da Ridestien var fyldt med Infanteri, som med Geværerne i Skraastilling skød Æressalver ind over Kirkegaarden, medens Artilleriet havde taget Opstilling paa Kristianiagades Grund og buldrede løs herfra.

Mine Søstre gik i Frøknerne Rists Pogeskoie, 4 à 5 Elever i det hele nød her deres ABC i Forbindelse med en familiær Behandling. Skønt de to Søstre højst kan have været midaldrende, gjorde de, klædt efter Datidens Skik og med Frisure, som i Net hang ned ad Nakken, paa Børn et ældgamelt Indtryk. Clara Rist var uhyre lille af Vækst, næsten dværgagtig, hverken hende eller Søsteren saa man spadsere i den store Have. Denne gjorde egentlig mere Indtryk af Skov, tæt pakket som den var med store Træer. Holmblads Have derimod gjorde med sin store Plæne Syd for Huset et langt venligere Indtryk, og her færdedes Familien oftere. Ligesaa var Gaardspladsen langt lysere. Her var Indgangen til Huset med en af alle Farver Glas sammensat Rude, som kastede et muntert Skær ind paa Trappegangen, hvor man

allerede mærkede »Husets Lugt«. Det var noget, som mindede om Fugtighed og Lavendler. Da der kun fandtes en Trappe i Huset, havde man Indgangen til Køkkenet straks til venstre. Her residerede de to Piger, »Stine« gennem 50 og »Kersti« i 20-30 Aar, begge nær knyttet til deres Herskab, som omfattede dem med gammeldags Kærlighed og Omhu.

ST. JOACHIMS RIDDEREN SIR LEVETT HANSON.

Af HANS KNUDSEN.

I Huset Nr. 211 paa Vestervold, som er det nuværende Nr. 21 i Vestervoldgade, døde efter seks Maaneders Sygdom den 22. April 1814 en Englænder, som almindeligt kaldtes Sir Levett Hanson,¹⁾ selv om hans engelske Adkomst til denne Benævnelse ikke var i bedste Orden; men Hertugen af Modena havde i sin Tid udnævnt ham til Brigadegeneral og Kammerherre, og han skrev sig i øvrigt »of Normanton and of Snyderdale and Whitwood in the County of York, Esquire, Knight of the Order of Merit of Holstein in Germany, Vice Chancellor of the most illustrious equestrian secular & chapteral Order of Saint Joachim«. Inden sin Død havde han den 30. Marts oprettet et Testamente²⁾ i to Vitterlighedsvidners Overværelse og til Executors udnævnt sin Landsmand Kammerherre, Baron Charles A. Selby og en af Datidens bekendte Grosserere, Chr. Daniel Otte, af Firmaet Ryberg & Co., et Vidnesbyrd om, at han havde sine Forbindelser med de bedste Kredse i Orden, samt desuden en Englænder William Brooke af Wakefield, West Riding i Yorkshire, der hidtil havde ført Tilsyn med hans ikke særligt indbringende Besiddelser i England.

¹⁾ Københavns Skiftekommissions Forsegingsprotokol Nr. 1, 1814—15, Pag. 19.

²⁾ Københavns Skiftekommission: Dok. ad Prot. Nr. 1, 1814—15, Nr. 73. Executorbehandlingens Bilag A.

Som det maatte ventes, kom der hurtigt Vanskeligheder og Konflikt mellem dansk og engelsk Ret; et Hovedpunkt¹⁾ var, at Levett Hanson havde disponeret over fast Ejendom, men ikke sørget for tre Vitterlighedsvidner, som engelsk Ret krævede, og allerede i et Brev af 20. Juni 1814²⁾ meddelte William Brooke Kammerherre Selby, at han nægtede at modtage Hvervet som Executor; han havde haft Besværligheder nok med hans Sager, mens han levede; og da der stadig fra engelsk Side gjordes Vanskeligheder, fritoges ogsaa de to her i Landet værende Executorer ved Danske Kancellis Skrivelse af 8. August 1815 for deres Hverv, saaledes at Boet overgik til Behandling ved Skiftekommissionen under den kgl. Landsoverret samt Hof- og Stadsret, og da denne saaledes kun kom til at beskæftige sig med Levett Hansons Efterladenskaber paa Vestervold, var det ikke Boets Aktiver, der medførte, at det først sluttedes i 1819.

Dokumenterne i Boet³⁾ udgør imidlertid en meget anseelig Pakke; adskilligt deraf er meget medtaget af Fugt, saaledes især nogle Bundter kvitterede Regninger, der viser, at Levett Hanson i hvert Fald fra Oktober 1810 havde haft Ophold i København, og vidner om et betydeligt Forbrug af Porter, Vin og Parfumer samt Spisevarer. Desuden er der Hotelregninger fra Desguillon i Stockholm fra 1807 og følgende Aar, hvor en Regning paa et Par Rejseseler, dateret 26. September 1810, tyder paa, at han er draget standsmæssigt af By i egen Vogn mod København, og den

¹⁾ Københavns Skiftekommission: Dok. ad Prot. Nr. 1, 1814—15, Nr. 73. Bilag Æ—Ø, Aa—Gg.

²⁾ Smst. Bilag Qq.

³⁾ Dokumenterne er nu saaledes fordelt, at Executorernes Protokol med tilhørende Bilag og Bilagene til Skiftekommissionens Behandling ligger i dennes Arkiv som Dokumenter ad Protokol 1, 1814—15, Nr. 73, mens Levett Hansons Papirer og Breve er udtaget til Sjællandske Landsarkivs Samling af Privatarkiver, i hvilken de ligger under hans Navn, citeret i det følgende som: Privatarkiv.

Omstændighed, at Danmark da var i Krig med England, har ikke været nogen Hindring for hans Indrejse, thi han var en Mand med internationale Forbindelser.

Ved sin Død var Levett Hanson 59 Aar gammel, og da han har sin Biografi i »Dictionary of National Biography«,¹⁾ frembyder det ingen Vanskeligheder at faa opklaret, hvilken bugtet Livsbane der afsluttedes med en Begravelse paa Reformert Kirkegaard udenfor Porten i København, d. v. s. Assistens Kirkegaard.²⁾ Han var født 31. December 1754 som Søn af Robert Hanson af Normanton, hvis Forældre var Benjamin Hanson og Elizabeth, Datter af Robert Levett af Normanton. I 1766 kom han i Skole i Bury St. Edmunds, men flyttedes 1769 til North Walsham, Norfolk, hvor Nelson i to Aar var hans Skolekammerat; dog var han fire Aar yngre end Hanson, saaledes at det ikke er sandsynligt, at der har bestaaet noget nærmere Venskabsforhold mellem dem i de Dage. Det har rimeligvis først været en Menneskealder senere, at Levett Hanson fandt det opportunt at minde Berømtheden om de fælles Skoledage, da de begge var under den hvasse Tugtemester »Klassiske Jones« Pisk, og Nelson havde sin Plads mod Væggen mellem Dagligstuen og Skorstenen, saaledes som Hanson beretter i et Brev til Admiralen af 29. September 1802.³⁾

En noget videregaaende Undervisning har Levett Hanson derefter faaet hos Dr. Thomas Zouch (1737-1815), en fremragende Teolog og lærd, der en Tid var Sognepræst i Wycliffe i North Riding i Yorkshire.⁴⁾ Han modtog da Elever, tre ad Gangen, og blandt de kendteste af disse nævnes

1) XXIV. S. 311. Som Kilde citeres her: Letters, family papers &c. at Hardwick House, Bury St. Edmunds. Hanson's preface to his poems, Banks's Walks near Wakefield.

2) Executor-Bilag G.

3) G. Lathom Brown: Nelson, his public and private life S. 6—7.

4) Dictionary of National Biography LXIII. S. 412—14.

William Lowther, senere Earl of Lonsdale, og dennes Broder John Lowther samt Sir Levett Hanson. Dr. Zouch var hjemme i Fransk, Italiensk og Hebræisk og havde noget Kendskab til Kaldæisk og Arabisk. Hans anden Kone, Margaret, var Datter af Dr. William Brooke og Søster til J. C. Brooke, Somerset Herold. Det er saaledes muligt, at der er en Slægtskabsforbindelse mellem disse Brooke'r og den William Brooke fra samme Egn, der varetog Levett Hansons økonomiske Affærer og 28. Februar 1809¹⁾ skrev om Dr. Zouch, at hans Stil og Ortografi var for gammeldags og hans Bog om Sir Philip Sidney for fyldt med Noter og Citater til at behage andre end nogle faa Granskere.

Efter en lidt urolig Universitetstid i Cambridge, afsluttet uden nogen Universitetsgrad, rejste Levett Hanson i Efteraaret 1776 til Fastlandet med Dr. Michael Lort,²⁾ en Mand fuld af klassisk og arkæologisk Lærdom, men han fik hurtigt saa stærk Smag for Livet i Udlandet, at han derefter kun fire Gange var hjemme i England paa korte Besøg.

Efter lange Ophold ved forskellige Fyrstehoffer kom Hanson 1780 i Forbindelse med Fyrst Philip af Limburg, der udnævnte ham til Raad og Ridder af St. Philips Ordenen, og han boede nu i adskillige Aar i Gent. I 1787 var han hos Hertug Ferdinand af Parma, hvor han blev Medlem af Akademiet; 1789 besøgte han Neapel, hvor han kom i Forbindelse med den britiske Gesandt paa Stedet, Sir William Hamilton og Lady Emma. Efter i 1790 at have haft forskellig Modgang³⁾ tog han 1791 Ophold hos Ercole III Rinaldo d'Este, Hertug af Modena, der gav ham Rang som Brigadegeneral og i 1792 udnævnte ham til Kammerherre; men han havde ikke Ro paa sig og flakkede helst om paa

1) Privatarkiv, Brookes Brev Nr. 27.

2) National Biography XXXIV. S. 140 f.

3) Levett Hanson: Miscellaneous Compositions S. 88.

Gæsteri de bedste Steder. Et lille Stykke af hans versificerede Rejsejournal fra 1793¹⁾ vil illustrere hans Færd:

I Innsbruck, som De rigtigt gætter,
 hilste jeg paa den skønne Ærkehertuginde²⁾
 og kyskede hendes Haand, Oh hvilken Haand,
 vel formet til at beherske et Kejserrige.
 Hendes kongelige Højhed var høflig
 og bad mig vandrende Ridder til Aften,
 til Middag, Tysk Spil og Ridotto,
 kort sagt, Opmærksomhed var hendes Motto.
 Ligesaa godt spillede Guvernøren sin Rolle,
 blandt dem blev jeg glad to Maaneder;
 saa over Klipper, hvor Tapperhed skinner,
 jeg styrede min Kurs til Salzburgs Miner.
 Med Ærkebiskoppen dinerede jeg ofte,
 denne fyrstelige Legat var meget venlig,
 hans udmærkede Bord var delikat,
 Vinene og Maden alle af første Klasse,
 men hvad der mest vakte Opmærksomhed
 og meget frydede Kenderne,
 var et udvalgt Kammerorkester,
 sammensat af mangan duelig Haand,
 Salzburg er berømt for den Kunst,
 hvori den store Mozart udmærkede sig.

Fra denne Udflugt vendte han dog tilbage til Modena, men af en eller anden Grund blev han i 1794 af den østrigske Regering tvunget bort derfra, og da han atter kom til Innsbruck, blev han arresteret og holdt 11 Maaneder i Fængsel og forhørt i Wien; men han slap dog fri og rejste

¹⁾ Levett Hanson: Miscellaneous Compositions S. 101.

²⁾ Maria Riccarda Beatrice Prinsesse d'Este, Datter af Hertugen af Modena og gift med Ærkehertug Ferdinand af Breisgau (Königsfeldt: Genealogiske Tabeller over europæiske Fyrstehuse Tab. 31, 50).

derefter rundt ved forskellige tyske Fyrstehoffer; en Tid var han hos Hertugen af Sachsen-Hildburghausen, hvor han ogsaa fik en Orden.

1797 slog han sig ned i Erlangen, hvor han blev i længere Tid, og der udnævntes han 1800 til Ridder af og Vicekansler for St. Joachimsordenen. Hans store Interesse for Ordener i Almindelighed og St. Joachimsordenen i Særdelighed gav sig Udslag i et Værk, han 1803 lod trykke i Hamborg, og udgav anonymt i London, »An accurate historical account of all the Orders of Knighthood at present existing in Europe«, idet han mente, at nu, da der atter var blevet Fred i Europa, maatte Øjeblikket være gunstigt for et saadant Værk, der ikke burde savnes i noget Bibliotek. Dette to Binds Værk er ved en lang Fortale dediceret Nelson, og Forfatteren vier derefter Johanniterne, Malteserne og den tyske Orden 30 Sider, men faar dog Lejlighed til at bemærke, at Kejser Paul som Maltesernes Stormester i 1799 tildelte Lady Hamilton Malteserkorset, hvilken galante Handling han fandt rimelig i Betragtning af hendes Talenter og Færdigheder og hendes respektable og venlige Optræden, som vandt alles Hjerter. Derimod beretter han intet om, at det var paa Nelsons Opfordring, at denne galante Handling kom i Stand.¹⁾

Af alle Ordener faar dog St. Joachimsordenen den fyldigste Omtale. Som Aarsag til denne Ordens Blomstring paa denne Tid maa utvivlsomt anses den Trang til mere eller mindre hemmelige Sammenslutninger til den enkeltes eller den hele Menneskeheds Forbedring, som var fremtrædende mod Slutningen af det 18. Aarhundrede og gav sig Udslag i Frimureriets vældige Opkomst samt Rosenkreutzernes og Illuminaternes Orden, og saa naturligvis den altid virksomme menneskelige Forfængelighed.

¹⁾ 31. Oktober 1799 havde Nelson skrevet til Kejser Paul og anbefalet Lady Hamilton til Malteserkorset (Jeaffreson: Lady Hamilton and Lord Nelson II. S. 131).

Da St. Joachimsordenen spillede en saa mægtig Rolle for Levett Hanson, og da den ellers synes at være ret ukendt, skal det nødvendigste oplyses om den, væsentligst efter hans egen Bog. Hertugerne af Sachsen-Koburg og Würtemberg-Oels, Fyrst Piccolomini m. fl. oprettede i 1755 en Orden, kaldet Ridderne af Jonathans Ordenen, Forsvarere af det guddommelige Forsyns Ære, men i 1785 skiftede den af forskellige Grunde Navn til »Den ridderlige, verdslige og kapitulære Orden af St. Joachim, den salige Fader til den hellige Jomfru Marie, Vor Herre og Frelser Jesu Christi Moder«. Formaålet synes bl. a. at have været at tilvejebringe Hjælp til trængende adelige af begge Køn, men Levett Hanson indrømmer, at meget var der ikke naaet i den Retning; derimod var den storslaaet organiseret med en Stormester i Spidsen, ved den Tid Greven af Leiningen-Westerburg, hvis Rigsumiddelbarhed stærkt betones. Der var ellers et i hver Klasse begrænset Antal af Stor-Kommandører, Kommandører og Riddere samt Ekspektanter, og saa var der et Storkors og et Lillekors for Damer. Korset var et ottetakket Guldkors i hvid Emaillé med en Laurbærkrans og et Billede af St. Joachim, desuden var der Uniformer for de forskellige Grader, og der gives en indgaaende Skildring af Optagelsesceremoniernes Skønhed og Højtidelighed, men alt det kunde dog forbigaaes, naar fraværende Personer optoges.

Endelig maa det ikke glemmes, at Ordenen havde en Kansler og en Skatmester, og til Kancelliet skulde der indbetales Æresgebyrer ved Udnævnelser: 452 Dukater Species af en Stormester, 226 af en Storkommandør, 164 af en Kommandør og 82 af en Ridder; fra 1800 var Levett Hanson Ordenens Vicekansler og saare interesseret i at skaffe den Udbredelse.

Der foreligger fra 1788 en lille Tryksag om denne Orden, *Etat present de L'Ordre equestre seculier et chapitral de St. Joachim*, i hvilken alle daværende Ordensmedlemmer

var anført, mest Tyskere, adskillige Polakker og nogle Svejtserer samt to af Kongen af Danmarks Kaptainer, nemlig Chr. Fr. Bülow og August Fr. Bülow. I Slutningen findes forskellige Bekendtgørelser, og Sproget bliver her Tysk. Det indskærpes, at der ikke kan gives Henstand i de aarlige Kancellibidrag, og der tages til Genmæle mod den utilbørlige Formodning, at disse Penge »platterdings zum Privatvorteil der gegenwärtigen Administratoren des Ordens eingeholt werden«.

Endnu i A. M. Perrots »Collection historique des ordres de chevalerie«, Paris 1820, nævnes denne Orden under Sachsen-Koburg-Saalfeld,¹⁾ og paa Tavle XXXVII er der farvelagte Billeder af Ordenstegnene. Det oplyses, at Ridderne gør Løfte om Tilbedelse af det højeste Væsen, Tolerance mod alle Religioner, Troskab mod deres Hersker, Hjælp til trængende militære, fattige, Enker og faderløse under Devisen: Deo, Principi, Legi. Senere Vidnesbyrd om dens Eksistens eller Tidspunktet for dens Forsvinden er det ikke lykkedes at finde.

Videre beretter Levett Hanson, at for Ordenens almindelige Reputation havde det været af Betydning, at Leopold II 1790 gav Grev Christian af Leiningen Lov at bære dens Insignier, og at Frederik Wilhelm af Preussen 1791 gav en Løjtnant Cronhelm en lignende Tilladelse, men som han skriver: »Den Begivenhed, som har paatrykt Ordenen et uudsletteligt Berømmelsens Mærke, er Udnævnelsen og Optagelsen af Nelson, denne Nutidens berømmelige Helt, som Stor-Kommandør«.

Levett Hanson var kommet i Tanker om sin gamle Skolekammerat, og paa Nelsons Fødselsdag, den 29. Septbr. 1801 afgik et Brev til ham om den ham tiltænkte Ære; men først i 1802 fik han hs. Britanniske Majestæts Tilladelse til at bære denne Orden, og den 2. April (altsaa paa Aarsdagen

¹⁾ Perrot S. 221.

for Slaget paa Københavns Red) blev Diplomet undertegnet af hs. Højhed Stormesteren, kontrasigneret af Kansleren og forsegllet med Ordenens store Segl, hvorefter det straks afsendtes til den nye Stor-Kommandør.¹⁾

Nelson opholdt sig paa den Tid paa Landstedet Merton,²⁾ som Lady Hamilton havde fundet til ham, og hvor han, oftest sammen med Hamiltons, boede det meste af den Tid, han tilbragte i Land fra Oktober 1801 til Maj 1803.³⁾

En ikke videre velvillig Iagttager, Sir Gilbert Elliot, skriver om Nelson og Lady Hamilton paa dette Sted: »Hun propper Nelson med Skefulde af Smiger, som han tager saa roligt som et Barn Melpap. Hendes Gøren Kur til ham er ikke blot latterlig, men smagløs. Ikke alene Værelserne, men hele Huset, Trappeopgange og alt er ikke dækket af andet end Billeder af hende og ham af alle Størrelser og Arter samt Fremstillinger af hans Søslag, Vaabenskjolde, Minde-tavler til hans Ære, Flagstangen fra L'Orient o. s. v., et Overmaal af Forfængelighed, som modarbejder sit Formaal.«⁴⁾

En mærkelig Rolle spillede her Sir William Hamilton. Han var da 72 Aar, mens hans Kone kun var 37, og Nelson, hendes tilbedte Helt og Fader til hendes i Dølgmaal fødte Barn, Horatia, var 44 Aar gammel. Hamilton kunde vel nu og da beklage sig over, at hun var alt for optaget af Nelsons Sager, men der er langt flere Vidnesbyrd om et fuldkomment harmonisk Forhold indenfor denne Trekant,⁵⁾ og et saadant fremkommer ogsaa i et Brev, som Hamilton den 9. April 1802 fra Merton skrev til Levett Hanson⁶⁾ som Tak for et Brev af 25. Marts:

»De har været saa venlig at se i et mere gunstigt Lys, end

¹⁾ Orders of Knighthood I. S. 48—51.

²⁾ Jeafreson: Lady Hamilton and Lord Nelson II. S. 237.

³⁾ Smst. II. S. 239. Walter Sichel: Emma Lady Hamilton S. 384 ff.

⁴⁾ Smst. S. 392.

⁵⁾ National Biography XXIV. S. 226.

⁶⁾ Privatarkiv.

jeg er mig bevidst at fortjene, mine Bestræbelser i hs. Majestæts diplomatiske Tjeneste i en lang Aarrække, idet jeg har haft den Ære at være Kongens Minister i Neapel i 37 Aar, og De kan nok forestille Dem vore Besværligheder og Lidelser i de sidste ni Aars begivenhedsrige Periode. Imidlertid har Lady Hamilton og jeg under disse Ulykker haft den gode Skæbne at gøre Bekendtskab med og vinde Agtelse og Venskab hos en af de bedste Mænd og sikkert Nutidens største Helt. De synes at være vel underrettet med Hensyn til vort rolige Tilflugtssted her. Det er en henrivende Villa, og Lord Nelson kan naar som helst være i Admiralitetet i Løbet af en Time.

Jeg er glad, hvis jeg paa nogen Maade var Dem til Nytte i Neapel. Jeg husker nogle illiberale Fremgangsmaader fra nogle af vore vildledte Landsmænd med Hensyn til Dem, men de nærmere Omstændigheder er helt ude af min Erindring. Lady Hamilton sender Dem de venligste Hilsener, og Deres gamle Skolekammerat Lord Nelson siger, at han vil føje et Postskriptum til mit Brev, hvilket i Sandhed vil gøre det værdifuldt«.

Efter Hamiltons endnu faste og klare Haand følger Nelsons lille Efterskrift med Venstrehaandens stejle, urolige Bogstaver.

»Jeg skulde visselig, min kære Herre, have besvaret Deres venlige Brev, som jeg modtog, efter at jeg havde forladt Rostock, men De omtalte ikke Deres Opholdssted. Jeg mindes med stor Fornøjelse, at De var i North Walsham, og jeg er meget taknemmelig over Deres venlige Erindring ved at forfølge min Løbebane gennem en lang og blodig Krig til en Periode med almindelig Fred, og jeg beder Dem om at tro, at jeg med de venligste Ønsker er Deres meget hengivne gamle Ven.

Nelson & Bronté«. ¹⁾

¹⁾ Saaledes kaldte Nelson sig, siden han af Kongen af Neapel havde faaet Titlen Hertug af Bronté.

Allerede et Par Uger efter, den 23. April, sendte Nelson sin fordums Skolekammerat en endnu længere Skrivelse.¹⁾ Levett Hanson havde aabenbart udbedt sig nærmere Oplysninger om nogle af hans Ordener til Brug for sit Værk, og som

some illiberal proceedings of some
of our wrong headed Country men with
respect to you but the circumstances
are quite out of my memory. Lady
Hamilton desires her kind respects
to you, and your old School Fellow
Lord Nelson says he will add a Post-
script to my letter, which will
make it valuable indeed.

I have the honor to be
Sir, your most obedient and
obliged humble servant

W. Hamilton

I certainly should my Dear Sir have answered
your kind letter which I received after my
leaving Rostock but you did not mention
your

Slutningen af W. Hamiltons Brev af 9. April 1802 og Begyndelsen af Nelsons Postskriptum.

ogsaa det Brev af 12. April 1801 til Kaptain Sneedorff, der endnu opbevares paa Søofficersskolen, viser, var Søhelten ingenlunde utilbøjelig til at tale om de Hædersbevisninger, der var blevet ham til Del, og fremhæve sig selv til Eksempel for andre. Spørgsmaalene angik St. Ferdinands og For-

¹⁾ Orders of Knighthood I. S. 176—77.

tjenesteordenen samt Halvmaaneordenen, som begge da var temmelig nye; den første var indstiftet i Maj 1800 af Kong Ferdinand af Begge Sicilier for dem, der havde gjort sig særlig fortjente af dette Rige; Nelson oplyser, at den særli-

pleas'd have I received with great
pleasure Your being at North Walsham
and I am much gratified with your kind
remembrance in tracing my career through
along our bloody War to the period of
general peace, and I beg you will believe
me Dear Sir with every kind wish your
most obliged and friend
Nelson to your
Sir Levett Hanson Esq.

Slutningen af Nelsons Postskriptum.

ge Grund til dens Oprettelse var, at St. Januariusordenen kun kunde gives til Romersk-Katolske, og han fortsætter: »Feltmarskal Suvorov og jeg var de to Udlændinge, som blev udvalgt, senere Kejser Paul, de andre Ridderer var Kongen, hans to Sønner, Ministre etc«. Om den tyrkiske Halvmaaneorden, som blev stiftet i 1799, skriver han ikke uden Selvfølelse, at den blev sendt ham den 3. Aug. s. A. af Sul-

tan Selim den 3die »som et Tegn, som hans Minister udtrykte sig, paa Sultanens Agtelse for min Person. Efter Slaget ved København og Franskmændenes endelige Fordrivelse fra Ægypten var Sultanen saa tilfreds med, at jeg skrev mig som Ridder af Halvmaanen (som tilskrevet mig officielt ved Lord Elgin), at han besluttede at føje et Baand og Medaille til Stjernen«. Ordenen var ogsaa blevet tildelt Lord Elgin. Lord Hutchinson, Lord Keith »og nogle andre Generaler og Admiraler«. Yderligere har Nelson indlagt en egenhændig nærmere Beskrivelse af begge Ordners Udseende og Maade at bæres paa, og han slutter: »Dette er alt, hvad jeg ved om de to Ordener, De hentyder til, og hvis det kan være Dem til nogen Nytte, er De hjertelig velkommen. Jeg er Dem meget forbunden for al Deres Opmærksomhed«. Da dette Brev paa Foden bærer Paategning med Nelsons Haand »Mr. Rühl«, og da Levett Hansons Sekretær og Kammertjener hed saaledes, er Oplysningerne maaske sendt til ham.

Levett Hanson arbejdede ivrigt for at skaffe sit Værk om Ridderordenerne Subskribenter og havde op mod hundrede, hvoriblandt mange af Samtidens kendte Navne, dog flest Englændere og slet ingen Franskmænd. Blandt hans Papirer ligger Breve fra Therese Mathilde Amalie af Mecklenburg-Sirelitz, regerende Prinsesse af Turn und Taxis, Karl Frederik Markgreve af Baden, Hertuginde af Würtemberg m. fl. med Bestillinger paa Bogen, ligesom Arveprins Heinrich den LXI til Reuss-Schleiz-Köstritz ses at have besiddet den. Her i Landet var Baron Charles Selby eneste Subskribent, men Eksemplarer af Værket haves dog baade paa det kongelige Bibliotek og i Rigsarkivet.

I disse Aar opholdt Levett Hanson sig meget i Erlangen, fra hvilken By der i hans Bo ligger Regninger fra Aarene 1804—05, og han fattede Planer om et endnu mere omfattende Værk med statistiske Redegørelser for alle de Riger og Fyrstendømmer, hvis Suveræner besad Magt til at uddele

Ridderordener, med biografiske og geografiske Oplysninger; men efterhaanden som Forholdene paa Kontinentet blev vanskeligere for en født Englænder, drevs han mod Nord, og Regninger fra Hamborg vidner om, at han har haft Ophold der fra Efteraaret 1805 og i 1806, og han har sikkert her gjort den daværende engelske Resident Edw. Thorntons Bekendtskab. Fra Hamborg søgte han til det endnu neutrale Danmark, hvorfra han i Sommeren 1807 sendte Sir Brooke William Boothby, Baronet,¹⁾ et Rimbrev, hvor det bl. a. hedder:

»Kl. to spiser jeg sundt til Middag og drikker en Pægl gammel Portvin. Jeg følger Callisens²⁾ Raad: bader, læser, skriver og tager Motion i Frederiksbergs fortryllende Løvhytter, og Konversation forlyster de aftenlige Timer«.

Denne Idyl fik en brat Ende ved hans egne Landsmænds brutale Overfald, han maatte skyndsomst forlade Landet og søgte nu til Sverige, hvis Konge, Gustav IV Adolf, haardnakket fortsatte Kampen mod Napoleon.

Blandt hans Papirer findes endnu en Billet fra den britiske Gesandt, som var den samme Thornton,³⁾ der tidligere havde resideret i Hamborg og Altona, og hvis Indberetninger om Tilsitmødet mellem Napoleon og Alexander havde bidraget til at vække den Panikstemning i England, som førte til Overfaldet, skønt han bedømte den danske Stats Holdning meget forstaaende. I denne Billet, dateret 24. Januar, under-

¹⁾ Miscellaneous Compositions S. 263—73. Sir Brooke Boothby (1743—1824), Digter. »When a young man he moved in London society . . . as one of those who think themselves pretty gentlemen du premier ordre«. Senere var han en Forsvarer af Rousseau og den franske Revolutions Principper (National Biography V. S. 391).

²⁾ Henrich Callisen (1740—1824), Læge, jvnf. Dansk biografisk Leksikon IV. S. 485—86. Ifølge L. H.s Note i Miscellaneous Compositions S. 273: Sir Henry Callisen, M. D. Professor & Primarius of the Royal College of Chirurgery at Copenhagen, a Counsellor of State and Knight of the Royal Order of St. Waldemar or Dannebrog.

³⁾ Jvnf. Hist. Tidsskr. 8. III. S. 345—54, 361—64, 401—04, 417.

retter han Levett Hanson om, at han samme Aften vil præsentere ham for den svenske Konge. Om denne Præsentation findes en Beretning af en John Brown i hans Bog »The Northern Courts«,¹⁾ og selv om Forfatteren i andre Henseender afslører sig som en løs Sladderhank, kan hans Skildring af den vandrende Ridder ikke være lutter Digt, men den er dog præget af Velvillie, mens Thornton fremstilles som en meget ynkelig Figur.

Russernes Angreb paa Finland var da den store Trusel, og den sjældent videre muntre Konge var den Dag særlig melankolsk, »og der var til visse intet ved Mr. Thorntons Person eller Optræden, som kunde hæve hans synkende Humør. Han stod foran den melankolske Konge mere modløs maaske, end da han underkastede sig sin første Examen i Cambridge, før han fik en Grad. Hans Skikkelse og Holdning manglede i lige Grad Lethed og Elegance. Hans skælvende Tale og sorrigfulde Ansigt forraadte en nedslaaet og forvirret Mand, og han fremførte en mager Tale paa meget slet Fransk i den værst mulige Form. Kongen syntes for fraværende til at lægge Mærke til Halvdelen af, hvad han sagde; og Grevinde L. erklærede, at hvis en fremmed havde set ham et andet Sted, kunde han have formodet, at det var en Tjener, udstyret i sin Herres Galadragt, der morede sig med at efterligne en Hofmands Mine.

Ikke forholdt det sig saaledes med den Herre, han førte hen til Tronen, det var den tykke, muntre Ridder Sir Levett Hanson. Han var klædt i selv samme Dragt, i hvilken han 30 Aar før i Tiden var blevet præsenteret for den forrige Hertug af Modena som Kammerherre ved dette lille, men polerte Hof. Selvfølgelig var blot i Tidens Løb dette engang saa straalende Skrud blevet meget medtaget. Bundfarven var blaa, Broderiet Sølv, Kniplingerne meget smudsige, men dog kunde enhver se, at Klædningen var syet efter Maal, thi i

¹⁾ Nævnte Værk II. S. 322—26.

Hertugdømmet Modena var der sandsynligvis ingen anden, som kunde have baaret den. Hans Ansigtstræk var meget smaa, Ansigtet rundt, Teinten meget frisk, Haaret let rødt, men hans smaa Træk var begravet i en Masse tilgroet Kød, og han var blevet saa uhyre tyk, at han lagt paa Ryggen vilde have kastet en ligesaa lang Skygge, som naar han stod op; men selv om hans Skikkelse var svær og lidet kavaler-mæssig, saa var hans Holdning en Adelsmands, hans Opførsel beleven og hans Mine indtagende. I Henseende til Lærdom, Smag og Humør havde han faa jævnninge, og maaske var der i hele Europa ingen, som bedre forstod den behørige Bestridelse af devigtige Pligter, som kaldes Bordets Honnør.

Det var dog ikke hans overordentlige Tykkelse, ej heller Guldnøglen i Knaphullet eller Baandet og Storkorsordenen, baaret om Halsen, som tiltrak hvert et Øje, men hans Paryk, som til visse var unique. Den var af Form, hvis man kan tale om Form, som en Grødgryde, dens Farve, hvis den nogen Sinde havde været ensfarvet, havde undergaet en Mangfoldighed af Forandringer, og der kunde findes enhver Afskygning mellem Gulerod og Skarlagen. Haaret syntes snarere at ligne det, der gror paa Køer, end hvad der høstes paa Menneskehoveder. Det var en Halvkugle, alt Haar af samme Længde, og den kunde ikke siges at have hverken For- eller Bagdel, og den muntre Ridder plejede at sige, at han kunde klæde sig selv paa i Mørke, saa vidt hans Paryk angik, uden Fare for at sætte den galt.

Da Mr. Thornton, førende sin muntre Landsmand, nærmede sig Tronen, syntes den fraværende Konge at vaagne som af en Drøm og øjeblikkelig at blive fattet og opmærksom. Hvert Øje var rettet mod de to Englændere og Sir Levetts ubeskrivelige Paryk«.

Det beskrives videre, hvorledes den lattermilde Hertuginde af Sødermanland og Hoffets Damer havde meget ondt ved at beherske sig, men Kongen forstod ikke Spøg. »En større Kontrast i menneskelig Skikkelse, end den, der frem-

bød sig i Kongens og Sir Levetts Personer, kunde næppe tænkes: Den første lignede en Cylinder af ringe Diameter, den anden en Kugle«. »Efter at Levéen var overstaaet, havde Sir Levett Æren af en privat Audiens. Kongen spurgte ham paa Tysk, om han ikke var den Herre, der havde skrevet et Brev til ham fra Hamborg med Anmodning om en Redegørelse for alle de Ridderordener, der havde eksisteret og endnu eksisterede i Sverige. Bukkende saa dybt, som hans Skikkelses Rundhed tillod ham, svarede Sir Levett bekræftende. »Jeg besvarede Deres Brev«, sagde Kongen, »og sendte Dem den ønskede Underretning«. Sir Levett smilede huldsaligt, bevægede sit Hoved ærbødigt og bukkede dybere end før. »Jeg læste Deres Bog«, fortsatte Gustav, »og beundrede den i høj Grad. Jeg er lykkelig ved at se Dem ved mit Hof og haaber, at De maa glæde Dem ved et godt Helbred og tilbringe Deres Tid behageligt i denne nordlige Hovedstad«. Helt overvældet ved saa stor Nedlænhed bukkede Sir Levett saa dybt, at han tabte Balancen og nær havde kastet sig for Kongens Fødder, som da han stod op for at trække sig tilbage, sammenlignet med vor fede Ridder, lignede en Mynde, der stod paa Bagbenene«.

I en Note tilføjer Beretteren John Brown, at han ikke kan opklare Grunden til, at Levett Hanson tilbragte en saa stor Del af sit Liv i Italien, Tyskland, Frankrig, Danmark og Sverige, men da han i 1808 lærte ham at kende, kunde ingen i højere Grad opføre sig som en Gentleman. Hans Selskab var meget ombejlet, og han var yderst respekteret af alle, der kendte ham.

Et stort Antal svenske Subskribenter paa Bogen om Ridderordenerne fra Magister Brandström i Uppsala til Ærkebiskop Lindblom vidner om, at han har forstaaet at skaffe sig Indpas, ligesom Regningerne fra Desguillon i Karduanmakergaten i Stockholm giver deres Vidnesbyrd om hans Nydelse af Bordets Glæder.

I Foraaret 1809 afsattes Gustav Adolf, og i August 1810

valgte Bernadotte til Tronfølger. Det er vel tvivlsomt, om det er politiske Begivenheder eller Levett Hansons Vandrelyst og mulige Utilfredshed med Klimaet i denne nordlige Hovedstad, der bevirkede, at han gennem Kammerherre Baron Charles August Selby søgte at faa Lov til at bo i Danmark. Desværre haves der intet Andragende derom fra ham selv, idet der kun foreligger en Ansøgning, dateret 22. Juni 1810, fra Selby, hvor han skriver:

»St. Joachims Ridderen, Hr. Levett Hanson, som for noget siden har tilbragt et Aar i København og nydt den Lykke, som tilfalder Deres kgl. Majestæts Undersaatter, saa sig nødsaget til som barnefødt i England at forlade det her valgte behagelige Opholdssted. Da han for mange Aar siden har forladt England, hvor de fleste af hans Ungdomsvenner senere ere døde, saa har han siden opholdt sig i Sverige og det for det meste i og ved Stockholm. Han finder sig imidlertid intet Steds saa vel tilfreds som i vort kære Danmark, og han har anmodet mig om allerunderdanigst at ansøge Deres kgl. Majestæt om, at det maatte vorde ham tilladt at komme her tilbage i tilkommende Oktober eller November Maaned for at opholde sig her og at nyde Lykken under Deres Majestæts milde Regering. Hans Ønske er at forblive her, til Krigs-Urolighederne ere overstandne, og han forsikrer mig i hans Skrivelse af 7. ds., at han ikke alene vil forpligte sig til at afholde sig fra al Brevveksling med England, undtagen for saa vidt hans Pengesager maatte udfordre det, men og forbinde sig til, at de Breve, som i denne Henseende maatte være uundgaelig fornødne, skal leveres aabne til Deres Majestæts Generalstabs Bureau for derfra at vorde fremsendte.

Overbevist om Renheden af Hr. Ridder Hansons Hensigter tør jeg staa Deres Majestæt til Ansvar for Opfyldelsen af hans indgaaende Forpligtelser og ansøger derfor allerunderdanigst Deres kgl. Majestæt om, at omtalte min Ven til sin Tid maatte meddeles de fornødne Passer til hans Rejse hid

og Deres kgl. Majestæts allernaadigste Tilladelse til, at maa opholde sig i den kongelige Residensstad, indtil Krigs-Urolighederne ere overstaaede.

Denne for Konge og Land lige smigrende Appel kunde Frederik VI. ikke modstaa, men resolverede under 25. Juni, at St. Joachims Ridderen maatte komme hertil og forblive indtil Krigens Ende. Kautionen for ham underskredes dog ikke af den ansøgende Selby, men af hans Søn Kammerherre, Baron Charles Borre Selby, paa den da fraværende Faders Vegne den 5. Juli og indeholder ogsaa Forpligtelsen om Brevenes Censur af Generalstaben, men den omtales ikke i det til Levett Hanson den 14. Juli sendte Brev, som Selby fik til Besørgelse, da Levett Hansons Adresse ikke kendtes. Samme Dag afgik der endvidere Skrivelser til Amtmanden over Frederiksborg Amt af Hensyn til Helsingør-Overfarten og til Københavns Politimester om hans Opholdstilladelse.¹⁾

Naar Levett Hansons Andragende havde saa udpræget Medbør, skyldes det sikkert, at Selby²⁾erne paa det Tidspunkt i saa høj Grad havde Kongens Gunst, idet den yngre Selby netop i de Dage stod over for den Rejse til Sverige, hvor han under Foregivende af at varetage sin Faders pekuniære Interesser i Landet i Virkeligheden skulde sondere Stemningen og virke for, at de trende nordiske Kroner ved den forestaaende Rigsdag i Ørebro kunde samles paa et Hoved, nemlig Kong Frederiks.²⁾

Den meddelte Tilladelse synes i hvert Fald at have forbaavset den danske Gesandt i Stockholm, Grev v. Dernath, der paa en Forespørgsel af 31. August i September 1810 fik Underretning om, »at Sir Levett Hanson har virkelig af hs. Majestæt erholdt Tilladelse at opholde sig her saa at det

¹⁾ Danske Kancelli, 2. Dpt. Brev Nr. 2083/1810, Brevbog 1810 II. Nr. 2090, 2091. (Rigsarkivet).

²⁾ Dpt. for de udenlandske Sager, Geheimmerregistratur 1810 Juli Nr. 74. (Rigsarkivet).

ifølge heraf ikke kan medføre nogen Betænkelighed at give ham det forlangte Pas, i Fald han vedbliver at anse et saadant nødvendigt til sin Hidrejse«. ¹⁾

Med Sekretær og Kammertjener Rühl samt Husholderske drog Levett Hanson da fra Stockholm og slog sig ned i Nr. 21 paa Vestervold, hvilket Hus staar endnu, om end ombygget og forhøjet i 1840erne. Det maa da have ligget hyggeligt ud mod Volden, og det var et i alle Maader velbygget og solidt Hus med Kælder, Stue og 3 Etager. ²⁾

Han synes ikke at have haft Vanskeligheder med sin Korrespondance med England, thi ligesom i Stockholm stod han i livlig Brevveksling med sine engelske Forbindelser baade om St. Joachimsordenens Sager og angaaende Administrationen af sine Ejendomme og Kapitaler, hvorom Brevbundterne i hans Efterladenskaber vidner, idet der findes en hel Serie af Breve 1803-1814 fra hans Sagfører i England, William Brooke, om Ejendommene, hvis Udbytte i 1803 ansloges til: Normanton Lst. 110, Snyderdale 70, Whitwood 30 = Lst. 210. Desuden havde han Renter af lidt Kapital, men kunde jo nok have Brug for større Indkomster, og i det Brev af 8. November 1803, hvor Brooke gjorde Rede for Stillingen, tilføjer han:

»Det glæder mig at høre, at De rimeligvis vil finde Beskæftigelse i Deres Embede som Vicekansler for St. Joachimsordenen paa en Maade, som passer med Deres Smag og Livsvaner og samtidig vil bringe nogen Fortjeneste. Livet uden Beskæftigelse i en eller anden Retning bliver kedeligt, og enhver Beskæftigelse forsødes, naar den frembringer en beskedent Fortjeneste, men den giver dobbelt Fryd, naar den Stræben, en Mand er optaget af, er af en saadan Natur, at den ophøjer hans Karakter og samtidig fylder hans Pung«.

Da Levett Hanson i 1807 var draget til Stockholm, fore-

¹⁾ Dpt. for de udenlandske Sager, Geheimregistratur 1810 Sptbr. Nr 41.

²⁾ Kbhvns. Brandforsikrings Vurderingsforretninger. (Landsarkivet).

slog Brooke ham dog at vende hjem til England; »hvis De skulde mene, at London er for dyrt et Opholdssted eller York for blottet for litterært Selskab, saa er der Universiteter og Kollegier i andre Dele af Kongeriget, hvor Litteraturen dyrkes, og hvor Opholdet i Henseende til Omkostninger er tilstrækkelig rimeligt. Devil bemærke, at jeg ikke har nogen Tanke om, at De skulde bo paa Deres Ejendom, thi i Betragtning af de Livsvaner, De paa nærværende Tid maa have lagt Dem til, tror jeg virkelig ikke, at dette vilde være efter Deres Smag«. ¹⁾

Her er maaske noget af Forklaringen paa Levett Hansons Forkærlighed for Udlandet. Hans engelske Indkomster har dér tilladt ham at leve i Kredse og dyrke Interesser, som den højere Levefod i hans Hjemland vilde have afskaaret ham fra.

Brevene fra William Brooke omhandler ogsaa to andre Forhold, som aabenbart har ligget ham meget paa Sinde, nemlig dels Oprettelsen af et Testamente til Fordel for hans Sekretær og Kammertjener Rühl, dels hans Malerisamling i England. Rühl var hans »man of all work«, men Tjeneren var vist i nogen Grad blevet Herre i Forholdet. Der findes en lille Lap fra Levett Hanson til Rühl i Anledning af en tilsyneladende Uoverensstemmelse i de engelske Opførelser af hans Tilgodehavender i 1804, som han nærmere gør sin Hovmester Rede for, hvorefter han skriver: »Det er ikke mig, som ikke har nogen Tillid til Dem; det er Dem, der aldrig tror mig. — Jeg vil kun tilføje, at godt Humør eller god Natur avler Tillid«, og han slutter: »De skulde være mere nobel i Deres Slutninger og ikke for stedse mistænke og fordømme den Mand, De engang havde stor Agtelse for, og De burde fremdeles anse mig for Deres bedste Ven, men jeg vil ikke skændes længere med Dem«. ²⁾

Malerierne havde Levett Hanson arvet efter en Tante

¹⁾ Privatarkiv, Brookes Brev 12. Decbr. 1807, Nr. 20.

²⁾ Smst., Brookes Brev 6. Febr. 1804, Nr. 4.

med Normanton, og der var godt en Snes. Det største, 4 Fod 10" \times 4 Fod, var et vellignende Portræt af Samlingens Ejermand, ellers var der en Del Hollændere og Italienerne, men dog ogsaa »Mary, Queen of Scotts« og Sir Thomas Gangrave. A. D. 1570, begge malet paa Træ.¹⁾

Det meste af Samlingen var nu betroet i Brookes Vare-tægt; 12. Maj 1807 skriver han, at han vilde ønske, at den Værdi, Levett Hanson havde tilskrevet baade enkelte Billeder og Samlingen i sin Helhed, ikke saa langt havde overgaaet, hvad de nogen Sinde vilde indbringe.²⁾

Af et senere Brev, dateret 23. Juni 1810, fremgaar det, at Levett Hanson har foræret nogle Portrætter til Familie, men som Brooke skrev, var det 20 Aar siden, han havde set dem, saaledes at han vistnok ikke erindrede, i hvilken Tilstand de havde været. For Billedet af den berømte Doctor Bentleys Kone var der ikke engang kommet en Tak, skønt hun var Modtagerens, Dramatikeren Richard Cumberlands,³⁾ Bedstemoder. A. Stanhope, der blandt andet fik et Billede af den første Grevinde af Chesterfield, kvitterede dog for Modtagelsen, men beklagede Billedernes elendige Forfatning, og mente, at hvis Levett Hanson havde kendt deres sande Tilstand, vilde han næppe have ulejligen Brooke saa meget dermed, og han var meget bange for, at der ikke kunde gøres noget for at faa bragt dem i en mere præsentabel Stand.

Den Hanson'ske Malerisamlings Værdi eller rettere Mangel paa Værdi afsløredes dog navnlig efter hans Død, da hans Svoger og Søster nægtede at modtage noget Billede derfra; Brooke foreslog dog, at hvad der var igen af den, skulde sendes til London og sælges dér, da det ikke vilde være muligt paa Landet at opnaa en rimelig Pris; paa

1) Privatarkiv, Brookes Brev 17. Marts 1806, Nr. 12 b.

2) Smst., Sammes Brev Nr. 19.

3) Smst., Sammes Brev Nr. 29. (Richard Cumberland (1732—1811), se National Biography XIII. S. 290—93).

Grund af Boets Tilstand maatte alt gøres i Penge. Efter det Forløb, Skiftet siden fik, er det endelige Resultat dog blevet anset for at være de danske Myndigheder ganske uredkommende.¹⁾

En meget betydelig Del af Levett Hansons Brevveksling i Stockholm og København drejede sig dog om St. Joachimsordenens Sager; han var her i Forbindelse med adskillige Korrespondenter af en saadan Betydning, at de for tjener Omtale, og baade han selv og hans Orden kommer ogsaa til at staa i et klarere, om ikke skønnere Lys.

Der er saaledes et Brev, dateret Heralds College 20. September 1809 fra Edmund Lodge (1756—1839),²⁾ som havde et Embede i dette og var en meget yndet Forfatter af Biografier, bl. a. til det 40 Foliobind svære Værk »Portraits of illustrious Personages of Great Britain, engraved from authentic pictures«. Han synes at have været et Sidestykke til Levett Hanson: »I Optræden var han Høfligheden selv, i Politik en stiv Tory og erklærede sine Meninger i alt, hvad han skrev. Han var altid rede til at hjælpe betrængte Forfattere«. Ogsaa i dette Brev udtaler han sig meget aabenhjertigt om en Slyngel: »Lad os af Hensyn til den engelske Kirke, den romerske Kirke, Moskeen og Synagogen og alle andre regulære fromme Institutioner glæde os over, at denne Skabning er en stiv Metodist«. Det ses, at Levett Hanson havde anmodet ham om at udarbejde en Liste over alle de Englændere, der siden Henrik VIII's Tronbestigelse havde været Medlemmer af udenlandske Ridderordener, men han svarer, at det kun vil være muligt fra det Tidspunkt, da Kongens Tilladelse dertil skulde indhentes, hvilket først sent blev almindeligt. Angaaende Opnaelse af en Tilladelse til at bære St. Joachimsordenen siger han, at Opna-

¹⁾ Executor-Bilag Kk.

²⁾ National Biography XXXIV. S. 57—58. Blandt hans heraldiske Værker var ogsaa »List of the Great Shield of Quarterings of Sir Egerton Brydges«.

elsen af slige Tilladelser alene er Resultat af Intriger og Gift, gydt i en stor Mands Øren. Alt med Hofmænd og Ministre drives som Forretning, og hvis en modsat Forretning har Forspringet, kan det kun med Held modarbejdes ved en anden.

Den, der havde Vanskelighederne hermed, var vistnok en anden af Samtidens litterære Gentlemen, nemlig Samuel Egerton Brydges (1762—1837).¹⁾ Han var en ringe Digter — ligesom Levett Hanson — men en fortjenstfuld Udgiver af ældre engelsk Litteratur og genealogisk Forfatter. 1806 paabegyndte han saaledes en ny Udgave af Collins: Peerage of England, sluttet 1812 med 9. Bd., hvilket Værk fandtes mellem Levett Hansons Bøger i København; men han havde ikke haft Lykken med sig, da han ivrigt stræbte efter at faa officiel Anerkendelse af sin ældste Broders Krav paa Titlen: Baron af Chandos, dog havde han een Trøst. Hans Biograf skriver: »I 1809, fem Aar efter Afgørelsen af Chandos-Sagen, modtog E. B. med betydelig Tilfredsstillelse den svenske St. Joachims Ridderorden. Han skrev fremtidig efter sit Navn Bogstaverne J. K.²⁾ og titulerede sig »Sir«, skønt selvfølgelig uden heraldisk Ret«. Først 1814 blev han engelsk Baronet.

I et Brev, dateret Denton ved Canterbury d. 8. Oktober 1809, udtrykker han sin store Glæde over Ordenen, men skønt han havde faaet Insignierne i Januar 1809, havde han endnu ikke opnaaet Kongens Tilladelse til at bære Ordenen, »men jeg har ikke anset dette for at være af væsentlig Betydning mod den Ære, St. Joachimsordenen har vist mig, idet jeg i mit Tilfælde (holdt ude, som jeg er, af mine britiske Rettigheder til høj Rang) anser en udenlandsk Udmærkelse for at være overordentlig at foretrække fremfor hvilken som helst Æresbevisning, der kunde gives mig hjemme«.

¹⁾ National Biography VII. S. 164—66.

²⁾ Joachim's Knight.

Denne Betragtning af Brydges deltes dog ikke af Warren Hastings (1732—1818),¹⁾ den fordums General-Guvernør over Bengalen, der endnu ikke havde faaet Opvejsning efter den berømte Proces 1787—95 angaaende hans Administration; Levett Hanson har aabenbart henvendt sig til ham og tilbudt ham Joachimsordenen; men i et Brev, dateret Daylesford House 1. Januar 1808, takker han først for den usædvanlige Underholdning, Levett Hansons Breve altid bereder ham ved den dem særegne Elegance og Vivacitet, og skriver dernæst: »Jeg kan ikke lade være at gentage min Tak for det Gode, som De lægger i min Magt at modtage (det ved jeg) lige saa sikkert, som hvis Kapitlet havde udstyret Dem med aktmæssig Myndighed til at foreslaa det, og min Beklagelse af ikke at være i Stand til at modtage det. Mine Grunde har jeg omtalt, men jeg ønsker at forstærke dem (for at jeg ikke skal udsætte mig for Beskyldningen for utaknemmeligt at have forsømt Midlerne til at opnaa den tilbudte Værdighed) ved at tilføje, at hver een, som siden min Tid har udfyldt det Embede, som jeg længe og lykkeligt har beklædt, har modtaget Ærestitler fra vor fælles Herre, og ikke faa af lavere Stilling er blevet adlede; men jeg er ostentativt blevet udelukket fra kongelig Gavmildhed og Ære, saaledes at jeg ikke vilde have bevirket nogen Forøgelse af Ordenens Anseelse, hvis den havde optaget mig, siden Verden vilde have sluttet og vilde have været berettiget i den Slutning, at en saadan Forskel i Behandling skyldtes i lige Grad min Mangel paa Fortjeneste og de andres Fortjeneste. Jeg har ingen Appel mod en saadan Dom, heller ikke har jeg tilstrækkelige Grunde til at disputere Retfærdigheden af den, men vil slutte mit Brev med følgende Historie, som ved sin Troskyldighed kan give denne Del af det en Interesse, som de forudgaaende Sider

¹⁾ National Biography XXV. S. 136—147.

beklageligt mangler, og overlade det til Dem at gøre den rette Anvendelse af den.

I Begyndelsen af denne Tidsalder, d. v. s. for henved 5000 Aar siden, blev en Bramin af stort Ry for Hellighed ved en Fejltagelse af Rettens Betjente dømt til at sættes paa Spid. Hans Trosfæller omgav Pælen, og da de kendte hans Uskyldighed i den Forbrydelse, som var anført mod ham, spurgte de ham, med hvilken skjult Brøde hans Sjæl var besmittet, siden den krævede en saa forfærdelig Bod. »Jeg ved det ikke«, svarede han, »hele mit Liv har været viet uophørlige Fromhedsgerninger mod Gud og Godgørenhed mod Menneskene; gaa ikke i Rette med den Almægtiges Retfærdighed, men vær forsikret om, at jeg maa have begaaet nogle forfærdelige Synder i min tidligere Tilværelse, mit følgende Liv i uplettet Hellighed har nu vist sig at være en utilstrækkelig Bod, og den sidste Pinsel er kun tilføjet for at fuldkomme den«. —

Warren Hastings slutter sit Brev med en Hilsen fra sin Frue til Levett Hanson, affattet i saadanne Udtryk, at der maa have foreligget et personligt Bekendtskab.

Imellem Levett Hansons Papirer findes endnu et Brev fra Warren Hastings, dateret Daylesford House 15. November 1809. Han meddeler, at han og hans Hustru har tegnet sig som Subskribenter paa et nyt Værk af Levett Hanson, men han viger tilbage for at bruge sin Indflydelse til at bevæge andre dertil; »min Kreds af Venner, som i sig selv ikke er stor, bestaar kun af værdige Mænd i trængende Omstændigheder eller i den Nødvendighed at øve streng Økonomi. Til den ene eller den anden af disse Klasser nærmer hele dette Kongeriges Landadel sig hurtigt ved de ubillige Byrder, Regeringen tvinges til at paalægge dem.

Ogsaa jeg har været Udgiver og tildels Forfatter af en Bog, som jeg forstaar, De har set, og jeg har længe ønsket at sende Dem et Eksemplar af den Jeg vil bede Dem modtage min Bog, som en Ære og Gunst mod mig, thi De

vil snart opdage, at det er et Værk af ren Forfængelighed og Egenkærlighed, retfærdiggjort alene, hvis det kan retfærdiggøres, ved Nødvendigheden af at modarbejde andres Bestræbelser, endog efter min Frikendelse ved Verdens første Domstol, for at overlevere min Karakter til Efterverdenen med Vanære. Jeg er ked af, at jeg ikke med passende Anstændighed kan bede Dem om at gifte Dem, saa at min Bog kunde have en Chance for at blive Arvegoods til Efterkommere af Deres Blod. Ganske vist vil i hvert Tilfælde en eller anden blive Ejer af den, men han vil ikke være en Hanson, og det er kun til en af denne sjældne Æt, at jeg ønsker at betro dette Vidnesbyrd om min Karakter«.

Ogsaa denne Gang hilser han fra sin Frue og meddeler, at hun stærkt har tilskyndet, ja ligefrem først foreslaaet ham at sende det omtalte Eksemplar af Bogen: Governor Warren Hasting's Trial, som senere fandtes i Levett Hansons Bogsamling i København.

Warren Hastings lover endvidere at bringe sin Ven Sir Charles det Budskab, Levett Hanson havde givet ham. »Skønt jeg elsker ham og hans elskværdige Frue mere end næsten alle Guds andre Skabninger, saa er der dog gaaet Uger — jeg frygter Maaneder — siden jeg sidst skrev til dem«.

Den nævnte Sir Charles var en Søn af Fru Hastings i hendes første Ægteskab med Baron Imhof og var ogsaa Ridder af St. Joachimsordenen. Da Warren Hastings i 1769 drog ud paa sin anden Rejse til Indien, var Baron og Baronesse Imhof med samme Skib; Baronen var Officer fra en tysk Smaastat og søgte Tjeneste i Indien, men forlod Koenen der, hvorpaa Hastings ægtede hende i 1777. Da hun saaledes havde forladt Tyskland, inden Levett Hanson kom dertil, er det ikke sandsynligt, at deres Bekendtskab skriver sig fra dette Land.

Et andet Medlem af Ordenen, som omtales i disse Breve, var Viceadmiral Philip d'Auvergne, Hertug af Bouillon, der

paa Kapitulsforsamlingen i Erlangen i 1803 var blevet udnævnt til Stor-Kommandør, men først i 1807 havde faaet den engelske Konges Tilladelse til at bære Ordenstegnene.¹⁾ Vanskeligheder af en anden Art havde man med en vis George Knudson i London. I et Brev af 11. November 1810 beretter en af Levett Hansons Korrespondenter, Geo Davis, beklagende, at det ikke var lykkedes i rette Tid at faa den alt valgte Ridder til at betale Gebyrerne, og siden havde han desværre ofret 40.000 Lst. paa en Elskerinde og var nu ganske behersket af denne »Virago«, der havde skræmmet ham til Underkastelse ved Trusler om Død ved Kniv, Ildrager eller hvilket som helst andet forhaandenværende Vaaben, og nylig havde hun i hvert Fald knækket en Finger paa ham med en Ildrager. Vel var de nu blevet skilt, men til Gengæld var han faldet i Kløerne paa hendes Sagfører, og hans Vogne, Heste og Bohave var beslaglagt for Gæld. paadraget under Samlivet med den omtalte Dame. Udnævnelsen og Insignierne, som Ordenens Bankforbindelse i London allerede havde sendt til Brevskriveren, havde denne derfor igen returneret.

I et følgende Brev af 2. September 1811 oplyses paa Levett Hansons Forespørgsel, at Knudson ganske rigtig er af dansk Afstamning, idet hans Fader, der havde været Officer i britisk Tjeneste, var fra Danmark; men med Pengene var man lige vidt. Han havde lovet at betale 150 Lst., men opholdt sig nu i Irland, og et Brev af 9. December s. A. viser, at Pengene ej heller da var indgaaet.

Korrespondancen omhandler ogsaa andre Kandidater til St. Joachimsordenen. Der var Hans Velærværdighed, Mr. Benson (Broder til General Benson og til Enkegrevinden af Normanton), som var Kansler af Emly i Irland, i hvis Domkirke han havde en Korstol; han besad desuden fem dertil hørende Præstekald. Han havde ønsket et Prælatur i Orde-

¹⁾ Privatarkiv, Brookes Brev 11. Januar 1808, Nr. 22.

nen og forhørt sig, om han straks kunde faa Ordenens emailleerede Tegn, og om den medførte en Mitra, eller hvad der ellers kunde anbringes over hans Vaaben. Desværre var ogsaa han kommet i Vanskeligheder, hans fem Beneficier i Irland var af et skrappere Regimente blevet inddragne, fordi han ikke residerede paa Stedet, men foretrak at opholde sig i England, og under de Forhold havde han faaet andet at tænke paa.

Geo Davis's ældste Søn, som var Officer i den engelske Hær, der i Øjeblikket kæmpede i Spanien, var ogsaa paa Tale som et passende Ridderæmne, og Faderen tillader sig at give Levett Hanson gode Raad med Hensyn til Ordenens Udnævnelsesdokumenter. »Jeg vilde ønske, at Dokumentet var paa et hvilket som helst andet Papir end engelsk, om end af ringere Kvalitet, da han ikke vil være i Stand til at faa det gennem vort Vaaben-Kollegiums skinsyge Undersøgelse«. I et andet Brev anbefaler han, at det skrives paa Latin, Tysk eller Fransk med vedføjet Oversættelse, hvis det er paa Latin eller Tysk. Da det var en kontinental Orden, maatte der helst bruges et kontinentalt Sprog, og »hvis det var skrevet paa Papir som den Konvolut om Deres Brev til mig, som har en Vandmærkekant, vilde det se smukt ud og ikke ligne engelsk og vise indre og ydre Tegn paa Ægthed«.

Levett Hansons Bankforbindelse i London var Firmaet Hammersleys & Co., der var hans Kommissionær i alle Retninger, distribuerede hans Bøger, udleverede St. Joachimsordenens Insignier mod Indbetaling af de fornødne Gebyrer og modtog hans engelske Indtægter; derfor udgør Opgørelserne fra dette Firma en Del af Boets Papirer; men som den omstændelige og vidtløftige Brevskriver, Levett Hanson var, kunde han ikke nøjes med Firmaets officielle Forretningskorrespondance; dets Chefer har næppe haft Tid og Lyst til at give sig i Kast med denne Kunde, men det havde Firmaets korresponderende Kontorist C. D. Pearce, for hvem denne vandrende Ridder var Æventyret og Budbringeren

fra en større Verden. Han følte sig bæret, naar han fik Ros for sine Breve, og der er ingen Ende paa hans Beundring for Levett Hansons klassiske Stil og Elegance.

Af hans Breve kan det ses, at Levett Hanson har fundet en meget god Modtagelse i København og ogsaa der har vidst at komme med, hvor det gjaldt. 31. August 1811 skriver saaledes Pearce: »Jeg ønsker, jeg kunde have byttet Plads med Dem, da De fik Indbydelse til den kongelige Fest, De omtaler. Jeg kan let tænke mig, at Scener af denne Art i Længden maa blive flove, men der er intet, jeg længes saa heftigt efter som at se Verden«. Frederik VI's Hoffest synes saaledes ikke at have virket videre opmuntrende paa Levett Hanson, der i et Brev af 4. Juni 1811 takkes for den Skildring, han har sendt Pearce af det københavnske »Society«; om hans Færd i dette er det ellers ikke lykkedes at finde Beretninger.

Samme Pearce tog sig naturligvis ogsaa af St. Joachimsordenens Sager. I hans Breve omtales saaledes den vanskelige Sag med Knudson, der, hvis han ikke gik ind paa Levett Hansons Vilkaar, vilde faa et fordømmende Manifest offentliggjort efter Mortensdag, og Pearce fortsætter: »Skulde jeg møde nogen, som ønsker at anlægge Deres ærværdige Ordens Baand, og som jeg vilde anse i enhver Henseende værdig til den Ære — for dette vilde for mig være en sine qua non — vilde jeg til visse føle mig stolt ved at gøre Dem bekendt med en saadan, men Ak! hvor faa er der i denne vanslægtede Tid, paa hvem Benævnelsen: en sand Ridder med Rette kan anvendes«; unægteligt et ejendommeligt Tilbud fra et ungt Menneske til Kansleren for den ærværdige Orden!

I disse Breve omtales ogsaa en anden pinlig Affære med en vis J. J. Oddy, om hvem det 8. April 1811 meldes, at han hos Hammersleys & Co. har deponeret en Pakke Ordensinsignier, som han ikke vilde betale for, da han hævdede, at Levett Hanson skyldte ham Penge. Der findes des-

uden et meget skrappt Brev af 22. April 1812 fra samme Oddy selv, hvor han først mod Levett Hanson citerer et af hans egne velskrevne Breve om Ærlighed og fair play og derpaa minder ham om, hvorledes de begge havde været i København i det skæbnesvangre Aar 1807: »De husker den hovedkulds Maade, hvorpaa De forlod København, og da al britisk Ejendom blev beslaglagt efter den britiske Rømning. De havde efterladt hos Hr. Duntzfeldt eller Hr. Otte to Tønder Ale, som De naturligvis var bange for at medtage, og disse vilde ikke beholde dem, fordi de var Deres. De skyldte Hr. Duntzfeldt en vis Sum, som jeg betalte for Dem; jeg fik Pant i de to Tønder Ale, men de blev aldrig udleverede til mig«. Han var paa den Maade kommet af med 10 Lst. og gav nu igen paa alle Hansons moralske Forelæsninger, om end hans Tid ikke tillod ham at anvende en saa udstuderet Stil og Fremgangsmaade, som Hanson betjente sig af.

Det hænder ogsaa, at andre af hans Korrespondenter meddeler, at de desværre ikke har Tid eller Evne til paa behørig Maade at behandle de politiske eller litterære Æmner, han saa elegant og veltalende har udviklet i sidste Brev, men maa gaa lige til Sagen. —

Den Bog, Levett Hanson paa dette Tidspunkt var optaget af at skaffe Udbredelse, var »Miscellaneous Compositions in verse, illustrated by occasional prefatory introductions and copious explanatory notes, by Sir Levett Hanson«, som han i 1811 havde faaet trykt hos J. Fr. Schultz: 20^{1/2} Ark stor Oktav, 25 Rdlr. pr. Ark, for 300 Ekspl. = 512 Rdlr. 3 Mk.¹⁾ For den Pris havde han faaet fremstillet en særdeles tiltalende Tryksag, som tjener baade ham og Bogtrykkeren til Ære. Han maa have haft en god Smag, ikke blot, naar det gjaldt Bordets skønsomme Forsyning, men ogsaa i slige Tilfælde; thi skønt denne Englænder fik sin første Bog

¹⁾ Privatarkiv, Regning dateret 27. Septbr. 1811.

trykt i Hamborg hos J. C. Brüggemann og den anden i København, har han forstaaet at give begge Værker et vederhæftigt engelsk Udseende med klare rene Typer og vel afbalancerede Sider, og skønt de saaledes begge er trykt i Udlandet, er de i en forbavsende Grad fri for Trykfejl; Levett Hanson skrev selv en saare tydelig Haand, en klar Stejlskrift, hvor hvert Bogstav faar, hvad der tilkommer det.

Bogen er dediceret Warren Hastings Esq^{re}, late Governour-General of Bengal, »som besidder Scipio Africanus's Visdom og Dyder, og hvis Skæbne har været lig den berømte Romers«, og Forfatteren skriver sig som hans trofaste og hengivne Ven Levett Hanson. Efter Dedikationen følger en Liste over Subskribenter paa 112 Navne, som dog repræsenterede en noget større Afsætning, da adskillige havde tegnet sig for flere Eksemplarer, helt op til 12. England og Sverige er stærkest repræsenterede, især af Diplomater og Handelsfolk, mens Familien Selby er den eneste her paaviselige Forbindelse i Danmark.

Den danske Læseverden er nu heller ikke gaaet Glip af nogen Verdenslitteraturens Perle ved ikke i mere udstrakt Grad mod Udredelsen af 1 Guinea at blive optaget i denne Kreds af til Dels verdenskendte Navne. Bogen bestaar af Oder, Epistler og andre Rimerier, hvormed han havde diverteret sig selv og sine Venner, og som han nu udgav i kronologisk Orden under en Eskorte af Vers af Horats og Juvenal som Forløbere for at angive det følgende Hanson'ske Produkts Karakter, og derpaa fulgte tungt væbnede Geledder af Noter til nærmere Forklaring af hans egen Tekst, udarbejdede med Sans for Detaillen og Lærdommens Demonstration.

Det var Elegier og Hyrdepoesi, Rimbreve og Spottevers, alt hørende en svunden Tid til og frembragt af en Aand, der var helt forankret i l'ancien regimes Klassicisme og fuldkommen uforstaaende overfor alt det nye, der spirede af Revolutionen og Krigene.

Poesi er det ikke, men et levende Vidnesbyrd om hans Omdragen til de forskellige Fyrstehoffer. Bogen spænder fra 1785 til 1810. I 1806 fra 9. August til 21. September havde han endog været ved Hoffet i Weimar, som han priser i »a descriptive aulic Canto« [et Hofkvad]. I Fortalen takker han Fyrsten, fordi han i 1802 ikke blot laante ham, der da var i Hamborg, Statutter og andre Dokumenter vedrørende den hvide Falks Orden, men endog alvorligt anmodede Forfatteren om at beholde disse Dokumenter, siden han kunde have Nytte af dem, hvis en ny Udgave af hans Værk om Ridderordenerne skulde blive nødvendig. I Kvadet fik han med Flid indflettet baade de fyrstelige Personers og de til deres Hof knyttede Berømtheders Navne, og derefter havde han i sine Noter udmærket Lejlighed til at anbringe sin Bedømmelse af dem:

Herder is gone! who knew not Herder?!
 Schiller's no more! the bard of Werther
 The laurel crown may claim;
 Perchance, it may his smile engage
 To learn that my historic page
 Is honoured with his name!

Noterne hertil er meget oplysende om Levett Hanson:

»Hans Velærværdighed Dr. *Herder*, den afdøde Hofkappellan i Weimar«.

»*Schiller* var en elegant og sanddru Historiker, en korrekt og sjælfuld Digter og en dydig og anset Mand. Han har skrevet Tredivaarskrigens Historie, *Walstein* en Tragedie, og forskellige Lejlighedsdigte. Som Borger, Ægtefælle og Ven var han en Mand af ubestikkelig Retskaffenhed«.

»*Goethe*: Forfatteren til *Werthers Lidelser*. Det synes ikke rimeligt, at *Spensers*, *Butlers*, *Otways* eller mange andre berømte, men uheldige Poeters Skæbne skulde ramme Hr. *Goethe*. Han er i lige saa høj Gunst ved Hoffet i Weimar som *Metastasio* [*Maria Theresias Hofdigter*] var i

Wien, og nyder ligesom denne Overflod og dens aldrig svigtende ledsagende personlige Agtelse. Hertugens Gavnildhed og hans Skrifter har sikret ham en betydelig Formue«.

Selv om det altid maa indrømmes samtidige, at det maa være dem vanskeligt i de levendes Mængde at vurdere dem. Eftertiden uden Vaklen udpeger som Datidens store, er Levett Hansons Noter her Vidnesbyrd nok om, at han trods sin Færd ved de tyske Hoffer og sit Kendskab til det tyske Sprog har staaet helt fremmed overfor det Aandsliv, disse Navne repræsenterede. Han var og blev en Kavalier af det 18. Aarhundrede med Horats som Ideal i baade Liv og Digtning.

Da Executorerne havde opgivet at behandle Levett Hansons københavnske Efterladenskaber, tog Hof- og Stadsrettens Skiftekommission fat. Den forefandt bl. a. følgende Sager, som den skønnede ikke kunde være Boet til nogen Indtægt,¹⁾ men som dog fortæller lidt om ham selv, nemlig:

- A. En Pakke med Lord Nelsons Certifikater.
- B. En Pakke løse Papirer med forskellig Poesi.
- C. En Pakke Breve og Kvitteringer fra Mad. d'Ecker.
- D. En Pakke med Grev Sodens Breve.
- E. En Pakke med Sir Charles Imhofs Centifikater.
- F. En Pakke med historiske Dokumenter vedr. St. Joachimsordenen.
- G. En Pakke personlige Dokumenter vedr. samme.
- H. En Pakke officielle Dokumenter vedr. samme.
- I. 10 Pakker, sammenbundne, indeholdende diverse Korrespondance.
- K. Afdødes Korrespondanceprotokol.
- L. 1 ditto, hvori findes kopieret et Brev af 30. Maj 1814 fra Executores til William Brooke.

¹⁾ Kbhvns. Skiftekomm. Bilag, fremlagt 24. Aug. 1819, ad Prot. Nr. 1, 1814—15, Nr. 73.

M. En liden aflang Kasse med Udskrift til den afdøde og paategnet »Papers Heralds Officie«.

Kun en ringe Del af disse Papirer findes nu blandt Boets tildels meget formuldnede Sager; der er saaledes ingen Breve fra Grev Julius v. Soden¹⁾ til Levett Hanson, hvilket maa beklages, da han hørte til Datidens betydelige litterære Producenter, idet hans samlede Værker udgør 80 Bind, omfattende især Dramaer og Skuespil samt Nationaløkonomi. 1792—96 havde han været i preussisk Tjeneste, men trak sig derefter tilbage til sit Gods i Nærheden af Bamberg, hvis Teater han oprettede i 1802; 1804 grundede han Teatret i Würzburg. Da Levett Hanson var død, optraadte han i Egenskab af St. Joachimsordenens Storprior som Varetager af denne Ordens Interesser i Boet. Der findes saaledes et fransk Brev, dateret Nürnberg 27. Juni 1814, til Executorerne,²⁾ i hvilket han meddeler, at Levett Hanson har præsenteret Ordenen flere Kandidater og deponeret 324 Lst. hos Hammersleys & Co. i London, men han havde ikke været at formaa til at udlevere denne Sum til Ordenens Kasse, skønt han i adskillige Aar havde været den skyldig. Nu havde han givet en Anvisning paa 106 Lst. paa Ryberg & Co., men de vilde kun betale, naar de fik Diplom og Dekorationer som Stor-Kommandør til S. E. Brydges, der altsaa havde opnaaet et Avancement indenfor Ordenen. Grev v. Soden hævdede, at det var mod Ordenens Statutter at udlevere disse Sager, før Betaling var sket, og at det under de bestaaende Forhold med den franske Besættelse havde været umuligt at faa Forsendelsen af Sted til England. I et senere Brev af 10. August s. A. siger v. Soden om den afdøde Vicekansler: »Sieur Hanson var uden Modsigelse en fuldkommen hæderlig Mand, men han havde som alle dødelige sine Svagheder. Hans var at behandle de simpleste

¹⁾ Julius, Graf von Soden (1754—1831), se Allgemeine deutsche Biographie XXXIV. S. 532—37.

²⁾ Executor-Bilag Y.

Sager med megen Udførlighed og at bringe alt i Forvirring. Man behøver blot at læse min Korrespondance med ham«!

Som den engelske Executor William Brooke 28. Juni 1814 skrev, var Levett Hanson ikke nogen stor Økonom, og selv om der i hans Bo registreredes 80 Skjorter, 109 Halsbind, 26 Par Silkestrømper, adskillige Bøger og et Par Gulddaaser, var der ikke stort af virkelig Værdi.¹⁾ Han efterlod et Testamente,²⁾ lovformeligt oprettet 30. Marts 1814, i hvilket han testamenterede sin Sekretær og Kammertjener Johan Peter Rühl fra Lartenbach i Solms-Laubach, der havde staaet i hans Tjeneste fra 1797, Løsøret, bortset fra Pretiosa og Bøger, samt en Aarpenge paa 55 Lst., og tilstod desuden at være ham skyldig for gennem adskillige Aar ikke betalt Løn 300 + 100 Lst. med Renter. Ligeledes tilstod han sin svenske Husholderske Birgitta Christine Wahlberg en Aarpenge paa 12 Lst. 10 sh. Sin Søster Mary efterlod han den Sum, hvoraf disse Renter skulde betales, mens hendes Mand, Sir Thomas Gery Cullum, Baronet, skulde arve de faste Ejendomme, bortset fra et Hus med Frugthave, som tilskreves en Thomas Leake. Den engelske Executor William Brooke maatte beholde, hvad han i Øjeblikket maatte ligge inde med af hans Indkomster og Penge. En Nevø skulde have den emallerede Guldsnustobakksdaase, han havde faaet af Hertugen af Modena, og desuden disponerede han over endnu et Par Snustobakksdaaser. Hans agtede Ven Baron Charles Selby maatte af hans Bøger udtage, hvad han i Forvejen ikke havde Eksemplarer af, og Chr. Daniel Otte skulde have Resten, og som Executor skulde Selby have hans lille Karneolring og Otte to smaa Sølvlysestager og hans Sølvskrivetøj.

Han sluttede med, at han havde mange Venner baade i England og andet Steds, som han gerne vilde have efter-

¹⁾ Executor-Bilag E.

²⁾ Executor-Bilag A.

ladt en lille Erindring om sig, men hans Midler tillod ham ikke dette, og han bad dem modtage hans venligste Hilsener.

Hensigterne var saaledes de bedste, men Familien i England nægtede pure at anerkende det under danske Former oprettede Testamente og satte sig i Besiddelse af hele Arven der ovre.

Til Gengæld disponerede Skifteretten¹⁾ her over alt, hvad der forefandtes i Boet, solgte Snustobaksdaaserne for 364 Rbd. 4 Mrk. 8 Sk. Baron Selby maatte for de ham tilskrevne Ting betale 400 Rbd. til Boet og Grosserer Otte 66 Rbd. 4 Mk., ligesom Rühl maatte erkende at skyldte Boet 108 Rbd. 1 Mk. for indkøbte Sager ved Auktionen i Boet og 542 Rbd. 2 Mk. for de ham legerede Effekter. Der kunde altsaa slet ikke tages noget Hensyn til, hvad Levett Hanson havde bestemt i sit Testamente, thi efter Fradrag af Omkostninger var Boets Aktiver 1270 Rbd. 3 Mk. $5\frac{2}{3}$ Sk., hvorimod der var anmeldt en Gæld paa 7076 Rbd. 8 Sk. foruden de legerede Livrenter. Rühls Fordring paa 400 Lst. svarede alene til 4133 Rbd., Grev Julius v. Soden krævede 1095 Rbd. 2 Mk. og Kammerherre Selby havde en Fordring paa 683 Rbd. 2 Mk.

Ved Repartitionen i Boet den 3. September 1819²⁾ udlagdes de resterende Kontanter til Rühl som Afdrag paa hans Fordring i Henhold til Obligationer for ikke udbetalt Løn, mens han saa vel som Boets andre Fordringshavere i øvrigt henvistes til at søge at gøre sig betalt i den afdødes Efterladenskaber i England, »hvortil deres Ret forbeholdes«, og med den Ret maatte de lade sig nøje, thi hverken Executorerne eller det danske Gesandtskab havde faaet noget som helst ud af Forsøget paa at opnaa i England at faa anerkendt Gyldigheden af Levett Hansons i København

¹⁾ Kbhvns. Skiftekom. Behandlingsprot. Nr. 1, 1814—15, Pag. 12, 106, 186, 216, 248, 255, 271, 273, 288—92.

²⁾ Samme: Repartitionsprot. Nr. 1, 1814—15, Pag. 58—64.

oprettede og kongeligt konfirmerede Testamente, og det engelske Retsmaskineri var saa kostbart og besværligt at give sig i Kast med, at der intet var at gøre.

Saa laa da Levett Hanson i sin danske Grav med Rühls Eftermæle: »Hans Liv var rigt paa ædel Virksomhed og Dyd, hans Glæde at gøre vel og Bevidstheden om egen Værdighed hans Løn«, ¹⁾ og med en tilsvarende Belønning maatte Rühl og hans Venner her i Landet trøste sig.

¹⁾ Kbhvns Adressecomptoirs Efterretninger 26. April 1814, Nr. 96.



EJENDOMMEN »DET SKARPE HJØRNE«

PAA HJØRNET AF ADELGADE No. 32 OG
HELSINGØRSGADE.

AF CARL C. CHRISTENSEN.

Der er næppe nogen Københavner, der ikke kender det lille lave maleriske, karakteristiske Bindingsværkshus, der skyder sit skarpe Hjørne ud fra Helsingørgade til Adelgade. Slægtled efter Slægtled har gennem 250 Aar kendt det, har lært at holde af det, har betragtet det som en væsentlig Del af det gamle København inden for Voldene; man har næsten »været Dus« med det lille Dukkehus og

Forkortelser: Kbh. Byt. Skødeprot.: Københavns Bytings Skødeprotokol. Vurderingsforr. o. St. A. V. K.: Vurderingsforretninger over St. Annæ Vester Kvarter. Hof- og Str. Skødeprot.: Hof- og Stadsrettens Skødeprotokol. Skødereg. St. A. V. K.: Skøderegistret St. Annæ Vester Kvarter.

nikket kammeratlig til det, naar man passerede gennem Adelgade, og ingen har kunnet tænke sig, at det en skønne Dag skulde forsvinde, tilmed da Ejendommen hyppigt har figureret paa Gengivelser af Bygninger fra det maleriske København.¹⁾

Nu er »*Det skarpe Hjørne*« forsvundet. Københavns Kommune, der for nogle Aar siden har eksproprieret det karakteristiske og morsomme Minde om, hvorledes Husene saa ud for ca. 250 Aar siden, har ladet det jævne med Jorden, for at Kommunens Elektricitetsværk i Adelgade kan blive udvidet med de $143\frac{17}{24}$ Kvadratalen, der udgør Arealet paa »*Det skarpe Hjørne*«. ²⁾

I udenlandske Byer hæger man over og værner om de Bygninger, der enten har en vis Patina over sig eller har kunstnerisk eller historisk Betydning, saaledes som man vil erindre fra Byerne Nürnberg og Rothenburg a/Tauber, Goszlar, hvis Torv med Raadhuset og Hotellet »Kaiserworth« rykker en 500 Aar tilbage i Tiden, Tallinn (tidligere Reval), der har bevaret sine Bymure med Taarne og Byporte, Stockholm med »Staden innom broerne« og mange andre Byer.

Men i København — der paa Grund af Bybrande og Bombardement er blevet berøvet saa mange gamle, karakteristiske Bygninger — river man de fattige Rester ned, saa at Byen nu snart kun har et Faatal tilbage som Minde om sin fordums, sin karakterfulde Periode.

Forsvundet er saaledes *Lundebispens Gaard* paa Hjørnet af Østergade og St. Jørgensgade (nu en Del af Nikolaj Plads), *Efterslægtens Gaard*, *De seks Søstre* i Børgsgade, de gamle *Byporte*, *Akciseboderne* m. m., og nu staar jo *Vartov* ogsaa for Tur til at blive udslettet af Bybilledet.

¹⁾ Bl. a. i Alfr. Larsen og E. Schiødte: »Gamle københavnske Huse og Gaarde« samt i Trap: »Danmark«.

²⁾ »Den generale Opmaaling. Skt. Annæ Vester Kvarter« Stadsarkivet.

Christianshavn, den Bydel, som *Holger Drachmann* i »*Det grønne Haab*« sang om:

»Halv hollandsk lever den lille By
— fra Stor-Staden skilt ved en Strøm,
saa bred som Langebroen er lang —
sit Liv i en Fortids Drøm«,

den er i de senere Aar blevet omkalfatret paa en Maade, saa dens Hovedgade, Torvegade, er blevet aldeles ukendelig og skrupkedelig med sin endeløse Række af de saakaldte »Lagkagehuse« eller »Skuffedariehuse«, der fuldstændig har taget det karakteristiske bort fra Torvegade.

Og nu hører »*Det skarpe Hjørne*« ligeledes til det forsvundne København.

Helsingørgade er som bekendt den sidste Rest af den gamle Helsingørslandevvej, der udgik fra Østerport paa det nuværende Kongens Nytorv, og som i skraa Retning førtes over Store Kongensgade No. 4, over *Hotel Cosmopolites* Grund, videre østen om Sortedamssøen til Helsingør. Det var denne gamle Landevvej, *H. N. Rosenkjær* i 1903 fandt ved Grundudgravning af Ejendommene No. 14 og 16 paa Kongens Nytorv¹⁾, og ved hans Undersøgelser af den fundne Vejs Lerlag viste det sig, at Vejen strakte sig hen imod Helsingørgade, den sidste Rest af den gamle Landevvej.

Som bekendt skyldes det *Christian den Fjerde*, at Bydelen St. Annæ Øster og Vester Kvarter blev anlagt, idet Kongen den 14. Februar og den 24. September 1606 købte 39 Grunde med Haver²⁾, det store Areal mellem Havnen og Sortedamssøen for derved at skaffe København en højst tiltrængt Udvidelse.

Det blev imidlertid hans to Efterfølgere, der kom til at foretage denne, og ifølge Planerne havde det været Meningen, at hele Helsingørslandevvej skulde have været sløjfet,

¹⁾ Dagbladet »København« den 27. Maj 1903, S. 1. — *H. N. Rosenkjær*: »Fra det underjordiske København«, S. 18.

²⁾ *K. D. I. S.* 563 og 566.

men det endnu eksisterende Stykke af denne blev af forskellige Grunde staaende, medens Grundene deromkring blev udlagt til Byggepladser.

Paa den Strækning af Adelgade, som nu indtages af Numrene 18 til 32 inkl., laa i den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede nogle Smaahuse samt en større ubebygget Grund med ca. 1800 Kvadratalen mod Adelgade og 262 Kvadratalen mod Helsingørgade.

I Grundtaksten af 1687¹⁾ er Grunden matrikuleret som No. 257 i St. Annæ Kvarter og benævnes »Daniel Jansens Huuse og biugge pladz«. To Aar senere, i Grundtaksten af 1689²⁾, har den faaet det nye No. 239 og anføres som »Daniel Jansen it huus oc biuggepladz, nu Jens Knudsen lif-guarde«; Grundtaksten var ansat til 455 Rdlr.

Købet var sket ved Købekontrakt af den 26. Februar 1689, tinglæst den 14. Juli 1690³⁾, og i Skødet hedder det bl. a.: »Daniel Jansen, Lieutenant udi Hans Kongl. May.ts tieniste ved Søestatten . . . sælger og skiøder til . . . Jens Knudsen Ko. Ma. Lifguarder til Hest . . . it hans huus jordfrij Grund oc Eijendom med hauge og biuge Pladzer beliggende udj Adelgaden imellem Appotecker Fleeschers hauge Pladz oc Helsingørs Gaden, med een Jernkachelofn nu biugt«.

Samme Tinglæsningsdag blev der tillige læst 3 Skøder fra ovennævnte Hestgarder Jens Knudsen paa 3 Parceller af hans Grund, og den ene af disse var til »Jens Rasmussen, Muurmester, paa een hans Vaaning Jordfrie Grund og Eijendom liggende udj Adelgaden paa Hiørnet af Helsingørs-gaden«.⁴⁾

I Skødet omtales Ejendommen som »streckende sig udtil bem^{te} Adelgade 6 Fag 2 Loft höyt oc udtil Gaden [d. v. s.

1) Stadsarkivet.

2) sst.

3) Kbh. Byt. Skødeprot. 1682—92, Folio 452 b. Landsarkivet.

4) sst. Folio 453 h.

Helsingørsgade] 2 Fag 1 Loft høyt med halv stolpe til Peder Andersens Brbrs Huus oc heel stolpe til Helsingørsgaden«.

Den Ejendom, der omtales i de to Skøder, er »*Det skarpe Hjørne*«, som vel maa være opført imellem 1680 og 1689, siden den i Skødet anføres som nybygget, og i de forløbne 250 Aar har den omtrent bevaret sit nuværende Ydre, idet der dog maa være blevet foretaget Tilbygning mod Helsingørsgade.

Paa Resens Kort fra 1674¹⁾ findes Helsingørsgade slet ikke, men det ligger jo i, at Resen for St. Annæ Øster og Vester Kvarters Vedkommende opgiver, hvorledes disse efter Planerne vilde være kommet til at se ud.

Jens Rasmussen, der for øvrigt i Indkvarterings Mandtallet for 1694²⁾ benævnes »Brandmand«, beholdt Ejendommen i 6 Aar, idet han den 23. Marts 1696³⁾ skødede den til »ærlig, velachte og søerfaren Mand Skipper Christen Clausen«.⁴⁾ Ejendommen angives i Skødet at have Facade mod Adelgade paa 11 Al. 3 Kvarter og mod Helsingørsgade 28 Al. 3 Tommer, hvilket Maal er temmelig overensstemmende med »Den generale Opmaaling, Skt. Annæ Vester Kvarter« fra 1755, der har henholdsvis 11 Al. 20 Tommer og 28 Al. 3 Tommer. Ved denne Opmaaling angaves Ejendommens Kvadratindhold at være $143\frac{7}{24}$ AL., hvoraf Gadebygning var $105\frac{8}{24}$, og Gaardsrum med Skur over var $38\frac{9}{24}$ AL.

»*Det skarpe Hjørne*« var saaledes en af Byens mindste Ejendomme, men inden Bybranden i 1795 var der dog en, der var endnu mindre, nemlig Fortunstræde Matr. No. 239, der kun var paa $102\frac{23}{24}$ Kvadratalen.

1) Optaget i W. Møllerup: »Danmarks gamle Hovedstad«.

2) Stadsarkivet.

3) Kbh. Byt. Skødeprot. 1696, Folio 208.

4) Denne nævnes som »Cofferdi baads M« i Indkvarteringsmandtallet for 1701. Stadsarkivet.

Som det af »Den generale Opmaaling« fremgaar, har der i Adelgade-Ejendommen oprindelig været et Gaardsrum, men dette er i Tidernes Løb blevet inddraget som en Del af Ejendommen; Opmaalingen nævner jo ogsaa, at Gaarden havde »Skur over«, altsaa var overdækket med Tag. I Bergreens »Karréplaner«¹⁾ er intet Gaardsrum angivet, idet hele Grunden, saavel mod Adelgade som mod Helsingørs-gade anføres som Bindingsværksbygning. En Vurderingsforretning fra 1758, da Ejendommens Matrikulnummer var 220²⁾, viser, at der da var »eet lidet Gaards-Rum, hvorudj er en fælledsbrønd med behør, eet Locum og eet Sand Huus, samt Opgang til de øverste Værelser«.

Da Skipper Christen Clausen døde, ægtede hans Enke en Øltapper *Jens Nielsen Bech*, og efter dennes Død giftede hun sig med Værtshusmand *Niels Pedersen Schiøtt*.³⁾

Ejendommen havde hidtil været benyttet dels til privat Brug, dels til Værtshushold, men i 1757 skifter den Karakter og bliver til »Urtebod«, i hvilken Egenskab den fungerer indtil 1879, da den sidste Urtekræmmer rykker ud af »Det skarpe Hjørne«.

N. P. Schiøtt solgte nemlig ved Skøde af 15. Juni (læst 27. Juni) 1757⁴⁾ Ejendommen til den i Flensborg fødte *Friederich Christian Petersen*, der havde faaet Borgerskab som Urtekræmmer i København den 25. Maj 1757⁵⁾, og han flyttede som den første Urtekræmmer ind i den lave Bindingsværksbygning ved den tidligere Helsingørs Landevej.

Der er fra Petersens Tid bevaret en Vurderingsforretning over Ejendommen, dateret den 8. December 1758⁶⁾, og heri

1) Plan No. 98, St. Annæ Vester Kvarter Matr. No. 219. Stadsarkivet.

2) Vurderingsforr. o. St. A. V. K. Matr. No. 219. Stadsarkivet.

3) Borgersk. som Øltapper 19. Aug. 1744. Borgerskabsprot. Stadsarkivet.

4) Kbh. Byt. Skødeprot. 1757 Folio 403.

5) Borgerskabsprot.

6) Vurderingsforr. St. A. V. K. Matr. No. 219.

skildres den som mod Adelgaden bestaaende af 6 Fag Mur- og Bindingsværk, 2de Etager høj, med et gebrokkent Tag; dertil er 2de Indgange fra Gaden. I første Etage (altsaa Stueetagen) var indrettet en »Urtebod paa 4re Fag, med behørig Disk, Hylder og Reoler«; ved Siden af denne var en 2 Fags Stue samt et Sengekammer. Til at opvarme disse 3 Stuer fandtes kun 1 Jernkakkellovn, »ziired med 8te Messing Knapper«.

I Etagen ovenover var der to 3-Fags Stuer samt Køkken. Loftet var afdelt i 2 Parter, »hvorpaa er een Opstaaend Vind med behørig Udlægger-Touv«¹⁾.

Mod Helsingørgade var der Mur- og Bindingsværk i 4^{1/2} Fag, 2de Etager høj (den er altsaa blevet 1 Etage højere end som anført i Skødet 1690) og det foran omtalte »lidet Gaards-Rum«, Ejendommen blev af Vurderingsmændene, Murermester M. Krause og Tømrermester Nicolaus Hansen vurderet til 1600 Rdlr. Kurant.

Urtekramforretningen synes at have været under en uheldig Stjerne, thi i Løbet af forholdsvis faa Aar afløser den ene Urtekræmmer den anden.

Saaledes skødede F. C. Petersen Ejendommen den 10. Maj 1764, læst 17. December s. A.²⁾, til Urtekræmmer *Andreas Carlsen*³⁾ for 1400 Rdlr. Denne forblev her dog kun i ca. 2^{1/2} Aar, thi den 25. Oktober 1766, læst 15. Juni 1767⁴⁾, solgte han den til Urtekræmmer *Lauritz Bruun*⁵⁾ for 1350 Rdlr.

Kun stakket Tid kom Bruun til at residere i den lave

¹⁾ D. v. s. et Hejseværk med Udligger mod Gaden og Vindetov for at hejse Varer op paa Loftet.

²⁾ Kbh. Byt. Skødeprot. 1764—66, Folio 899.

³⁾ Født i København, Borgersk. 16. Sept. 1764. Borgerskabsprot.

⁴⁾ Kbh. Byt. Skødeprot. 1767—69, Folio 40.

⁵⁾ Født i Kbh., Borgersk. 7. Sept. 1767. Borgerskabsprot.

Hjørneejendom, thi han døde og blev begravet den 27. Maj 1768, 27 Aar gammel.¹⁾

Ejendommen blev da stillet til offentlig Auktion, og ved Skøde af den 3. December 1768, læst 9. Januar 1769²⁾, erhvervedes den for en Købesum af 1370 Rdlr. af Urtekræmmer *Johan Lyder Eyten*³⁾.

Denne synes heller ikke at have kunnet klare sig, thi Ejendommen blev atter stillet til Auktion, hvor den ved Skøde af den 19. Juli 1773, læst 2. August s. A.⁴⁾ bortsolgtes til Urtekræmmer *Niels Nielsen Brose*⁵⁾ for 1310 Rdlr.

I en halv Snes Aar var den i hans Besiddelse, men blev da atter stillet til Auktion og købtes ifølge Skøde af den 11. Juni 1783, læst 5. April 1784⁶⁾ af Urtekræmmer *Johannes Andreas Sadolin*⁷⁾ for 1499 Rdlr.

Faa Aar efter at have købt Ejendommen døde Sadolin af Brystsye, kun 36 Aar gammel, og blev begravet den 29. September 1786⁸⁾, hvorefter hans Enke, *Else Sophie Dedding*, fortsatte Forretningen med Bistand af en Svend, indtil hun i 1788 indgik Ægteskab med Urtekræmmer *Andreas Jens Christian Benting*⁹⁾, der derved blev Ejer af Ejendommen og Urtekramhandelen.

Ni Aar senere skiftede Ejendommen paa ny Ejer; den 1. November 1797, læst 6. November s. A.¹⁰⁾ solgtes den ved Auktion for en Købesum af 1130 Rdlr. til Bagermester *Johan Christopher Dobel*, der faa Dage senere, den 4. Novem-

1) Trinitatis Kirkes Begravelsesprot. 1757—1813. Landsarkivet.

2) Kbh. Byt. Skødeprot. 1767—69, Folio 478.

3) Født i Norge, Borgersk. 22. Febr. 1768. Borgerskabsprot.

4) Hof- og Str. Skødeprot. 1771—73, Pag. 678. Landsarkivet.

5) Født i Jylland, Borgersk. 3. Juni 1772. Borgerskabsprot.

6) Hof- og Str. Skødeprot. 1782—84, Pag. 609.

7) Født i Jylland, Borgersk. 30. Aug. 1779. Borgerskabsprot.

8) Trinitatis Kirkes Begravelsesprot. 1757—1813.

9) Borgersk. 22. Juni 1788. Borgerskabsprot.

10) Hof- og Str. Skødeprot. 1797—98, Pag. 462.

ber, læst 6. November¹⁾), solgte den for 1500 Rdlr. til Urtekræmmer *Lauritz Pedersen Svane*, der havde faaet Borgerskab den 4. November 1793²⁾); senere blev han ved Skrivelse fra Københavns Raadstue, dateret den 2. Juni 1817 tillige Grosserer i Henhold til kongeligt Reskript af den 21. September 1810.³⁾

Der er fra Svanes Tid bevaret en Vurderingsforretning, dateret den 21. Januar 1817, der viser, hvorledes en »Urtebod« var indrettet for 120 Aar siden.⁴⁾

Ejendommen skildres i denne saaledes:

»1. Et gammelt Hjørnehus af Mur- og Bindingsværk, hvis Længde mod Adelgaden er 11 Al. 20 T., inddelt i 6 Fag, ved Huggen 4 $\frac{1}{2}$ Al.; mod Helsingørsgade er Dybden 15 Al. og mod Naboen 13 Al., 2 Etager høj, gebrokken hel Valmtag, deri 3 Tagvinduer.

1ste Etage, 4 $\frac{1}{2}$ Al. høj, til Adelgade en Stue 2 Fag, Loftet og Væggene panelede og malede; en 2-Etage Vindovn med Rør, derunder Mursten; for Vinduerne udvendige Skodder. I 3 Fag til Adelgade og 3 Fag til Helsingørsgade, en Boutik, hvortil fra hver Gade af dobbelte glatte Døre, med indvendige Glasfyldningsdøre er Indgang, Loftet panelet og malet, Væggene beklædte med malede Brædder og besatte med Reoler, deri 98 Skuffer, for Vinduerne udvendige Skodder. Der bag til Helsingørsgade en Stue 3 Fag, Loftet panelet og malet, Væggene beklædte med malede Brædder, i samme en aaben Skorsten, hvorfor er Trælemme; for Vinduerne udvendige Skodder. Under denne Stue en Jordkielder, der er brolagt; til samme er fra Boutiken Nedgang og derover skraa Lemme«.

¹⁾ Hof- og Str. Skødeprot. 1797—98, Pag. 458.

²⁾ Borgerskabsprot.

³⁾ Bilag til Borgersk. 4. Nov. 1793. Stadsarkivet.

⁴⁾ Københavns Brandforsikrings Vurderinger, St. Annæ Vester Kvarter Matr. No. 219. Landsarkivet.

Oven over Butikken var Urtekræmmerens private Lejlighed; der boede kun een Familie i det lille Hjørnested.

Værelserne her var 4 Al. høje med Bjælkeloft, og Loftet mellem disse var betrukket med malet Lærred. Mod Adelgade var der 2 Værelser, henholdsvis paa 2 og 4 Fag, med en 2-Etages Vindovn med Tromle og Rør. Mod Helsingørsgade fandtes Køkkenet med aaben Skorsten, endvidere var der en Forstue, der vendte ud til Trappegangen. Ovenover denne Etage fandtes Loftet, der gik ud i eet.

Med Urtekræmmer Lauritz Svanes Køb af Ejendommen blev der ogsaa bedre Tider for Handelen her, selv da han trak sig tilbage og udlejede Butikken til en anden Urtekræmmer. Svane boede som forhenværende Urtekræmmer paa Ejendommens 1ste Sal, hvor han døde den 15. April 1837, 73 Aar gammel,¹⁾ og hans Enke, *Else Margrethe Kragh*, overlevede ham i mange Aar.

Ved hendes Død overtoges Ejendommen²⁾ af Sønnerne, Urtekræmmer *Johannes Nicolai Svane* og Oberstløjtnant ved det borgerlige Infanteri *Peter Henrik Svane*, men ingen af disse drev Forretning i det gamle Hjørnehus.

Da Oberstløjtnant Svane døde den 13. Januar 1875, gik Ejendommen over til hans Broderbørn Kaptajn ved 22. Bataillon *Lauritz Christian Svane*, Premierløjtnant ved 2. Bataillon *Carl Frederik Svane*, Styrmand, senere Købmand *Adolph Svane* og *Caroline Margrethe Amalie Svane* gift med Grosserer *C. B. Lohrer*.

Faa Aar, efter at disse havde overtaget Ejendommen, solgte de samme den 11. August 1879 til Høker *Niels Lauritz Sørensen*³⁾, og dermed ophørte den 122-aarige Urtekramvirksomhed i »*Det skarpe Hjørne*«, der i 82 Aar havde været i Slægten Svanes Besiddelse.

¹⁾ Trinitatis Kirkes Begravelsesbog. Landsarkivet.

²⁾ Skødereg., St. A. V. K. Matr. No. 219. Byrettens Tinglysningskontor.

³⁾ sst.

De senere Ejere af Ejendommen har været¹⁾ Detailhandler *Gustav Jensen*, Skøde af 14. August 1882, Drejermester *V. Petersen*, Skøde af 29. Februar 1904 og Gæstgiver *J. P. Pedersen*, Skøde af 16. Marts 1908.

Ved den sidstnævntes Køb af Ejendommen blev dennes Stueetage indrettet til en Restaurant, som paa Grund af Bygningens spidst udløbende Hjørne antog det særprægede Navn »*Det skarpe Hjørne*«. I den Tid, Gæstgiver Pedersen og senere dennes Enke, *Dorthea Maria Pedersen*, har ejet Ejendommen, har denne altid været vel vedligeholdt med pudsede og kalkede Ydervægge og rødmaalede Bindingsværksstolper.

Gik man forbi Huset, kunde man ikke lade være med at staa stille paa Gadens modsatte Fortov for at glæde sig over det maleriske og karakteristiske Dukkehus fra en længst forsvunden Tidsalder, da man med smaa Midler forstod at skabe et Eksteriør, der gjorde et kønt og stilfuldt Indtryk paa Beskueren.

Ikke alene i Billeder er »*Det skarpe Hjørne*« blevet forevigtet, men Skuepladsen for Handlingen i en, for øvrigt lidet kendt, Roman »*Lytan Fischer*«²⁾ er blevet henlagt hertil, idet Forfatteren indleder Romanens 1ste Kapitel med: »Paa Hjørnet af Adelgade og Helsingørsgade, lige overfor det derværende Sukkerhus, var der i Aarene omkring 1795 af en Skipper ved Navn Lytan Fischer oprettet et Spisehus«.

Det lille morsomme Hus ved Hjørnet af den gamle Helsingørslandevvej passede godt ind i Gadebilledet, hvor det stod som en Budbringer fra hine gamle Dage, da de københavnske Huse kun var 2 Etager høje med Forretningslokalet i den lave Stueetage og den private Lejlighed ovenover.

For nogle Aar siden blev det lave Hus eksproprieret af

¹⁾ Skødereg. St. A V. K. Matr. No. 219.

²⁾ L. E. Thrane: »*Lytan Fischer*. Illustreret historisk Fortælling fra vore Tipolde- og Oldeforældres Tid«, Kbhvn. 1910.

Kommunen, og i Juli Maaned 1937 begyndtes Nedrivningen af Ejendommen fra St. Annæ Kvarters første Periode, og den gamle Helsingørslanndevejs ældste Bygning.

Nu er denne forsvundet, men hvis København i Tide havde taget Lære af, hvad Aarhus har faaet indrettet med sin henrivende »Den gamle By« med de der genopførte Købstadsbygninger fra forskellige jyske Byer, vilde »*Det skarpe Hjørne*« have kunnet være genopført i en »Københavns gamle By« sammen med Facaderne fra nogle af de i Holmensgade nedrevne Huse fra før Bybranden 1728, Svalengangene fra Adelgade og andre Friluftsgenstande, der nu forefindes opstillet paa de halvmørke Gange i vort aldeles fortrinlige Bymuseum, der for Tiden er installeret paa Raadhusets Hanebjælker med Løbebroer, stejle Trapper og mere eller mindre mørke Loftsrum.

Hvornaar faar København et ordentligt Lokale til sit Bymuseum, kombineret med et Friluftsmuseum: »Københavns gamle By«?

FORENINGSLIVET I KASTELLET.

Af VICTOR KROHN.

Mellem civile og militære Borgeres Sammenslutninger i Foreninger er der i al Almindelighed to store og iøjnefaldende Modsætninger; thi medens de første kan spores allerede i det 13. Aarhundrede i hvert Fald for Københavns Vedkommende og stadig har bestræbt sig for at vokse sig større og større for gennem Medlemstallet og de indsamlede Midler at kunne virke med saa megen desto større Kraft alt efter Formaalets Art, begynder de sidste først at vise sig i den første Halvdel af det 18. Aarhundrede, og naar de endelig opstaar, giver de sig ikke, som hos de civile Borgere, Udslag i Dannelsen af Korporationer til Værn for faglige Interesser, men indskrænker sig til at omfatte de smaa Kredse, der uvilkaarligt dannede sig indenfor den Afdeling, hvortil dens Medlemmer ofte var knyttede for lange Aarrækker, ja, ikke sjældent for hele deres Tjenestetid.

Aarsagerne hertil var mange, og som nogle af de vigtigste skal her nævnes hele Hverversystemet, de hyppige Krige, ofte endog i fremmede Magters Sold, og i Fredstid de stadige med kortest mulige Varsel, ja, med Dags Varsel foretagne Omkvarteringer fra Garnison til Garnison, hvor de enkelte Regimenter end ikke laa samlede, men var spredte over flere ofte fjernt fra hverandre liggende Byer.

Hvor langt tilbage Landets Officersforeninger strækker sig, vides desværre ikke, thi et Arbejde herom, der skulde

have været skrevet af Oberst A. T. L. Liljefalk i 1910 i Anledning af Kong Frederik d. VIII's 50 Aars Officersjubilæum, blev af ukendte Grunde ikke til noget. Der ligger altsaa her endnu en uløst Opgave for en historisk interesseret Officer, der, inden det bliver for sent, kan redde, hvad endnu kan reddes; thi for Underofficerernes Vedkommende er Opgaven om end ikke helt udtømmende løst i Krøier og Hinge: »Den danske Underofficer«, S. 281-290, og man kan bl. a. heraf se, at Danmarks ældste Underofficersforening: »Understøttelsesanstalten for Artilleriunderofficerer m. fl.«, er blevet oprettet i København den 14. August 1737. Imidlertid er dette for saa vidt uden Interesse for nærværende Opgave, eftersom København og Kastellet indtil 1858 var to fra hinanden skarpt adskilte Fæstninger.

Foreningslivet i Kastellet kan ikke følges før fra 1814, og dette vil let kunne forstaas, naar man i Tilslutning til foranstaende erfarer, at der her i Tiden fra 1664 til 1814 alene af Fodfolket havde været indkvarteret 31 forskellige Afdelinger i et Antal af 66 Gange og i en Gennemsnitstid af kun 3,6 Aar; der havde været en stadig Ind- og Udrykning, et rent Zigeunerliv, der endog gik saa vidt, at der i 41 Tilfælde var Afdelinger, hvis Indkvarteringsstid ikke strakte sig ud over 2 Aar, altsaa under Forhold, hvor enhver Mulighed for et Foreningsliv selvsagt var udelukket.

Fra Sommeren 1814 antog imidlertid Indkvarteringsforholdene, i hvert Fald for en Tid, en lidt fastere Form. I 1809 var 1. Artillerikompagni rykket ind, men allerede i 1816 blev det afløst af 12. Artillerikompagni, der i 1820 skiftede Navn til 12. Artilleribatteri og laa i Kastellet indtil 1. Juli 1842. Væsentligere var det dog, at Sjællandske Jægerkorps (18. Batl.) og Sjællandske Skarpskyttekorps (19. Batl.), hvilket sidste i 1816 antog Navnet Jyske Jægerkorps, rykkede ind i Kastellet henholdsvis den 24. og 26. Juni 1814 og kom til at ligge der i 28 Aar indtil Juli 1842. Fremdeles laa der et Ingeniørkompagni fra August 1825.

Særlig mellem Officererne af de to Jægerkorps udviklede der sig ret hurtigt et saa godt kammeratligt og selskabeligt Forhold, at der allerede den 22. December 1814 foreligger en Antydning til et Udkast til Love for en Forening, der kort efter traadte ud i Livet som »Det militære Selskab«, men som dog, hvad der senere vil ses, var saa vidt-favnende, at det ogsaa stod aabent for visse af Kastellets civile Borgere. Af § 3 i dette Lovudkast lyser der straks en spartansk Aand frem, idet det hedder, at »En Kone har paataget sig for en saa billig Betaling som mulig at opvarte med Tevand, Smørrebrød, Øl og Brændevin m. m.«.

Aaret efter vedtages det at afholde to Baller i Løbet af Vinteren, nemlig i December og paa Kongens Fødselsdag (28. Januar). Der diskuteres om Ballotation, Indkøb af Spillekort og Bladhold; for det sidstes Vedkommende afsiges Rahbeks »Tilskuer« og »Adrastea« (den Uundgaaelige, Tilnavn for Nemesis) til Fordel for Odin Wolffs »Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab«.

Først den 6. Marts 1826 synes der at have foreligget et rigtigt Eksemplar af Lovene, der selvfølgelig var haandskrevet, og som derfor skulde underskrives af ethvert nyt Medlem som Bevis for, at han vidste, hvad han gik ind til. Disse Love giver et saa fortrinligt Billede af Tiden og dens Krav, at de fortjener at kendes i Uddrag.

I § 1 hedder det: »Da Selskabets Formaal især gaar ud paa at samle Beboerne i Fæstningen til Konversation og Læsning, saa kan enhver af Garnisonens Officerer samt Præsten, Kantor, Organist, Brødbagnings-Entreprenøren, Kontrolløren ved Brødbagningen og Kompagnikirurgerne uden videre Valg eller Ballotering indtræde som Medlemmer i Selskabet, dersom de ønske det, og har de blot at melde sig skriftlig til Direktionen. Dernæst have de Personer, som ellers er bosiddende her, fortrinlig Ret til at blive optagne som Medlemmer, dog kan dette ej ske uden i en Generalforsamling, efter at de forud er proponerede for

Direktionen, og efter at deres Navne har været opslaaede 8 Dage i Selskabets Lokale«.

I § 2 hedder det, at Selskabet til Patron og Æresmedlem kan vælge en militær Embedsmand i Kastelet af højere Rang, som det vil »vise sin særdeles Estime«. — Efter § 3 skal der vælges 1 Direktør for hvert af de to Jægerkorps og 1 for de øvrige Medlemmer. — Ifølge § 4 skal der som Økonom vælges en »Underbetjent« fra Fæstningen. — Af § 8 hører man, at Selskabet har et Værelse aabent, opvarmet og oplyst hver Aften fra Kl. 6-12 og »desuden om Postdagene 2 Timer efter Postens Ankomst og Resten af Dagen. Naar ingen af Medlemmerne er nærværende i Selskabets Lokale om Aftenen Kl. 10, da maa Økonomen lukke det«. — § 9. Aviser kunde udlaanes mod Kvittering, men ikke forinden der forelaa 3 nye Numre. — § 10. Den, der tager en Avis fra Lokalet, skal bøde 1 Rdl. (!) i Mulkt. — § 12. Patron og Æresmedlem betaler intet Kontingent. Generaler. Oberster og Oberstløjtnanter 3 Rdl. Kvartalet, Majorer, Kompagnichefer og Regimentskirurger paa ældst Gage 2 Rdl. 24 Sk., Stabskaptajner, Regimentskirurger paa yngst Gage, Regimentskvartermester, Auditor og Præst 1 Rdl. 48 Sk., Løjtnanter, Bataillons- og Kompagnikirurger, Kantor og Organist 72 Sk. Andre Personer uden Rang 1 Rdl. 48 Sk. — § 14. Antallet af ordinære Medlemmer maa ikke overstige 60, og — § 17. Medlemmer kan medtage en enkelt Ven, men det meldes i Forvejen. — Lovene er underskrevet af Hagen, Lyng og Schepelern.

I 1831 var Medlemsantallet 69, deraf 6 à 12, 10 à 9, 9 à 6 og 4 à 3 Rdl. aarlig.

Den 12. August 1832 foreligger der en af Generalmajor C. F. Glode du Plat underskreven Skrivelse (Kast. Kmdtsk. Korrespb. Nr. 24), der er fremkaldt ved et Andragende fra Selskabet om at faa udvirket en Reparation af dets Lokaler. Foruden at anbefale Andragendet udvikler Generalen »bemeldte Selskabs Oprindelse, Hensigt og nuværende Beskaf-

tenhed« med følgende Udtalelser: »Det militære Selskab i Kastellet blev oprettet i 1815, og var dets Hovedformaal at yde Garnisonens Officerer og øvrige Beboere et Samlingssted til fælles Fornøjelse og Adspredelse uden betydelige Bekostninger og uden at behøve at frekventere Københavns Klubber og offentlige Steder; saa og i Særdeleshed at foranledige at de ugifte Officerer kunde for en yderst moderat Betaling erholde deres Middags- og Aftensmad uden at besøge Københavns Restaurationer eller dog uden at lade Maden hente saa lange Veje fra. Sagens gode Hensigt vandt den Gang alle Vedkommendes Understøttelse paa at til Selskabet blev anvist et meget indskrænket Lokale til en Vært for Selskabet. Det aarlige Kontingent for subalterne Officerer er bleven bestemt til 4 Rdl., og saaledes opad indtil mere end det dobbelte for en Stabsofficer. For Kontingentet lønnes Værten, besørger Lys og Brænde (da Lokalet er aabent fra Kl. 10 F. til Kl. 11 om Aftenen), anskaffes det allernødvendigste Materiale, samt holdes nogle Aviser og offentlige Blade, saaledes at den unge Officer med sin tarvelige Gage ikke behøver at savne de første Nødvendigheder for en dannet Mand. Ved passende Lejligheder forbindes med den sædvanlige Selskabelighed Assembléer og Baller for saa moderat Betaling, at uformuende Officerer kunne deltage deri, og afgiver da de ved Siden af Selskabet boende Officerer de fornødne større Lokaler dertil. Saaledes har nu dette Selskab i flere Aar bestaaet og gavnet til almindelig Tilfredshed for Kastellets Beboere, og har selv Hans Majestæt Kongen ved flere Lejligheder yttret sin allerhøjeste Tilfredshed med dette Selskabs Hensigt og Gavnlighed«.

Generalen fortsætter med at finde det naturligt, at Selskabet nu kunde trænge til at faa Lokale og Materiel repareret, hvilket alene kunde afhjælpes enten ved et forhøjet Bidrag, som da særlig vilde trykke de subalterne Officerer, eller ved at indskrænke Virksomheden. Han hen-

leder Opmærksomheden paa, om Sagen ikke burde understøttes gennem de Penge, som af Kastelets Bom afgives til Kastelets Fattig- og Understøttelseskasse, ligesom ogsaa af denne Kasses øvrige Indtægter, for saa vidt de ikke anvendes til Understøttelser for Kastelets fattige, og han slutter sit lange Indlæg med, om ikke den omtalte Kasse aarlig kunde afgive $\frac{1}{3}$ af det kontante Overskud til Foreningen.

Den Bom, hvorom Talen er, var i Oktober 1823 blevet anbragt paa Kastelsvejen, hvor Livjægergade nu støder til denne, og Afgiften heraf tilfaldt Fattiggassen, der spiller en mærkelig Rolle i alt, hvad der angaar Kastelet, og som trods alle de Veksler, der blev trukket paa den, dog stadig syntes at være uudtømmelig.

Kollegiet bevilger den 1. September 1832 et Beløb af 275 Rdl. 73 $\frac{1}{2}$ Sk. Sølv til Istandsættelse af Lokalerne, der, som det vil ses, var i Stjernestok Nr. 3; samtidig tiltaas der Selskabet et aarligt Beløb af 150 Rdl. Sølv.

Tandlæge P. D. Aagaard, København, har givet Tillaelse til at tage følgende Ekstraktafskrift af et Brev dateret 8. April 1837 fra Frk. Anna Margarethe Hornsyld (1811—40, Datter af Borgmester, Etatsraad H.), der boede i Aalborg, men var paa Besøg i København: » . . . Jeg var for en Maaned siden inviteret af Lieutenant Lind (C. E. Lind) og hans Forlovede (S. D. F. Rodenburg) for med dem at høre Tyrolerne Leo, som gave Concert ude i Kastelet, de gjøre overordentlig megen Lykke her i Byen,¹⁾ jeg morede mig prægtig, derfra gik vi ind hos en Conditor og drak Chokolade, her kan Damerne godt gjøre slikt, uden at være an-

¹⁾ Tyrolerne Leo, »Gebrüder Leo« gav i en Række Aar Underholdninger her i Byen, hvor de sang og jodlede, saa at det næppe kan have været Koncerter i Ordets egentlige Betydning; ja, de blev endog engagerede til det kgl. Teater for at bøde paa den Ulyst, hvormed Publikum modtog Beethovens Opera »Fidelio«; denne Ulyst over for Operaen blev ikke formindsket, derimod var man ved at rive Huset ned af Begejstring over Tyrolerne, hvad Thomas Overskou var meget forbitret over.

stødeligt. En otte Dage derefter var der et stort Bal ude i Castellet igjen, hvortil jeg igjen var bedt af Lieutenant Lind, da han jo er Officer af Castellet, det er et af de første Baller her i Byen, der morede jeg mig over al Maade deilig, det var ret et udsøgt Selskab af Damer og Herrer, og alt var paa det eleganteste. Ballet varede til fire om Morgen . . . , det glædede mig ret der at see Fru Zachariæ, hun er Kongens udtrykte Billede, hun er slet ikke kjøn, da hun er ikke lidt skjæv i Ansigtet, hun var overordentlig brillant, dansede meget smukt, hun kom kjørende lige fra Kongen paa Ballet, da han vilde see hende balklædt. Jeg var for en fjorten Dage siden paa Bal hos Obelitz's, der var ogsaa overmaade moersomt, men Castels Ballet overgaar alt . . .«. Sandsynligheden taler for, at det omtalte Kastelsbal er blevet afholdt af »Det militære Selskab«.

Til Trods for, at Kastellet den 1. Juli 1842 næsten fuldstændig havde skiftet Garnison, viser det sig dog, at Selskabet havde bevaret sin Levedygtighed; thi den 15. December 1846 afholdes der en Generalforsamling i Anledning af, at 1. Jægerkorps (20. Batl.) Underofficerspersonale, altsaa endnu ingen Forening, havde udtalt Ønske om at maatte benytte Selskabets Lokaler til Afholdelse af et Bal mellem Jul og Nytaar. Det tillodes med 8 Stemmer mod 6 og kun paa Betingelse af, at fremmede Personer ikke kunde komme med; men Misfornøjelsen sad paa Lur, og ved en ny Generalforsamling blev det med 12 Stemmer mod 4 vedtaget, at det skulde fastsættes ved Lov, at Lokalerne ikke maatte udlaanes til andre.

I 1848 hører man en Del om et udvidet Bladhold og om, at Klubværten fik 15 Rdl. pr. Kvartal; men i øvrigt laa Selskabet selvfølgelig stille i de tre Krigsaar, først den 19. Maj 1851 udgik der Opfordring til atter at etablere Selskabet, og 13 navngivne Personer indmeldte sig straks. Kassebeholdningen viste sig at være 53 Rdl. 4 Mk. 11 Sk. Kontingentet var nu 6 Rdl. aarlig for alle, og der blev tilbudt dem, der

straks vilde melde sig ind, at de skulde slippe for at betale Indskud. Lokalet var nu aabent fra Kl. 8 Fm. til Kl. 11 Aften; men alt som man nærmede sig Aaret 1853, blev Udsigten til at disponere over Lokalerne mindre og mindre, dels fordi Indkvarteringen antog større Former, og dels fordi man af hygiejniske Hensyn vilde bort fra de af Mandskabet hidtil anvendte To- og Tremandssenge, og paa en Generalforsamling den 27. Oktober 1852 vedtoges følgende Beslutning: »For saavidt muligt at forebygge en Dislokation, som paa Grund af den forøgede Indkvartering i Kastellet rimeligvis vilde blive nødvendig, opløser Selskabet sig og afleverer sit Lokale til Kommandantskabet hersteds«. I December s. A. blev der afholdt Auktion over Bøger og Inventariesager, og da det paa Selskabets sidste Generalforsamling den 9. Januar 1853 viste sig, at Kassebeholdningen udgjorde 170 Rdl. 5 Mk. 9 Sk., afsluttede Selskabet sin næsten 40-aarige Tilværelse paa den særdeles smukke Maade, at det vedtog at fordele dette Beløb til de trængende gifte Underofficerer, der den 1. April 1848 havde staaet ved de i Kastellet garnisonerende Afdelinger, og til Enkerne efter disse Underofficerer. Ved denne Fordeling tilfaldt der

Fortifikationen	28 Rdl. 89 Sk.
Ingeniørtropperne	10 - 48 -
8. Artilleribatteri	24 - 80 - og
1. Jægerkorps og Kommandantskabet	106 - 64 -
<hr/>	
Ialt	170 Rdl. 89 Sk.

Sluttelig indsendte Selskabet den 28. November 1853 sit Arkiv til Kommandantskabet, og det er dette Arkiv, der i Hovedsagen har været benyttet som Kilde til foranstaaende.

Naar man efter denne Forenings Opløsning skal fortsætte med Rækken af Foreninger, vil det formentlig være den naturligste Fremgangsmaade at anføre dem i kronologisk Rækkefølge; men her opstaar straks to Vanskelighe-

der, dels ved, at Oprettelsen ofte sker rent spontant, hvorved Øjeblikket ikke er blevet fastholdt, og dels ved, at nogle kun har ført en Døgnflueltilværelse, medens andre er bevaret indtil vor Tid om end i ændrede Former og under forskellige Betegnelser.

Næst den i »Det militære Selskab« dyrkede Selskabelighed, var det Dyrkelsen af og Glæden ved »Moder Jord«, der fra de ældste Tider blev drevet i stor Stil. Det er flere Gange omtalt i tidligere Afhandlinger om Kastellet, at dette lige indtil 1853 i sin Helhed bestod af et Kolonihavesystem, der i sin Overdrivelse maatte betragtes som en Uskik. Før 1824 blev det nemlig drevet som Separatisme; Maalet var: hver Officer sin Have og alle værnede af høje Plankeværker lige fra Kommandantens Have, der den Gang strakte sig ogsaa over »Grønneplads«, og hvis Plankeværk havde en Længde af $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej, og ned til de subalterne Officerer, hvis Smaahaver bredte sig, hvor der blot var en Smule Jord.

Fra et Tidspunkt, der ligger forud for 1824, maa der dog være sket en lille Ændring i dette Forhold; thi i Instruksen for Kastellets Hovedvagt (ved Norgesporten) hedder det den 23. April 1824: »Allerede for flere Aar siden har Garnisonens Herrer Officerer haft Tilladelse til at anlægge og vedligeholde en Kegelbane langs med den østre Halvdel af Kurtinen mellem Prinsens og Prinsessens Bastion i Nærheden af Hovedvagten. Da nu den omtalte Kegelbane ikke længere eksisterer, da fornyes en saadan Tilladelse hermed og kan der i Anledning heraf oprejses et Telt i Prinsens Bastion« (?). Her staar vi altsaa over for den første Begyndelse til Fællesskabet og til den endnu eksisterende Officershave, der jo desværre er blevet amputeret stærkt ved Havnebanens Gennemskæring, før hvis Tid den strakte sig helt ud til Spidsen af Prinsessens Bastion, hvor der endnu i vor Tid fandtes en spartansk Bænk, men med en herlig Udsigt til den rigtig gamle Langelinie.

Paa en eller anden Maade maa Haven været gledet ud af

Officerernes Hænder; thi den 16. August 1853 hedder det, at det foran nævnte Havestykke efter Anmodning fra Garnisonens Officerer overlades dem til et Blomsteranlæg (Kast. Kmdtsk. Befb.). I 1855 forlyder det, at de ogsaa har faaet Tilladelse til at raade over den vestlige Halvdel; men det kan næppe være rigtigt, eftersom denne Halvdel kort efter blev tildelt Pastor Ipsen. Den 27. Oktober 1877 opgives Havens Størrelse til 4550 Kvadratalen.

Selvfølgelig kunde en saadan Have ikke drives, uden at den støttedes gennem en »Haveforening« med en Bestyrelse, der opkrævede et lille maanedligt Kontingent. Hver Sommer afholdtes der en Havefest med Damer. Det skal dog erkendes, at Haven laa saa uheldigt som vel muligt; dels vendte den mod Nord, og dels var den overskuelig i næsten hele sin Udstrækning for dem, der passerede Norgesbroen. Haven eksisterer endnu, men har tabt sin Betydning efter Anlægget af Øvelseslejrene i 1910.

Den 25. Marts 1835 havde nogle unge Officerer oprettet en Klub under Navnet: »Kammeraternes Klub«; men mulig tangerer den ikke Kastellet. Dens Formaal har øjensynlig kun været Gemytlighed, hvad der fremgaar af, at Navnet stiltiende ændredes til »Vagabondernes Klub«, om hvis Vid og Lune Oberst J. O. Jensen har skrevet en meget fornøjelig Artikel i Jyllandsposten for den 30. Juli 1930 (Hærens Arkiv).

Efter at »Det militære Selskab« var blevet opløst i 1853, dukkede der den 29. April 1854 en ny Officersforening op under Navnet »Det militære Skydeselskab«, hvis Formand var Oberstløjtnant J. A. P. F. Wørishøffer. Der blev holdt Skydning hver Lørdag Eftermiddag fra Maj til September paa Enighedsværn (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.). Den 30. September s. A. meddelte Direktionen, at Vinterforeningen vilde blive genoprettet, og at der den 16. Oktober Kl. 6 Aften vilde blive afholdt Forelæsninger hos Restauratør E. Vincent paa Kongens Nytorv Nr. 5; Kontingentet var for

bele Vinteren 1 Rdl. (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. A. 161. a.); men senere høres der intet mere til dette Selskab.

Gennem »Det militære Selskab«s Generalforsamlinger har vi hørt, at der ogsaa mellem de i Kastellet indkvarterede Underofficerer begyndte at føles Trang til at samles i selskabelige Samvær, hvad der i og for sig var i høj Grad naturligt; thi naar de subalterne Officerers Gager betegnedes som tarvelige, er det lidt vanskeligt at finde Udtryk for Underofficerernes Lønningsforhold, idet de endnu paa den Tid modtog deres Skillingsbeløb udbetalt hver 5. Dag ligesom Mandskabet. Den 10. December 1854 hører man igen om, at de søger og faar Tilladelse til at benytte »Det militære Selskab«s tidligere Lokaler i Stjernestok til Afholdelse af et Bal (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr. Nr. 190). Det skinner dog igennem, at der maa have været noget i Gære uden for det rent afdelingsmæssige, idet Kommandersergent Carl Conrad Daniel (faldt ved Dybbøl den 18. April 1864, Fader til den senere Stabssergent C. L. J. Daniel ved 1 Bataillon) og Overspillemand W. Keil den 11. April 1856 ansøgte paa »1. Jægerkorps Underofficerers Sangforening«s Vegne om »en liden Hjælp« til Bestridelse af de ved Sangøvelserne forefaldne Udgifter (Kast. Kmdtsk. Indk. Skr.), og det viser sig da ogsaa senere, at der alt i Forvejen havde været mindre Sangforeninger ved hver af de tre Vaabenarter, der paa den Tid laa i Kastellet: 1. Jægerkorps (20. Batl.), 8. Artilleribatteri og et Ingeniørkompagni, men at der nu fra flere Sider var gjort Skridt til at samle disse Smaaforeninger i et fælles Hele, i hvilken Anledning der blev afholdt en Generalforsamling »for samtlige her garnisonerende Underofficerer«, hvoraf det glædelige Særsyn fremgaar, at man allerede paa et saa tidligt Tidspunkt var inde paa det ønskelige i at samle de forskellige Vaabenarter inden for Kastellets Volde med Sangen som det fælles bærende Samlingsmærke. Et stort Antal Underofficerer havde indfundet sig, og man besluttede at danne en Sangforening under Navnet »Cita-

dellet Frederikshavns Garnisons Underofficerers Sangforening«. Man valgte fire »Entreprenører«, og Valget faldt paa Overfyrværker Rasmussen, Minørmester Senne, Kommandersergent Daniel og Overspillemand Brüggmann. En af dem udstedt Indbydelse fik straks 76 Underskrifter, og paa en Generalforsamling den 20. Maj 1856 blev de tre førstnævnte valgt som »Direktører« og Kommandersergent L. Lassen som Kasserer.

Love er jo mere eller mindre skaaret over samme Læst, men da vi her for første Gang har med Underofficerer at gøre, skal det mest karakteristiske fremhæves: I § 1 hedder det, at »Foreningens Formaal er ikke alene at uddanne Medlemmerne i Sang, men ogsaa at fremme en bedre Harmoni iblandt disse ved Sammenkomster«. — I § 2. der omhandler, hvem der kan blive Medlem, hedder det, at »Underofficers-Aspiranter kunne ved Ballotering optages«. — I § 3 fastsættes Kontingentet til 8 Sk., der skulde erlægges den 3. Lønningsdag i hver Maaned. — I § 8 anføres, at Sangøvelserne blev afholdt om Sommeren 2 og om Vinteren 3 Timer ugentlig, og at Udeblivelse for den 1. halve Time blev mulkteret med 2 Sk., men for hele Tiden med 4 Sk. Man mærker gennem det hele, at Officererne havde dannet Skole paa Foreningsomraadet, og atter her er Lovene haandskrevne og skal underskrives af Medlemmerne.

Kommandanten, Oberst N. C. L. Lunding, tog sig varmt og med megen Forstaaelse af den nye Forening, og i en Indstilling af 14. Juni 1856 (Kast. Kmdtsk. Kopib.) skriver han, at denne Forening »vil give Anledning til et nærmere Samkvem mellem Underofficererne i de forskellige Troppesafdelinger, der som oftest have en særegen Lyst til — til stor Hinder for et godt Kammeratskab — at holde sig fjernede fra hinanden. Denne Forening vil afholde mange af de yngre Underofficerer fra at deltage i — ikke altid aldeles uskyldige Adspredelser, som sædvanligen foranledige større Udgifter, end de have Raad til, og vil give

dem ved Samlivet med Kammerater af forskellige Vaabenarter mere Interesse for egen og mere udvidet Kendskab til deres Metier«. Obersten fremhæver endvidere Nyttens af en Sangforening »i Bivuaken og paa Marscher for at holde Modet under Fatiguer vedlige og at udfylde de mange ledige Timer, som Krigslivet som oftest fører med sig«. Sluttelig udtaler han det ønskelige i, at der udbetales 40 Rdl. én Gang for alle og fremdeles et maanedligt Tilskud af 3 Rdl. — Det er næsten overflødigt at tilføje, at det atter her er Fattiggassen, der maa holde for.

Men atter stillede de spredende Elementer sig i Vejen for Foreningslivet. I 1858 rykkede Artilleriet og i 1861 baade 20. Bataillon og Ingeniørerne ud af Kastellet; vel kom der nye Afdelinger, men Traaden var bristet, og der indtraadte igen en Periode paa 12-14 Aar, hvor de samme Hæmninger gjorde sig gældende som i Tiden før 1814; atter kulminerede Indkvarteringsforholdene i en stadig Vekslen, saaledes at der i disse Aar laa ialt 16 forskellige Afdelinger med en gennemsnitlig Indkvarteringstid af kun $2\frac{1}{2}$ Aar, hvortil yderligere kom, at Krigen 1864 havde sat et foreløbigt Punktum for Foreningslivet. Minderne og Tabene var her som alle andre Steder for tunge og triste til, at man havde Tanke for Oprettelse af Foreninger.

Fra 1865 til 1867 laa 13. Infanteribataillon (13. Batl.) i Kastellet; men der var ingen Forening; naar man dog den 16. Februar 1865 hører Tale om Afholdelsen af et Bal (Kaskmdtsk. Indk. Skr.), maa det som i de ældste Dage have været Afdelingens Underofficerer som saadanne, og naar man overhovedet faar noget at høre om dette Bal, skyldes det den, endog set med Nutidens Øjne, ret dristige og originale Tanke, at man ønskede at afholde det i — Kommandantboligen. Sagen var den, at den daværende Kommandant, Generalmajor P. M. B. Bülow, der afgik den 11. April 1865, havde boet i Byen, hvorfor Boligen midlertidigt havde afgivet Kvarter for 4 ugifte Officerer, der dog,

da Anmodningen Iorelaa, var flyttede ud. Kasernekommandanten mente dog ikke at kunne give sin Tilladelse.

Fra 1867 til 68 laa 3., 18. og 22. Bataillon i Kastellet, men heller ikke disse havde paa den Tid Foreninger.

Saa rykkede endelig 1., 15., 21. og 31. Bataillon ind i Kastellet den 21. April 1868; 21. Bataillon havde som Reservebataillon sine Vaabenkamre i Sidebygningerne bag Fredericiagades Kaserne (nu Østre Landsrets Sæde), medens 31. Bataillon kun var Forstærkningsbataillon; de har ligget der siden da, den sidste dog kun til 1911.

Ved disse Afdelingers Indrykning indtraadte der en hidtil ukendt Fasthed i Indkvarteringsforholdene i Kastellet i hvert Fald for Fodfolkets Vedkommende, og denne Stabilitet, der har holdt sig op til vor Tid, satte Fart i Foreningslivet, der nu kom til at florere som aldrig tidligere.

Ved Indrykningen havde kun 1. Bataillon sin Forening, »1. Bataillons Underofficersforening«, der var blevet oprettet den 1. Oktober 1859, da Afdelingen laa i Rendsborg som 1. Infanteribataillon. For ikke at komme for langt uden om Opgaven, Kastellets Foreningsliv, skal her kun med Henvisning til Valdemar Stilling: »1. Bataillon 1763-1913«, Side 145-46 og 440 meddeles, at Oberst Carl Rømeling, der havde været Chef for Afdelingen fra 1833 til 1839, da den bar Navnet »1. Liv Regiment til Fods«, i 1834 af egen Drift havde ladet oprette noget saa hidtil ukendt som en Læsestue for Underofficererne »med det Formaal gennem nyttig, lærerig, sund og fornøjelig Beskæftigelse uden for Tjenestetiden at højne deres Stand og dygtiggøre dem til deres Kald«. Da Midlerne var smaa, støttede hans Officerer Sagen, saa at der blev skabt et Bibliotek, der kort Tid efter talte 900 Bind. Om dette Bibliotek vil vi senere faa at høre.

Da vi møder denne Forening i Kastellet, havde den delvis skiftet Karakter, idet den ligesom de andre senere nævnte Bataillonsforeninger var baseret paa saa materielle Omraader som Laan, Afgangssum og Begravelseshjælp etc., og

da senere Tidens Hærlove i en ret stærk Grad lagde Hindringer i Vejen for den for dens fortsatte Trivsel saa nødvendige Tilgang af Ungdom, saa man sig nødsaget til at opheve den og lade den gaa op i en større og mere levedygtig civil Forening («Helselaget»); dette skete omkring den 1. Januar 1924.

Ved Indrykningen eksisterede der ved 15. Bataillon en Kasse, »Den Meleyske Kasse«. Denne Kasse, hvis Historie, som er skrevet i 1895 af daværende Premierløjtnant Louis Nielsen (død som Generalmajor i 1934), findes i et haandskrevet Eksempplar ved Bataillonens, omtales ret fyldigt af daværende Oberstløjtnant K. P. Søltøft i »15. Bataillons Historie«, Side 243 ff. Kassen kan føre sin Oprindelse tilbage til Bataillonens Oprettelse i 1777 som »Lollandske Infanterie Regiment«, men den traadte dog først for Alvor ud i Livet i Februar 1779. Den bærer sit Navn efter Stifteren, Kaptajn F. C. v. Meley, og det er en absolut Officersforening, men med det særdeles smukke Formaal at optræde som Velgørenhedsinstitution til Fordel for »den veltjente, udslidte, gamle, svage og ulykkelige Soldat« og hans efterlevende Børn og Hustru.

Det har ikke været muligt at opspore Tiden for Oprettelsen af »Officerernes Læseforening«, men den maa i hvert Tilfælde have eksisteret før 1863, da dens Lokaler d. A. bliver forsynet med Møbler paa Kasernekommandantskabets Foranledning. Dens Læsestue var i Artilleristok 10-II og var tilgængelig for alle Kastellets Officerer. Kontingentet var oprindelig 40, senere 30 Øre pr. Maaned; Regimentsadjutanten førte Tilsynet, og der var fremlagt Aviser og Tidsskrifter, ligesom der skal have været et mindre Bibliotek. Fra alle Sider lyder der Misstemning om disse Lokaler (2 Værelser), der betegnes som uhyggelige, utiltrækkende og kedelige.

Da Lokalet under Krigen 1914 skulde anvendes paa anden Vis, blev der anvist Foreningen et Spiselokale i Nordre

Magasinbygning I til venstre, der om muligt skal have været endnu mere spartansk udstyret. I 1922 flyttede man ovenpaa sammesteds i en Løjtnantslejlighed, hvor der blev Spise-, Læse- og Samlingsstuer, og omkring 1925-26 lykkedes det at faa indrettet en »Parolsal« i Stjernestok; men Glæden varede kun kort, eftersom Lokalerne kort efter maatte overlades til Kontorer for Sjællandske Division.

Det udtales fra næsten alle Sider, at Officerernes Foreningsliv havde yderst daarlige Vilkaar i Kastellet, hvorfor man ogsaa søgte ud til Restaurationslokaler i Byen. Om Foreningens indre Liv forlyder det kun, at alt gik fredeligt og kedeligt; kun en enkelt Gang skal Bølgerne være gaaet højt; men da Spørgsmaalet tangerer Politik, taler vi sagte og gaar stille.

Først i 1872 fik Underofficererne ved 15. Bataillon deres Forening, »15. Bataillons Underofficerers Understøttelsesforening«; vi vil senere komme til at tangere den, men i øvrigt delte den den 1. Januar 1924 Skæbne med den tilsvarende Forening ved 1. Bataillon.

Den 28. August 1874 Kl. 8 Fm. rykkede Vagtparaden for første Gang ind i sine nye Lokaler i Kastellet, og Byens gamle centrale Hovedvagt stod for Fald. I en af Datidens Revuer findes en Vise: »Erindring fra Hovedvagten«, hvori der forekommer følgende Vers:

Nu er sluttet' disse rare Vagstu'glæder,
aldrig mere Punchebollen kommer frem,
aldrig Pjaltensborgens Brand man lystig kvæder,
disse Herligheder skal nu gaa iglem.
Ingen Rangspersoner bliver honoreret,
aldrig mere brøler Jens: Vagt i Geværet!
Der er ikke mere Slag i Frikadellen,
desformedelst Ministeriet maatte sæl'en.

Selv om der ikke direkte kan tales om en Vagtforening, har det dog baade før og efter den Tid været en ret almin-

delig Skik, at den vagthavende Officers tjenestefri Kammerater uvilkaarligt søgte til Hovedvagtens Officersvagtstue, og for Officerernes Vedkommende er der ret tidligt — senere ogsaa for Underofficerernes — blevet ydet et mindre Bidrag pr. Vagttur for at skabe lidt større Hygge under Vagtholdet.

Den 7. Juni 1880 blev »Officersforeningen« i København oprettet, og takket være dennes store og præsentable Lokaler fandt de lokale Officersforeninger nu et Sted, hvor de i ugenerte Omgivelser kunde afholde deres større eller mindre Festligheder.

Ved Hærloven s. A. blev Regimentsinddelingen paany indført, hvorved 21. Bataillon rykkede op i Liniebataillonnernes Række; 1. Regiment kom til at bestaa af de tidligere nævnte fire Batailloner, og det var da ganske naturligt, at man uafhængigt af de alt bestaaende og foran nævnte Underofficersforeninger nu oprettede en Regimentsforening, der under omskiftende Former og vekslende Betegnelser endnu den Dag i Dag bestaar som den, der repræsenterer 1. Regiments Underofficerer, senere Officianter.

Denne Forening blev stiftet den 1. November 1880 af Oversergent ved 1. Bataillon Julius Vilhelm Frederik Flye. Allerede fra 1868 havde 1. og 15. Bataillons Underofficerer haft tildelt to fra hinanden isolerede ret store Lokaler samt et mindre Værelse i Artilleristok 8—II. Nu blev disse Stuer slaaet sammen til et fælles stort Lokale, hvortil selvfølgelig ogsaa 21. Bataillons Personale fik Adgang; Gadeværelset blev Læsestue, Gaardværelset Spille- og Forsamlingsstue, og i det mindre Værelse anbragtes den tidligere omtalte, oprindelig 1. Bataillons Underofficerer tilhørende, Bogsamling, som man nu satte sig som Opgave at faa kompletteret, hvilket ogsaa lykkedes i den Grad, at man fik samlet 1400 Bind, der fra den 1. Oktober 1882 betegnedes som »1. Regiments Underofficerers Bogsamling«, hvorimod den nye Forenings første Navn blev »1. Regiments Underofficerers For-

samlingsstuer«. Kontingentet sattes til 25 Øre pr. Maaned, og Foreningen talte kort efter ialt 150 Medlemmer saavel af Fodfolk som Artilleri. Man begyndte med et Bladhold af 13 Blade og Anskaffelse af diverse Spil; men man modtog ogsaa ret betydelige Gaver i Form af Pengebeløb og Bøger saavel fra Autoriteter som fra private Personer, saaledes fra Krigsministeriet 100 Kr. aarlig, fra samtlige Officerer ved Regimentet et Bidrag af ialt 100 Kr., fra Forplejningskorpset fire Bogskabe og fra Lensgreve Moltke et rentefrit Laan paa 1000 Kr. — Foreningens første Formand var Stabssergent Christiansen af 15. Bataillon.

I 1889 ændredes Navnet til »1. Regiments Underofficers Læseforening«, men da Regimentets tidligere Chef, Oberst F. C. Jürgensen, i 1897 var blevet Kommandant i København og Kastellet Frederikshavn, indstillede han til Krigsministeriet, at Faussebrayen mellem Kongens og Prinsens Bastioner blev tildelt Foreningen som Have, og der blev da oprettet en særlig Haveforening, men under den samme Bestyrelse, hvorfor man kort efter slog det hele sammen i »1. Regiments Underofficerers Læse- og Haveforening«.

Efter Anlægget af Haven blev der opført et Sommertea-ter, og fra 1899 til 1923 arrangeredes der store Havefester med Musik, Teaterforestillinger, Illumination og Fyrværkeri, hvilket sidste blev afbrændt fra en i Graven forankret Pram. Et helt Tivoli en miniature.

Den 26. Marts 1901 skiftedes atter Navn til »1. Regiments Underofficersforening«, i hvilken der fra 1903 om Vinteren blev afholdt Baller i Nordre Magasinbygning 10—III, hvor den daværende Musikstue fungerede som Restaurationslokale. Disse Baller gik under den mærkelige Betegnelse »Trappegangsballerne«; men i 1908 maatte de ophøre paa Grund af anden Anvendelse af Lokalerne, hvorfor man henlagde de senere Fester til Lokaler i Byen. Det samme var

Tilfældet med de aarlige Fastelavnstfester, der fra 1905 til 1928 var blevet afholdt i Gymnastikhuset.

Foreningens to Fag store Læselokaler søgte man stadig at gøre mere og mere tiltrækkende, og bl. a. indførte man den gode Skik, at enhver afgaaet Underofficer blev anmodet om at indsende sit Fotografi til Ophængning i Lokalet, og da man hertil har udarbejdet en nummereret Fortegnelse over Personerne, vil der her engang i Tiden foreligge et fortrinligt historisk Billedmateriale.

Fra den 15. Juni 1907 opnaaede Foreningen et aarligt Tilskud fra Krigsministeriet paa 550 Kr., men det bortfaldt desværre i 1913; sociale Opgaver gaar jo nu forud for de kulturelle.

Ved Hærloven af 1922 oprettedes Betegnelsen Officiantgruppen, hvoraf den naturlige Følge blev, at Foreningens Navn nu blev »1. Regiments Officiantforening«. Denne skænkede i 1932 et større Antal af Bibliotekets Bøger til Militærhospitalet til Benyttelse paa dettes Officiantgang.

Da Øvelseslejrene om København toges i Brug fra Foråret 1910, siger det sig selv, at særlig Sommerens hjemlige Fester i nogen Grad skiftede Karakter.

Ligesom 1. og 15. Bataillons Underofficerer (i 1859 og 1872) havde oprettet deres Foreninger med mere materielle Opgaver for Øje, saaledes oprettede ogsaa 21. Bataillons Underofficerer den 1. Januar 1883 »21. Bataillons Underofficerers Spare-, Laane- og Understøttelsesforening«; men ogsaa denne maatte gøre de to andre Følge i Januar 1924.

En ældre Officer skriver meget morsomt efter at have nævnt en meget lang Række af Foreninger, hvortil der skulde ydes Bidrag: » . . . alle disse Afdrag blev sat i det mindste paa min Lønningsliste, uden at man spurgte om mit Samtykke, og som ny Sekondlieutenant ved Regimentet, gjorde man jo ikke Vrøvl«. Det har sikkert ikke været saa helt smaa Beløb, Officerer og Underofficerer med stør-

re eller mindre Frivillighed har maattet ofre paa Standens Alter i Tidernes Løb.

Paa 20-Aarsdagen for Kampen ved Sankelmark, den 6. Februar 1864, blev der oprettet en Forening, der ikke bør glemmes her, hvor Talen er om Kastelet og 1. Regiment, nemlig »Foreningen 1ste Infanteri Regiment 1864« (V. Stilling: »1. Bataillon 1763—1913«, Side 449 og 1. Regiments Soldaterforenings 25 Aars Jubilæumsskrift S. 66, 141 og 143—46). Trangen hos de gamle Soldater, der havde staaet ved det daværende 1. Infanteri Regiment, til lejlighedsvis at mødes for i Fællesskab at dyrke Minderne fra denne betydningsfulde Kamp, havde efterhaanden vokset sig saa stor, at denne Forening blev stiftet med den bekendte Kaptajn Wilhelm Weiss som Formand. Dens Formaal var et dobbelt: »at opfriske og vedligeholde Minder og Kammeratskab fra 1ste Infanteri Regiment og Krigsaaret 1864 samt støtte trængende Regimentskammerater«. I Midten af 80-erne talte den 250 Medlemmer, der i 1913 var reduceret til 55. I 1918 var der kun c. 30 tilbage, og man besluttede da at ophæve Foreningen paa den Maade, at Medlemmerne lod sig optage i den i 1910 oprettede 1. Regiments Soldaterforening, hvorom senere, til hvem de samtidig afleverede deres Fane, for at yngre Kræfter kunde sænke den over de tilbageværende, efterhaanden som de gik til Ryes Brigade. Den sidste af det gamle Regiments Veteraner, Billedskærer Schou, afgik ved Døden i 1936, og paa Sankelmarksdagen Aaret efter blev Fanen for sidste Gang under Dødsstillehed sænket foran den nævnte Forenings Talerstol, medens hele Forsamlingen rejste sig. Fanen vil senere blive afleveret til Tøjhuset.

Det er første Gang, at vi for Kastelets Vedkommende stilles over for en Forening af Militærpersoner, der rækker fra Generalen til den menige Soldat og dog med et enestaaende Kammeratskab; slikt vilde have været utænkeligt i de henfarne Tider.

I 1885 omtales fra en enkelt Side en da alt eksisterende Officersforening, »15. Bataillons Soldekasse« med et maa nedligt Kontingent af 1 Kr., der anvendtes til Sammenkomster i Officersforeningen; den eksisterede endnu i April 1889; men ikke i 1893. Der har efter al Sandsynlighed været lignende Foreninger ogsaa ved de to andre af Regimentets Batailloner, og monstro ikke disse Smaaforeninger har været de første Spirer til en Officersforening, der netop menes at stamme fra 1893?

I Juni 1886 blev der oprettet en Forening under Navnet »1. Regiments Underofficersforening«, der dog ikke maa forveksles med en tidligere omtalt Forening, der fra 1901 til 1922 med større Ret har dette Navn. Foreningens Oprettelse og Love er den 21. Juni 1886 egenhændig sanktioneret af Regimentets daværende Chef, Oberst W. J. C. Klüver. Dens Formaal var »ved hyppige Sammenkomster, ved Sang og Tale at vedligeholde og eventuelt tilvejebringe et godt kammeratligt Forhold i 1. Regiments Underofficerscorps, Foreningen afholder saa vidt muligt 2 Baller om Vinteren og 2 Udflugter om Sommeren«. Ordlyden burde vel rettere have været: » . . . at tilvejebringe og eventuelt vedligeholde . . .«, eftersom man ikke godt kan vedligeholde, hvad der ikke forinden har været tilvejebragt.

Gennem § 2 fastslaas det, at det hovedsageligt drejer sig om en Sangforening; men da den ogsaa kunde bestaa af passive Medlemmer, maa den vel nærmest klassificeres som en selskabelig Forening, og det viser sig da ogsaa, at den toner rent Flag i 1893 ved at antage Navnet »1. Regiments selskabelige Forening«. Foreningen bestaar endnu, men vistnok hovedsagelig kun af afskedigede, der samles i et eller andet Restaurationslokale eller foretager Udflugter med Damer om Sommeren.

Den 6. Februar 1889 fejrede Regimentets Underofficerer paa »Søfryd« 25-Aarsdagen for Kampen ved Sankelmark.

Denne — ikke-foreningsmæssige — Fest blev den indirekte Aarsag til, at der i Februar 1890 blev oprettet en Sangforening, »Underofficerskvartetten »Perpetua««, hvilket Navn den fik efter dens første Øvelsesdag den 7. Marts s. A.

Det var ikke første Gang, at Sangen blev det samlende Element, og det var ikke saa mærkeligt; thi der har alle Dage været fortrinlige Sangstemmer inden for Underofficersstanden; Lysten til flerstemmig Sang har altid været til Stede, og ligesom man nu ved større Fester finder ligesindede, der stille trækker sig tilbage for at dyrke Kortspil, Diskussion eller lignende, var det almindeligt, at de sangbegavede hurtigt fandt hverandre, og saa varede det ikke længe, før man hørte dem synge højere og højere, indtil de til sidst havde gjort sig til Midtpunktet for alle de øvrige, og saaledes skete det ogsaa ved den paagældende Lejlighed. Kvartetten havde ikke baaret sit Navn forgæves, thi selv om den allerede Aaret efter stille gled ud i Sandet, blev den dog den første spæde Spire til den nuværende store fælles »Officiantforeningen (Underofficersforeningen)« i København. (Krøier og Hinge: »Den danske Underofficer«, Side 201—402).

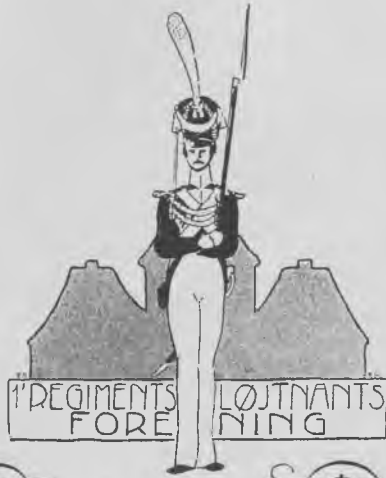
I Lighed med, hvad der foran er fortalt om en »Soldekasse«, træffer vi paa en Forening, der bærer Navnet: »1. Regiments Løjtnantsforening«, der menes at være oprettet den 2. Februar 1893. Regimentsadjutanten er født Formand og danner Bestyrelse i Forbindelse med to valgte Medlemmer. Formaålet er »at fremme Sammenholdet mellem Regimentets Løjtnanter ved kammeratlige Sammenkomster«, og Kontingentet er ved Tidernes Ugunst steget fra $1\frac{1}{2}$ til 2 Kr. pr. Maaned. Som Navnet viser, bestaar Foreningen kun af de tre Løjtnantsklasser, og kun ganske undtagelsesvis, som det f. Eks. skete ved 35-Aars Stiftelsesfesten i 1928, kan der enten opfordres eller indbydes ældre Kammerater til at deltage. Ellers overholdes Grænsen konsekvent. Ved

den aarlige Stiftelsesfest bydes de nyankomne Løjtnanter Velkommen, og de, der i det forløbne Aar er blevet udnævnt til Kaptajner, bliver »drukket ud«, samtidig med at der i de senere Aar bliver dem overrakt et af samtlige Medlemmer underskrevet »Afskeds-Bevis« forsynet med Foreningens store Laksegl.

Til Trods for, at den efter sin Karakter kun kan klassificeres som en Overgangsforening, er det sjældent at høre saa mange Lovord om en Forening som denne. Tiltaleformen er obligatorisk »Du«, og det hedder om den, at den har skabt og vedligeholdt en smuk Tone, stor Fordragelighed og et godt indbyrdes Sammenhold med deraf følgende fortrinligt Kammeratskab.

I 1900 (1892?) oprettede Officererne en Pistolskydeforening, hvor man om Sommeren en Gang om Ugen øvede sig i Nordre Magasinbygningens Salonskydebane, der dog senere fik anden Anvendelse; 1—2 Gange aarlig blev der afholdt Præmieskydning med en Omdrejningspistol og diverse Sølvgenstande som Præmier, ligesom der ogsaa paa Hærens Skydebaner paa Amager blev afholdt Konkurrenceskydninger med andre Foreninger, hvor der da ogsaa blev skudt med Gevær 1889. Som en Følge af de vanskelige lokale Forhold henlagdes Øvelserne i 1910 til Lejrene, men den 1. Juni 1923 (fra nogle Sider opgives 1933) skal Foreningen være blevet ophævet.

Foruden disse mere eller mindre fast sammentømrede Foreninger findes der en Del andre, for hvilke der ganske mangler Oplysninger. Her skal kun nævnes følgende: 1) Officerernes Skøjteløberforening, der holdt til paa Kastelsgraven bag Kongens Bastion; men ved et Magtbud blev Foreningen opløst og fortrængt af den civile Forening, der nu har sin Bane her, dog saaledes at den opløste Forenings Medlemmer fremtidig gratis kunde benytte Banen. — 2) Mellem Officererne har der været paatænkt Oprettelsen af



Afskeds-Brev

for, der
har tjent ved 1. Regiment som

.....
fra den til den
og højtideligt blev afskediget fra

1. Regiments Løjtnantsforening

den



Vi underskrevne Kammerater udtaler herved vor
Tak for godt Kammeratskab.

en Fægteklub; men Forsøget strandede paa Valget af Lærer, og ved det første og eneste Møde om Sagen skal der kun være sket dette, at Deltagerne blev — fotograferede. — 3) For Underofficerernes Vedkommende skal der have været Tilløb til Fodbold- og Bokseklubber; men det gik her, som man siger om Børn, at Maven fik nok før Øjnene. Begjstringen var straks paa Kulminationspunktet, senere mødte der kun ét Medlem, nemlig den Kammerat, der frivilligt havde tilbudt sig som Lærer.

I den yngste af alle de Foreninger, der er knyttet til Kastellet og til 1. Regiment, træffer vi for anden Gang paa en Forening, der indenfor sine Rammer omfatter alle Klasser og Grader, tjenestegørende, afskedigede og hjemsendte, Mænd af alle Livsstillinger, Grader og Aldre fra Rekrutten til den rystende Olding. Foreningens Navn er »1. Regiments Soldaterforening«, og den blev stiftet den 29. November 1910. Ikke saa mærkeligt, at det blev den, der i 1918 foreningsmæssigt set fik Lov til at løfte Arven efter den i 1936 uddøde Forening »1. Infanteri Regiment 1864«.

»1. Regiments Soldaterforening« er den næstældste af alle vore Soldaterforeninger, og ligesom Foreningen »1. Infanteri Regiment 1864« havde levet paa Minderne fra Krigens 1864 og ganske særlig paa Kampen ved Sankelmark, saaledes lever 1. R. S. F. paa Minderne fra Soldatertiden, værner og hygger om dem, afholder aarlige Jubilæumsfester for det første Møde som Rekrut ved Regimentet og holder samtidig Regimentets Festdage i Hævd over for den Ungdom, der intet har kendt til Krig og onde Tider. Hvor forskelligartet end Foreningens Menneskemateriale er, mødes dog alle i en højere Enhed for at hylde Kammeratskabet fra Rekruttiden, Kærligheden til det Regiment, ved hvis Batailloner de lærte at blive »Mandfolk«, og Minderne fra hine lykkelige og sorgløse Ungdomsdage, om hvilke man, paa Baggrund af, hvad Livet senere kan komme til at byde



Med Regimentsmusikken i Spidsen paa March til Kirkepladsen.

paa, fristes til at sukke med Digteren Fr. Paludan-Müller:
»Dit Paradis var kun, da du var lille«.

Næst egne Arkivstudier bygger dette Arbejde paa Oplysninger fra en Række Officerer, Officianter og Underofficerer, hvem jeg bringer min hjerteligste Tak for venlig Bistand.

EN GAMMEL KØBENHAVNSK FORRETNING.

Af TH. HAUCH-FAUSBØLL.

Baade i Patriciske Slægter I og i M. F. C. Lunds og O. H. Lunds Familie-Stamtavler (1889) er der meddelt Oplysninger om Silke- og Klædehandler Henrik Hansen Lund's Efterkommere, men om ham selv er Oplysningerne sparsomme, og da han er Grundlægger af en Forretning, der blomstrer den Dag i Dag efter 157 Aars Forløb, og da han har en bekendt Efterslægt — bl. a. hører Professor Troels Lund til hans Descendenter — er der nogen Grund til at dvæle lidt ved ham og den Virksomhed, han grundlagde.

Henrik Hansen Lund var født 11. Okt. 1757 paa Store Hølund i Vrads Sogn, hvor Landevejen fra Horsens til Viborg og Ringkjøbing krydser hinanden. Hans Forældre var Gaardmand Hans Henriksen og dennes anden Hustru Ane Malene Sivertsdatter; dem mistede han begge, da han var to Aar gammel, og de blev lagt i samme Grav. Han kom nu til en Moster, Anne Sivertsdatter, og dennes Mand Troels Jensen Lund i Lund i Gjellerup, og her blev han, indtil han 21. Maj 1779 kom til København. Efter Onkelen tog han Navnet Lund. Den 27. Nov. 1780 vandt han Borgerskab som Hosekræmmer i København,¹⁾ og 4. Juli 1783 giftede han sig med den 9 Aar yngre *Anne Bolette Tvermoes*, der var Datter af Hosekræmmer Jacob Madsen Tvermoes og

¹⁾ Københavns Borgerskabsprotokol.

Maren Andersdatter Thorning.¹⁾ Brylluppet fandt Sted i Vimmelskafte Matr. Nr. 162 hos Jacob Tvermoes, der selv var Forlover. Den anden Forlover var Jacob Tvermoes's Broder, Hosekræmmer Anders Madsen Tvermoes i Nygade Matr. Nr. 136.²⁾ Til denne sidste blev Henrik Lund Nabo, da han 3. Jan. 1790 for 6400 Rdl. købte Matr. Nr. 138 i Snarens Kvarter (efter 1806 Matr. Nr. 95, nuværende Gadenr. 6). Han betalte de 400 Rdl. kontant, laante 4000 Rdl. i Brandforsikringskassen paa 1. Prioritet, medens Sælgeren, Skræddermester Carl Friedrich Rohleder (Rohleder) lod Resten, 2000 Rdl., staa paa 2. Prioritet. Ejendommen bestod af et 3 Etager højt grundmuret Hus til Gaden med 3 store Fag og Kælder under, et Mur- og Bindingsværks Sidehus paa 3 Fag, 4 Etager højt, ligeledes med Kælder under, et 4 Fags Mur- og Bindingsværks Hus, indrettet til Trappegang, 3 Etager højt, og et Baghus af Mur- og Bindingsværk paa 3 Etager. I den brolagte Gaard var der en Portion fersk Pumpevand med Opstander og Jernpumpeværk.³⁾ Faa Aar efter, at Lund havde købt denne Ejendom, blev den hjem-søgt af en Ildebrand, saa Lund 1795 maatte opføre et nyt grundmuret Forhus, som han gjorde en Etage højere end det gamle.⁴⁾ I denne Ejendom havde Forretningen nu til Huse i 108 Aar indtil 1898, da den blev flyttet til Vimmelskafte 49, fordi hele den ene Side af Nygade blev revet ned og Gaden gjort 4 Alen bredere.⁵⁾

Allerede 4. Dec. 1791 mistede Lund sin første Hustru. Hun døde af Nervefeber, kun 25 Aar gammel, og havde

¹⁾ Slægthaandbogen, S. 1009.

²⁾ Helligaands Kirkebog.

³⁾ Københavns Skødeprotokol 1789—91, fol. 167 og Københavns Obligationsprotokol 1789—91, fol. 81 f.

⁴⁾ Københavns Brandtaksationer, Snarens Kvarter 138. Taksation af 22. Nov. 1795.

⁵⁾ O. Hougaard og A. Wedderkop Hedegaard: Danske Købstæders Historie og deres Erhvervsliv.

født ham 5 Børn, hvoraf en lille Søn døde det følgende Aar, 1^{1/2} Aar gammel.¹⁾ Han sad nu som Enkemand i 4^{1/2} Aar, indtil han 5. Aug. 1796 ægtede *Marina Magdalene Lobeck*. Hans Plejebroder Jens Lund, der ogsaa var blevet Hosekræmmer i København, og en Slægtning af Bruden, Ole Lobeck, var Forlovere. Inden Brylluppet maatte han afholde Samfrændeskifte med sine 4 Børn af første Ægteskab, Hans Andreas i 12. Aar, Jens Hendrich i 10. Aar, Jacob i 9. Aar og den 7-aarige Mariane Magdalene. Lund var hurtig gaaet frem i Velstand. Paa Huset, der vurderedes til 6000 Rdl., skyldtes nu kun 4000. Boets Møbler og Effekter ansloges til 500 Rdl., og han havde Krambodvarer for 4000 Rdl. Summa: Formue 10,500 Rdl. Derimod havde han foruden Prioritetsgælden dels nogen Gæld paa »Boets efter den ulykkelige Brand opbygte Hus«, dels nogen Regnings Gæld, hvilket i alt ansloges til 2,300 Rdl. Til Deling blev der altsaa 4200 Rdl., hvoraf Enkemanden fik Halvdelen og hver af Sønnerne 600 Rdl. og Datteren 300, men Enkemanden gav af faderlig Kærlighed til sine Børn og til en Erindring om hans salig Kone hver af Sønnerne 400 Rdl. og Datteren 700 Rdl., hvorved han tillige udjævnede den Forskel, som Datidens Skifteret gjorde paa Sønner og Døtre; for denne Gave paa tilsammen 1900 Rdl. udstedte han en simpel Obligation til Stadens Overformynderi.²⁾

Københavns Hosekræmmere var efterhaanden i deres Handelsvirksomhed kommet ind paa Silke- og Klædekræmmerlavets Gebet; det bevirkede, at dette Lavs Medlemmer til Dels tvunget af Udviklingen lod Hosekræmmerne indtræde i Lavet, men da der meldte sig ikke mindre end 44 Hosekræmmere, der ønskede Optagelse, udtog Oldemanden 7 til at ansøge Kancelliet om Optagelse, nemlig Anders Andersen Kierkegaard og Niels Sørensen Aabye, Henrik Lund, Michael Andersen Kierkegaard og Christen Agerskow samt

1) Helligaands Kirkebog.

2) Samfrændeskifter 1796, Nr. 44.

Henrik Lunds Fætre og Plejebrodre Jens og Ole Lund.¹⁾ De var alle Jyder, og de fik ifølge Bevilling af 8. Maj 1801 den 3. Juni samme Aar deres Borgerskab forandret fra Hosekskræmmere til Silke-, Ulden- og Lærredskræmmere.²⁾

I de første Aar efter at være blevet Husejer havde Lund to Drengene til Hjælper, senere fik han tillige en Svend, og 3. Nov. 1812 lod han sine to Sønner, den 15-aarige Troels Frederik og den knap 14-aarige Johan Christian, indskrive som Drengene i Lavet.³⁾

Henrik Lund døde af Astma, 63 Aar gammel, den 27. Febr. 1820 i sin Ejendom i Nygade.⁴⁾ Hans Bos Masse angaves til 10,000 Rdl. Sølv.⁵⁾ Hans Enke M. Lund fortsatte imidlertid Forretningen, men flyttede 1821 til Højbroplads 51, hvorimod Butikken stadig var i Nygade nu Matr. Nr. 95.⁶⁾ Hendes ældste Søn Troels Frederik, der formentlig havde været den, der var bestemt til at overtage Forretningen, var død i 1816, den yngre Broder Johan Christian havde faaet Tid til at tage dansk juridisk Eksamen, men maatte nu efter 28. Dec. 1821 at have faaet Myndighedsbevilling fortsætte Forretningen, idet han 8. Jan. 1822 tog Borgerskab som Interessent i Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet, og 26. Jan. 1822 bevilgede Overpræsident og Raad, at han uden Indskrænkning ogsaa maatte handle en Gros med de Varer, han efter Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavets Artikler af 7. Juli 1688 maatte handle med en detail, mod, at han af denne udvidede Næring svarede forhøjet Næringsskat. 26. Marts 1822 indtraadte J. D. Schmidt i Forretningen, men 1826 blev Indehaverne enige om at skilles.

1) Silke- og Klædekræmmerlavets Forhandlingsprotokol og Magistratens Resolutionsprotokol 1800—01, fol. 314, jvf. dette Tidsskr. 3. R., II B., 163 f.

2) Københavns Borgerskabsprotokol.

3) Silke- og Klædekræmmerlavets Forhandlingsprotokol.

4) Helligaands Kirkebog.

5) Designationer over Samfrændeskifter 29/1820.

6) Københavns Vejviser 1822.

J. C. Lund købte Ejendommen Store Købmagergade Matr. Nr. 1. paa Hjørnet af Amagertorv og flyttede sin Virksomhed dertil, medens J. D. Schmidt vedblev at bo til Leje i Lunds Ejendom Nygade 95, og fra 11. Nov. 1826 overtog han den gamle Forretning som Eneindehaver. Henrik Lunds Enke døde, 67 Aar gammel, af Brystsyge 23. Feb. 1830 hos sin Søn i Store Købmagergade 1. Sønnen blev en anset Mand, Borgerrepræsentant, Direktør ved Fattigvæsenet og Ridder.

Om Forretningen i Nygade endnu et Par Linjer: 15. Jan. 1855 overdrog J. D. Schmidt den til sine Søstersønner P. V. Sølling og L. C. Nielsen. 1884 udtraadte den sidste til Fordel for sine Sønner Lauritz og Charles Nielsen, og de blev Eneindehavere 1898, da Forretningen flyttede til Vimmelskafte Nr. 49 og P. V. Sølling ikke vilde med over i de nye Lokaler. I 1906 overdrog Brødrene den gamle Forretning til J. W. Hvidberg, der var indtraadt i den som Lærling i 1871. Fra 27. Marts 1922 førte han den videre under eget Navn, forhen J. D. Schmidts Eftf.

SMAASTYKKER.

7. Fyrsteligt Bryllupsindtog i København paa Frederik den Tredies Tid.

Sankt Hansdag 1667 fejredes det nygifte Kronprinspars Indtog i København. Brudgommen, den senere Christian V, var 21 Aar, Bruden, Charlotta Amalia, Datter af Landgreven og Landgrevinden af Hessen-Kassel, var 17. Det foregaaende Aar havde Kronprinsen omtrent et Par Maaneder opholdt sig ved Hoffet i Kassel, hvor Forlovelsen blev fejret, og den 29. Maj 1667 sejlede Admiral Heldt med to Krigsskibe fra København for at overføre Bruden fra Heiligenhafen i Holsten til Falster.

Det har hidtil været antaget, at Brylluppet fandt Sted den 25. Juni (paa Nykøbing Slot); men dette er ikke rigtigt. Den 4. Juni var Kongefamilien med Følge rejst til Nykøbing, og den 19. var Herskaberne undtagen Kronprinsen atter vendt tilbage til København, saa Vielsen er antagelig sket omtrent en Uge tidligere.

Den unge Brud havde af sin Moder, der tidlig blev Enke og Regent, faaet en udmærket Opdragelse. og hun blev en fortræffelig Hustru, Moder og Dronning. Th. Kingo skrev om hende, at hun »med en fri og fuld Kærlighed ikke alene elsker vort Lands Folk, men ogsaa vort Sprog«, og en anden høj Gejstlig, Henrik Gerner, kalder hende »Landsens Moder og de Danskes Elskerinde«. Da Forlovelsen var bleven aftalt mellem de to Hoffer, skrev Prinsessen egenhændig til den hessiske Afsending ved det danske Hof, Dallwig, og bad ham sende sig en dansk Ordbog og en dansk Bibel, da hendes tilkommende Svigermoder, Dronning Sophie Amalia, der altid har været anset for en Foragter af alt dansk, havde anbefalet hende at lære Dansk, inden hun kom til Danmark. — Jeg haaber, tilføjede Prinsessen, med Hjælp at naa saa vidt, inden Kronprinsen kommer hertil,

at jeg kan hilse ham Velkommen paa Dansk og har lært Fadervor paa Dansk. — Gennem hende knyttedes den nære Forbindelse mellem de to Hoffer og Lande, der varede mere end to Aarhundreder.

Den nævnte Midsommerdag Kl. 1 om Eftermiddagen opmarcherede Hestgarden og fire andre Rytterkompagnier paa Slotspladsen, hvor de med Pauker og Trompeter i fire Timer musicerede og »gjorde et herligt Optog«. Livregimentet til Fods (nu Livgarden) og Ruses Regiment (nu 2. Batl.), var opmarcheret paa »det store Torv« (Amager Torv), Sjællandske Regiment med ni Regimentskanoner uden for Nørreport ved Ravnsborg (Nørrebrogade), og mindre Styrker dannede »Gasse« (Spalier) umiddelbart ved Slottet. Samtlige Borgerkompagnier i »Stadsklæder« dannede Spalier fra Nytorv til Nørreport. Ved Holmens Bro laa 6 statelig prydede Galejer.

Ved Femtiden satte en pragtfuld Procession sig i Bevægelse fra Slottet mod Nørreport. Forrest 2 Kompagnier til Hest, hvorefter 25 dels 2-, dels 4-spændige Kareter; atter Rytteri; 12 beredne Pager i kongeligt Liberi; Rytterchefen, Oberst Fr. Arenstorff, og 6 stateligt prydede Haandheste; Hestgarden; Prinsernes og Prinsessernes 12 Haandheste, Kongens 20 do., »meget kostelig udstyret« med røde Fløjls, i Guld og Sølv broderede Sadeldækkener; den kgl. Overskænk (Winterfeldt) med Kongens »reisige Knægte« (Huskarle, Ryttere) i kgl. Liberikapper; Kronprinsens Pauker og 6 Trompetere; Kongens do. i det dobbelte Antal; Hoffets Kavalerer og »mange af Rigets Fornemme af Adel, i prægtige Klæder«. Herefter Brudgommen, der var ankommen til Staden nogle Timer tidligere »i al Stilhed«, med sin Hr. Broder Prins Georg; begge paa »skønt prydede Heste«; Rigsfeltherren (Hans Schack); Rigsadmiralen (Henr. Bielke) og Gen.ltn. Hans Ahlefeldt; en kgl. Karet med de tre Prinsesser, omgivet af Lakajer og Livdrabanter, alle til Hest; atter 6 Pager; Brudevognen; atter 6 Pager; en 6-spændig Karosse med de »kongelige Fruentimmer« (Hofdamerne); 36 6-spændige Kareter med »nogle Kavalerer«. Til Slut et Rytterkompagni.

Efter at Kronprinsen uden for Nørreport havde modtaget Bruden, satte denne sig ind i Kareten til Prinsesserne, og Toget ordnede sig til Indtoget i samme Rækkefølge som ved Udfærden. Ved Passagen forbi Sjællandske Regiment gav

de 9 Kanoner tre Salver, hvorimellem Infanteriet gav tre Musketsalver, der fra Voldene ved Nørreport blev »beneventeret« med Salver af 27 Kanoner. Da de Kongelige var kommet ind paa Slotspladsen, skød Rytteriet her Salver, der besvaredes af de to Infanteriregimenter paa Amagertov, hvorefter der fra Kastelet, Flaaden, Voldene ved Tøjhuset samt de 6 Galejer kanoneredes vældigt. Efter at Rytteriet var afmarcheret fra Slotspladsen, rykkede Borgerkompagnierne ind her, tog Front mod Slottet og gav tre Salver.

»Og hermed sluttede den hele Action«.

K. C. Rockstroh.



Politigaarden set fra Luften. Arkitekt Anton Frederiksens Samling.

VED KØBENHAVNS POLITIS OVERGANG TIL STATEN.

30. MARTS 1938 PAA KØBENHAVNS RAADHUS.

Af ERNST KAPER.

Københavns Kommunalbestyrelse har indbudt Københavns Politi fra dets højeste Chef til dets menige Mænd i en fyldig Repræsentation til Fest i Aften for at sige det Tak for al Fortid og for at ønske det Lykke for al Fremtid.

Københavns Kommunalbestyrelse bestaar endnu i Aften — for sidste Gang ved en Fest — af de to ligestillede Kamre: Magistrat og Borgerrepræsentation. Fra 1ste April viger Magistraten tilbage fra en Stilling, den har indtaget, lige siden Stadens Styrelse overhovedet fik en fast Organisation. Men samme Dag afgiver Københavns Kommunalbestyrelse ogsaa ved Politiets Overgang til Statens Økonomi i Kraft af Loven om Oprettelsen af et stats-

ligt Enhedspoliti en Opgave, som ogsaa rækker saa langt tilbage, som vi overhovedet kan følge Stadens Historie: fra den Gang i den tidlige Middelalder, da Fogden, Byfogden, Kongens Mand, maatte holde Ro og Orden med sine Bysvende og Natvægttere, som sikkert Magistraten gav deres Løn.

Vi maa da konstatere, at vi staar umiddelbart foran et paa dobbelt Maade skelsættende historisk Øjeblik i Københavns Historie.

Politimagtens Begrundelse hviler paa den kun altfor sikkert menneskelige nok saa tragiske Erfaring, at den, der vil Fred og Orden, til enhver Tid maa sørge for at være stærkere end den, der vil det modsatte. Fyndigere har iøvrigt Politiets Opgave vel ikke kunnet udtrykkes end i Indskriften paa det gamle Raad- og Domhus paa Nytorv, hvor der over Indgangen til det til Politiets Virke nødvendigvis knyttede Fængsel staar: „*For Almensikkerheden*“, eller i Indskriften foran Politidirektørens Værelse og Parolsalen paa den nye Politigaard, hvor det hedder: *Byens Vagt og Værn*.

Det er jo ikke, fordi Opgaven nu er løst, Byen lægger den fra sig.

Ifølge Sagens Natur er den uden Ophør. Men vi lægger den i Statens Hænder, *dels* fordi vi anser et Enhedsstyre for bedre efter de nu foreliggende Forhold, hvis Art jeg ikke her nærmere skal karakterisere, end det hidtil tvedelte: Paa den ene Side Staten som Administrator, paa den anden Side Byerne eller Amtskommunerne som bærende for Økonomien; *dels* fordi vi ved den nye Ordning med Staten modtager en stor økonomisk Lettelse, som vi føler ganske paakrævet under anden os paalagt økonomisk Tyngde.

Vi er derfor glade ved som Gæster her i Dag at se de høje Repræsentanter for Statsstyret.

Ligesom Københavns hele moderne Styre har sit Ud-

gangspunkt i Loven af 4. Marts 1857, saaledes ogsaa Politiet sit i Loven af 11. Februar 1863, der just i Aar havde 75 Aars Jubilæum, hvis Festligholdelse vi i Dag — saa kort Tid efter — maa have Lov at drage ind i dette vort Samvær. Den har fortjent det; den har i alt Fald kunnet bære længe. Men jeg maa springe helt frem til Retsreformen af 11. April 1916, gennemført i 1919, der blandt mange dybtgaaende Ændringer ogsaa skilte Domsmagt og Politimagt fra hinanden, og fastslog Strafferet og Politimyndighed ikke længere som blot straffende endsige hævnende, men som forbedrende og hjælpende Institutioner.

Ved denne som ved al god Lovgivning var Loven ikke et nyt Diktat, men Produktet af en lang Overvejelsens og Prøvelsens Periode, der endelig modnedes til Udfoldelse. Tilsvarende slaar nye Principper ikke umiddelbart igennem, og derfor staar Gennemførelsen i Praxis endnu i et og andet i Udviklingens Tegn. Men sikkert og vist er det, at naar vi i Dag tager Afsked med Københavns Politis og glæder os ved at kunne takke det paa Befolkningens Vegne for den svundne Tid, saa er det, ved Sammenligning mellem før og nu, dets ændrede Stilling fra mestendels at være et Straffens Redskab til nu oftest at være en hjælpende Støtte, der har vundet os, Voksne som Børn i den store By, for Politiets Gerning.

Det vil vel falde naturligt, at jeg endnu ganske kort skildrer Kommunens Arbejde for Politiet i Perioden fra 1919 til Dato, for maaske at kunne eftervise, at vi afleverer Etaten i forsvarlig Stand. Det har været min Lod i dette Tidsrum at være Kommunens nærmeste Repræsentant og som saadan at have arbejdet under 3 forskellige Justitsministre (Zahle, Rytter og Steincke), 2 Departementschefer (Schrøder og Svendsen) og med ikke mindre end 5 Politidirektører (Dybdal, Hakon Jørgensen, Fabricius Hansen, Thune Jacobsen og Stamm).

Ved Gennemførelsen af Retsplejereformen i 1919 indgik

Opdagelsespolitiet (2. Politiinspektorat), ialt 136 Mand, i det i Henhold til Lov af 13. Maj 1911 oprettede Statspoliti. Det øvrige Politimandskab, der altsaa forblev kommunalt, udgjorde paa dette Tidspunkt ialt 957 Mand.

Jeg skal kun en passant henvise til, at der ikke var helt lette *Personaleforhold* i en Periode efter dette, men at det lykkedes at bringe disse Forhold i Orden.



Politigaarden. Den store Gaard.

Politiets Arkiv.

I 1924 blev den nye *Politigaard* taget i Brug. Derved fik København en virkelig fra Begyndelsen af til Politiets Brug opført og indrettet Centralbygning, noget Evropa over ganske særligt. Bevillingen hertil var givet i 1919, og det vil erindres, at Omkostningerne, der ialt beløb sig til ca. 12 Millioner, blev betalt af Stat og Kommune, der stort set hver ydede Halvdelen. Opførel-

sestidens Vanskeligheder, trods hvilke Opførelsen efter gentagne uomgængelige Paalæg af Statsmagten af Hensyn til Bygningens Betydning som Afhjælp af Arbejdsløsheden forceredes, saa at den endog blev færdig før færdig Tiden, skyldtes fabelagtigt svingende Priser og evindelige Stridigheder under Arbejdets Udførelse.

Den 19. Juni 1926 nedsatte Justitsministeriet en *Kommission* til Overvejelse af, hvorvidt der var Grund til at ændre den bestaaende Ordning af Landets Politi. Det blev

den første virkelige Drøftelse af Enhedspolitiet. Paa Byens Vegne deltog Borgmesteren for Magistratens 1. Afdeling i denne og gik ind for Tanken om et Enhedspoliti med hele Kommunalbestyrelsen i Ryggen.

Det var i 1926, at Politidirektøren nedsatte et *Udvalg af Polititjenestemænd* for at undersøge, om Politistyrken var tilstrækkelig stor og paa forsvarlig Maade røgtede sit Hverv.

Foranlediget ved dette Udvalgs noget ensidige Betragtninger nedsatte Justitsministeriet paa Magistratens Foranledning i Januar 1929 paany en *Kommission*, denne Gang til Overvejelse af Spørgsmaalet om Omordning af Københavns Politi. Afdøde Rigsadvokat Goll blev ogsaa denne Kommissions Formand. Den af Udvalget afgivne Betænkning frem-



Politigaarden. Den lille Gaard.

Politiets Arkiv.

sendtes til Kommunalbestyrelsen, der derefter i Maj 1932 henviste Sagen til Behandling i et Fællesudvalg. Dette afgav en Betænkning i 1933 i nær Overensstemmelse med Kommissionsbetænkningen.

Efter Vedtagelsen af det stillede Forslag, der kom til at danne Grundlaget for den nuværende Ordning, bestod Politistyrken af ialt *1245 Mand og 8 kvindelige Politibetjente* (hvoraf den første var blevet ansat i 1914). En *Personaleforøgelse paa 262 Mand*.

Ved Betænkningen gennemførtes bl. a. en ny Fordeling af Sagerne indenfor Politiets forskellige Afdelinger. Der oprettedes en særlig *Færdselsafdeling* under Ledelse af en Færdselschef, som økonomisk saa nogenlunde rangerer som Politiinspektør, og som indehaves af den Mand, der fra Geledet er naaet længst frem og op (om til nogen, da Borgerkronen til ham!), og paa Stationerne etableredes en Række *Souschefstillinger*, nemlig Vicepolitiassistenternes som normal Topstilling for Mandskabet.

Politiets *Patrouillering* over Hovedstadens vidt omspændende Omraade blev moderniseret, og overalt indenfor Etaten gennemførtes efter Tidens tekniske Krav en *Motorisering*.

Stadens Droskevæsen — Taksterne, Problemerne med de store og smaa Vogne og med Lillebilerne har givet Anledning til mange interessante Forhandlinger. Et betydeligt Resultat opnaaede vi i 1932, da vi, efter i Aarevis at have arbejdet os frem Skridt for Skridt, fik den store Fællesordning med Nabokommunerne. Resultatets Værdi kan ogsaa maales ved Anstrengelsernes Omfang. Ved Droskeforhandlingerne i Storkøbenhavn var 13 Interessenter repræsenteret paa „Droskerigsdagen“, og som paa en polsk Rigsdag var een enkelt Interessents Umedgørlighed skæbnesvanger.

Angaaende *Fængslerne* har vi særlig Grund til at omtale det store Magelæg i 1927 mellem Justitsministeriet og Magistraten angaaende Christianshavns Fængsel og Arresthuset paa Nytorv og om den fælles Udnyttelse af Vestre Fængsel, hvorved store Besparelser indvandt for begge Parter, og Christianshavns Fængsel kunde bortryddes fra Christianshavns Torv.

Vi vil utvivlsomt ogsaa i *Fremtiden* bevare en vis privilegeret Stilling overfor det i Hovedstaden arbejdende Politi, og Borgerrepræsentationen vil forblive et Forum for Kritik og Ønsker. Skønt jeg gennem min Stilling som



Politigaarden. Den store Gaard.

Politiets Arkiv.

Skoledirektionens Formand og ved Tildeling af Torvedirektoratet har faaet rigelig Æquivalent for mit Arbejde med Politiets Økonomi, glæder jeg mig over, at den nødvendige Forbindelse til dette *forbliver ved 1ste Afdeling*, som gennem sine brogede juridiske, særlig person- og næringsretlige Øvrighedsforretninger og gennem Folkeregistret, Beværterbevillingsnævnet, Droskevæsenet, Torvevæsenet o. m. a. og endelig ved sin Tradition for forstaaende Forhandling med Politiet, ogsaa i *Politiraadet*, har rimeligere Forudsætning endog fremfor f. Eks. Sundhedsvæsenet (fra 1ste April 2. Afdeling) og det i vore Dage saa hungrige Færdselsvæsen (4. Afdeling).

Forskellen mellem *Statsstyrets* og *Kommunestyrets Stilling til Befolkningen i Almindelighed* er, som Overpræsidenten rigtigt anførte i sin Tale til den samlede Magistrat i Mandags, i godt som i ondt Bystyrets nærmere, ikke sjældent helt umiddelbare og direkte Tilknytning til selve Menneskene, enkeltvis som til hele Skaren.

Mens vi er klar over, at Landets indre Ordensmagt under de moderne Forhold og den lynsnare Trafik for den fulde Udnyttelses Skyld maa være samlet under eet, for at ikke København for Eksempel i givet Fald skal føles som Ordensmarskal for Vendsyssel eller Sønderjylland, gør *vor Betænkelighed ved Skiftet* i Politiets Stilling sig dog noget gældende i Frygten for, at det nære Forhold til just Storbyens Befolkning skulde blive mindsket. Naar jeg sluttelig skal samle vor Tak til Københavns Politi som et Ønske for dets Trivsel i Fremtiden, tror jeg bedst at kunne gøre det saaledes: *Gid der baade i Politiet og i Storbyens Befolkning fremdeles maa leve Følelsen af, at Københavns Politi er vort eget Politi!*



Østervold med Reberbanen.

Radering af Adolph Larsen.

KØBENHAVNS REBSLAGERLAV.

Af KNUD KINZI.

Ligesom for Krebsen er Tilbagegang noget naturligt for Rebslageren. Men i den senere Tid har Rebslageriet udvist en Tilbagegang paa en ny og ubehagelig Maade: Der er efterhaanden ikke mere Brug for Rebslagerens Produkter, og der bliver stadig færre Reberbaner — inden mange Aar skal man paa Museum («Den gamle By» i Aarhus) for at se en Reberbane. For mange Mennesker er dette dog maaske mindre forbavsende end, at der endnu findes Reberbaner, hvor Reb tilvirkes ved Haandar-

Vigtigste Kilder:

Mundtlige Oplysninger af Formanden for »Danmarks Rebslageres Centralforening«, Rebslagermester Peter Jensen, Thisted, og egne lagttagelser under Arbejdet paa hans Bane.

Rebslagerlavets Protokol 1735—50 (Stadsarkivet).

Svendelavets Protokol 1771—1864 (Stadsarkivet).

Den i Brug værende Lavsprøve, en Bog med Akterne fra Rets-

bejde, ja saagar to i København. Men mange Reberbaner er der ikke tilbage i Danmark. »Dansk Haandværker Stat« (1933) nævner 37 Rebslagere, hvoraf dog langtfra alle endnu har Baner — det kan vi bl. a. se af deres Alder. Af disse 37 opgives Alderen paa de 32, og af dem er kun 4 under 50 Aar, 8 er mellem 50 og 60, 4 mellem 60 og 70, 12 mellem 70 og 80 og 4 over 80 Aar. I de fem Aar, der er gaaet siden denne Opgørelse, er dog nogle af dem døde, og man kan vist godt gaa ud fra, at ingen nye er kommet til. — »Dansk Haandværker Stat« nævner dog ikke alle Rebslagere; den medtager kun de Haandværkere, der er Medlemmer af Københavns og Købstædernes Haandværkerforeninger. Paa Landet kan man træffe en og anden Reberbane, hvorpaa der dog ikke spindes ret meget. — En anden Mærkværdighed kan man finde hos disse 37 Rebslagere: Om de 30 af dem fortælles, hvem deres Fædre var, og af disse 30 er de 23 Sønner af Rebslagere. Der har altsaa i lang Tid ikke været mange andre end Rebslagersønner, der har villet bygge deres Fremtid paa Rebslageriet.

Hvad er Grunden til dette Haandværks stærke Tilbagegang? Der er først og fremmest den Grund, som gør sig

sagen 1855 om Ejendomsretten til Banerne paa Vesterbro og en Samling Papirer (i Laden hos Københavns Rebslagerlavs nuværende Oldermænd).

Magistratens Resolutionsprotokoller, Journaler for 2. Hovedfag og Referatsprotokoller for 2. Sekretariat (Stadsarkivet).

Borgerskabsprotokollerne (Stadsarkivet).

Forkortelser:

Sv. Prot. = den anden af de ovenfor nævnte tre Lavprotokoller.

Prot. = den tredje (i Brug værende) Protokol.

Prot. Anh. = Bogen med Akterne 1855.

Magistratens Resolutionsprotokoller citeres ved Protokollens Nr. og Siden i vedkommende Protokol. Pr. 37, S. 489 betyder altsaa: Side 489 i Magistratens Resolutionsprotokol Nr. 37.

Journaler for 2.det Hovedfag citeres ved: 2. H. Nr. / Aarstal.

Referatsprotokoller for 2.det Sekretariat ved: 2. S. Nr. / Aarstal.



Rebslagermester A. P. Andersens Reberbane paa Tesdorphsvej ca. 1913.
Forfatteren Carl C. Christensens Samling.

gældende ved alle andre Haandværk: Fabrikdrift afløser Haandarbejde, idet Fabrikarbejdet vel ikke er bedre, men meget billigere. De Bevægelser, Rebslageriet kræver, er saa faa og simple, at man tidligt opfandt Maskiner, som kunde gøre disse Bevægelser, og Rebslageriet var derfor et af de Haandværk, der først led under Fabrikernes Konkurrence. Og medens der vel nu er en Snes Reberbaner i hele Landet, der højst beskæftiger et halvt Hundrede Mand, er der otte Rebslaaerier (som Fabrikkerne kaldes med et gammelt Navn), der beskæftiger 5—600 Mænd og Kvinder. Men en anden Grund er, at der nu er meget mindre Brug for Rebslagernes Produkter, end der var tidligere. Er De for Resten klar over, hvad en Rebslager laver? Han laver Reb, ja; men hvad er det? Sejlgarn? Ja, det lavede han tidligere; men der er vist ingen nutildags, der bruger haandgjort Sejlgarn. — Forresten er Sejlgarn jo ogsaa paa Vej til at blive en Fortidslevning; i de fleste Butikker bruger man nu Gummi- baand, hvor man for faa Aar siden brugte Sejlgarn. Nej, det er de sværere Reb, Rebslagerne producerer: Tøjsnore

(Tørresnore), Flagliner, Tov til at trække Hakkelse- og Tærskemaskiner, Tømmer, Skagler og Grimer til Heste, Reb til at binde Køer og Faar med, Gjorder til vore Møbler, Sengebaand og Tov til Sejlskibenes Takkelage. Men alle disse Ting bruges nu meget mindre end før. De fleste Mennesker tørrer nu Tøj paa Snore af galvaniseret Jern, Sejlskibene afløses af Damp- og Motorskibe, og de faa Sejlskibe, der endnu er tilbage, gaar mere og mere over til at bruge Staaltraadsvirer¹⁾, og mange Bønder binder ikke mere deres Dyr paa Markerne, men lader dem gaa løse i Indhegninger. Hvor mange ved nu, hvad et Sengebaand er? Det er et bredt, fint flettet Baand, der bindes fast i Sygesengens Fodende, og ved hvis Hjælp den syge kan rejse sig op i Sengen.

Lad os da riste Rebslageren en Minderune, inden han standser sin Krebsegang og sætter Hjulet i Staa!

Rebslageriet er et gammelt Haandværk. I et ægyptisk Gravkammer fra ca. 2600 f. Chr. findes en Fremstilling af en Rebslager i Arbejde. At ogsaa de gamle Grækere har kendt Rebslageriet, kan man se af et attisk Drikkekar fra det 6. Aarhundrede f. Chr., som nu findes i Britisk Museum, og hvorpaa findes afbildet et Skib med Reb og Sejl. Et Vidnesbyrd om Rebslageriets Betydning i Middelalderen er, at Karl den Store lod dyrke Hamp paa sine Gaarde for at skaffe Materiale til Rebslagerne. — Rebslageri har oprindeligt været drevet som Husflid. I Begyndelsen af Middelalderen drog Rebslagerne fra Gaard til Gaard og forarbejdede det Rebslagerarbejde, Bønderne havde Brug for: Reb til at binde Dyrene med, Net til Fiskeri og Doner og Snarer til Jagt. Mod Slutningen af Middelalderen slog en Del sig dog ned i Byerne og byggede ordentlige Baner.

¹⁾ Dir. for Grønland skriver allerede 1846, at der til Skibsbrug i Stedet for det svære Tovværk bruges Jernkættinger (ved 2. S. 3655 / 1855).

MATERIALE.

Rebslagerens Raamateriale er Hamp. Helst bruger han russisk (eller ungarsk) Hamp. For 200 Aar siden forstod de danske Rebslagere ved god Hamp altid »ren rigisk (fra Riga), Königsberger- eller Petersborghamp«. I Øjeblikket kan Rebslagerne kun faa Valuta til oversøisk Hamp via England, mest indisk Hamp, der langtfra er saa god og behagelig at arbejde med.¹⁾ Det Materiale, der nu mest anvendes Verden over, er det saakaldte »Manillahamp«, der ikke er Hamp, men Bladtrævler af Pisang og udføres fra Manilla (Filippinerne). 1919 producerede Filippinerne 150000 t »Hamp«, Rusland 120000 t Hamp, Italien og Mexico lidt mindre.

Rebslageren begynder sin Bearbejdelse af Hampen med Heglingen: Han slaar et Bundt Hamp ned over et Bord. tæt besat med opstaaende Søm, og trækker det til sig, saa Hampen bliver redet og ordnet, og Blaaren (de smaa Dele) revet fra. Han binder derefter en »Dis« (eller »Lok«, et Bundt heglet Hamp) om Livet i Spandremmen, »hænger an«, d. v. s., han binder noget af Hampen fast i en af Krogene paa Spindehjulet, og enten sætter han saa sin Medhjælper til at dreje Hjulet, eller han sætter Motoren i Gang, medens han med regelmæssige Skridt gaar baglæns ned ad Reberbanen. I højre Haand har han et Stykke Faareskind (til Beskyttelse af Haanden), og gennem dette Skind glider Hampen hurtigt og bliver til et »Garn«. Den venstre Haand har travlt med at rykke Hampen i smaa Totter ud af Disen og stikke den hen til højre Haand. Naar Rebslageren er naaet til Banens Ende, standser han Hjulet og sætter Garnet fast. Han løber saa op til Hjulet for at begynde paa det næste Garn, hvis han da ikke er saa velhavende, at han har et Hjul i hver Ende af Banen, saa han kan spinde i begge Retninger — men

¹⁾ »Rebslagertidende« 25. 2. 1917.

det er nu sjældent. Naar han har spundet det tilstrækkelige Antal Garn, snører han dem sammen til en »Dugt« — i en Dugt kan være 2—4 Garn — ved at lægge de udspændte Garn i Rillerne paa en Trækloids, »Toppen«, og saa løbe frem mod Hjulet, der nu drejes den modsatte Vej af den, det før drejedes. Naar han har spundet og snoet det fornødne Antal Dugter, stryger, vasker og gnider han dem for at faa dem rigtig fine og glatte, og til sidst slaar han Dugterne sammen til et Reb. Naar Rebet er »bastet«, d. v. s. strøget med »Baststrygeren«, en Ende Reb, der er lagt nogle Gange sammen, er det lige til at rulle op og sælge, hvis det da ikke først skal farves eller tjæres.

Jens Bang, Lægen og Bygningskunstens Dyrker, siger i sit »Forsøg til Rebslageriets Forbedring« (Kbh. 1769), at »Vanskeligheden i at spinde gode Reb gør, at de tykke Reb langtfra ikke holder saa meget, som de burde. Ved at slaa Reb brister mange af Traadene eller i det mindste overmaade beskadiges, foruden dette findes mange slappe, medens andre er paa det stærkeste udspændte og formedelst Snoningen allerede betyngede med en stor Kraft, og da sker, at disse sidste maa bære den hele Byrde, hvortil Rebet anvendes, førend de andre virker det mindste. De første Traade maa da briste, dersom Byrden, de bærer, er for stor, og samme maa igen ske med de andre Traade, ligesom de, den ene efter den anden, begynder at anspændes i Stedet for, at dersom de havde draget alle tillige, havde de ved at hjælpe hinanden indbyrdes kunnet vise en langt større Kraft«.

Langs Banens Sider staar en Del »Mikker«, Bukke med opstaaende Trætænder til at lægge de Garn og Dugter paa, der venter, medens de Garn eller Dugter spindes eller snøres, som de skal snøres eller slaas sammen med. De maa nemlig ikke komme ned paa den ofte fugtige Jord. Hvis Garnet bliver fugtigt under Spindingen, bliver

det tungere, og derved snyder Rebslageren sine Kunder, da Reb sælges efter Vægt.

I Jylland har man altid mest brugt aabne Reberbaner. medens de fleste Baner paa Øerne er lukkede — lange, smalle Huse. De aabne Baner er gerne betydelig længere end de lukkede, nemlig 50—60 Favne, medens de danske lukkede Baner sjældent er længere end 30 Favne. I Norge og Sverige har man dog lukkede Reberbaner paa 200 Favne, d. v. s. 375 m. Jo længere Banen er, des længere Reb kan man slaa, og i Kystbyerne er Banerne derfor gerne længere end inde i Landet, da Skibsfarten har Brug for ganske anderledes lange Reb end Landbruget. Der er for øvrigt andre Forskelligheder mellem Rebslageriet i de enkelte Dele af Landet. I Jylland bruger man saaledes 4-snoede Reb, altsaa Reb af fire Dugter, til Skagler og Tømmer, men 3-snoede Reb til Tøjr; paa Øerne bruger man derimod 4-snoede Reb til alle tre Dele. I Thy og Egnen mellem Randers og Grenaa bruger man »avet-slaaet« eller »linksslaaet« Reb, i Resten af Landet »ret-slaaet« Reb. Paa Øerne ligger de forholdsvis smaa, lukkede Reberbaner gerne lige bag Rebslagerens Hus og danner den ene Side af hans aflange Have — i Jylland ligger de store, aabne Baner gerne uden for Byerne, medens Rebslagerne bor og har Udsalg inde i Byerne.

UDDANNELSEN.

Læretiden bestemtes i Christian V's Artiklers 13.de Post til tre Aar. I den senere Tid var den dog i Provinsen gerne paa fem Aar, i København paa fire Aar. Den skal i Provinsen endog nogen Tid have været paa 6—7 Aar. Det første halve Aar af Læretiden har været drøjt; da bestod den nye Læredrengs Arbejde nemlig i at dreje Spindehjulet. Naar man ikke havde nogen Læredreng, der ikke havde været i Lære i et halvt Aar, betalte man et

Fattiglem for at gøre dette Stykke Arbejde; men da man gerne vilde spare de Penge, var det blevet Skik at forlange dette Trællearbejde af den nye Lærling, før han fik Lov at lære Haandværket. Han fik Opholdet hos Mester, men ingen Løn undtagen i det sidste Aar; da fik han enten Svendetøjet eller Penge til at købe det for (i den sidste Tid, der var Lærlinge, var det 100 Kr.). I Læretiden skulde han vise Lydighed og Ærbødighed overfor Mester og Svendene, og der var tre Ting, der var ham strengt forbudt: at ryge Tobak, at gaa med Stok og at gaa med en Pige under Armen.

Den 3. Oktober 1884 fastsatte Indenrigsministeriet følgende Svendestykke: en 6 Garns Line, 25 Favne lang og af Vægt 4 Pund, et Kabelgarn, 160 Favne langt og af Vægt 4 Pund, et Hyssing med 3 Garn, 12 Favne langt, samt en Snor fint Sejlgarn, 30 Favne lang, alt af hvidt Garn.¹⁾ Den 20. August 1891 enedes Mestre og Svende ved et Udvalgsmøde i Haandværkerforeningen i København om følgende Svendep prøve: et 3 Punds Kabelgarn paa 150 Favne, en 6 Garns Line paa 4 Pund og 30 Favne, et Stykke Hyssing paa 15 Favne og en Snor Sejlgarn, ikke tykkere end 6 Snor Garn.²⁾ Denne Prøve varede det meste af en Dag og overværedes af to Skuemestre, gerne de to ældste Mestre i Byen. Aftenen forinden havde den vordende Svend givet et Gilde for alle Byens Rebslagerlærlinge, og efter at have bestaaet Prøven blev han højtideligt optaget blandt Svendene ved en Fest i Svenderherberget. For en saadan Optagelse var der et ganske bestemt Ceremoniel, som nøje overholdtes. Først skulde man jo huske, at naar »Laden«, den Kiste, hvori Lavets Papirer opbevaredes, aabnedes som Tegn paa, at Lavs-

¹⁾ Prot. — Samme Svendestykke angives paa Rebslagermester Peter Jensens Svendebrev af 1. 5. 1883.

²⁾ Prot.

samlingen var begyndt, skulde »Lademestrene« sidde ned og Svendene staa op. Højtideligheden begyndte med, at den yngste Svend, »Junggesellen« rakte den nye en lang Kridtpibe, som var stoppet med Grovtobak, og denne Pibe maatte den unge Fyr saa ryge; nu var han ikke Lærling mere, nu var han Svend, altsaa ikke Dreng mere, men Mand. Saa slog den ældste Svend, »Oldgesellen«, i Bordet med »Skafferstokken« og sagde¹⁾: »Med Gunst for det første: Er der nogen, der haver mod denne Junggesell at klage? (Den nye overtog jo nu Rollen som Junggesell.) Da haver han at klage, medens Regimentet bliver ført; siden bliver ingen Klage mere hørt. Hvo, som ellers klager, er ikke alene hjemfalden til enkelt, men til dobbelt Straf.« Nu fremførte de Svende, som i Løbet af hans Læretid havde grebet ham i Overtrædelse af et af de tidligere nævnte Forbud, Klage imod ham derover, og han maatte betale Bøder herfor. Bøden for at have røget Tobak i Læretiden var en Daler; den var der meget faa, der slap for. Naar den nye Junggesell havde betalt sine Bøder, fortsatte Oldgesellen: »Med Gunst for det andet: Den brave Junggesell haver erlagt sin Bøde, og ingen haver noget at lade ham høre herfor, hverken her til Lands eller udenlands.« Derefter hævdede Oldgesellen »Sct. Hans Bægeret«, hvori var Øl med Sukker, Nelliker og Citron: »Med alle agtede Svendes Tilladelse tager jeg dette Sct. Hans Bæger i min Haand for at drikke den brave Junggesell til. Hjælpe mig Gud for det første — for det andet — for det tredje!« Ved de sidste Ord drak han tre Slurke og rakte derpaa Bægeret til Junggesellen, som skulde tømme det i eet Drag. Imens slog de andre Svende de Mindemønter, som hang paa Bægeret, af, og han maatte saa betale en ny Bøde for at faa Bæger og Mønter gjort

¹⁾ citeret efter Helge Søgaard: »Reberbanen i den gamle By«, »Den gamle Bys Aarbog«, 1932—33.

i Stand. Dernæst skulde han traktere hele Lavet med Bøf, Øl og Snaps, og til sidst maatte han give en Bolle Punch som Straf, fordi han som Lærling havde sagt »du« til en Svend — hvem havde aldrig forglemt sig overfor en nybagt Svend, man havde staaet i Lære med nogle Aar? Junggesellens Mester gav den næste Bolle, som Svendene takkede for ved at synge »Og dette skal være —«, hvorefter Mesteren takkede:

»Skaalen, den var vakker,
Og for den jeg takker.
Jeg drikker den med Fornøjelse.
Held for den, der bejler!
Vind for den, der sejler!

Lykke og Held for vor Rebslagerstand!«

Hvorefter Svendene raabte Vivat for Mesteren.

Kun København, Aarhus og Odense havde zünfftige Lav. I 1842 klager Rebslagerne i Aarhus over, at Rebslagerne i København ikke vil anerkende Svende fra Aarhus som zünfftige.¹⁾ Næste Aar udsteder Københavns Rebslagere da en Bekendtgørelse om, at Svende fra Aarhus har Ret (i København) som Lavssvende.²⁾ Allerede 1825 havde Aarhus Rebslagerlav ført lignende Klage. Dengang blev ingen Afgørelse truffet, fordi den Aarhus-Svend, den københavnske Oldgesell ikke vilde anerkende som zünfftig, forinden atter forlod København.³⁾ Den omtalte Svendeprøve og det dermed følgende Svendegilde maa vi altsaa tænke os afholdt i en af de tre Byer, da jo langt de fleste i Lavstiden søgte derhen for den sidste Del af deres Læretid. Efter Lavsprivilegiernes Afskaffelse 1857 mistede de zünfftige Lav efterhaanden deres Betydning, og Lærlingene afsluttede deres Uddannelse i den By, hvor de havde paabegyndt den.

¹⁾ 2. S. 1947 / 1842.

²⁾ 2. S. 1142 / 1843.

³⁾ 2. S. 3723 / 1825.

Naar den unge Rebslager var blevet Svend, skulde han paa »Valsen«. Han pakkede »Berlinereren« (en aflang Rygsæk), tog Staven i Haand og travede igennem Landet, ja ofte gik hans Rejse videre til Norge, Sverige eller det nordlige Tyskland; men længere gik Rebslagerens Vandringer sjældent. Han havde Bluse paa og Spand-



Oldermand H. O. Hansens Bane paa Dortheavej. 1938.

rem om Livet, saa han altid var rede til at arbejde. Desuden havde han rødt Halstørklæde og en Frakke, hvis tre øverste Knapper skulde være knappede, naar han søgte Arbejde, ligesom naar han deltog i Lavssamlingerne. Naar han kom til en By, gik han til en Reberbane, hvor han gav Mester og Svende højre Haand, medens han førte sin Stav til Hatten med venstre Haand og sagde: »Jeg skal hilse fra Mestre og Svende i — —«, og saa nævnede han i Lavstiden den By, hvorfra han var zünftig Svend, senere den By, hvor han sidst havde ar-

bejdet. Mesteren gav ham derpaa 4—8 Skilling, og hver af de ugifte Svende gav ham en Mark. Gifte Svende gav ikke noget og gav heller ikke Haanden eller, som det kaldtes, »tog ikke mod Kruset«. ¹⁾ Ofte gav man desuden en Skænk Brændevin, Øl og Kage. Det kunde godt give en Rus i en By med mange Baner. Hvor han fandt Arbejde, slog han sig til Ro for en kort Stund; men snart maatte han videre — han skulde jo dog ud at se sig om.

Naar Svenden havde vandret et Par Aar, slog han sig ned i en By, hvor han gerne blev Resten af Livet, hvis han fandt fast Arbejde hos en Mester. Lønnen var for ugifte Svende 5—6 Kr. ugentlig om Sommeren, 2—3 Kr. om Vinteren — foruden Opholdet hos Mester. Naar Svenden giftede sig, flyttede han fra Mesteren for at faa egen Husholdning, og han fik da naturligvis højere Løn. Om Sommeren begyndte Rebslageren at arbejde Kl. 5. ved 7-Tiden holdt han en halv Times Frokost, 12—1 var der Middagspavse, ved 5-Tiden fulgte en halv Times Vesper, og Kl. 7 holdt han Fyraften. Om Vinteren ²⁾ begyndte Arbejdstiden først, naar det blev lyst. Man arbejdede da paa Banen, indtil det atter blev mørkt, og derefter arbejdede man ved kunstigt Lys til Kl. 7 med at væve Gjorde, Grimer o.s.v. En Del af Rebslagerens Arbejde var nemlig Vævearbejde. Rebslagerens Væve, Gjordevæven og Grimevæven, var smaa, simple Trærammer. Hans eneste Redskaber var Gjordekniven, hvormed han slog Islætten fast, og Splejseknagen, som han brugte til at splejse Reb sammen med, hvis han ikke havde saa lange Reb, som Kunden skulde bruge, og til at danne de Øjer, der næsten altid skal være i Enden af Reb, for

¹⁾ Gruss.

²⁾ der varede fra Mortensdag, 11. November til Kyndelmisse, 2. Februar.

at de kan bruges. Disse to Redskaber var ofte af kostbart Materiale: Gjørdekniven af Pokkenholt og Splejseknagen af Ibenholt eller Elfenben. Dog kunde man ogsaa simpelthen bruge en Dyretand som Splejseknag; nu bruges næsten altid Jernknage.

Mesterstykket bestemmes i Lavsartiklernes 4. Post:

Ingen Svend maa antages til Mester, før han har gjort sit Mesterstykke, nemlig: To Skød med fire Dugter og et Hjerte indeni, slaaet paa Kabelvis, 4 Tommer tykke og 50 Favne lange. To Smidder paa Kabelvis, 5 Tommer tykke og 12 Favne lange. Et Kabeltov, 60 Favne langt og 6 Tommer tykt. Dette skal gøres af hans egen Hamp i Overværelse af to Lavsmestre, som skal have flittigt Tilsyn med, at det forarbejdes dygtigt. Og for deres Umage og Tidsspilde skal hver af de bemeldte to Mestre nyde fem Slettedalere. Siden skal af Magistraten udnævnes fire Skippere, som skal udtale sig om det forfærdigede Arbejde, at de (Magistraten) bedre om bemeldte Mesterstykkets Dygtighed kan kende.

1852 bestemte Københavns Magistrat følgende Mesterstykke: et Kabeltov, 60 Favne langt og 6 Tommer tykt, og en Smidde (»Hals«), 12 Favne lang og 5 Tommer tyk.¹⁾ 2. Juli 1874 vedtog Københavns Rebslagerlav følgende Mesterstykke: en 4-slaaet Trosse, 3—4 Tommer tyk efter Opgave, enten hvid eller tjæret. Mesterstykket af 1852 kunde koste Stykmesteren indtil 70 Rdl. i Arbejdsløn. 1874 bestemtes, at han skulde betale 25 Rdl. og erholde den nødvendige Arbejdskraft fra det Værksted, hvor Arbejdet udførtes. »Dog maa det ikke udføres paa et Værksted, som ligger ud til offentlig Gade«. ²⁾

¹⁾ Ved 2. S. 1489/1854.

²⁾ Prot.

Ligesom Hattemageren har en høj Hat, Barberen en Sæbekop, Tobakshandleren en Rulle Skraatobak og Bageren en Kringle, havde Rebslageren ogsaa sit Skilt udenfor sin Butik: tre Ender Reb, der hang ved Siden af hinanden ned fra en vandret Stang.

Der har antagelig altid været Rebslagere i København, da begge det gamle Københavns Hovederhverv, Landbrug og Søfart, derunder Fiskeri, har haft Brug for Rebslagerens Produkter. 1412 oprettedes det første danske »Rebvinderlav« i Malmø, og det fulgtes af flere Lav over hele Landet — ogsaa i København. Den 6. Januar 1564 blev de første Rebslaaerartikler givet. De blev ophævet af Christian IV, der 1613 afskaffede alle Lav. Christian V genindførte Lavene og gav 1682 Rebslaaerne deres Artikler.

Artiklerne indeholder — foruden den sædvanlige Indledning — 19 Poster, hvoraf de 3 første og de 12 sidste er som i de øvrige Haandværkerlavs Artikler. I 1.ste—3.dje Post fastslaaes Lavets Privilegier, Reglerne for Oldermændens Valg og Lavets Beskyttelse mod Bønhaser. I 8.nde—19.de Post gives Regler for yngste Mesters Pligter, Oldermændens Myndighed, Forholdet mellem Lavsbrødrene og mellem Mestre og Læredrenge og Svende og om Svendenes Fattigkasse. I 13.de Post bestemmes, at en Mester ikke maa lade en ny Læredreng arbejde mere end fjorten Dage, før han lader ham indskrive i Oldermændsbogen, og Læretiden sættes til tre Aar. I 14.de Post bestemmes, at en Svend skal tjene, enten inden eller uden Riget, lige saa mange Aar, som for Drengaaarene er specificeret, og dernæst et Aar som Mestersvend her i Staden. Hele Uddannelsen tog altsaa syv Aar. 4.de—7.ende Post er specielle for Rebslaaerne. 4.de Post citeres i Indledningen. 5.te—7.ende Post gengives her:

5.

Ingen i Lavet maa spinde noget Gods, enten for sig eller andre, af andet end dygtig, u-sødrukken Hamp — under Straf af hans Lavsrettighed og tyve Rigsdaler til Børnehuset. Og hvis nogen befindes at slaa Kabeltov eller andet Skibsredskab enten af Hampeblaar, sødrukken Hamp eller anden ond Hamp, han miste sin Ære og Boslod.

6.

Og eftersom det enhver, og i Synderlighed de sej-lende, er højlig anlegen, at Takkel og Tov bliver spundet og lagt uden Bedrag, da skal Oldermændene for hvert Halvaar beskikke to af Lavbrødrene, som i den Tid skal have godt Opsyn med, at enhver Mesters Arbejde bliver gjort rigtigt og forsvarligt, samt at intet til Søfarten brugeligt Gods bliver spundet i Regnvejrr eller om Vinteren i Rimfrost, ej heller paa russisk Manér med at vinde Garnet gennem Vand og Skarn, men at det spindes paa Ruller efter gammel Sædvane. Befindes nogen herimod at handle, bøde han hver Gang ti Rigsdaler, og de to Mænd, som skulde have Opsigt dermed, skal, om de dermed findes forsømmelige, hver Gang bøde fem Rigsdaler. Og naar nogen Skipper køber noget Kabeltov, da skal den Rebslaaer, som sælger det, og de to Mestre, som har været pligtige at føre Tilsyn dermed, da det blev spundet, give skriftlig Forsikring om dets Dygtighed. Fanger den købende nogen Skade paa Grund af Tovets Udygtighed, da svare alle tre Rebslaaere til Skaden.

7.

For at Rebslaaere kan have des bedre Næring og Aftræk (o: Afsætning) paa, hvad de forarbejder, da skal det ganske være forbudt noget nyt Rebslaaer-

arbejde, ihvad Navn det og kan have, her i Riget at indføres. Og maa ej heller nogen uden Rebslaaerne efter tilkommende Nytaarsdag noget Tovværk, lidet eller stort, Liner, Hyssing eller andre Rebslaaerarbejder, med hvad Navn det nævnes kan, enten i deres Boder eller Huse falholde, langt mindre dermed i Husene omløbe. Men det skal være Rebslaaerne tilladt, hvor de sligt kan antræffe, det alene at beholde. Dog forbydes det hermed ingen sejlene, naar han sejler med sit Skiberum til fremmede Steder, der at se sig forsynet med, hvad Takkel og Tov han til nævnte sit Skiberums Fornødenhed kan behøve.

De københavnske Lavsbaner har indtil 1735 alle ligget paa Vesterbro («uden Vesterport»). Inden for Voldene kunde de ikke ligge, da de tog for megen Plads op.

Naar man gaar ud ad Vesterbrogade, vil man, hvis man ser paa den, som om det var første Gang, man saa den, maaske undre sig over den besynderlige brudte Linie i Gadens Profil, der danner Vesterbros Torv: Den nordre Side af Gaden drejer af nordpaa i den Retning, Gaden har til Værnedamsvej, medens den sydlige Side drejer af imod Syd. Hvorfor? Er der Brug for et Torv her? Har den gamle Forstad Vesterbro haft Selvstændighedsfornemmelser og følt Trang til eget Torv? Nej. Begge Sider af den gamle Landevej har oprindeligt drejet af mod Nord (hvorfor, ved jeg ikke). Det er Københavns Rebslageres Skyld, at Vejens Sydside paa dette Stykke nu gaar sine egne Veje.

Allerede tidligt (i det mindste før 1632)¹⁾ fik Københavns Rebslagerlav anvist en Staden tilhørende Grund uden Vesterport for der at anlægge Reberbaner. Grunden

¹⁾ Prot. Anh.

gik fra Landevejen, kaldet Vester Bro, til Stranden, begrænset, foruden af et Plankeværk ud til Vejen og af den gamle Kystlinie, af to Linjer, hvoraf den østlige stod vinkelret paa denne — ikke paa Vejen. Rebslagerne anlagde deres seksten Baner parallelt med den østlige Side-linje, gjorde dem lige lange og byggede deres Spindeboder for Enden af Banerne i en lige Linje der, hvor nu Elias-kirken og dens Naboejendomme ligger. Derved blev der en aaben Trekant mellem Plankeværket og Banerne, som Rebslagerne brugte dels til Køkkenhaver og dels til Græsning for deres Heste og Kreaturer. Videre godt har de nu ikke altid passet deres Haver; thi der klages flere Gange over, at Pladsen bruges som Losseplads eller Mødding.¹⁾ Den vestlige Ende af Pladsen blev bebygget; men da man ogsaa vilde bebygge Resten af Pladsen, protesterede Rebslagerne (se S. 633 og S. 637), og den Dag i Dag er denne Plads ubebygget og kaldes Vesterbros Torv.

Disse Reberbaner (à 620 × 8 Alen)²⁾ havde i Jord-skyldbogen 1779—86 Nr. 10 (Udenbys Vester Kvarter), i 1807 Matrikelnumrene 65—69 og laa mellem nuværende Vesterbrogade, Absalonsgade, den gamle Kystlinje (lidt syd for Halmtorvet) og nuværende Gasværksvej. Trekanten mellem nuværende Eskildsgade, nuværende Absalonsgade og Kysten benyttedes ikke til Reberbaner, men var 1771 udlejet til Møller Niels Willumsen (1795 Møller Dines Nielsen) og til Jens Bech, der var Rebslagersnes Vognmand. Han havde her bl. a. en Kaalhave. I December 1771 fik Rebslagerlavet Fæste paa denne Grund. Fæstebrevet har følgende Ordlyd:

»Som Rebslagerne af forrige Magistrat til Spindeboder og Skibstoves Forarbejdelse mod aarlig Leje

¹⁾ »alskens Urenligheder af døde Kreaturer og anden Uhumskhed, som afgav et lige saa vederstyggeligt Syn, som ubehagelig, Sundheden maaske endog skadelig, Uddunstning.« (Ved 2. S. 650/1822).

²⁾ Ved 2. S. 3655/1855.

til 5 af Raadmændene¹⁾ har været overladt et Stykke Jordsmon, beliggende ved Vesterbro vesten for Brandvænget; og Rebslagerlavets Mestre, saa mange som paa dette Stykke Jordsmon har eller herefter bliver Ejere af Reberbaner og Spindeboder, er bevilget fremdeles at maatte beholde samme i Leje, hvilken Jord i den over Stadens Jorder forfattede Liste er anført under Nr. 10, og saaledes som samme nu befindes og dem i Fæste og Leje overlades, bestaar af følgende Maal og Strækning: Nordre Side 113 Alen, derfra mod Syd 89 Alen, derfra mod Vest 60 Alen, vestre Side 630 Alen, nordre²⁾ Ende ved Stranden 213 Alen, østre Side 696 Alen. Altsaa bliver dette Jordsmon herved i Fæste og Leje overladt Rebslagerlavet til Reberbaner og ej til noget andet Brug, imod at de een for alle deraf svarer i aarlig Afgift 19 Rdl., som tager sin Begyndelse fra sidst afvigte Michaeli og herefter hvert Aars Michaeli under dette Fæstes Forbrydelse rigtig erlægges og til Stadens Kæmner betales. Men skulde det efter kort eller lang Tids Forløb ske, at med Fæstningsværkerne bliver foretaget Forandring, og at noget af Jorden dermed maatte medgaa, maa de Rebslagere, som da maatte have samme i Brug, ikke vente nogen Erstatning for, hvad de derpaa kan have anvendt. «³⁾

Anledningen til Fæstebrevets Udstedelse synes at have været den Forandring, der ifølge Bekendtgørelse ved Pla-

¹⁾ 1771 nævnes: Valeur, Hersleb, Hæseker, Holmsted og Bechmann.

²⁾ maa være Skrivefejl for »søndre«.

³⁾ Afskrifter findes i Fæsteprotokol Nr. 7, S. 71, i Lavets Arkiv og i Stadsarkivet ved 2. S. 3655 / 1855.

kat af 3. April 1771 var sket med Københavns Magistrat, og hvorved Raadmændenes Antal indskrænkedes til fire, ligesom det i Plakatens Paragraf 1 bestemtes, at alle Sportler og Indkomster af Stadens Gods og Jorder herefter skulde henlægges til at formindske de borgerlige Udgifter.¹⁾

1735 blev nogle af Reberbanerne flyttet til Nørrebro. Grunden hertil er at søge i Lavsartiklernes §§ 5 og 6, der bestemmer, at Skibsarbejde kun maa gøres af god, sund Hamp, og at to dertil udnævnte Lavsbrødre, »Besigtelsesmestrene«, skal være ansvarlige herfor. Da disse to jo ikke kan overvaage alt Arbejdet paa alle Banerne (de skal jo ogsaa passe deres eget), bliver det Skik, at man foretager Besigtelse ved at paase, at der hos de Mestre, der giver sig af med Skibsarbejde, ikke findes Blaar eller daarlig Hamp. Men man kan godt spinde de smaa Reb, som bruges ved Landbruget, af Blaar og Hamp af ringere Kvalitet (da et langt Tov ikke holder saa godt, hvis der er daarligt (smaat, uensartet) Materiale deri, som et lille Reb, da Skibstovværk er ude for større Træk end Bondens Reb, og da det forvolder større Skade, om Skibstovværket svigter), og altsaa kan det ikke betale sig at gøre Bondearbejdet af første Klasses Hamp. Vil man give sig af med baade Skibs- og Bondearbejde, maa man derfor have baade god og daarlig Hamp. Men hvorledes skal Besigtelsesmændene saa kontrollere, at der kun bruges god Hamp i Skibstovværket? Man drog da af Artiklernes §§ 5 og 6 den Konsekvens, at samme Mester ikke maatte gøre begge Slags Arbejde paa sin Bane. Men Rebslager Eilert Wesendunck ønskede ikke at indskrænke sig til den ene Slags og fandt da paa den Udvej at holde to Spindeboder, den ene til Skibsredskab, og i den fandtes kun ren Hamp, og den anden til Bonde-

¹⁾ Ved 2. S. 3655 / 1855.

arbejde, hvor han mente at kunne tillade sig at have Blaar og uren Hamp. Dette fandt Oldermænd Jørgen Rasmussen dog ikke betryggende, og paa hans Forestilling paalagde Magistraten Wesendunck den 20. Marts 1726 inden otte Dage at erklære sig, om han vilde arbejde i det store eller lidet. Dog fik han Lov at bruge den Hamp op, han havde.¹⁾ Den 4. August 1727 udstedtes da en kongelig Anordning, at saa længe en Mester vilde forfærdige Bondearbejde og deslige smaa Poster, skulde det være ham forment at gøre Ankertove og andet Skibsredskab; men han skulde alene blive ved det første og ernære sig derved, indtil han formaaede at præstere det større og vigtigere Skibsarbejde. Og de Mestre, som forarbejdede Skibsredskaber og islandske Fiskeliner, maatte hverken i deres Boder eller Huse have andet end god, ren rigisk, Königsberger eller anden god, ren og sund Hamp — under Straf som i Artiklernes § 5.²⁾ Wesendunck giver dog ikke op saa let. Ved Nytaar 1731 ansøger han, da han ikke kan »resolvere sig til at qvitere enten Skibs- eller Bønderarbejde at forfærdige« (han har altsaa siddet den kgl. Anordning overhørig i over tre Aar), om at maatte forfærdige Bønderarbejde i sit Hus i Studiestræde og Skibsarbejde ude paa Banen, hvilket Magistraten jo dog ikke kan tillade.³⁾ 1734 bliver Wesendunck Oldermænd, og han udnævner den 14. Februar 1735, efter at der i lang Tid ikke er sket Inkquisition, to Besigtelsesmænd. De gaar da paa Inkquisition hos de syv Mestre, der forarbejder Skibsarbejde, og beretter den 19. Februar, at i de fire Boder fandtes kun ren rigisk, Königsberger- og Petersborg-Hamp og Kabelgarn; men i de tre Boder, deriblandt Oldermændens og den ene af Besigtelsesmændenes, fandt de ogsaa Hampeblaar og en Del

¹⁾ Pr. 5, S. 442.

²⁾ L. Fogtmann: Kgl. Rescr., Resol. og Collegialbreve, III, S. 631.

³⁾ Pr. 8, S. 384.

Liner og Garn til Bondearbejde. Wesendunck havde dog to Boder, og i den ene havde han kun god Hamp. Den kongelige Anordning, som Rebslagerne saaledes gladelig overtraadte, skulde aldrig blive overholdt; thi d. 10. Juni 1735 afløstes den af et kgl. Reskript, der tillod hver Mester at gøre Skibsarbejde, Fiskeliner og Bondearbejde tillige, men paa de Vilkaar, at i den Bod eller paa den Bane, hvor Skibsredskab blev slaaet, maatte ingen — under hans Lavs Forbrydelse og anden vilkaarlig Straf efter Artiklerne — have andet end god rigisk, Königsberger eller anden god, ren og sund Hamp, for at ingen uren Hamp eller Blaar skulde blive meleret i dette Arbejde. Derimod skulde de af Magistraten lade sig anvise en anden Plads, hvor de kunde gøre Bondearbejde.¹⁾ Rebslagerne reagerede ikke straks overfor dette Reskript. hvorfor Magistraten 26. September maatte formane Oldermændene til at lade de Mestre straffe, der stadig forarbejdede baade Skibs- og Bondearbejde paa samme Sted. Hertil svarede Wesendunck, at han ingen Myndighed havde til at straffe Mestrene. Men nu tabte Magistraten Taalmodigheden og tilskrev Wesendunck den 19. Oktober: »Rekvirenten Sr. Eilert Wesendunck haver med allerforderligst at lade Lavet samle og tilholde enhver, hvad enten det er Mester eller Enke, under 4 Rdl.s Straf, at forklare, om de vil betjene dem af at forfærdige Bønder og andet smaat Arbejde, hvorefter han deres Navne Høj- og Velædle Magistraten haver at tilkendegive, paa det at derefter kan tages fornødne Messures til et for dem bekvemt Sted at anvise, hvor de slig deres Arbejde og de dertil fornødne Spindeboder oprette.« Fem Mestre erklærede at ville forblive ved Bondearbejde paa deres gamle Baner, to vilde forarbejde baade Skibs- og Bondearbejde, naar en bekvem Plads blev dem udvist. Magistraten ud-

¹⁾ Fogtman, IV, S. 249.

viste nu en Plads uden Nørreport (mellem nuværende Nørrebrogade, Møllegade og Guldbergsgade, Udenbys Klædebo Kvarter 53—61), hvor Rebslagerne kunde have Baner til Bondearbejde. Men tre af de Mestre, der vilde forblive ved Bondearbejde, ønskede at beholde deres gamle Baner, medens de to, der vilde gøre begge Slags Arbejde, var villige til at være Magistratens Ordre lydige; dog vilde de foretrække at faa deres nye Baner paa Vester Fællid. De fik imidlertid anvist Banerne paa Nørrebro. ¹⁾ Afgiften heraf blev fastsat til 2 Rdl. om Aaret pr. Bane. ²⁾ Endskønt der intet bestemtes herom i det kgl. Reskript, vilde Magistraten, at alt Bondearbejde skulde foregaa paa Nørrebro, saa altsaa ogsaa de Rebslagere, der kun vilde lave Bondearbejde, skulde flytte derhen. Hans Christensen, der ikke havde Raad til at bygge ny Spindebod paa Nørrebro, søger i Marts 1737 Tilladelse til at blive paa Vesterbro; men Magistraten afslaaer det, da det strider mod Kongens Befaling. ³⁾ Saa sent som 1752 klager Oldermændene over, at nogle af de Rebslagere, som arbejder Bondearbejde, endnu ikke har villet flytte deres Spindeboder fra Vester- til Nørreport; den 8. Januar 1753 anvises da fem Baner paa Nørrebro ved Siden af de tidligere anviste. ⁴⁾ 1773 beder Lavet om, at Banerne uden for Nørreport maa forlænges og fredes, siden de dog giver mere for dem end for Banerne uden Vesterport ⁵⁾, og 1790 beder de om at maatte »blive betaget noget af den Længde ved deres Spindeboder uden Nørreport, som de har at spinde paa ud til Sandgraven.« ⁶⁾ Rebslagermester Søren Buch brød sig dog ikke om at have Bane paa Vesterbro og Nørrebro,

¹⁾ Prot. 1735—50.

²⁾ Pr. 13, S. 200.

³⁾ Pr. 13, S. 545.

⁴⁾ Pr. 23, S. 712. — Pr. 24, S. 12, S. 602.

⁵⁾ Pr. 32, S. 47.

⁶⁾ Pr. 41, S. 533.

og han byggede sig derfor sin private Bane til Bondearbejde ved sin Gaard paa Vesterbro. Oldermændene klager i April 1775 over, at han slipper saa nemt fra det, medens »de andre Mestre maa lade deres Baner uden Vesterport staa ledige og derimod forarbejde Blaar og hvidt Arbejde paa de anviste Steder uden Nørreport«, som han bittert bemærker. Magistraten forbyder Buch at bruge sin private Bane; men Kancelliet erklærer den 4. November s. A., at det ikke kan formenes ham at betjene sig af ommeldte Bane. Trods Magistratens Protest fastholder Kancelliet den 18. Marts 1776 denne Afgørelse. Buch benyttede Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at der ingen Betryggelse var ved at have Banerne liggende saa langt fra hinanden: Rebslager Lynning havde da paa sin Bane uden Nørreport slaaet en Portline af bedærvet Hamp og derefter ladet den føre til sin Bane uden Vesterport for at tjære den.¹⁾ 1775 klager Rebslager Morthorst over, at en Trosse efter Sigende skal være slaaet uden Nørreport og om Natten være ført til Vesterport og tjæret.²⁾ 1791 beder Rebslager Chr. Mariager om Tilgivelse for, at han fra Nørreport har ladet hente 12—14 Pd. Blaar til sin Bane paa Vesterbro for her at slaa et bestilt Tøjr af 150 Favnes Længde, da Banen paa Nørrebro kun er 80 Favne lang. Af kongelig Naade eftergives han denne Gang og betaler 5 Rdl. i Mulkt til de fattige.³⁾ Men 1757 havde Magistraten ikke fundet noget ulovligt i, at to Mestre, Jens Nielsen og Oldermænd Elg, havde spundet 4 Skippund Trosser af Blaar paa deres Baner uden Nørreport og derefter ladet det tjære paa Vesterbro.⁴⁾ I det hele taget gav denne Adskillelse mellem de to Slags Arbejde An-

¹⁾ Pr. 32, S. 425.

²⁾ Pr. 32, S. 583.

³⁾ Pr. 42, S. 545.

⁴⁾ Pr. 25, S. 674.

ledning til adskillig Utilfredshed hos Rebslagerne, der paa alle Maader søgte at komme uden om den. Ved Lavssamlingen Februar 1752 erklærede Oldermændene, at det kgl. Reskript ikke kunde hindre, at de, der arbejdede Skibsarbejde, maatte have Blaar i deres Boder¹⁾, som om det ikke netop var det, det søgte at hindre. 1791 søgte Morthorst Tilladelse til at have en Tjærekedel ved sin Spindebod uden Nørreport til eget Brug; men dette blev naturligvis afslaaet, da det kun er Skibstovværk, der skal tjæres.²⁾ Dette Reskript ophævedes ved kgl. Reskript af 24. November 1830.³⁾

Banerne — eller rettere Grunden — uden Vesterport lukkedes ud mod Vesterbro af et Plankeværk. Det har nok ikke set særlig smukt ud; men der var vist i det hele taget ikke meget smukt ved Vesterbro. Man kan sætte sin Fantasi i Sving ved at tænke paa Forordningen af 7. Maj 1777, hvis 21. Post bestemte, at Urenligheden af Stenbroerne i Forstæderne skulde bortkøres 2 Gange aarlig (den 12. November 1798 forandrede dette til 12 Gange aarlig). For at det ikke skulde se alt for slemt ud, maatte dette Plankeværk vedligeholdes. 1745 repareredes det for 163 Rdl.⁴⁾ og 1756 for 116 Rdl. 2 Mk. 3 Sk. Den sidste Sum betalte Staden, mod at Rebslagerne svarede en aarlig Afgift af 8 Rdl.⁵⁾ Denne Afgift forhøjedes 1773 til 16 Rdl., hvilket dog efter Kæmnerne Hvidberg og Hammerichs Mening (1796) var alt for lidt for at vedligeholde dette kostbare Hegn, næppe tilstrækkeligt til Tjære og Arbejds løn.⁶⁾ Ogsaa Laasene skulde for disse Penge vedligeholdes af Kommunen.⁷⁾

¹⁾ Pr. 23, S. 531.

²⁾ Pr. 42, S. 466.

³⁾ 2. S. 3642 / 1830.

⁴⁾ Pr. 20, S. 45.

⁵⁾ Pr. 25, S. 342.

⁶⁾ Ved Pr. 47, S. 240.

⁷⁾ Pr. 38, S. 305.

Noget af Grunden blev bebygget. Den vestligste Trekant lejedes som omtalt ud, og her byggedes en Mølle, der hed Banemølle. 1722 bebyggede Rebslager Bertel Jacobsen Møller sin Forplads (den ubenyttede Plads foran hans Bane, den vestligste). Dette Hus kaldtes senere Hvide Hest. Der ligger nu Komplekset mellem Vesterbros Torv, Vesterbrogade, Absalonsgade og Svendsgade. 1795 ønskede Kvarterkommissær paa Vesterbro Rasmus Hansen og »Chirurgus og Balbeer« Metscher at bebygge Nabogrundene (det meste af Vesterbros Torv). Rebslager Toxværd havde ikke noget imod at overlade dem sin Forgrund. Men »samtlige Rebslagermestre, som har Baner uden Stadens Vesterport« protesterer den 21. December 1795 mod, at noget af den indhegnede Grund bebygges; thi 1) er det Lavets Grund, som ingen anden kan raade over; 2) vilde de saa ikke mere kunne lukke Portene i Plankeværket om Aftenen; og 3) vil det være alt for brandfarligt, om Vaaningshuse med Ildsteder kommer til at ligge saa nær ved deres tjærede Træhuse, opfyldte med Tjære, Hamp og andre brandfarlige Materialer. »Den sidste ulykkelige Ildebrand, som desværre vil blive baade os og vore Efterkommere i frisk Minde, lærer nok hver Mand at vogte sig for Faren, før den er der.« De har nu betydelige Partier Hamp liggende der, som tilhører Hans Majestæt, de kgl. oktroyerede Kompagnier og partikulære Købmænd; men hvem vilde vel lade Varer af betydelig Værdi ligge i Træhuse saa nær ved andre Bygninger? Kæmnerne tror først ikke paa Lavets Ret til Forgrunden; men ved Opmaaling viser det sig, at Fæstebrevets Maal svarer til hele Arealet, Forgrunden iberegnet. Men har Rebslagerne ikke forbrudt deres Fæsteret til dette Stykke ved ikke at bruge det i Overensstemmelse med Fæstebrevets Bestemmelse, »til Reberbaner og ej til noget andet Brug«, men til Sædeland og Haveplads? Med Hensyn til Brandfaren bemærker

de, at der dog allerede er to Huse med Ildsteder ved Siden af Banerne, nemlig Hvide Hest og Huset ved Banemøllen, og paa Nørrebro har Abraham Borup da faaet Lov at bygge et Vaaningshus med Ildsted tæt uden for Reberbanerne. Desuden koger Rebslagerne jo selv Tjære mellem Banerne. Dog indrømmer de, at Brandfaren ved denne Tjærekogning, medens Folk er til Stede, og antagelig kun i stille Vejr, er mindre end ved en Skorsten, der bruges til alle Tider, endog om Natten, og at der bliver kortere Mellemrum mellem de ønskede Huse og Banerne end mellem disse og de allerede værende Huse. Imidlertid anbefaler de stærkt Bebyggelse af denne Grund, 1) fordi det vil blive pænere med Huse end med Plankeværket, 2) fordi man derved kan blive forskaanet for den Affaldsdyng, Rebslagerne trods Advarsler lader henligge der, og 3) fordi Udgiften til Plankeværket derved vil kunne spares; det bliver dyrt, naar Plankeværket ældes — med de høje Tømmerpriser! Magistraten tog dog Hensyn til Rebslagersnes Protest, og Pladsen blev aldrig bebygget. ¹⁾

Derimod byggede Rebslagerne selv paa deres Baner. For Enden af hver af de seksten Baner laa en Spindebod, imellem Banerne laa Tjærehuse (Tilladelse til at bygge disse blev givet 1692)²⁾ og Drøg (Tørreboder), og 1755 byggedes de to første lukkede Baner.³⁾ Vejviseren 1784 nævner fem Træbaner udenfor Vesterport. Da Anthon Toxværd den 11. Juni 1795 tilskødede Niels Jensen Reberbane Nr. 3, beskrevet Bygninger og Inventar saaledes i Skødet: Bygninger: 1) En *Reberbane*, 600 Alen lang, $8\frac{1}{4}$ Alen bred, inddelt i 120 Fag Bindingsværk med Bræder beklædt og tækket med Planker. Under For-

¹⁾ Pr. 47, S. 240.

²⁾ Prot. Anh.

³⁾ Pr. 24, S. 670. — Pr. 25, S. 171. Se ogsaa Pr. 27, S. 288, Pr. 28, S. 18 og S. 328.

stykket er rundtom nedrammet Pæle i Jorden, indtappe i Jordstykket. I bemeldte Bane er nedgravede i Jorden 61 Standere, som gaar op til Bjælkerne og er af Spær med Jernankre for at stive Banen. Paa begge Sider er 80 Luger, 3 Porte, hver med 2 Halvdøre, samt 3 Døre, alt med behørigt Beslag. I samme findes 2 Pæle og en Bom af Eg med Stivere til Tovenes Slagning. 2) Ved Midten af Bommen et grundmuret *Tjærehus*, teglhængt, 24×9 Al., 12 Fag. Deri 2 aabne Skorstene, ved den ene en indmuret Kobberkedel paa 10 Tønder med Jernramme og Dør for; over Ildstedet en Hvælving til Ildens Konservation. Derved en grundmuret *Drøg* med Hvælving over, hvori 2 Bilæggerovne med Ramme og Dør af Jern, for hver af dem en Hvælving over Indgangen til Ilden og for Drøgen en stor Jerndør med Jernramme. Ved Tjærekedlen er en Opstander af Egetræ med Skiver, hvori sidder en Staalsaks, hvorigennem Garnet trækkes af Tjærekedlen ved et Spil, der staar i den anden Ende af Tjærehuset og er til at trække af Heste; en Port med 2 Halvporte og 2 Døre med Beslag. 3) Derved en Bygning, 16×9 Alen, 8 Fag, til Vognremiser og *Hestestald* med de behørige Krybber m. m. Bindingsværk, beklædt med Bræder, brolagt, teglhængt, Loft af pløjede Bræder; Stalddør, dobbelt Port, 2 Luger. 4) For Enden af Reberbanen mod Broen (Vester Bro) en *Spindebod*, 21×12 Alen, 14 Fag Bindingsværk, beklædt med Bræder, teglhængt o.s.v. 5) Et lidet *Vognskur* herved, $7 \times 3\frac{1}{2}$ Alen, 4 Fag. 6) For Indgangen og Indkørselen til Reberbanen og de her anførte Bygninger et *Plankeværk* med 2 halve Porte og en Dør med Beslag. Bygningerne var assurerede i Købstædernes Brandkasse for 10,600 Rdl. — Inventar: Et Slaghjul med Metalbøsninger, Jernsvingler og Snore. 2 Planker med Metalbøsninger til Slaghjulet, et Kabelgarnshjul, 3 Smaagodshjul, 2 Agterspil, 10 Kabelgarnsruller, 37 Kroge, 12 engelske Trosse-

dreve, 12 adskillelige do., 12 adskillelige Stildreve, 48 Kabelgarnsdreve, 9 Hyssingdreve, 6 Mærlingdreve, 12 Sejlgarnsdreve, 3 Nigarnsdreve og 3 Tolvgarnsdreve, 29 Mikkehoveder (S. 614) paa højre Side, 27 paa venstre, 6 Toppe, 4 Topslæder, 4 Tovslæder og 1 Slæbeslæde, 21 Bænke, 3 Linehasper og 4 Trossehasper, 40 Vævlestokke af Bambus (smaa Pinde til at sno Rebet med), 4 Hampehegler, 1 Arbejdsvogn, 1 Enspændervogn, 1 Garnvogn, 1 Sprøjte, 6 Brandspande, 3 Stiger, 1 Hjulbør m. m. ¹⁾)

Rebslagerne har — i det mindste i Danmark — altid yndet at have Haver ved deres Baner. Ogsaa paa Vesterbro fandt Rebslagerne en Biindtægt ved Have- og Landbrug. I Sommeren 1736 klager Rebslager Hans Christensen over, at de andre Rebslagere har nedlagt deres Plankeværker og indrettet deres Forpladser til Fællede til deres Heste. Men Christensen »behøver sin Jord til Kaalhave for derved at have noget til Vinterføde for sig og sine Folk«, hvorfor hans to Naboer atter maa indplanke deres Jorder.²⁾ 1749 beklager tre Naboer sig over, at Rebslagerne ikke tøjrer deres Kvæg.³⁾ Og 1754 klager Oldermænd Elg over, at en Del af Mestrene giver andre Tilladelse til at have Heste og Køer paa Græs paa Reberbanerne, hvilket »forarsager Confusion og Uorden og giver Lejlighed til Tyverier om Nattetide.«⁴⁾ Rebslager, Kammerraad Hans Alstrup klager i August 1790 over, at Rebslager Toxværd har optaget en Alstrup tilhørende Ko og derefter paastaet i Løsningspenge først 10, siden 2 Rdl., uagtet hans Hegn er et skrøbeligt Plankeværk af gamle Lægter. Ved Magistratens Mægling lover Toxværd at udlevere Koen uden Betaling og Alstrup at tøjre den.⁵⁾

¹⁾ Ved 2. S. 3655 / 1855.

²⁾ Pr. 13, S. 83.

³⁾ Pr. 22, S. 455; lignende Klage 11. 6. 1770. Pr. 30, S. 430.

⁴⁾ Pr. 24, S. 512.

⁵⁾ Pr. 42, S. 8.

Rebslagerne satte Pris paa denne Jord og forsvarede deres lille Kolonihave. 1822 søgte Slagtermester Svendsen, der af Fru Toxværd havde købt Reberbanegrunden Nr. 67, at faa overladt en lille Bid heraf for at kunne rette sit Grænseskel ud. Men Oldermændene protesterede, og paa Magistratens Indvending, at dette Jordsmon da ikke kunde være nødvendigt til Reberbane, naar det dog afbenyttedes som Have, svarede Oldermændene, at det var uundværligt, naar der skulde opføres en Pakbod, »som egentlig hører til en velindrettet Reberbane«. Svendsen fik derfor ikke denne Stump Jord; Pakboden blev dog aldrig opført.¹⁾

Der var forskellige Ulemper for Rebslagerne ved at have deres Baner uden for Voldene. Turen fra Hjemmene inde i Byen til Banerne forekom Datidens Mennesker at være en urimelig lang Vej til Arbejdspladsen. Vejforholdene derude var ikke altid gode. Den 29. Marts 1780 beder Oldermændene om, at man ved Vesterbros Istandsættelse vil nøjes med at brække det halve af Vejen op ad Gangen; han gentager denne Ansøgning den 18. Maj, og den 5. Juli s. A. beder han om, at »den gamle Kongevej uden Vesterport« dog maa blive istandsat, »da det ellers ikke uden Vognenes Ruin er muligt at transportere svære Tove og Materialier ad denne Vej fra og til Reberbanerne«. ²⁾ Behageligt var det naturligvis heller ikke, at de Bygninger, Rebslagerne rejste derude, skulde brændes af, hvis en Fjende nærmede sig Byen, hvilket jo virkelig skete 1658 og 1807. Men den største Ulempe var vel nok, at de daglig skulde frem og tilbage gennem Portene.

¹⁾ 2. S. 650 og 2673 / 1822.

²⁾ Pr. 34, S. 316 og S. 421.

PORTENE.

Hver Vogn, der kørte gennem en af Portene, skulde erlægge Port- og Passagepenge. Det betød altsaa en Ekstraudgift, hver Gang Hamp skulde køres ud til Banen og færdigt Tovværk ind i Byen. Oldermænden søger 1778 og 1801 om, at Lavets Arbejdsvogne maa passere gennem Portene uden at erlægge Passagepenge; men Justermesteren finder ingen Grund hertil.¹⁾ Det var ogsaa ubehageligt for de Rebslagere, der var saa svagelige, at de ikke kunde taale at gaa den lange Vej. Gang paa Gang søger Rebslagermestre om fri Passage gennem Portene formedelst Svaghed; undertiden bevilges Ansøgningen, undertiden afslaaes den.²⁾ — 1782 søger og faar to Mestre Fritagelse for Passagepenge for de Haandværkere, der arbejder paa deres afbrændte Baners Opbygelse.³⁾ — Rent galt var det da, naar man tilmed skulde betale Accise af Varerne. 1812 klager Oldermænden over, at Konsumptionsbetjenten ved Nørreport forbyder Rebslagermestrene at indføre deres Arbejder fra deres Banner, da han mener, de ikke er stemplede. — Om Helligdagene kunde man heller ikke gaa gratis gennem Portene, og Følgen deraf var, at Bannerne da laa hen uden Tilsyn, hvilket fremmede Tyveri. 1737 beder Oldermænden derfor om, at hver Mester maa faa et Tegn, der giver hans Folk fri Passage gennem Portene imellem Prædikenerne paa Helligdage, og Justitsraad Torm lover at foranstalte det.⁴⁾ Det synes ikke, at Politimesterens Foranstaltning har baadet stort; thi 1752 beder Oldermænden om, at enhver Mester maa nyde fri Passage gennem Portene for en Dreng til at have Opsigt ved deres Reber-

¹⁾ Pr. 33, S. 539. — 2. Hvf. 146 og 279/1801.

²⁾ Pr. 36, S. 67. — Pr. 38, S. 23. — Pr. 35, S. 669. — Pr. 37, S. 124. — Pr. 52, S. 402.

³⁾ Pr. 35, S. 290 og S. 540.

⁴⁾ Pr. 14, S. 101.

baner (aabenbart paa Søn- og Helligdage), og Magistraten bevilger seks Personer denne Frihed.¹⁾ — Portene lukkedes jo om Natten, og Rebslagerne kunde ikke begynde deres Arbejde, før Portene aabnedes, og de maatte holde op, før Portene atter lukkedes. 1775 beder Oldermændene Magistraten udvirke, at Vesterport maa staa aaben lige saa længe som Nørreport, da Rebslagerne og dermed de søfarende lider ved den tidlige Lukning; men derved er intet at gøre.²⁾ 1798 anmoder Oldermændene om, at Vesterport om Vinteren maa aabnes en Time før den fastsatte Tid eller dog i det mindste senest Kl. 7 Morgen.³⁾ — Portene kunde ogsaa byde paa andre Ulemper: Juni 1763 faar Rebslagerne uden Vesterport Ordre til ikke at køre med mere end 4 Skippund gennem Vesterport, da dennes Hovedbro ikke er saa stærk.⁴⁾

UDSALG.

Arbejdsdelingen mellem Rebslagerne og deres Koner var den, at Mændene slog Rebene, og Konerne solgte dem, d. v. s. Smaatingene, Bondearbejdet. Konerne sad »fra Arilds Tid« fortælles der — vel nok med en mild Overdrivelse — paa Gammel Torv, hvor Politimesteren havde anvist dem 10 Stader ved Springvandet. 1719 klager Rebslagerne over, at Torvemesteren ikke tillader dem at staa paa Torvet.⁵⁾ 1725 beder Oldermændene om, at seks af de Mestre, som altid har siddet paa Gammel Torv, fremdeles maa faa Lov at sidde der, de tre for den venstre og de tre andre for den højre Ende af Raadhuset; men de

¹⁾ Pr. 23, S. 606.

²⁾ Pr. 32, S. 516.

³⁾ Pr. 50, S. 496.

⁴⁾ Pr. 26, S. 611.

⁵⁾ Pr. 2, S. 159.

faar nu anvist Stader paa Nytorv.¹⁾ Derimod faar de Mænd og Koner, som tidligere har siddet paa Gammel Torv og solgt gammelt Jern, ikke Lov at sidde paa Nytorv.²⁾ 1733 klager en Del Rebslagerkoner i deres Mænds Fraværelse over, at Politimester Torm har forbudt dem at falholde deres Rebslagerarbejde paa Gammel Torv, hvilket dog i 70 Aar og derover har været Rebslagerne tilladt. De beder om at faa anvist 9 Stader paa Gammel Torv, og Magistraten lover at være betænkt derpaa.³⁾ Men 1739 bliver de dog fordrevet fra deres Stader paa Torvet. Oldermænden beder da den 11. Juni 1739 om, at de maa faa anvist et andet Sted paa Gammel Torv, helst »tværs over for Justitsraad Seckmans Gaard inden for Rendestenen«. Hvis de flyttes længere bort, kommer Landmanden ikke til dem, men til omløbende Fuskere.⁴⁾ De faar anvist Stader, de fleste ved Vestergade, men de tre ved Hjørnet af Nørregade. Disse tre er meget utilfredse hermed, da Landmanden formedelst Valbyernes og andre Vogne ikke kan komme til dem.⁵⁾ 1786 beder Oldermænden om Tilladelse for Lavet til at flytte til de Steder, de forhen har haft ved Vandspringet paa Gammel Torv. »Herved er intet at gøre«, svarer Magistraten.⁶⁾ Men fire Aar efter lykkes det dog; thi i Marts 1790 gentager Oldermænden denne Begæring, og den 23. Juni s. A. takker han, fordi Stadens Kæmner nu har anvist Lavets Mestre de ønskede Stader.⁷⁾ Men det var kun et begrænset Antal Rebslagere, der kunde faa Stader paa Torvet. 1732 beder Wesendunck, der da havde haft Bor-

¹⁾ Pr. 5, S. 194.

²⁾ Pr. 5, S. 237.

³⁾ Pr. 11, S. 72.

⁴⁾ Pr. 15, S. 169.

⁵⁾ Pr. 15, S. 262.

⁶⁾ Pr. 38, S. 305.

⁷⁾ Pr. 41, S. 390 og S. 566. /

gerskab i 8^{1/2} Aar, men endnu ikke havde opnaaet et af de attraaede Stader, om han kan faa Lov at leje Slagterbod Nr. 3 ved Vejerhuset (Snaregade) for et Aar for der at sælge gode Rebslagervarer, som han i Studiestræde, hvor han nu bor, ingen Aftræk har paa.¹⁾ Senere udvidedes dog Stadernes Antal, ja man gik saa vidt, at endog Frimestre fik Stader ved Siden af Lavets Mestre, hvilket fortørnede disse i høj Grad. 1771 faar Frimester Peder Hansen Stade paa Gammel Torv; men Oldermændene mener den 24. April 1771 og 18. August 1773, at han lige som Frislagterne bør sidde paa Nytorv (der laa skjult bag Raadhuset, og hvor der ikke var megen Færdsel); men Magistraten svarer: »Hun (det var jo Konen, der sad der) kan ej forbydes Stade.«²⁾ 1790 spørger Oldermændene, om ikke Rebslagerne uden for Lavet bør sidde andre Steder; men derved er intet at gøre.³⁾ Det har nu ikke altid været behageligt for Rebslagerkonerne at sidde hele Dagen under aaben Himmel. I Februar 1719 beder Rebslagerne om at maatte faa et Skjul over Hovedet »for at conservere deres Varer paa Torvet for Regn.«⁴⁾ I Februar 1738 klager Oldermændene over den Besværlighed, som falder for deres Hustruer, der sidder ved Raadstuemuren med Arbejde, idet Kulde og haardt Vejr trænger dem om Vinteren, og det, at de om Aftenen maa indlægge deres Varer hos en Kældermand i Nærheden, foraarsager adskillige Stridigheder. Han beder derfor, om der maa »oprettes« 10—11 faste Boder fra Jernværket paa Gammel Torv »af en 2 Alens Distance til hver Bod« (hvilket vel vil sige, at hver Bod skulde være 2 Alen bred), opbyggede af Bræder og forsynede med Døre og Lukkelse. Selvfølgelig vil de betale en saadan

¹⁾ Pr. 10, S. 126.

²⁾ Pr. 30, S. 652. — Pr. 32, S. 16.

³⁾ Pr. 41, S. 566.

⁴⁾ Pr. 2, S. 161.

aarlig Afgift, som Magistraten vil kræve derfor; men Magistraten gaar ikke ind paa Planen.¹⁾ — De tog ogsaa paa Marked med deres Varer. 1759 beder Oldermændene om, at det maa befales, at ingen af Lavmestrene maa lade fremmede rejse til Markederne med deres Arbejde, men at de enten skal rejse selv eller sende deres Kone, Børn eller Tjenestefolk.²⁾ — 1807 klager Karen afgangne Rebslager Mariagers over, at der paa Vestergade, hvor hun bor, i lang Tid har været etableret 6 Stader, hvor Folk, dels af Lavet, dels af det Borgerlige Artilleri, udsælger Rebslagerarbejder og derved saa aldeles betager hende hendes Næring (hvoraf hun i 35 Aar har svaret Næringsskat), at hun paa sine gamle Dage ser sig udsat for at lide Mangel. Især tror hun sig beføjet til at klage over Rebslager Svendsen, der bor paa Kultorvet, hvor han formedelst den stærke Færdsel ikke kan mangle Afsætning, men ikke desto mindre falbyder sine Varer fra to af de nævnte Stader. Hun beder derfor om, at »Udsælgerne« eller i det mindste nogle af dem maa faa anvist Stader paa et offentligt Torv.³⁾ Samme Aar søger Søren Christensen Tilladelse til at have Stade til Udsalg af sit Rebslagerarbejde udfor Kælderen under Stedet »3 Hjorter« paa Vestergade, da han er blevet enig herom med Kælderen Lejer.⁴⁾ Den 23. Februar 1835 spørger Oldermændene: 1) Maa en Mester holde mere end eet Udsalgssted? 2) Maa han overlade dette til andre handlende, f. Eks. Marskandisere? Svar ad 1): Se Raadstueplakat af 12. November 1798: »Da mange og næsten de fleste Haandværkere her i Staden for at kunne erholde de til Bolig og Værksted fornødne Lejligheder til taalelige Priser er nødsagede til at søge dem i Baghuse

¹⁾ Pr. 14, S. 210.

²⁾ Pr. 26, S. 405.

³⁾ 2. S. 788 / 1807.

⁴⁾ 2. S. 1100 / 1807.

og de øverste Etager i afsidesliggende Gader og i Udkanten af Byen, hvor deres Afsætning kun er liden, har det allernaadigst behaget Hs. kgl. Majestæt ved Reskript af 9. ds. at tilmelde, at enhver Haandværksmester her i Staden maa falholde og sælge det af ham forfærdigede Arbejde saavel i det Hus, hvor han bor og holder Værksted, som i en Butik, naar han enten paa et offentligt Sted, hvor intet fra Politiets Side derimod er at erindre, eller i et andet Hus kan forskaffe sig samme«. ¹⁾ Ad 2): Iflg. Plakat af 4. Novbr. 1790²⁾ har Marskandisere Lov at handle med sligt. ³⁾

STRIDIGHEDER.

Rebslagerne havde en Kilde til evig Splid i Besigtelserne (Artiklernes § 6). 1719 andrager Oldermænden, at der er fundet udygtig Hamp hos nogle af de Mestre, der forarbejder Skibsarbejde, og spørger, hvorledes han skal forholde sig dermed. Magistraten svarer, at han skal lade gøre Besigtelse efter Lavsartiklerne og derefter gøre Indberetning til Magistraten. ⁴⁾ Der sker dog foreløbig ingen Indberetning; Forholdet var umuligt, indtil Adskillelsen af de to Slags Arbejde kom 1735. 1729 foretager Wesendunck dog sammen med to andre Mestre egenmægtig en Inkquisition hos de andre Mestre, som vækker disses harmfulde Protest. ⁵⁾ Og saa snart han bliver Oldermann, lader han afholde den tidligere omtalte Inkquisition. I Maj 1736 klager han over, at Nicolai Johansen har slaet gammelt Garn i en Portline⁶⁾, to Maaneder efter klager Nicolai Johansen over, at han (Olderman-

¹⁾ Raadstueplakater 1791—1800, Nr. 208.

²⁾ do. 1772—90, Nr. 381.

³⁾ 2. S. 721 / 1835.

⁴⁾ Pr. 2. S. 185.

⁵⁾ Pr. 8, S. 342.

⁶⁾ Pr. 13, S. 28.

den) vilde bruge uren Hamp¹⁾, og atter to Maaneder senere klager Wesendunck paa Nicolai Johansens Angivelse over, at Johan Jensen har ladet gøre Skibsarbejde af uren Hamp.²⁾ Og saaledes fortsættes Striden. De gaar alle lige op ad hinanden, kan se hinandens Arbejde, og naar én har angivet en anden, kontrollerer denne jo meget nøje ham og venter blot paa at gøre Gengæld. 1735-Lovens Straffebestemmelser om Lavets Forbrydelse blev dog aldrig bragt i Anvendelse. Sagerne afgøres undertiden med Bøder (2—5 Rdl. til Lavets fattige), ofte blot med Advarsler. Wesendunck faar den 1. August 1736 at vide, at han herefter maa entholde sig fra slig utilladelig Handel, saafremt han ikke vil tabe sin Lavsrettighed; men ellers nævnes denne Straffeforanstaltning slet ikke.

Forholdet mellem Rebslagerne var ikke altid idyllisk. Noget af det første, Magistratens Resolutionsprotokoller fortæller os om Rebslagerne, er om en Strid mellem Oldermænd og Bisidderne, som dog bliver forliget.³⁾ Der var et Par urolige Hoveder blandt Mestrene, som forarsagede en Del Splid. Det første var den ofte omtalte Eilert Wesendunck, der vækker sine Kollegers Vrede, først ved sin ulovlige Inkquisition og senere, da han er blevet Oldermænd, ved de lovlige. 1733 klager Bertel Jacobsen Møller over, at han, Wesendunck, ved en Lavssamling (»der lignede et Fisketorv«) havde overfuset og over-skældt ham, ja udfordret ham til Slagsmaal, blot fordi han, Møller, havde sagt, at det var ubilligt, at Wesendunck m. fl. forarbejdede baade Skibs- og Bondearbejde.⁴⁾ 1737 klager Wesendunck over Rebslager Johan Jensen, som har udskældt hans Kones Broder for en Kanalje, og hans Søn har overfaldet ham med at løbe

1) Pr. 13, S. 135.

2) Pr. 13, S. 201.

3) Pr. 2, S. 211.

4) Pr. 10, S. 753 med Bilag.

ham paa Armen, slaa ham over Panden, saa Huden er afgaaet, og flækket hans Tømmelfinger. Jensen klager til Gengæld over, at Wesendunck har udskældt ham og hans Søn for Kanaljer.¹⁾

Københavns Rebslagerlavs uroligste Hoved var Hans Jørgen Morthorst. Hvis jeg vilde citere det lille Hundrede Notitser, Resolutionsprotokollerne bringer om ham, med Bilag, kunde denne Artikel let blive dobbelt saa lang, som den nu er. Han sloges med alle. Af Naturen maa han have været Kværlant; men det øvrige Lavs Sammenhold mod ham og stadige Chikanerier og Politimesterens skarpe Holdning overfor ham synes til sidst at have gjort ham næsten sindssyg. De øvrige Rebslagere kan ikke frikendes for Skyld i deres Mellemværende med Morthorst. De hang sammen som Ærtehalm. Naar alle staar mod én, er det naturligt at søge Fejlen hos den ene. Men Rebslagernes Sammenhold mod Morthorst skyldtes for en stor Del, at de fleste var knyttede sammen med Slægtskabs- eller Svogerskabsbaand. Morthorst klager Gang paa Gang herover, og Oldermænd Chr. Mariager skriver selv i 1780, at kun een Mester paa Nørrebro (foruden Morthorsts Søn) er uden for hans Familie og Svogerskab.²⁾ Paa Vesterbro var der 5 Mestre: 1) Oldermænd Mariager, 2) dennes Svigersøn Lynning, 3) »deres fortrolige Frænde« Buch, 4) Morthorst og 5) Alstrup.³⁾ Foruden Morthorst og Søn var der altsaa kun to Rebslagermestre i København, der ikke hørte til »Familien«. — Det første, vi hører om Morthorsts Besværligheder, er, at han i September 1770 klager over, at Oldermænd Geertsen, da han kom ind et Sted, hvor Morthorst var, har begejnet ham slet uden nogen Aarsag

¹⁾ Pr. 13, S. 736.

²⁾ Ved Pr. 34, S. 335.

³⁾ Ved Pr. 34, S. 140.

og sagt, at han straks maatte springe over hans Stok eller Kaarde.¹⁾ Forholdet mellem dem maa allerede da have været daarligt. Den hyppigste Grund til Stridighederne og Midlet til stadig at holde dem vedlige er Besigtelserne. Gang paa Gang klager Besigtelsesmændene (af »Familien«) over slet Hamp hos Morthorst²⁾, og han retter lignende Beskyldninger mod sine »Efterstræbere«.³⁾ Han ligger ogsaa i Strid med andre end sine Lavsbrødre. 1772 fornærmer han Svendene ved at sige, at de er rent gale, efter at de har fået Skilt og Herberg.⁴⁾ 1774 klager Svenden Johan Nielsen over, at Morthorst og hans Søn har voldeligt overfaldet ham i hans Arbejde samt ladet ham i 13 Dage arrestere, hvoraf han dog som befunden uskyldig er løsladt.⁵⁾ 1784 prygler han en af sine Svende, fordi han har spundet ujævnt Garn, og Svenden ønsker ham derfor mulkeret; men det bliver nu Svenden, der maa betale 1 Rdl. i Mulkt til Svendenes Fattigkasse.⁶⁾ Den 9. December 1781 er der Ildebrand paa Reberbanerne, og Morthorst benytter denne Lejlighed til at klage over Vesterbros Vægtere, fordi de ikke kom af sig selv, men maatte hentes fra Værtshuset hos Peits.⁷⁾ 1782 klager Stadshauptmand Jürgensen over, at Morthorst har kaldt ham og Borgerofficererne for Slyngler.⁸⁾ Han ligger i Proces med sin Broder⁹⁾, med Mægler og Vejer¹⁰⁾, med sin Nabo¹¹⁾, med

¹⁾ Pr. 30, S. 502.

²⁾ Pr. 32, S. 487, S. 540, S. 571, Pr. 33, S. 634, Pr. 34, S. 134, S. 236.

³⁾ Pr. 32, S. 490, S. 583, Pr. 34, S. 271, S. 353, S. 357.

⁴⁾ Pr. 31, S. 317.

⁵⁾ Pr. 32, S. 326.

⁶⁾ Pr. 36, S. 445.

⁷⁾ Pr. 35, S. 256.

⁸⁾ Pr. 35, S. 337.

⁹⁾ Pr. 30, S. 288, S. 315 og S. 318.

¹⁰⁾ Pr. 30, S. 172 og S. 265.

¹¹⁾ Pr. 31, S. 169 (og S. 254).

Hørkræmmer Niels Hviid¹⁾ og med sine Sønner og sin Svigerdatter.²⁾ (Sønnen Otto (Rebslagermester) ind-sættes paa Familiens Forlangende mindst tre Gange i Møns Tugthus).³⁾ Han viger heller ikke tilbage for det kriminelle. 1773 vil han have sin Svend til at under-skrive en Attest om, at der kun bliver brugt ren Hamp til Skibsarbejde; men det vil Svenden ikke mod sit bedre Vidende, hvorfor Morthorst afskediger, udskælder og slaar ham.⁴⁾ Og 1784 skriver han Oldermænd Chr. Mariagers Navn under et Brev til Grossererens Formand.⁵⁾ Værst var det dog, at han stadig overtraadte Artikel 5. Derfor bliver han den 27. Oktober 1773 suspenderet fra Oldermændseembedet, og den 1. Juni 1774 idømmes han 100 Rdl. i Mulkt, Halvdelen til Lavets Kasse, Halvdelen til Vor Frelzers Kirke.⁶⁾ Ved Lavssamlingen den 6. Oktober 1775 forsøger han at tilintetgøre den kgl. Benaadning af 1. Juni 1774, lægger Haand paa Magistratens Repræsentant ved Samlingen, Raadmand Balthasar Schiøtt, og erklærer, at det er en Skælm, der har skrevet den kgl. Benaadning.⁷⁾ 1782 opdager Politiet ved en Inkquisition paa Reberbanerne, at Morthorst har overtraadt Forordningen af 18. December 1751 angaaende Omgang med Ild paa det dumdrigeste, og ved Inkquisitionen udøser Morthorst de skammeligste Skælds- og Truselsord mod Politiajudtanten og Betjentene, ja mod selve Politimesteren. Herfor idømmer Højesteret ham 1 Maanedes Rasp-

¹⁾ Pr. 31, S. 406.

²⁾ Pr. 35, S. 33, S. 142, S. 365, S. 607, Pr. 36, S. 470, S. 761.

³⁾ Pr. 37, S. 161, S. 232, S. 447, S. 447, Pr. 38, S. 270, Pr. 39, S. 362, Pr. 40, S. 12, S. 455, Pr. 43, S. 577, Pr. 45, S. 63, S. 399.

⁴⁾ Pr. 32, S. 19.

⁵⁾ Pr. 36, S. 502.

⁶⁾ Pr. 32, S. 47. — Carl Bruun: Samlinger til Kjøbenhavns Historie, IV, S. 111 (Sjæll. Tgnls. 416 / 1774).

⁷⁾ Pr. 32, S. 540. — Bruun, l. c. IV, S. 111 (Sj. T. 848 / 1775).

husarbejde. Dog ved kgl. Benaadning af 2. Juli 1783 forandres Straffen til en Mulkt paa 100 Rdl., Halvdelen til Vor Frelsers Kirke, en Fjerdedel til Politikassen og en Fjerdedel til Politibetjentene.¹⁾

Een stor Triumf havde Morthorst: Hans idelige Klager over det lidet betryggende i, at de beslægtede kontrollerer hinanden, og hans gentagne Krav om, at udenforstaaende skal deltage i Besigtelserne²⁾, fører til, at Kong Christian VII den 7. August 1782 udsteder Befaling om, at Magistraten herefter hvert Fjeringaar skal udnævne to Rebslagermestre, »som skal have Opsyn med de til Tovværk paa Reberbanerne uden for Vesterport forbrugende raa Materialer, samt efterse og paaskønne, at de er gode og dygtige Købmandsvarer, til hvilken Forretning tillige af eder, efter rigtig Omgang, skal udnævnes en Skipper og (en) Hørkræmmer for at dømme om Tjærens og Hampens fulde og bekvemme Godhed, om den rette Sort rigisk eller Petersborg-Hamp efter Tovets Beskaffenhed dertil tages, og om denne er ren, sund, duelig og vel heglet, inden den sættes i Brug. Men naar Tovet engang er forfærdiget, indsmurt og fuldt i Stand til Aflevering, vil Vi, at Rebslagere og tildels Skippere som de, der omgaas med Tove og bruger, alene skal bedømme deres Styrke, samt hvorledes ethvert Tov af sit Slags befindes, om det forsvarligt er slaget, hverken for løst eller for krap³⁾, om det har den rette Tykkelse, bestemte Længde og Finhed af Garn ifølge Tovværkets forskellige Kaliber, om Garnenes Antal er rigtigt og afpasset efter dets adskillige Dimensioner, om Bindslerne ej befindes for svære eller for overflødige, og endelig om det under Arbejdet har faaet den behørig Kvantitet Tjære og ej mere eller min-

¹⁾ C. Bruun, l. c. IV, 252 (Sj. T. 2 / 1782, 461 / 1783).

²⁾ Pr. 32, S. 576, S. 583. Pr. 34, S. 140, S. 170, S. 267, S. 357, S. 368. Pr. 35, S. 145, S. 308.

³⁾ for stærkt snoet (Molbech).

dre, hvilket de af eder udnævnedes Rebslagermestre til- ligemed Skipperne skal, til Køberens paalidelige Betryg- gelse, bevidne saaledes, som de i alt Fald trøster sig at ansvare.«¹⁾ I Befalingens Indledning nævnes, at den gives efter Morthorsts Begæring, »da der ellers . . . let kan ske Underslæb med Oldermændens eget og de ham be- slægtedes Arbejde.« Herefter udnævntes altsaa til Besig- telse foruden to Rebslagere ogsaa en Hørkræmmer og en Skipper²⁾, og det kunde endda (som i 2. Kvartal 1785) ske, at begge Rebslagerne var fra Nørrebro³⁾; thi nu var det Magistraten, der udnævnte dem.

Skønt man skulde tro, at Rebslagerhaandværket maat- te virke beroligende paa dets Udøvere, træffer vi dog flere hidsige Personer blandt dem. Oldermænd Tøyberg slog 1785 sin Svigersøns Vinduer ind, overfaldt ham med Hug og Skænd, skældte ham for Tyv og Skælm, truede med at slaa ham ihjel og lovede at gøre det samme med hans Kone og Børn.⁴⁾ I Juni 1786 overfaldt han ham i hans Seng ved Midnatstid paa »mordisk« Maade, slog ham blaa og blodig og lovede at slaa ham hver Dag, til Livet var af ham.⁵⁾ — I 1777 klager Oldgesellerne over, at en af Svendene ved sidste Kvartalssamling tog en fattig Kone, som kom ind for at sælge Peberkager og Bakkelse, i Haaret og vilde trække hende ud ad Døren, hvorved hun bekom et stort Hul i Ansigtet. En anden Gang har den samme Svend bidt et stort Stykke Kød af en Kammerats Ben.⁶⁾ 1779 klager en Svend over, at hans Kammerater har overfaldet ham under hans Ar-

¹⁾ Pr. 35, S. 489 (Kollegiebreve Nr. 32).

²⁾ Pr. 36, S. 315. Pr. 39, S. 462, S. 667.

³⁾ Pr. 37, S. 333.

⁴⁾ Pr. 37, S. 652.

⁵⁾ Pr. 38, S. 331.

⁶⁾ Pr. 33, S. 103.

bejde og truet med at slaa ham baade krum og lam, og at hans Mester har skældt hans Hustru ud for en Tingest.¹⁾

SVENDELAVET.

Der var enkelte Rivninger mellem Mestre og Svende. Den 17. August 1774 klager Oldermænden over, at de Svende, som spinder, jager med Arbejdet for at kunne tjene mere, saa det ikke bliver saa dygtigt gjort, som det burde, og at de, som slaar Tove, holder op at arbejde samtidig med Spinnerne, saa Mestrene ofte sættes i Forlegenhed, naar noget Søarbejde haster. Han beder derfor om, 1) at Svendenes Arbejdstid maa fastsættes fra 5 Morgen til 7 Aften, hvad enten de spinder eller slaar Tov, og 2) at det maa bestemmes, at den Svend, hvis Tovværk ikke findes forsvarligt, skal betale Mesteren 4 Sk. i Erstatning for hvert Garn. Svendene blev da opkaldt for Magistraten den 24. August og fik Befaling til at arbejde forsvarligt og være ved deres Arbejde i rette Tid. Denne Befaling nægtede Svendene at indføre i deres Protokol ved Lavssamlingen i Oktober. Oldgesellerne blev derfor arresteret den 24. Oktober og deres Sag overgivet til Politiet. To Dage efter blev de dog løsladt mod Kaution. Den 16. Januar 1775 fik Oldermænden Tildelse til at udnævne nye Oldgeseller. Disse nægter dog at tilsige Svendene til Samling; derimod samler de afsatte Oldgeseller dem og beder dem om Pengetilskud til deres Sags Førelse.²⁾ I Maj 1775 klager Oldermænden over, at Svendene har opsagt deres Lavsskriver Brandt (som Oldermænden har ansat for 10 Rdl. aarlig), fordi de mener, han staar paa Mestrenes Parti. Magistraten tilholder Oldgesellerne at lade Lavsskriveren have Rolighed.³⁾

¹⁾ Pr. 33, S. 593.

²⁾ Pr. 32, S. 257.

³⁾ Pr. 32, S. 446.

Svendene arbejdede altsaa dengang paa Akkord. 1784 meddeler Oldermændene Svendene, at Mestrene herefter kun kan betale dem 6 Sk. pr. Tofte som tidligere og ikke det Tillæg af 2 Sk. pr. Tofte, som de nogen Tid har faaet.¹⁾ (1818 opfordres Oldermændene ved Haandværkslavene til at forsøge Nedsættelse af Svendelønnen).²⁾ Den 31. Marts 1866 vedtog Rebslagersvendenes Generalforsamling at ønske Daglønnen forhøjet til 7 Mk. 8 Sk. om Sommeren, 6 Mk. 8 Sk. om Vinteren. Mestrene svarer paa deres Generalforsamling den 13. April, at de desværre ikke kan opfylde dette Ønske, da de er »for meget trykte«, dels paa Grund af russisk Tovværks Indførsel og dels paa Grund af den Bestemmelse i Næringsloven, der giver enhver Svend Adgang til Næringsbevis, saa der rundt i Landet tiltager med Rebslagermestre, som har deres Folk til meget ringe Ugeløn.³⁾

Den 14. April 1777 ønsker Mestrene en Bestemmelse om, at Svendene ikke maa opsige eller fratræde deres Arbejde uden til Sct. Hans og Nytaar. Derimod ønsker Mestrene at beholde den dem allernaadigst forundte Retighed at kunne opsige deres Svende med 8 Dages Varsel, hvornaar paa Aaret de vil. Det kgl. Reskript af 16. Maj bestemmer, at Svendenes Vandre- eller Skiftetid herefter alene skal være ved Sct. Hans Dag og Nytaar, og at Opsigelse saavel paa Mestrenes som paa Svendenes Side skal ske 12 Uger forud.⁴⁾ — Den 14. Oktober 1778 fastsætter Magistraten paa Oldermændens og Appelbyes (se S. 673) Anmodning bestemte Regler for fremmede Svendes Ansættelse: Naar fremmede Svende kommer til Byen, skal de henvende sig til Oldgesellerne, der saa efter Oldermændens Anvisning henviser dem til den Me-

¹⁾ Pr. 36, S. 400.

²⁾ 2. S. 2549 / 1818.

³⁾ Prot.

⁴⁾ Pr. 33, S. 138.

ster, hvis Tur det er at faa nye Svende. Hvis denne Mester ikke har Brug for Svendene, men betakker sig, skal Svendene gaa til den næste i Rækken; men den Mester, der betakkede sig, faar ingen nye Svende, før det atter bliver hans Tur.¹⁾ Den 9. August 1779 klager Otto Mort-horst over, at han hidtil ikke har kunnet faa nogen Amtssvend, og beder, at Oldermændene maa tilholdes, naar nogen Svend ankommer eller er vacant, at anvise ham samme. Svar: Han faar en Svend, naar hans Tur falder.²⁾ Den 18. August s. A. klager Oldermændene over, at to Svende, Johan Stubenberg og Andreas Pahlmann, ikke trods Oldgesellens Tilsigelse har villet melde sig hos Oldermændene, men selv har villet bestemme, hvem de vilde søge Arbejde hos. De faar Tilhold om at arbejde hos den Mester, som Oldermændene anviser dem.³⁾ — Den 24. December 1823 beder Oldermændene, at det maa tillades Lavet ved en trykt Bekendtgørelse at underrette de fremmede Svende om, at de, naar de ønsker at tale med en anden Svend, maa søge denne enten paa hans Bolig eller paa Kroen og ikke som hidtil paa Mestrenes Værksteder. Heri ønsker Magistraten dog ikke at inklude sig.⁴⁾

Artiklernes 16. Post bestemte følgende om Svendes Sygekasse:

»Paa det Svende, som med Sygdom bliver beladen og ikke selv har Middel at underholde sig af i deres Sygdom, des bedre kan blive hjulpet til deres Helbred igen, eller naar de dør, at de kan blive til Jorden manerligt bestedt, skal enhver Mester indeholde af sin Svends Fortjeneste 4 Sk. ugl. og lægge dem i

¹⁾ Pr. 33, S. 490.

²⁾ Pr. 34, S. 102.

³⁾ Pr. 34, S. 115.

⁴⁾ 2. S. 3898 / 1823.

deres fattiges Bøsse, som skal staa i Oldermændens Hus, hvortil han (Oldermænden) og to af de ældste Svende (Oldgesellerne) hver skal have en Nøgle. Men dersom de kommer til deres Førlighed igen, da skal de det, efterhaanden som de noget fortjener, igen i Bøssen indlægge; men om de ved Døden afgaar, da skal deres Begravelse, om de ganske ingen Formue ejer, bekostes af samme Tidepenge.«

Det blev dog efterhaanden Skik, at Svendene selv betalte deres Tidepenge ved Samlingerne. 1750 klager Oldermænden over, at Svendene ikke vil betale deres Tidepenge, og at de vil dele en Lighbøsse imellem sig, hvori hver af Svendene havde nedlagt 1 Mk. (Det sidste vil Magistraten ikke blande sig i, da denne Kasse ikke er autoriseret af Kongen eller Øvrigheden).¹⁾ — Svendenes Tidepenge var ikke tilstrækkelige, og Oldermænden maatte derfor staa i Forskud med Sygepenge. 1817 fandt Oldermænd Mariager dog, at Svendenes Gæld nu var for stor. Han lod da med Magistratens Billigelse hver Svend betale 3 Rdl. Han ønskede ogsaa Tidepengene forhøjet til 3 Rdl. kvartalsvis i Stedet for halvaarligt; men det gik hverken Svendene eller Magistraten med til.²⁾ 1814 indkommer i Tidepenge 33 Rdl. 5 Mk. halvaarligt. 26. Juni 1817: 152 Rdl. 8. Januar 1818: 133 Rdl. 3 Mk. 16. Juli 1818: 334 Rdl. 4 Mk.; heri er Tilskuddet aabenbart medregnet. Svendene skylder derefter Oldermænden 44 Rdl. 4 Mk., som Mestrene betaler, men med den Bemærkning, at det kan Svendene aldeles ikke vente skal ske oftere.³⁾ 1821 forhøjedes Svendenes Tidepenge fra 3 til 4 Rdl.⁴⁾ 1823 vægrer Oldermænden sig ved at forstrække syge

¹⁾ Pr. 22, S. 709.

²⁾ Sv. Prot. — 2. S. 3500 / 1817.

³⁾ Sv. Prot.

⁴⁾ 2. S. 2764 / 1821.

Svende med Sygepenge formedelst Sygekassens Underbalance, men efter Oldgesellernes Henvendelse den 21. Januar og Magistratens Henstilling den 29. samme Maaned lover han dog den 1. Februar fremdeles at staa i Forskud.¹⁾ 1830 beder Oldgesellerne om at maatte paa-lægge nye Svende at betale et halvt Aars Tidepenge i Forskud, mod at de straks faar Rettigheder til Ladens Beholdning. Dette afslaar Magistraten, da Svendenes Ret til Sygepenge begynder straks ved Indskrivningen.²⁾ 1836 spørger Oldermændene, om Svende i Kondition hos Lavsmestre uden for Stadens Jurisdiktion skal betale Tidepenge, naar de ikke kræver Understøttelse ved Sygdom. Hertil svarer Magistraten Ja.³⁾ Den 26. Juni 1843 beder Oldgesellerne om at maatte paa-lægge hver ny Svend at betale for næste Halvaar 3 Rdl. til Svendeladen een Gang for alle. Hertil svarer Magistraten Nej.⁴⁾ 1854 søger Oldermændene Svendenes Tidepenge forhøjet fra 12 Sk. til 1 Mk. ugentlig, hvilket Magistraten bifalder.⁵⁾ 1855 søger Oldermændene, Oldgesellene og Repræsentanterne paa-lagt hver ny Svend, der vil nyde godt af Sygekassen, at betale 1½ Rdl. i Indskud.⁶⁾

Svendene holdt oprindelig deres Samlinger i Oldermændenes Hus. Men den 20. November 1771 ansøger Svendene om at maatte have et Herberg til Kvartals-samling, for fremmede og syge og til afdødes Begravelse, hvortil enhver af Svendene er villig til at betale 1 Rdl., samt 4 Sk. ugentlig i Tidepenge og 4 Sk. maanedlig til syge. Oldermændene beholder fremdeles Nøglen til deres

¹⁾ 2. S. 375 / 1823.

²⁾ 2. S. 908 / 1831.

³⁾ 2. S. 3069 / 1836.

⁴⁾ 2. S. 2021 / 1848.

⁵⁾ 2. S. 339 / 1854.

⁶⁾ 2. S. 3245 / 1855.

Lade.¹⁾ Den 16. Januar 1772 fik Svendelavet kgl. Bevilling hertil, og den 26. Februar s. A. drog de i højtideligt Optog med Laden, Lavsskiltet, et Splitflag med Lavets Skilt i, Lavets Velkomst, hvorpaa stod en Mand af støbt Sølv med en Sølvfane i Haanden, hvortil en stor Sølvnaal, Johannes (Sct. Hans)-Bægeret, to Thebægere og en Kande, paa hvilket Thetøj var stukket Oldermændens, Bisiddernes og Oldgesellernes Navne, samt Lavets tre Kroge fra Oldermændens Hus paa Kultorvet til deres første Herberg i Frederiksberggade.²⁾ Den 27. Januar 1773 klager Oldermænd Morthorst over, at Oldgesellerne Nordstrand og Geertsen har ladet Svendeladen afhente hos den forrige Oldermænd uden dennes Vidende, og at de uden hans (Morthorsts) Vidende har tilsagt Svende til Ligbærere, hvilket han formener er stridende mod det Tømmerlavet den 2. April 1737 meddelte Reskript. Oldgesellerne dømtes til hver at betale 2 Mk. til Lavets fattige.³⁾ Den 23. Juni 1774 klager Raadmand Thulstrup, der paa Magistratens Vegne deltager i Svendenes Samling, over, at de paalægger Lavkassen en unødvendig Udgift ved at tilkalde Betjente til deres Samling og lønne dem med 3 Rdl. Endnu 1779 figurerer de 3 Rdl. til Politiets Betjente paa Svendelavets Regnskab.⁴⁾ 1776 opsiges Herberger Jensen i Frederiksberggade Lavet, og de flytter da — i Stilhed — til Magstræde Nr. 27 hos Jyderup. Det er Oldermænden, Lademestrene og Oldgesellerne, der finder Krofaderen til dem.⁵⁾ De faar den 27. Januar 1776 en firaarig Lejekontrakt; men 1778 køber Joh. Fr. Gøede Huset, og kort Tid efter flytter Jyderup,

1) Pr. 31, S. 227.

2) Sv. Prot.

3) Pr. 31, S. 538.

4) Sv. Prot.

5) *ibid.*

og de faar en ny Kroholder, Lysestøber og Brødbager Jensen, hvilket Gøede er meget utilfreds med, da han er ked af at faa flere Skilte paa sin nyreparerede Mur, foruden Lavsskiltet altsaa Lysestøberskiltet og Brødbagerskiltet. Svendene ønskede dog ikke at flytte af den Grund. Men da Gøede den 9. September 1778 klager over, at Kroholder Jensen holder Høns i hans Gaard og »molesterer« hans Kreaturer, at Svendene støjer om Natten — efter 10 —, og at der er kastet en Sten fra 1. Sal i Magstræde ind i hans Sengekammer, lover Oldermændene at flytte Herberget til Paaske 1779, imod at Gøede betaler Svendene et halvt Aars Leje, hvortil Gøede erklærer sig villig, naar Svendene imidlertid vil være rolige.¹⁾ Den 14. Juni 1779 flyttede Svendelavet (og deres Herberger) til Studiestræde. Samtidig anskaffede de sig nyt Skilt, ny Amtsfane med nyt Fanehoved og ny Spillefane, og dette fejrede de med et festligt Optog. De mødtes om Morgenens uden for Oldermænd Sr. Niels Christensen Mariagers Bolig paa Kultorvet for af Oldermændene at modtage de nye Skilte og Faner. Efter at Fanesvingerne havde gjort Honnør for Oldermændene, og et sjællandsk og et norsk Bondepar havde danset, satte det festlige Optog sig i Gang. Optoget var saaledes ordnet:

Første Gruppe: To udklædte Personer: 1) Harlekin, 2) Mercurius. Disse har antagelig været to Mænd, der har haft det »Ben« at optræde saadan ved slige Lejligheder. Det bemærkes denne Gang (men ikke ved Optoget 1772), at Svendene havde »besørget og bekostet« nye Klæder og Sko til Harlekin. De har vel ved et tidligere Optog lagt Mærke til, at hans Stads har været noget derangeret. Mercurius optraadte »med sin fulde Dragt« og med et Brev i Haanden, som han skulde aflevere paa Herberget.

¹⁾ Pr. 33, S. 368.

Anden Gruppe: Amtsfanen: 1) En Officer og to Mand, antagelig af Borgervæbningen, 2) to Fanejunkere, der skiftedes til at bære Fanen, 3) to Mand, der med dragne Kaarder bedækkede Fanen. Fanejunkere og Bedækning var alle i røde Dragter og med guldgalonerede Hatte.

Tredje Gruppe: Et Orkester (»et Chor Musicanter«).

Fjerde Gruppe: Mestrene: 1) Oldermænden, 2) hans to Bisiddere, 3) »samtlige Mestre parvis«. Da Lavet kun havde 7 Mestre i 1779, kan der kun have været to Par efter de tre Embedsmænd.

Femte Gruppe: Vaaben, Skilt og Fanehoved: 1) En Officer, 2) tre Svende, som bar Lavets Vaaben: 3) forgyldte Kroge (af dem, der sidder paa Spindehjulet, og som Rebslageren »hænger an« paa), 3) otte Svende med en Bærebør, hvorpaa Lavsskiltet, som skulde opsættes paa det nye Herberg (det var af Kobberplader, saa man maa vel ikke undre sig over, at der skulde otte Mand til at bære det), 4) otte Svende, som skulde afløse de forrige otte; de otte, der ikke bar, bedækkede Skiltet med dragne Kaarder, 5) tre Svende med de tre til Skiltet hørende Styrestænger, 6) fire Svende med en »dertil gjort og malet Stol«, hvorpaa Fanehovedet (eller »Dragehovedet«). Alle disse Svende var iført hvide Manchetskjorter, sorte Fløjlsbukser, hvide Silkestrømper og galonerede Hatte. Om Armene havde de røde Silkebaand, bundne i Sløjfe.

Sjette Gruppe: Spillefanen: 1) En Fanejunker med Fanen, 2) to Fanesvingere, klædte som ovenfor beskrevet og med deres nye Sølvkaarder i Haanden, 3) en Jæger, som »lod sig høre med nogle Skud forbi de passerede Steder«, 4) fire saakaldte Lystige Brødre, der bedækkede Fanen med dragne Kaarder.

Syvende Gruppe: 2.det Orkester.

Ottende Gruppe: Laden: 1) De to Lademestre (eller Ladesvende, de Svende, der havde Nøglerne til Laden, Oldgesellerne), 2) to Svende med Laden, 3) to Svende

til Afløsning, 4) to Svende med hver sin forgyldte Nøgle, »som skulde betyde Ladens Nøgle«.

Niende Gruppe: Drikkekarrene: 1) To Svende, der skiftedes til at bære Ladens Velkomst, »rigeligen med Sølvskilte behængt«, 2) to Svende, der skiftevis bar Sct. Hans-Bægeret, 3) tre Svende med de tre »Kløverblade«, 4) to Svende med to store Skænkebægre, 5) en Svend med den lille Kande, 6) to Svende med den store Skænkekande.

Tiende Gruppe: 3.dje Orkester.

Ellevte Gruppe: Skibet m. m.: 1) En Fanejunker med et Splitflag, hvorpaa Lavets Vaaben og derover Kongens Navnetræk, 2) nogle Svende, bærende et Skib med fuld Takkelage, 3) en Jæger, der skød lige som den anden, 4) to Svende, den ene med det Sorte Bræt og den anden med Lavets Blækhuis af engelsk Tin.

Tolvte Gruppe: Svendene: 1) En Officer, 2) alle de Svende, der ingen særlig Funktion havde i Optoget; da der paa dette Tidspunkt var 70 Svende i Lavet, har der vel været en halv Snes Stykker tilbage til denne Gruppe, 3) en Underofficer.

Desuden medfulgte Politiaadjutanten og 12 Betjente »for at gøre den fornødne Plads«.

Dette Optog bevægede sig fra Kultorvet ned ad Lille Købmagergade, hvor det gjorde Holdt ud for Bagerherberget, hvor Fanesvingerne og Jægerne gjorde Honnør, og hvor Bagerne trakterede. Derfra svingede man ned ad Skindergade og Klædeboderne (den sidste Ende af Skindergade), kom ud paa Gammel Torv, gik omkring Springvandet og hen foran Raadstuen. Staaende inden for de aabne Vinduer tog den samlede Magistrat imod Lavet »efter inventation af Oldermændene derom«, man gjorde Honnør paa vanlig Vis, og Magistraten skænkede Svendene 20 Rdl. Saa gik Optoget rundt om Raadstuen, ad Nytorv, Vimmelskiftet, Amager Torv, Østergade, Kongens Nytorv og Bredgade, hvor man gjorde

Honnør for Overpræsidenten, Herr Geheimeraad Braem. Derfra ad Dronningens Bredgade (Dr. Tværgade), Store Kongensgade og Gothersgade, hvor Honnør blev gjort for Politimesteren, Herr Konferensraad Fædder.

Efter at have aflagt disse officielle Visitter gik Rebslagerlavet paa Besøg hos Kolleger. Først gjorde man Honnør for Snedkerherberget i Grønnegade; Snedkerlavet, der jo var samlet for at tage mod Gæsterne, gjorde ligeledes Honnør og skænkede for Gæsterne. Saa fortsatte man ad Anthonistræde ind i Pilestræde, hvor Honnør blev gjort for Grovsmedeherberget. Medens der ved de andre Herberger blot staar, at der »blev skænket«, staar der om Besøget hos Grovsmedene, at »Rebslagerlavet blev af dem paa det bedste beværtet og skænket«, saa det har nok været særlig godt. Turen gik herfra ad Sværtegade, Store Regnegade og Gothersgade til Møntergade, hvor Rebslagerne først gjorde Honnør for Murerherberget og dernæst for Bødkerherberget. Begge Steder blev der naturligvis skænket.

Nu gik Marchen »uden nogen Standsning« igennem Møntergade, Springgade (nordvestlige Ende af Pilestræde), Landemærket, Skidenstræde (Krystalgade) og Nørregade til Studiestræde, hvor det nye Rebslagerherberg laa. Da Processionen naaede frem, blev den hilst med 27 Kanonskud fra Herberget, hvilken Salut blev besvaret med lige saa mange Skud fra Stedets Nabo, Hofklokkestøber Troschell. Herbergeren bød nu Lavet velkommen, og Mercurius svarede paa Lavets Vegne. De »dertil indrettede Orationer« var i forgyldte Bind blevet tilstillet hvert af Magistratens Medlemmer, Politimesteren, Direktørerne for de kongelige oktroyerede Kompagnier og de kongelige Handeler samt Oldemand og Oldgeseller ved hvert af de Lav, Rebslagerne havde besøgt under deres Optog. De »bestod udi en Dansk og en Tysk Oration samt en sig paa den Dag passende Skaal til at synge«.

Efter at Lavet havde gjort Honnør for det nye Herberg, blev en dansk og en tysk Prædiken holdt fra en Prædikestol, som var blevet oprejst uden for Herberget. Før end Herberget kunde anses for retteligt indviet, maatte man først drikke paa de kongelige Personers, de høje Raads, Øvrighedens, Borgerskabets, Krigsmagtens (til Lands og til Vands) og Lavets Velgaaende. Men da det var overstaaet, kunde man med god Samvittighed ophænge Lavsskiltet og Fanehovedet med Amtsfanen »stedse med Trompeters og Paukkers Lyd, Pocalers Klang og Canoners Løsning saluteret.«

Glade og fornøjede marcherede Svendene og deres Gæster nu ind i Herberget, hilste af 27 Skud fra begge de tidligere nævnte Steder. Mestrene og de talrige indbudte gik til Bords i en »dertil vel serveret Sal« og Svendene i en »dito Stue«. Her erindredes de ovenfor omtalte Skaaler atter med Paukers, Trompeters og Kanoners Lyd, hvorefter man dansede »i al Fornøjelighed« til den næste Morgen. Saa gik Gæsterne hjem; men nye Gæster kom, og Svendene »celebrerede samme Højtidelighed udi trende, efter hinanden følgende Dage«. Hver Gang der kom nye Gæster, blev disse »bæret med de meldte Orationer af alle 3 Sorter.«

Hele Stadsen kostede 553 Rdl. 1 Mk. 11¹/₂ Sk., og Svendelavet maatte i den Anledning paalægge hvert af Medlemmerne en »Ekstraskat« paa 2 Rdl. og optage Laan paa i alt 360 Rdl.¹⁾

1810 holder Svendene atter deres Kvartalssamlinger i Oldemandens Hus.²⁾ Men 1826 faar Niels Serup, tidligere Krofader for Skomagervendene³⁾, Lov at holde Herberg for Maler-, Rebslager- og Filthattemagervendene.⁴⁾

¹⁾ Sv. Prot.

²⁾ *ibid.*

³⁾ 2. S. 1624 / 1823.

⁴⁾ 2. S. 2870 / 1826.

Lavet havde to Oldgeseller (Altgeseller): en dansk og en tysk. Under Optøjerne 1794 viste den tyske Oldgesell Herman Ahrentzen sig ikke saa ordentlig, som det tilkom ham som Oldgesell, hvorfor han mistede sit Arbejde. Da han ikke søgte nyt Arbejde hos Mestrene, bad Oldermændene, en af Oldermændens Svende, en af Madam Morthorsts Svende, en af Alstrups Svende, Agent Appelbyes Mestersvend og den danske Oldgesell Sejer Iwersen den 8. September 1794 om, at en anden maatte vælges i hans Sted, eller hellere, at Lavet for Fremtiden kun maatte have een Oldgesell, nemlig den danske, hvilket sidste bevilgedes.¹⁾ 1851 beder Oldgesellerne C. Svendsen og P. Ludvigsen (der var altsaa atter to), om der maa indrettes en Repræsentation af seks Svende ved Svendekassen; herimod haves intet at erindre.²⁾ 1852 beder Repræsentanterne om, at Oldgesellernes Antal maa reduceres fra 2 til 1, og at denne i Stedet for 16 Rdl. maa faa 24 Rdl. i aarlig Løn og fritages for at erlægge Sygepenge; det bifaldes af Indenrigsministeriet.³⁾ — 1777 klager Oldermændene over, at Svendene paastaar, at ikke Mestrene, men kun Svendene (Oldgesellerne) kan gøre de udlærte til Svende. Magistraten formaner dem til ikke at kalde eller anse den for Dreng, som af Oldermændene og Mestrene er antaget til Svend.⁴⁾

BRANDFARE.

Rebslagernes Materiale er meget brandfarligt Stof, og Rebslagerne har derfor altid været meget agtpaagivende overfor Ild og Brandfare. Vi har set dem bruge deres Angst for Huse med Ildsteder til at holde deres Forgrunde paa Vesterbro fri for Bebyggelse. De ansaa det ogsaa

¹⁾ Pr. 45, S. 445.

²⁾ 2. S. 1508 / 1851.

³⁾ 2. S. 2054 / 1852.

⁴⁾ Pr. 33, S. 196.

for meget forkasteligt at smøge. Striden mellem Wesendunck og Joh. Jensen (S. 644) opstod ved, at Jensen beskyldte Wesenduncks Svoger for at have røget en Pibe Tobak paa Reberbanens Loft. Den 4. Februar 1739 klager Oldermænd Juller over Svendenes skødesløse, grove og uforsvarlige Omgang med Tobaksrøgning ved Spindeboderne. Den 16. Februar mødte samtlige Lavets Mestrene, Svende og Drengene paa Raadstuen. Først fik Mestrene en Formaning om ikke at lade deres Folk arbejde ved Lys i Boderne og derefter Svendene og Drengene om ikke at smøge Tobak eller omgaas skødesløst med Ild og Lys, hvis de da ikke vilde vente at blive straffet ved Arbejde paa Bremerholm.¹⁾ (Den 18. December 1751 kom strenge Straffebestemmelser for uforsigtig Omgang med Ild, navnlig Tobaksrøgning, i Stalde, Lader o. s. v. og ved let brændende Materialer — 1 a 2 Aars Fæstningsarbejde, selv om ingen Skade er sket; sker Skade, da paa Livstid).²⁾ Den 9. December 1781 brænder det i Banerne paa Vesterbro — Mariagers og Lynnings Baner nedbrænder³⁾, og Morthorst kræver derfor alvorlige Brandanstalter.⁴⁾ Morthorst er, i det hele taget meget bange for Ild; det er Grunden — paastaar han — til, at han ikke tør give Besigtelsesmænd Adgang til sine Pakhuse. En Tobakspibe, som var stukket i Lommen uden at være slukket, kunde foraarsage Ildebrand, siger han i et Brev til Magistraten⁵⁾, ja en Stok med en Staalpig i Enden kunde sætte Hampen i Brand ved at blive stødt mod en Sten, hvis det da er sandt, at Krudttaarnet ved Østerport er blevet anstukket af, at Skildvagten kan have haft Søm i Hælene, og dermed eller med Skruen i

1) Pr. 14, S. 792.

2) Schou: Forordn. IV, S. 240—42.

3) Pr. 35, S. 290, S. 370, S. 540, Pr. 36, S. 21.

4) Pr. 35, S. 264.

5) Pr. 34, S. 335.

Kolben af hans Gevær er slaaet Ild af Gruset ved Døren, som kan have tændt det spildte Krudt og løbet ind til Mængden. Besynderligt nok gribes han knapt to Aar efter dette Brev i dumdristig Omgang med Ild (S.647). Rent galt har det nok været i 1729, da en Del af Lavet efter at være blevet husvilde ved Ildebranden i København tog midlertidigt Ophold i deres Spindeboder, hvor de omgikkes meget voveligt med Ild og Lys. De skyldige idømtes Mulkt paa 10 Rdl., Wesendunck skulde dog betale 15 Rdl.¹⁾

SOCIALE FORHOLD.

I Overpræsident Resens Forordning af 1683 angaaende Rangfølgen mellem Byens 38 Lav nævnes Rebslagerne som Nr. 22 og rangerer efter Sværdfejerne og inden Plattenslagerne.²⁾ Een af Lavsmestrene fik en Titel: Hans Alstrup, der ogsaa var Mestersvend ved Holmen³⁾, blev Kammerraad. Tre Mestre var Officerer i det Borgerlige Infanteri: Anton Toxværd Major, hans Søn Poul og E. Svendsen Kaptajner. Ellers synes ingen Rebslager at have været udmærket med Titler eller Tillidsposter — hvis det da ikke skal regnes for en Udmærkelse at være Fattigforstander.⁴⁾ Rebslagernes Formuesomstændigheder har været ret forskellige: De Mestre, der kun havde Baner paa Nørrebro, sad som Regel ret smaat i det, medens de Mestre, der ogsaa havde Skibsarbejde, kunde samle sig Formuer. Kværulanten Morthorst efterlod sig trods Bøder og Processer 22,700 Rdl.⁵⁾ Major Toxværd's Dødsbo ansloges til 52,000 Rdl., han ejede Gaarden Nr. 2 i Brogade, Christianshavn (hvor han boede), Gaarden

¹⁾ Pr. 8, S. 308.

²⁾ C. Nyrop: Om Lavenes indbyrdes Rang..., Maanedskrift udg. af Industriforen. XV, 1880, S. 31.

³⁾ Pr. 32, S. 461.

⁴⁾ Pr. 5, S. 449.

⁵⁾ Pr. 48, S. 593.

Nr. 18 paa Nørrebro og Reberbanen Nr. 19 derved, Grunden Nr. 63 paa Nørrebro (ved Sandgraven) og Grunden Nr. 67 paa Vesterbro.¹⁾ Kammerraad Alstrup havde foruden en Søn, der var Translatør, to Døtre, hvoraf den ene var gift med Major ved Kongens Regiment Falck, den anden med Oberst ved Norske Livregiment Greve v. Platen Hallermundt. Det var dejligt, men dyrt. 1788 opgiver han sit Bo til Skifterettens Behandling og vil dele mellem sine Kreditorer.²⁾ Den 2. September 1805 kautionerer han for sin Svigersøn v. Platen. Ved sin Død den 4. August 1811 efterlader han sig 872 Rdl. 2 Mk. 1 Sk. Deraf faar Sønnen Halvdelen og de to Døtre hver en Fjerdedel. Fra Grevindens Lod trækkes dog de 217 Rdl., der resterer af Mandens Gæld, saa hun faar udbetalt i Rdl. 8¹/₄ Sk.³⁾ — Blandt Stadsarkivets Kollegiebreve fra 1779 findes ved 30. Juni Regnskaber fra Brandforsikringskassen med Special-Repertitions-Beregning, som giver Taksationssummer for nogle Reberbaner paa Vesterbro: Alstrups: 7530 Rdl., Lynnings: 3800, Mariagers: 6100, Buchs: 5100, Morthorsts: 7500 Rdl. Buchs Gaard lige for Reberbanerne: 1900. Mariagers Gaard »Løwenborg«: 4140. Morthorsts Gaard: 2260 Rdl. 1807 havde Bjerregaard Bygningerne paa sin Bane forsikret for 13730 Rdl.⁴⁾ Nogle Mestre havde Ejendomme i Byen. I Vejviseren 1812 er af 18 Rebslagere 8 mærkede med den lille Stjerne, der betegner dem som Husejere.⁵⁾ — 1783 faar Buch Pulpitur-Stolen Nr. 32 i Vor Frelasers Kirke i Fæste⁶⁾, og 1784 køber han Begravelse Nr. 10 i Gangen neden for Koret i

¹⁾ Forsegingsprotokol 1, 1814—15, S. 106, Nr. 54.

²⁾ Pr. 40, S. 359.

³⁾ Forsglpr. 1. 1810—11, S. 143, Nr. 70.

⁴⁾ 2. S. 1977/1807.

⁵⁾ Cfr. Pr. 15, S. 518, Pr. 37, S. 373 og S. 558. 2. S. 2734/1841.

⁶⁾ Pr. 35, S. 635.

samme Kirke og den derpaaliggende Sten for 60 Rdl.¹⁾ - 1742 faar Nicolai Jhs. Juller Lov at sætte Bækkener for Kirkedørene, da hans Bod er brændt, og han har en Gæld paa 1270 Rdl. Det indbringer ham 286 Rdl. 5 Mk.²⁾ Mester Jacob Svs. Elg er i Vartov, frasiger sig sine Lavsrettigheder og faar sin Gæld eftergivet. Mester Hans Ammondsen har Mangel paa sine Sanser og mangler Livets Ophold, hvorfor han ønsker at komme i Sct. Hans Hospital. Og Mester Svend Nielsen kan ikke betale sine Kvartalspenge.³⁾

Rebslagerne sælger deres Produkter efter Vægt. 1729 var Prisen 14 Mk. pr. Lispund.⁴⁾ 1820 var Prisen paa Skibstovværk 43 Rdl. pr. Skippund. 12 Garns Liner kostede 1 Rdl. Stk., 9 Garns Liner 4 Mk. 8 Sk., 6 Garns Liner 3 Mk., Stikliner 1 Mk. 8 Sk. Stk., Takkelgarn 1 Mk. 8 Sk pr. Pd., Hyssing 8 Sk. pr. Bundt og Mærling 6 Sk. pr. Bdt.⁵⁾ Nu koster 9 Garns Liner ca. 6 Kr. for 50 m, Hyssing (3-løbet) ca. 3 Kr. pr. kg, Mærling (2-løbet Hysing) lidt mindre (alt naturligtvis haandslaet).⁶⁾

KONKURRENTER.

Rebslagerne i København havde mange Konkurrenter. Man kunde vente et meget stort Rebslagerlav i saa stor en Havneby med hele Rigets Orlogsflaade og en meget stor Del af dets Handelsflaade. Men Størstedelen af Arbejdet til Flaaden gik uden om Lavet. For det første har Lavet aldrig været Leverandør til Orlogsflaaden, der havde sin egen Reberbane paa Bremerholm, anlagt af

¹⁾ Pr. 36, S. 673.

²⁾ Pr. 17, S. 620 og S. 810.

³⁾ Pr. 31, S. 644.

⁴⁾ Pr. 8, S. 198.

⁵⁾ Regning fra Alstrup til Kaptajn B. Mortensen, Galeasen »Hoffnung«, ved Skiftet 70/1811.

⁶⁾ Iflg. nuv. Oldermænd.

Frederik II¹⁾ og nedlagt den 1. April 1861²⁾, da Skibsfarten ikke længer havde synderlig Brug for Reb. Den var en grundmuret lukket Bane, 1100 Fod lang; for hver Ende var der et Magasinhus.³⁾ For det andet fik ogsaa de kongelige Handelsselskaber Lov at have deres egne Reberbaner: Den Grønlandske, Islandske, Finmarkske og Færøske Handel den 2. Juli 1781 (Art. 17), det Østersøiske og Guinesiske Handelsselskab den 5. Juli 1781 (Art. 23) og Det Danske, Norske, Slesvigske og Holstenske forenede Handels- og Canalcompagnie den 10. Maj 1782 (Art. 37).⁴⁾ Grønlandske Handel fik en muret Bane ved Enden af Kastelsvejen fra Toldbodvejens Begyndelse indtil Østerport⁵⁾ og købte 1785 en af Lavets Baner paa Vesterbro. Lavsmestrene kunde dog delvis takke sig selv herfor, da de synes at have lidt af Haandværkeres Skødesynd: Mangel paa Præcision. Den 13. Oktober 1780 paatog Lavet sig en Leverance til Grønlandske Handel. Den 30. Maj 1781 maatte Direktørerne — via Magistraten — rykke dem derfor, og de lovede da at levere det bestilte inden Ugens Udgang (Lørdag den 2. Juni), Mariager i næste Uge. Den 2. Juli, en Maaned efter, at de havde lovet Arbejdet færdigt, maatte Direktionen igen rykke Niels og Geert Mariager og Lynning, der atter lovede at se det leveret inden Ugens Udgang.⁶⁾ Den første Mester ved Grønlandske Handels Bane blev fhv. Rebslagersvend ved Holmen Christian Rasmussen Juel, som Lavet kort forinden — den 29. Juli 1782 — havde anmeldt for uberet-

¹⁾ C. Bruun I, S. 180 (Jacobæus: Itinerarium 1674).

²⁾ Berl. Tid. 23. 2. 1861.

³⁾ C. Bruun I, S. 50 (Thurah: Hafnia Hodierna 1748. Et godt Billede findes i Møllerup: Danmarks gamle Hovedstad (Kbh. 1912), S. 7).

⁴⁾ Pr. 35, S. 552 (Kollegiebrev 98, 5. 10. 1782).

⁵⁾ Vejviser 1784.

⁶⁾ Pr. 35, S. 65; cfr. S. 182.

tiget at spinde Lie til Sejl.¹⁾ Det vakte derfor stor Harm i Lavet, at denne »Fusker« nu skulde optræde som Mester, og den 9. December 1782 klager Direktørerne for Grønlandske Handel over, at Oldermændene har sagt til tre af Handelens Svende, at de ikke blev antegnet i Lavets Protokol, saa længe de arbejdede hos saadan en Slyngel som Juel. Den 13. December s. A. opfordrer Morthorst Direktørerne til enten at lade den Mand, de har antaget til Arbejdets Bestyrelse i Handelens nybygte Bane, gøre Mesterstykke eller antage en ordentlig Mester i hans Sted.²⁾ Den 2. April 1783 kommer da kgl. Bevilling, at de Svende, som antages til Mestre i Handelens Værksteder, uden at gøre Mesterstykke maa anses for Mestre ved Lavene og nyde samme Rettigheder som andre Lavsmestre, saalænge de bliver ved Handelen.³⁾ Men Lavet højede sig ikke straks. Ved Lavssamlingen den 10. Juli nægtede man at indskrive og optage Juel i Lavet⁴⁾, og den 20. August bad man om, at han, dersom han skulde have Ret til at gøre Besigtelser (optræde som Skønsmand) og inkvirere paa deres Baner, hvilket jo hørte med til Lavsmestrenes Rettigheder, da først maatte gøre Mesterstykke. Den 17. November kom Kancelliets Svar, at de Rebslagersvende, som antoges til Mestre ved Handelens Værksteder, befries for at gøre Besigtelsesforretninger, saalænge de ikke har gjort Mesterstykke og aflagt Borgered.⁵⁾ Saa meget opnaaede de da; men de opnaaede mere. Vel fik de den 12. November Befaling til uopholdelig at indskrive Juel i Lavet ved en ekstraordinær Samling⁶⁾; men de har jo nok ladet ham

¹⁾ Pr. 35, S. 468.

²⁾ Pr. 35, S. 609.

³⁾ Pr. 36, S. 52.

⁴⁾ Pr. 36, S. 161.

⁵⁾ Pr. 36, S. 205.

⁶⁾ Pr. 36, S. 300.

mærke, at de ikke ansaa ham for deres ligestillede; thi den 26. April 1786 søger han om Tilladelse til at vinde Borgerskab som Mester i Lavet, og Lavet giver sit Minde dertil paa den Betingelse, at han lover ikke at ville arbejde i sin Profession for egen Regning, saa længe han er i Handelens Tjeneste.¹⁾ — 1843 klager Oldermændene over, at Grønlandske Handel lader sit Rebslagerarbejde udføre paa Holmens Reberbane.²⁾

Men Lavet havde ogsaa mange private Konkurrenter. For det første førte dette som alle andre Lav en stadig Kamp mod »Fuskere, Omløbere, Bønhaser«. Den 7. August 1724 klager Oldermændene over »Svende, som gør dem Indpas, fornemmelig klages over Hans Pedersen at have holdt en Del Arbejde fal i Køge Marked.« Hans Pedersen bliver den 14. August »advaret efterdags at holde sig fra at gøre Rebslagerne Indpas, saafremt han ej vil derfor straffes.«³⁾ Straffen var ifølge Artiklernes 1. Post: »første Gang fire Rdl., anden Gang dobbelt saa meget og tredje Gang straffes paa Kroppen.« 1725 klager Oldermændene igen over »den store Indpas, Lavet sker af adskillige«⁴⁾, og 1732 over »den Indpas, Lavet tilføjes af Fuskere og Kældermænd«.⁵⁾ Den 23. Februar 1733 klager han over, at Mester Zacharias Zachariasen vedbliver at handle med Fuskere. Den 25. Februar lover Zachariasen herefter ej at handle med Fuskere, men at underskrive sit Navn under Foreningen⁶⁾, som imellem Lavet i den Henseende er oprettet.⁷⁾ 1792 beder Oldermændene om Assistance mod Omløberi med Rebslagervarers Falholdelse, men henviser nu til Politiet.⁸⁾ 1805

¹⁾ Pr. 38, S. 221.

²⁾ 2. S. 1060 / 1843.

³⁾ Pr. 4, S. 527.

⁴⁾ Pr. 5, S. 194.

⁵⁾ Pr. 10, S. 248.

⁶⁾ antagelig Pr. 10, S. 504.

⁷⁾ Pr. 10, S. 753.

⁸⁾ Pr. 43, S. 279.

klager Oldermændene over Omløbere paa Gader og Torve, i Havnen og ved Stranden og foreslaar Lov, der forbyder al Omløben og Salg af Rebslagervarer; men Politimesteren finder det ubilligt at betage de fattige Mennesker, der handler med smaat Rebslagerarbejde, denne Næringsvej eller paalægge dem nogen Indskrænkning, saa meget mere som jo enhver kan lade være at købe af Omløberne. Lavet burde holde sig til Skibsarbejde. I øvrigt finder han den Ret, Lavet har til ved Politiet at jage uberetigede, tilstrækkelig.¹⁾ — I August og September 1732 klager Svendene over, at Mestrene antager Fuskere og andre, som ikke har lært Haandværket, medens retskafne Lavssvende ikke kan faa Arbejde.²⁾ Lignende Klager fremkommer 1852 fra Ladesvendene og Repræsentanterne.³⁾

Den værste Konkurrence ydede dog Holmens Folk. Den 15. December 1738 fik Holmens faste Stok kgl. Til-ladelse ligesom Matroserne og Soldaterne allerede havde faaet (hhv. 12. April 1737 og 11. Januar 1736) til at arbejde i deres Profession i deres Fritid (med Koners og Børns Hjælp) for hinanden og deres Officianter.⁴⁾ Men hvad skulde Holmens Folk med alt det Sejlgarn, deres Rebslagere kunde spinde i deres Fritid? Fristelsen laa nær til at sælge til andre, Lavsmestrene er derfor paa Vagt, og der indløber mange Klager over dem.⁵⁾ Den 25. Januar 1773 træffer Oldermændene Rebslagersvend ved Holmen Johan Johansens Datter paa Gaden med nogle Skagler⁶⁾, og to Dage efter klager han over, at en Fuskers Kone har solgt Reb i Gæstgiver Flechtners Stue,

1) 2. H. 798 / 1805.

2) Pr. 10, S. 477 og S. 513.

3) 2. S. 1399 / 1852.

4) Pr. 14, S. 693.

5) Pr. 14, S. 332. Pr. 21, S. 267. Pr. 35, S. 468.

6) Pr. 31, S. 537.

og at man i Knapsteds Gaard har fundet nogle nye Skagler, som Gaardskarlen har købt af en Holmens Rebslagersvend.¹⁾ Ved Reskript af 18. Marts 1785 og Kancelliskrivelse af 9. Juli s. A. fik Holmens Rebslagere Ret til at forarbejde og sælge »lette og ubetydelige Piecer af utjæret og hvidt Gods saasom Reb, Fangeliner og deslige smaa Ting, som de blot ved deres egne Hænder og med deres Hustruers og Børns Hjælp kan forarbejde.« Hensigten hermed var »at opmuntre til Vindskibelighed og at sætte dem i Stand til ved Flid uden for Tjenesten at erhverve noget til Hjælp for deres og Familiens Underholdning.« Ifølge Forordning af 21. Marts 1800, § 21, og Plakat af 25. Marts 1824, § 2, havde ugifte Holmens Rebslagere Lov til at bruge Haandlangere til »saadant Arbejde, hvortil ingen Handværkskundskab udkræves« (vel først og fremmest til at dreje Hjulet, hvortil de gifte jo kunde bruge Kone og Børn). Men ifølge Danske Kancellis Betænkning af 17. Maj 1821 maatte Holmens Rebslagere i deres Fritid ikke arbejde i Fællesskab.²⁾ — Det Borgerlige Artilleri havde lignende Ret som Holmens Folk. I Juli 1790 klager Oldermændene over, at en Rebslager af det Borgerlige Artilleri har været paa Marked og nydt samme Rettigheder som Lavsmestrene, uagtet han ikke er Borger; men Magistraten svarer, at Markedspas ikke kan nægtes borgerlige Artillerister.³⁾

Desuden var der naturligvis ogsaa ved dette Haandværk nogle Frimestre, som i Henhold til kgl. Reskript af 12. August 1748 havde faaet Privilegium paa at forarbejde og sælge det Rebslagerarbejde, de kunde udføre med egne Hænder. De havde Lov til at holde en Dreng til Hjælp, men maatte ingen Svend have.⁴⁾ De kunde naturligvis ikke faa nogen af de Baner paa Vesterbro eller

¹⁾ Pr. 31, S. 538.

²⁾ Prot. (Cfr. Pr. 37, S. 489).

³⁾ Pr. 41, S. 594.

⁴⁾ Se Pr. 23, S. 274. Pr. 31, S. 530. Pr. 35, S. 20 og S. 503.

Nørrebro, som Lavet havde faaet i Fæste. Frimester P. H. Lynning beder den 9. Juli 1781 om at maatte have Reberbane paa Vesterbro, hvor han agter at bo. Svar: »Herved er intet at gøre«. ¹⁾ Den 25. Juli beder han om Tilladelse til at spinde sit Arbejde mellem Leddene ved



Reberbanen ved Østervold.

Bymuseet.

Vejen til det gamle Pesthus, da han ikke faar Ro i Staden for Kabusmager Chr. Harns Hustru. Svar: »Kan ikke bevilges«. ²⁾

Frimester D. Sass beder i 1809 om at maatte have Bane i Sølvgade langs Kongens Haves Mur fra Brandpumperne til Volden. Han faar Afslag ³⁾; men 1853 faar to Rebslagersvende i Søetaten Henrich Andersen og Christen Nielsen Baneplads ved Østervold mellem Stokhuset og Sølgades Kaserne ⁴⁾, som Frimester Hart-

¹⁾ Pr. 35, S. 97.

²⁾ Pr. 35, S. 115.

³⁾ 2. S. 302 / 1809.

⁴⁾ 2. S. 296 / 1853.

vig Meyer Aaret forud forgæves har søgt.¹⁾ Nu stillede altsaa for første Gang to Rebslagere deres Baner op ved Østervold, dér, hvor de fleste af os endnu et Stykke ind i dette Aarhundrede har set en Rebslager stille passe sin rolige Dont. Hans Baner har ligget nøjagtigt paa samme Plads, som Andersen eller Nielsen 1853 fik anvist — den anden Bane har sikkert ligget lige Syd derfor, men har maattet vige for Østervoldgades Trafik —, idet Banepladsen netop laa ud for den Del af Volden — Møllebastionen eller Püchlers Bastion, som den kaldtes efter sin tapre Forsvarer Natten mellem 10. og 11. Februar 1659, Oberst Eustachius Püchler —, som fik Lov at ligge længst. Allerede en Snes Aar efter Banernes Anlæggelse gik man i Gang med at sløjfe Voldene; men man begyndte vestfra, og Østervold fik endnu Lov at ligge, efter at Vestervold og Nørrevold var faldet for Udviklingen. 1885 blev Püchlers Bastions Nabo mod Vest, Quitzows eller Runde Kirke Bastion, overdraget Staten, som her 1889—96 byggede sit Kunstmuseum. 1896 faldt Naboen mod Øst, Rosenkrantz Bastion, der maatte give Plads for Kystbanen og Østbanegaarden. Først i 1912 maatte Reberbanen vige for en mere moderne Bane: den underjordiske Jernbane. Træerne fældedes 1913, Idyllen forsvandt, og ud paa Foraaret 1913 kom en Forløber for det Maskinuhyre, som kaldes »Gravkoen«, og aad den Vold bort, der havde givet Plads for det uddøende Haandværk. Men Rebslageren kunde ikke protestere. Da Henrich Andersen 1856 overlod sin Bane til sin Svoger Hans Kruse, gjorde Magistraten udtrykkeligt opmærksom paa, at de kun fik overladt den Plads til midlertidig Benyttelse.²⁾

Frimestrene maatte kun lave smaat Arbejde. Der var Tvivl om, hvorvidt islandske Fiskeliner hørte hertil, idet

¹⁾ 2. S. 3599 / 1852.

²⁾ 2. S. 1070 / 1856, 1861 / 1856.

Oldermanden mente, at de ikke kunde slaas med mindre end 7—10 Menneskers Hjælp, som ikke maatte være ukyndige i Professionen. Til Frimestrenes Arbejde burde kun høre Høvævler, Tøjreb, Skagler, Liner o. lign. Magistraten giver Oldermanden Ret heri.¹⁾ Danske Kan-



Reberbanen paa Østervold.

Bymuseet.

celli erklærer dog den 3. Februar 1824, at naar Reskriptet af 10. Juni 1735 overholdes, kan det ikke formenes Frimestre at forfærdige alle Slags Fiskeliner.²⁾ Nogle Frimestre holdt derfor nu to Baner.³⁾

Der var enkelte Rebslagere, der fik langt videregaaende Privilegier. Englænderen Peter Appelbye, Rebslagermester paa Holmen, fik Privilegium paa at forfærdige Liner og Tovværk, som Fabrikører bruger, samt Tovværk

¹⁾ 2. S. 3695 / 1823 (cfr. 2. S. 1352 og 3746 / 1823, og 672 / 1826).

²⁾ Cfr. Forordn. 21. 3. 1800, § 28.

³⁾ 2. S. 1580 / 1834.

og Liner af hvidt og tjæret Garn.¹⁾ Han anlagde da en stor Reberbane paa Christianshavn, 600 Alen lang og muret²⁾, hvor han forarbejdede Tovværk paa engelsk Maade. Han havde Lov at holde Svende; i 1777 havde han 14.³⁾ Han var naturligvis Lavet en slem Konkurrent, og det klager Gang paa Gang over ham.⁴⁾ Magistraten yndede ham ikke, maatte naturligvis bøje sig for den kgl. Bevilling, men foretrak Lavet. Han søger den 24. December 1749 og 13. December 1751 om at blive udmeldt til Taksationsforretninger og Besigtelse ved Søskader, da han dog har vundet Borgerskab (6. November 1747) og svarer borgerlige Tynger; men Magistraten vil ikke udmelde ham, da han ikke er i Lavet eller bærer Lavshyrder.⁵⁾ Da han den 5. Juli 1751 vil have sit Privilegium gjort arveligt, afviser Magistraten ham atter, fordi han ikke vil indgaa i Lavet.⁶⁾ Som Modtræk beder Lavet 1757, at der maa ske Besigtelse af deres paa engelsk Maade slagne Tovværker, for at det kan blive bekendt, at Lavet gør dem lige saa godt som Appelbye.⁷⁾

1833 faar Marskandiser Niels Olsen Privilegium paa at forarbejde Rebslagerarbejde for egen Regning uden en Rebslagermester paa sin Bane Nr. 65 paa Vesterbro.⁸⁾ 1840 faar Skipper I. I. Hansen Privilegium paa at handle med Skibsekviperingsartikler, og Kancelliet mener, at udenlandsk Tovværk hører med hertil.⁹⁾ 1841 faar Købmand Engholm ligeledes Privilegium paa at handle

¹⁾ Pr. 15, S. 491 (cfr. Pr. 18, S. 359, Pr. 19, S. 146).

²⁾ Vejviser 1784.

³⁾ Pr. 33, S. 196.

⁴⁾ Pr. 15, S. 658. Pr. 18, S. 46. Pr. 23, S. 221. Pr. 31, S. 281. Pr. 33, S. 215, S. 429. Pr. 41, S. 283.

⁵⁾ Pr. 22, S. 564, Pr. 23, S. 479.

⁶⁾ Pr. 23, S. 348.

⁷⁾ Pr. 25, S. 586.

⁸⁾ 2. S. 1373/1833; cfr. 2. S. 458 og 1240/1835.

⁹⁾ 2. S. 3082/1844.

med Skibsekviperingsartikler. Magistraten bestemmer, at de indenlandske Rebslagervarer skal han købe hos herværende Rebslagere.¹⁾ Oldermænden beder om, at Engholms Ret til at indføre fremmed Tovværk indskrænkes saaledes, at han ikke maa indføre mindre Partier end foreskrevet Groshandlerne, men faar Afslag.²⁾ Den værste Konkurrent i den nyere Tid er dog Jacob Holm, der ifølge Privilegium af 3. November 1812 anlagde Landets største Bane paa Amager («Oliegren»).³⁾

Ogsaa med de andre Lav havde Rebslagerne Gnidninger. 1732 klager Oldermænden over, at Urte- og Isenkræmmerne samt de ti Mænd, der har kgl. Benaadning til at falholde en Del Varer til Bønderne, sælger Rebslagerarbejde.⁴⁾ 1822 beder Hørkræmmerlavet om at maatte til Tækkegarn anvende nyt Tovværk, naar dette købes hos berettigede Personer og kappes saaledes, at det bliver utjenligt saavel til Skibsbrug som til al anden Brug end netop til Tækkegarn; men efter at have hørt Rebslagerlavet svarer Magistraten, at Hørkræmmerne slet ikke har Ret til at handle med Tækkegarn.⁵⁾ 1855 er der Tvivl om Grænsen mellem Possementmagerens og Rebslagersnes Rettigheder, da Rebslager C. P. Ravn af Randers vil lave Senge- og Snørebaand.⁶⁾ Det alvorligste Sammenstød havde Rebslagerlavet dog med Sejlmagerlavet. 1773 klager Oldermænden over, at Sejlmagerne indfører Varer, som de kunde have købt hos de herværende Rebslagere.⁷⁾ Til Gengæld klager Sejlmagerne den 20. December 1779 over, at de ikke hos Stadens Rebslagere kan faa det Tovværk, navnlig Sejlgarn, der er nød-

¹⁾ 2. S. 1891 / 1841.

²⁾ 2. S. 3912 / 1841.

³⁾ Se Villads Christensen: København 1840—57, S. 285.

⁴⁾ Pr. 10, S. 659.

⁵⁾ 2. S. 3016 / 1822.

⁶⁾ 2. S. 1671 / 1855.

⁷⁾ Pr. 31, S. 537.

vendigt til deres Arbejdes Fortsættelse, »hverken ved Mestrene eller andre, da vi dog forhen, naar vi har manglet, kunde bekomme ved Spinderne, som gaar ved Volden eller andre Steder.« De beder derfor om Tilladelse til at forsyne sig »her eller uden Byen« eller »anlægge en Reberbane uden Stadens Porte, . . . da vi haaber at faa en af de fattige Rebslagermestre, som paatager sig at arbejde for os, naar vi forskaffer ham de fornødne Reqvissita, saa vi ej skal, som forhen er sket, dependere af 5 à 6 Rebslagermestre, om de vil forunde os Sejlgarn eller ej, og dog tillige være fornøjede med de for os utaalelige Priser.« Rebslagersnes Svar af 17. Januar 1780 er med Næg og Klør: Hos hvem har nogen Sejlmager bestilt Garn (med rimeligt Varsel og villet betale derfor!) uden at kunne faa det? Nej, Sejlmagerne har behandlet os slet. De køber deres Varer hos os paa Kredit, men betaler aldrig, og naar vi lukker for Kreditten, køber de hos andre (uden for Lavet). Derefter omtales Sejlmagersnes store Gæld (ca. 1000 Rdl., 4—5 Aar gl.) til Rebslagerne, som nødig vil inddrive den ad Rettens Vej, der er dyr og besværlig: Da Lynning skulde have 81 Rdl. 1 Mk. 2 Sk. fra Sejlmager Diderichsen 1778 (cfr. Hof- og Stadsrettens Tilsigelse af 20. Marts 1775), og da Buch 1774 skulde have 66 Rdl. 8 Sk. fra samme Sejlmager, kostede det hver Gang 12 Rdl. Endvidere har samme Diderichsen 1771 leveret Det kgl. oktroyerede Guinesiske Compagnie Sejlgarn til to Skibe (attesteret 10. Januar 1780 af Ekvipagemester J. Becker). Og endelig køber Diderichsen sin Lie hos »uberettigede, som ikke maa eller bør tjære samme, og tjærer samme ved Hjælp af hans Folk hjemme i sin Kælder under Huset, hvoraf letteligen Tab og Skade kunde rejse sig saavel for hans Huses Beboere som og for Naboerne, og hvorved Brand-Assurance-Cassen tillige kunde komme til at lide, og hvoraf forhen er existeret stor Ulykke her i Staden.« Paa Klagen over

Priserne svares: Hvis nogen Sejlmager nylig skulde have købt Reb hos en Rebslager af Lavet, maa han fremvise Kvittering, og det vil ses, at Priserne er de almindelige. Hamp og Tjære er nu næsten dobbelt saa dyre som for nogle Aar siden. »De andre« er billigere; thi vi har Borger- og Lavstynger, skal forrente store Kapitaler i vore Baner og underholde vore Familier ved vort Arbejde; men de har Kongens Sold og Klæder for intet, er fri for Skat og borgerlige opera, har deres Materialer paa lettere Maade og forarbejder deres Tovværk af det første, det bedste Materiale. Den 9. Februar 1780 paalægger Magistraten Sejlmagerne at købe deres Garn hos Rebslagerlavet, som til Gengæld skal forpligte sig til at forsyne dem forsvarligt og stedse. Om Diderichsen skrives til Over-Brand- og Vandkommissionen.¹⁾ Den 18. December 1780 oplyser Hans Morthorst Magistraten om, at Sejlmagerne og Remmesniderne kan faa alle de Rebslagerarbejder, de behøver, naar blot de vil betale kontant.²⁾ Den 22. Januar 1781 klager Sejlmagerne atter over, at de ikke kan faa det Sejlgarn, de behøver, hos Rebslagerne.³⁾

Rebslagernes Angst for Konkurrence gik saa vidt, at de 1773 forbød Rebslageren i Dragør, Andreas Nielsen, at arbejde, da han ikke stod i Københavns Rebslagerlav. Skipperne i Dragør erklærede, at de ikke kunde undvære en saa dygtig Rebslager til deres Skibsarbejde, og mindede om, at Arbejdet jo da heller ikke blev besigtet i andre »udenbys Stæder«, hvis Rebslagere ikke var i Lavet. Men Københavns Magistrat forbød ham at forfærdige det ringeste Skibsarbejde.⁴⁾ Den 21. Juni 1773 meddelte Kancelliet imidlertid, at Hans Majestæt havde

¹⁾ Pr. 34, S. 243 med Bilag.

²⁾ Pr. 34, S. 584.

³⁾ Pr. 34, S. 614 (23. 9. 1782 og 20. 1. 1783 klager Oldermændene for Sejlmagerne atter over Mangel paa Sejlgarn, Pr. 35, S. 528).

⁴⁾ Pr. 31, S. 540.

resolveret, at der fremdeles i Dragør maatte bo en Rebslager, som dog kun maatte sælge sit Arbejde til Dragørerne.¹⁾ Men da Nielsen døde 1778, kunde Enken Else Kirstine ikke finde en Svend til at fortsætte Virksomheden før et lille Aar efter, da Svenden Erich Knudsen, som arbejdede hos Mester Buch, erklærede sig villig. Men da han søgte sin Afsked, nægtede baade Buch og Oldermændene at give ham Afskeds-pas, og Magistraten erklærede den 8. Marts 1779, at hun ikke kunde faa denne Svend.²⁾ — I Helsingør havde Købmand Jean Claesen Privilegium paa at drive et Skibsbyggeri og en Reberbane³⁾; men der var jo intet zünftigt Lav der i Byen. Da en dør udlært Svend Mads Høene 1793 vil paa Valsen, beder han derfor Københavns Rebslagerlav om »Svende-Rejse-Kundskaf«; men Oldermændene nægter at give ham den, med mindre han lader sig ind- og udmelde af Lavet (altsaa betaler baade Indmeldelses- og Udmeldelsesgebyr). I Henhold til Kancelliets Reskript af 20. Oktober 1792 befaler Københavns Magistrat ham dog at meddele Høene den behørig Kundskab og kun kræve ham for, hvad andre Svende betaler (altsaa Udmeldelsesgebyret).⁴⁾ 1834 faar W. P. Holmbom kasseret sit Mesterstykke i Helsingør. Han lader det saa bedømme af københavnske Mestres, der finder det forsvarligt.⁵⁾

En slem og til sidst næsten ødelæggende Konkurrence fik Københavns Rebslagere fra Udlandet. Artiklerne af 1682 bestemte vel i den 7. Post, at det skulde være forbudt at indføre noget nyt Rebslaaearbejde her i Riget. Men dette Forbud ydede dem efterhaanden lige saa ringe Beskyttelse som det følgende (i samme Post): Ej heller

¹⁾ Pr. 31, S. 629.

²⁾ Pr. 33, S. 602.

³⁾ Pr. 36, S. 656.

⁴⁾ Pr. 44, S. 78.

⁵⁾ 2. S. 1475 / 1834.

maa nogen uden Rebslaaerne (altsaa Lavsmestrene, hvem disse Artikler blev givet) falholde noget Tovværk, lidet eller stort, Liner, Hyssing eller andre Rebslaaerarbejder. 1738 søgte Oldermænden og en Del af Lavets Mestre — forgæves — Forbud mod Bastrebs Hidførsel fra Skaane.¹⁾ 1778 svarer Økonomi- og Kommercekollegiet paa en Klage fra Lavet over, at nyt Tovværk og Rebslaaerarbejde indføres fra Flensborg til Skibsekvipering ved de københavnske Skibsværfter, og at en af de partikulære ostindiske Ekspeditører har ladet hidkomme en Del Ankertove fra Sct. Petersborg for at udskibe dem til Ostindien, at da Toldrullen, som er senere end Lavsartiklerne, ikke forbyder Rebslagerarbejdes Indførsel fra Provinsens Stæder, og der paalægges en saa høj Told paa det Tovværk, som fra fremmede Stater indføres, kan deri ingen Forandring foretages, som skulde være Handelens Frihed til Indskrænkelse, og hvad det Tovværk angaar, som indføres til ostindisk Handel, da maa det aldeles have sit Forblivende ved Forordningen af 3. November 1777, som tillader de partikulære ostindiske Ekspeditører at lade hidkomme alle til Cargaisonerne forbrugende fremmede Varer.²⁾ (1804 indførtes fra Rusland 2805 Stk. Trosser og Tovværk for i alt 94840 Dal. Cour.).³⁾ Den 13. Oktober 1815 ønsker Oldermænden højere Told paa fremmede Rebslagerarbejder. Grosserer-Societetet svarer, at det er der ingen Grund til, og mener, at Oldermænden bør irettesættes herfor, og Magistraten giver Grosserer-Societetet Medhold.⁴⁾ 1833 beder Oldermænden om Toldforhøjelse paa russisk Tovværk; men Generaltoldkammeret svarer Nej.⁵⁾ 1837 beder

¹⁾ Pr. 14, S. 505.

²⁾ Pr. 33, S. 484.

³⁾ M. Rubin: 1807—14, S. 77.

⁴⁾ 2. S. 2293 / 1815.

⁵⁾ 2. S. 2906 / 1833.

Oldgesell Olsen om Forbud mod fremmede Tovværkers Indførsel, for at Svendene kan sikres et nogenlunde Udkomme.¹⁾ Et Afslag den 13. April 1866 paa Svendenes Ansøgning om Lønforhøjelse motiverer Mestrene bl. a. med den højst skadelige Indvirkning af russisk Tovværks Indførsel.²⁾ 1882 skriver Svendborgs syv Rebslagere til Rigsdagen i Anledning af et Toldlovforslag bl. a.: »Vi kan ikke konkurrere med Udlandets store Industri. I Tyskland og England tilvirkes alt med Maskiner og i stor Stil, i Preussen anvendes derhos Straffefanger som Arbejdere I Rusland drives Rebslageriet ikke alene fabrikmæssigt; men en betydelig Del Garn spindes af Bønderne som Vinterarbejde, altsaa et Slags Husflid, hvorefter det gaar til Fabrikken, som lægger den sidste Haand paa det. Arbejdskraften er altsaa her billig, og selvom det enkelte Individ Frembringelser ikke er mange, saa bliver det dog fra det hele, store Rusland en betydelig samlet Sum af billigt Arbejde, der udføres mellem Aar og Dag, og hvoraf meget kommer til Danmark. Dette Forhold faar endnu større Vægt derved, at den russiske Bondes Hjemmearbejde er forfærdiget af et Materiale, der ikke kan gaa i Handelen, nemlig uredt Hamp, men som nok kan bruges alligevel og kan gøre sin fulde Nytte, naar man vil anvende Tid og Arbejde paa at rede Hampen ud, hvad jo netop Husfliden gør. Det gaar derfor saa vidt, at man hos os kan købe spundet Garn fra Rusland billigere end den rene Hamp, som er det Raamateriale, hvoraf vi skal forfærdige disse Varer.«³⁾ — Ved det XIX. Aarhundredes Slutning var Konkurrencen størst fra Belgien.⁴⁾

1) 2. S. 2409 / 1837.

2) Prot.

3) Prot.

4) »Rebslagertidende« 25. 2. 1917.

LAVETS FORFALD.

Alt dette gik naturligvis stærkt ud over Lavet, og det kan ikke undre, at det aldrig blev ret talrigt og omsider er ved at uddø. Ifølge Politiets Tabeller over Mestre, Svende og Drengene i København havde Rebslagerlavet 1723 14 Mestre, 10 Svende og 30 Drengene. I 1803 er Tallene steget til henholdsvis 18, 51 og 42. Krigen 1807 skal have gjort en slem Standsning i Arbejdet, hvis man da kan tro Oldermænd Toxværd, der i et Brev til Magistraten den 12. Maj 1822 skriver: »Her kan ikke Tiendedelen af Svende og Drengene, som før Bombardementet i 1807 beskæftigedes ved Rebslagerprofessionen, nu finde deres Underholdning derved«. ¹⁾ Desværre har vi ingen Opgørelse for 1822 til at kontrollere Rigtigheden af Oldermændens Klagemaal; men Bombardementet kan ikke straks have virket saa ødelæggende paa Professionen, da Politiets Tabeller viser, at Lavet 1815 talte 43 Svende og 42 Drengene, altsaa 85 »Funktionærer« mod 93 før Bombardementet (1803). 1829 beskæftiger Lavet 37 Svende og 18 Drengene; 55 er naturligvis en Tilbagegang fra 85 og 93, men ingen Decimering. Tilbagegangen fortsættes til 1843, da Lavet kun beskæftiger 18 Mestre, 11 Svende og 30 Drengene. Derefter følger en kort Stigning til 1857, der kan fremvise 24 Mestre, 105 Svende, 12 Drengene og 12 à parte Arbejdere. De sidste, der figurerer paa Tabellerne 1852—59, er ufaglærte Medhjælpere. Siden er det gaaet jævnt tilbage, saa Lavet 1935 kun talte 4 Medlemmer, hvoraf de 2 havde Baner. ²⁾

Men er det end kun i de sidste 80 Aar, at Lavet er gaaet tilbage talmæssigt set, havde det dog allerede tidligere vist en betænkelig Tilbagegang i Overholdelse af de Lavet givne Love. Oldermændene klager i det ovenfor

¹⁾ Ved 1144/1823.

²⁾ Prot.

citerede Brev over, at der nu (1822) ligger Skibsbaner paa Amager, Nørre- og Vesterbro, i Stedet for at de alle laa ved Siden af hinanden paa Vesterbro før 1807. (Toxværd fik 1808 anvist en Grund af Nørrefælled til Bane i Stedet for sin Grund uden Vester Port, der bortgik til Fæstningsværkernes Udvidelse).¹⁾ Til Sammenligning tjener, at Lars Thyberg i 1750 ikke maatte anlægge en Bane paa Amager, »da det er stridigt med Reskripterne af 4. August 1727 og 10. Juni 1735«. ²⁾ Den 10. April 1822 nægter Rebslager Baadh Jensen at foretage den Besigtelse af Banerne, hvortil han er udmeldt sammen med Hørkræmmer Svane, Rebslager Witchou og Skipper Kjær. I sin Begrundelse den 24. April gennemgaar han den kgl. Befaling af 7. August 1782 og viser, hvor umuligt det er at foretage de krævede Bedømmelser. Han synes at have været en temmelig ringe Rebslager. Han fortæller, at Hampen aldrig blev heglet, og erklærer det ugørligt at bedømme et færdigslaaet Tovs Styrke. Toxværd tilbageviser vel forarget disse Paastande, men det, at Jensen, da Toxværd ved Lavssamlingen den 5. Juli s. A. gaar af som Oldermænd, vælges til hans Efterfølger med stor Majoritet³⁾, viser, at Størstedelen af Lavets Mestre har givet ham Ret. Men ogsaa Toxværd giver Jensen Ret i, at det er meningsløst at opretholde Besigtelserne; thi, som han siger den 12. Maj i sit tidligere citerede Brev, det her forarbejdede Garn skal være godt; men samtidig indføres det daarlige russiske. England, Frankrig, Preussen, Norge og Sverige har Indførselsforbud mod russisk Tovværk. Ved den omtalte Lavssamling var Mestrene da enige om, at Reskriptet af 10. Juni 1735 ikke kunde overholdes uden Lavets Ødelæggelse. Magistraten spørger da Grosserer-Societetet, Skipperlavet og

¹⁾ 2. S. 938 / 1808.

²⁾ Pr. 22, S. 649.

³⁾ 2. S. 2245 / 1822.

Hørkræmmerlavet. Grossererne tiltræder Rebslagerernes Ønske om Reskriptets Ophævelse paa Grund af de daarlige Konjunkturer for Skibsfarten. Hørkræmmerne formaner Rebslagerne til at overholde Lovene og minder Magistraten om den Fare, Sømandens Liv udsættes for ved Anvendelse af daarligt Materiale i Skibstovværk. Skipperne fraraader ligeledes Reskriptets Ophævelse; nu ved man da, hvor man kan være sikker paa at faa godt Skibstovværk her i Staden. Skippernes Oldemand raader Magistraten til at anvise Rebslagerne Baner til Bondearbejde langt fra Skibsbanerne. Magistraten beder nu Kæmneren skaffe Rebslagerne nye Baner, og han foreslaar da Jordlodden Nr. 83 B ved Farimagsvejen mellem Vesterport og Nørreport. Her kan der blive 10 Baner, hver 12 Alen brede og fra 127 til 155 Alen lange. Skal der bruges flere Baner, kan disse anvises paa den tilstødende Grund Nr. 84 A; dette Vænge er dog bestemt til Losseplads for Dagrenovationen, hvortil det imidlertid ikke tages i Brug, før Vejen til de længere borte liggende Lossepladser bliver slettere og Lossepladserne mere opkørte. For øvrigt bliver dette Vænge formedelst sin Beliggenhed saa nær Byen af megen Vigtighed som Sne- og Islosseplads. Men den 4. Oktober 1824 faar Staden den saakaldte Tobaksplantage uden Nørreport til Disposition, hvor Reberbanerne langt bekvemmere kunde henlægges, da de dør kan faa større Udstrækning og ligge paa et af-sides, roligt Sted. Fem Dage senere har Kæmneren opdaget, at Forordningen af 13. December 1793, § 75, fordrer, at der skal være 10 Alen mellem Reberbaner og offentlig Vej. De foreslaaede Baner kan da kun blive 117—145 Alen lange; men Rebslager Mariager siger, at deres Baner maa være 50—80 Favne = 150—240 Alen lange. Kæmneren foreslaar da Banerne lagt paa den anden Led, saa de kan blive 240 Alen lange og 12 Alen brede, faa en 12 Alen bred Kørevej for Enden og ligge

10—35 Alen fra Farimagsvejen. Men Oldermænd Jensen erklærer, at Lavet har Brug for 16 Baner, 220—230 Favne lange og 10—12 Favne brede. I øvrigt er de Bekostninger, som er nødvendige ved nye Skibsbaners Anlæg (til Banernes Planering og Opfyldning, Indgravning og Hegn samt Tjære- og Spindeboders Opbygning), i disse Tider uoverkommelige for de fleste af Lavets Interessenter.¹⁾ Der kom saaledes ikke straks noget Resultat af al denne Drøftelse; men den 24. November 1830 ophævede et Reskript de i Reskripterne af 10. Juni 1735 og 7. August 1782 indeholdte Bestemmelser om Kontrol og Eftersyn med Arbejdet paa de private Baner.²⁾ Nu kunde de københavnske Rebslagere altsaa bruge lige saa daarligt Materiale, de vilde, og levere lige saa daarligt Arbejde som Russerne, om de vilde. Det hjalp dog ikke. Lavsmestrene havde stadig for mange Konkurrenter, og da Marskandiser Olsen har faaet sit Privilegium (se S. 674), ønsker Rebslagerlavets Interessenter Lavet ophævet, da de ikke mener længere at kunne beskytte deres Lav mod Indgreb. I Stedet for at forfærdes og love uindskrænket Støtte gaar Magistraten ind paa Spøgen og tilkendegiver Oldermænden, at Bestemmelse herom maa træffes ved en Lavssamling, som da ogsaa maa stille Forslag angaaende Lavets økonomiske Anliggender og Svendenes og Drengenes Stilling. Rebslagerne kommer dog til det Resultat, at de vil beholde deres Lav, naar dets Stilling maa forbedres, og foreslaar til den Ende: 1) at der i Fremtiden ikke gives nogen uberettiget Bevilling til at anlægge Reberbane i Staden eller paa dens Grund; 2) at de Holmens Folk ved Forordning af 21. Marts 1785, Kancelliskrivelse af 9. Juli 1785 og Reskript af 19. Marts 1790 tilstaaede Rettigheder ophæves eller indskrænkes til kun

¹⁾ Ved 2. S. 1144/1823.

²⁾ 2. S. 3642/1830. Plakat 1. 12. 1830.

at gælde de to første Klasser af Holmens Rebslagere, og at det forbydes dem at arbejde i Fællig; og 3) at Rebslagere i Købstæder, hvor intet Lav er, tilpligtes at betale Kontingent til Lavet i København. — Magistraten er nogenlunde enig med Rebslagerne i 1.ste og 2.det Punkt, men finder ingen Grund til at gennemføre det sidste.¹⁾

DE SIDSTE BANER.

1846 skal den første Jernbane anlægges, og den skulde helst lægges tværs over Reberbanerne paa Vesterbro, hvorfor det Sjællandske Jernbaneselskab ønsker sig vederlagsfrit overladt Grønlandske Handels Reberbane²⁾, i hvilken Anledning og i Anledning af, at Gasværket 1855 netop skulde lægges paa Reberbanernes Grunde Nr. 65—69, der opstaar Tvivl og Proces om Ejendomsretten til Reberbanerne uden Vesterport, og ved den Lejlighed gives et godt Billede af de sørgelige Rester af disse Baner, der engang var Lavets Stolthed.³⁾ Af de oprindelige seksten Baner paa fem Grunde var der nu tre Baner paa tre Grunde. Den 24. Juni 1802 erhvervede Major A. Toxværd Ejendomsretten til Nr. 67, som han senere solgte til Slagtermester Niels Svendsen. Den 25. September 1806 erhvervede Rebslagermester I. H. Bjerregaard Ejendomsretten til Nr. 65, som Slagtermester Jens Peter Hillarius Kalkø købte den 2. Juni 1828, hvis Enke Sidse Cathrine den 6. December 1832 solgte den til Marskandiser Niels Olsen, der drev Rebslageri paa en Del af Grunden og solgte Resten (65 B) til Lader ved Skydebanen Hans Jørgen Christensen. Den 17. December 1811 solgtes Nr. 66 til Amtskirurg Carl W. Westphal og Gartner Benzen

¹⁾ 2. S. 1240 / 1835.

²⁾ 2. S. 784 og 1057 / 1846.

³⁾ Alle de paagældende Akter findes ved 2. S. 3655 / 1855.

og overtoges senere af nævnte Lader Christensen. Den 2. Marts 1785 købte Købmændene Jens Wedege, Jens Lauritzen, Waagen Lauritzen og Andreas Buntzen den ene Bane paa Nr. 69 af Rebslagermester Niels Christensen Mariager. De fik Skøde paa den den 11. Juni og tilskødede samme Dag Grønlandske Handel Banen. Lavsmesteren vilde vel ikke have solgt sin Bane til Lavets Konkurrent Grønlandske Handel. Banen, d. v. s. Bygninger og Redskaber, købte Grønlandske Handel for 8500 Rdl. Og den 4. Oktober 1799 solgte Rebslagermester Christian Nielsen Mariagers Enke Karen Tønnesen den anden Bane paa Nr. 69 til Grønlandske Handel for 2000 Rdl. 1807 nedbrændte Banerne, og Grønlandske Handel byggede derefter kun een Bane paa Nr. 69 og udlejede denne til Rebslagermester A. Richardt for 150 Rdl. aarlig. Altsaa: en Lavet uvedkommende Institution udlejer en af Lavets Baner til en af Lavets Mestre! Banen Nr. 68 var den eneste, Lavet endnu havde Raadighed over. Den solgtes den 11. Juni 1795 af Major Toxværd til Rebslagermester Niels Jensen for 4000 Rdl., og efter hans Død 1851 overtog hans Søn Rebslagermester Chr. P. Jensen den efter den 23. Juni at have faaet Magistratens og ved Lavssamlingen den 4. Juli at have faaet Lavets Samtykke. Men en anden af Niels Jensens Sønner, Møller Andreas Baadh Jensen paa Johnstrups Mølle, var Pant-haver i den paa Banegaarden værende Spindebod og Inventarium samt et Brædehus med Tegltag, og han lod Skifteforvalteren i Faderens Bo, Birkedommeren for Københavns Amt, Normand, bortsælge Banen ved offentlige Auktioner 28. Oktober og 11. og 25. November 1851. Ved den sidste Auktion købte han den selv for 100 Rdl. — Vurderingssummen var 1600 Rdl. — paa sin Søn Rebslagermester Julius August Romanus Jensens Vegne. Denne Søn benyttede Banen uden at faa Lavets Samtykke, og da Kommunen 1857 efter en lang Række Pro-

cesser og Forhandlinger købte de to Grunde, 68 og 69, for 10000 Rdl., fik han de 5000.

Paa de tre Baner var der i 1850'erne ikke det flittige Rebslageri som paa de seksten Baner, da Lavet fik dem i Fæste 1771. Marskandiser Olsens Bane, der dreves af hans Søn, Rebslagermester Ole Olsen, var indrettet til Forarbejdelse af Skibstovværk, men benyttedes kun yderst sjældent dertil. Bygningerne paa 68, Jensens Bane, var tildels forfaldne. Richardt havde sine Indretninger paa 69 i bedre Orden og paastod undertiden at spinde Skibstovværk dér, medens han forfærdigede kort Tovværk andetsteds. Han drev sit Rebslageri med Hestekraft og havde derfor en Hestestald paa sin Grund. Desuden var der Svinestier, Mistbænke og Haver. Et Stykke var udlagt med Kartoffler, dog næppe $\frac{1}{8}$ Td. Land, et andet med Kløver, som afgræssedes af Heste og Køer. Paa Nr. 68 var der en Køkkenhave ud mod Vesterbro, 851 Kvadratalen, og paa 208 Kvadratalen af Vejen var der lagt Kartoffler. Nr. 69 havde 1345 Kvadratalen Have, Høsegaard og Svinesti optog hver ca. 80 Kvadratalen. 1853 laa der en Del gammelt og nyt Tømmer paa 69, og der var Tilhugningsplads til Afbinding af nye Bygninger. (68 var paa 8947 Kvadratalen, 69 paa 15906 Kvadratalen og den fælles Vej paa 10197 Kvadratalen). For Enden af Banerne laa Badehuse (med Beværtning), de badende havde Adgang dertil over Banerne, og ud mod Vesterbro laa et Billetudsalg. — Intet Under, at Brandvæsenet 1849 troede at kunne lægge et Sprøjtehus dér.

Ogsaa de Lodder, Lavet fik i Fæste uden Nørreport, solgtes efterhaanden, nogle til Rebslagerne. Og efter at Rebslagerne var fortrængt fra Vesterbro — den sidste Bane her var Ole Olsens paa Badevej, nu Eskildsgade, Olsen døde 1869 —, dreves det meste Rebslageri paa Nørrebro. Paa Amager var dog Jacob Holm & Sønners og Hesselbergs Baner. Ved nuværende Peter Fabersgade

laa i 1870'erne 9 Baner Side om Side. Da Voldene var faldet, og Københavnerne flyttede ud til Forstæderne, blev denne Plads efterhaanden alt for dyr. De sidste to Baner, hvor Reb forfærdiges ved Haandarbejde, ligger nu i Bispebjerg (Dortheavej) og Husum (Uggerløsevej).

Overalt der sikkert kan findes
 Noget, hvorved en Rebslager kan mindes.
 I Hytten, i Borgen, i By som paa Land —
 Dør Rebslagerarbejde finde man kan.

Ja, Møllen, som maler, og Skibet, som haster,
 De nytter ej noget, naar ej vi er med;
 Thi al Takkelagen, saa nyttig og stærk
 Er Rebslagerhænders det flittige Værk.

Ja, Fuglen i Luften og Fisken i Vandet,
 De fanges ved Hjælp af vort Arbejdes Værk.
 Selv Løven paa Landet og Hvalen i Vandet,
 De trodser ej Rebslagerens Strikke saa stærk.

I denne Sang, som en gammel Rebslager har sunget for mig, mangler eet af Rebslagerens Produkter, som Meistersangeren, Skomager Hans Sachs i Nürnberg har faaet med i sin »Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden«, Frankfurt a. M. 1568 . . han husker ogsaa Reb til at hænge Mordere i!

Nu betyder Rebslageren snart ikke mere. Men der var en Tid, da hans Produkter fulgte én, fra man kom til Verden, medens ens Moder klamrede sig til et Sengebaand, og til man sænkedes i Jorden ved Hjælp af et Par solide Reb.

Der Seyler.



Ich bin ein Seyler / der zum theil/
Kan machen die langen SchiffSeyl/
Auch Seyl zum bauw / dran man allein
Auffziech Mörder / Zinnerholz vñ Stein/
Ich kan auch machen Garn vnd Neth/
Zur Jägeren vnd zu der Heth/
Darzu auch FischNeth / groß vnd klein/
Sonst auch allerley Strick gemein.

b iij

Der

Side fra Hans Sachs: »Eygentliche Beschreibung Aller Stände auff
Erdē«, forestillende en Rebslager.

LAVETS OLDERMÆND SIDEN 1722:

- 1722: Bertel Jacobsen Møller (Borgerskab $^{12}/_1$ 1701).
 1726: Jørgen Rasmussen.
 1729: Jørgen Poulsen (Bgsk. $^{18}/_3$ 1716).
 1732: Niels Jensen (Bgsk. $^{26}/_5$ 1723).
 1735: Eilert Wesendunck (Bgsk. $^4/_8$ 1723).
 $^{8}/_2$ 1737: Nicolai Johansen Juller (1.ste Gang) (Bgsk. $^{21}/_5$ 1731).
 $^{29}/_1$ 1739: Lars Pedersen Thyberg (Tøjberg).
 $^{18}/_8$ 1741: Geert Hansen.
 $^{17}/_8$ 1743: Nicolai Johansen Juller (2.den Gang)
 $^7/_2$ 1752: Jacob Svendsen Elg.
 1756: Geert Hansen.
 ? ? ?
 1765: Søren Nicolajsen Buch (Bgsk. $^5/_9$ 1759).
 ca. 1767: Gynther Geertsen (Bgsk. $^{19}/_{11}$ 1759).
 $?/_12$ 1770: Niels Christensen Mariager (1.ste Gang)
 (Bgsk. $^{27}/_7$ 1752).
 1773: Hans Jørgen Morthorst, suspenderet $^{27}/_{10}$ 1773.
 $^{27}/_{10}$ 1773: (const.) Jens Nielsen (Bgsk. $^{11}/_9$ 1747).
 1775: Niels Christensen Mariager (2.den Gang).
 1779: Christian Nielsen Mariager (1.ste Gang)
 (Bgsk. $^{29}/_3$ 1773).
 1784: Johannes Larsen Tøyberg (Bgsk. $^{10}/_8$ 1778).
 1786: Anthoni Hansen Lynning (Bgsk. $^{12}/_6$ 1775).
 $^9/_11$ 1789: Chr. Nielsen Mariager (2.den Gang).
 $^{16}/_6$ 1794: Anthon Christensen Toxværd, Major.
 $^1/_7$ 1799: Niels Jensen (Bgsk. $^{30}/_7$ 1792).
 $^{20}/_7$ 1801: Jacob Hansen Bjerregaard (Bgsk. $^5/_12$ 1796).
 $^{26}/_6$ 1809: Lars Svendsen (Bgsk. $^{16}/_9$ 1799).
 1814: Søren Christensen (Bgsk. $^{27}/_7$ 1799).
 $^{24}/_6$ 1816: Amond Mariager (Bgsk. $^{31}/_8$ 1801).
 $^{10}/_7$ 1820: Poul Christensen Toxværd (Bgsk. $^5/_5$ 1813).
 $^8/_7$ 1822: Andreas Baadh Jensen (Bgsk. $^4/_1$ 1813).
 $^{19}/_7$ 1826: Simon Poss (fra Riga; Bgsk. $^{14}/_6$ 1805; fh. Værtshusholder).

- $27/6$ 1828: Søren Iversen (Bgsk. $5/10$ 1812) d. $9/7$ 1829.
 $31/7$ 1829: Johan Peter Bohn (Bgsk. $7/10$ 1811).
 $12/7$ 1833: Jens Sørensen (den ældre) (f. $3/6$ 1805, Bgsk. $1/7$ 1826).
 1837: Jens Sørensen (den yngre) (f. $24/9$ 1803, Bgsk. $18/10$ 1828).¹⁾
 1841: Carl Frederik Ravn (f. $30/6$ 1810, Bgsk. $28/9$ 1833).
 1843: Andreas Johan Richardt (Frimester $27/3$ 1821, Bgsk. $23/5$ 1835).
 1847: Christian Daniel Børgesen (f. $7/3$ 1802, Bgsk. $30/8$ 1825).
 1851: Hans Rasmussen Thrane (f. $12/3$ 1810, Bgsk. $30/3$ 1833).
 1853: Ole Olsen (f. $13/9$ 1814, Bgsk. $6/5$ 1833).
 1855: Johan Julius Timm (f. $8/5$ 1814, Bgsk. $8/6$ 1839).
 1859: Jørgen Larsen Samuelsen (f. 1812, Bgsk. $27/6$ 1846).
 1861: Frederik Christian Anton Hesselberg (f. $19/10$ 1818, Bgsk. $26/5$ 1853).
 1864: Andreas Jørgensen Richardt (f. $20/3$ 1825, Bgsk. $20/11$ 1862).
 $25/1$ 1866: Julius Augustus Romanus Jensen (f. $13/7$ 1822, Bgsk. $8/1$ 1852).
 $11/7$ 1888: V. Ravn, d. $21/6$ 1891.
 $2/7$ 1891: Emilius Sophus Martinus Dencker (f. $7/4$ 1859, Bgsk. $27/1$ 1885).
 $11/4$ 1899: Severin Christian Kruse (f. $26/4$ 1839, Bgsk. $9/6$ 1864).
 $11/7$ 1912: E. S. M. Dencker (2.den Gang)
 $7/7$ 1921: Hans Oskar Hansen (f. $11/2$ 1862).

¹⁾ Muligvis er de to Oldermænd Jens Sørensens Data forvekslet, idet Tilnavnene maaske ikke er givet efter Anciennitet som Mester, men Alder.



DEN GAMLE VOLD.

ET 25 ÅRS MINDE.

Af FLEMMING DAHL.

*Hvor synker solen sagte dog i kvæld
blandt himlens lette skyer rosenrøde!
Se, stadens tusind ruder gyldent gløde
i aftenskærrets klare strålers væld!*

Til Metropolitanskolens traditioner hører, at III. gymnasieklasse hvert år udsender et julehæfte, medens næstøverste klasse står for skolekomedie, julebal og skoleskovtur. I »Jul 1912«, det første trykte julehæfte, der udkom 21. december 1912 i 425 eksemplarer, findes s. 4 under titelen »Stemning« ovenanførte lille digt, som den da 16—17årige forfatter nu — godt 25 år efter voldens sløjfning — har ment at turde genoptrykke i tilslutning til foranstående skildring.

*Du gamle vold, hvis høje, stolte træ'r
sig tegner skarpt mod himlens lyse flammer,
jeg elsker disse mørke, nøgne stammer,
som sidste gang nu skuer solens skær!*

*Jeg vanked tit bag dine kuplers krans
og lytted glad til vindens blide toner;
jeg ofte vandred under disse kroner
og skued op mod nattehimplens glans.*

*Når stjærner tindred frem på himlens blå,
og månen sølvhvid stod bag borgen oppe,
når dagens fugle sang blandt dine toppe,
o gamle vold, jeg elsked her at stå!*

*Når sneens hvide kåbe funkled kold,
jeg drømte til en vinter mig tilbage,
da du mod fjenders flok i farens dage
stolt værned Danmarks ære, gamle vold.*

*Du, lave, sjunkne vold, de stolte træ'r
for ung og gammel tusind minder gemmer;
din løvsals friske vår vi aldrig glemmer,
du blev os alle dyrebar og kær!*

*Dog hører ingen nu din bange bøn,
du må for døgnets travle færden svinde;
snart, gamle vold, er selv du blot et minde,
men end i døden er du sælsom skøn! — —*

*O lyse sol, hvis klare, gyldne skjold
nu daler bag de høje stammer dunkle,
lad dine sidste stråler kærligt funkke
en flygtig stund kun på den gamle vold!*



DA INDUSTRIFORENINGEN BLEV TIL.

Af R. BERG.

I »Mit Livs Eventyr« fortæller H. C. Andersen for Tiden om 1830, at han en Dag besøgte sin unge Ven Orla Lehmann, der da laa paa Landet i Valby, og at Lehmann jublede ham i Møde med et Vers af Heine:

»Thalatta, Thalatta, sei mir gegrüsst, du ewiges Meer«.

Og saa læste de Heine. Eftermiddagen gik, og Aftenen gik, det blev ud paa Natten, og H. C. Andersen maatte blive der til næste Morgen, og da havde han lært en Digter at kende, »der sang ud af hans Sjæl og greb i den de stærkeste der vibrerende Streng«. Han fortrængte Hoffmann, der hidtil havde indvirket saa stærkt paa Andersen.

Billedet, der tegner sig for én, af de to unge, grebne Mennesker er saa betegnende for Tredivernes Ungdom. Heine var Tidens Digter. Hans Sentimentalitet, hans Spot og hans Oprørskhed henrev dem. Thi selv stod de jo i Modsætning til alt om dem og vilde lave Verden om. Det gamle Samfund var for dem snævert, stillestaaende, havde ingen Plads for dem og deres vidtstormende Tanker. Da Orla Lehmann mange Aar efter som moden Mand nedskrev sine Erindringer, stod København for ham som en Ravnekrog, hvor alt var sovende, Menneskene, Regeringen, Tranlamperne og Vægterne.

Den Slægt, som var ung i Trediverne, følte, den stod over for en ny Tid, da alt var opadgaaende. Den havde

ikke oplevet de store Ulykker, Englandskrigen, Norges Tab og Pengekrisen. Den havde ikke følt Fattigdommens tunge Byrder og stod nu med Hjærtet fuldt af Mod til at skabe et nyt Samfund, hvor der var videre Udsigter og store Maal at stræbe efter. Den følte Kræfterne svulme i sig og Lysten og Modet til at tage fat.

Og Romantikere, som de var, var der ikke den Ting, der ikke skulde laves om. Forfatning, Handel, Industri, Livssyn, Mennesker. Det, man først og fremmest krævede, var Frihed, Plads til at røre sig. Bort med alle Skranker og alle Baand, der hængede Individets frie Livsrørelse.

Det er betegnende for de unge, der nu vilde være de førende, at de alle tilhørte Borgerskabet, eller rettere Bourgeoisiet, som Samfundslag, og at det var dette, der i fuld Bevidsthed om, at det nu var dets Tanker, der skulde raade, greb efter Tøjlerne.

Naar man nu hundrede Aar efter søger at sætte sig ind i Tidens Stemninger, undres man over, hvor alle de optrædende, der førte Ordet for det nye, var unge. Næsten alle i Tyverne og Trediverne, eller i hvert Fald i deres bedste Alder. Der er et saadant Brus over dem. Der er saa at sige ikke noget af det bestaaende, som fandt Naade for deres Øjne. De unge fandtes i alle Samfundsklasser, i den akademiske Verden, iblandt Embedsmændene, Officererne, Handelen og Haandværket. Blot at nævne nogle enkelte Navne er nok til at klargøre Modsætningen til den gamle Verden. Der er David, Algreen-Ussing, Lehmann, Monrad, Schouw, H. N. Clausen, Tscherning, Fibiger, J. C. Jacobsen, Lunde, Dalhoff, Puggaard, Alfr. Hage, Kramp og en Mængde fler.

Ikke at de var revolutionære og paa en Gang vilde vælte alt over Ende, men de var saa fyldte af Reformiver, at der saa at sige ikke var det Omraade, hvor deres Tanker ikke gjorde sig gældende.

Bedst ser man maaske Tidens Strømninger i de samtidige Portrætter. Næsten alle har de noget raskt, flot i Udtryk og Bevægelser. Alle har de i Blikket noget vist fremad skuende, som saa de efter noget langt borte, de vilde ud at erobre. Det gælder for Mændene. Kvinderne er smægtende, liljestilkede, søde og sentimentale at se paa.

Romantikken havde holdt sit Indtog og faaet Magt over Sindene. Der var en Uro i Sjælene, som gjorde, at de maatte føle sig levende og i Bevægelse. De maatte tale, synge, danse. I Selskabslivet afløstes de adstadige Turdansen af Galoppen, Polkaen og Valsen, hvor man ret kunde give sine Stemninger for det følsomme og bevægede Udtryk. Det var H. C. Lumbye, der spillede op.

Først og fremmest gjaldt det nu om at faa Luft for den Trang til at være sig selv og uafhængig, der rørte sig i alle de unge. Alt, hvad der hidtil havde bundet, skulde løses. Man vilde ikke kendes ved de gamle Standsskranker, der puttede Individerne ind i hver sin Baas. For Fremtiden skulde hver enkelt have den Plads, der tilkom ham efter hans Evner og Indsats. Det er da ogsaa interessant at se, at Idealet ikke længer var Adel og Fornemhed. Skellet i Samfundet skulde ikke længer være Fødsel og Stand, men personlig Dygtighed og Aand. Ikke for intet kunde Christian Winther lade Studenterne synge: »Herrer vi ere i Aandernes Rige«. Det blev da ogsaa i særlig Grad Ungdomsvejlederne, de yngre Professorer, Tiden saa op til. Der var ingen Ende paa den Jubel, der stod om Navne som H. C. Ørsted, H. N. Clausen, J. Fr. Schouw. De var Førerne; alle vilde lære, og fra alle Samfundsklasser samledes man om Lærestolene.

Det gjaldt om at blive dygtig, at lære, saa man selv kunde tage Styret. Men først og fremmest vilde man føle sig fri, og hvor kunde det ske lettere end i de Foreninger, man nu begyndte at stifte? Tidligere havde man jo

nøjedes med Klubberne og deres Vennesold, men nu vilde man noget mere, føle, at man selv kunde styre, høre sig selv holde Taler, ordne og reformere.

Allerede 1820 blev Studenterforeningen stiftet i Opposition til det teologiske Fakultets Indblanding i Regenslivet. 1824 fulgte Selskabet til Naturlærens Udbredelse og Læseselskabet »Athenæum«, 1825 Kunstforeningen; 1828 stifter A. P. Berggren den første Sangforening i København. I Trediverne følges disse Foreninger af de politiske Sammenslutninger: 1832 28. Maj-Selskabet med den bevidste Hensigt at holde Regeringen vaagen med Hensyn til dens Løfter om Indførelse af Stænderforsamlinger, 1834 »den borgerlige Læseforening«, 1836 kommer Musikforeningen og 1838 Industriforeningen foruden talrige andre Sammenslutninger.

Det ejendommelige ved hele denne Række Foreninger er, at de er Samlingssted for alle Samfundsklasser, ikke som forhen for bestemt afsluttede Kredse. Alle kan blive Medlemmer, og saa at sige alle blev det. Her samles Akademikere, Militære, Handlende, Haandværkere, og det er interessant at se, at det er Tidens unge Kræfter, der alle Vegne tager fat. Der er snart ikke den Forening af nogenlunde offentlig Betydning, hvor man ikke træffer Orla Lehmann som Leder, Taler og Fører.

Det gælder da ogsaa Industriforeningen. Den skulde ingenlunde være en faglig Sammenslutning alene for Haandværkere og Industridrivende, men en Forening til Industriens Fremme i Danmark. I den træffer vi da ogsaa som Ledere en hel Række af Tidens førende Personligheder, og betegnende nok mest af de unge. Der er Professor J. G. Forchhammer, der er Kaptajn A. F. Tscherning, denne Officer, der aldrig var Soldat, der er — naturligvis — Orla Lehmann, og der er alle de unge og yngre inden for Haandværk og Industri: J. B. Dalhoff, H. Gamst, Naalemager Hjorth, Urmager Kyhl,

Jernstøber Lunde, Blikkenslager Fritz Meyer, Maler J. E. Meyer, Bagermester Scherfig, Kunstdrejer J. G. Schwartz o. s. v. o. s. v. Der samledes Handelsmænd og Embedsmænd, Officerer og Videnskabsmænd og ikke mindst de ledende Politikere: Balthazar Christensen, C. N. David, J. F. Giødwad, Tage Algreen-Ussing.

Det er da heller ikke fra den snævre industrielle Kreds, at Initiativet til Industriforeningens Dannelse udgik. Naar J. B. Dalhoff i sin Tid — af C. Nyrop — er blevet fremhævet som Stifter af Foreningen, er dette ikke rigtigt. Denne dygtige og flittige, men ikke særlig originale Haandværker ses slet ikke at have spillet nogen fremragende Rolle ved Foreningens Oprettelse, udover, at han sammen med flere andre har været virksom for Indkaldelsen til de forberedende Møder. Det vides da ogsaa, at Tanken om Industriforeningens Oprettelse er opstaaet i Kredse, der stod uden for det praktiske Liv og hørte hjemme i det Kgl. Landhusholdnings-selskab, Selskabet til Naturlærens Udbredelse og hos Kunstakademiet, og at den egentlige Anledning til Foreningens Dannelse var den »Industriudstilling«, som Mænd fra disse tre Institutioner fik arrangeret i København 1836.

Det er betegnende, at den Komité, som stod i Spidsen for denne Udstilling, ikke rummede en eneste Industri-drivende, men væsentlig var sammensat af Kollegie-embedsmænd, Professorer og Kunstnere.

Tilslutningen fra Haandværk og Industri var da ogsaa ret lunken. Der meldte sig kun 271 Udstillere med i alt 696 Udstillingsgenstande. De Grunde, som blev angivne for den svigtende Deltagelse, var Mangel paa Tid til at lave Arbejder, der egnede sig til at fremvises, eller at de Genstande, man forfærdigede, allerede var saa kendte, at der ingen Udstillingsreklame behøvedes.

Den egentlige Aarsag til den manglende Tilslutning var

i øvrigt for de flestes Vedkommende den, at de som de rene Haandværkere, de var, kun gav sig af med Kundearbejde og derfor slet ikke var indrettet paa at gøre Propaganda for deres Frembringelser i en større Kreds. Der er da ogsaa bevaret et Sagn om, at Komitémedlemmerne selv maatte henvende sig til Udstillerne og i mange Tilfælde ligefrem hale Genstandene frem.

I og for sig var dette nu ikke saa underligt. København rummede paa den Tid en Række fremragende Haandværkere i de forskellige Fag, men nogen egentlig Industri fandtes der kun meget lidt af.

De Virksomheder, der kom Begrebet Industri nærmest, var Københavns 9 Jernstøberier, der i 1835 havde beskæftiget 177 Arbejdere og leveret 5600 Skippund støbte Varer, endvidere Drewsens Papirfabrik ved Strandmøllen, der dog først 1827 havde faaet sin første og 1835 sin anden Papirmaskine. Den Tekstilfabrikation, som i 18. Aarhundredes Slutning særlig havde præget dansk Industri, var kørt helt bagud af den udenlandske Konkurrence. Nu var det særlig Bomuldsvæverierne, der betød noget, men naar man hører, at Produktionen paa dette Omraade i København var fordelt paa 35 »Tøjmagere« med i alt 376 Svende og Lærlinge samt 286 andre Arbejdere, vil man forstaa, at det ikke drejede sig om store Virksomheder. En virkelig stor Fabrik var kun Modewegs Klædefabrik i Brede, der beskæftigede 200 Arbejdere ved 22 Væve.

Meget at bygge paa var der ikke, og man forstaaer derfor, at Komitéen var særlig rørt over den Virksomhed, som var udfoldet af Kordegn Rasmussen i Assens. »Denne driftige Mand,« som Komitéen kalder ham, havde i Tidsrummet fra 1824 til 1836 med yderst ringe Pengemidler grundlagt en Fabrikation af Karter og deraf forfærdiget 75086 Par. Han beskæftigede 9—10 voksne Mennesker til daglig, men om Vinteren 70—80, hvorhos han om

Sommeren gav 100—120 Børn Arbejde. Arbejdslønnen for de nævnte Karter oversteg 8000 Rdl., »en i Sandhed meget betydelig Summa, der ved denne Mand er kommen en trængende Klasse af Arbejdere til Gode, og det for en tilsyneladende ubetydelig Artikel, som dog har en stor Anvendelse i det daglige Liv.«

Der var i det hele i Udstillingskomitéens Ledelse og navnlig i de Udtalelser og den Vejledning, den yndede at give Udstillerne, ikke saa lidt af det gamle Regeringsmaskineris faderlige Overlegenhed. Den holdt af at give Karakterer og at fortælle de enkelte, hvorledes de bedst skulde bære sig ad.

I Beretningen om Udstillingen hedder det saaledes: »Den Oplivelse af Almenaanden i een Retning, den Udveksling af Idéerne, den gensidige Meddelen, som disse Udstillinger foranledigede mellem de næringsdrivende Borgere, ere Fordele, som ikke ere ubetydelige.« Videre: »Den møjsommelige Bestræbelse erhoder Opmuntring, det heldige Udfald Erkendelse, Kappelysten vækkes, og hvad der lykkes Een, faar en Anden strax Lyst til at efterligne, og disse Følger ere især af Vigtighed for et Land, hvis Industri endnu er i sin Barndom.«

Det kan ikke nægtes, at Datidens Haandværkere og Industridrivende havde Brug for al den Vejledning, der kunde gives dem, oplærte og opdragne, som de saa godt som alle var inden for Rammerne af et af de gamle lavsbundne Haandværk, uden nogen dybere teknisk eller merkantil Uddannelse. Hvad det især knob for de fleste med, var Oversigt over deres økonomiske Status. Et var imidlertid fælles for dem, og det var Lysten til at optage Fremstillingen af nye Genstande inden for det Fag, de drev, men her stødte de meget ofte paa de Skranker, der droges af Lavsvæsenet. Jernstøberne havde store Kvaler med Klejnsmedene for at faa Lov til selv at lave Fødder til de Kakkelovne, de støbte, og en ny Virksomhed

som Finérskæreriets blev i høj Grad modarbejdet af Snedkerlavet o. s. v.

Den unge Industri trængte frem for alt til Plads til at røre sig paa.

Der er ingen Tvivl om, at den Aand, der bar Industriforeningen frem, i høj Grad var Liberalismens. Intet Under, at det var Orla Lehmann, der i »Fædrelandet« sætte dens Program op. Industriforeningen skulde bringe de Næringsdrivende til at faa et frit Overblik over Industriens Væsen og til at træde ud af den isolerede Stilling, hvori enhver Forening af Lavsbrødre stod til alle andre Industridrivende. Industriforeningen skulde bekæmpe al Smaalighedsaand og dermed ogsaa Lavsaand.

Det gjorde den da ogsaa. Men den gjorde mere end det. Den vilde aabne nye Veje for dansk Industri og gøre denne til et af de Midler, der skabte Lykke og Velstand for Land og Rige.

Naar Maalet blev sat saa højt, var det, fordi der som i saa meget andet ogsaa var gaaet Romantik i Ordet Industri. Den skulde hjælpe til at føre Menneskene ud af den Suppedas, det gamle Lavsvæsen havde syltet dem ned i.

Man maatte have Næringsfrihed, saa enhver kunde tjene sit Brød paa den Maade, han kunde bedst.

Men ikke blot Næringsfrihed, nej, et nyt Danmark skulde bygges op. Et Danmark, der var uafhængigt af Omverdenen og havde sin egen selvstændige Ind- og Udførsel ad egne Veje. Man saa i Aanden Landet forsynet med Jernbaner og Dampskibslinjer, hvorpaa Landets Handel bevægede sig.

Fra København og til København skulde det hele gaa, uden om Hamborg, i hvis økonomiske Vold man hidtil havde været. Først Jernbane fra København til Korsør og saa derfra Dampskibslinjer i Forbindelse med nye Tværbaner gennem Slesvig og gennem Jylland, hvorfra

nye Dampskibsforbindelser atter skulde hente og bringe Varerne. Øst—Vest skulde Retningen være, ikke længere Syd—Nord.

Landets Erhvervsliv skulde fremmes, ikke ved Beskyttelse, men ved at hjælpe Dygtigheden. Produktionen skulde øges, Haandværket blive til Industri. Men Produktionen skulde ikke blot øges, den skulde ogsaa af-sættes. Det skulde ske gennem Oprettelsen af Varemagasiner, ved at danne Aktieselskaber.

Man saa alt i lyserødt, ventede enorme Muligheder. Det er betegnende for den Optimisme, der raadede, at man ved Prospekterne for Dannelsen af flere Aktieselskaber troede at kunne stille store Fortjenester i Udsigt. I Prospektet for den lille Jernbane fra København til Roskilde troede man at kunne regne med et Udbytte af 10 pCt., og ved Dannelsen af et Hørspinderi mente man at kunne love ikke mindre end 35 pCt.

Luften var fyldt med Forventninger, og af den nye Industriforening ventede man sig store Ting. Den maatte kunne klare det hele. Det er i den, man tumler med Idéerne om Varemagasiner, om Udleje af Dampkraft, og det er til den, man vender sig for at faa Jernbaneplanerne virkeliggjorte. Om Industriforeningen samlede da ogsaa alle sig. Allerede ved sin Start 1838 kunde den opvise 539 Medlemmer, et Tal, der næste Aar var steget til 931. Industriforeningen var blevet ligesom et Samlingssted for alle store Planer.

Fra første Færd kan man spore Tidens nye Luftning inden for Industriforeningen. Saa langt fra at være en faglig Sammenslutning med begrænset Maal har den i den første Tid snarere Karakteren af en borgerlig Klub, hvor enhver kunde komme og træffe ligesindede og veksle Tanker med dem. Det er saaledes betegnende, at blandt de Foreninger, den ene af Spidsborgerne i Høstrups »Genboerne« nævner, at han er Medlem af, er og-

saa Industriforeningen. At Foreningen heller ikke har holdt sig helt fri for Politik, kan man slutte af den Adresse, som Orla Lehmann fik sat i Værk ved Christian VIII.s Tronbestigelse, og som skulde være Udtryk for Aanden i de unge Industrivenners Kredse.

Der kan i det hele ikke være Tvivl om, at Industriforeningen blev Samlingsstedet for den store Del af Københavns liberale Borgerskab. At man udadtil naturligvis skilte sig med industrielle Programpunkter, er let forstaaeligt; men at der tillige i de daglige Lokaler med deres Bladhold, under og efter de talrige Møder var Lejlighed til at drøfte alt, hvad der var oppe i Tiden, er vist. Datiden var jo ikke forvænt med offentlige Lokaler, hvor enhver uden Personsanseelse havde Adgang.

Det er da ogsaa klart, at netop den Liberalisme, der prægede Industriforeningen, blev det egentlig dragende for Medlemmerne. Der trængtes til Frihed, og naar Foreningen, som fremhævet, ikke i snævrere Forstand blev en faglig Sammenslutning, laa det i, at de enkelte Industridrivende netop ønskede at staa uden noget som helst Baand, saa at de uden Modstand kunde udfolde deres Virksomhedstrang. Industriforeningen blev da heller ikke nogen organiserende Institution, men kom mere og mere til at lægge Vægten paa det oplysende. Hovedarbejdet blev Oplysning gennem Foredrag og Udstillinger med sagkyndig Forklaring.

At man inden for det gamle Haandværk hurtigt blev klar over den liberale Tendens i Industriforeningens Virksomhed, viser den Reaktion, den fremkaldte, en Reaktion, som gav sig Udslag i Dannelsen af Haandværkerforeningen, der, oprettet 1840, i Modsætning til Industriforeningen kun optog Haandværksmestre, som havde aflagt den lovlige Mesterprøve.

Fra det Øjeblik, Haandværkerforeningen kom til Verden, var det klart, at det var Fortid og Nutid, der kom

til at staa over for hinanden. To forskellige Synspunkter kom til at kæmpe over Herredømmet, repræsenterede ved to modsatte Typer: Den gamle Haandværksmester, der saa Redningen i et velordnet og reguleret Samfundssystem, hvor Hvermand havde sine bestemte Rettigheder, og Liberalismens Frihedshelt, der vilde vælte alle gamle Skranker og give Individet Lov til at erobre det af Tilværelsen, det kunde overkomme ved egne Kræfter.

Den solide Haandværker brød sig hverken om »Konstitution« eller Stemmeret, og det var ham bare en Gru at tænke sig, at »Bønder og andre simple Folk«, som det hed den Gang, skulde rykke frem og faa noget at sige.

I Modsætning til den gamle Haandværksmester staar den nye fremadstræbende Industridrivende, han, der er helt optaget af at finde paa de nye Metoder i sin Virksomhed, at samle sig om et Speciale og slaa det op. Han er altid i Arbejde med at lære, med at udvide sin Bedrift, ordne og organisere den, reklamere for den. Han nøjes ikke med det, han har, men vil ustandselig udvide og erobre, helst hele Verden.

Bedst ser man maaske Forskellen paa de to Typer ved at stille en Skikkelse fra hver af de to Verdener op imod hinanden.

Der er paa Haandværkersiden Skomagermester Jens Mouritzen, en Type paa en ægte gammel Lavsmænd, som i efterladte Optegnelser har givet Udtryk for sin inderlige Samfølelse med alt det gamle, og navnlig fremhævet »Mesterstykket« som det, hvoraf hele Samfundets Ve og Vel afhang.

· Det er den lille Mand, som frygter enhver Forandring og klynger sig til det bestaaende. Friheden, som alle raabte paa, var for ham Vejen til Kaos og Fattigdom. Mesterprøven er for ham Garantien for, at der leveres Kunderne ordentligt Arbejde. Med Friheden vil alle styrtes ud i den vildeste Konkurrence. »Prøven«, skri-

ver han, »er af Lysets Slægt, og at Verden og Menneskelivet kan trænge til Lys, det ved man vist, saa det gælder kun om det rette Forhold at udfinde mellem Lys og Frihed. — — Jeg tør ikke kaste saa mange ud paa Frihedens dybe Hav, thi jeg kan ikke hjælpe dem, hvis de ej kan svømme i Konkurrencens Bølger.«

Paa den anden Side har vi saa en Mand som Brygger Jacob Jacobsen, helt igennem Foregangsmanden. Som ung, ivrig Tilhører ved H. C. Ørsteds og andres Forelæsnings, som Brygger stadig eksperimenterende og undersøgende, aldrig træt af at tage fat paa ny, hver Gang et Forsøg er mislykkedes, i alle Forhold sikker paa sig selv, ivrig Forkæmper for Frihed baade paa Næringsvæsenets og det borgerlige Omraade. Hver Gang noget er lykkedes for ham, tager han uden Betænkning det næste Skridt, stadig videre og videre, altid med Tro paa, at Sejren vil naas.

Saaledes stod da to Tidsaldre overfor hinanden. Den gamle i Forsvar for det, man kendte og havde prøvet, fuld af Angst for det nye, som var i Fremmarch. Den nye stormende frem med Ungdommens Mod, med Lyst til at slaa alt det overleverede omkuld og til at bygge en Verden op, hvor der var Plads til at røre sig, og hvor intet hindrede det frie Individ i at udfolde sine Kræfter.

Det var ud af denne Stemning, Industriforeningen blev til.

De frie Kræfter har faaet Lov til at vise, hvad de evnede, og hvem vil nægte, at der naaedes meget?

Men nu, hundrede Aar efter, staar vi atter ved en ny Tidsvending, da Feltraabet ikke længer er Frihed, men Orden og Sammenhold. Ogsaa paa det Omraade har den gamle Forening vist sig mægtig til at løse Opgaven, som ligger for.



Kirken Sct. Anna Rotunda. Efter Tegning af Charles Christensen.

AARSBERETNING 1937—38

FOR

SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS

HISTORIE OG TOPOGRAFI.

(HISTORISK - TOPOGRAFISK SELSKAB).

Af FLEMMING DAHL.

For Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi maa Aaret 1937—38, Selskabets andet Leveaar, karakteriseres som et normalt roligt Arbejdsaar med en mindre, men støt Fremgang i Medlemstal.

I det forløbne Aar har Selskabet afholdt fire Sammenkomster, hvoraf to Møder med Foredrag paa Københavns Raadhus og to Udendørsmøder med Foredrag om og Fremvisning af visse særlig interessante Lokalteter.

Programmet for den første Foredragsaften, der var be-

rammet til umiddelbart efter Selskabets regelmæssige Aarsmøde, Mandag den 3. Maj 1937 Kl. 20 i Raadhusets Festsal, var lagt med Henblik paa Rundetaarns forestaaende 300 Aars Jubilæum den 7. Juli s. A. Som Indleder fremstillede Generalmajor *H. U. Ramsing* med sikker Sagskundskab Trinitatis Kirkes Grundes Forhistorie, medens Arkitekt *Henning Hansen*, M. B., i sin, af talrige Lysbilleder illustrerede, Skildring levendegjorde det populære Taarns Bygningshistorie og Betydning.

Forsamlingen, som talte ca. 70 Medlemmer, sluttede sig varmt til den Tak, Formanden, Overretssagfører *Arne Sundbo*, M. B., derefter bragte Aftenens to Talere. Disse Foredrag er i øvrigt optaget i 5. Hæfte af 3. Rk. 2. Bd. af »Historiske Meddelelser om København« (»Rundetaarnshæftet«), S. 289 ff. og 293 ff.

Søndag den 13. Juni 1937 Kl. 10—12 afholdt Historisk-topografisk Selskab første Halvaars Ekskursion. I smukt Sommervejrs mødtes omtrent 60 af Selskabets Medlemmer i Garnisons Sygehus' Grønnegaard, Rigersgade 9—11. Her gav Arkitekt *Charles Christensen* ud fra egne Undersøgelser en Fremstilling af *Christian IV's* stort anlagte Bygværk Sct. Anna Rotunda, den 1640 paabegyndte, men aldrig fuldførte Kirke paa Hospitalets Grund, og demonstrerede, støttet til en Række Planer, dens Beliggenhed i Terrainet.

Efter at Overretssagfører *Sundbo* havde bragt Arkitekt *Christensen* Selskabets Tak, begav Forsamlingen sig til Stokhuset, hvor Oberstløjtnant *C. P. Bokkenheuser* overtog Førerskabet, idet Taleren dels redegjorde for det bebyggede gamle Fængsels Historie, dels foreviste selve Bygningen for de tilstedeværende; disse sluttede sig ganske til Formandens Tak til Foredragsholderen.

At denne fængslende Byvandring blev gennemført, har været Selskabets Styrelse en særlig Glæde, fordi man i Byggyndelsen af April i indeværende Aar — som en beklage-



Stokhuset, Østervold.

Københavns Bymuseum.

lig Indrømmelse til Udviklingens haarde Lov — er skredet til en Nedrivning af den fordums Straffeanstalt til Fordel for en Udvidelse af Polyteknisk Læreanstalt.

Begunstiget af Vejret var ogsaa Efteraarshalvaarets Fri-luftsmøde Søndag den 3. Oktober 1937 Kl. 10—11,30. Ekskursionens Maal var de nylig fremdragne Ruiner af Københavns tredje Raadhus, og Deltagerne, hvis Antal udgjorde henved 125, samledes i Forhallen til Stadens femte Raadhus, det nuværende Dombus. Formanden, Overretssagfører *Sundbo*, bød Velkommen og meddelte, at Forstanderen for Bymuseet, mag. art. *Chr. Axel Jensen*, ved Lægeordre var blevet forhindret i at tale, hvorfor Konservator *Peter Linde* vilde fremføre det af Museumsinspektøren udarbejdede Foredrag.

Byggende paa Magister *Jensen's* Manuskript gennemgik Konservator *Linde* derefter i en længere Skildring de af-dækkede Murrester og førte senere de forsamlede rundt til de interessanteste Steder i Udgravningerne. Endvidere foreviste han en Montre med en Del Smaating, der var fundet under Arbejdet: Flintflækker, Mursten, Skaar af Vindues- og Flaskeglas fra den gamle Stadskælder, Stumper af Kridtpiber m. m.

Efter Fremvisningen tog Borgmester, Dr. phil. *Ernst Kaper* Ordet. I sin Tale takkede han dels Kommunens Budgetudvalg for økonomisk Støtte til Udgravningsarbejdet, dels Formanden, Overretssagfører *Arne Sundbo*, og Næstformanden, Stadsarkivar *Flemming Dahl*, for deres Interesse for Sagen, dels Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* og Konservator *Peter Linde* for det udmærkede Foredrag. Til Slut bragte ogsaa Formanden sin Tak for den udbytterige Dag.

Endnu stod Sæsonens sidste Medlemsmøde tilbage; dette afholdtes Fredag den 14. Januar 1938 Kl. 20 i Raadhusets Festsal. Aftenens Foredragsholder var Musik- og Teaterhistorikeren Dr. phil. *Torben Krogh*, som talte om: »Kome-

dier ved Hoffet fra Frederik II til Frederik III's Tid«. Efter Foredraget, der overværedes af godt 60 af Selskabets Medlemmer, takkede Overretssagfører *Sundbo*, som Tolk for Forsamlingen, Dr. *Krogh* for hans Indsats.

Ved Siden af de aarlige Sammenkomster tjener som et



Københavns tredje Raadhus.

Efter Trap: »Danmark«.

Bindeled mellem Historisk-topografisk Selskabs Medlemmer Selskabets litterære Organ, Kvartalsskriftet »Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borge«, der paa Kommunalbestyrelsens Vegne udgives og redigeres af Stadsarkivar *Dahl*. Af dette Tidsskrift er for Aaret 1937 udkommet fire Hæfter (3 Rk. II Bd., Hæfte 5—8, i alt 312 Sider), medens et 9.—10. Hæfte, hvori bl. a. Register, er under Trykning.

I Løbet af Aaret 1937—38 har Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi haft den Sorg, at ikke mindre end syv af dets Medlemmer er afgaaet ved Døden. I 1937 bortkaldtes: Fru *Anna Levin*, f. *Ferslew* (25. Juli 1862—27. Dec. 1937), Redaktør *C. A. Clemmensen* (19. Febr. 1869—27. Dec. 1937), fhv. Departementschef i Statsministeriet og Statsraadssekretær, Professor, Dr. jur. *Frantz Dahl* (25. Okt. 1869—21. Dec. 1937) og Kunsthistorikeren, fhv. Adjunkt *Frederik Weilbach* (28. Aug. 1863—4. Dec. 1937). Efter Aarsskiftet er hertil yderligere kommet: Boghandler *Viggo A. Bang* (15. Febr. 1896—13. Maj 1938), Kontorchef i Udenrigsministeriet *A. J. Poulsen* (18. Marts 1874—5. April 1938) og Direktør for Den handelsvidenskabelige Lærestanstalt m. m., Dr. rer. polit. *Marius Vibæk* (10. Juni 1873—26. Jan. 1938).

Ovenstaaende Redegørelse for Historisk-topografisk Selskabs andet Leveaar afsluttes naturligt med et Referat af Selskabets almindelige Aarsmøde Fredag den 6. Maj 1938. Dagsordenen herfor lød som følger:

SELSKAB FOR STADEN KØBENHAVNS
HISTORIE OG TOPOGRAFI

22. April 1938.

DAGSORDEN

for Selskabets Aarsmøde, Fredag d. 6. Maj 1938 Kl. 19,30.

1. Valg af Dirigent.
2. Formanden aflægger Beretning.
3. Kassereren fremlægger Regnskabet.
4. Valg af Styrelsesmedlemmer.
Ifølge Lovenes § 6, 2. Stk., afgaar efter Tur D'Hrr. Behrens, Kaper, Nygaard og Ramsing, og efter Lodtrækning Henning Hansen; alle er villige til at modtage Genvalg.
5. Valg af 2 Revisorer og 1 Revisorsuppleant.

Styrelsen.

Formanden, Overretssagfører *Arne Sundbo*, som i Borgerrepræsentationens Møde den 24. Marts d. A. var blevet valgt til Borgmester for Magistratens 4. Afdeling, ønskede Forsamlingen Velkommen og foreslog Overretssagfører *Erik Rode* til Dirigent. Efter at Overretssagfører *Rode* uden Afstemning var valgt hertil, takkede han for den ham viste Tillid, fastslog, at Aarsmødet var lovligt indvarslet og gav dernæst — i Henhold til Dagsordenens Pkt. 2 — Formanden Ordet.

I sin Beretning redegjorde Borgmester *Sundbo* for Aarets Forløb, idet han kort og knapt fremhævede de vigtigste af de i det foregaaende omtalte Kendsgerninger. Derefter anmodede Kommunelæge, Dr. *V. Eilschou Holm* — under Henvisning til, at Dagsordenen ikke indeholdt noget Punkt »Eventuelt« — Dirigenten om under Pkt. 2 at maatte rette en Henvendelse til Selskabets Styrelse, hvad straks blev indrømmet ham. Dr. *Eilschou Holm's* Forslag gik ud paa, at Historisk-topografisk Selskab — muligvis i Forbindelse med Geodætisk Institut — skulde arbejde for en Udgivelse af en Række historiske Kort (*Carl Bruun's*) over København. Som Talsmand for Styrelsen lovede Formanden at tage Spørgsmaalet under Overvejelse.

Under Dagsordenens Pkt. 3 forelagde Kassereren, Arkivassistent, cand. phil. *Kai Rasmussen*, paa Styrelsens Vegne det reviderede Regnskab, idet han nævnte, at Selskabets Medlemstal — trods de mange sørgelige Dødsfald inden for dets Rækker — pr. Dato var vokset til 207. Ingen af de tilstedeværende ønskede Ordet til Kassererens Beretning, hvorefter Forsamlingen eenstemmigt vedtog at meddele Styrelsen Decharge for Regnskabet. En Ekstrakt af dette gengives nedenfor:

EKSTRAKT AF AARSREGNSKAB 1937

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Overført Kasse-		Tidsskriftet	732,00
beholdning 1936	162,51	Porto	53,00
Kontingenter	1382,00	Tryksager	41,35
Diverse	17,02	Kontorrekvisitter .	49,72
		Møderne	329,50
		Sekretæren og	
		Kassererens Ho-	
		norar	200,00
		Diverse	12,58
			<hr/>
			1418,15
		Kassebeholdning	
		overført til 1938	143,38
			<hr/>
	<hr/>		1561,53
	1561,53		<hr/>

Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi
3. Maj 1938.

Arne Sundbo

[Kai Rasmussen

Ovenstaaende Regnskab er gennemgaaet og befundet at være rigtigt. Kassebeholdningens Tilstedeværelse er konstateret.

København, den 5. Maj 1938.

Axel Ravn.

Axel Holm.

Næste Punkt paa Dagsordenen omfattede Valg af Styrelsesmedlemmer. Ifølge Lovenes § 6, 2. Stk., afgik denne Gang efter Tur d'Hrr. Redaktør *Carl Behrens*, Borgmester, Dr. phil. *Ernst Kaper*, Redaktør *Georg Nygaard* og Generalmajor *H. U. Ramsing*, samt, efter Lodtrækning, Arkitekt *Henning Hansen*, Borgerrepræsentationens Viceformand. Alle de fratrædende var villige til at modtage Genvalg og kaaredes ogsaa uden Afstemning paa ny til Medlemmer af Styrelsen.

Dagsordenens sidste Punkt, Valg af Revisorer, blev Generalvalg af Ekspeditionssekretær, cand. jur. *Axel Ravn* og Nyvalg af Ekspeditionssekretær, cand. polit. *Axel Holm*, der, skønt Suppleant, i hele den foregaaende Periode havde fungeret som Revisor i den oprindelig valgte Revisor, Ekspeditionssekretær *Axel Thuesen's*, Forfald. Endelig udpegede Forsamlingen til Revisorsuppleant Hovedkasserer *Im. Felbo*, Stadens Hovedkasse.

Med ovennævnte Valg var Dagsordenen udtømt, og efter at Borgmester *Sundbo* paa Selskabets Vegne havde takket Dirigenten, Overretssagfører *Erik Rode*, for hans Ledelse af Aarsmødet, blev dette hævet. Efter en kortere Pause tog Aftenens Foredrag — af Magister *Hermansen* — sin Begyndelse; en nærmere Omtale heraf henhører under Beretningen for Aaret 1938—39.

I Styrelsens Sammensætning har saaledes ingen Forandring fundet Sted, ikke heller i Forretningsudvalgets. Dette bestaar stadig af d'Hrr. Borgmester *Arne Sundbo*, Selskabets Formand, Stadsarkivar *Flemming Dahl*, Selskabets Næstformand, Stadsbibliotekar *J. Aarsbo*, Museumsinspektør, mag. art. *Chr. Axel Jensen* og mag. art. *Victor Hermansen*. Baade det snævrere Forretningsudvalg og den samlede Styrelse har i Aarets Løb afholdt adskillige Møder.

Københavns Stadsarkiv, Raadhuset, V., d. 28. Maj 1938.

REGISTER.

Registret er baade Person-, Sted- og Sagregister.
I Tidsskriftets 3. Række betegner *Kursivering* af Personnavne og
Sidetal Udgiver- eller Forfatterskab.

- Aabye, Slægt, 182.
Aabye, Gjertrud Marie, f. Dressing, 135.
Aabye, Marie Sophie Frederikke, f. Salchou, 138.
Aabye, Niels Sørensen, Silke-, Klæde- og Hosekræmmer, 174, 181, 595.
Aabye, Peder Jepsen, Hosekræmmer, 178.
Aabye, Rudolph Valdemar Nicolai, Intendant, 138.
Aabye, Søren Nielsen, Hosekræmmer, 179.
Aabye, Thomas, Revisor, 135.
Aachen, 102.
Aagaard, P. D., Tandlæge, 571.
Aagesen, Lavrids, 262, 276.
Aakirkeby, 334, 341.
Aalborg, 345—46, 571.
Aalborghus Len, 341.
Aalholm Len, 339, 343.
Aalholm Slot, 343.
Aarhus, 165, 308, 339, 345, 357, 565, 609, 618.
Aarhusgaards el. Havreballe-
gaards Len, 339, 345.
Aarsbo, J., Stadsbibliotekar, 7—
8, 715.
Aastrup Len, 340, 345—46.
Abrahamson, Werner Hans Frederik, Officer, Forfatter, 354.
Absalon, Ærkebiskop, 194—98, 386—87.
Absalons Borg, 196—99.
Absalonsgade, 625, 633.
Accise, 638.
Acciseboderne, 555.
Adelaide, 480—81.
Adelgade, 94, 509, 554—55, 557—60, 562—65.
Admiralitetet, 356.
„Adrastea“, 568.
Adstrup, Christen Andersen, Hosekræmmer, 178.
Ad usus publicos, Fondet, 70.
Agerholm, Abraham, Oberstløjtnant, 137.
Agerholm, Christiane, f. Holst, 137.
Agerschow, Christen Christensen, Silke-, Klæde- og Hosekræmmer, 174, 181, 595.
Agerschow, Jens Christensen, Hosekræmmer, 179.

- Agerschow, Niels, Hosekræmmer, 166.
 Agerschow, Niels Christensen, Hosekræmmer, 170, 178.
 Agerschow, Niels Christensen, Hosekræmmer, 179.
 Agerkov, Slægt, 182.
 Agerup, Birgitte, g. m. 1) Christian Paludan, 2) Bolle Luxdorph Rose, 270.
 Aggersborg, Niels, Hosekræmmer, 181.
 Agier, Eline, f. Heger, 507.
 Ahl, Johannes, Instrumentmager, 326—27.
 Ahlefeldts Bastion, 397.
 Ahlefeldt, Frederik, Generalmajor, 393, 396, 400.
 Ahlefeldt, Frederik v. Storkansler, Greve, 266, 268.
 Ahlefeldt, Hans, Generallojtnant, 599.
 Ahlefeldt, Hans Adolph v., Geheimeraad, 106.
 Ahrentzen, Herman, Rebslager-svend, 661.
 Aktieselskaber, 703.
 Albeck, Slægt, 182.
 Albeck, Hans Jensen, Hosekræmmer, 178.
 Albeck, Hans Madsen, Hosekræmmer, 179.
 Albeck, Hans Nicolaj, Hosekræmmer, 180.
 Albeck, Jens Christensen, Hosekræmmer, 180.
 Albeck, Jens Jensen, Hosekræmmer, 165, 177.
 Albeck, Jens Jensen, Hosekræmmer, 166, 178.
 Albeck, Mads Christensen, Hosekræmmer, 179.
 Albeck, Søren Christensen, Hosekræmmer, 179.
 Albeck, Vesti Jensen, Hosekræmmer, 177.
 Albrecht, Hertug af Mecklenburg, 140—45, 152, 155.
 Alexander, Kejser af Rusland, 529.
 Algreen-Ussing, Tage, Professor, Retslærd, 696, 699.
 Alhambra, Forlystelsesetablisment, 245, 247, 250.
 Alle, Anders Jensen, Hosekræmmer, 178.
 Alle, Anders Jensen, Hosekræmmer, 181.
 Alleenberg, 236, 250.
 Alleenslyst, Sangerindepavillon, 499.
 Almer, Christine Marie, f. Clausen, 134.
 Almer, Friderich Ephraim, Postforvalter, 134.
 Als, Peder, Maler, 201—03.
 Alsleben, 180.
 Alsted Kirke, 337.
 Alstrup, A. C., Translatør, 664.
 Alstrup, Carl, Skuespiller, 43.
 Alstrup, Hans, Rebslager, Kammerraad, 636, 645, 661, 663—65.
 Altona, 176, 181, 328, 330—31, 529.
 Alume, 253.
 Amager, 141, 146—47, 195—99, 588, 675, 682, 687.
 Amager Kirke, 196—98.
 Amagerkoner, 168.
 Amagertorv, 40, 43, 167—68, 174—76, 238, 597, 599—600, 658.
 Amaliegade, 93, 450.
 Amalienborg, 295, 461.

- Amerika, 430, 439, 474.
- Ammondsen, Hans, Rebslager, 665.
- Amtrup, Niels Jensen, Hosekræmmer, 179.
- Anborig, Niels Pedersen, Hosekræmmer, 166.
- Andersdatter, Karen, 304.
- Andersen, Anders J., Direktør, 512.
- Andersen, A. P., Rebslager, 611.
- Andersen, Chr., 344.
- Andersen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Andersen, Christen, Hosekræmmer, 178.
- Andersen, Christian, Hosekræmmer, 177.
- Andersen, H. C., Digter, 695.
- Andersen, Henrich, Rebslager-svend, 671—72.
- Andersen, Jesper, Hosekræmmer, 166, 178.
- Andersen, J. Oskar, Professor, Kirkehistoriker, 388.
- Andersen, Martin, Hosekræmmer, 180.
- Andersen, Niels, 284.
- Andersen, Peder, Brændevinsbrænder, 558.
- Andersen, Peder, Hosekræmmer, 177.
- Andersen, Søren, Hosekræmmer, 178.
- Andræ, Carl Georg, Geheimekonferensraad, Minister, Matematiker, 461, 464—70, 473—96, 502—04.
- Andræ, Hansine Poulina, Geheimekonferensraadinde, 465, 476, 486, 488, 503.
- Andræ, Poul Georg, Forfatter, Etafsraad, 470, 474, 478—81, 483, 486, 488, 493, 503.
- Andræ, Victor Nicolaus, Overretsassessor, 503, 505.
- Anholt, 355.
- Anna, Prinsesse af Preussen, g. m. Prins Frederik af Hessen, 507.
- Anna Sophie, dansk Dronning, Frederik IV's Hustru, 133.
- Anthoni, Bager, 380.
- Anthonstræde, 659.
- Anthonisz, Adriaan, hollandsk Ingeniør, 16.
- Antikvitetskabinettet i Trinitatis Kirke, 333.
- Antwerpen, 15.
- Antvorskov Amt, 271.
- Anvold, Niels Pedersen, Hosekræmmer, 178.
- „Apollo-Revyn 1935“, 43.
- Apolloteatret, 43.
- Appelbye, Peter, Rebslager, 651, 661, 673—74.
- Arago, fransk Matematiker, 480.
- Arbejdsløshed, 604.
- Arbejdstid, 451.
- Arenfeldt, Balthazar Levin, Major, 133.
- Arenfeldt, Juliane Antoinette Louise, f. Kirchhof, 133.
- Arenstorff, Fr., Oberst, 599.
- Arevad, Otto Nielsen, Hosekræmmer, 180.
- Arildsen, Niels Kromand. 279—80, 282.
- Arildsgaardvej, 275.
- Arnd, Johan, tysk Forfatter, 128.
- d' Arrest, Henrich Ludwig, Professor, Astronom, 331.
- Arresthuset i Raad- og Domhuset, 602, 606.

- Artillerikorpsset, 359—60.
 Artilleristok, 415, 580, 582.
 Arzt, Jürgen, Maler, Tjener,
 144—45.
 Asiatisk Kompagni, 66—68.
 Asiatisk Kompagnis Pakhus, 66
 —68.
 Assens, 700.
 Assistens Kirkegaard, 518.
 „Astronomische Nachrichten“,
 322, 328.
 Astronomisk Samling, 302, 331—
 32.
 Athenæum, 698.
 Aulum, 180.
 Australien, 474.
 d' Auvergne, Philip, Viceadmiral,
 Hertug af Bouillon, 542—43.

 Backe (Bach), Gunnild Cathari-
 na v., f. Aagaard, 133.
 Backe (Bach), Johan Georg Chri-
 stopher v., Oberstløjtnant, 133.
 Badeanstalt, Plan om, 64.
 Badeanstalt i Kastellet, 415.
 Badehuse, 687.
 Baden, Jacob, Professor, 229.
 Badevej, 687.
 Bagerboder, 371.
 Bagere, 371—84, 622, 658.
 Bageri i Kastellet, 408, 410.
 Bagerlavet, 371—84.
 Bagge, Frederik, Hofbogtrykker,
 420—21, 423, 429, 442.
 Bagge, S. H. O., Professor, 423.
 Bagger, Andreas Christian, Told-
 inspektør, 131.
 Bagger, Inger Margrethe, f.
 Crone, 131.
 Baggesen, Anine Gustavine En-
 geline Wildenradine, f. Köye,
 137.
 Baggesen, Johan Peter, Major,
 137.
 Bagsværd, 197.
 Bajer, Fr., Forfatter, 478, 493,
 496.
 Ballerup, 255, 270.
 Ballerup Hovedgaard, 255.
 Bamberg, 550.
 Banemølle, 633—34.
 Bang, Familie, 98.
 Bang, Andreas, Assessor, 134.
 Bang, Anne Sibylle, f. Terkelsen,
 134.
 Bang, Caroline Christiane Lo-
 vise Henriette, f. Kraft, 134.
 Bang, F. L., Professor, Læge,
 352.
 Bang, Jens, Læge, Arkitekt, 134,
 614.
 Bang, P. G. Konseilspræsident,
 462, 467, 476.
 Bang, Viggo A., Boghandler,
 712.
 Banner, Carl v., Major, 130.
 Banner, Christiane Sophie, f. v.
 Holstein-Rathlou, 136.
 Banner, Laurina Christine, f.
 Hjerm, 130, 134, 136.
 Banner, Nicolaus Olaus, Kam-
 merjunker, Major, 136.
 Barberer, 239, 622.
 Barchmanns Palæ, 460.
 Barclay, Andreas Johan, Glar-
 mester, 71.
 Barfred, Frøknerne, 507.
 Barfred, Elisabeth Sophie, f.
 Thrane, 135.
 Barfred, Jens Lauritz, Kornskri-
 ver, 135.
 Bargum, L. C., Advokat, 464.
 Barnewitz, Frederik, Lensmand,
 339, 344.

- Bartholin, Familie, 98.
 Bartholin, Rasmus, Professor, Fysiker, Matematiker, 308.
 Bartholin, Thomas, Professor, Højesteretsjustitiarius, 107.
 Bartholin, Thomas, Professor, Læge, 307, 353.
 Baruk, Philip, Hosekræmmer, 181.
 Bastillen, 398.
 Ba(p)tist, Jean, Sproglærer, 200—01.
 Bauditz, Cathrine Elisabeth, f. Arboe, 138.
 Bauditz, Sophus Heinrich Octavius, Oberstløjtnant, 138.
 Bech, Jens, Vognmand, 625.
 Bech, Jens Nielsen, Øltapper, 559.
 Bechmann, Johan Diderich, Raadmand, 626.
 Beck, Hans, General, 359, 361.
 Beck, Johan Thomas v., Major, 132.
 Beck, Sophie Hedewig v., f. v. Bülow, 132.
 Becker, Gotfried, Hofapoteker, 270.
 Becker, J., Ekvipagemester, 676.
 Beckett, Francis, Docent, Kunsthistoriker, 300.
 Beckgaard, Slægt, 182.
 Beckgaard, Christen Christensen, Hosekræmmer, 180.
 Beckgaard, Christen Jensen, Hosekræmmer, 179.
 Beckgaard, Jens Jensen, Hosekræmmer, 179.
 Bededage, 30—36.
 Beethoven, Ludwig van, tysk Komponist, 571.
 Befæstningen, 394, 397, 626, 682.
 Behrens, Carl, Redaktør, 1—3, 7—8, 714.
 Belejringen 1523, 215.
 Belejringen 1536, 140—62, 219, 388.
 Belejringen 1658—60, 221—22, 224, 263.
 Belgien, 680.
 Bendtsen, Andreas, Chirurgus, 286.
 Bengalen, 540, 547.
 Bennich, Nicolaus, Generalproviantskommissær, 265, 280—81.
 Benson, General, 543.
 Benson, Præst, 543—44.
 Benstøderi, 188.
 Bentesdatter, Inger, g. m. 1) Anders Sandersen, 2) Jørgen Jørgensen, 261—62.
 Benting, Andreas Jens Christian, Urtekræmmer, 561.
 Benting, Else Sophie, f. Deding, 561.
 Bentley, Richard, engelsk Kritiker og Filolog, 537.
 Benzen, Gartner, 685.
 Benzon, Jacob, Overpræsident, 110.
Berg, R., Forfatter, Kontorchef, 367—84, 695—706.
 Bergen, 402.
 Berggreen, Valdemar Frederik Andreas, Landinspektør, Kartograf, 559.
 Berggren, Andreas Peter, Komponist, Sanginspektør, 698.
 Bergmann & Hüttemeier, Fabrikant, 445.
 Berlin, 46, 437.
 Berlin, Knud, Professor, Retslærd, 496.

- Berner, Baltzer, Skiferdækker, 17.
- Bernth, Anne Margrethe, f. Thestrup, 134.
- Bernth, Johan Ludwig, Rektor, 134.
- Berntsen, Arent, Forfatter, Raadstueskriver, 263, 276.
- Bessel, Friedrich Wilhelm, Professor, Astronom, 329.
- Beværterbevillingsnævnet, 607.
- Bibliotek i Kastellet, 579.
- Bicycler, 248, 250—51, 416—49.
- Bie, Frøknerne, 510.
- Bie, Lorentz*, Kontorchef, 497—515.
- Bie, Lorenz Peter, Oberst, 509.
- Bielke, Henr., Rigsadmiral, 599.
- Biering, Anders Rikard, Hosesekræmmer, 181.
- Biering, Johannes Michelsen, Hosekræmmer, 179.
- Biermann, Johann, Sekretær, 393—94.
- Bierring, Peder, Hosekræmmer, 180.
- Bigen (Biege), Anna Elisabeth v., f. Scavenius, 132.
- Bigen (Biege), Conrad (Cort) Rudolph v., Major, 132.
- Bille, Anna Cathrine, g. m. Richard Bolton, 268.
- Bille, Anne Rebekka, f. Bredahl, 135.
- Bille, Hans, Sekretær, 268.
- Bille, Marie Petronelle, f. Dresler, 135.
- Bille, Mathias, Kaptajn, 135.
- Bille, Rebekka Elisabeth, f. Poppe, Krigsraadinde, 268.
- Bille, Sten Andersen, Oberst, 268, 282, 397.
- Bille, Vilhelm, Oberst, 135.
- Binck, Jacob, Hofmaler, 13—14.
- Bindslev, Alfred, cand. theol., Redaktør, Borgerrepræsentant, 486.
- Birch, Natanael Nielsen, Hosekræmmer, 177.
- Bircherod, Thomas Broderus, Rektor, Antikvar, 353.
- Birgitte, Enke e. Christopher Smed, Kroholderske, 282.
- Bismarck, Otto Eduard Leopold v., tysk Statsmand, 486.
- Bispebjerg, 688.
- Bissen, Herman Vilhelm, Billedhugger, 457.
- Biørnssøn, Jochum, 289.
- Bjerge, Carl Christian Sehested, Distriktslæge, 138.
- Bjerge, Thora Marie, f. Hansen, 138.
- Bjerregaard, Jacob Hansen, Rebslager, 664, 685, 690.
- Bjørn, Jacob Friderich, Major, 134.
- Bjørn, Karen Kirstine, f. Wardau, 134.
- Bjørnebrogade, 289.
- Bjørnsen, Hans Christian Holm, Styrmand, 203—08.
- Blaagaardsgade, 95.
- Blaataarn, 395—96, 398.
- Bladkompagniet, 505.
- Blasen, Hans, Arbejdskarl paa Vejerhuset, 106.
- Blazius, Leonhard, Arkitekt, 301.
- Blegdamsvej, 236—37, 249.
- Blicher, Gustav, Oberstløjtnant, 136.

- Blicher, Maltheline, Birgithe, f. Engelsted, 136—37.
- Blicher, St. St., Digter, 163.
- Bloch, Berent Levin, Hosekræmmer, 181.
- Bloch, Valdemar Antonius, Rektor, Forfatter, 30.
- Blom, Emma Elisa, Konventualinde i Gisselfeld, 507.
- Blom, Lorentz, Bager, 375.
- Boder, 290.
- Boefke, Etatsraad, 269.
- Boesen, Jens, Hosekræmmer, 166, 177.
- Boesen, Rasmus, 291.
- Boeson, Poul, Assessor, 103.
- Bohn, Johan Peter, Rebslager, 691.
- Bokkenheuser, C. P., Oberstløjtnant, 708.
- Bolton, Richard, engelsk Kaptein, 268.
- Bom, Kastellet, 571.
- Bombardementet 1807, 102, 187, 326, 555, 681.
- Bommesifarveri, 292.
- Bomuldsvæverier, 700.
- Bondevennerne, 467, 477, 495.
- Bondgaard, Peder Christensen, Hosekræmmer, 180.
- Bonifacius VIII, Pave, 195.
- Boothby, Brooke William, Baronet, Digter, 529.
- Borch, Caspar Frederik Carl, Herredsfoged, 137.
- Borch, Henriette Marie, f. Borch, 137.
- Borda, Jean Charles de, fransk Matematiker, 493.
- Bordeaux, 234.
- Borggaard, Carl Peter, Forfatter, Teaterdirektor, 182.
- Borggaard, Peder Iwersen, Hosekræmmer, 180.
- Borgby, 196—99.
- Borgby Kirke, 198—99.
- Borgbygaard, 198.
- Borgered, 667.
- Borgergade, 94.
- Borgerlige Artilleri, 642, 670.
- Borgerlige Infanteri, 663.
- Borgerofficerer, 646.
- Borgerrepræsentationen, 2, 9, 62, 64, 385, 391—92, 465, 486, 601, 606, 713—14.
- Borgervæbningen, 599—600, 642, 657, 663, 670.
- Borgkapellet t. Absalons Borg, 197.
- Borgmestre og Raad, 289, 291.
- Bornholm, 71, 341.
- Bornholms Museum, 71.
- Borup, Abraham, 634.
- Bos(s), Mads Nielsen, Glarmester, 71.
- Bosen, Niels, Hosekræmmer, 177.
- Boserup, Otto Christian, Hosekræmmer, 181.
- Boss, Mathias, 72.
- Botanisk Have, 323.
- Both, Ludvig Frederik, topografisk Forfatter, 219.
- Boulevardbanen, 672.
- Boulevarderne, 39.
- Boulle, André Charles, Møbelkunstner, 451.
- Bourson, Ph., belgisk Forfatter, 494.
- Bradley, James, engelsk Astroном, Direktør for Greenwich Observatoriet, 320.
- Braem, Gothard Albrecht, Overpræsident, Geheimeraad, 659.

- Brahe, Anne Helwig, f. Thott, 131.
- Brahe, Jørgen, Etatsraad, Landsdommer, 131.
- Brahe, Jørgen, Lensmand, 339.
- Brahe, Tycho, Astronom, 294—95, 301, 304—09, 317, 320, 323, 332.
- Brande, 555.
- Brand 1632 (Christian IV's Bryghus), 18—19.
- Brand 1647 (Tøjhuset), 19.
- Brand 1664 i Strandstræde, 401.
- Branden 1728, 33, 169, 286, 301, 307, 309, 320, 350, 353, 565, 663.
- Brand 1742 paa Reberbane, 665.
- Brand 1767 (Christian IV's Bryghus), 18—19, 27—28.
- Brand 1781 paa Reberbanerne paa Vesterbro, 646, 662.
- Brand omkr. 1790 (Nygade Nr. 138), 594—95.
- Branden 1795, 558, 633.
- Brand 1884, Christiansborg, 514.
- Brandforsikringskassen, 594, 664, 676.
- Brandkommission, 326.
- Brandström, svensk Magister, 532.
- Brandt, Lavsskriver, 650.
- Brandt, Eleonore Margrethe v., f. Knuth, 132.
- Brandt, Heinrich, Schoutbynacht, 132.
- Brandvæsenet, 687.
- Branth, A. & Co., Grosserere, 445.
- Braunias, Karl, tysk Forfatter, 487, 490, 493—96.
- Brede, 700.
- Bredgade, 93, 360, 658.
- Breinholm, Albert (Andreas), Major, 130.
- Breinholm, Louise Augusta, f. Helgerud, 130, 135.
- Breitenburg, 399.
- Bremen, 176, 394.
- Bremerholm, 662, 665.
- Brennecke, Jens Antoni, Vinhandler, 286.
- Britisk Museum, 612.
- Brix, Caroline Mathilde, f. Laub, 139.
- Brix, Nicolaus, Kaptajn, Skolebestyrer, 139.
- Brochmand, Familien, 98.
- Brockdorf, Cai Lorenz, Greve, Geheimeraad, 266.
- Brockdorff, Cathrine Hedewig, 399.
- Brockdorff, Detlef v., Oberst, Amtmand, 399.
- Brogade, 663.
- Brokkensbod, 410.
- Brolæggerstræde, 445.
- Brolægningskommission, 326.
- Brooke, J. C., 519.
- Brooke, William, 516—17, 519, 535—37, 549, 551.
- Brooke, William, Dr., 519.
- Brorson, C. F., Biskop, 96.
- Brose, Niels Nielsen, Urtekræmmer, 561.
- Brown, John, engelsk Forfatter, 530, 532.
- Brunialti, italiensk Forfatter, 488.
- Brunius, 14, 16, 218—19.
- Brunsmann, Johan, Præst, Forfatter, 348—49.
- Bruun, Adolph Christian, Amtsforvalter, 135.

- Bruun, Anne Christine Lange, f. v. Hoff, 135.
- Bruun, Carl, Historiker, 89, 101, 713.
- Bruun, Chr., Historiker, 101.
- Bruun, Lauritz, Urtekræmmer, 560—61.
- Bruxelles, 141, 147, 396.
- Brydges, Samuel Egerton, engelsk Forfatter, 539—40, 550.
- Brüggemann, J. C., Bogtrykker, 547.
- Bryggere, 379.
- Brüggmann, Overspillemand, 577.
- Brændevinsbrændere, 57, 60, 75, 77—79, 82—83, 174.
- Brændevinsbrænderlavet, 77.
- Brønning, E. G., Vinhandler, 287—88.
- Bræstrup, Else (Inger) Christiane, f. Høyer, 135.
- Bræstrup, Tycho, Stiftsfysikus, Dr. med., 135.
- Brødrene Nielsen, Flyttefirma, 513—14.
- Brønshøj, 196—98, 252.
- Brønshøj Kirke, 196—98, 252, 262, 267, 271—72.
- Brønshøj Kro, 281.
- Buch, Søren Nicolajsen, Rebslager, 630—31, 645, 664, 678, 690.
- Buddinge, 256.
- Bugge, Christiane Caroline Amalie, Brødbagnings-Entreprenør, 192—93, 407—11.
- Bugge, Thomas, Professor, Astronom, cand. theol., 306, 323—27, 329.
- Bull, Anna Cecilie, f. Risom, 136.
- Bull, Hans, Major, 136.
- Buntzen, Andreas, Købmand, 686.
- Busch, Christen Nielsen, Hosekræmmer, 166, 178.
- Bussart, Morten, kgl. Bygmester, Billedhugger, 13—14, 386.
- Bussert, Hans (Mortensen), Borgmester, 260—61.
- Butler, Samuel, engelsk Digter, 548.
- Byfogeden, 395, 602.
- Bygel, Anders Jensen, Hosekræmmer, 177.
- Bygningslov, 74, 76—77, 79.
- Bülow, August Fr., Kaptajn, 523.
- Bülow, Chr. Fr., Kaptajn, 523.
- Bülow, Frederik Ludvig, Justitsraad, Toldforvalter, 133.
- Bülow, Johan, Ordenssekretær, 354.
- Bülow, Johan, Overpræsident, 607.
- Bülow, Mariane, f. Ewald, 133.
- Bülow, P. M. B., Generalmajor, 578—79.
- Bymuseet, 5, 27, 41, 209—10, 225—26, 229, 385—86, 391, 565, 671, 673, 709—10.
- Bystyret, 368, 385.
- Bysvende, 602.
- Bütner, 373.
- Byvandring, 385—86.
- Bærens, Wolf Jacob, Hosekræmmer, 180.
- Bøcher, Mariane Christiane, f. Wederkinck, 287.
- Bøcher, Ulrich Bugge, Vinhandler, 287.
- Bødkerherberg, 659.
- Bødstrup, 134.
- Bøgh, Erik, Forfatter, 30, 40.
- Bøgh, Mathias Frederik Georg, Provst, 135.

- Bøgh, Victorine Juliane, f. Fog, 135.
- Bøgild, Jens Andersen, Hosekræmmer, 180.
- Bøgild, Jeppe Andersen, Hosekræmmer, 179.
- Bøgild, Niels Andersen, Hosekræmmer, 179.
- Bøgild, Peder Andersen, Hosekræmmer, 178.
- Bølle, Birgitte, g. m. Christoffer Giøe til Gunderslevholm, 290.
- Bølle, Erik Madsson, til Tersløse, Rigsraad, 290.
- Bølle, Kirsten, g. m. Jesper Krafse til Basnæs, 290.
- Bølle, Mattis Eriksson, Rigsraad, 289—90.
- Bølling Herred, 169.
- Børgesen, Christian Daniel, Rebslager, 691.
- Børnehuset, 623.
- Børsen, 11, 221, 228, 266.
- Børsgade, 555.
- Cahn, Ernst, tysk Forfatter, 483.
- Callisen, Heinrich, Læge, Forfatter, 75, 529.
- Calmer, Isach Mathias, Hosekræmmer, 181.
- Cambridge, 519, 530.
- Campen, 146.
- Canterbury, 539.
- Canton, 68.
- Carise, Niels, 106.
- Carl X Gustav, svensk Konge, 32, 222, 402.
- Carl XI, svensk Konge, 403.
- Carlisle, engelsk Ambassadør, 399—402.
- Carlsen, Andreas, Urtekræmmer, 560.
- Carlsen, Charles Ivan Theobald, Kaptajnløjtnant, 136.
- Carlsen, Emilie, f. Lautrup, 136.
- Caroline, Arveprinsesse, Arveprins Ferdinands Hustru, 42.
- Caroline Amalie, dansk Dronning, Christian VIII's Hustru, 452.
- Carstensen, Georg, Løjtnant, 55, 57, 60, 63, 65.
- Cassel, G., svensk Forfatter, 496.
- Cassini, Giovanni Domenico, Astronom, 317.
- Castel Sct. Angelo, 296.
- Castonier, Daniel Storm, Major, Toldinspektør, 137.
- Castonier, Henriette Laurine Frederikke, f. Hollensted, 137.
- Chambéry, 505.
- Charlotta Amalia, dansk Dronning, Christian V's Hustru, 598—99.
- Charlotte, Prinsesse, g. m. Landgreve Wilhelm af Hessen, 506.
- Charlottenborg, 295, 297, 459.
- Charlottenborg-Udstillingen, 40, 42.
- Charlottenlund, 244.
- Chiariny, Louis, fransk Kunstberider, 186—87.
- Christensdatter, Ane, g. m. Jean Ba(p)tist, 200.
- Christensen, Anders, Hosekræmmer, 177.
- Christensen, Balthazar, Politiker, 699.
- Christensen, Carl C.*, Forfatter, Byhistoriker, 30—43, 498, 554—65, 611.
- Christensen, Charles*, Arkitekt, 11—29, 707—08.

- Christensen, Christen, Tobakspindler, 177.
- Christensen, Hans, Rebslager, 630, 636.
- Christensen, Hans Jørgen, Lader v. Skydebanen, 685—86.
- Christensen, Jens, 284.
- Christensen, Jens, Hosekræmmer, 177.
- Christensen, Jens, Hosekræmmer, 179.
- Christensen, Jens, Hosekræmmer, 179.
- Christensen, Jeppe, Hosekræmmer, 177.
- Christensen, K. W., Automobilfirma, 504.
- Christensen, Mads, Hosekræmmer, 178.
- Christensen, Peder, 344.
- Christensen, Svenning, Hosekræmmer, 166.
- Christensen, Søren, Rebslager, 642, 690.
- Christensen, Villads, Hosekræmmer, 177.
- Christensen, Villads, Raadstuearkivar, Historiker, 9.
- Christian II, 216.
- Christian III, 13—15, 17, 31, 140—42, 145—48, 150, 216, 218, 260.
- Christian IV, 12, 14—16, 18—19, 28, 31, 93, 219—24, 226—28, 291—95, 297, 299—301, 304, 363, 367—71, 556, 622, 708.
- Christian IV's Bryghus, 11—29.
- Christian IV's Gravkapel i Roskilde, 228.
- Christian V, 30, 32, 35, 100, 265, 277, 280, 402, 598—99, 615, 622.
- Christian V's danske Lov, 32—33.
- Christian V's Matrikel 1688, 252, 254, 276.
- Christian VI, 108—11, 125, 166, 203, 273—74, 630.
- Christian VII, 112, 118, 185, 202—03, 633, 643, 648, 658, 677.
- Christian VIII, 57—58, 60—61, 63.
- Christian IX, 119, 452, 506—07.
- Christian X, 121.
- Christian, Greve af Leiningen, 523.
- Christiansborg, 23, 358—59, 362, 461—62, 514.
- Christiansborg Slots Ridebane, 250.
- Christiansen, Stabssergent, 583.
- Christiansfeld, 174.
- Christiansfeld Brødremenighedens Bedehus i København, 174.
- Christianshavn, 40, 66, 295, 386, 394—95, 400, 556, 663, 674.
- Christianshavns Bro, 395.
- Christianshavns Fængsel, 606.
- Christianshavns Torv, 606.
- Christianshavns Vold, 39—40.
- Christianssand, 204.
- Christoffer, Greve af Oldenburg, 141, 260.
- Christopher, Smed, Kromand, 282.
- Christophersen, Hans, Kromand, 282.
- Citadellet Frederikshavns Garnisons Underofficerers Sangforening, 576—78.
- Claesen, Jean, Købmand, 678.
- Claudi, Christiane, f. Tüchsen, 137.

- Claudi, Johannes Gottschalck, Herredsfoged, 137.
- Clausen, Oberst, 359, 361.
- Clausen, Christen, Skipper, 558—59.
- Clausen, Henrik Nicolai, Professor theol., Politiker, 696—97.
- Clausholm paa Vesterbro, 58.
- Clemmensen, C. A., Redaktør, 712.
- Cohen, Hersch Levin, Hosekræmmer, 181.
- Cohen, Julius, Musik- og Male-rihandler, 40, 43.
- Cohen, Meyer Moses, Hosekræmmer, 180.
- Colding, Bolette Engelbrecht, f. Aagaard, 137.
- Colding, Eiler Peter Holck, Professor, 137.
- Collins, engelsk Forfatter, 539.
- Condorcet, Marie Jean Nicolas Caritat, Marquis de, fransk Forfatter, 493.
- Conferentsraad I. H. Mundts Stiftelse, 114, 122—23.
- Coninck, A. L. C. de, Justitssekretær, 490.
- Conradi, J. C., kgl. Bygningsinspektør, 67—68.
- Conradt, Cathrine Margrethe, f. v. Feriden, 133.
- Conradt, Johan, Justitsraad, Møntskriver, 133.
- Considérant, Victor, fransk Forfatter, 480, 493.
- Constantia, 235.
- Coucheron, Anthon Jacob (Johan), Oberst, 129.
- Coucheron, Henriette Antoinette, f. Lillienskiold, Oberstinde, 129, 131.
- Crone, Gustav Valdemar Emil, Oberst, 139.
- Crone, Olga Marie, f. Glahn, 139.
- Cronhelm, Løjtnant, 523.
- Cullum, Mary, f. Hanson, 551.
- Cullum, Thomas Gery, Baronet, 551.
- Cumberland, Richard, engelsk Forfatter, 537.
- „Cycle Tidende“, 434, 448.
- Cykkelløb, 234, 245—47, 426—31, 440—43, 445—48.
- Cyklehanen i Ordrup, 441—42.
- Cykler, 229—51, 416—49.
- Cykleskure, 433.
- Cyklesti, 443.
- Cæciliaforeningen, 506.
- Daa, Birgitte Claudatter, g. m. Mattis Erikssøn Bølle, 290.
- Daa, Claus, til Ravnstrup, 290.
- „Dagbladet“, 464, 486.
- Dagrenovation, 683.
- „Dags-Telegraf“, 240—41, 243, 249.
- Dahl, Flemming*, Stadsarkivar, Historiker, 1—10, 385—92, 461—96, 692—94, 707—15.
- Dahl, Frantz, Professor, Retslærd, 493, 712.
- Daht, Anders Pedersen, Hosekræmmer, 180.
- „Daily News“, 482.
- Dalberg, Albertine Andrea, f. v. Tscherning, 130, 136.
- Dalberg, Carl Gunder, Major, Inspektør, 130.
- Dalhoff, J. B., Hofguldsmed, 696, 698—99.
- Dall, Mathilde, f. Kuhlau, 137.
- Dall, Poul Henrik, Overretsassessor, 137.

- Dalleman, Bager, 372.
 Dallwig, hessisk Afsending, 598.
 Dalsgaard, 506.
 Damborg, 42.
 Dampskibe, 702—03.
 Damsgaard, Friderich, Hosekræmmer, 180.
 Danermann, Bager, 372.
 Daniel, Carl Conrad, Kommandersergent, 576—77.
 Daniel, C. L. J., Stabssergent, 576.
 Danmarks Rebslageres Centralforening, 609.
 Danmarksgade, nu Amaliegade, 93.
 Danmarks Torv, projekteret Plads, 93.
 Dannebrogsgade, 186.
 Danneskjold, Greve, 106.
 Danse, 697.
 Dansk Bicycle Club, 420—29, 431—32, 434, 439—42, 444—46, 448.
 „Dansk Cycle-Tidende“, 419, 429—31, 434, 437, 439, 442—46.
 Dansk Cycle Union, 440.
 Dansk Cyklist Forbund, 431, 442.
 Danske, Norske, Slesvigske og Holstenske forenede Handelsog Canalcompagnie, det, 666.
 „Dansk Haandværker Stat“, 610.
 „Dansk Maanedsskrift“, 483.
 „Dansk Sportstidende“, 434, 439.
 Dargaud, J. M., 366.
 David, C. N., Professor, Nationaløkonom, 696, 699.
 Davids Salmer, 34.
 Davidsen, Prokurator, 271.
 Davis, engelsk Officer, 544.
 Davis, Geo, 543—44.
 Decemberministeriet, 467, 473—74, 476.
 Deichmann, Jacob, Overretssagfører, 507.
 Delmenhorst, 94, 113.
 Demarkationslinien, 56, 61.
 Dencker, Emilius Sophus Martinus, Rebslager, 691.
 „Den gamle By“ i Aarhus, 565, 609, 617.
 „Den grønne Hest“, 186.
 Depot for Hæren i Christian IV's Bryghus, 19.
 Depot for Søetaten i Christian IV's Bryghus, 19, 21.
 Dernath, Magnus v., Gesandt, Greve, 534.
 „De seks Søstre“, 555.
 Desguillon, svensk Hotelejer, 517, 532.
 „Det skarpe Hjørne“ i Adelgade, 554—65.
 Deventer, 160.
 Dictionary of National Biography, 518.
 Diderichsen, Sejlmager, 676—77.
 Dieskau, Hans von, sachsisk Bygmester, 13, 15.
 Dingklage, Henrik v., Teglbrænder, 297.
 Diocletian, romersk Kejser, 458.
 Ditmarsken, 94.
 Ditmarskensgade, projekteret Gade, 93.
 Dobel, Johan Christopher, Bagermester, 561.
 Dodt, Just Victor, Oberstløjtnant, 131.
 Dodt, Louise Otilie, f. Bagger, Oberstinde, 131, 136.
 Dollond, John, engelsk Optiker, 321, 324.

- Dorchæus, Charlotte Hedevig Sophie, f. v. Banner, 136.
- Dorchæus, Frederik Emanuel Kofoed, Oberstløjtnant, 136.
- Dornano, de la Roche Tudesquin, Oberstløjtnant, 396, 398.
- Dortheavej, 619, 688.
- Drachmann, Holger, Digter, 416, 556.
- Dragør, 143—44, 199, 399, 677—78.
- Drais, Karl Wilhelm v., tysk Friherre, 229—30.
- Draisiner, 229—31.
- Drewsen, Johan Christian, Papirfabrikant, 700.
- Dreyer, Kaptajn, 407.
- Dreyer, Henriette Conradine, f. Löffler, 136.
- Dreyer, Joachim Lund, Professor, Hofmedicus, 136.
- Dronningborg Len, 339.
- Dronningens Dam, projekteret Gade, 94.
- Dronningensgade, Dronningens Bredgade, nu Dronningens Tværgade, 94, 659.
- Dronningens Kanal, projekteret Gade, 94.
- Dronningens Tværgade, 659.
- Droop, H. R., engelsk Forfatter, 478, 490—92.
- Droskevæsenet, 606—07.
- Due, Manderup, Lensmand, 340.
- Duel, 395.
- Duncan, engelsk Cykelrytter, 431.
- Duntzfeldt, 546.
- Dybbøl, 206, 576.
- Dybdal, Theodor, Politidirektør, 603.
- Dynesen, Knud, Hosekræmmer, 177.
- Dyrehaven, 186.
- Dürer, Albrecht, tysk Maler, 25.
- Dækkede Vej, den, 55, 61.
- Döllner, Christine, f. Schiørring, 135.
- Döllner, Nicolai, Generalrevisor, 135.
- Dörnberg, Emil Friedrich, Kammerherre, Friherre, 506—07.
- Dörnberg, Wilhelm Kaspar Ferdinand, General, 507.
- d'Ecker, Mad., 549.
- Eddikebrygning, 188.
- Effersøe, Agnes Marie, f. Christensen, 138.
- Effersøe, John, Gudmundssen, Distriktslæge, 138.
- Efterslægtens Gaard, 555.
- Egeriis, Jens Kield, Hosekræmmer, 180.
- Eggeriis, Slægt, 182.
- Eggeriis, Augustinus Larsen, Hosekræmmer, 166, 177.
- Eggeriis, Lars Kiildsen, Hosekræmmer, 179.
- Eggeriis, Thyge Christensen, Hosekræmmer, 179.
- Eggers, Emanuel Ferdinand Carl Heinrich, Overintendant, 139.
- Eggers, Erikka, f. Jørgensen, 139.
- Ehrenschildt, Anna Maria, Enke e. Etatsraad Boefke, 269.
- Eigtwedt, Nicolai, Arkitekt, 66—68.
- Eilertsen, Jørgen, Professor, 98, 350.
- Eillertsen (Elers), Iver, Handelsmand, Brygger, 286.

- Einsperg, Jacob, 269—71.
 Ejby, 283.
 Elben, 205.
 Eldern, Margaretha Christina v.,
 f. v. Böyen, Oberstinde, 130.
 Eldern, Woldemar Ernst v.,
 Oberst, 130.
 Elefantstok, 410, 415.
 Elektricitetsværk i Adelgade,
 555.
 Elers, Margrethe, Baronesse af
 Fuirendal, 97—98, 100, 102,
 104—05, 113.
 Elg, Jacob Svendsen, Rebslager,
 631, 636, 665, 690.
 Elgin, Thomas Bruce, Earl of
 E. and Kincardine, Skotsk
 Lord, Diplomat, 528.
 Eliaskirken, 625.
Elling, Christian, Docent, Kunst-
 historiker, 7—8, 66—68, 201
 —03, 389, 391, 457—60.
 Elliot, Gilbert, Sir, 524.
 Elo, M. S., Billedhugger, 386.
 Emden, 297.
 Emdrup, 196.
 Engel, Jochum, Bager, 372, 376
 —77, 382.
 Engelbrechts Badeanstalt, 244.
 Engelche, Bager, 372.
 Engelhardt, Niels, Ekspeditions-
 sekretær, 137.
 Engelhardt, Sophie Frederikke,
 f. Kuhlau, 137.
 Engelsborg, 296.
 Engholm, Købmand, 674—75.
 England, 205, 396, 400, 402, 417,
 421, 430, 450, 482, 516, 518—
 19, 529, 533, 535—36, 544,
 547, 550—52, 613, 680, 682.
 Enighedsværn, 575.
 Enkekasse, den almindelige, 326.
 21. Bataillons Underofficerers
 Spare-, Laane- og Understøt-
 telsesforening, 584.
 Ercole III Rinaldo d'Este, Her-
 tug af Modena, 519, 530, 551.
 Erichsen, Vigilius, Maler, 201—
 02.
 Erik Emune, dansk Konge, 196.
 Erlandsen, Jacob, Biskop, 47.
 Erlangen, 521, 528, 543.
 Ermandinger, Hans Henrik,
 Højesteretsadvokat, Regi-
 mentskvartermester, 272—73,
 279.
 Erslev, Kr., Rigsarkivar, Histori-
 ker, 195.
 Eskil, Præst, 194.
 Eskildsgade, 625, 687.
 Esplanaden, 63, 69, 240, 410.
 Estrid, Ulf Jarls Hustru, 195.
 Ewaldsgade, 226.
 Eybeschütz, Jacob Aron, Hose-
 kræmmer, 180.
 Eyten, Johan Lyder, Urtekræm-
 mer, 561.
 Falck, Major, 664.
 Fallesen, Lorenz Nikolai, Præst,
 359, 361.
 Falsen, Enevold, Højesteretsas-
 sessor, 103.
 Falster, 598.
 Falster, Christian, Rektor, Dig-
 ter, 101—02.
 Farimagsvej, 58, 62, 510, 683—
 84.
 Farveri, 292.
 Fattigkasse, Haandværkersven-
 denes, 622, 646, 653, 655.
 Fattig- og Understøttelseskasse,
 Kassellets, 571, 578.
 Fattigvæsenet, 60, 597.

- Fedderson, Lili, 97, 101, 105.
 Federholt, Peder Nielsen, Høsekræmmer, 179.
 Felbo, Im., Hovedkasserer, 715.
 15. Bataillons Soldekasse, 586—87.
 15. Bataillons Underofficerers Understøttelsesforening, 581, 584.
 Fenger, Birthe, f. Hellesen, 506.
 Fenger, Frederik, Proprietær, 506.
 Ferdinand, Arveprins, 42, 462—63.
 Ferdinand, Hertug af Parma, 519.
 Ferdinand, Konge af Begge Sicilier, 527.
 Ferdinand, Ærkehertug af Breisgau, 520.
 Ferslev, 269.
 Fersløv, Holger Jensen, Degn, 269.
 Fersløv, Peder Svendi Jensen, 268—69.
 Fibiger, J. A., Major, 696.
 Figaro, 249.
 Filip, Landgreve af Hessen, 145—46, 148.
 Filippinerne, 613.
 Filosofgangen, 240.
 Finanskollegiet, 70.
 Fincke, Familien, 98.
 Fincke, Caspar, Kunstsmed, 300.
 Finerskæreri, 702.
 Finkenhoff, Apolone, Enke e. Jens Lang, 287.
 Finland, 530.
 Fischer, Friderica Lovisa, f. Degen (Degn), 134.
 Fischer, Mouritz, Justitsraad, Auktionsdirektør, 134.
 Fischer, Olfert Fas, Kommandør, 67.
 Fischer, Philip, Blomster- og Vafabrikør, 63—64.
 Fisker (Fischer), Corfitz, Postdirektør, 134.
 Fisker (Fischer), Ernestine Cathrine, f. Sønderborg, 134.
 Fistaine, Barbara Charlotte, f. Baden, 136.
 Fistaine, Jean Francois George Abraham, Major, 136.
 Flechtner, Gæstgiver, 669.
 Fleischer (Fleischer), Apoteker, 557.
 Fleischer (Fleischer), Apoteker, 557.
 Fleischer, Elisabeth Marie, f. Jacobsen, 134.
 Fleischer, Esaias, Amtmand, 134.
 Flensborg, 559, 679.
 Flye, Julius Vilhelm Frederik, Oversergent, 582.
 „Flyveposten“, 40.
 Fodgængertunnelen p. Raadhushuset, 209.
 Folkeobservatorium, 302, 332.
 Folkeregistret, 607.
 Folketeatret, 38.
 Folketinget, 466, 493.
 Folketingssalen, 461—62.
 „Folkets Avis“, 240, 246.
 Fønnesbech, Slægt, 178, 182.
 Fønnesbech, Mads, Høsekræmmer, 180.
 Fønnesbech, Mads Sørensen, Høsekræmmer, 173.
 Forchhammer, J. G., Professor, Geolog, Kemiker, 698.

- Foreningen 1ste Infanteri Regiment 1864, 585, 590.
- Foreningen til Anlæggelse af en Cyclebane ved Kjøbenhavn, 442, 446.
- Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, 2.
- Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse, 2.
- Foreninger, 697.
- Forgattering, 190.
- Forholdstalsvalgmaaden, 461, 464—66, 468—96.
- Fortling, Jacob, Hofstenhugger, kgl. Bygmester, 67—68.
- Fortunstok, 407—09.
- Fortunstræde, 558.
- Frankrig, 16, 237, 398, 431, 445, 450—51, 474, 489, 494, 507, 532, 682.
- Frantzdatter, Karine, g. m. Hans Holst, 290.
- Fredensborg, 238, 409.
- Fredericia, 181, 509.
- Fredericiagades Kaserne, 579.
- Frederik I, 215.
- Frederik II, 31, 260—61, 666, 711.
- Frederik III, 31, 98, 113, 224, 226, 263, 333—36, 345—47, 353—54, 394, 397, 399—400, 402—03, 598—99, 711.
- Frederik IV, 100, 165, 168, 227, 271, 281, 318, 458.
- Frederik V, 32, 67, 111, 116—18, 123.
- Frederik VI, 69, 186, 189, 333, 533—34, 545, 568, 570, 572.
- Frederik VII, 462—63, 465, 468, 473—74, 486.
- Frederik VIII, 452, 567.
- Frederik, Arveprins, 452.
- Frederik, Prins af Hessen, 506—07.
- Frederik Wilhelm II, Konge af Preussen, 523.
- Frederiksberg, 64—65, 529.
- Frederiksberg Allé, 43, 236, 247.
- Frederiksberggade, 655.
- Frederiksberg Kommunalbestyrelse, 391.
- Frederiksberg Runddel, 238.
- Frederiksborg Amt, 437, 534.
- Frederiksborg Slot, 26, 222, 296, 300.
- Frederiksdal, 422.
- Frederiksen, Anton, Arkitekt, 601.
- Frederiksholms Kanal, 11.
- Frederiksholmskvarteret, 113.
- Frederikssundsvej, 283.
- Frederiksværk, 130.
- Frelser Kirke, 40, 647—48, 664—65.
- Friis, Anne Kirstine, 98.
- Friis, Johan Christoph Gottholt, Kaptajn, 137.
- Friis, Lisbeth Sophie, 267.
- Friis, Nielsine Jensine, f. Engelsest, 136—37.
- Friis, St.*, Stabsdyrlæge, 1ste Dyrlæge ved Københavns Sundhedskommission, 73—88, 406, 15.
- Frimestre, 641, 670—73.
- Frimurere, 521.
- Frislagtere, 641.
- From, Jørgen, Professor, Astronom, 307.
- Frue Kirke, 36, 97, 102, 194—98, 200, 260, 289, 291.
- Fræmohs, A.*, Kontorchef, 89—95.

- Frølund, Peder Pedersen, Hosekræmmer, 178.
- Frølund, Peder Sørensen, Hosekræmmer, 179.
- Fuglede, Cathrine Margrethe, f. Thamsen, 131, 134.
- Fuglede, Niels Hansen, Justitsraad, 132.
- Fuiren, Christine, f. Baronesse af Fuirendal, Enke e. Jens Harboe, 96—98, 100—09, 113—14, 123—25, 127—28.
- Fuiren, Diderik, Baron af Fuirendal, 97—98, 100, 102, 104.
- Fuirendal, 96, 98, 113.
- Funder, W. O., Grosserer, Handels- og Annonceagent, 42.
- Funnesbech, Mads Andersen, Hosekræmmer, 179.
- Furesø, 70.
- Fædder, Christian, Borgmester, 659.
- „Fædrelandet“, 702.
- Fælledeerne, 240.
- Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855, 462, 465, 467—68, 474, 488, 490.
- Fængsler, 397, 602, 606, 708—10.
- Fængslet paa Raad- og Domhuset, 602, 606.
- Færdspoliti, 606—07.
- Færdselstælling, 448.
- Færøerne, 138, 266.
- Fæstningen, 498.
- Fæstningsgraven, Stadsgraven, 58, 61, 209, 212, 217, 244, 247.
- Fødselsstiftelsen, 203.
- Fønss, Peter Severin, Kammerherre, Amtmand, 356.
- Før, 355.
- „Før og Nu“, 511.
1. Bataillons Underofficersforening, 579—81, 584.
1. Jægerkorps Underofficerers Sangforening, 576.
1. Regiments Løjtnantsforening, 587—89.
1. Regiments Officiantforening, 584.
1. Regiments selskabelige Forening, 586.
1. Regiments Soldaterforening, 585, 590.
1. Regiments Underofficerers Forsamlingsstuer, 582—83.
1. Regiments Underofficerers Læseforening, 583.
1. Regiments Underofficerers Læse- og Haveforening, 583.
1. Regiments Underofficersforening, 1886—93, 586.
1. Regiments Underofficersforening, 1901—22, 583—84, 586.
- Gabel, Christoffer, Lensmand, 266.
- Gadebelysning, 316.
- Gadeviser, 241.
- Galejer, 599—600.
- Galejhuset, 19.
- Galilei, Galileo, Naturforsker, 306.
- Galop, Dans, 697.
- Gamle Eksercerhus, 184—93.
- Gamle Kongevej, 476.
- Gamle Kvæsthus, 356—57.
- Gammeltorv, 147, 395—96, 639—41, 658.
- Gamst, H., Mekanikus, 698.
- Gangrave, Thomas, Sir, 537.
- Garmann, Margrethe Maria, g. m. Johan Wibe, 129.
- Garnisonsjournaler, 393—402.

- Garnisons Kirke, 502.
 Garnisons Kirkegaard, 502.
 Garnissonssygehuset, 191, 708.
 Gartnere, 64.
 Gasværk, 685.
 Gasværksvej, 625.
 Gaunø, 131.
 Gauss, C. F., Professor, Astronom, 328—29.
 Geertsen, Rebslagersvend, 655.
 Geertsen, Gynther, Rebslager, 645—46, 690.
 Geheimstatsraadet, 462.
 Gellerup, 177, 180.
 Generalkommissariatskollegiet, 61, 64, 186, 571.
 Generalstaben, 466, 533—34.
 Generalstaterne, 402.
 Generalstok, 184—85, 404, 407—08, 412—14.
 Generaltoldkammeret, 679.
 Genève, 480, 493.
 Gent, 519.
 Gentoft, 197.
 Genua, 244.
 Geodætisk Institut, 713.
 Georg III, Konge af England, 523, 525, 539, 543.
 Georg, Prins, 599.
 Gergonne, J. D., fransk Matematiker, 480, 493.
 Gerner, Kaptajn, 407.
 Gerner, Henrik, Biskop, 598.
 Gersdorf, Joachim, Lensmand, 341.
 Gersdorff, Joachim, Generaladjutant, Major, 133.
 Gersdorff, Margrethe Maria, f. v. d. Osten, 133.
 Gersdorff, Nicolaus el. Niels, v., Stiftamtmand, Baron, 103, 108—11, 125, 127.
 „Gesetz- und Ministerialblatt für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg“, 468.
 Getzel, Meyer, Hosekræmmer, 181.
 Gianelli, Lorenzo, Konditor, 498.
 Giessing, Christopher, Genealog, 97.
 Gilpin, Thomas, amerikansk Forfatter, 480, 493.
 Ginderup, Forpagter af Klampenborg Søbad, 245—46.
 Gindrup, Christen Jensen, Hosekræmmer, 179.
 Gisselfeld, 265.
 Giødwad, J. F., Redaktør, 699.
 Giøe, Christoffer, til Gunderslevholm, 290.
 Giøe, Helvig, g. m. Mogens Giøe, 290.
 Giøe, Mogens, til Bremersvold, 290.
 Gjerdrum, Marchunell (Macdonnel), Kaptajn, Vagtmester, 135.
 Gjerdrum, Martha Marie, f. Rye, 135.
 Gjerdrupgaard, 105, 107.
 Gjøl, Falk, Lensmand, 337.
 Glaciset, 513.
 Gladsakse Kirke, 195, 197.
 Gladsakse Sogn, 195, 260.
 Garmestre, 70—72.
 Glückstadt, 294, 301.
 Glyptoteket, 386.
 Godske, Peder, Lensmand, 260.
 Goethe, Johann Wolfgang, tysk Digter, 548—49.
 Goldschmidt, M. A., Forfatter, 42.
 Goll, August, Rigsadvokat, 605.
 Goncourt, Edmond og Jules,

- Huot de, franske Forfattere, 454.
- Goos, Augusta Josephine Margrethe, f. Nyebølle, 137.
- Goos, Heinrich Adolph Theodorus Wadsted, Borgmester, 137.
- Goszlar, 555.
- Gothersgade, 93, 293, 360, 400, 659.
- Gothersgade, nu St. Kongensgade, 93.
- Gothersgades Eksercerhus og -plads, 190—91, 422—23, 427, 446.
- Gothers Torv, projekteret Plads, 93.
- Gottorp, 70.
- Gram, Frederik Terkel Julius, Præsident for Højesteret, 453.
- Gram, Friedrich, Overjægermester, 273.
- Grambow, Ernst Friderich v., Oberst, 129.
- Grambow, Johanne, f. Windz, Oberstinde, 129, 132.
- „Gravko“, Gravemaskine, 672.
- Gredsted, Christian Vilhelm Emil, Telegrafbestyrer, 131.
- Gredsted, Frederikke Louise, f. Hansen, 131, 138.
- Gregersen, Lars, 284.
- Gregor I, Pave, 34.
- Grenaa, 615.
- Grevens Fejde, 388, 397.
- Grevensvønge, 134.
- Griffenfeld, Peder, Rigskansler, 285.
- Groen, Michael, Silke- og Klædekræmmer, 271—72.
- Grosserere, 647, 675.
- Grosserer-Societetet, 679, 682—83.
- Grove, Andreas Chr. Gotthilf, Generalkrigskommissær, Kæmner, 134.
- Grove, Carl Frederik Christian, Major, 136.
- Grove, Charlotte Christine, f. Sandberg, 136.
- Grove, Henriette Petronelle, f. Jessen, 134.
- Grovsmede, 659.
- Grubbe, Didrik, Præst, Magister, 105.
- Grubbe, Ejler, Rigskansler, 261.
- Grubbe, Jakob, Lensmand, 338.
- Grubbe, Niels, Lensmand, 338.
- Grundlovsdagen, 35.
- Græssen, Lars, 284.
- Grønland, 326.
- Grønland i København, 90.
- Grønlandske, Islandske, Finmarkske og Færøske Handel, den, 612, 666—68, 685—86.
- Grønnegade, 176, 659.
- Gudmandsen, Haagen, Vintapper, 286.
- Guinesiske Handelsselskab, 666, 676.
- Guldbergsgade, 630.
- „Guldhuset“ i Sølvgade, 508, 510.
- Gulland, 290, 335.
- Gullandsfar, Hans, Skipper, 344.
- Gummibaand, 611.
- Gurre, 260.
- Gustav III, Konge af Sverige, 32.
- Gustav IV Adolf, Konge af Sverige, 529—32.
- Gustmeyer, Carl Hieronimus, Købmand, 130.
- Gustmeyer, Catharine, f. Sprich, 130.
- Gydensparre, Albert, General-

- krigskommissær, Etatsraad, 285.
- Gyldenstiærne, Magnus el. Mogens, Rigsraad, Statholder, 13.
- Gymnastikhus i Kastelet, 415, 584.
- Günthelberg (Güntelberg), Christian, Kommandør, 132.
- Günthelberg (Güntelberg), Kirstine Cathrine, f. Raben, 132.
- Gärtig, Niels*, Bogbinder ved Landsarkivet i København, 44—54, 450—56.
- Gøede, Joh. Fr., 655—56.
- Görlitz, 160.
- Göttingen, 328.
- Gøye, Erik Madsen, Lensmand, 260.
- Haag, 113.
- Haagensen, Bartholomeus, Proviantskriver, 292.
- Haandværk, 698—99, 701, 703—06.
- Haandværkere, 642—43.
- Haandværkerforeningen, 610, 616, 704.
- Haandværkerforeninger, Købstædernes, 610.
- Haandværkerlav, 368—72, 379, 622, 651.
- Haas, J., 167, 175.
- Haase, Bager, 372.
- Haelwegh, Albert, Kobberstikker, 221—22.
- Haffner, Catharina Margrethe, f. Bondy, 130.
- Haffner, Reinhold Jacob, Oberstløjtnant, 134.
- Haffner, Reinhold Wilhelm, Løjtnant, 130.
- Haffner, Wibecke Margrethe, f. Wildenrath, 134.
- Hage, Hother, Politiker, 489.
- Hage, Peter Alfred Anton, Handelsmand, Folketingsmand, 696.
- Hagedorn, Oberstløjtnant, 394.
- Hagemanns Kollegium, 449.
- Hagen, Antonia Elisabeth, f. Ponsaing, 137.
- Hagen, Broder Peter, Major, 569.
- Hagen, Johan Frederik, Professor, Teolog, 137.
- Hagenbach-Bischoff's Valgmetode, 485.
- Hagenskov Len, 339.
- Hajeck, F., Linedanser, 250.
- Halberstadt, 180.
- Hald Len, 340, 346—47.
- Hall, C., Docent, Generalauditor, Konseilspræsident, 467, 488.
- Hallermundt, v. Platen, Grevinde, f. Alstrup, 664.
- Hallermundt, v. Platen, Oberst, Greve, 664.
- Hallett, George Hervey, amerikansk Forfatter, 487, 493.
- Halmtorvet, 625.
- Hamborg, 46, 176, 394, 521, 529, 547—48, 702.
- Hamborgfreden 14. Februar 1536, 140—42.
- Hamelmann, H., 218.
- Hamilton, Emma, 519, 521, 524—26.
- Hamilton, William, Sir, engelsk Arkæolog, 519, 524—26.
- Hammer, Henriette Jacobine, f. Hastrup, 131, 138.
- Hammer, Otto Christian, Kaptajn, Fyr- og Vagerinspektør, 131.
- Hammerich, Frederik, Kæmner, senere Borgmester, 632.

- Hammerum, 165, 169, 177.
 Hammerum, Jens Jensen, Hosekræmmer, 179.
 Hammerum, Lorentz Pedersen, Hosekræmmer, 179.
 Hammerum, Peder Jensen, Hosekræmmer, 178.
 Handel, 379.
 Handelskompagnier, 380, 633, 659, 666.
 Handskemagere, 165—67.
 Handskemagerlavet, 167.
 Hannover, 176, 507.
 Hans, Konge, 215.
 Hansen, Gartner, 58—59.
 Hansen, Aage Fabricius, Politidirektør, 603.
 Hansen, A. L., Gartner, 58-61, 63.
 Hansen, Barthold, Skiferdækker, Blytækker, 397.
 Hansen, Carl, Malermester, 71.
 Hansen, Carl August Holmer, Branddirektør, 138.
 Hansen, C. F., Overbygningsdirektør, 357—58, 459, 461.
 Hansen, Christen, 284.
 Hansen, Christen, Hosekræmmer, 166, 178.
 Hansen, Christoffer, Borgmester, 383.
 Hansen, Geert, Rebslager, 690.
 Hansen, Hans, 284.
 Hansen, Hans, (Hellig-Hansen), Bygmester, 504.
 Hansen, Hans, Løjtnant, Mølle-ejer, 131.
 Hansen, Hans Andreas, Hosekræmmer, 181.
 Hansen, Hans Oskar, Rebslager, 619, 691.
Hansen, Henning, Arkitekt, M.B., 293—302, 332, 392, 708, 714.
 Hansen, H. J., Overdyrlæge ved Københavns Sundhedskommission, 88.
 Hansen, H. N., Borgmester, 96, 119.
 Hansen, I. I., Skipper, 674.
 Hansen, Johan, Glarmester, 71.
 Hansen, Laurentze, f. Jørgensen, 138.
 Hansen, Martha, f. Obel, 131.
 Hansen, Nicolaus, Tømrermester, 560.
 Hansen, Niels, 284.
 Hansen, Peder, Rebslager, 641.
 Hansen, Rasmus, 284.
 Hansen, Rasmus, Kvarterkommissær, 633.
 Hansen, Thomas, 284.
 Hansen, Ulf, Højesteretssagfører, 428, 441.
 Hansen, Victor, Forfatter, 434.
 Hansen, Vilh., Fabrikant, 246, 250.
 Hansestæderne, 368.
 Hanson, Benjamin, 518.
 Hanson, Elizabeth, f. Levett, 518.
 Hanson, Levett, Sir, 516—53.
 Hanson, Robert, 518.
 Harboe, Jacob Vilhelm, Major, 137.
 Harboe, Jens, Geheimeraad, 96, 99—100, 104, 125.
 Harboe, Marie Theresia, f. Weidemann, 137.
 Harboeske Enkefruekloster, det, 96—97, 99, 102—39.
 Harbou, H. W., Oberst, 100.
 Harder, Frederik Carl Christian, Kasserer, 139.
 Harder, Inger Anine Christiane, f. Sørensen (Højfeldt), 139.

- Hare, Thomas, engelsk Sagfører og Forfatter, 476—77, 481—82, 485, 494.
- Harn, Chr., Kabusmager, 671.
- Harsdorff, C. F., Arkitekt, 118, 458—59.
- Hartung, Alexander, Kaptajn, Stationsforstander, 138.
- Hartung, Alphania Georgine Andrea Christiane, f. Wiberg, 138.
- Hartz, Cathrine Amalie Thora, f. Bentzen, 139.
- Hartz, Tycho Vilhelm Conrad Christian, Oberstløjtnant, 139.
- Hassø, Arthur G., Arkivar, 140—62, 388.
- Hastings, Fru, 541—42.
- Hastings, Warren, Generalguvernør, 540—42, 547.
- Hastrup, Cecilia, f. Høffding, 131.
- Hastrup, Julianus, Proprietær, 131.
- Hattemagere, 622, 660.
- Hattestafferere, 165.
- Hauch, Adam Wilhelm, Overhofmarchal, 358.
- Hauch, Johan Chr., Amtmand, Kammerjunker, 135.
- Hauch, Pauline Christiane, f. Rye, 135.
- Hauch-Fausbøll, Th., Direktør, 593—97.
- Hauptmann, Bager, 372.
- Haveforeninger i Kastellet, 575, 583.
- Haven, Lambert van, Generalbygmester, 113.
- Havnen, 556.
- Havning, Th., Arkitekt, 332.
- Havreballegaards el. Aarhusgaards Len, 339, 345.
- Haxthausen, Alfred Johannes Emil, Oberst, 139.
- Haxthausen, Anna Mathilde, f. Bauditz, 139.
- Haxthausen, E., Baronesse, 507.
- Haxthausen, Frederik Christian Georg, Kammerjunker, Jernbanepostmester, 138.
- Haxthausen, Vilhelmine Caroline, f. Hansen, 137.
- Hay, Abraham de la, Ingeniør, 219.
- Häusser, Elias David, Generalbygmester, Generalmajor, 110, 114—15.
- Heckscher, Israel, Hosekræmmer, 181.
- Hedebol, Peder, Borgmester, 3, 486.
- Hedemann, H. C. G. F., Generalmajor, 412.
- Hedermann, Lars Peter, Havnekontrollør, 136.
- Hedermann, Marie, f. Gleerup, 136.
- Hee, Christen, Professor, Matematiker, 323—24.
- Heemann, Gerhard Vilhelm, Stadshauptmand, 133.
- Heemann, Johanne, f. Hagedorn, 133.
- Hegelund, Peder Jensen, Birkefoged, 270.
- Heiberg, Johan Ludvig, Digter, 96.
- Heiligenhafen, 598.
- Heiliger (Heyliger), Gottfried Johan, Oberstløjtnant, 134.
- Heiliger (Heyliger), Sara Marie, f. Müller, 134.

- „Heimdal“, Korvet, 205.
 Heine, Heinrich, tysk Digter, 695.
 Heinrich LXI, Arveprins til Reuss-Schleiz-Köstritz, 528.
 Heinrich, Hertug af Mecklenburg, 141—42.
 Heldt, Admiral, 598.
 Helfriedt, Marie Elisabeth, f. Gade (v. Geeden), 133.
 Helfriedt, Michael, Major, 133.
 Helgerud, Christian Frederik, Silke- og Klædekræmmer, 130.
 Helgerud, Karen, f. Jacobsen, 130.
 Helgoland, Slaget v., 203—08.
 Hell, Maximilian, Pater, Astro-
 nom, 321.
 Hellebæk, 422.
 Hellesen, Hans, 506.
 Helliggaandskirken, 167.
 Helliggeistes Skole, 106.
 Hellig-Hansen (Bygmester Hans Hansen), 504.
 Helmershus, 210.
 Helnekirke Len, 338.
 Helselaget, Soldaterforening, 580.
 Helsingør, 181, 238, 399—400, 534, 556, 678.
 Helsingørgade, 554, 556—60, 562—64.
 Helsingørslandevæjen, 556, 559, 564—65.
 Hemmert, Peter de, Vinhandler, 286.
 Hemmingsen, Peter, Bagersvend, 374.
 Hendriksen, Oluf, Skipper, 343.
 Henneberg, Ritmester, 393.
 Henning, Johan, Kromand, 282.
 Henrettelser, 395—97, 402.
 Henrichsen, Hofbager, 185, 408—09.
 Henrik VIII, Konge af England, 538.
 Henriksen, Ane Malene Sivertsdatter, 593.
 Henriksen, Hans, Gaardmand, 593.
 Henriksen, Lars, 284.
 Henriques, Edm. S., Veksellerer, 420.
 Herder, Johann Gottfried v., tysk Forfatter, 548.
 Herlev Sogn, 268, 270.
Hermansen, Victor, mag. art., Historiker, 3, 7—8, 333—66, 389, 391, 715.
 Herregade, 94.
 Herschel, Frederick William, Astronom, 329.
 Hersleb, Hans Christopher, Borgmester, 111—12, 117—18, 129, 626.
 Hersleb, Peder, Biskop, 109—10, 112.
 Hertz, Henrik, Digter, 36.
 Hertzog, Johan Georg, Portrætmaler, 130.
 Hesselberg, Frederik Christian Anton, Rebslager, 687, 691.
 Hessen-Kassel, 598.
 Hestemøller, 185—86, 188, 404—05, 408.
 Hestgarden, 599.
 Heuermann, Georg, Professor, 130.
 Heuermann, Marie Dorothea, f. Gustmeyer, Professorinde, 130, 133,
 Hevel, Johannes, Astronom, Dommer, 306, 317.

- Heydeman, Christoffer, Amtmand, 267.
- Heydeman, Johan, Havnedirektør, Godsejer, 266—67, 280—82.
- Heydeman, Veronica Elisabeth, 267.
- Hierch, Niels Jensen, Hosekræmmer, 178.
- Hill, Rowland, Sir, engelsk Postadministrator, 480—81, 493—94.
- Hill, Thomas Wright, 481, 489, 493—94.
- Hillerød, 422.
- Himmerich, Hans, Politimester, 168—69.
- Hinge, J., Stabssergent, Forfatter, 567, 587.
- Historisk astronomisk Samling, 302, 331—32.
- „Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere“, 388, 390, 457, 459—60, 498, 708, 711, 714.
- Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, den Grevelige, 487.
- Hjort-Nielsen, H., Arkivar, 371.
- Hjortespring Hovedgaard, 268, 270, 272—75, 279—81.
- Hjorth, Regimentskirurg, 410.
- Hjorth, F. Chr., Naalemager, 698.
- Hjorthholm, 131, 258, 260.
- Hjærtebjerg, 466.
- Hjørring, 137.
- Hjørring, Anders Matthiesen, Præst, Forfatter, 222, 224, 227.
- Hoag, Clarence Gilbert, amerikansk Forfatter, 487, 493.
- Hobro, 340.
- Hoffman, 480.
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus, tysk Digter, 695.
- Hofmann, Peder, Hosekræmmer, 181.
- Hof- og Stadsretten, 171, 517, 549, 676.
- Hof- og Statskalenderen for 1936, 2.
- Hohlenberg, Christian Carl Heinrich, Kaptajn, 133.
- Hohlenberg, Øllegaard Hedevig, f. v. Grabow, 133.
- Holberg, Ludvig, Digter, 200, 285—86, 319.
- Holck, Eiler, Generalmajor, 400.
- Holland, 16, 113, 176.
- Holm, Anine Dorothea Marie, f. Nielsen, 204—06, 208.
- Holm, Anker Achilles, Direktør for Silkehuset, 204.
- Holm, Anna Cathrine Sophie, f. Øelund, 136.
- Holm, Axel, Ekspeditionssekretær, cand. polit., 7, 389—90, 492, 714—15.
- Holm, Christian, Løjtnant, Gros-serer, 39.
- Holm, Christian, Christopher, Gøttsche, Oberstløjtnant, 136.
- Holm, Hans Christian, Styrmand, 203—08.
- Holm, Jacob, Rebslager, 675, 687.
- Holm, V. Eilschou, Kommunelæge, 713.
- Holmblad & Co., Firma, 508, 512.
- Holmblad, Carl Frederik, Fabrikant, 508.
- Holmblad, Julie Louise, f. Bie, 509—10, 512—13.
- Holmblad, L. P., Fabrikant, 508.
- Holmblad, Poul Lauritz, Fabrikant, 500, 505—06, 508—10, 512, 514.
- Holmbom, W. P., Rebslager, 678.

- Holmen, 298—99, 356, 360, 397, 663, 666, 668—70, 673, 684—85.
- Holmens Bro, 599.
- Holmensgade, 565.
- Holmens Kirke, 15, 396, 399.
- Holmens Kirkegaard, 497—99.
- Holmer, Carsten Jensen, Hosekræmmer, 180.
- Holmsted, Johan Frederik, Borgmester, 133, 626.
- Holmsted, Mette Kirstine, f. Falsten, 133.
- Holst, Hans, Byskriver, 290.
- Holst, Hans Pedersen, Kromand, 282.
- Holst, Louise, Skuespillerinde, 38.
- Holstein, Henning Christopher v., Overhofmester, 133.
- Holstein, Karen Magdalena Holm v., f. de Jespersen, 132—33.
- Holstein-Ledreborg, Johan Ludvig, Lensgreve, Statsmand, 109.
- Holsten, 94, 358, 461, 467—68, 487, 516, 598.
- Holstengade, projekteret Gade, 93.
- Holstenske Stænderforsamling, 463—64, 487.
- Holte, Poul Jørgensen, 246.
- Holten, Carl Valentin, Professor, Fysiker, 331.
- Holten, Isebrand v., Major, 130.
- Holten, Kirstine Charlotte Vilhelmine v., f. v. Eldern, 129—30, 132.
- Holtermann, Bager, 372.
- d' Hondt, Victor, belgisk Forfatter, 478, 480, 485, 491—93.
- Horats, romersk Digter, 547, 549.
- Horneman, Edel Benedicte, f. Juel, 137.
- Horneman, Jacob Frees, Læge, 137.
- Hornsyld, Borgmester, Etatsraad, 571.
- Hornsyld, Anna Margarethe, 571.
- Horrebow, Christian, Professor, Astronom, 320—23.
- Horrebow, Peder, Professor, Astronom, 309, 316, 318—21.
- Horrebow, Peder Pedersen, Professor, Astronom, 321—24.
- Horsens, 593.
- Hosebinding, 163, 183.
- Hosekræmmere, 163—83, 593—97.
- Hosekræmmereskilt, 175.
- Hosekræmmerslægter, 182.
- Hostrup, Jens Christian, Digter, Præst, 703.
- Hotel Cosmopolite, 556.
- Hotel du Nord, 243.
- Hovedvagten, 574, 582.
- Hovedvagten p. Kongens Nytorv, 581.
- Hoveneck i Oldenburg, 100.
- Huitfeldt, Arild, Rigskansler, Historiker, 91.
- Hummergade, 76.
- Hungersnød 1536, 140—62.
- Hunæus, A. H., Kunstmaler, 40—43.
- Husby, 199.
- Husum i Brande Sogn, 253.
- Husum i Brønshøj Sogn, 196, 252—84, 688.
- Husum i Slesvig, 253.
- Husumgaard, 252—58, 260—61, 264—72, 275—82, 284.
- Husumgaard i Glentrup Sogn, 253.

- Husum Kro, 270, 281—83.
 Hutchinson, Lord, 528.
 Huth, Heinr. Wilhelm v., General, Statsminister, 69—70.
 Huygens, Christian, hollandsk Astronom, 307, 315, 317.
 Hvedholm, 131.
 Hven, 296, 304—05, 308.
 Hvidberg, Kæmner, 632.
 Hvidberg, J. W., Klædehandler, 597.
 „Hvide Hest“, 633—34.
 Hviid, Niels, Hørkræmmer, 647.
 Hwiit, P., 289.
 Hærens Skydebaner p. Amager, 588.
 Hæseker, Johan Jakob, Viceborgmester, 626.
 Høene, Mads, Rebslagersvend, 678.
 Høgholt, 132.
 Høgild, Jens Jensen, Hosekræmmer, 166, 178.
 Høgild, Niels Larsen, Hosekræmmer, 178.
 Højesteret, 172, 273, 398, 647.
 Høkere, 378.
 Hørkræmmere, 648—49, 675.
 Hørkræmmerlavet, 675, 683.
 Hørspindleri, 703.
 Høvinghoff, Gotfried Peder, Hosekræmmer, 181.
 Høyer, Cornelius, Miniaturemaler, 135.
 Høyer, Frederikke Christiane, f. Fortling, 135.
 Ibscher, Hugo, Konservator, Dr., 46.
 Iis, Jon, 260.
 Ikast, 181.
 Ildshoved (Ildskaal), Niels Jensen, Hosekræmmer, 166, 178.
 Ildskaal (Ildshoved), Niels Jensen, Hosekræmmer, 166, 178.
 Illuminaterne, 521.
 „Illustreret Tidende“, 232—34, 241.
 Imhof, Baron, 542.
 Imhof, Baronesse, 542.
 Imhof, Charles, Sir, 542, 549.
 Indbyggerantal, 78.
 Indenrigsministeriet, 616, 661.
 Indien, 482, 542.
 Indkvarterings Mandtal, 558.
 Industri, 698—706.
 Industri-Børsen, 232, 236.
 Industriforeningen, 445, 695, 698—99, 702—04, 706.
 „Industri-Tidenden“, 230, 232, 234—35, 237, 240, 244, 417.
 Industriudstilling, 699—701.
 Ingeniørdirektoratet, 21.
 Ingeniørkorpset, 58—59, 61—62, 64, 185—87, 411—12, 414.
 Ingerslev, Fru, 507.
 Ingerslev, Hans Christian, Præst, 507.
 Ingvard, Biskop, 51.
 Innsbruck, 520.
 Institut St. Joseph, 501.
 Ipsen, H., Præst, 575.
 Irland, 543—44.
 Isaach, Elias, Hosekræmmer, 180.
 Island, 13, 135, 204.
 Islemark, 283.
 Isted, 500, 502.
 Italien, 450, 532, 613.
 Iwersen, Sejer, Rebslagersvend, 661.
 Iversen, Søren, Rebslager, 691.
 Jacob, Bygmester, 13.
 Jacob, Berent, 107.
 Jacob, Jacob, 107.

- Jacobsen, Eigil Thune, Politidirektør, 603.
- Jacobsen, Hans, Bager, 380—81.
- Jacobsen, Jacob Frederik, Departementssekretær, 130.
- Jacobsen, J. C., Brygger, 696, 706.
- Jacobsen, Johanne Margrethe, f. Krossing, 130, 135.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., Filolog, 334.
- Jagtvej, 61.
- Jakobsen, Oluf (Skriver), Borgmester, 152, 161.
- Jansen, Carl, Finanshovedkasserer, Etatsraad, 38.
- Jansen, Daniel, Søløjtnant, 557.
- Jansen, Jan, Ingeniør, Fabrikmester, 397.
- Janssen, C. Luplau*, Bibliotekar, Astronom, 303—32.
- Jens, Brygger, 291.
- Jensen, Herberger, 655.
- Jensen, Lysestøber, Brødbager, 656.
- Jensen, Andreas Baadh, Møller, 686.
- Jensen, Andreas Baadh, Rebslager, 682, 684, 690.
- Jensen, Chr. Axel*, Museumsinspektør, Historiker, 3, 7—8, 209—28, 385—86, 388, 710, 715.
- Jensen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Jensen, Chr. P., Rebslagermester, 686.
- Jensen, Daniel, Præst, 269.
- Jensen, Eiler, 344.
- Jensen, Gabriel, Kommunalærer, 442.
- Jensen, Gustav, Detailhandler, 564.
- Jensen, Gustav, Snedker, Dekupør, 455.
- Jensen, Jakob, Husejer, 260.
- Jensen, Jens, Hosekræmmer, 166.
- Jensen, J. O., Oberst, 575.
- Jensen, Johan, Rebslager, 644—45, 662.
- Jensen, Joh. Henrik, Major, 500.
- Jensen, Julius August Romanus, Rebslager, 686—87, 691.
- Jensen, Lars, 284.
- Jensen, Lars, Hosekræmmer, 177.
- Jensen, Laurits, Hosekræmmer, 166.
- Jensen, Mads, Tjener, 343.
- Jensen, Michel, Brændevinsbrænder, 179.
- Jensen, N. & Sønner, Snedkere, Dekupører, 450—56.
- Jensen, Nicolaj, Snedker, Dekupør, 455—56.
- Jensen, Niels, 261.
- Jensen, Niels, 284.
- Jensen, Niels, Hosekræmmer, 177.
- Jensen, Niels, Hosekræmmer, 179.
- Jensen, Niels, Hosekræmmer, 180.
- Jensen, Niels, Rebslager, 634, 686, 690.
- Jensen, Niels, Rebslager, 690.
- Jensen, Niels, Snedker, Dekupør, 450—55.
- Jensen, Niels Juel, 452.
- Jensen, O., Smedemester, 243.
- Jensen, Peder, Hosekræmmer, 166.

- Jensen, Peter, Rebslager, 609, 616.
- Jensen, Rasmus, Hosekræmmer, 179.
- Jensen, Richard, Formand, Borgerrepræsentant, 486.
- Jensen, Søren (Snorboch), 261—62.
- Jenssøn, Oluf, Skræder, 291.
- Jerichow, Herbert P. A., Direktør, 3, 7—8, 389, 391.
- Jern, Handel med, 640.
- Jernbanegade, 210.
- Jernbanen ml. København og Roskilde, 62, 703.
- Jernbaner, 62, 685, 702—03.
- Jerndorff, Peter, Skuespiller, 453.
- Jernstøbere, 701.
- Jernstøberier, 700.
- Jerusalem, 153, 162.
- Jespersen, Carl, Tømmerhandler, 504.
- Jespersen, Hannibal, Søminemester, Professor, 138.
- Jespersen, Jens, Hosekræmmer, 165, 177.
- Jespersen, Jesper de, Justitsraad, 132.
- Jespersen, Johanne de, f. Kierulf, 132—33.
- Jespersen, Laurits, Hosekræmmer, 177.
- Jespersen, Louise Cecilie, f. Heide, 138.
- Jessen, Emma Othilia v., f. Krebs, 130, 136.
- Jessen, Frantz Christoffer v., Kammerjunker, Overpostmester, 130.
- Jochumsen, Hans, 284.
- Joenshoved Gaard og Gods, 273.
- Johanniterne, 521.
- Johansen, Johan, Rebslager-svend, 669.
- Johansen (Juller), Nicolai, Rebslager, 643—44, 662, 665, 690.
- Johansen, Peder, Tolder, 343—44.
- Johansen, Peter, Akademibibliotekar, Docent, 201.
- Johnsen, Carla, Gymnastik- og Svømmelærerinde, 248—49.
- Johnsen, Jutta, Gymnastik- og Svømmelærerinde, 248—49.
- Johnstrups Mølle, 686.
- Jones, engelsk Lærer, 518.
- Jostsen, Valentin, 343—44.
- „Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab“, 568.
- Juby, Chr. Joachim, Bagermester, 42.
- Jude, Anders, 261.
- Juel, Christian Rasmussen, Rebslager, 666—68.
- Juel, Erik, Lensmand, 341.
- Juller, Nicolai Johansen, Rebslager, 643—44, 662, 665, 690.
- Junge, Severin de, Deputeret i Generalkommissariatet, Konferensraad, 106.
- Justermesteren, 638.
- Justitsministeriet, 77, 80, 112, 121, 604—06.
- Juvenal, romersk Digter, 547.
- Jyderup, 269.
- Jyderup, Herberger, 655.
- „Jylland“, Fregat, 203—08.
- „Jyllandsposten“, 575.
- Jürgensen, Stadshauptmand, 646.
- Jürgensen, F. C., Oberst, 583.
- Jürgensen, Urban, Urmager, 328.
- Jægerspris, 354.

- Jøder, 182.
 Jørgensen, Aage, 263.
 Jørgensen, C. Tesdorf, Cykelhandler, 449.
 Jørgensen, Hakon, Politidirektør, 603.
 Jørgensen, Hillebrand, Byskriver, 292.
 Jørgensen, Jens, Hosekræmmer, 180.
 Jørgensen, Jørgen, 262.
 Jørgensen, Mette, Enke e. Aage J., 262—64.
 Jørgensen, M. S., Glarmester, 71.
 Jørgensen, Peder, 262.
 Jørgensen, Thomas, Hosekræmmer, 179.
 Jørgensson, Jørgen Marsvin, til Lindved og Hollufgaard, Rigskansler, 291.
- Kaas**, Johan Rantzau, General-løjtnant, 130.
 Kaas, Maximiliane Dorothea Juliane, f. v. Schaumburg, 130.
 Kaas, Mogens, Lensmand, 339.
 Kahn, Fru, 269.
 Kahn, Thomas, 269.
 Kakkelovne, 701.
 Kalckreuter (Kalckreuth), Abel Cathrine, f. Libert, 130, 132—33.
 Kalckreuter (Kalckreuth), Georg Steen, Kaptajn, 130.
 Kalendere, 294, 315, 318—19, 326.
 Kalko, Jens Peter Hillarius, Slagter, 685.
 Kalko, Sidse Cathrine Hillarius, 685.
 Kall, Nicolai, Professor, Orientalist, 351, 361.
- „Kalleboderne“, 244.
 Kalmarkrigen, 224.
 Kalundborg, 145—46.
 Kalvebod, 113.
 Kalvebodstrand, 13, 64.
 Kalø Len, 339.
 Kammeraternes Klub, Soldaterforening, 575.
 Kamper, Peder, Skipper, 344.
 Kampmann, Christiane Cæsarine Elfrida, f. Faurschou, 138.
 Kampmann, Frederik Wilhelm Willemoes, Distriktslæge, 138.
 Kancelliet, 91, 111, 117, 165, 170—72, 279, 319, 323, 334, 355, 517, 595, 631, 667, 670, 673—74, 677—78, 684.
 Kaper, *Ernst*, Borgmester, Filolog, 2—3, 7—8, 121, 123, 302, 331, 386, 601—08, 710, 714.
 Kaperkuske, 240.
 Karch, Jørgen, Bager, 376, 382.
 Karduanmakergaten, 532.
 Karl den Store, Kejser af Tyskland, 612.
 Karl V, Kejser af Tyskland, 141.
 Karl August, Storhertug af Sachsen-Weimar, 548—49.
 Karl Frederik, Markgreve af Baden, 528.
 Karl XIV Johan, svensk og norsk Konge, 533.
 Kartefabrikation, 700—01.
 Kasberg, Anders, Teskænker, 285.
 Kassel, 598.
 Kastelet, 69—70, 90, 184—93, 394, 500—01, 403—15, 566—92, 600.
 Kastelsgraven, 588.
 Kastelskirken, 36, 39, 185.
 Kastelsvej, 236, 571, 666.

- Kattrup Hovedgaard, 270.
 Kauffmann, Elisabeth Lovise
 Christiane, f. Kaas, 130, 134.
 Kauffmann, Hans Christian,
 Major, 130.
 Kauffmann, Johan Friderich
 Leopold, Oberstløjtnant, 137.
 Kauffmann, Severine Christiane
 Charlotte, f. Lassen, 137.
 Keil, W., Overspillemand, 576.
 Keith, Lord, 528.
 Kepler, Johannes, tysk Astro-
 nom, 317.
 Kierckegaard, Christen Jensen,
 Hosekræmmer, 166.
 Kierkegaard, Slægt, 182.
 Kierkegaard, Anders Andersen,
 Silke-, Klæde- og Hosekræm-
 mer, 174, 180, 595.
 Kierkegaard, Michel Andersen,
 Silke-, Klæde- og Hosekræm-
 mer, 174, 180, 183, 595.
 Kierkegaard, Michel Pedersen,
 Hosekræmmer, 172, 179, 183.
 Kierkegaard, Peter Christian,
 Biskop, 182.
 Kierkegaard, Søren Aabye, Filo-
 sof, 182—83.
 Kiersgaard, Anders Nielsen, Ho-
 sekræmmer, 177.
 Kiersgaard el. Kierckegaard,
 Niels Jensen, Brændevins-
 brænder, 179.
 Kietzmann, Friederich, Hose-
 kræmmer, 181.
 Kildetiden, 186.
 King, engelsk Hurtigløber, 426.
 Kingo, Thomas, Digter, 598.
 Kinzi, Knud, Forfatter, Sprog-
 lærer, 609—91.
 Kirkebuss, Bager, 372.
 Kirkegade, projekteret Gade,
 94.
 Kirkepladsen i Kastellet, 190,
 406, 408, 591.
 Kirsebærgangen, 36.
 Kirstine, g. m. Jens Klemmitzen,
 291.
 Kiær, Søren Pedersen, Hose-
 kræmmer, 180.
 Kiærsgaard, Slægt, 182.
 Kiærsgaard, Jens Nielsen, Ho-
 sekræmmer, 178.
 Kiøge, Morten, Murermester, 17
 —18.
*Kjerrumgaard-Jørgensen, Else
 Margrete*, Assistent i Stads-
 arkivet, 229—51, 416—49.
 Kjær, Skipper, 682.
 Kjær, Birgitte Kirstine, f. Dal-
 berg, 136.
 Kjær, Peter Vilhelm, Major, Pro-
 tokolsekretær, 136.
 Klampenborg, 237, 245—47, 249
 —50.
 Klampenborgbanen, 62.
 Klampenborg Vandkuur-, Brønd-
 og Søbadeanstalt, 245, 440.
 Klareboderne, 174, 460.
 Klasselotteriet, 432.
 Kleinsmede, 701.
 Klemensker, 341—42.
 Klemmitzen, Jens, 291.
 Klerkegade, 94.
 Klok, Christian Friderich, Hose-
 kræmmer, 180.
 Klosterstræde, 161.
 Kløvtofte, Oluf, 262.
 Klubber, 698, 703.
 Klüwer, W. J. C., Oberst, 586.
 Klædeboderne, 658.

- Klædefabrikation, -fabrikker, 164, 700.
 Klædekræmmere, 164, 167, 169—74.
 Klædekræmmerlavet (Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet), 167, 169, 172—74, 595—96
 Knabstrup, 269.
 Knap, Anna Marie, f. Tønder, 130.
 Knap, Søren, Tolder, 130.
 Knapsted, 670.
 Knieper, Hans, Maler, 218—19.
 Knippelsbro, 395.
 Knoll, A., tysk Balletmester, 245—46.
 Knud den Hellige, dansk Konge, 195.
 Knudsen, Christen, Høsekræmmer, 177.
 Knudsen, Cornelius, Optiker, 332.
 Knudsen, Erich, Rebslagersvend, 678.
Knudsen, Hans, Landsarkivar, Historiker, 516—53.
 Knudsen, Jens, Hestgarder, 557.
 Knudson, Officer, 543.
 Knudson, George, 543, 545.
 Knudstorp, 295.
 Knytlinge Saga, 194.
 Koch, Hendrich, Bager, 380, 382.
 Koefoed, Conrad Daniel, Branddirektør, 138.
 Koefoed, Henriette Georgiane, f. Østrup, 138.
 Kofod, Hans Ancher, Overlærer, Skolebogsforfatter, 30.
 Kokkenborg paa Varberg, 296.
 Koldinghus, 255.
 Koldinghus Len, 341.
 Kolera, 189—90, 412, 414.
 Kollekolle, 70.
 Kommandantbolig, 406.
 Kommandantskabet, 398.
 Kommunalbestyrelsen, 4, 10, 64, 601, 605, 711.
 Kommune, Københavns, 555, 565, 603—04, 632, 687, 710.
 Kommunebibliotekerne, 5, 7, 391.
 Kommunevalg, 478.
 Konditorier, 571.
 Kongelige Bibliotek, det, 19, 167, 528.
 Kongelige Teater, det, 506, 571.
 Kongelig oktroyerede Guinesiske Kompagni, det, 676.
 Kongens Bastion 185, 583, 588.
 Kongens Dam, projekteret Gade, 94.
 Kongens Have, 69, 401.
 Kongens Kanal, projekteret Gade, 94.
 Kongens Klub, 57—59, 61.
 Kongens Nytorv, 295, 360, 401, 449, 513—14, 556, 575, 658.
 Kongshøj, 502.
 Konservering af Haandskrifter, 44—54.
 Konsistorium, 319, 323—24, 330, 350, 352, 354.
 Konstantinopel, 297.
 Konsumptionsbetjente, 638.
 Kopernikus, Nicolaus, tysk Astronom, 301, 317.
 Korfitzen, Valdemar, Digter, 37.
 Kornerup, Søren, Generalfiskal, 394, 396—98.
 Korsør, 131, 135, 238, 394.
 Korsør Amt, 271.
 Krafse, Jesper, til Basnæs, 290.
 Krag, Kjeld, Lensmand, 338.

- Krag, Margrethe, g. m. Bolle Luxdorff Rose, 270.
- Kragen, Vidt, Tømmermester, 17, 221.
- Kramp, J. Lasenius, Snedker, Krigsraad, 696.
- Kratzenstein, C. G., Professor, Matematiker, 322—24.
- Krause, M., Murermester, 560.
- Kreaturhold, 73—88.
- Krebs, Cai Frederik Tønder, Oberstløjtnant, 130.
- Krebs, Marie Cathrine Elisabeth, f. Klingberg, 130.
- Krempe, 14.
- Krieger, A. F., Indenrigsminister, 483.
- Krieger, Johan Cornelius, Admiral, 360—61.
- Krieger, Johan Cornelius, Overlandbygmester, 460.
- Krigskollegiet, 397.
- Krigsministeriet, 412, 498, 583—84.
- Kristiania, 441.
- Kristianiagade, 449, 514.
- Kristianopol Len, 338.
- Krogh, Torben, Musik- og Teaterhistoriker, 711.
- Krogsgaard, Jens Jensen, Hosekræmmer, 180.
- Krogsgaard, Søren Jensen, Hosekræmmer, 180.
- Krohn, Victor*, Oversergent, Historiker, 69—70, 184—93, 403—15, 566—92.
- Kronborg, 15—16, 25, 218, 399—400.
- Krudttaarnet v. Østerport, 662.
- Krumpensdatter, Karen, Enke e. Jon Iis, 260.
- Kruse, Hans, Rebslager, 672.
- Kruse, Severin Christian, Rebslager, 691.
- Krystalgade, 659.
- Krystalpassagen, 316.
- Krøier, J., Forfatter, 567, 587.
- Kukkenbagere, 498.
- Kultorvet, 400, 642, 655—56, 658.
- Kunstakademiet, 201, 448, 699.
- Kunstforeningen, 698.
- Kunsthåndværk, 450—56.
- Kunstkammeret, 224.
- Kyhl, H., Urmager, 698.
- Kühle, Sejer*, Rodekontrolør, 163—83.
- Kystbanen, 672.
- Kysthospitalet p. Refsnæs, 512.
- Kæmnere, 632—33.
- Københavns Kvadrille Klub, 448.
- Københavns Slot, 13—15, 17, 216, 261, 371, 599—600.
- Københavns Sygehjem, 512.
- Købmagergade, 168, 174, 285—90, 298—99, 360, 365.
- Købstedernes Brandkasse, 635.
- Kødmangerboder, 289.
- Køge, 138, 422, 668.
- Køge Barfred, 215—16.
- Labiche, Eugène, fransk Forfatter, 38.
- Lachmann, Benedicte Frederikke Charlotte, f. Thomsen, 136.
- Lachmann, Gustav Adolph Chr. Fr. Holga Marquard Sophus, Major, 136.
- Ladegaardsvej, 58, 61.
- Landbohøjskolen, 423.
- Landemærket, 289—91, 293, 295, 360, 659.
- Landhusholdningsselskabet, 699.
- Landsarkiverne, 44.

- Landsaarkivet for Sjælland, 44, 49, 517.
- Landstinget, 466, 478, 485.
- Lang, Jens, Vinhandler, 287.
- Langaa, 340.
- Lange (Hansen), Julie Lumbye, Skuespillerinde, 38.
- Lange, Willem, Professor, Astronom, 307.
- Langebro, 39, 556.
- Langebrogade, 235.
- Langeland, 443.
- Langelinie, 39, 240, 574.
- Langelinies Badeanstalt, 248.
- Langholt, Claus, Bager, 373, 379.
- Langkilde, H. P.*, Gymnastikinspektør, Oberstløjtnant, 200—01.
- Langlois, 320.
- Langlois, Frøken, 396.
- Lannung, Hermod, Landsretssagfører, Borgerrepræsentant, 486.
- Larsen, A. C., Bibliotekar, Forfatter, 489.
- Larsen, Adolph, Kunstmaler, 609.
- Larsen, Alfred, Kunstmaler, 11.
- Larsen, Bertram, Taarnurfabrikant, 301.
- Larsen, Henrik*, Forfatter, 252—84.
- Larsen, Peder, Hosekræmmer, 177.
- Lassen, Christen, Hosekræmmer, 165.
- Lassen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Lassen, L., Kommandersergent, 577.
- Lassen, Thomas Christen, Hosekræmmer, 180.
- Lauenborg, 461, 467—68.
- Lauenborgske Ridder- og Landskab, 487.
- Lauridsen, Jørgen, 261.
- Lauridsøn, Claus, Brygger, 290.
- Lauritsen, Anders, Hosekræmmer, 165.
- Lauritsen, Laurits, Hosekræmmer, 165, 177.
- Lauritzen, Jens, Købmand, 686.
- Lauritzen, Waagen, Købmand, 686.
- Laursen, Weedsten, Hosekræmmer, 177.
- Laurvigen, Grevinde, 106.
- Lav, 171, 174, 367—84, 701—02, 705.
- Lavendelstræde, 381.
- Lavethuset i Kastellet, 192.
- Lavridsen, Carsten, Guldsmed, 286.
- Lavshus, 370.
- Leake, Thomas, 551.
- Lefranc, fransk Forfatter, 38.
- Lehmann, Orla, Indenrigsminister, 464, 467, 486, 695—96, 698, 702, 704.
- Lehn, Baronesse, 355.
- Leiden, 160, 303.
- Leiningen—Westerburg, 522.
- Leipzig, 435.
- Lejreggaard, 106.
- Lentz, Bager, 372.
- Leo, Sangere, 571.
- Leopold II, tysk Kejser, 523.
- Lerche, Cornelius Pedersen, Stiftamtmand, 98.
- Lerche, Vincents, Overceremoniemester, Godsejer, 103.
- Leverrier, Urbain Jean Joseph, Direktør f. Pariserobservatoriet, 329.

- Levi, Isaac Berent, Hosekræmmer, 181.
- Levi, Levin Bernt, Hosekræmmer, 181.
- Levi, Meier, 107.
- Levin & Sønners Eff., Firma, 512.
- Levin, Anna, f. Ferslew, 712.
- Libau, 204.
- Libert (Liebert), Else Cathrine, f. Lillienskiold, 130, 132.
- Libert, (Liebert), Jens Albrecht, Kaptajn, 130, 132.
- Licht, Carl Chr. August, Kaptajn, Slotsforvalter, 138.
- Licht, Eleonora Christine Vilhelmine, f. Falck, 138.
- Liebendahl, Bager, 372.
- Lighbærere, 655.
- Liljefalk, A. T. L., Oberst, 567.
- Lillebiler, 606.
- Lille Helliggeiststræde, 168, 176.
- Lille Købmagergade, 658.
- Lille Triangel, 449.
- Lillienskiold, Abel Cathrine, f. Hjort, 129.
- Lillienskiold, Dorothea Louise, f. Müller, 129.
- Lillienskiold, Helena Catharine, f. v. d. Osten, 129, 132.
- Lillienskiold, Peder Montagne, Oberstløjtnant, 129.
- Lillienskiold, Thomas, Konferensraad, Amtmand, 129.
- Lillienskiold, Ulrik Frederik Montagne, Søløjtnant, 129.
- Lind, C. E., Løjtnant, 571—72.
- Lind, Erich Pedersen, Brændevinsbrænder, 178.
- Lind, P. E., Biskop, 182.
- Lind, Th., Lektor, 71.
- Lindblom, svensk Ærkebiskop, 532.
- Linde, Peter, Konservator, 226, 710.
- Lindhardt, Laurits Christian, Professor, Hoftandlæge, 138.
- Lindhardt, Mary Jane, f. From, 138.
- Liverpool, 445.
- Livgarden, 273, 401, 599.
- Livjærgegade, 571.
- Livregimentet til Fods, 401, 599.
- Lobeck, Ole, 595.
- Lodehat, Peder Jenssøn, Biskop, 289.
- Lodge, Edmund, engelsk Forfatter, 538.
- Logeman, H., 200.
- Lohrer, Caroline Margrethe Amalie, f. Svane, 563.
- Lohrer, C. B., Grosserer, 563.
- Lolland, 238.
- Lomborg, 304.
- London, 78, 102, 188, 232, 447, 529, 536—37, 543—44.
- Longomontanus, Christian, Professor, Astronom, 293—96, 304—06, 309.
- „Loppeteatret“ i Kastellet, 184—93, 406—07, 414.
- Lorentz, D. C., Generalmajor, 409.
- Lorezen, Vilh., Lektor, Arkitekturhistoriker, 89, 94.
- Lort, Michael, Dr., 519.
- Louise, dansk Dronning, Christian IX's Hustru, 506—07.
- Louise, dansk Dronning, Frederik VIII's Hustru, 452—53.
- Lowther, John, 519.

- Lowther, William, Earl of Lonsdale, 519.
- Lubbock, John, Sir, engelsk Politiker, 489.
- Ludvigsen, P., Rebslagersvend, 661.
- Lumbye, Hans Christian, Komponist, 245, 697.
- Lund Domkirke, 195—96, 198.
- Lund, Slægt, 182.
- Lund, Anna Bolette, f. Tvermoes, 593—95.
- Lund, Cathrina Elisabeth, f. Heyenberg, 136.
- Lund, Hans Andreas, 595.
- Lund, Henrich Hansen, Hosekræmmer, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmer, 172—73, 179, 593—97.
- Lund, Jacob, 595.
- Lund, Jens Hendrich, 595.
- Lund, Jens Troelsen, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmer, 174, 179, 595—96.
- Lund, Johan Christian, Silke-, Ulden- og Lærredskræmmer, Borgerrepræsentant, 596—97.
- Lund, Johan Cornelius, Major, Kanalinspektør, 136.
- Lund, Mariane Magdalene, 595.
- Lund, Marina Magdalene, f. Lobeck, 595—97.
- Lund, M. F. C., 593.
- Lund, O. H., 593.
- Lund, Ole Jensen, Silke-, Klæde- og Hosekræmmer, 173—74, 179, 596.
- Lund, Ole Troelsen, Hosekræmmer, 180.
- Lund, P. W., Naturforsker, 182.
- Lund, Troels Frederik, Hosekræmmerdreng, 596.
- Lund, Troels Frederik, Professor, Historiker, 182, 593.
- Lund, Troels Jensen, 593.
- Lunde, P. F., Jernstøber, 696, 699.
- Lundebispens Gaard, 555.
- Lundenæs Len, 340.
- Lundgaard, Jens Jensen, Hosekræmmer, 177.
- Lunding, Niels Christian, Generalmajor, 59, 412, 577—78.
- Luxdorff, Bolle W., Retslærd, 202.
- Lübeck, 140, 176, 181.
- Lyder, Juchum, Kromand, 282.
- Lyder, Susanne, Kroholderske, 282.
- Lyngby, 197, 237.
- Lyngby Kongsgaard, 255.
- Lyngbye, Michel, Hosekræmmer, 181.
- Lyngge, A., Auditør, 569.
- Lynning, Anthoni Hansen, Rebslager, 631, 645, 662, 664, 666, 676, 690.
- Lynning, P. H., Rebslager, 671.
- Lysgaard, 169.
- Lysgaard, Hans Christensen, Hosekræmmer, 166, 178.
- Lytton, Robert, Vicekonge, 482—83, 487, 494, 496.
- Lützou, Cecilie v., f. Wigant (Wigant), 132.
- Lützou, Frederik v., Major, 132.
- Lærredshandlere, 174.
- Læseforening, den borgerlige, 698.
- Løjtegaard, 199.
- Lösche, Christian Julius, Major, 132.

- Lösche, Dorthe Helwig, f. Grubbe, 132.
- Löwener & Co., Maskinfabrik & Jernstøberi, 235, 250.
- Löwener, V., Maskinfabrikant, 245.
- Løvenørn, Poul, Admiral, 355.
- Løvenørn, Poul Vendelbo, Officer, Statsmand, 201—02.
- Løvstræde, 174, 285—88.
- Maal-, Vægt- og Møntsystem, 316.
- Maarum, 253.
- „Madam Bugges Stald“ i Kastellet, 192—93, 407—11.
- Madsen, Anders, Farver, 177.
- Madsen, Anders, Hosekræmmer, 177.
- Madsen, Christen, Hosekræmmer, 165, 177.
- Madsen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Madsen (Gøye), Erik, Lensmand, 260.
- Madsen, Frederik, Skuespiller, 38.
- Madsen, Hans, 346.
- Madsen, Jacob, Hosekræmmer, 179.
- Madsen, Jens, Hosekræmmer, 165, 177.
- Madsen, Jens, Muremester, 397.
- Madsen, Jørgen, Hosekræmmer, 177.
- Madsen, Karl, Museumsdirektør, Kunsthistoriker, 201.
- Madsen, Michel, Hosekræmmer, 177.
- Madsen, Peder, Hosekræmmer, 166.
- Madsen, Peter, Møller, 397.
- Madsen, Søren, Hosekræmmer, 166.
- Madvig, J. N., Konferensraad, Professor, 463, 485, 489.
- Mægaard, 506.
- Magasin du Nord, 514.
- Magistraten, 2, 9, 61, 70, 75, 96, 112, 114, 119—21, 123, 126, 167—68, 209, 302, 369—71, 374, 376, 385, 396, 440—41, 498—99, 512, 601—02, 605—07, 610, 621, 625, 627—31, 634, 636—37, 639—44, 647—55, 658—59, 661—62, 666, 670, 672—75, 677—79, 681—86, 713.
- Magistratens 1. Afdeling, 607.
- Magistratens 2. Afdeling, 607.
- Magistratens 4. Afdeling, 607, 713.
- Magleby, 197.
- Magleby Kirke, 199.
- Magnus den Gode, 194.
- Magstræde, 655—56.
- Malerherberg, 660.
- Malmø, 140, 142—43, 145, 452, 455.
- Malmøhus, 14.
- Malmøhus Len, 337.
- Malteserne, 521.
- Mandt 1636, 292.
- Manilla, 613.
- Mannheim, 328.
- Marburg, 148—49, 153.
- Maria, Riccarda Beatrice Prinsesse d'Este, g. m. Ærkehertug Ferdinand af Breisgau, 520.
- Maria Theresia, østrigsk Kejserinde, 548.
- Mariager, Amond, Rebslager, 653, 683, 690.

- Mariager, Christian Nielsen, Rebslager, 631, 645, 647, 683, 686, 690.
- Mariager, Geert, Rebslager, 666.
- Mariager, Karen, f. Tønnesen, 642, 686.
- Mariager, Niels Christensen, Rebslager, 656, 662, 664, 666, 686, 690.
- Mariboës Skole, 506.
- Marie Stuart, skotsk Dronning, 537.
- Marius, Simon, Astronom 306.
- Markedspas, 670.
- Marmorbroen, 12.
- Marryat, Horace, 362.
- Marskandisere, 642—43.
- Marsvin, Birgitte, til Engelstofte, g. m. Frederik Ulfeld Pallesøn til Haldager, 292.
- Marsvin, Peder, 291.
- „Materielhestestalden“ i Kastellet, 192.
- Matrikelsarkivet, 256.
- Matrosen, 669.
- Matthiesen, Peder, Hosekræmmer, 178.
- Matthiesen, Søren, Klokker, Regnebogsforfatter, 319—20, 350—51, 365.
- Matthiessen, Hugo, Museumsinspektør, Historiker, 386.
- Matthiæson, Nicolai Banner, Assessor, 103.
- Mecklenburg, 141, 143.
- Mecklenburg, Hermann, 143.
- Mehren, Kaptajn, 272, 281.
- Meilgaard, Michel Michelsen, Hosekræmmer, 178.
- Meisling, Vagn, Ingeniør, Krigskorrespondent, 470.
- Mejer, Berent, Ridefoged, 343.
- Mejer, Marie Ida, f. Hecquet, 138.
- Mejer, O., Kaptajn, 138.
- Mejlgaard, 131.
- Melby, Adolf, Modehandler, 287.
- Meley, F. C. v., Kaptajn, 580.
- Meleyske Kasse, den, 580.
- Menntz, Michell, Bager, 375.
- Meretzien, Johan Hendrich, Toldforvalter, 133.
- Meretzien, Louise Juditha, f. Cöllner, 133.
- Messen, 174.
- Mesterprøve, -stykke, 704—06.
- Metastasio, Pietro, italiensk Digter, 548—49.
- Metropolitanskolen, 692.
- Metscher, Kirurg og Barber, 633.
- Mexico, 613.
- Meyer, Abraham, Hosekræmmer, 181.
- Meyer, Antoni, Bager, 373.
- Meyer, David Amsel, Hofraad, 124.
- Meyer, Fritz, Hofblikkenslager, 699.
- Meyer, Hartvig, Rebslager, 671—72.
- Meyer, J. E., Malermester, 699.
- Meyer, Karen, Skuespillerinde, 43.
- Meyer, Laurence Oline, f. Sørensen, 137.
- Meyer, Marcus, lybsk Felthovedsmand, 145.
- Meyer, Søren Ludvig Ignatz, Overretsassessor, 137.
- Michelsen, Bertel, Hosekræmmer, 177.
- Michelsen, H., Vinhandler, 287.
- Michelsen, Mads, Hosekræmmer, 177.

Til Indsættelse i II Binds Register S. 755, hvor
følgende Linjer er udfaldet:

- Mirabeau, Gabriel Honoré de Riquetti, Greve, fransk Politiker, 483, 495.
- Mirck (eller Mick), Otto, Løjtnant, 395—96.
- Missionshotellet i Vester Voldgade, 113—14.
- Modena, 516, 520, 531.
- Mohrsen, Frederica Lovise, f. Lillienskiold, 112, 129, 132.
- Mohrsen, Philip Ernst, Kaptajn, Overlods, 129.
- Moltke, Lensgreve, 583.
- Moltke, A. W., Premierminister, Greve, 463.
- Moltke, Christian Julius Frederik August, Kammerjunker, Byfoged, 136.
- Moltke, Dorothea Cathrine Margrethe, f. Colding, 136.
- Moltke, Erik, cand. mag., 334, 347—48.
- Moltke, J. G., Statsminister, Greve, 352.
- Monrad, Familien, 98.
- Monrad, D. G., Biskop, Politiker, 489.
- Moock, Jacob, Vintapper, 286.
- Mortensen, Hans (Bussert), Borgmester, 261.
- Mortensen, Harald, Kustode, 294, 296, 332.
- Mortensen, Jens, Hosekræmmer, 177.
- Moses, Abraham, Hosekræmmer, 180.
- Mossin, Bernhard, Manufakturhandler, 287.
- Motzfeld, Maria, g. m. Joachim Schumacher, 285.
- Motzfeld, Peter, Købmand, 285.
- Mozart, W. A., østrigsk Komponist, 520.
- Mudge & Dutton, Urmagere, 321.
- Munch, Lauritz, Højesteretsadvokat, 110—12, 116.
- Munch, Zara, 111—12.
- Munck, G., Vinhandler, 287.
- Museet ved Rundetaarn, 333—66.
- Mylius, Magdalene Margrethe, f. Holmann, 133.
- Mylius, Peder Benzon, Justitsraad, Landsdommer, 133.
- Müller, Maria Dorthea, f. Haffner, 133.
- Müller, Peter Georg, Artillerimajor, 133.
- München, 328, 444.
- Münter, Friederich, Biskop, Professor, 333, 352—54.
- Møgelberg, A. N., Husejer, 498.
- Mølle, Kongens, uden f. Vesterport, 217, 220.
- Mølle i Quitzows Bastion, 397.
- Møller, A. F., Tømremester, 244.

Rettelser

- | | |
|---|---|
| <p>Møller, A. P., Stadskonduktør, 119.</p> <p>Møller, Bartholomez, Bager, 377—78.</p> <p>Møller, Jacob Jensen, Hosekræmmer, 178.</p> <p>Møller, Jens Christensen, Hosekræmmer, 180.</p> <p>Møller, Jens Nielsen, Hosekræmmer, 178.</p> <p>Møller, Jørgen Conrad Vilhelm, Stationsforstander, 139.</p> <p>Møller, Laurids, Hosekræmmer, 179.</p> <p>Møller, Poul Martin, Digter, 36.</p> <p>Møller, Vilhelmine Marie Bernhardine, f. Stahlschmidt, 139.</p> <p>Mønster, Hans Peter Valdemar, Kaptajn, 131.</p> | <p>Mønster, Hansine Martine, f. Spang, 131, 137.</p> <p>Møntergaarden i Klare Kloster, 216.</p> <p>Mønt-, Maal- og Vægtsystem, 316.</p> <p>Mørkegaard, 269.</p> <p>Mørkhøj, 265.</p> <p>Napoleon Bonaparte, fransk Kejser, 529.</p> <p>Nationalmuseet, 209, 298, 302, 333, 351—52, 354, 362.</p> <p>Naturalteatret el. Natural- og Husholdnings-Kabinettet, 323.</p> <p>Naville, Ernest, schweizisk Filosof, 485, 496.</p> <p>Neapel, 519, 525.</p> |
|---|---|
-

- Middelthun, Julius Olaus, norsk Billedhugger, 507.
- Mikkelsen, Anders, Hosekræmmer, 166.
- Mikkelsen, Kristian Mathias, Overlærer, Filolog, 89.
- Milahrt, Løjtnant, 271.
- Militære Arkiver, 185.
- Militære Foreninger, 566—92.
- Militære Højskole, den, 466, 506.
- Militære Selskab, det, 568—73, 575—76.
- Militære Skydeselskab, det, 575.
- Militærhospitalet, 584.
- Mill, Stuart, engelsk Filosof, 482—83, 485, 494.
- Mini, Konditor, 498.
- Modeweg, Johan Carl, Klædefabrikant, 700.
- Monrad, D. G., Biskop, Politiker, 696.
- Mortensen, B., Kaptajn, 665.
- Morthorst, Mad., 661.
- Morthorst, Hans Jørgen, Rebslager, 631—32, 645—49, 655, 662—64, 667, 677, 690.
- Morthorst, Otto, Rebslager, 645—47, 652.
- Mouritzen, Jens, Skomager, 705.
- Murerherberg, 659.
- Musikforeningen, 698.
- Møllebastion, 672.
- Møllegade, 630.
- Møller, Bertel Jacobsen, Rebslager, 633, 644, 690.
- Møller, Carl*, Glarmester, 70—72.
- Møns Tugthus, 647.
- Møntergade, 659.
- Neergaard, N., Minister, Historiker, 486.
- Neeiendam, Johannes, Melhandler, 500.
- Nelson, Horatia, 524.
- Nelson, Horatio, engelsk Admiral, 518, 521, 523—28, 549.
- Neukirken, Simon Hertz, Hosekræmmer, 181.
- Nexøe-Larsen, H., Grosserer, 42.
- Nibe, 181.
- Nibstrup, 132.
- Nicolai Kirke, 124, 175, 197, 388.
- Nicolai Plads, 555.
- Nicolaus, Borgfoged, 196.
- Niels Hemmingsensgade, 168.
- „Niels Juel“, Fregat, 205.
- Nielsen, Murersvend, 204.
- Nielsen, Anders, Hosekræmmer, 165, 177.
- Nielsen, Anders, Hosekræmmer, 166.
- Nielsen, Andreas, Rebslager, 677—78.
- Nielsen, Charles, Klædehandler, 597.
- Nielsen, Christen, Hosekræmmer, 165.
- Nielsen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Nielsen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Nielsen, Christen, Kromand, 282.
- Nielsen, Christen, Møller, 177.
- Nielsen, Christen, Rebslagersvend, 671—72.
- Nielsen, Dines, Møller, 625.
- Nielsen, Else Kirstine, 678.
- Nielsen, Hans, 261.
- Nielsen, Iver, 284.
- Nielsen, Jens, Hosekræmmer, 166, 178.
- Nielsen, Jens, Hosekræmmer, 177.
- Nielsen, Jens, Rebslager, 631, 690.

- Nielsen, Johan, Rebslagersvend, 646.
- Nielsen, Jonas, Hosekræmmer, 177.
- Nielsen, Jørgen, 261.
- Nielsen, Knud, Kromand, 282.
- Nielsen, Lars, Hosekræmmer, 166.
- Nielsen, Laurits, Hosekræmmer, 177.
- Nielsen, Lauritz, Klædehandler, 597.
- Nielsen, L. C., Klædehandler, 597.
- Nielsen, Louis, Generalmajor, 580.
- Nielsen, N. A., Værtshusholder, 505.
- Nielsen, Niels, Hosekræmmer, 165—66, 177.
- Nielsen, Ole, Bager, 286.
- Nielsen, Oluf (Klovtofte), 262.
- Nielsen, Oluf, Raadstuearkivar, Historiker, 89—93, 95, 153, 260.
- Nielsen, Peder, Øltapper, 178.
- Nielsen, Rasmus, Murersvend, 294.
- Nielsen, Roe, Delefoged, 346.
- Nielsen, Svend, Rebslager, 665.
- Nissen, Erich, Tømmerhandler, 187.
- Nisson, Frederikke, f. Weldingh, 500.
- Nordstrand, Rebslagersvend, 655.
- Norfolk, 518.
- Norge, 94, 140, 204, 335, 394, 402, 428, 435, 615, 619, 682, 696.
- Norgesbroen, 575.
- Norgesgade, nu Bredgade, 93.
- Norgesport, 411, 574.
- Norges Torv, projekteret Plads, 93.
- Normand (Normann), C. F., Birkedommer, 686.
- Notlef, Henning Scheel, Hosekræmmer, 181.
- Notløf, Poul Christopher, Hosekræmmer, 180.
- Numsen, C. V., Generalmajor, 408.
- Nyboder, 90.
- Nyborg, 180, 398, 446.
- Nyborg Len, 339.
- Nybrogade, 106.
- Nybygaard, 198.
- Nybølle, Hans Cl., Kontorchef, 496.
- Nyerup, Rasmus, Overbibliotekar, Litteraturhistoriker, 323, 333, 351—54, 356, 365.
- Nygaard, Georg, Redaktør, 7—8, 714.
- Nygade, 176, 594, 596—97.
- Nyholm, 356.
- Ny Kongensgade, nu Gothersgade, 93—94.
- Ny København, 89, 93.
- Nykøbing Sj., 502.
- Nykøbing Slot, 598.
- Nürnberg, 550, 555, 688.
- Nyrop, Camillus, Professor, Forfatter, 70, 699.
- Nysted, 343—45, 355—56.
- Nystrøm, Eiler, Arkivar, Historiker, 55, 186—87.
- „Nyt Aftenblad“, 242, 248—49.
- Nytorv, 221, 599, 640—41, 658.
- Nyvej, 43.
- Næringsskat, 642.
- Næstved, 98.
- Nørrebro, 627, 630—31, 634, 645, 649, 663—64, 671, 682, 687.
- Nørrebrogade, 599, 630.
- Nørrefællad, 682.

- Nørregade, 271, 397, 640, 659.
 Nørreport, 58, 61, 64, 216—18, 397, 599—600, 630—32, 638—39, 683, 687.
 Nørreskov, 70.
 Nørre-Sundby, 345.
 Nørretaarn, 397.
 Nørrevold, 381, 672.
 Næsselt, Skolebogsforfatter, 30.
- Obelitz, Catharina, 409.**
 Obelitz, F., Kammerjunker, Arkivar, 572.
 Oberberg, Hercules v. kgl. Bygmester, 13, 15.
 „Oberst Lundings Stald“ i Kastellet, 193.
 Observatorier, 295—96, 300—33.
 Observatoriet paa Københavns Vold, 328.
 Observatoriet paa Rosenborgs Bastion, 329, 331.
 Observatoriet paa Rundetaarn, 295—96, 300—333.
 Observatorium tusculanum, 316.
 Oddy, J. J., 545—46.
 Odense, 417, 452, 618.
 Odense Len, 338.
 Officerernes Læseforening, 580—81.
 Officerernes Skøjteløberforening, 588.
 Officersforeningen, 582, 586.
 Officiantforeningen (Underofficersforeningen), 587.
 Officiantgruppen, 584.
 Olav, Biskop i Roskilde, 197.
 Olav den Hellige, 194.
 Oldenburg, 94, 100, 133.
 Ole Rømers Høj i Vridsløsemagle, 316.
- Olling, Peder Nielsen, Hosekræmmer, 173, 179.
 Olsen, Jens, 261.
 Olsen, Johannes, Rebslager-svend, 680.
 Olsen, Niels, Marskandiser, 674, 684—85, 687.
 Olsen, Ole, Rebslager, 687, 691.
 Olsen, P., Tømremester, 504.
 Olsen, Peder, Hosekræmmer, 179.
 Olufsen, C. F. R., Professor, Astronom, 329—31.
 Olufsen, Oluf, 291.
 Opdagelsespolitiet, 604.
 Ordinary, 434—35, 447—49.
 Ordinary Cycle Clubben, 448.
 Orvieto, 296.
 Oslo, 508.
 Osten, Christian Ulrich v. d., Generalmajor, 134.
 Osten, Eleonore Christine v. d., f. v. Bassen (Basse), 129.
 Osten, Jacob Frantz v. d., Geheimeraad, Amtmand, 129.
 Osten, Margrethe v. d., f. Wibe, Oberstinde, 124, 129, 131.
 Osten, Otto Frederik v. d., Oberst, 129.
 Osten, Sophie Magdalene v. d., f. Thamsen, 131, 134.
 Ostende, 396.
 Ostindien, 679.
 Otte, Chr. Daniel, Grosserer, 516, 546, 551—52.
 28. Maj-Selskabet, 698.
 Ottesdatter, Karen Gyldenstjerne, g. m. Jørgen Marsvin Pedersøn til Dybæk, 292.
 Otway, Thomas, engelsk Digter, 548.

- Over-Brand- og Vandkommissionen, 677.
- Overformynderiet, 595.
- Overpræsident og Raad, 596.
- Overskou, Thomas, Forfatter, 571.
- Oxford, 353.
- Paarup, Jens Nielsen, Hosekræmmer, 180.
- Paasche, Christiane, f. Buchhalff, 134.
- Paasche, Joachim Barner, Generalauditor, 134.
- Paaske, Jens Christoffersen, 285.
- Paget, Augustus, engelsk Gesandt, 482.
- Pahlmann, Andreas, Rebslager-svend, 652.
- Palladius, Peder, Biskop, 91.
- Pallessøn, Frederik Ulfeld, til Haldager, 292.
- Paludan, Christian, Godsejer, 270.
- Paludan-Müller, Fr., Digter, 592.
- Pantomimeteatret, 245.
- Papirfabrik, 700.
- Paradepladsen i Kastelet, 414.
- Paris, 38, 102, 230, 232, 302, 308—09, 320—21, 396, 398, 417, 450, 454.
- Pariser-Jensen (Niels Jensen), Snedker, Dekupør, 450—55.
- Pasbjerg, Else, g. m. Laurits Ulfeldt, 267.
- Passement, Optiker, 321.
- Paul, Kejser af Rusland, 521, 527.
- Paul III, Pave, 31.
- Pauly, C. F. J., Boghandler, Rigsraadsmedlem, 463.
- la Paute, fransk Urmager, 321.
- Pearce, C. D., engelsk Kontorist, 544—45.
- Pebblingesøen, 197, 249.
- Peder, Biskop af Roskilde, 47, 51.
- Pedersborg v. Sorø, 450.
- Pedersdatter, Ane, g. m. Jean Ba(p)tist, 200.
- Pedersen, Bertel, Hosekræmmer, 166.
- Pedersen, Christen, Hosekræmmer, 166.
- Pedersen, Christen, Hosekræmmer, 166.
- Pedersen, Christen, Hosekræmmer, 177.
- Pedersen, Christen, Hosekræmmer, 178.
- Pedersen, Christen, Hosekræmmer, 178.
- Pedersen, Dorteia Maria, 564.
- Pedersen, Hans, 668.
- Pedersen, Jacob, Hosekræmmer, 179.
- Pedersen, Jens, Hosekræmmer, 177.
- Pedersen, Jens, Hosekræmmer, 179.
- Pedersen, J. P., Gæstgiver, 564.
- Pedersen, Lars, Hosekræmmer, 179.
- Pedersen, Laurits, Hosekræmmer, 179.
- Pedersen, Mads, Hosekræmmer, 166, 177.
- Pedersen, Niels, 261.
- Pedersen, P., Observator, 329.
- Pedersen, Søren, 284.
- Pederssøn, Jørgen Marsvin, til Dybæk, 291—92.
- Pederstrup, 132.

- Pedersøn, Leene, 107.
 Pedrin, André, Konditor, 498—99.
 Pein, Johan, preussisk Admiral, 155.
 Peits, Værtshusholder, 646.
 Pentz, Adam Ernst Christian, Kammerjunker, Oberst, 131.
 Pentz, Anna Marie Grubbe, f. Arenfeldt, 131.
 Pepita de Oliva, spansk Danserinde, 235.
 Perrot, A. M., fransk Forfatter, 523.
 Peruzzi, Emilia, Fru, 494.
 Pest, 262.
 Pesthus, 671.
 Peter I, Kejser af Rusland, 299.
 Peter Fabersgade, 687.
 Petersen, Prokurator, 411.
 Petersen, Axel, Slotsforvalter, Arkitekt, 23.
 Petersen, Friderich Christian, Urtekræmmer, 559—60.
 Petersen, Jens, Husejer, 260.
 Petersen, Peter, Bagersvend, 373—74.
 Petersen, V., Drejermester, 564.
 Petkum, Simon de, Diplomat, 113—14.
 Petri, O., Arkitekt, 20.
 Philadelphia, 480.
 Philip, Fyrste af Limburg, 519.
 Philip, Nathan Marcus, Hosekræmmer, 181.
 Philipson, M. J., Handelsagent, 42.
 Picard, Jean, fransk Astronom, 308.
 Piccolomini, Fyrste, 522.
 Pilestræde, 395, 659.
 Pilo, Carl Gustaf, Maler, Direktør for Kunstakademiet, 201—03.
 Pisa, 298.
 Pistolskydeforening, 588.
 Pjaltensborg, 581.
 Plantagen i Kastellet, 185, 189.
 Plat, C. F. Glode du, Generalmajor, 569—71.
 Plattenslagere, 663.
 Pleisch, Nicolai, Konditor, 498.
 Pogwisch, Frands, Lensmand, 340.
 Polen, 176.
 Politi, 239—40, 242, 359, 362, 424, 436—37, 601—08, 643, 647—48, 650, 655, 658—59, 668—69, 681.
 Politigaarden, 601—02, 604—05, 608.
 „Politiken“, 445, 470.
 Politi- og Kommercekollegiet, 165—69.
 Politiraadet, 607.
 Politiretten, 240.
 Politivedtægter, 239, 437.
 „Politivennen“, 352.
 Polka, 697.
 Polyteknisk Læreanstalt, 710.
 Pommern, 176.
 Ponsaing, Carl Georg Anton, Legationsraad, 137.
 Ponsaing, Elisabeth, f. Larsen (Broe), 137.
 Portene, 396, 399, 555, 637—39.
 Port- og Passagepenge, 266, 638.
 Poss, Simon, Rebslager, 690.
 Possementmagere, 675.
 Postkassen, 112.
 Poulsen, A. J., Kontorchef i Udenrigsministeriet, 712.
 Poulsen, Christen, Hosekræmmer, 177.

- Poulsen, Jens, Hosekræmmer, 177.
- Poulsen, Johan Michael, Oberstløjtnant, 137.
- Poulsen, Jørgen, Rebslager, 690.
- Poulsen, Lars Lauritsen, Hosekræmmer, 177.
- Poulsen, Mette, f. Poulsen, 137.
- Prag, 306.
- Prahl, H., Arkitekt, 20.
- Preussen, 181, 466, 680, 682.
- Prinsens Bastion, 191, 574, 583.
- Prinsensgade, 94.
- Prinsens Palæ, 362.
- Prinsessens Bastion, 404, 574.
- Professorkonkurrence, 318.
- Prunst, Anne Johanne, f. Bech, 135.
- Prunst, Ludvig Ernst Frederik, Major, 135.
- Præster, 398—99.
- Præck, Baron v., Baireuthsk Geheimeraad, 132.
- Præck, Billa v., f. v. Reichen (el. v. Reichenstein), 132.
- Pufendorf, Samuel, Forfatter, Historiker, 18, 26, 221—22.
- Puggaard, Hans, Handelsmand, Folketingsmand, 696.
- Putkammer, Georg Christoph, Oberst, 269, 282.
- Putkammer, Ide, f. Marschalchin, 268.
- Püchlers Bastion, 672.
- Püchler, Eustachius, Oberst, 672.
- Pygh, Adam, 289.
- „Pæretræet“ i Nybrogade, 106.
- Quitow, Erik, Officer, 397.
- Quitow, Henning, Officer, 397.
- Quitzows el. Runde Kirkes Bastion, 397, 672.
- Qvist, Ellen Maria, Enke e. Jacob Mooock, g. m. Andreas Bendtsen, 286.
- Raadhus, Københavns tredje, 639, 710—11.
- Raadhus, Københavns fjerde, 641, 658, 662.
- Raadhus, Københavns femte, det nuværende Domhus, 710.
- Raadhuset, det nuværende, Københavns sjette, 2—4, 8, 10, 385—86, 388, 392, 565, 601, 707—08, 710, 715.
- Raadhushaven, 226.
- Raadhuspladsen, 209—28.
- Raadmænd, 626—27.
- Raad- og Domhuset paa Nytorv, 602, 710.
- Raadstue, Raadhus, 562, 641, 658, 662.
- Raadstuearkivaren, 2.
- Raadstuearkivet, 2.
- Raasløff, H. I., Minister for Slesvig, 468.
- Rabbagotskye, Mathis, Bager, 373.
- Raben, Hein Chr., Oberstløjtnant, 131.
- Raben, Kirsten, f. Kaas, 131.
- Rafn, Aage, Arkitekt, 121.
- Rahbek, Jacob, Toldinspektør, 182.
- Rahbek, Knud Lyne, Professor, Forfatter, 182, 568.
- Rampe, Friderich (Eggert) Christoph v., Oberstløjtnant, 129.
- Rampe, Gesilla Amalie v., f. v. Brüggemann, 129.
- Ramsing, H. U., Generalmajor, Topograf, Historiker, 2—3,

- 7—8, 22—23, 25, 194—99, 216, 285—92, 708, 714.
- Ramus, Joachim Frederik, Professor, Matematiker, 318—19, 330—31.
- Randers, 165, 253, 339, 346, 615, 675.
- Rantzau, Detlev, Greve, 399.
- Rantzau, Henrik, Greve, 400.
- Ranulf, Løjtnant, 396.
- Raphael, Lazarus, Høsekræmmer, 181.
- Rasch, Jørgen, Professor, Astronom, 318—19.
- Rasmussen, Kordegn, Kartefabrikant, 700—01.
- Rasmussen, Overfyrværker, 577.
- Rasmussen, Christian, Sognefoged, 283.
- Rasmussen, H., Handelsgartner, 512.
- Rasmussen, Hans, 284.
- Rasmussen, Jens, Murermester, 557—58.
- Rasmussen, Jørgen, Rebslager, 628, 690.
- Rasmussen, Kai, Assistent i Stadsarkivet, 7, 390, 713—14.
- Rasmussen, Niels, 284.
- Rasmussen, R. P., Præst, 203—04.
- Ravn, Axel, Ekspeditionssekretær, 7, 390, 714—15.
- Ravn, Carl Frederik, Rebslager, 691.
- Ravn, C. P., Rebslager, 675.
- Ravn, V., Rebslager, 691.
- Ravnsborg, 599.
- Reberbaner, 609—11, 613—15, 617, 619—20, 624—39, 646—48, 662—68, 671—78, 681—89.
- Rebslaaerier, 611.
- Rebslagere, 609—91.
- Rebslagerfrimestre, 641, 670—73, 691.
- Rebslagerlavet, 609—10, 615—87, 690—91.
- Rebslagerlavet i Malmø, 622.
- Reck(e), Mathias Dietrich v. d., Oberst, 394, 398.
- Recke, Caroline Cecilie v. d., f. Petersen, 136.
- Recke, Peter Blankenberg Prydtz v. d., Kaptajn, 136.
- Reedtz, Frederik, Rigsraad, 337.
- Reedtz, Peder, Kansler, 340.
- Reformationen, 386, 388.
- Reformert Kirke, 36, 400.
- Reformert Kirkegaard uden for Porten, 518.
- Refsnæs, 512.
- Regensen, 295, 345—46, 698.
- Regenskirkegaarden, 334, 336, 347.
- Regnegade, 76.
- Reich, C., Kaptajn, senere Krigsminister, 465.
- Reichenbach, Georg v., tysk Optiker, 328.
- Reincke, T., Rigsraadsmedlem, Købmand, 463—64.
- Remmesnidere, 677.
- Rendsborg, 181, 579.
- Renovationskontoret, 74.
- Rentekammeret, 70, 265, 270—71, 277.
- Resen, Peder Hansen, Overpræsident, Historiker, 18, 95, 222, 348, 558, 663.
- Retsreformen af 11.-4.-1916, 603.
- Reval, 555.

- Reventlow-Jersbek, T., Rigsraadsmedlem, Greve, 463—65.
- Reverdil, Elie Salomon Francois, Kabinetssekretær, 202.
- Reykjavik, 204.
- Rheden, 204.
- Ribe, 101.
- Riberhus Len, 341.
- Richardt, Andreas Johan, Reblager, 686—87, 691.
- Richardt, Andreas Jørgensen, Reblager, 691.
- Richter, Johan Georg, Manufakturhandler, 42—43.
- Richter, Wilhelmine, f. Schwartz, 42—43.
- Riga, 613, 690.
- Rigens Admirals Plads, 90.
- Rigensgade, 89—95, 708.
- Rigens Marskalks Plads, 90.
- Rigsarkivet, 14—15, 44, 66, 153, 388, 528.
- Rigsdagen, 469, 477, 487, 680.
- „Rigsraadstidende“, 486.
- Rigsretten, 461.
- Riisbrich, Else Abigael, f. Ludwigs, 132.
- Riisbrich, Volqward, Kaptajn, 132.
- Rind Sogn, 179.
- Ringkøbing, 180, 593.
- Ringsted, 423.
- Ringsted Len, 337.
- Ringsted, Stephen, Hosekræmmer, Rodemester, 178.
- Rist, Clara v., Skolebestyrerinde, 502, 504—05, 514.
- Rist, Johannes Michael Friedrich Fischer v., Oberst, 500, 502, 504—07, 509, 512—13.
- Rist, Marie v., f. Gundrup, 502.
- Rist, Meta v., Skolebestyrerinde, 502, 504, 514.
- Ritz, Mette, 106.
- Rockstroh, K. C., Arkivar, Kap.tajn, 69—70, 393—402, 598—600.
- Rodding, Svend Christensen, Hosekræmmer, 178.
- Rode, Erik, Overretssagfører, Klosterskriver, 96—139, 389, 391—92, 713, 715.
- Rodenburg, S. D. F., 571.
- Roepstorff, Christian Frederik v., Oberstløjtnant, 132.
- Roepstorff, Christine Marie v., f. v. Røbern, 132.
- Rohde, Anna Elisabeth, 287.
- Rohde, Thomas, Vinhandler, 286—87.
- Rohlæder (Rohleder), Carl Friedrich, Skrædermester, 594.
- Rom, 457.
- Roos, Carl, Professor, Litteraturhistoriker, 200.
- Rosback, Nathan, Hosekræmmer, 181.
- Rose, Birgitte, f. Agerup, 270.
- Rose, Bolle Luxdorph, Godsejer, 270—72.
- Rosenborg, 283, 295—96, 401, 461.
- Rosenborg Have, 58, 93, 221, 295, 671.
- Rosenborgs Bastion, 331.
- Rosengaarden, 289.
- Rosenkjær, H. N., Kommunalærer, 556.
- Rosenkrantz Bastion, 672.
- Rosenkrantz, Erik, Lensmand, 339.
- Rosenkrantz, Frederikke Christiane Ulrikke, f. Kaas, 135.

- Rosenkrantz, Gunde, Lensmand, 339.
- Rosenkrantz, Thomas, Kaptajn, 135.
- Rosenkreutzerne, 521.
- Roskilde, 228, 239, 300—01, 422.
- Roskilde Bispestol, 195—98, 289.
- Rostock, 141—45, 525—26.
- Rothenburg a/ Tauber, 555.
- Rotwitt, C. E., Amtmand, senere
Konseilspræsident, 464.
- Rousseau, Jean Jacques, fransk
Forfatter, 529.
- Ruben, Magnus Ephraim, Hose-
kræmmer, 181.
- Rumohr, Ditlev, Oberstløjtnant,
265, 276.
- Rumohr, W. H., Godsejer, 464.
- Runde Kirkes Bastion, 672.
- Rundetaarn, 293—309, 315—17,
319—34, 350—51, 354, 356—
57, 360, 362—63, 366, 429—30,
708.
- Rundskuedagen, 449.
- Runestene, 333—66.
- Rung, Georg, Professor, Lærer,
42, 506.
- Rung, Henrik, Komponist, 506.
- Rung, Pauline, f. Lichtenstein,
Operasangerinde, 506.
- Rungsted, 422—23.
- Rusland, 613, 679—80.
- Ruus, I. Pedersen, Fabrikant,
226.
- Ryberg & Co., Firma, 516, 550.
- Rye, Andreas Peter, Major, 130.
- Rye, Charlotte Amalie, f. Knap,
130, 134.
- Ryen, Hans van, 215.
- Ryesgade, 237.
- Rygen, 90—92, 94—95.
- Rühl, Johan Peter, Sekretær,
Kammertjener, 528, 535—36,
551—53.
- Rysenstens Lunette, 63—64.
- Rytter, Sv., Retspræsident, 603.
- Rytterdistrikt, det københavnske,
270, 272—73, 277—79, 281.
- Rytterkommissionen, 281.
- Rødovre, 283.
- Rødovre Kirke, 197.
- Rømeling, Carl, Oberst, 579.
- Rømer, Ole, Professor, Astro-
nom, 301, 306—09, 311—20,
323—24.
- Rønne, 71.
- Rønnebæksholm, 107.
- Rønnow, Jochum, Biskop, 260.
- Røpke, Bager, 372.
- Rørdam, H. F., Præst, Histori-
ker, 153.
- Røyen, Slægt, 182.
- Røyen, Mads Nielsen, Hose-
kræmmer, 179.
- Røyen, Thyge Nielsen, Hose-
kræmmer, 179.
- Sachs, Hans, Mestersanger, Sko-
mager, 688—89.
- Sachsen-Hildburghausen, 521.
- Sachsen-Koburg, 522.
- Sachsen-Koburg-Saalfeld, 523.
- Sadelmagerlavet, 367, 369.
- Sadolin, Johannes Andreas, Ur-
tekræmmer, 561.
- Safety, Sikkerhedsbicycle, Bi-
cyclet, 444—48.
- Sahlholt, Lars Nielsen, Hose-
kræmmer, 180.
- Sainte-Laguë, 485, 492, 496.
- Salholt, Christen Madsen, Hose-
kræmmer, 177.
- Salomon, Jacob, Hosekræmmer,
181.

- Salone, 458.
- Saly, Jacques François Joseph, Billedhugger, Direktør for Kunstakademiet, 201.
- Salzburg, 520.
- Samfundet Sankt Erik, 1.
- „Samfundet Sankt Eriks års-bok“, 1.
- Samuelsen, Jørgen Larsen, Rebslager, 691.
- Sandersen, Anders, 261—62.
- Sangerindepavillon, 499.
- Sangforening, 698.
- Sangforeninger i Kastellet, 576—77, 587.
- Sankelmark, 502, 585—86, 590.
- St. Anna Rotunda, 707—08.
- St. Annæ Kirke, 94.
- St. Annæ Kvartererne, 295, 556—58, 565.
- St. Annæ Plads, 360.
- St. Clemens Kirke, 194—98.
- St. Clemens Kirkegaard, 194.
- St. Clemens Sogn, 194—98.
- St. Croix, 133.
- St. Gertruds Stræde, 266.
- „St. Hallvard“, 1.
- St. Hans Hospital, 665.
- St. Jan, 139.
- St. Joseph Søstrenes Ordens Samfund, 505.
- St. Joseph Søstrenes Skole, 501.
- St. Jørgensgade, nu Nikolaj Plads, 555.
- St. Jørgens Sø, 61.
- St. Klare Kloster, 216.
- St. Peders Kirke, 197.
- St. Peders Sogn, 197.
- St. Petersborg, 507, 679.
- St. Petri Kirke, 36, 509.
- Saripolos, Nicolas, græsk Statslærer, 495.
- Sass, D., Rebslager, 671.
- Saugman, Caroline Wilhelmine, f. Piper, 138.
- Saugman, Emanuel Andreas Gottfred, Godsforvalter, 138.
- Saxo, Historieskriver, 90—91, 194.
- Saxogade, 186.
- Saxtorph, Johan Sylvester, Professor, Læge, 500.
- Saxtorph, Ulrikke Elenora, 500.
- Schaarup, Jacob, Høsekræmmer, 179.
- Schacks Bastion, 209.
- Schack, Carl Æmilius v., Højesteretsassessor, 133.
- Schack, Hans, Feltherre, 256, 263—65, 400, 599.
- Schack, Hans Egede, Forfatter, Politiker, 495.
- Schack, Louise, Baronesse v., f. v. Calnein, 133.
- Scharnhorst, Bager, 372.
- Scheel-Plessen, Carl, Overpræsident, Baron, 463—65, 468.
- Scheele, L. N., Udenrigsminister, 464.
- Scheffel, Muremester, 294.
- Scheiner, Christoph, tysk Astro-
nom, 306.
- Schellerup, Anna Elisa Victoria, f. Simmelkjær, 139.
- Schellerup, Christian Ludvig, Landfoged, 139.
- Schenck, Gebhart, kongelig Høvedsmand, 152, 155.
- Schepelern, C. A., 569.
- Scherfig, A., Bager, 699.
- Schiellerup, H. C. F. C., Obser-
vator, 329.
- Schierbech, Ib Pedersen, Høse-
kræmmer, 178.

- Schierbeck, Slægt, 182.
Schiller, Friedrich, tysk Digter, 548.
Schimmelmann, Heinrich Ernst, Statsminister, Greve, 355.
Schivil, Christen Madsen, Hosekræmmer, 177.
Schjødt, Immanuel, Overlæge, Professor, 137.
Schjødt, Sophie Emilie Catharine, f. Hansen, 137.
Schjøtt, Balthasar, Raadmand, 647.
Schjøtt, Niels Pedersen, Værts-
husmand, 559.
Schlegel, Johan Frederik Vil-
helm, Professor, Retslærd, 352.
Schlesien, 160.
Schlichtkrull, Christian, Oberst-
løjtnant, 136.
Schlichtkrull, Poulina Cecilie, f.
Trier, 136.
Schmidt, Andreas, 268.
Schmidt, Birgitte, f. Jacobsen,
134.
Schmidt, J. D., Silke-, Ulden- og
Lærredskræmmer, 596—97.
Schmidt, Johan Ludvig, Oberst,
134.
Schmidt, J. P. S., Gymnastiklæ-
rer, 237.
Schmidt, W. A., Vinhandler,
287.
Schou, Billedskærer, 585.
Schouboe, Oluf Borch, Højeste-
retsassessor, 103.
Schouw, Anna Sophie, 507.
Schouv, H., Løjtnant, 237.
Schouw, Joakim Frederik, Pro-
fessor, Botaniker, 696—97.
Schow, Knud Christensen, Hose-
kræmmer, 180.
Schreier, C. F. W., Gymnastik-
lærer, 237.
Schröder, Løjtnant, 395—96.
Schröder, F. C. G., Departeme-
mentschef, Nationalbankdirek-
tør, 693.
Schulin, Johan Sigismund, Uden-
rigsminister, Geheimeraad, 67.
Schultz, Bager, 372.
Schultz, Johan Frederik, For-
lægger, 546.
Schultz, K. M., Fru, 226.
Schumacher, H. C., Professor,
Astronom, 328—29.
Schumacher, Joachim, 285.
Schwabe, Samuel Heinrich, tysk
Astronom, 322.
Schwanitz, Bartholomeus Hen-
rich Tobias, Regimentsfelt-
skær, 287.
Schwanitz, Johanne, 287.
Schwartz, J. G., Kunstdrejer,
699.
Schwartz-Nielsen, Thora, Skue-
spillerinde, 43.
Schweiz, 474.
Schweizer Kukkenbagere, 498.
Schwerin, 142, 144—45.
Schübeler, Conrad Theodor Fri-
derich Oluf Molle, Ritmester,
Stationsforstander, 138.
Schübeler, Hulda Sophie, f. Feh-
merling, 138.
Schöneich, Caspar v., Kansler,
144.
Scipio Africanus, romersk Felt-
herre, Konsul, 547.
Seckman, Justitsraad, 640.
Seefeld, Jørgen, Lensmand, Rigs-
raad, 337.
Seefeld, Jørgen, Lensmand, Rit-
mester, 341.

- Sehested, Hannibal, Statholder, Rigsskatmester, 396.
- Sehested, Malte, Lensmand, 340.
- Sehested, Mogens, Lensmand, 341.
- Seidelin, K. H., Kommandørsersergent, 352, 354.
- Sejlgarn, 611, 675—77.
- Sejlmagere, 675—77.
- Sejlmagerlavet, 675.
- Sejlstrup, 132.
- Seksdagesløb, 430—31.
- Selby, Familie, 547.
- Selby, Charles August, Kammerherre, Baron, 516—17, 528, 533—34, 551—52.
- Selby, Charles Borre, Kammerherre, Baron, 534.
- Selim III, Sultan, 527—28.
- Selskabet for Oslo Byes Vel, 1.
- Selskab for Staden Københavns Historie og Topografi, 1—10, 385—92, 707—08, 710—15.
- Selskabet til Naturlærens Udbredelse, 698—99.
- Senne, Minørmester, 577.
- Serreslev, 196—97.
- Serup, Niels, Herberger, 660.
- Sevel, 177.
- Severen, Aaremester, 290.
- Seyfarth, Carl Friderich, Kommandørkaptajn, 133.
- Seyfarth, Christiana, f. Ramshart, 133.
- Shanghai, 470.
- Sidney, 445.
- Sidney, Sir Philip, engelsk Digter, 519.
- Sievers, J. J., Observator, 329.
- Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet, 167, 169, 172—74, 595—96.
- Simon Bartsvær, 152, 161.
- Simonsen, Lauritz Schebye Vedel, Læge, Historiker, 355.
- Sivebech, 178.
- Sivebech, Christen, Hosekræmmer, 178.
- Sivertsdatter, Anne, 593.
- Sjællandske Jernbaneselskab, det, 685.
- Skaane, 295, 679.
- Skave, Niels, Biskop, 290.
- Skeel, Christen, Lensmand, 337.
- Skelgaard, 199.
- Skelskør, 98, 105, 238—39.
- Skidenstræde, nu Krystalgade, 659.
- Skiftekommissionen, 517, 549.
- Skifteretten, 552, 664.
- Skindergade, 232, 236, 658.
- Skippere, 621, 623, 648—49, 677.
- Skipperlavet, 682—83.
- Skive, Lars Thomsen, Professor, Astronom, 318.
- Skjeltofte, 132.
- Skjoldsgade, 498, 504, 512—14.
- Skodsborg, 423.
- Skole, Frøknerne Rists, 502, 514.
- Skoledirektionen, 607.
- Skomagere, 660.
- Skou, Niels Christensen, Hosekræmmer, 181.
- Skovgaard, P. C., Maler, 500.
- Skydebaner paa Amager, Hærens, 588.
- Skær, Christian, Ridefoged, 343—44.
- Slagelse, 437.
- Slaget paa Rheden, 524, 528.
- Slagtere, 64, 367, 369.
- Slagterlavet, 367, 369.

- Slange, Anna Pedersdatter, Enke e. Generalbygmester L. van Haven, 113.
- Slaveri, 397.
- Slesvig, 94, 180, 461, 467—68, 487.
- Slesvigsgade, projekteret Gade, 93.
- Slesvigske Stænderforsamling, 487.
- Slotsbanken, 403.
- Slotsholmen, 12, 14, 114, 266.
- Slotspladsen, 599—600.
- Slukefter, 241.
- Smaalenes Amt, 135.
- Smertz, Bager, 372.
- Smith, Henrik, Forfatter, Vejer-
mester, 153—61.
- Smith, Otto*, Kaptajn, Museums-
inspektør, 55—65.
- Smørumovre, 253, 255.
- Snaregade, 641.
- Snarens Kvarter, 594.
- Sne- og Islosseplads, 683.
- Snedkerlavet, 659, 702.
- Snedorff, Hans Christian, Kap-
tajn, senere Kontreadmiral,
526.
- Snefdrup, Søren Madsen, Hose-
kræmmer, 178.
- Snejberg, 179.
- Snekkersten Teglværker, 506.
- Snestrup, Niels Christensen,
Brændevinsbrænder, 178.
- Snorboch, Søren Jensen, 261—
62.
- Socialdemokratiet, 465.
- Soden, Julius v., tysk Forfatter,
Greve, 549—52.
- Sokkelund Herred, 195, 256—57,
268.
- Solbjerg, 196.
- Soldater, 669.
- Solm, Claus, 350.
- Solms-Laubach, 551.
- Sommerteater i Kastellet, 583.
- Sophie Amalia, dansk Dronning,
Frederik III's Hustru, 598.
- Sophie Magdalene, Dronning af
Sverige, Gustav III's Hustru,
32.
- Sorgenfri, 452.
- Sortedamssøen, 197, 556.
- Sorø, 450.
- Sorø Amt, 437.
- Sorø Kirke, 386.
- Sorø Len, 337.
- Spalato, 458.
- Spang, Christiane Phillippine, f.
Dormeyer, 131.
- Spang, Peter Johns., Præst, 131.
- Spanien, 544.
- Speckler, Daniel, Fæstningsbyg-
ger, 16.
- Spenser, Edmund, engelsk Dig-
ter, 548.
- Sperling, Otto, Læge, Botaniker,
394.
- Spies, Vilh. L., Tømremester,
504.
- Springgade, 659.
- Stabel, Doktor, 107.
- Stabell, Augusta Christence, f.
Schaarup, 135.
- Stabell, Nicolaus Franciscus,
Byfoged, 135.
- Stadil Sogn, 98.
- Stadion, 449.
- Stadsarkivaren, 2, 4—5, 9, 391.
- Stadsarkivet, 2—3, 5, 7—8, 10,
44, 47, 51, 131, 176, 391—92,
715.
- Stadsbibliotekaren, 5, 391.

- Stadsbygmesteren, 354, 358.
 Stadshauptmanden, 646.
 Stadsingeniøren, 209, 316.
 Stadskælderen, 710.
 Stadskammeren, 626, 640, 683.
 Stadsmajoren, 397.
 Stadstjenere, 381.
 Stalde i Kastellet, 403—15.
 Stamm, Ivan, Politidirektør, 603.
 Stanhope, A., 537.
 Statens Museum for Kunst, 40, 43, 672.
 Statsbankerotten, 176.
 Stauning, Thorvald, Statsminister, 8.
 Steenberg, Anton, Redaktør, 230, 232—33, 250—51, 417, 435—36.
 Steenstrup, J. C. V., Løjtnant, 405, 410—11.
 Steenstrup, Johannes, Professor, Historiker, 252.
 Steenwinckel, Hans, Arkitekt, 220, 293, 296, 301, 306.
 Steenwinckel, Hans, Arkitekt, 296.
 Steenwinkel, Lorentz, Arkitekt, 220—21, 224, 228.
 Stege, 137.
 Steincke, K. K., Justitsminister, 603.
 Stilling, Valdemar, Premierløjtnant, Forfatter, 579, 585.
 Stjerneborg og Uranienborg, 295—96, 300, 304—05, 308.
 Stjernestok, 403, 571, 576, 581.
 Stockholm, 1, 401, 517, 532—35, 538, 555.
 Stokhuset, 671, 708—10.
 Stokhus ved Nørreport, 394, 397.
 Stokkelund Herred, 195, 256—57, 268.
 Stokmester, 397.
 Stolpe, Peter Matthias, Kontorchef, Forfatter, 200.
 Storbritannien, 402.
 Store Bededag, 30, 32—35, 393.
 Store Bededagsaften, 35—41, 43.
 „Store Bededagsaften“, Farce af C. Jansen, 38.
 Store Helliggeiststræde, 285.
 Store Kannikestræde, 295, 316.
 Store Kongensgade, 93, 250, 556, 659.
 Store Købmagergade, 597.
 Store Lækkerbidsken, 393.
 Store Regnegade, 659.
 Stormarn, 94.
 Stormarnsgade, projekteret Gade, 93.
 Stormen paa København 1659, 397.
 Stormgade, 96—97, 101—05, 107—08, 110, 113—14, 123—24.
 Støys Gaard i Klareboderne, 460.
 Straffe, 662.
 Stranden, 214, 217, 220.
 Strandmøllen, 700.
 Strandstræde, 401.
 Strandvejen, 235, 237, 242.
 Struensee, Joh. Fr., Læge, Minister, 30, 33—34.
 Strøgaard, 260.
 Strøget, 437.
 Stubenberg, Johan, Rebslager-svend, 652.
 Stubmølle, 185.
 Studenterforeningen, 698.
 Studenterkirken, Regenskirken, 292, 295, 345—47.
 Studiestræde, 226, 243, 628, 641, 656, 659.

- Stuve, Hans, Stadshauptmand, 131.
- Stuve, Margrethe, f. Regelsen, 131.
- Styge, Biskop, 51.
- Stænderforsamlinger, 698.
- Støcken, G. C., Generalmajor, 405.
- Støvnæs Herred, 195—97.
- Støvringgaard Jomfrukloster, 96—98, 101—03, 105, 107—08, 118, 126.
- Suenson, Edouard, Admiral; 205.
- Sundbo, Arne, Borgmester, Historiker, 3, 7—8, 386, 388—92, 708, 710—11, 713—15.
- Sundbyvester, 195.
- Sundhedskommission, København, 76—80, 85, 87.
- Sundhedsvedtægter, 77—79, 81, 84, 87.
- Sundhedsvæsenet, 607.
- Sunds, Peder Pedersen, Hosekræmmer, 165, 177.
- Suvorov-Rimnikskij, Alexander, russisk Feltmarskal, 527.
- Svane, Adolph, Købmand, 563.
- Svane, Carl Frederik, Premierløjtnant, 563.
- Svane, Else Margrethe, f. Kragh, 563.
- Svane, Hans, Ærkebiskop, 31, 98, 398.
- Svane, Johan Peter, Hørkræmmer, 682.
- Svane, Johannes Nicolai, Urtekræmmer, 563.
- Svane, Lauritz Christian, Kaptejn, 563.
- Svane, Lauritz Pedersen, Urtekræmmer, Grosserer, 562—63.
- Svane, Peter Henrik, Oberstløjtnant v. d. borgerlige Infanteri, 563.
- Svanestok, 184—85, 404—08, 412, 414.
- Sven, C. J. F., Raadmand, Overretssagfører, M. L., 392.
- Svend Estridsøn, 194—95.
- Svendborg, 442—43, 680.
- Svendeherberger, 616, 654—60.
- Svendi, Peder, 268—69.
- Svendsen, Aage, Departementschef, 603.
- Svendsen, Anders, Hosekræmmer, 177.
- Svendsen, C., Rebslagersvend, 661.
- Svendsen, Em., Direktør, M. B., 3.
- Svendsen, Emilius Christian Ferdinandt, Rebslager, 663.
- Svendsen, Lars, Rebslager, 642, 690.
- Svendsen, Niels, Slagter, 637, 685.
- Svendsgade, 633.
- Sverige, 34, 95, 244, 255, 399, 402, 529, 532—34, 547, 615, 619, 682.
- Svovlhuset paa Slotsholmen, 12—14, 17, 28.
- Sværdfe gere, 663.
- Sværtegade, 659.
- Svømmeopvisninger, 248.
- Syge- og Begravelseskasse, Haandværkersvendenes, 652—54, 661.
- Syv, Peder Pedersen, Rektor, Forfatter, 348—49.
- Sæding, Niels Andersen, Hosekræmmer, 178.
- Sødermanland, 531.
- Sørne, 217.

- Søgaard, Helge, 617.
 Sølling, P. V., Klædehandler, 597.
 Søltoft, Knud Pedersen, Oberst, 580.
 Sølvborg Len, 338, 343.
 Sølvborg Slot, 343.
 Sølvgade, 397, 508, 510, 671.
 Sølvgades Kaserne, 397, 671.
 Sølvtorvet, 513.
 Sønderborg Slot, 14.
 Søndergaard, Niels Christensen, Hosekræmmer, 179.
 Søndervang, 98, 101, 105.
 Søofficersskolen, 526.
 Søren, Skipper, 291.
 Sørensdatter, Birte, g. m. Jean Ba(p)tist, 200.
 Sørensen, Gartner, 61.
 Sørensen, H. P., Redaktør, Borgerrepræsentant, 486.
 Sørensen, Jacob, Bager, 375, 380—82.
 Sørensen, Jens, 284.
 Sørensen, Jens, den ældre, Rebslager, 691.
 Sørensen, Jens, den yngre, Rebslager, 691.
 Sørensen, Jep, Hosekræmmer, 166, 178.
 Sørensen, Niels Lauritz, Høker, 563.
 Sørensen, Peder, Hosekræmmer, 180.
 Søsum, 253.
 Taarnby, 196, 198—99.
 Taarnby Kirke, 198.
 Tage, Kaptajn, 107.
 Tagesdatter, Helle Hollunger, g. m. Peder Marsvin, 291.
 Tallinn, 555.
 Tandems, 428, 441.
 Tarp, Søren Jacobsen, Hosekræmmer, 179.
 Taulo (Taulund), Jens Pedersen, Hosekræmmer, 178.
 Taulund, Peter Chr., Hosekræmmer, 178.
 Tedeler, Jochum, Bager, 374.
 Teisen, Flemming, Arkitekt, 293.
 Tekstilfabrikation, 700.
 Terlon, fransk Gesandt, 399-401.
 Tersløv, 181.
 Tesdorffsvej, 611.
 Tessin, Nicodemus, svensk Arkitekt, 21.
 Testue, 285.
 Thamar, David Abraham, Hosekræmmer, 181.
 Thamsen (Thambsen), Birgithe Cathrine, f. Wissing, 131, 134.
 Thamsen (Thambsen), Otto Jacob, Schoutbynacht, 131.
 Theillac, Jaquemont (Cécar) René de, Oberst, 132.
 Theillac, Ulrica Eleonora de, f. Meyer, Oberstinde, 132.
 Therese Mathilde Amalie af Mecklenburg-Strelitz, regerende Prinsesse af Turn og Taxis, 528.
 Thiele, Frederik Anton, Instrumentmager, 287.
 Thiele, T. N., Direktør f. Observatoriet, Professor, 322.
 Thiessen, Hans, Bager, 379.
 Thimian, Jørgen, Murermester, Oldermænd, 294.
 Thisted, 609.
 Thomas, Borgmester, Guldsmed, 152, 155.
 Thomasen, Thomas, Hosekræmmer, 177.

- Thome, Anders Michelsen, Hosekræmmer, 178.
- Thomsen, Christen, Hosekræmmer, 181.
- Thomsen, Christian Jürgensen, Museumsdirektør, Arkæolog, 334, 356—62.
- Thomsen, T. M. Farvehandler, 417.
- Thorlacius, Børge Riisbrigh, Professor, Filolog, 361.
- Thorning, Janus Pallesen, Hosekræmmer, 178.
- Thornton, Edw., engelsk Resident, 529—31.
- Thorsen, Sigurd, Kontorchef, 3.
- Thortsen, Bernhard, Stadshauptmand, Silke- og Klædekræmmer, Oberst, 135.
- Thortsen, Frideriche Dorothea, f. Karberg, 135.
- Thorvaldsen, Bertel, Billedhuger, 457.
- Thott, Henrik, Lensmand, 339.
- Thott, Otto, Lensmand, 337.
- Thrane, Hans Rasmussen, Rebslager, 691.
- Thuesen, Axel, Ekspeditionssekretær, 7, 715.
- Thulstrup, Raadmand, 655.
- Thune, E. G. F., Bestyrer for Observatoriet, 329.
- Thura, Alb., Præst, Forfatter, 101.
- Thura, Lauritz de, Hofbygmeister, 111, 116—17, 224, 227, 458—59.
- Thyberg (Tøyberg), Lars Pederesen, Rebslager, 682, 690.
- Thygesen, Marie, f. Lütz-Höppermann, 138.
- Thygesen, Theodor, Kontorchef, 138.
- „Tidsskrift for Industri“, 300.
- „Tidsskrift for Sport“, 435, 444.
- Tilles, Johanne Cathrine, Enke e. Peder Svendi Jensen Fersløv, 269.
- Tillitse Kirke, 339.
- Tilsit, 529.
- „Tilskueren“, 1815—22, 568.
- Timm, Johan Julius, Rebslager, 691.
- Timmermann, G. W., Bygningskonduktør, 358—62.
- Tivoli, 55—58, 60—63, 65, 188, 244—45, 247, 417, 422, 426—28, 440—41, 583.
- Tobakshandlere, 622.
- Tobaksplantagen paa Nørrebro, 683.
- Toldboden, 63, 69, 207.
- Toldbodvej, 69, 666.
- Toledo, 300.
- Torbensdatter, Thore, g. m. Rasmus Boesen, 291.
- Torm, Erik, Politimester, 638, 640.
- Torp, Andreas, Borgmester, 135.
- Torp, Louise Susanne, f. Hecquet, 135.
- Torvedirektoratet, 607.
- Torvegade, 556.
- Torvemesteren, 639.
- Torveordning, 168.
- Torvet i Kastellet, 190.
- Toxværd, Fru, 637.
- Toxværd, Anthon Christensen, Rebslager, 633—34, 636, 663, 682, 685—86, 690.
- Toxværd, Poul Christensen, Rebslager, 663, 681, 690.
- Tramp, Morten, Bager, 375.

- Trane, L. E., 456.
 Trankebar, 326.
 Tranlygter, 695.
 Traverbanen ved Lyngbyvej, 427—29, 440—41.
 „Tre Hjorter“, 642.
 Trellund, Gregers Daae, Major, 133.
 Trellund, Laurentze Kirstine, f. Grubbe, 133.
 Trepka, Marthe Marie, f. Silber-schild, 134.
 Trepka, Simon, Major, 134.
 Tricykler, 238—39, 244—45, 428, 430—31, 433, 435, 437, 439—40, 442—47.
 Tri- og Bicycleklubben, 439—40, 444.
 Trie, Levin Seligman, Hosekræmmer, 181.
 Trikotageindustri, 183.
 Trinitatis Kirke, 36, 292, 295, 297—98, 301, 304, 319, 331—34, 345—47, 350—53, 359, 361—62, 365, 708.
 Trinitatis Kirkegaard, 289—92, 334, 336, 347—51, 353—54, 359—60, 363.
 Trolle, Herluf, Rigsraad, Admiral, 12—13, 15—17.
 Trommesalen, 57.
 Trondhjem, 129.
 Troschell, Hofklokkestøber, 659.
 Truelsen, Bente, 260.
 Truelsen, Peder (Petrus Trugilli), Væbner og Hovedsmand paa Gurre, 260.
 Trundhiem, Jens Johansen, Hosekræmmer, 180.
 Tryggevælde Len, 337.
 Tscherning, A. F., Oberst, Krigsminister, 474, 696, 698.
 Tscherning, Eilert v., Major, 130.
 Tscherning, Marie, f. Lützwow, 130.
 Tuesen, Christen, Raadmand, 343—44.
 Turdanse, 697.
 Turistforeningen for Danmark, 2.
 Tvermoes, Slægt, 178, 182.
 Tvermoes, Anders Madsen, Hosekræmmer, 179, 594.
 Tvermoes, Andreas, Hosekræmmer, 172.
 Tvermoes, Jacob Madsen, Hosekræmmer, 593—94.
 Tvermoes, Mads Christensen, Hosekræmmer, 178.
 Tvermoes, Maren Andersdatter Thorning, 594.
 Tvermoes, Søren Madsen, Hosekræmmer, 179.
 Tvermoese, Mads Sørensen, Hosekræmmer, 180.
 Tvermose, Niels Sørensen, Hosekræmmer, 180.
 Tyske Forbund, det, 467.
 Tyske Orden, den, 521.
 Tyskland, 34, 176, 181, 369, 371, 431, 450, 507, 516, 532, 542, 619, 680.
 Tøjhus, Christian III's, paa nuv. Rigsarkivs Plads, 14—15.
 Tøjhus, Christian IV's, det nuv. Tøjhusmuseum, 14—15, 17, 19—20, 26, 359—60, 600.
 Tøjhuskældereren i Kastellet, 410.
 Tøjhusmuseet, 223, 226, 585.
 Tøjmagere, 700.
 Tømmerlavet, 655.
 Tømmerup, 196, 199.
 Tønder, Annette, f. Graah, 133.

- Tønder, Michel Christian, Major, 133.
Tønder Amt, 180.
Tøttrup, Ferdinand, Herredsfoged, 135.
Tøttrup, Karen, f. Hincheldey, 135.
Tøyberg, Johannes Larsen, Rebslager, 649, 690.
Tøyberg (Thyberg), Lars Peder-
sen, Rebslager, 682, 690.
- Udenbys Klædebo Kvarter, 630.
Udenbys Vester Kvarter, 625.
Udlunde, 198.
Uggerløsevej, 688.
Uhl, Albert August, Toldforval-
ter, 138.
Uhl, Johanne, f. Andersen, 138.
Uhr, Gregers Andersen, Hose-
kræmmer, 178.
Ulfborg, 169.
Ulfeldt, Familie, 394.
Ulfeldt, Anne Sophie, 267.
Ulfeldt, Korfits, Rigshofmester,
267, 293.
Ulfeldt, Laurits, til Urup, Lens-
mand, 267.
Ulfeldt, Leonora Christine, 113,
267, 395.
Ullerup, 198.
Underfoged, 381.
Underofficerskvartetten „Perpe-
tua“, 587.
Understøttelsesanstalten for Ar-
tilleriunderofficerer m. fl.,
567.
Undervisningsministeriet, 330.
Universitetet, 291, 304, 308, 315
—16, 323, 334, 354, 466, 698.
Universitetsbiblioteket i Fiol-
stræde, 46, 363.
- Universitetsbiblioteket i Trinita-
tis Kirke, 295, 301, 320, 333,
336, 350, 352—54.
Unna, Marcus Isak, Hosekræm-
mer, 181.
Uppsala, 532.
Uranienborg og Stjerneborg,
295—96, 300, 304—05, 308.
Urban III, Pave, 196.
Ursin, G. F. K., Observator, 329.
Urte- og Isenkræmmere, 675.
Urup, Axel, General, Rigsraad,
93, 95.
Usserød, 508.
Usserød Klædefabrik, 508.
Utterslev, 195—96, 252.
Utterslev Hovedgaard, Utterslev-
gaard, 252, 267.
- Waad, Slægt, 182.
Waad, Christen Pedersen, Hose-
kræmmer, 178.
Waad, Jens Thomsen, Hose-
kræmmer, 180.
Waad, Lars Jensen, Hosekræm-
mer, 180.
Waad, Mads Pedersen, Hose-
kræmmer, 178.
Waad, Thyge Jensen, Hose-
kræmmer, 179.
Waagepetersen, Nanna, 507.
Wad, G. L., Landsarkivar, Per-
sonalhistoriker, 97.
Wadskjær, Opfinder, 250.
Vagabondernes Klub, Soldater-
forening, 575.
Vagt, 393—96.
Vagtparade, Kastellet, 188, 190.
Vagtparaden, 190, 581.
Vahl, Johan, Generalmajor, 507.
Wahl, J. S., Maler, Kunstkam-
merforvalter, 202.

- Vahl, Louise Margrethe, f. Hem-
pel, 507.
- Wahlberg, Birgitta Christine,
svensk Husbestyrerinde, 551.
- Valby, 196, 695.
- Valbyerne, 640.
- Walckendorff, Christoffer, Rigs-
hofmester, 210, 216, 220.
- Valdemar Atterdag, 94.
- Valdemar den Store, 194—96.
- Valdemar Sejv, 90.
- Valdemars Jordebog, 90.
- Valentin, Løjtnant, 397.
- Valentin, Marketender, 382.
- Valentin, Falck, Hosekræmmer,
181.
- Valeur, Johannes, Borgmester,
626.
- Valkendorf, Henning, Lens-
mand, 338.
- Vallø Kloster, 352, 354.
- Vals, 697.
- Walter, Barber, 63.
- Waltpurger, Jochim, Slotsfoged,
395.
- Vamdrup, 341.
- Vandvæsenets Have i Studie-
stræde, 226.
- Vanløse, 196, 283.
- Varberg, 145, 296—97.
- Varde, 139.
- Vardø, 321.
- Varemagasiner, 703.
- Warnemünde, 142—45.
- Vartov, Institution, 286.
- Vartov i Farvergade, 214, 555,
665.
- Vatikaner-Biblioteket og -Labo-
ratoriet, 44, 48—49, 53.
- Vauban, 16.
- Vaux, Jane, 188.
- Vauxhallsbygning p. Vesterbro,
185—88.
- Weche, Mette Kirstine, f. Bro-
berg, 131.
- Weche, Peter, Schoutbynacht,
106, 131.
- Vedbæk, 238.
- Wedege, Jens, Købmand, 386.
- Vedel, Anders Sørensen, Præst,
Historiker, 91, 153—61.
- Vedel, Otto, Velocipedeskolejer,
Fotograf, 238, 243, 246, 249—
50.
- Wederkinck, Anna Margrethe,
f. Becher, 134.
- Wederkinck, Jens, Generalaudi-
tør, 134.
- Weilbach, Fr., Adjunkt, Arki-
tekturhistoriker, 66—68, 457—
60, 712.
- Weilbach, Philip, Akademise-
kretær, 458.
- Weimar, 548.
- Weiss, Wilhelm, Kaptajn, 585.
- Wejen, Mads Nielsen, Hose-
kræmmer, 179.
- Vejerhuset, 641.
- Vejlby, 339, 345.
- Vejle, 421.
- Vej- og Kloakvæsenet, 209.
- Vejviseren, 89.
- Weldingh, Johan Peter, Kaptajn,
136.
- Weldingh, Johanne Frederikke,
f. Meyer, 136.
- Velocipede-Forening, 243, 248.
- Velocipeder, 229—51, 417—18,
421—22, 426, 434—35, 437,
446, 448.
- Velocipede-Rideskoler, 237—38,
243, 246, 249—50.

- Velocipedevæddeløb, 234, 245—47.
 Veltheim, Christoffer v., Felt-herre, 148, 152, 155.
 Vemmetofte, 129.
 Vendersgade, projekteret Gade, 93—94.
 Venders Torv, projekteret Plads, 93—94.
 Venezia, 296.
 Venstre, politisk Parti, 465.
 Werlauff, E. C., Professor, Historiker, 335—36.
 Vermehren, Johan Frederik Nikolai, Professor, Maler, 163.
 Vernes, Maurice, fransk Forfatter, 496.
 Versailles, 308.
 Wesendunck, Eilert, Rebslager, 627—29, 640—41, 643—45, 662—63, 690.
 Vespasian, romersk Kejser, 153.
 Wessel, Johan Herman, Digter, 287.
 Wessely, A., Dispachør, 474—75, 481.
 Vesterbro, 62, 64—65, 85, 185—87, 239, 610, 624—26, 630—33, 635—37, 646, 661—62, 664, 666, 671, 674, 682, 685—87.
 Vesterbrogade, 209—10, 236, 249, 624—25, 633.
 Vesterbros Allé, 58.
 Vesterbros Torv, 624—25, 633.
 Vesterbygaard, 132.
 Vester Farimagsvvej, 238, 246.
 Vester Fælled, 630.
 Vesterfælledvej, 226.
 Vestergade, 215, 640, 642.
 V. Hølgild, 179.
 Vesterportene, 57—58, 64—65, 209—28, 624, 630—34, 637, 639, 648, 682—83, 685.
 Vestervold, 516—17, 535, 672.
 Vestervoldgade, 210, 214, 516.
 Vestmanland, 244.
 Westphal, Carl W., Amtskirurg, 685.
 Vestre Fængsel, 606.
 Veterinære Sundhedsraad, det, 76.
 Veterinærskolen, 188.
 Weyen, Jens Niels, Hosekræmmer, 180.
 Weyen, Jens Sørensen, Hosekræmmer, 180.
 Weyerup, Hans Iversen, Hosekræmmer, Rodemester, 179.
 Wibe, Ingeborg Christine, f. Hirsch, 135.
 Wibe, Joachim Christian, Amtmand, 135.
 Wibe, Johan, Generallojtnant, 125, 129.
 Vibenshus, 241.
 Viberup, 198.
 Viborg, 165, 346, 593.
 Vibæk, Marius, Direktør f. Den handelsvidenskabelige Læreanstalt, Filolog, 712.
 Videnskabernes Selskab, 466.
 Wiedewelt, Johannes, Direktør f. Kunstakademiet, Billedhugger, 203.
 Wien, 1, 520, 549.
 Vieth, Catharine Noline, f. de Brüggmann, 132.
 Vieth, Johan Georg, Kaptajn, 132.
 Vigerslev, 196.
 Wijch, Jan C. van, Maler, 14, 17, 218—19.
 Wildenrath, Anna Cathrine Vil-

- helmine, f. Haffner, Oberstinde, 130, 133—34.
- Wildenrath, Johan v., Oberst, 130.
- Wilhelm af Hessen, Landgreve, Fæstningsgubernør, 60, 506.
- Villèle, Joseph de, fransk Statsmand, 494.
- Willemstad, 16.
- Willumsen, Niels, Møller, 625.
- Wilster, E. H. v., Oberstløjtnant, 407.
- Vimmelskaftet, 161, 176, 594, 597, 658.
- Wimmer, Ludvig F. A., Professor, Filolog, 335, 349.
- Vincent, E., Restauratør, 575.
- Vind, Christina Frederica Amalia, f. v. Rampe, 129, 132.
- Vind, Elisabeth, g. m. Sognepræst, Mag. Didrik Grubbe, 105.
- Vind, Holger, Major, 129.
- Vindingegaard, 98.
- Windz, Margretha Cathrine, f. Hoppe, 129.
- Windz, Nicolai, Kancelliraad, 129.
- Vinstuer, 285.
- Winter, Christen Larsen, Præst, 399.
- Winterfeldt, Helmuth Otto v., kgl. Overskænk, senere Amtmand, 599.
- Winther, Christian, Digter, 42, 697.
- Winther, Jens eller Hans Hansen, Præst, 399.
- Violaschi, Johan el. Jan Batista, Sproglærer, 200—01.
- Visbygade, 497, 513.
- Wismar, 141, 143, 400.
- Witchou, Rebslager, 382.
- Wod, Peter Aaby Thomsen, Høsekræmmer, 181.
- Vodroffslund, 431.
- Voldene, 35—37, 39—43, 55, 69, 90, 185, 197, 209, 214, 220, 239, 328, 405, 535, 554, 600, 624, 637, 672, 676, 688.
- Voldgaden i Kastellet, 411.
- Wolff, Odin, Professor, Litterat, 568.
- Wolling, Lars, Høsekræmmer, 178.
- Wood, Jens Christensen, Høsekræmmer, 165.
- Voogt, Johann (Peter), Oberst, 400—01.
- Vor Frue Kirke i Aarhus, 339, 345.
- Vordingborg Len, 337.
- Vordingborg Slot, 337.
- Vorgod, Anders Madsen, Høsekræmmer, 165.
- Worgod, Hans Steenbuch, Høsekræmmer, 180.
- Worm, Familie, 98.
- Worm, Christen, Biskop, 103, 108—09, 125.
- Worm, Christian, Gaardejer, 262—63, 276.
- Worm, Ole, Professor, Læge, 333—36, 342—43, 345—47, 353—55.
- Worsaae, J. J. A., Museumsdirektør, Arkæolog, 362.
- Vosbein, Agnes Philippine, f. Wilchen, 132.
- Vosbein, Christian, Schoutbynacht, 132.
- Vrendsted, 507.
- Vridsløsemagle, 316.

- Øvelseslejre, 184, 584, 588.
 Wroblewski, O. B., Boghandler, 76.
 Wulff, Bager, 372.
 Württemberg, 528.
 Württemberg-Oels, 522.
 Würzburg, 550.
 Vægtene, 602, 646, 695.
 Værløsemagle, 197.
 Værnedamsvej, 624.
 Vævere, 164.
 Wøldike, Peder, Rektor, 352.
 Wørishøffer, J. A. P. F., Oberstløjtnant, 575.
 York, 516, 536.
 Yorkshire, 516, 518.
 Zachariasen, Zacharias, Rebslager, 668.
 Zachariæ, Fru, 572.
 Zachariä, H. A., 468.
 Zahle, C. Th., Justitsminister, Landstingsformand, 603.
 Zahrtmann, Kr., Kunstmaler, 453.
 „Zeitschrift für Politik“, 470, 480.
 Zepelin, Ide, f. v. Rehder, 132.
 Zepelin, Joachim Christoph v., Etatsraad, Jægermester, 132.
 Zeuthen, F., Professor, Nationaløkonom, 495—96.
 Zirtzow, Jacob, Bager, 375.
 Zirtzow, Morten, Bager, 376.
 Zouch, Margaret, f. Brooke, 519.
 Zouch, Thomas, Præst, Dr., 518—19.
 Zwolle, 146.
 Zürich, 480.
 Æbelholt Kloster, 260.
 Ægirsgade, 95.
 Ægypten, 528.
 Økonomi- og Kommercekollegiet, 679.
 Øltappere, 174.
 Ørebro, 534.
 Øresund, 141, 143, 146.
 Øresunds Toldkammer, 134.
 Øresundsgade, 508.
 Ørsted, Anders Sandøe, Premierminister, Retslærd, 461.
 Ørsted, Hans Christian, Professor, Fysiker, 330, 697, 706.
 Ørstedsparken, 65.
 Ørum Len, 340.
 Østbanegaarden, 672.
 Østerbro, 497—515.
 Østerbrogade, 497—515.
 Østerbros Allé, 497—515.
 Øster Farimagsgade, 513.
 Østergade, 100, 174, 555, 658.
 Ø. Høgild, 178—79.
 Østerport, 39, 90, 217, 244, 556, 662, 666.
 Østersøen, 142.
 Østersøiske og Guinesiske Handelselskab, det, 666—67.
 Østervold, 42—43, 609, 671—73, 692—94, 709.
 Østervoldgade, 672.
 Østre Anlæg, 422, 440, 513.
 Østre Borgerdydsskole, 512—13.
 Østre Landsret, 579.

RETTELSER

S. 17, L. 11 f. n. og L. 1 f. n. i Noten: Krogen, læs: Kragen.
S. 296, L. 12: Kløkkenborg, læs: Kokkenborg.